

შესავალი თანამედროვე ეფროვნებაში

I

წიგნი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 2014

კრებულში შეტანილია სხვადასხვა დროს მოღვაწე ცნობილ მოაზროვნეთა ნაშრომები სრულად ან ნაწყვეტების სახით. წიგნი განკუთვნილია სახელმძღვანელოდ ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ყველა ფაკულტეტის პირველკურსელთათვის საგანში — შესავალი კურსი თანამედროვე ამროვნებაში.

ტექსტები თარგმნეს:

ბაჩანა ბრეგვაძემ — პლატონის „სახელმწიფო“ და ნიკოლო მაკიაველის „მთაპარი“; გია ნოდიამ — თომას ჰობსის „ლემნიანტი“ და ჯონ ლოკის „მეორე ტრაქტატი სამოქალაქო მმართველობაზე“; თამარ ცხადაძემ — მერი უოლსტონკრაფტის „ქალის უფლებების დაცვა“ (თარგმნილია სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრის მთარგმნელობითი პროგრამის ფარგლებში).

პავლე მოციქულის „ეპისტოლე რომაელთა მიმართ“ იბეჭდება „ახალი აღთქმა და ფსალმუნების“ მიხედვით. ბიბლიის თარგმნის ინსტიტუტი, სტოკჰოლმი, 1993 წელი.

პლატონის „სახელმწიფო“ დაბეჭდილია გამომცემლობა „ნეკერის“ ნებართვით.

შესავალი და კომენტარები დაურთეს:

გიგა ზედანიამ – (პლატონი); ლევან გიგინეიშვილმა (პავლე); ნოდარ ლადარიამ და ბაჩანა ბრეგვაძემ (მაკიაველი); გია ნოდიამ (ჰობსი და ლოკი); თამარ ცხადაძემ (უოლსტონკრაფტი).

დაკაბადონება: ქეთევან გოგავა

გარეკანის დიზაინი: მანანა არაბული

მეხუთე გადამუშავებული გამოცემა

ISBN 978-9941-18-208-2

ISBN 978-9941-18-209-9

© ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2006, 2007, 2010, 2013, 2014

Ilia State University, 2006, 2007, 2010, 2013, 2014

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ქაქუცა ჩოლოყაშვილის 3/5, თბილისი, 0162, საქართველო

ILIA STATE UNIVERSITY PRESS

3/5 Cholokashvili Ave, Tbilisi, 0162, Georgia

სარჩევი

წინათქმა.....	5
პლატონი	7
შესავალი	7
სახელმწიფო	11
პავლე მოციქული	70
შესავალი	70
ეპისტოლე რომაელთა მიმართ	77
ნიკოლო მაკიაველი	105
შესავალი	105
მთავარი	110
თომას ჰობსი.....	204
შესავალი	204
ლემიანთანი	219
ჯონ ლოკი	233
შესავალი	233
მეორე ტრაქტატი სამოქალაქო მმართველობაზე	247
მერი უოლსტონკრაფტი	267
შესავალი	267
ქალის უფლებების დაცვა	277

წინათქმა

ეს წიგნი წარმოადგენს შესავალს დასავლური აზროვნების ისტორიაში. ესაა ყველაზე დიდი მოაზროვნეების ყველაზე გავლენიანი ტექსტების ნაკრები, რომლებიც დასავლური ცივილიზაციის წიაღში შექმნილა.

ხშირად ჩვენ გვგონია, თითქოს სამყაროს გასაგებად საკმარისი იყოს ჩვენი აზროვნება მივმართოთ მასზე; თითქოს ჩვენსა და სამყაროს შორის არაფერი იდგეს, რაც აზროვნების მცდელობას ხელს შეუწყობდა ან შეუშლიდა. ეს, რასაკვირველია, მცდარი წარმოდგენაა, პირველ რიგში იმიტომ, რომ აზროვნებას არავინ არასოდეს იწყებს ცარიელ სივრცეში, ვაკუუმში. ჩვენ აზროვნება ყოველთვის უკვე მომზადებულია იმ ადამიანების ფიქრებით, რომლებიც ჩვენამდე ცხოვრობდნენ. წინამორბედთა აზრები ჩვენთვის ნი-ადაგიცაა და ჰორიზონტიც. საკუთარი აზრის მოფიქრება მხოლოდ სხვა, სხვების, წინამორბედების აზრების ფონზე შეიძლება.

აზროვნება, რომელზეც ახლა ვსაუბრობ, ცდილობს პასუხები მოუწოდოს ყველაზე მნიშვნელოვან შეკითხვებს: როგორაა სამყარო მოწყობილი? რა არის რელიგია? როგორია სახელმწიფოს აგებულება? რა არის თავისუფლება? როგორია საზოგადოების ლოგიკა და ცოცხალი ბუნების კანონები? როგორ არის შესაძლებელი სამყაროს შემეცნება? რანაირად ხდება სიმდიდრის დაგროვება? როგორი უნდა იყოს ქალის ადგილი საზოგადოებაში?

ბუნებრივია, რომ ამ და ბევრი სხვა ფუნდამენტური საკითხისადმი მიძღვნილი ტექსტები, რომლებსაც ამ კრებულში შეხვდებით, ცოდნის სხვადასხვა სფეროდანაა აღებული: ფილოსოფიიდან, თეოლოგიიდან, პოლიტიკის მეცნიერებიდან, ბიოლოგიიდან, ეკონომიკიდან, ფსიქოლოგიიდან და ა. შ. არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ყველა ეს ტექსტი განუყოფელია და ჩაუნაცვლებადი. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ტექსტების წაკითხვის გარეშე თქვენ ვერ მოახერხებთ სრულყოფილად გაიგოთ მათში გადმოცემული იდეები. მაგალითისათვის, პლატონის ფილოსოფიის გასაგებად სწორედაც რომ მისი დი-ალოგი „სახელმწიფო“ უნდა წაიკითხოთ; ენციკლოპედიის, ვიკიპედიისა თუ სახელმძღვანელოს გაცნობა თქვენ ამ ფილოსოფიაზე რაღაც ინფორმაციას მოგაწოდებთ, მაგრამ მისი გაგებისათვის თავად ავტორის ტექსტია აუცილებელი. სხვათა შორის, არსებობენ მნიშვნელოვანი ავტორები, რომელთა შესახებაც იმავეს ვერ ვიტყვით. მაგალითად, ნიუტონმა თავისი რევოლუციური აღმოჩენები ფიზიკაში, რასაკვირველია, საკუთარ ნაწარმოებებში გადმოსცა. მაგრამ დღეს ჩვენ ნიუტონის კანონებს ფიზიკის სახელმძღვანელოდან ვსწავლობთ და არავინ გვთხოვს თვითონ ნიუტონის წიგნების წაკითხვას. ამიტომაც ვერ მოხვდნენ ისინი ჩვენს ამ კრებულში. მაგრამ ტექსტები, რომლებიც მასში შევიტანეთ, სხვა სახისაა. მათი წაკითხვის გარეშე კარგ განათლებას ვერ მივიღებთ, რადგან სწორედ მათი კითხვის პროცესში ისწავლება აზროვნება ყველაზე ეფექტიანად.

ეს არცაა გასაკვირი. აზროვნების საუკეთესო სკოლა მართლაც მისი ისტორიის შესწავლაა. ცხადია, არანაირი გარანტია არ არსებობს იმისა, რომ ის, ვინც აზროვნების ისტორიას შეისწავლის, თავადაც მოახერხებს ორიგინალურ და თვითმყოფად აზროვნებას.

მაგრამ არსებობს სხვა გარანტია – ვისაც არ ეცოდინება აზროვნების ისტორია, მისი ნებისმიერი მცდელობა ამ მიმართულებით მარცხისათვის იქნება განწირული.

არადა, აზროვნება და თავისუფლება მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან. ამიტომ იყო, რომ ძველად მონას მხოლოდ ხელობას ასწავლიდნენ, თავისუფალი ადამიანი კი იძენდა „თავისუფალი ხელოვნებების“ შესახებ ცოდნას, რომელიც, მნიშვნელოვანწილად, ამ წიგნში გადმოცემული სწავლებების მსგავსი იყო. თანამედროვე ეპოქაში ეს ძველი განსხვავება მონასა და თავისუფალს შორის, საბედნიეროდ, აღარ არსებობს; მაგრამ თავისუფლად აზროვნების შესაძლებლობა ჩვენს დროშიც პრივილეგიაა. ლიბერალური განათლება (ლათინური სიტყვიდან „liber“, თავისუფალი) სწორედ იმისათვის არსებობს, რომ ეს შესაძლებლობა მისცეს სტუდენტებს.

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში ლიბერალური განათლების მისაღებად სწორედ ის კურსია საჭირო, რომლისთვისაც წინამდებარე წიგნი შექმნეს ამ უნივერსიტეტის პროფესორებმა. ეს კურსი სტუდენტებს საშუალებას აძლევს, გააზრებულად აირჩიონ მომავალი პროფესია, ჩამოიყალიბონ ღირებულებითი მიდგომა ყველაზე მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი საკითხების მიმართ და მოემზადონ იმ გამოწვევისა და სიამოვნებისათვის, რასაც თავისუფალი აზროვნება ჰქვია.

გიგა ზედანია

პლატონი

427-347

შესავალი

არაა შემთხვევითი, რომ აზროვნების ისტორიის შესწავლას პლატონის „სახელმწიფოთი“ ვიწყებთ. ჯერ ერთი, რთულია, მონახო ფიგურა, რომელსაც მეტი გავლენა ექნებოდა მოხდენილი დასავლური აზრის განვითარებაზე, ვიდრე პლატონს. ამბობენ ხოლმე, რომ მთელი ევროპული ფილოსოფია სხვა არაფერია, თუ არა შენიშვნები, დართული პლატონის ტექსტზე. მეორეც, იმ ათეულობით წიგნს შორის, რომელიც პლატონმა დაგვიტოვა, „სახელმწიფო“ ნამდვილად ყველაზე განთქმულია.

პლატონი დაიბადა ათენის არისტოკრატიულ ოჯახში. წარუშლელი კვალი დატოვა პლატონზე მისმა მასწავლებელმა სოკრატემ. სოკრატე ათენელი ფილოსოფოსი იყო, გამორჩეული იმით, რომ არცერთი სიტყვა არ დაუწერია. მისი მეთოდი საჯარო ადგილებში დისკუსიების გამართვა იყო ნებისმიერთან, ვისაც ამ სურვილი ჰქონდა. ამ საჯარო დისკუსიების კრიტიკული ძალა იმდენად დიდი აღმოჩნდა, რომ ათენის მოქალაქეებმა სოკრატეს სიკვდილით დასჯა მიუსაჯეს. იმდროინდელი ათენი პირდაპირი დემოკრატია იყო, რაც იმას ნიშნავს, რომ სასამართლო გადაწყვეტილებებიც კი ხმათა უმრავლესობით მიიღებოდა. პლატონის მკვეთრად უარყოფით დამოკიდებულებას დემოკრატიული პოლიტიკური რეჟიმის მიმართ (ეს დამოკიდებულება „სახელმწიფოში“ ვლინდება) სოკრატეს სიკვდილი უნდა ჰქონოდა საფუძვლად, რომელსაც პლატონი ყოველთვის უალრესად უსამართლოდ მიიჩნევდა.

პლატონის არც შემდეგდროინდელი პოლიტიკური გამოცდილებები იყო დადებითი. მან რამდენჯერმე იმოგზაურა სიცილიაში, სადაც კავშირი ჰქონდა სირაკუზის ჯერ ერთ ტირანთან, ხოლო შემდეგ – ამ ტირანის მემკვიდრესთან. როგორც ჩანს, პლატონს სურდა, თავისი ფილოსოფიური წარმოდგენები სამართლიან სახელმწიფოზე რეალობაშიც განეხორციელებინა, მაგრამ ამ მცდელობებს ასრულება არ ეწეოდა. გადმოცემის მიხედვით, ეჭვიანმა სირაკუზის ტირანმა პლატონი დააპატიმრებინა და მონად გააყიდინა.

მას შემდეგ, რაც მონობიდან დაიხსნა თავი, პლატონმა ათენში დაარსა ფილოსოფიური სკოლა, რომელსაც აკადემია ეწოდა. სხვათა შორის, აკადემიამ არსებობა პლატონის სიკვდილის შემდეგაც გააგრძელა და, გარკვეული წყვეტების მიუხედავად, ჩვ. წლ.-ით მეექვსე საუკუნემდე მიატანა. სწორედ ნეოპლატონური აკადემიის დახურვა 529 წელს ითვლება ანტიკური ეპოქის დასასრულად და შუა საუკუნეების პერიოდის დასაწყისად.

ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელი პლატონის შემოქმედებისა არის მისი ტექსტების ფორმა. პლატონის ყველა მნიშვნელოვანი ტექსტი – მათ შორის, „სახელმწიფო“ – დიალოგის ფორმითაა დაწერილი. ეს უჩვეულოა – პლატონის წინამორბედები თავიანთ ფილოსოფიას პოემის ფორმით გადმოსცემდნენ ხოლმე, პლატონის შემკვიდრები – ტრაქტატის ფორმით. რატომ დიალოგი? ერთმნიშვნელოვანი პასუხი ამ შეკითხვაზე არ არსებობს, მაგრამ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ პლატონს აინტერესებდა არა მარტივი ჭეშმარიტება, რომლის გადმოცემაც მტკიცებითი წინადადებების ერთმანეთზე აწყობით შეიძლება, არამედ ჭეშმარიტების ძიების პროცესი, რომელიც სწორედ დიალოგში მიიღწევა, სადაც ოპონენტები ერთიმეორის აზრებს აკრიტიკებენ. ამასთან, გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ პლატონის თითქმის ყველა დიალოგის მთავარი გმირი სოკრატეა, მაშინაც კი, როდესაც პლატონი სოკრატეს ათქმევინებს აზრებს, რომლებიც ისტორიულ სოკრატეს ნამდვილად არ უთქვამს და რომლებიც თავად პლატონს ეკუთვნის (ასეთი მდგომარეობაა, მაგალითად, „სახელმწიფოში“). ეს პლატონის მიერ მასწავლებლის განსაკუთრებული დაფასების ნიშანი უნდა იყოს.

პლატონის ფილოსოფიის ცენტრალურ ნაწილია მოძღვრება იდეების შესახებ. სოკრატეს მთავარი იარაღი ოპონენტებთან დავაში იყო შეკითხვა – „რა არის?“. მაგალითად, სოკრატე კითხულობდა, თუ რა არის სამართლიანობა, რა არის მეგობრობა, რა არის სიყვარული, რა არის პოეზია. აღმოჩნდებოდა, რომ მის მოწინააღმდეგებს ჰქონდათ ბევრი კერძო წარმოდგენა იმაზე, თუ რა ქმედებაა სამართლიანი, ვინ არის მეგობარი და ა. შ.; მაგრამ მათ არ შეეძლოთ მოეცათ ამ ცნებების განსაზღვრება. მას შემდეგ, რაც პლატონი განსაზღვრებას მონახავდა, მას უნდა გადაეწყვიტა, რა უფრო ნამდვილია: ეს განსაზღვრება, რომელიც მოვლენის იდეას წვდება თუ თავად მოვლენა? პლატონი ფიქრობდა, რომ იდეა ყოველგვარი ეჭვის გარეშე უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე საგანი. სწორედ ამ განსხვავებამ ჩვეულებრივ, ხილულ, გრძნობად საგნებს შორის, ერთ მხრივ, და იდეალურ, იდეურ, მხოლოდ გონებითსაწვდომ სამყაროს შორის, მეორე მხრივ მოახდინა უზარმაზარი გავლენა ევროპული აზროვნების ჩამოყალიბებაზე. იმის თქმა, რომ ეს სამყარო ერთი არ არის, რომ რეალური სამყაროს „უკან“ იდეალური დგას და რომ ადამიანის ზრახვები და სურვილები ამ იდეალური სამყაროსკენ უნდა იყოს მიმართული – ნიშნავდა იმ აზრების გამოთქმას, რომელებიც საუკუნეების განმავლობაში განსაზღვრავდა დასავლური ცივილიზაციის აზროვნებასა და ცხოვრებას. სწორედ ამიტომაც პლატონის წვლილი აზროვნების ისტორიაში განუმეორებელი და ფუნდამენტური.

„სახელმწიფოს“ მე-6 და მე-7 თავები, რომლებიც წინამდებარე კრებულში შევიდა, წარმოადგენს პლატონის მცდელობას, განმარტოს, რა არის სიკეთის იდეა. რა ლოგიკამ მიიყვანა ძველი ბერძენი ფილოსოფოსი აქამდე? დიალოგი პლატონმა (უფრო სწორად კი, მისმა მთავარმა პერსონაჟმა სოკრატემ) დაიწყო შეკითხვით – რა არის სამართლიანობა? ამ შეკითხვის განხილვისას აუცილებელი გახდა იმაზე მსჯელობა, თუ როგორი უნდა იყოს სრულყოფილი სახელმწიფო. სოკრატე მიიჩნევს, რომ

სახელმწიფოს მმართველები ფილოსოფოსები უნდა იყვნენ, რადგან მხოლოდ მათ აქვთ ცოდნა, ზოგადად, იდეებისა და, კერძოდ, სიკეთის იდეის შესახებ.

„სახელმწიფოში“ მოცემულია სამი შედარება, სამი სურათ-ხატი იმის გადმოსაცემად, თუ როგორ უნდა გავიგოთ სიკეთის იდეა. ეს სამი შედარებაა მზის შედარება, წრფის შედარება და მღვიმის შედარება (ამ უკანასკნელს მღვიმის ალეგორიასაც უწოდებენ ხოლმე).

მზის შედარება.

სიკეთის იდეა მზის ანალოგიით შეიძლება გავიგოთ. ის, რომ მზე სინათლეს ასხივებს, მიზეზია იმისა, რომ ჩვენ ნებისმიერი რაღაცის დანახვა შეგვიძლია. სინათლე რომ არა, შეუძლებელი იქნებოდა ხედვა. თანაც, მზე არა მხოლოდ ხილულობისა და ხედვის მიზეზია, არამედ იმისაც, რომ ცოცხალი არსებები არსებობენ და ცოცხლობენ.

ის, რაც არის მზე ხილულ სამყაროში, არის სიკეთის იდეა აზროვნებით საწვდომ სამყაროში. ხილული სამყარო ჩვენთვის კარგად ნაცნობი სამყაროა, რომელშიც არსებობენ ადამიანები, ცხოველები, მცენარეები, საყოფაცხოვრებო საგნები და ა. შ. მაგრამ რას ნიშნავს სამყარო, რომელსაც მხოლოდ აზროვნებით შეიძლება მივწვდეთ? პლატონის მიხედვით, ყოველთვის, როდესაც რაღაცის არსს გვინდა ჩავწვდეთ, ჩვენ მის იდეამდე მივდივართ. გვინდა გავიგოთ, რა არის სამართლიანობა? მაშინ უნდა დავადგინოთ, რა არის სამართლიანობის იდეა. გვინდა გავიგოთ, რა არის მეგობრობა? უნდა გავარკვიოთ, რა არის მეგობრობის იდეა. იდეის ქვეშ იგულისხმება ის გამაერთიანებელი, რომელიც სხვადასხვაგვარად ვლინდება ცალკეულ ფენომენებში.

სწორედ აქაა პლატონის მოძღვრების მთავარი აზრი: არსებობს არა მხოლოდ ცალკეული, ხილული საგნების სამყარო, არამედ იდეების სამყაროც, რომელსაც თვალთ ვერ დავინახავთ და ხელით ვერ შევხებით. ამ მეორე სამყაროს მხოლოდ აზროვნებით შეიძლება მივწვდეთ.

იმისათვის, რომ ეს განსხვავება უკეთესად გავიგოთ, პლატონი მეორე შედარებას გვთავაზობს. ესაა წრფის შედარება.

წრფის შედარება.

შევადაროთ მთელი არსებული რეალობა წრფეს. წრფე ორ არათანაბარ მონაკვეთად გავყოთ, და ორივე ეს მონაკვეთი შემდეგ იმავე პროპორციით გავყოთ, რის შედეგადაც ოთხ მონაკვეთს მივიღებთ,

პირველი გაყოფა ყოფს მთელს რეალობას ორ სფეროდ, ერთი გრძნობადია, ხოლო მეორე – გონებითააწვდომი. ოთხი სეგმენტი, რომელიც მივიღეთ ამ ორის გაყოფით, წარმოადგენენ, ერთი მხრივ, გრძნობად საგნებსა და მათ ანარეკლებს, ხოლო, მეორე მხრივ, მათემატიკურ ობიექტებსა და იდეებს.

ყველაზე მცირე მონაკვეთი ეთმობა გრძნობადი საგნების ანარეკლებს, რადგან მათში ყველაზე ნაკლებია რეალობა. აქ საქმე გვაქვს ისეთ ფენომენებთან, როგორებიცაა ჩრდილი, საგნის ანარეკლი წყალში, ნახატი და ა. შ. ამის შემდეგ მოდის ხილული, გრძნობადი საგნების სფერო; ამის შემდეგ – მათემატიკური ობიექტების სფერო (მაგალითად, სამკუთხედი, კვადრატი და ა. შ.). იმის გამო, რომ მათემატიკური ობიექტები შორდებიან გრძნობად სამყაროს და იდეალურს უახლოვდებიან. ყველაზე მეტი „რეალობა“ და „სინამდვილე“, პლატონის მიხედვით, იდეებს აქვთ, ამიტომ ამ სფეროს წრფის შედარებაშიც ყველაზე დიდი მონაკვეთი ეთმობა.

პირველი ორი ეს შედარება ანალოგიის ან მეტაფორის ხასიათს ატარებს (სიკეთის იდეა – მზე; რეალობა – წრფე). მაგრამ მესამე შედარება უკვე ამბად არის მოყოლილი. ესაა მღვიმის ალეგორია.

მღვიმის ალეგორია.

ახლა პლატონი ჩვენს რეალურ სამყაროს მღვიმეს ადარებს, სადაც ადამიანები არიან ჯაჭვებით დაბმულნი. მათ მხოლოდ და მხოლოდ იმ ჩრდილების დანახვა შეუძლიათ, რომლებსაც მათ წინ კედელზე ტოვებენ მათ უკან არსებული საგნები ასევე უკან მოგიზგიზე ცეცხლის სინათლის წყალობით. ეს უცნაური ხატი პლატონს იმისთვის სჭირდება, რომ დაგვიმტკიცოს: როგორც ამ მღვიმეში გამოკეტილ ადამიანებს მთელი რეალობა კედელზე არეკლილი ჩრდილები ეგონებათ, ისე გვგონია ჩვენ, რომ მთელი რეალობა გრძნობით საწვდომი საგნებისგან შედგება. მაგრამ თუ ერთ-ერთი ამ მღვიმის მაცხოვრებელთაგან გათავისუფლება ჯაჭვებისგან და ზედაპირზე ამოვა, ის დაინახავს ნამდვილ საგნებს, რომელთაც ხილულს ხდის მზის სინათლე და ბოლოს შეეძლება, თვით მზეც აღიქვას. ასევეა აზროვნებაში: ფილოსოფოსი რომ მოაცილებს თავის მზერას ხილულ საგნებს და იდეებს მიაპყრობს გულისყურს, ის დაინახავს სიკეთის იდეასაც, როგორც უმაღლეს პრინციპს.

რატომაა უმაღლესი პრინციპი მაინცდამაინც სიკეთის იდეა და არა, მაგალითად, სამართლიანობის, მშვენიერების ან ჭეშმარიტების? საქმე ისაა, რომ პლატონს სიკეთის ცნება განსაკუთრებულად ესმის. საგნის სიკეთე მდგომარეობს მის მიერ თავისი დანიშნულების შესრულებაში, თავისი ფუნქციის აღსრულებაში. მაგალითისათვის, წამლის სიკეთე იმაშია, რომ ის კურნავს. ამიტომ არის სიკეთის იდეა აუცილებელი პრინციპი – ის ჩვენ საშუალებას გვაძლევს, მივხვდეთ, რა რისთვის გამოდგება, რა საქმისთვის არის „კეთილი“ გარკვეული საგანი. მაგალითისთვის, შეიძლება გვეგონოს, რომ ფული სიკეთეა, მაგრამ თუ არ ვიცით, რაში და როგორ დავხარჯოთ ის, ბევრი ფულიც ვერანაირ სარგებელს ვერ მოგვიტანს.

ამიტომ, რომ ფილოსოფოსი, რომელიც სიკეთის იდეას ეზიარება, თავს ვალდებულია გრძნობს, თავისი ცოდნა სხვებსაც გაუზიაროს. ისევე როგორც პლატონის ალეგორიის მიხედვით, მღვიმიდან თავდაღწეული ადამიანი, რომელმაც ნამდვილი მზე ნახა, ისევ მღვიმეში ბრუნდება, რათა თავის თანამოძმეებს აუხსნას, თუ რა არის ნამდვილი რეალობა და ცოდნა და რა – არა.

სახელმწიფო

სოკრატე, გლავკონი, ადიმანტი

წიგნი მეექვსე

[ვინ არის და ვინ არ არის ფილოსოფოსი?]

– დიდი ხნის კამათის შემდეგ, როგორც იქნა, გაირკვა, გლავკონ, ვინ უნდა მიგვაჩნდეს ფილოსოფოსებად და ვინ არა.¹

– ასეა, – თქვა მან, – მოკლე ხანში შეუძლებელი იქნებოდა ამის გარკვევა.

– ეტყობა, – მივუგე მე, – ეგეც არ იყოს, მე მგონია, ჩვენი მტკიცება უფრო საფუძვლიანი იქნებოდა, მხოლოდ ეს რომ გვქონოდა გასარკვევი და არა ბევრი სხვა საკითხიც იმის განხილვისას, თუ რითი განსხვავდება სამართლიანი ცხოვრება უსამართლოსგან.

– ამის შემდეგ რაღა დაგვრჩა განსახილველი? – იკითხა მან.

– რა და, შემდეგი: თუ ფილოსოფოსები ის ხალხია, ვისაც იმისი წვდომის უნარი შესწევს, რაც მარად უცვლელია და თვითიგივეობრივი, სხვებს კი ამის თავი არა აქვთ და საგანთა სიმრავლესა თუ ცვალებადობაში დაბოროტდებიან, – საკითხავია, ამ ორთაგან ვინ უნდა ედგეს სახელმწიფოს სათავეში?

– რა უნდა ვთქვათ, რომ სათანადო პასუხი გამოგვივიდეს?

– ვისაც იმისი ძალა შესწევს, რომ კანონებსა და ქვეყნის ადამ-წესებს იცავდნენ, სწორედ მათ დავადგენთ მცველებად.

– სწორია, – თქვა მან.

– ხომ ცხადია, – მივუგე მე, – რომ მცველი ბრმა კი არა, მახვილი მზერის პატრონი უნდა იყოს.

– რა საკითხავია?

– კი მაგრამ, რა განასხვავებს ბრმას იმისაგან, ვისთვისაც მთლიანად დაფარულია საგანთა არსი, და ვის სულშიაც ვერავინ ჰპოვებს მათ მკაფიო ხატებს? მხატვრებისა არ იყოს, არც მას შეუძლია უზენაესი ქვეყნის მხატვრობის ქვეყნისა, თუმცა წამითაც არ უნდა წყვეტდეს თვალს და ცდილობდეს შესაძლო სიზუსტით წარმოიდგინოს იგი, რათა მშვენიერების, სამართლიანობისა და სიკეთის კანონები დაადგინოს ამქვეყნად, თუკი საჭირო შეიქნა მათი დადგენა, ანდა ფხიზლად იცავდეს მათ, თუ ისინი უკვე არსებობენ.

– ვფიცავ ზევსს, დიდად როდი განსხვავდება ბრმისაგან.

– მერედა, ვის დავადგენთ მცველებად, ბრმებს თუ იმათ, ვისთვისაც ცნობილია ყოველი საგნის არსი და, ამასთან, არც გამოცდილებით ჩამოუვარდება მათ და არც ნებისმიერი სიქველით?

– უგუნურება იქნებოდა სხვების დადგენა, თუკი ისინი ტოლს არ უდებენ და სიქველითაც აშკარად ჩრდილავენ მათ.

– ხომ არ გვეჩვენებინა, რანაირად შეიძლება ერთმანეთს უხამებდნენ ისინი გამოცდილებას და უზენაესი სიკეთის ჭვრეტას?

– ცხადია, უნდა გვეჩვენებინა.

– როგორც ჩვენი მსჯელობის დასაწყისში ითქვა, თავდაპირველად გვმართებს გავარკვიოთ მათი ბუნება და, ვფიქრობ, თუ ამ საკითხში საკმარისი თანხმობას მივაღწევთ, მაშინ იმასაც ვაღიარებთ, რომ ისინი შეიძლება თანაბრად ფლობდნენ ორივე ამ უპირატესობას, და სახელმწიფოს სხვებს კი არა, სწორედ მათ უნდა ვუყენებდეთ სათავეში.

– როგორ?

[რა თვისებებია აუცილებელი ფილოსოფოსისათვის?]

– ფილოსოფოსთა ბუნებასთან დაკავშირებით უნდა შევთანხმდეთ, რომ ისინი გნებიანად მიელტვიან ცოდნას, რაც მათ უმჟღავნებს მარადიულ არსს, რომელიც არ ექვემდებარება წარმოშობითა თუ ხრწნილებით გამოწვეულ ცვალებადობას.

– დიახ, უნდა შევთანხმდეთ.

– უნდა ითქვას, რომ ისინი ესწრაფვიან მთელ არსებობას და ცდილობენ უყურადღებოდ არ დატოვონ მისი არც ერთი ნაწილი, არც ღიდი და არც მცირე, არც მეტად თუ ნაკლებად ფასეული, მოკლე, ისე იქცევიან, როგორც პატივმოყვარენი და შეყვარებულნი, რომლებზედაც ზემოთ ვლაპარაკობდით.

– მართალს ბრძანებ.

– ახლა კი დაუკვირდი, აუცილებელია თუ არა, რომ ის ხალხი, რომელიც ისეთი უნდა იყოს, როგორც ჩვენ ვამბობთ, შემდეგ თვისებასაც ფლობდეს...

– რა თვისებას?

– გულწრფელობას, სიცრუის გადაჭრით უარყოფას, მისდამი სიძულვილს და სიყვარულს ჭეშმარიტების მიმართ.

– რა თქმა უნდა.

– ეს არა მარტო ბუნებრივია, ჩემო მეგობარო, არამედ აუცილებელიც იმისთვის, ვინც, თავისი ბუნებისამებრ, სიყვარულით მიელტვის და პატივის სცემს ყველაფერს, რაც მისი სიყვარულის საგნის ახლობელია და მონათესავე.

– სწორია, – თქვა მან.

– კი მაგრამ, თუ გეგულება რამე, სიბრძნესთან უფრო ახლოს რომ იდგეს, ვიდრე ჭეშმარიტება?

– არაფერი.

– განა შეიძლება ერთსა და იმავე კაცს სიბრძნეც უყვარდეს და სიცრუეც?

– არა, არ შეიძლება.

– მაშასადამე, ჭეშმარიტი სიბრძნისმოყვარე სიყრმითგანვე მთელი არსებით უნდა ესწრაფვოდეს ჭეშმარიტებას.

– დიახ, მთელი არსებით.

– მაგრამ როცა ადამიანს მისი სურვილები ძალით მიაქცევენ ერთი რომელიმე საგნისაკენ, ჩვენ ვიცით, რომ მათი სწრაფვა მეტისმეტად სუსტდება ყოველივე დანარჩენის მიმართ, როგორც კალაპოტიდან გადაგდებული ნაკადი.

– მერედა რა?

– როცა ადამიანის სურვილი ცოდნის შეძენისა თუ სხვა მისთანათა მიმართ მიაქცევს მას, ჩემის აზრით, ეს სიამოვნებას ანიჭებს მის სულს, ხორციელი განცხრომისაკენ სწრაფვა კი ქრება, თუ, რა თქმა უნდა, ის თავს კი არ გვაჩვენებს სიბრძნის მოყვარედ, არამედ მართლა უყვარს სიბრძნე.

– უცილობლად.

– ამნაირი ადამიანი კეთილგონიერია და არამც და არამც – ვერცხლისმოყვარე; რადგანაც მხოლოდ ფულზე გეჭიროს თვალი, ვისაც გინდა, იმას შეჰყვრის, მაგრამ არა მას.

– ეგრეა.

– ერთსაც უნდა მიაქციო ყურადღება, თუ გასურს ერთმანეთისაგან არჩევდე, ვინაა ბუნებით ფილოსოფოსი და ვინ არა.

– მაინც რას?

– რასა და იმას, რომ სიფრთხილე გმართებს, რათა არ გამოგეპაროს მისი რაიმე სიმდაბლე, რადგანაც სულმოკლეობა დაუძინებელი მტერია სულისა, რომლის დანიშნულებაც ისაა, რომ გამუდმებით მიელტვოდეს ყოველივე ღვთაებრივს თუ ადამიანურს.

– მართალს ბრძანებ.

– მაგრამ თუ ადამიანი დიდსულოვანია და შეუძლია ერთობლივად მოიცვას მზერით მთელი დრო და მთელი ყოფიერება, როგორ გგონია, განა მას შეუძლია დიდ რამედ მიაჩნდეს ჩვენი ცხოვრება?

– არა, ეს შეუძლებელია, – თქვა მან.

– ასე რომ, ის არც სიკვდილს მიიჩნევს საშინელებად?

– არამც და არამც.

– როგორც ჩანს, მხდალი და მდაბალი ბუნებისათვის მიუწვდომელია ფილოსოფია.

– ასე მგონია.

– ხოლო თუ კაცი წესიერია, უანგარო, არა მდაბალი, არა თავგასული და არა მხდალი, განა შეიძლება ის უხიაგი ან უსამართლო გახდეს?

– არა, არ შეიძლება.

– ასე რომ, როცა გასურს განიხილო, ფილოსოფიურია თუ არა სული, დაუკვირდი და სიყმაწვილეშივე შეატყობ, სამართლიანია და თვინიერი თუ უხიაგი და ველური.

– რა თქმა უნდა.

- მე მგონია, არც ეს გამოეპარება შენს თვალს...
- რა?
- შესწევს თუ არა სწავლის უნარი. განა შეიძლება იმედი გქონდეს, რომ დროთა განმავლობაში გულს დაუდებს იმას, რასაც წამებად მიიჩნევს და რის ვაივაგლანით ართმევს თავს?
- ნამდვილად არ შეიძლება.
- ხოლო თუ ვერაფერს იმახსოვრებს, რასაც ასწავლიან, და ყველაფერი ავიწყდება, განა შეიძლება თავცარიელი არ იყოს?
- რასაკვირველია, არა.
- როგორ გგონია, ასე ამაოდ მაშვრალი, განა, ბოლოს და ბოლოს, თავსაც არ შეიძულებს და ამნაირ სწავლა-განათლებასაც?
- რა თქმა უნდა.
- მაშასადამე, იმას, ვინც ვერაფერს იმახსოვრებს, ნამდვილად ვერ მივაკუთვნებთ ფილოსოფოსთა რიცხვს და კარგი მეხსიერების პატრონს უნდა დავუწყოთ ძებნა.
- უცილობლად.
- მაგრამ განა შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ სულის უხამსობასა და გაუთლელობას შედეგად არ მოსდევს ის, რასაც ზომის უქონლობა ჰქვია?
- არა, არ შეიძლება.
- კი მაგრამ, ჭეშმარიტება, შენი აზრით, ზომიერებას უკავშირდება თუ ზომის უქონლობას?
- ზომიერებას.
- მაშასადამე, ბევრი სხვა რამის გარდა, უნდა ვეძებოთ ზომიერება, უშუალოდ რომ ერწყმის გონების ბუნებრივ დახვეწილობას, რათა ამ თანდაყოლილმა თვისებებმა თავისუფლად წარმართონ სული ყოველი საგნის იდეისაკენ.
- რა თქმა უნდა.
- ან იქნებ გგონია, რომ ჩვენს მიერ ჩამოთვლილი და ერთიმეორის მომდევნო ყველა ეს თვისება სულაც არ არის აუცილებელი სულისათვის, რათა მან საკმარისად და სრულყოფილად შეიცნოს არსი?
- ყოვლად აუცილებელია.
- მერედა, ნუთუ შეგიძლია იმ საქმიანობის გმოზა, რომელსაც ვერავინ ვერ მისდევს ისე, როგორც წესი და რიგია, თუკი ბუნებამ მეხსიერება, სწავლის უნარი, დიდსულოვნება და დახვეწილობა არ უბოძა, ან ჭეშმარიტების, სამართლიანობის, სიმამაცისა და დახვეწილობის მოყვარე თუ მონათესავე არ არის?
- თვით მომოსიც² კი ვერ უპოვიდა რაიმე საგმობს.
- მაგრამ ნუთუ შენ მხოლოდ ამნაირ – მოწიფულსა და ზედმიწევნით განსწავლულ ხალხს მიანდობდი სახელმწიფოს მართვას?
- აქ საუბარში ჩაერია ადიმანტე:

[ადიმანტის მიერ წარმოდგენილი საწინააღმდეგო არგუმენტი: რეალური ფილოსოფოსები სოკრატეს იდეალს არ შეესაბამებიან]

– ვინ გაბედავს, სოკრატე, რაიმე დაუპირისპიროს შენს მოსაზრებებს? მაგრამ თუ იცი, რას განიცდიან შენი მსმენელები, როცა საკუთარ აზრს გამოთქვამ? რაკი არც კითხვების დასმა შეუძლიათ და არც პასუხის გაცემა, ასე ჰგონიათ, რომ შენი მსჯელობა ყოველი კერძო საკითხის ირგვლივ მეტად თუ არა, ოდნავ მაინც აშორებთ ჭეშმარიტებას; მაგრამ როცა ერთ „ოდნავს“ მეორე ემატება, მეორეს – მესამე და ასე შემდეგ; მათი ჯამი ერთ უხეშ შეცდომად იქცევა, მკვეთრად რომ უპირისპირდება შენი მსმენელების თავდაპირველ განწყობას. როგორც ძლიერი მოშაშე სუსტს, ბოლოს და ბოლოს, სვლის გაკეთების საშუალებას აღარ უტოვებს, შენი მსმენელებიც, ადრე თუ გვიან, ჩიხში ემწყვდევიან და კრინტის დაძვრასაც ვეღარ ახერხებენ იმ თავისებურ თამაშში, სადაც კოჭების მაგივრად სიტყვებს იყენებენ. მაგრამ, კაცმა რომ თქვას, ეს როდი წყვეტს საქმეს. მე აქ ჩვენს შემთხვევას ვგულისხმობ: ყველას შეეძლო ელიარებიან, რომ ვერაფერს დაუპირისპირებს შენს მსჯელობას ვერც ერთ აქ წამოჭრილ საკითხზე, თუმცა ამ მხრივაც უნდა განგვეხილა საქმე: ვინც ფილოსოფიას ეწაფება, მაგრამ ახალგაზრდობაში გარკვეული განათლების შესაძენად კი არა, არამედ თითქმის მთელ სიცოცხლეს სწირავს მას, უმეტესწილად უცნაურზე უცნაურია, რომ არა ვთქვა – უქნარა და უმაქნისი-მეთქი, და თვით ისიც კი, ვინც ყველაზე გონიერი ჩანს, სხვას ვერაფერს იძენს ფილოსოფიის შესწავლით, რასაც შენ ასე აქებ და ადიდებ, გარდა იმისა, რომ სრულიად უსარგებლო ხდება სახელმწიფოსთვის.

ადიმანტეს რომ მოვუსმინე, მე ვთქვი:

– როგორ გგონია, ვინც ამას ამბობს, ცდება?

– არ ვიცი, – თქვა ადიმანტემ, – მაგრამ სიამოვნებით კი მოვისმენდი შენს აზრს.

– მაშ, მოისმინე: მე თუ მკითხავ, მართალს ამბობს.

– კი მაგრამ, როგორღა ეთანხმება ეს იმ მტკიცებას, რომ სახელმწიფოები მანამდე ვერ დააღწევენ თავს უბედურებას, ვიდრე მათ სათავეში არ ჩაუდგებიან ფილოსოფოსები, რომლებიც შენ ეს-ესაა უმაქნისებად დასახე?

[სოკრატეს პასუხი: რატომ ხდებიან ის იშვიათი ფილოსოფოსები, რომლებიც პატივისცემას იმსახურებენ, უსარგებლონი ქალაქისათვის?]

– შენ ისეთ კითხვებს მისვამ, რომ მხოლოდ შედარებებით თუ შემიძლია ვუპასუხო.

– მაგრამ, შენ ხომ შედარებებით ლაპარაკი არა გჩვევია.

– რაც არის, არის, – ვთქვი მე, – თავსამტვრევ განსჯაში ჩამითრიე და დამცინი კიდევ?! მაშ, მოისმინე ჩემი შედარება, რათა დარწმუნდე, რარიგ ძნელია ეს ჩემთვის:

სახელმწიფო ისე სასტიკად ეპყრობა ბრძენკაცთ, რომ უარესი აღარ იქნება. ამიტომ მათ დასაცავად სხვადასხვა საგანს მოვიშველიებ, რათა ერთმანეთს

მივუსადაგო ეს სხვადასხვაობა, როგორც იქცევინ მხატვრები ვაცირმის თუ სხვა მისთანათა ხატვისას, ერთმანეთს რომ უხამებენ ნაირგვარ ნაკვთებს. მაშ, წარმოიდგინე ხომალდისა თუ ხომალდთა მთელი ქარავნის პატრონი, ახოვანებითა და ძალ-ღონითაც რომ აღემატება დანარჩენ ზღვაოსნებს, მხოლოდ ეგაა, ყურს აკლია, არც თვალი უჭრის და საზღვაო საქმისაც ბევრი არა გაეგება რა, ზღვაოსნები კი საჭის ხელში ჩასაგდებად თავ-პირს ამტვრევენ ერთმანეთს: ყველას ჰგონია, რომ სწორედ მან უნდა მართოს ხომალდი, თუმცა არსად უსწავლია მესაჭეობა, ასე რომ, ვერ გეტყვით, ვინ ასწავლა ან როდის ისწავლა ეს ხელობა. მათი თავგასულობა იქამდისაც კი მიდის, რომ ხმამაღლა გაჰყვირიან, ამას რა სწავლა უნდაო, და მზად არიან ნაკუწებად აქციონ ყველა, ვინც ამტკიცებს, რომ მესაჭეობა დიანაც მოითხოვს სწავლას. პატრონის ირგვლივ შემოჯარულნი თავს აბეზრებენ ვედრებით, თხოვნითა და ხვეწნა-მუდარით, არა ჩვენ მოგვანდე ეს საქმე და არა ჩვენო. თუ დაიყოლიეს და საწადელს ეწიენ, დანარჩენებს კი ხელი მოეცარათ, გაშმაგებულნი დაერევიან და მუსრს ავლებენ ერთმანეთს, ცხედრებს კი პირდაპირ ზღვაში ისვრიან. ხომალდის კეთილშობილ პატრონს კი მანდრაგორათი, ღვინითა თუ სხვა რამ მათრობელა სითხით აბრუებენ და ხელთ იგდებენ ხომალდს. მაშინ დაერევიან ყველაფერს, რაც ხომალდზეა, იწყება გაუთავებელი სმა-ჭამა და ღრეობა, ხომალდი კი, რალა თქმა უნდა, ისე მიჰყავთ, როგორც ამნაირ მეხომალდეებს შეჰფერით. თანაც ქება-დიდებას არ აკლებენ, ნამდვილ ზღვაოსანს, უებრო მესაჭეს და საზღვაო საქმის უბადლო მცოდნეს უწოდებენ ყველას, ვინც შესძლო პატრონის დაყოლიებითა თუ ძალადობით ჩაეგდო ხელში ძალაუფლება, მაშინ როდესაც დასცინიან და აბუჩად იგდებენ მათ, ვინც ეს ვერ შესძლო. ამ ხალხს წარმოდგენაც არა აქვს ნამდვილ მესაჭეზე, რომელიც უნდა ითვალისწინებდეს წელიწადის დროს, თვალს ადევნებდეს ცას, ვარსკვლავებს თუ ქარის ქროლას, მოკლედ, ყველაფერს, რაც მის ხელობას უკავშირდება, თუ სურს მარჯვედ მართავდეს ხომალდს, მიუხედავად იმისა, შეესაბამება თუ არა ეს ვისიმე ნება-სურვილს. მათ ჰგონიათ, რომ შეუძლებელია სწავლით შეიძინო ამის უნარი, გამოცდილება და თვით მესაჭის ხელობა.

ხოლო თუ ეს ხდება ხომალდზე, როგორ გგონია, განა ამნაირ ვითარებაში მეზღვაურები მაღალფარდოვან ყბედად, უბადრუკად და უმაქნისად არ მიიჩნევენ ნამდვილ მესაჭეს?

– რა თქმა უნდა, – მომიგო ადიმანტემ.

– არა მგონია, ამ სურათის შემყურეს რაიმე ახსნა-განმარტება დაგჭირდეს იმის დასადგენად, თუ რითი ჰგავს ეს სურათი ფილოსოფოსების მდგომარეობას სახელმწიფოში; ხომ გესმის, რასაც ვამბობ?

– ძალიან კარგად.

– მაშ, უწინარეს ყოვლისა, შენ თვითონ განუმარტე ეს შედარება იმას, ვისაც უკვირს, რატომ არ სცემენ პატივს ფილოსოფოსებს სახელმწიფოში, და ეცადე დაარწმუნო, რომ უფრო საკვირველი ის იქნებოდა, პატივი რომ მიეგოთ მათთვის.

– ასეც ვიზამ.

– ისიც უთხარი, რომ მართალს ამბობს, როცა ამტკიცებს, რაოდენ უსარგებლოა სახელმწიფოსათვის ის ხალხი, ფილოსოფოსებად რომ მოაქვთ თავი, მაგრამ კეთილ ინებოს და ამ უსარგებლობაში მათ დასდოს ბრალი, ვისაც ვერანაირ საქმეში ვერ გამოუყენებია ისინი, და არა თვით ამ ბრძენკაცებს. განა ბუნებრივია, რომ მესაჭე მორჩილებას სთხოვდეს მეზღვარებს, ბრძენკაცი კი კარს უტალახებდნენ მდიდრებს? ცდებოდა, ვინც ასე იხუმრა. სიმართლე კი, თუ გნებავთ, ის არის, რომ მდიდარია კაცი თუ ღარიბი, ავად რომ გახდება, ექიმს უნდა მიაკითხო; ხოლო ვისაც ქვეშევრდომობა სურს, იმას მიმართოს, ვისაც ქვეშევრდომთა მართვის უნარი შესწევს. სად გაგონილა, მმართველი სთხოვდეს ქვეშევრდომთ, გემუდარებით, მოდით და მიქვეშევრდომეთო, თუკი მართლა ვარგა მმართველად? ამიტომაც არ შეცდები, თუ დღევანდელ სახელმწიფო მოღვაწეებს იმ ზღვაოსნებთან გააიგივებ, რომლებზედაც წელან ვლაპარაკობდით, ხოლო ვისაც ეს ზღვაოსნები უქნარებად და მაღალფარდოვან ყბედებად თვლიან – ჭეშმარიტ მესაჭესთან.

– მართალს ამბობ.

– ამის გამო და ამნაირ ვითარებაში ადვილი როდია ყველაზე უკეთეს ხელოვნებას პატივს მიაგებდეს ის ხალხი, ვინც სრულიად საპირისპირო ხელობას მისდევს. ყველაზე მძიმე და ყველაზე საშინელ ბრალდებას კი სწორედ ისინი უყენებენ ფილოსოფოსებს, ვისაც ჰგონია, რომ ფილოსოფოსობა მათი საქმეა. შენს მიერ ხსენებული ფილოსოფიის მგომბელის სიტყვით, ფილოსოფოსთა უმრავლესობა ყველაზე უკეთური ხალხია, ხოლო ბრძენკაცი უსარგებლონი და უმაქნისნი არიან, და მეც დაგეთანხმე, მართალი ხარ-მეთქი; ასეა, არა?

– დიახ, ასეა.

– მაგრამ ჩვენ ხომ ვნახეთ, რატომ არიან ნამდვილი ფილოსოფოსები უსარგებლონი?

– რა თქმა უნდა.

[რატომ არის ფილოსოფოსთა უმრავლესობა უკეთური?]

– ხომ არ გსურს ახლა ისიც ვნახოთ, რა არის უმრავლესობის უკეთურობის მიზეზი და შეძლებისდაგვარად ვცადოთ იმის დამტკიცება, რომ ამაში ფილოსოფიას როდი მიუძღვის ბრალი?

– ცხადია, მსურს.

– მაშ, განვაგრძოთ ჩვენი კითხვა-პასუხი და გავიხსენოთ, რა ბუნებრივი თვისებებია საჭირო იმისთვის, რომ ადამიანი ღირსეული და კეთილი იყოს? თუ გახსოვს, პირველი იყო ჭეშმარიტების სიყვარული, რომელსაც თავის წინამძღვრად უნდა სახავდეს და ყველგან და ყოველთვის უყოყმანოდ მიჰყვებოდეს, რადგანაც მკვეხარა და უკეთური ვერასოდეს ეზიარება ჭეშმარიტ ფილოსოფიას.

– დიახ, სწორედ ამას ვამტკიცებდით.

– კი მაგრამ, განა ამ მხრივ მკვეთრად არ ვუპირისპირდებით დღესდღეობით საყოველთაოდ გაბატონებულ აზრს?

– მკვეთრად და უფრო მეტადაც.
 – განა მართებული არ იქნებოდა ჩვენი მოსაზრების დასაცავად გვეთქვა, რომ ცოდნის მოყვარე კაცი ბუნებრივად მიელტვის ჭეშმარიტ არსს და საგანთა სიმრავლეზე კი არ ჩერდება, რომელთა არსებობაც მხოლოდ მოჩვენებითია, არამედ განუხრელად მიიწევს წინ და მისი ვნება მანამდის არ დაცხრება, სანამ არ ჩასწვდება თვით საგანთა არსს თავისი სულის იმ ნაწილით, რომლის დანიშნულებაც სწორედ ამ არსის წვდომაა და რომელიც ამავე არსს ენათესავება, ხოლო მისი მეშვეობით რომ მიეახლება და შეერწყმის კიდევ ჭეშმარიტ არსს, რათა შვას გონება და ჭეშმარიტება, შემდეგ უკვე (და არა მანამ) ჭეშმარიტი სიცოცხლით ცოცხლობს, ჭეშმარიტებით საზრდოობს და თავს აღწევს მშობიარობის ტკივილებს.

– ეს იქნებოდა საესეებით მართებული დაცვა.

– განა ამ კაცს შეიძლება უყვარდეს სიცრუე? თუ, პირიქით, უნდა სძულდეს იგი?

– უნდა სძულდეს.

– რაკი მას წინ უძღვის ჭეშმარიტება, ალბათ ვერ ვიტყვით, რომ ბიწიერების მთელი ქორო მიჰყვება უკან.

– რა სათქმელია?

– არამედ ვიტყვით, რომ მას ახლავს ზნეთა სიწმინდე და სიწრფელე, მათ კვალდაკვალ კი – გონიერება.

– რა თქმა უნდა.

– მაგრამ დანარჩენ თვისებათა ქოროზე რაღას ვიტყვით, რომლებიც ნიშნეულნი არიან ფილოსოფოსის ბუნებისათვის? რა საჭიროა ხელახლა ჩამოვთვალოთ? ხომ გახსოვს, რომ მათ რიცხვში შედის სიმამაცე, დიდსულოვნება, ცოდნის ადვილად შეთვისების უნარი, მესსიერება. მაშინ შენ პასუხად მითხარი, რომ უეჭველად ყველა დაეთანხმებოდა ჩვენს სიტყვებს, მაგრამ უნდა შეგვეწყვიტა მსჯელობა და ყურადღება გადაგვეტანა მხოლოდ მათზე, ვისზედაც ვლაპარაკობდით; იმასაც იტყოდნენ, რომ მათ შორის ბევრია უსარგებლო და უმრავლესობა – სრულიად უმაქნისი. მას აქეთ ვიძიებთ ამ ბრალდების მიზეზს და ახლა იმ კითხვას მივადექით, თუ რატომაა მათ შორის ამდენი უმაქნისი. ამიტომაც კვლავ შევუდექით ჭეშმარიტ ფილოსოფოსთა ბუნებრივი თვისებების კვლევას და იძულებულნი გავხდით კვლავ განგვესაზღვრა ისინი.

– ასეა, – თქვა მან.

– ახლა კი გვმართებს განვიხილოთ, რა იწვევს ამნაირი ბუნების გადაგვარებას, რატომ იხრწნება ის უმრავლესობაში, ან რატომაა, რომ მხოლოდ ცოტანი თუ აღწევნენ თავს ამ ხრწნილებას, და ისინი უკეთურებად თუ არა, უმაქნისებად მაინც არიან მიჩნეულნი. შემდეგ კი განვიხილავთ მათ მიმბაძველთა თვისებებს, მათსავე თანამოსაქმეებად რომ მოაქვთ თავი. ამ ხალხის ურიცხვი შეცდომა თუ მარცხი იმის შედეგია, რომ ფილოსოფოსობის ღირსნი არ არიან და არც ამისი უნარი შესწევთ. სწორედ ისინი უტეხენ სახელს ფილოსოფიას, რაზედაც შენ ლაპარაკობდი.

- კი მაგრამ, მაინც რა იწვევს შენს მიერ ხსენებულ გადაგვარებას?
- ვეცდები შეძლებისდაგვარად აგიხსნა. მე მგონია, ყველა დაგვეთანხმება, რომ იმნაირ ადამიანებს, ვისი სულიც აერთიანებს ყველა თვისებას, რაც, ჩვენი აზრით, უნდა ახასიათებდეს ქვეყნის ფილოსოფოსს, იშვიათად ბედებს ბუნება. თუ შენ სხვაგვარად ფიქრობ?
- არა, სავსებით გეთანხმები.
- ამნაირი ხალხი ცოტაა, მაგრამ ნახე, რამდენი რამ უწყობს ხელს მათ გადაგვარებას.
- მაინც?
- ყველას ძალიან გააკვირვებს იმის გაგება, რომ ნებისმიერი თვისება, რაც ჩვენ ამ ხალხში მოვიწონეთ, დიახ, სწორედ ნებისმიერი ეს თვისება განაპირობებს მისი მფლობელი სულის გადაგვარებას და ფილოსოფიისაგან მის ჩამოშორებას. მე ვგულისხმობ სიმამაცეს, გონიერებას და, საერთოდ, ყველაფერს, რაც ზემოთ მიმოვიხილეთ.
- მართლაც რომ საკვირველია.
- ასევე ჩრწნის და ფილოსოფიას აშორებს სულს ყოველივე ის, რაც სიკეთედ მიაჩნია ბრბოს: სილამაზე, სიმდიდრე, გავლენიანი ნათესაობა და სხვა მისთანანი. ალბათ გესმის, რასაც ვგულისხმობ.
- ცხადია, მესმის, მაგრამ უფრო მეამებოდა, თუ დაწვრილებით ამიხსნიდი შენს აზრს.
- თუ ყველაფერს მთლიანად და მართებულად მოიცავ აზრით, შენთვის სავსებით ცხადი გახდება და აღარ გეუცნაურება ის, რაც ამის თაობაზე ზემოთ ითქვა.
- კი მაგრამ, მაინც რას მიბრძანებ, როგორ მოვიქცე?
- როგორც მოგეხსენება, ყოველგვარი თესლი თუ ჩანასახი, ცხოველისა იქნება თუ მცენარისა, თუკი სათანადო საზრდოობას, ჰავას ან ნიადაგს მოკლებულია, მით უფრო მეტად კარგავს თავის თვისებებს, რაც უფრო ძლიერია თავად: რადგანაც ცუდი უფრო მკვეთრად უპირისპირდება კარგს, ვიდრე არა კარგს.
- რა თქმა უნდა.
- ხომ სრული უფლება გვაქვს ვამტკიცოთ, რომ უკეთესი ბუნება, მისთვის შეუფერებელი საზრდოობისას, გაცილებით მეტს კარგავს, ვიდრე უარესი?
- ცხადია, გვაქვს.
- კი მაგრამ, ადამიანტე, – ვუთხარი მე, – განა მაღალნიჭიერი სულიც ცუდი აღზრდისას უფრო მეტად არ უარესდება? ან იქნებ გგონია, რომ საზარელი დანაშაული თუ ბოროტმოქმედება სულის უნიჭობისაგან იღებს დასაბამს და არა მძლავრი ბუნებისაგან, რომელიც ბავშვობაში სათანადოდ ვერ აღზარდეს? სუსტი ბუნება კი ვერც დიდი სიკეთის მიზეზი გახდება და ვერც დიდი ბოროტებისა.
- ვერა, – თქვა მან, – მეც ასე ვფიქრობ.
- თუ ფილოსოფოსის ჩვენს მიერ განსაზღვრულ ბუნებას სათანადოდ აღზრდიან, მაშინ ის, თანდათანობითი განვითარების გზით, აუცილებლად მიაღწევს ნებისმიერ სიქველეს; მაგრამ თუ ის არასათანადო ნიადაგზე დაინერგა და ალი-

ზარდა, მაშინ სრულიად საპირისპირო შედეგს მივიღებთ, თუკი მას რომელიმე ღმერთთაგანი არ შეეწია. ან იქნებ შენც ბრბოსავით ფიქრობ, რომ სოფისტების მიერ გარყვნილ ქაბუკთა რიცხვი უმნიშვნელოა, ეს გამრყვნელნი კი კერძო პირები არიან და ამიტომ მხოლოდ მათზე თუ შეიძლება ვილაპარაკოთ? მაგრამ ის ხალხი, რომელიც ამას ამტკიცებს, თვითონვე ყველაზე დიდი სოფისტი, რომელსაც შეუძლია თავის ნებაზე აღზარდოს და თავისებურად ჩამოაყალიბოს ახალ-გაზრდაც და ხნიერიც, ქალიც და კაციც.

– კი მაგრამ, როდისღა ასწრებენ ამას?

– როცა ისინი მოფუთფუთე ბრბოებად სხედან სახალხო თავყრილობებზე, სამსჯავროებში, თეატრებში, სამხედრო ბანაკებსა თუ საჯარო თავშეყრის სხვა ადგილებში და ყურთასმენის წამლები ყაყანით იწონებენ ან იწუნებენ ვისიმე გამოსვლას თუ მოქმედებას და თანაც ორსავე შემთხვევაში ყოველგვარი ზომიერების ზღვარს გადადიან; კლდეებიდან არეკლილი მათი გნიასი, გაშმაგებული ტაშისცემა, მოწონებისა თუ გმობის ყიჟინი მგრგვინავ ექოდ უბრუნდება მათივე თავშეყრის ადგილს და ორმაგად მძლავრობს ღრიალი. როგორ გგონია, რას უნდა განიცდიდეს ამნაირ ვითარებაში ყმაწვილი კაცის გული? რომელი კერძო მასწავლებლის გაკვეთილებს შეუძლია წინ აღუდგეს ყოველივე ამას? განა ყველაფერს არ წაშლის და წაღეკავს ლანძღვა-გინებისა თუ ქება-დიდების ეს ბოხოქარი ნაკადი? განა ყმაწვილი კაცი ამასვე არ მიიჩნევს სასახელოდ თუ სათაკილოდ? და, ბოლოს, განა ასეთივე არ გახდება თავადაც?

– აუცილებლად, სოკრატე, – თქვა მან.

– მაგრამ ჩვენ ჯერ არც გვიხსენებია ყველაზე დიდი აუცილებლობა.

– მაინც რომელი?

– აუცილებლობა, რომლის წყალობითაც ყოველივე ამას საქმესაც ზედ ურთავენ ეს აღმზრდელები და სოფისტები, როცა სიტყვით ვერ ახერხებენ ვისიმე დარწმუნებას. ნუთუ არ იცი, რომ ურჩს სამოქალაქო უფლებების ჩამორთმევით, ფულადი ჯარიმით და სიკვდილითაც კი სჯიან?

– როგორ არ ვიცი.

– კი მაგრამ, ვის, რომელ სხვა სოფისტს ან რომელ კერძო სწავლა-განათლებას შეუძლია წინ აღუდგეს ამნაირ აღზრდას?

– მე მგონია, არც ერთს.

– რა თქმა უნდა; თვით ამნაირი მცდელობაც კი დიდი უგუნურება იქნებოდა; რადგანაც შეუძლებელია, შეუძლებელი იყო და კვლავაც შეუძლებელი იქნება, რომ სიქველის გაკვეთილები ცვლიდნენ უმრავლესობის მიერ ჩამოყალიბებულ ბუნებას; მე ადამიანურ აღზრდას ვგულისხმობ, ჩემო ძვირფასო, თორემ ღვთაებრივისათვის, ანდაზისა არ იყოს, გამონაკლისი უნდა დაგვეშვა. ისიც იცოდე, რომ თუ ამნაირი სახელმწიფოებრივი წყობილების პირობებში რაღაცა მაინც ასრულებს თავის დანიშნულებას და ის არის, რაც უნდა იყოს, ამას ღვთის წყალობას უნდა ვუმაღლოდეთ მხოლოდ და მხოლოდ; შენ შეგიძლია ისე ამტკიცო ეს, რომ შეცდომის შიში არ გქონდეს.

– მეც ასე ვფიქრობ, – თქვა ადიმანტემ.

– ერთშიაც უნდა მერწმუნო.

– რაში? – თქვა ადიმანტემ.

– ყველა ეს კერძო მოვაჭრე, რომლებსაც სოფისტებს უწოდებს და თავის მეტოქეებად მიიჩნევს ხალხი, სხვა რამეს როდი ასწავლის თავის შეგირდებს, გარდა იმ აზრებისა თუ შეხედულებებისა, რასაც თავყრილობებზე გამოთქვამს უმრავლესობა, – და სწორედ ამას ასაღებს სიბრძნედ. ხომ არ გაგონებს ეს იმ კაცს, გულმოდგინედ რომ უფლის უზარმაზარსა და ძლიერ მხეცს, ბევრითად სწავლობს მის ბუნებას, ჟინსა თუ ზნეს და იცის, საიდან მოუაროს, რა მხრივ მიუდგეს, როდის და რატომ მძვინვარებს ან მშვიდდება და ცხრება, რის გამო ღმუის, ან რისი გაგონება ალაგზნებს თუ ათვინიერებს. ყოველივე ამას რომ შეისწავლის ხანგრძლივი მოვლათა პატრონობის და დაკვირვების შედეგად, თავის გამოცდილებას ცოდნად მიიჩნევს, სახელმძღვანელოდ სახავს მას და ამის მიხედვით წვრთნის შეგირდებსაც; თუმცა წარმოდგენაც არა აქვს, რა არის ამ მხეცის ქცევაში კარგი ან ცუდი, საქები ან საძრახისი, მოსაწონი ან დასაწუნი, სამართლიანი ან უსამართლო, არამედ ყველაფერს მისი ქცევისა და ზნე-ჩვეულების მიხედვით აფასებს: რაც მხეცისთვის სასიამოვნოა, სიკეთედ სახავს, უსიამოვნოს კი ბოროტებად, თუმცა სინამდვილეში არც ერთის და არც მეორის არა გაეგება რა; ამიტომაცაა, რომ ერთმანეთში ურევს, ერთის მხრივ, სამართლიანობასა და მშვენიერებას, მეორეს მხრივ კი – აუცილებლობას. მაგრამ რაკი აუცილებლობის ბუნება არსებითად განსხვავდება სიკეთის ბუნებისაგან, ვერც თვითონ ხედავს და ვერც სხვას უჩვენებს ამას. ახლა კი, ზევსის გულისათვის, მითხარი, განა უცნაურად არ გეჩვენება ამნაირი აღმზრდელი?

– რა თქმა უნდა.

– კი მაგრამ, რა განსხვავებაა ამ კაცსა და იმას შორის, ვინც სიბრძნეს აიგივებს იმის ცოდნასთან, თუ რა მოსწონს ან რა არ მოსწონს ერთად თავშეყრილი ნაირგვარი ხალხის უმრავლესობას? – მხატვრობა იქნება ეს, მუსიკა თუ თვით პოლიტიკა? ვინც ბრბოს გასაცნობად წარუდგენს თავის პოემას, ხელოვნების ქმნილებას ან სახელმწიფო მოღვაწეობის გეგმას, ამ ბრბოს უფრო მეტად აქცევს თავის მბრძანებლად, ვიდრე აუცილებლობა მოითხოვს ამას; და მაშინ, „დიომედესის გასაჭირისა“ არ იყოს, იძულებულია აღასრულოს ის, რაც აკმაყოფილებს ბრბოს გემოვნებას. მაგრამ სინამდვილეში კარგია ეს თუ ცუდი, ერთხელ მაინც თუ გსმენია, რომ ვინმეს თავისთვის მაინც ეცადა ამის გარკვევა და სასაცილო არ გამხდარიყო ხალხის თვალში?

– არა, – თქვა მან, – არცა მსმენია და ვერც ვერასდროს მოვისმენ.

– მაშ, ახლა, ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ერთხელაც შეგახსენებ: შეიძლება თუ არა, ბრბომ შეიგნოს და აღიაროს, რომ არსებობს მშვენიერება თავისთავად, განსხვავებით მშვენიერი საგნებისაგან, და არსებობს ბევრი სხვა არსიც თავისთავად, განსხვავებით ცალკეულ საგანთა სიმრავლისაგან?

– არასდიდებით, – თქვა მან.

– მაშასადამე, შეუძლებელია ბრბოს ფილოსოფოსობა.

– დიახ, შეუძლებელია.
 – ესე იგი, ვინც ფილოსოფოსობს, აუცილებლად იგმოზა ბრბოის მიერ?
 – აუცილებლად.
 – და იმ კერძო პირთა მიერაც, ბრბოს რომ შერევიან და ცდილობენ თავი მოაწონონ მას?

– ცხადია.
 – აქედან გამომდინარე, რა გესახება ფილოსოფიური ბუნების ხსნად? რანა-ირად შეუძლია მას კვლავ მისდიოს თავის საქმეს და, ამრიგად, მიაღწიოს თავის მიზანსაც? იმის მიხედვით განსაჯე, რაც ზემოთ ითქვა: აკი შევთანხმდით, რომ ამნაირი ბუნებისათვის ნიშნულია შემდეგი თვისებები – ცოდნის ადვილად შეთვისების უნარი, სიმამაცე და დიდსულოვნება.

– დიახ.
 – ამნაირი ადამიანი პირველი იქნება ტოლ-სწორთა შორის, მით უმეტეს, თუ ხორცილთა ცხვეც სრულქმნილია, როგორც სულით.

– რა თქმა უნდა.
 – ახლობლები და თანამოქალაქენი, ალბათ, მოინდომებენ რაიმე საქმე მიანდონ, როცა მოიწიფება, არა?

– რასაკვირველია.
 – მაშასადამე, ფეხქვეშ ჩაუვარდებიან მავედრებელნი და თაყვანს სცემენ, რათა თავი მოუქონონ მლიქვნელობით და, ამრიგად, წინასწარვე მოიპოვონ მისი კეთილგანწყობილება.

– ხშირად ასე ხდება.
 – მერედა, რას იზამს ეს კაცი ამნაირ ხალხში, მით უმეტეს, თუ ბედმა დიდი სახელმწიფოს მოქალაქეობა, სიმდიდრე, კეთილშობილური წარმომავლობა, სილამაზე და წარმოსადგობა არგუნა წილად? ხომ არ წარმოიდგენს, შლეგური იმედებით თავბრუდღასხმული და გაყოყოჩებული, რომ მხოლოდ ის უნდა განაგებდეს ბერძენთა და ბარბაროსთა საქმეებს? ცამდე ხომ არ ააღვრინებს თავს ფუჭი პატივმოყვარეობა და ყურს აღარ ათხოვებს გონების ხმას?

– უეჭველად.
 – ასე თავგასულს მშვიდად რომ მიახლოებოდა ვინმე და სიმართლე ეთქვა – ჭკუა გაკლია და ნამდვილად არ გაწყენდა მისი შეძენა, მაგრამ ამას დიდი ძალისხმევა სჭირდებაო, – როგორ გგონია, ამდენი უკეთური გრძნობით თავბრუდღახვეულს გაუადვილდებოდა მისი სიტყვების მოსმენა?

– არამც და არამც.
 – და მაინც, თუ ბუნებით თანდაყოლილი თვისებებისა და კეთილშობილების წყალობით, ეს სიტყვები სათანადო გამოძახილს ჰპოვებენ მის სულში, რასაც შეუძლია დაარწმუნოს და ფილოსოფიის მიმართ მიაქციოს იგი, შენი აზრით, როგორ მოიქცევიან ამ შემთხვევაში მისი მაამებელნი, რაკილა დაინახავენ, რომ ხელიდან ეცლებათ თავიანთი მფარველი და ის წყალობაც, მისგან რომ მოელოდნენ? განა ყოველნაირად, სიტყვით თუ საქმით, არ ეცდებიან გადაარწმუნონ და,

იმავედროულად, გააქარწყლონ მისი კეთილისმყოფელი მრჩეველის სიტყვებიც? მრჩეველისა, რომელსაც ან მალულად დაუგებენ მახეს, ან სამსჯავროში უჩივლებენ, რათა საჯაროდ აგებინონ პასუხი.

– ეს გარდუვალია.

– მერედა, რამდენად შესაძლებელია, რომ ამ კაცმა ფილოსოფიას მიუძღვნას თავი?

– ნაკლებად.

– ხომ ხედავ, რომ არ შევმცდარვართ, როცა ვთქვით, რომ ფილოსოფიური ბუნების განმსაზღვრელი თვისებები, როცა მათ სათანადო აღზრდა აკლიათ, თვითონვე ხდებიან იმის მიზეზი, რომ ადამიანი ღალატობს თავის მოწოდებას, და ამაში ყოველივე იმასაც მიუძღვის ბრალი, რაც სიკეთედ მიაჩნია ბრბოს: ვთქვათ, სიმდიდრეს და სხვა მისთანათ.

– არა, – თქვა მან, – არ შევმცდარვართ; პირიქით, მართალნი ვიყავით.

– აი, როგორ ხდება, ჩემო საოცარო, ყველაზე უკეთეს ბუნებათა გადაგვარება, რომელთა დანიშნულებაც უკეთილშობილურესი საქმის სამსახური იყო. ამნაირი ბუნების ხალხი, ჩვენი მტკიცებით, ცოტაა. სწორედ მათი წრიდან გამოსულნი აყენებენ ყველაზე დიდ ზიანს სახელმწიფოებსაც და კერძო პირთაც, და ამავე წრეს ეკუთვნიან ყველაზე დიდი კეთილისმყოფელნიც, როცა თავიანთ დანიშნულებას არ ღალატობენ. უმწეო ბუნება კი ვერასოდეს აღასრულებს რაიმე დიადს. ვერც კერძო პირისა და ვერც სახელმწიფოს საკეთილდღეოდ.

– მართალს ბრძანებ, – თქვა მან.

– როცა ფილოსოფიას ზურგს აქცევენ ისინი, ვისაც ყველაზე მეტად მართებდა მისი სამსახური, ის ეულად და უნაყოფოდ რჩება, ზურგის მქცეველნი კი მათი საკუთარი ბუნებისა და ჭეშმარიტებისათვის უკადრისი ცხოვრებით ცხოვრობენ. დაობლებულსა და თვისტომთაგან განწირულ ფილოსოფიას კი უღირსნი ეპატრონებიან, სახელს რომ უტეხენ, პატივს ხდიან და, შენი თქმისა არ იყოს, ზღაპრად მას. ამ უღირსთა შორის ზოგი მართლაც რომ უბადრუკია, უმრავლესობა კი – ყველაზე უარესი ხვედრის ღირსი.

– ასე ამბობენ.

– და მართლსაც ამბობენ. როდესაც უბადრუკი კაცუნები დაინახავენ, რომ დიდებული სახელებითა და მოჩვენებითი ბრწყინვალეობით სავეს ადგილი გათავისუფლდა, პატიმრებისა არ იყოს, თავიანთი საპატიმროებიდან გამოქცეულნი ტაძრებს რომ აფარებენ თავს, გახარებულნი ხელს იღებენ თავიანთ ხელობაზე და ფილოსოფიას აწყდებიან; მეტადრე ისინი, ვინც უფრო მარჯვედ და უნარიანად უძღვება თავის პატარა საქმეს. რადგანაც ფილოსოფია, თავისი მიგდებულობის მიუხედავად, მაინც უფრო დიდი პატივით სარგებლობს, ვიდრე რომელიც გნებავთ ხელობა თუ ხელოვნება, რაც ესოდენ დაუოკებელი ძალით იზიდავს მისკენ უღირსსა და უბადრუკ, მძიმე შრომით ხორციელად დამახინჯებულსა და სულიერად დასახიჩრებულ ხალხს; განა შეიძლება სხვაგვარად იყოს?

– არამც და არამც.

– კაცმა რომ თქვას, რითი განსხვავდებიან ისინი თავმოტვლეპილი და ჯუჯა მჭედლისაგან, ცოტა ხნის წინათ რომ გამოვიდა საპატიმროდან, იბანავა, ახალი მოსასხამი მოისხა, სასიძოსავით მოიკაზმა და თავისი გაღატაკებული ბატონის ქალიშვილზე აპირებს დაქორწინებას?

– არაფრით.

– რა უნდა დაიბადოს ამნაირი ქორწინებისგან, უკანონო და უვარგისი შთამომავლობის გარდა?

– სხვა არაფერი.

– მერედა, როცა უღირსი და უვიცი ხალხი ფილოსოფიას უშინაურდება და, თავისი უღირსობის მიუხედავად, ურთიერთობას ამყარებს მასთან, რა აზრები და შეხედულებები შეიძლება იშვან ამნაირი ურთიერთობისაგან? თუ მათ შესაფერის სახელს დავარქმევთ, – მხოლოდ სოფიზმები, და არა კანონიერი, არა ჭეშმარიტი სიბრძნე.

– უცილობლად.

[ვინ არის იმის ღირსი, რომ იფილოსოფოსო?]

– ძალიან ცოტაა იმ ხალხის რიცხვი, ადიმანტე, ვისაც შეუძლია ღირსეული ურთიერთობა დაამყაროს ფილოსოფიასთან: ან ის, ვინც საუცხოო აღზრდის წყალობით ბოლომდე შეინარჩუნა კეთილშობილება, და ვისაც მხსნელად მოვევლინა თვით სამშობლოდან განდევნა, რის შედეგადაც თავი დააღწია უკეთური სინამდვილის დამლუპველ ზემოქმედებას და ზურგი არ აქცია ფილოსოფიას; ან ორიოდ დიდსულოვანი კაცი, რომელსაც ბედმა პატარა სახელმწიფოს მოქალაქეობა არგუნა წილად და დაუფარავი ზიზლით უყურებს ყოველგვარ თანამდებობას თუ საზოგადოებრივ მოღვაწეობას; ან თითო-ოროლა მაღალი ნიჭით ცხებული სული, ფილოსოფიის გულისთვის რომ ღალატობს თავის საკუთარ ხელობას, რომელიც სავსებით სამართლიანად მიაჩნია უფრო მდარედ; ზოგს შეიძლება ლაგამი ამოსდოს და განდგომის ნება არ მისცეს მისივე საკუთარმა მდგომარეობამ, როგორც, მაგალითად, ჩვენს მეგობარ თეაგეს, რომელსაც ყველა მონაცემი ჰქონდა საიმისოდ, რომ განდგომოდა ფილოსოფიას, მაგრამ ჯანმრთელობაზე მუდმივი ზრუნვა აიძულებს უარი თქვას პოლიტიკაზე. აღარაფერს ვიტყვი ჩემს დემონურ ნიშანზე, რადგანაც საეჭვოა წარსულში თუნდაც ერთი ამნაირი მაგალითი მოიძებნებოდეს.

ვინც ამ მცირერიცხოვან რჩეულთა წრეს ეკუთვნის და პირადად განუცდია ფილოსოფიით მონიჭებული სიამოვნება და ნეტარება, ვინც არაერთხელ ყოფილა ბრბოსი სიშლეგის მოწმე, ვისაც არ ახსოვს თუნდაც ერთი პოლიტიკოსის გონივრული საქმე, ვინც იცის, რომ ერთ მოკავშირესაც ვერ ჰპოვებს, ვისთან ერთადაც შეიძლება ისე შეეწიოს სამართლიანობას, რომ ეს სიცოცხლის ფასად არ დაუჯდეს, – თავს ისე გრძნობს, როგორც ველური მხეცების ხროვაში, რომელთა სისხლიან თარეშში მონაწილეობას ხელალებით უარყოფს, თუმცა იმისი ძალი კი არ შესწევს, რომ მარტოდმარტო აღუდგეს წინ მათ მძვინვარებას, რადგანაც იცის, რომ მანამდე წააგებს თავს, ვიდრე რამეში წაადგებოდეს სახელმწიფოს ან თავის

მეგობრებს, ვერც თავს არგებს რასმე და ვერც სხვებს დაიხსნის გაჭირვებისგან. ამაში ღრმად დარწმუნებული სიმშვიდეს არჩევს და აუმიღვრევლად აკეთებს თავის საქმეს. როგორც მგზავრი თავსხმასა თუ გრიგალში დაეძებს თავშესაფარს, ისიც თავისი სიმყუდროვიდან აკვირდება უკანონობის თავაწყვეტილ პარპაშს და ბედნიერია იმის შეგნებით, რომ უსამართლობასა და უწმინდურობას გარიდებული მშვიდად გალევს ამ წუთისოფელს, მერე კი, უკეთესი ხვედრის მოლოდინში, უდრტვინველად გაეცლება მას.

– მაშასადამე, ისე როდი წავა აქედან, რომ დიდი საქმეები არ აღასრულოს.

– მაგრამ არა ყველაფერი, რისი უნარიც ჰქონდა, სახელმწიფო წყობილება მისი შესაფერისი რომ ყოფილიყო. სათანადო წყობილების პირობებში კი არა მარტო მეტს მიაღწევდა, არამედ იმასაც შეძლებდა, რომ პირად ბედნიერებასთან ერთად საზოგადო კეთილდღეობაც უზრუნველყო.

ამრიგად, ფილოსოფიისადმი წაყენებული ბრალდებისა და ამ ბრალდების უსაფუძვლობის შესახებ, ჩემი აზრით, საკმარისად ვილაპარაკეთ; თუ, რა თქმა უნდა, შენი მხრივ არაფერს დაუმატებ ამას.

– არა, – თქვა მან, – არაფერი მაქვს სათქმელი. მაგრამ დღევანდელ სახელმწიფო წყობილებათა შორის მაინც რომელს მიიჩნევ ფილოსოფიისათვის შესაფერისად?

– ვერც ერთს, – მივუგე მე, – ჩემი დრტვინვის მიზეზიც ისაა, რომ ვერც ერთს ვერა ვცნობ ფილოსოფიური ბუნების ღირსად, მათი წყალობით რომ იბღალეება და იერს იცვლის. როგორც ახალ ნიადაგზე გადანერგილი თესლი იცვლის ბუნებას და ადგილობრივ მცენარეთა თვისებებს იძენს, ფილოსოფიური ბუნებაც დღევანდელ პირობებში ვერ ახერხებს თავისი ძალმოსილების შენარჩუნებას და თითქმის მთლიანად იცვლის სახეს. მაგრამ თუ სახელმწიფო წყობილება, თავისი სრულყოფილებით, მის ბუნებას ესატყვისება, მაშინ კი ნახავთ, რომ ის ჭეშმარიტად ღვთაებრივია, ყოველივე დანარჩენს კი, ბუნებასაც და საქმიანობასაც, მხოლოდ ადამიანური თუ შეიძლება ეწოდოს. ამის შემდეგ შენ, ალბათ, მკითხავ, ეს რა სახელმწიფო წყობილებაა?

– ცდები, – თქვა მან, – ეგ კი არა, აი, რა მინდოდა მეკითხა: სხვა წყობილებას გულისხმობ თუ იმას, რომლის გეგმაც უკვე მოვხაზეთ ჩვენი სახელმწიფოს დაფუძნებისას?

– ამ უკანასკნელს. ხომ უკვე ითქვა, რომ სახელმწიფოში უნდა იყოს გარკვეული საწყისი, ისევე რომ განმარტავდა საქმის არსს, როგორც შენ, კანონმდებელი, კანონთა დადგენისას?

– დიახ, უკვე ითქვა.

– მაგრამ ჩვენ საკმარისად არ განგვიმარტავს ეს საკითხი, იმისი შიშით, რომ უთუოდ დაგვიპირისპირდებოდით და ერთხმად დაიწყებდით მტკიცებას, მაგის განმარტება დიდ დროს მოითხოვს და თანაც ძალიან ძნელი საქმეაო; მით უმეტეს, რომ არც დანარჩენია ადვილი.

– მაინც რა?

[როგორი უნდა იყოს სახელმწიფოს დამოკიდებულება ფილოსოფოსისადმი?]

– რანაირად უნდა იყენებდეს სახელმწიფო ფილოსოფიას, რომ არ დაიღუპოს. ყოველივე დიადი ხომ არამყარია, ყოველივე მშვენიერი კი, როგორც მართებულია ამბობენ, – ძნელი.

– მაგრამ ბარემ ბოლომდე მიიყვანე შენი მტკიცება და ესეც განმარტე.

– თუ ვერ განვმარტე, ამის მიზეზი ის კი არ იქნება, რომ არ მიინდა, არამედ ის, რომ არ შემიძლია. ახლავე დაგანახებ ჩემს გულმოდგინებას. მაშ, დაუკვირდი, რა თამამად და წარბშეუხრელად ვიწყებ იმის მტკიცებას, რომ სახელმწიფო სულ სხვანაირად უნდა უდგებოდეს ამ საკითხს, ვიდრე ამჟამად.

– მაინც როგორ?

– დღესდღეობით, ბავშვობის ასაკიდან ახლად გამოსულ ყმაწვილკაცთა გარდა ახლოსაც არავინ ეკარება ფილოსოფიას, მაგრამ როგორც კი მიაღწევენ მის ყველაზე ძნელ ნაწილს, დაოჯახებულნი საქმეს ჰკიდებენ ხელს და საბოლოოდ ემშვიდობებიან მას, თუმცა დიდ ფილოსოფოსებად კი მოაქვთ თავი. ხოლო ფილოსოფიის ყველაზე ძნელ ნაწილს მე ვუწოდებ დიალექტიკას. შემდგომში ისიც დიდ საქმედ მიაჩნიათ, თუ კეთილ ინებეს და ვისიმე რჩევით დაესწრნენ ფილოსოფიურ საუბრებს. რადგანაც სწამთ, რომ ეს საქმე ისე, სასხვათაშორისოდ უნდა აკეთო. სიბერეში კი, იშვიათ გამონაკლისთა გარდა, უფრო მალე ქრებიან, ვიდრე ჰერაკლიტეს მზე, რომელიც აღარასოდეს აღარ ანათებს.

– მაშ, როგორ უნდა მისდევდე ფილოსოფიას?

– სულ სხვანაირად. სიყრმესა და სიყმაწვილეში ბავშვებს მათი ასაკის გათვალისწინებით უნდა ასწავლიდნენ ფილოსოფიას და განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდნენ მათი სხეულის მიმართ, ვიდრე ის იზრდება და ვითარდება, რათა ფილოსოფიის სამსახურად მოამზადონ ისინი. ხოლო მოწიფულობის ჟამს, როცა საბოლოოდ ყალიბდება სული, შესაბამისად უნდა გაართულონ და გაახანგრძლივონ მისი წვრთნა. და ბოლოს, როცა ადამიანს ძალა აკლდება, ასე რომ, აღარც სახელმწიფო მოღვაწეობის თავი აქვს და აღარც სამხედრო სამსახურისა, მაშინ კი თავის ნებაზე უნდა მიუშვან, რათა მხოლოდ ფილოსოფიას მიუძღვნას თავი, ვისაც სურს ნეტართა სიცოცხლით იცოცხლოს, სიკვდილის შემდეგ კი ღირსეული სიცოცხლის საკადრისი სანაცვლო მიეგოს იმ ქვეყნად.

– მართალი გითხრა, დიდი გზნებით კი ლაპარაკობ, სოკრატე. მაგრამ, მე თუ მკითხავ, შენი მსმენელები, თრასიმაქედან³ მოყოლებულნი, სულაც არ იზიარებენ შენს მგზნებარებას, რაკილა ისინი ვერაფერშიც ვერ დაარწმუნე.

– თრასიმაქეს მაინც ნუ გადამკიდებ; ეს-ესაა დავემეგობრდით, თუმცა არც უწინ ვყოფილვართ მტრები. ყოველნაირად ვეცდები დავარწმუნო ისიც და დანარჩენებიც, ან რალაცა მაინც ვარგო მომავალ ცხოვრებაში, როცა ხელახლა შობილნი კვლავ დადგებიან ამნაირ საკითხთა წინაშე.

– არც ისე შორეულ დროზე ლაპარაკობ.

– რა არის ეს დრო მარადისობასთან შედარებით? ხოლო ის, რომ ხალხს სხვისი სიტყვებისა არ სჯერა, სულაც არ არის საკვირველი. მას ხომ არასოდეს

უნახავს ის, რაზედაც ახლა ვმსჯელობთ? მისთვის ეს მხოლოდ სიტყვებია, ერთ-მანეთს გარკვეული მიზნით მისადაგებულნი, და არა ერთიმეორისაგან თავისთავად გამომდინარე აზრები. იმნაირი კაცისთვის კი, სიტყვით თუ საქმით სიტყველის განსახიერებად რომ გვევლინება და ბრძნულად მართავს ჩვენს მიერ დაარსებულ სახელმწიფოს, რაც მართალია, მართალია, ერთხელაც არ მოუკრავს თვალი, არც ერთისთვის და არც ბევრისთვის.

– არც ერთხელ.

– ერთხელაც არ დასწრებია, ჩემო ნეტარო, იმ მომზიბლავსა და კეთილშობილურ საუბრებს, სადაც ასე გულმოდგინედ და ათასგვარი საშუალებით დაეძებენ ჭეშმარიტებას მხოლოდ და მხოლოდ შემეცნების მიზნით; საუბრებს, რომლებსაც საერთო არა აქვთ რა დიდების მაძიებელთა ყალბ ენამჭევრობასთან, სამსჯავროებში მოპირისპირე მხარეთა დავასა თუ კერძო პირთა ცილობასთან.

– მართლაც.

[ფილოსოფოსი-მეფე]

– აი, რატომაა, რომ თუმცა წინასწარ ვგრძნობდით და ვუფრთხოდით კიდეც ამას, – ჭეშმარიტების კარნახით იძულებულნი ვამტკიცებდით, რომ ვერც სახელმწიფო და ვერც კერძო პირი ვერასოდეს მიაღწევს სრულყოფილებას, თუკი აუცილებლობა არ აიძულებს ფილოსოფოსთა ამ მცირერიცხოვან ჯგუფს, რომელთაც უკეთურებად თუ არა, უმაქნისებად მაინც თვლიან, თავს იღოს სახელმწიფოზე ზრუნვა, თვით სახელმწიფოს კი მოუწევს დაემორჩილოს მათ მმართველობას; ან თუ ლეთაებრივი ზეშთაგონება ფილოსოფიის მიმართ გულმზურვალე სიყვარულს არ ჩაუნერგავს დღევანდელ მეფეებს და მბრძანებლებს, ან მათ მემკვიდრეებს. იმის მტკიცება, რომ ამ ორი შესაძლებლობიდან ერთ-ერთი ან ორივე განუზოციელებელია, მე გაუძართლებლად მიმაჩნია. წინააღმდეგ შემთხვევაში სავსებით სამართლიანად აგვიგდებდნენ საცინლად – საქმე გამოგლევიათ და წყალს ნაყავთო; ასეა, არა?

– დიახ.

– თუკი გარდასულ საუკუნეთა განმავლობაში ოდესმე მაინც მომხდარა, რომ სახელოვან ფილოსოფოსებს აუცილებლობის კარნახით თავს ედვათ სახელმწიფოს მმართველობა, ან ახლა ხდება ჩვენი თვალისათვის მიუწვდომელ ამა თუ იმ ბარბაროსულ ქვეყანაში, ანდა მომავალში მოხდება, ჩვენ მზად ვართ დაუინებით ვამტკიცოთ, რომ ამნაირი სახელმწიფო არსებობდა, არსებობს და კვლავაც იარსებებს, თუკი მის მბრძანებლად ფილოსოფიის მუზა გვევლინება. ამნაირი სახელმწიფოებრივი წყობილების დამყარება დიახაც შესაძლებელია, ასე რომ, ჩვენ შეუძლებელზე როდი ვლაპარაკობთ, თუმცა იმას კი ვაღიარებთ, რომ ეს ძალიან ძნელი საქმეა.

– მეც ასე ვფიქრობ, – თქვა მან.

– მაშინ, ჩემო ნეტარო, ნურც ასე მკაცრად დაადანაშაულებ უმრავლესობას. ის ნამდვილად შეიცვლის აზრს, თუკი მისი ლანძღვის ნაცვლად ეცდები მშვიდად

უარყო ფილოსოფიისათვის წაყენებული ყველა ბრალდება და უჩვენო, ვინ არიან ფილოსოფოსები, როგორია მათი ბუნება და საქმიანობა, რათა ბრბომ არ იფიქროს, თითქოს იმათზე ელაპარაკები, ვისაც თვითონვე მიიჩნევს ფილოსოფოსებად. ამ თვალთა რომ დაანახებ საქმის არსს, თავად დარწმუნდები, რომ მას უკვე განსხვავებული აზრი შეექმნა და სულ სხვანაირად ლაპარაკობს მათზე. იქნებ გგონია, რომ ბრბოს შეიძლება აღიზიანებდეს ის, ვინც თვითონვე არ ღიზიანდება, ანდა შურიტ უყურებდეს მას, ვინც თვითონ არ არის მოშურნე? დაგასწრებ და ბარემ ახლავე გეტყვი, რომ ამნაირ უშუშრს იშვიათად თუ შეხვდები ხალხში, უმრავლესობისათვის კი უცხოა ეს უხიანობა.

– საესებით ვიზიარებ შენს აზრს.

– იმასაც თუ იზიარებ, რომ ფილოსოფიისადმი უმრავლესობის უარყოფით დამოკიდებულებაში ბრალი მიუძღვის გარეშე ხალხს, ღრიანცელიტ რომ იჭრება იქ, სადაც აშკარად არ არის მისი ადგილი, ლანძღვა-გინებით იკლებს და შეურაცხყოფას აყენებს არა მარტო სხვებს, არამედ საკუთარ თავსაც, ერთი სიტყვით, ისე იქცევა, ყველაზე ნაკლებ რომ შეჰყვრის ფილოსოფიას.

– აქაც გეთანხმები.

– მართლაცდა, ადიმანტე, ვისაც თავის მოწოდებად ჭეშმარიტების ჭვრეტა დაუსახავს, საიმისოდ სადა სცალია, რომ, ზეცას კი არა, თვალდახრილი უმზერდეს კაცთა ფუჭ ფუსფუსს და მათი უკეთურების წინააღმდეგ აღძრული მათივე შუღლითა და შურით იესებოდეს? არა, წარუვალ არსთა მწყობრი წესრიგის და უცვლელობის, სამყაროული ჰარმონიისა და გონების მჭვრეტი სწორედ მათ ბადავს და, შეძლებისდაგვარად, მათვე ემსგავსება. ან იქნებ გგონია რომ შეიძლება არ ბაძავდე იმას, რასაც აღტაცების გარეშე ვერ უახლოვდები?

– არა, ეს შეუძლებელია, – თქვა მან.

– ამ ღვთაებრივად მოწესრიგებულ სამყაროს რომ უახლოვდება, ადამიანის სულსაც ეუფლება ეს ღვთაებრიობა, რამდენადაც მისი ტვირთვა შეუძლია მოკვდავ ბუნებას. გმობით კი შეიძლება ყველაფერი ჰგმო ამ ქვეყნად.

– რა თქმა უნდა.

– ხოლო თუ აუცილებლობა აიძულებს კაცთა კერძო თუ საზოგადო ყოფაში დანერგოს ის, რასაც ზეციურ სამყაროში ჭვრეტს, როგორ გგონია, განა ცუდი დამნერგავი იქნება ზომიერების, სამართლიანობისა თუ სხვა სამოქალაქო სიქველისა?

– არამც და არამც.

– მაგრამ თუ ხალხი შეიგნებს, რომ სიმართლეს ვეუბნებით ფილოსოფოსებზე, განა კვლავ აღშფოთებული აღიძვრის მათ წინააღმდეგ და უნდობლად მოეკიდება ჩვენს სიტყვებს, რომელთა თანახმადაც სახელმწიფო ვერასოდეს ვერ მიაღწევს კეთილდღეობას, თუკი ჭეშმარიტ ხელოვანთა მიერ ღვთაებრივი ნიმუშის მიხედვით შედგენილი გეგმა არ უდევს საფუძვლად?

– თუ შეიგნო, აღარც აღშფოთდება; მაგრამ როგორ შეადგენენ ამ გეგმას?

– როგორ და, ფიცარივით აიღებენ სახელმწიფოს თუ ხალხის ზნეობას და, უწინარეს ყოვლისა, გულმოდგინედ გაწმენდენ, რაც სულაც არ არის ადვილი. როგორც თავად მოგეხსენება, სხვებისგან იმითაც განსხვავდებიან, რომ არც სახელმწიფოს გადაკეთებას მიჰყოფენ ხელს, არც კერძო პირისას და არც კანონებს შექმნიან სახელმწიფოსათვის, ვიდრე გაწმენდილს არ ჩაიბარებენ, ან თვითონვე არ გაწმენდენ მას.

– მართალს ბრძანებ.

– და მხოლოდ ამის შემდეგ მოხაზავენ სახელმწიფო წყობილების გეგმას.

– რა თქმა უნდა.

– შემდეგ კი, ამ ნახაზის დასრულებისას, უპირატესად ორ რამეს მიაქცევენ ყურადღებას: ერთის მხრივ, იმას, რაც თავისი არსით სამართლიანია, მშვენიერი და გონიერი, მეორეს მხრივ კი – იმას, რაც ასეთივეა ადამიანებში. ხოლო შემდეგ ამ თვისებათა შერწყმა-შერევით – ადამიანის პირველსახეს, იმის მიხედვით, რასაც ჰომეროსი ადამიანებში ღვთაებრივსა და ღვთისდარს უწოდებს.

– ეს იქნებოდა უმშვენიერესი სურათი.

– კეთილი და პატიოსანი, – ვუთხარი მე, – ნუთუ ახლაც ვერ დავარწმუნეთ ის ხალხი, მწყობრად დარაბზული რომ მოიწევდა ჩვენზე, და ვერ დავანახეთ, რომ ამნაირი სახელმწიფოს მხატვარი სწორედ ის კაცია, რომელსაც წელან ვაქებდით, ჩვენი მოწინააღმდეგენი კი გააფთრებით გვიტყვიან, ვის ანდობთ სახელმწიფოს მმართველობასო? ეს რომ მოესმინათ, ნუთუ ოდნავ მაინც არ დაცხრებოდნენ?

– რა თქმა უნდა, თუ ჭკუის ნატამალი მაინც შერჩათ.

– ან რას იტყვიან საპასუხოდ? იქნებ იმას, ფილოსოფოსები გატაცებით არ მიელტვიან არსსა და ჭეშმარიტებასო?

– მაგრამ ეს ხომ სისულელე იქნებოდა.

– ან იქნებ იმას, რომ ჩვენს მიერ დახატული ფილოსოფიური ბუნება არ ენათესავება სიკეთეს?

– არც ეს იქნებოდა ნაკლები სისულელე.

– კი მაგრამ, ეს თუ არა, სხვა რა იქნებოდა ფილოსოფიურ ბუნებაზე უფრო ბრძენი და უფრო ქველი, ამ უკანასკნელს სათანადო გამოყენება რომ ეპოვა? იქნებ ჩვენს მიერ უარყოფილი ესა თუ ის ბუნება?

– რა თქმა უნდა, არა.

– კვლავაც გაცოფდებოდნენ, თუ ვიტყვით, რომ არც სახელმწიფოს და არც მის მოქალაქეებს არ დაადგებათ საშველი, ვიდრე სახელმწიფოს ფილოსოფოსთა მოდგმა არ ჩაუდგება სათავეში, ან იმნაირი წყობილება არ დამყარდება, ჩვენ რომ დავხატეთ?

– ალბათ ეს ნაკლებ გააცოფებდათ.

– მოდი, საერთოდ მოვეშვათ ამ „ნაკლებს“ და პირდაპირ ვთქვათ, რომ ისინი სავსებით დაცხრებოდნენ და დაწყნარდებოდნენ, სხვაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, სირცხვილის გამო მაინც.

– ბატონი ბრძანდები.

– მაშ, შევთანხმდეთ, რომ ამ მხრივ უკვე დავარწმუნეთ ისინი; მაგრამ ვინ შემოგვედავება იმაში, რომ მეფეებისა თუ მბრძანებლების მემკვიდრეთა შორისაც შეიძლება გამოერიონ ბუნებით ფილოსოფოსნი?

– ვერავინ.

– და რაკი შეიძლება გამოერიონ, ვითომ რა აუცილებელია, რომ ხრწნილებას დაექვემდებარონ ისინი? თავისთავადობის შენარჩუნება რომ ძნელია მათთვის, ამას თვითონაც ვალიარებთ, მაგრამ ვის შეუძლია ამტკიცოს, რომ დროთა განმავლობაში ერთი ვერ იხსნის თავს?

– ვერავინაც ვერ გაბედავს მაგის მტკიცებას.

– მაგრამ ერთი ამნაირი კაციც კი, რომელსაც მთელი სახელმწიფო ემორჩილება, სავსებით საკმარისია, რათა აღასრულოს ყოველივე ის, რაც დღეს შეუძლებელი ეჩვენებათ.

– დიახ, სავსებით საკმარისია.

– რადგან თუ ეს მბრძანებელი იმნაირ კანონებსა და ადათ-წესებს დანერგავს, ჩვენ რომ აღვწერეთ, გამორიცხული არ არის, რომ მოქალაქენი სიამოვნებით აღასრულებენ მათ.

– სულაც არ არის გამორიცხული.

– მაგრამ ის კი გამორიცხულია და შეუძლებელი, რომ იმას, რაც ჩვენ მოვიწონეთ, სხვებიც იწონებდნენ?

– მე თუ მკითხავ, არა.

– ჩვენ კი, მე მგონია, საკმაოდ დამაჯერებლად დავამტკიცეთ, რომ ჩვენი გეგმა ყველაზე უმჯობესია, თუკი შესაძლებელია მისი ხორცშესხმა.

– დიახ, საკმაოდ დამაჯერებლად.

– მაშ, ახლა, როგორც ჩანს, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ჩვენი საკანონმდებლო გეგმა ყველაზე უკეთესი უნდა იყოს, თუკი შესაძლებელია ხორცი შევასხათ მას, და, მართალია, ეს ძალზე ძნელია, მაგრამ არა შეუძლებელი.

– რა თქმა უნდა, შეგვიძლია.

[მცველთა ფილოსოფიური აღზრდა]

– რაკი ეს საკითხი, ასე თუ ისე, უკვე მოგვარდა, ახლა სხვასაც უნდა მივხედოთ: რა გზით, რომელი მეცნიერების მეშვეობით ან რანაირი წვრთნით უნდა აღვზარდოთ და ჩამოვაყალიბოთ სახელმწიფოს მხსნელნი, ან რა ასაკში უნდა მივანდოთ ესა თუ ის საქმე.

– დიახ, ესეც მისახედია.

– ჩემი სიმარჯვე არაფერშიც არ გამომადგა, – ვთქვი მე, – რაკილა ღუმილით ავუარე გვერდი ცოლების შერთვის, ბავშვების კეთებისა თუ სახელმწიფო თანამდებობებზე ხალხის გამწესების საკითხს, რადგანაც ვიცოდი, რომ მართლის მთქმელს ცხენი შეკაზმული უნდა ჰყავდეს, მაგრამ ახლა კი ირკვევა, რომ სიმართლის თქმა აუცილებელია. მართალია, ცოლებისა და შვილების საკითხი უკვე გადავწყვიტეთ, მაგრამ რაც შეეხება სახელმწიფოს მმართველთა საკითხს, ამის

გარკვევა თავიდან უნდა დავიწყოთ. თუ გახსოვს, ჩვენ ვამტკიცებდით, რომ მათ, ლხინშიაც და ჭირშიაც, თავდავიწყებით უნდა უყვარდეთ სამშობლო, ასე რომ, ვერც განსაცდელი, ვერც გასაჭირი თუ ბედის უკუღმა ტრიალი ვერ უნდა ახშობდეს ამ გრძნობას მათში. ვინც ამ მხრივ სისუსტეს გამოიჩინეს, ხელალებით უნდა უარვყოთ, ხოლო ვინც ისე წმინდად გამოვა ამ გამოცდიდან, როგორც ოქრო – ცეცხლიდან, თანამდებობაზე გავამწესოთ და სიცოცხლეშიც და სიკვდილის შემდეგაც სათანადო პატივი არ მოვაკლოთ. აი, რა ითქვა დაახლოებით ამ საკითხის განხილვისას, მაგრამ ნართაულად და მიკიბულ-მოკიბულად, რადგანაც გვეშინოდა იმ დავიდარაბისა, რის წინაშეც ამჟამად ვდგავართ.

– სრული სიმართლეა, – თქვა მან, – მშვენივრად მახსოვს.

– მაშინ, ჩემო მეგობარო, ვერ გაგებდე იმისი თქმა, რასაც ამჟამად ვბედავ. მაშ, გავკადნიერდეთ და პირდაპირ განვაცხადოთ, რომ სახელმწიფოს ყველაზე ღირსეულ მცველებად ფილოსოფოსებს უნდა ვამწესებდეთ.

– სათქმელი უნდა ითქვას.

– მაგრამ იმასაც დაუფიქრდი, რა ცოტანი შეგრჩებიან ხელთ: რადგანაც იმ თვისებებს, რაც, ჩვენი აზრით, ნიშნეული უნდა იყოს მათი ბუნებისათვის, ერთად თავმოყრილს იშვიათად თუ ჰპოვებ ვისიმე სულში; ისინი, უმეტესწილად, მიმოფანტულნი არიან და ცალ-ცალკე თუ იჩენენ თავს.

– რას გულისხმობ?

– ცოდნის ადვილად შეთვისების უნარი, მეხსიერება, მახვილგონიერება, გამჭრიახობა და სხვა მისთანანი, როგორც თავად მოგეხსენება, ერთად როდი იყრიან თავს; ჭაბუკურად ფიცხნი და მაღალნიჭიერნი კი ნაკლებად ეგუებიან მოწესრიგებულ, მშვიდსა და უმფოთველ ყოფას. პირიქით, თავიანთი დაუდგრომლობის გამო გამუდმებით ბორგავენ, წრიალებენ, აქეთ-იქით აწყდებიან და ხელიდან ეცლებათ ყოველივე ურყევი და მყარი.

– მართალს ბრძანებ, – თქვა მან.

– მეორეს მხრივ, გაწონასწორებული, ურყევი და მტკიცე ხასიათის ხალხი უფრო სანდოა, ბრძოლის ველზე საიმედო და საფრთხის წინაშე წარბშეუხრელი. მაგრამ იგივე თვისებები სწავლაში სხვანაირად ავლენენ თავს; უგერგილონი, ზანტნი და ზარმაცნი ისე გახევებულან, თითქოს ტვინის განძრევა უჭირთო, მთქნარება უტყდებათ და ძილი ერევათ, როცა სწავლაზე მიდგება საქმე.

– ასეა.

– ჩვენ კი ვამბობდით, რომ მცველებში ერთმანეთს უნდა ერწყმოდეს გონების სიმკვირცხლე და ხასიათის სიმტკიცე, რის გარეშეც არც ასე გულმოდგინედ უნდა გვეწვრთნა და აღგვეზარდა, არც ძალაუფლება მიგვენდო და არც პატივი მიგვეგო მათთვის.

– მერედა, განა სწორნი არ ვიქნებოდით?

– როგორ გგონია, ამ საპირისპირო თვისებათა ურთიერთშერწყმა იშვიათია?

– რა თქმა უნდა.

– ამიტომ, როგორც ზემოთ ითქვა, მარტო შრომაში კი არა, ლხინშიც და ჭირშიც უნდა გამოვცადოთ ისინი. აქვე იმასაც დავძენ, რაც მაშინ გამომჩნია: აუცილებლად უნდა იწვრთნიდნენ თავს მეცნიერების სხვადასხვა დარგში, რათა საშუალება გვქონდეს დავუკვირდეთ, მიაღწევენ ცოდნის მწვერვალს თუ, როგორც სხვა ასპარეზობისას, შიშით დაიხევენ უკან.

– რასაკვირველია, უნდა დავუკვირდეთ. მაგრამ რას უწოდებ შენ ცოდნის მწვერვალს?

– ალბათ გემახსოვრება: მას შემდეგ, რაც განვიხილეთ სულის სამი სხვადასხვა სახე, ჩვენ ვისარგებლეთ ამ განსხვავებით, რათა აგვეხსნა, რა არის სამართლიანობა, გონიერება, სიმაჰაცე და სიბრძნე.

– ეგ რომ არ მახსოვდეს, არც იმის მოსმენის ღირსი ვიქნებოდი, რაც აწი უნდა ითქვას.

– ისიც თუ გახსოვს, რაც მანამდე ვთქვით?

– რა?

– რა და, ის რომ ამ სიტყველეთა უკეთ შესაცნობად სხვა – უფრო გრძელი და შემოვლითი გზა უნდა აგვეჩიო, რომელიც უფრო ნათლად წარმოგვიჩენდა მათ; თუმცა ზემოთქმულიდანაც შეიძლებოდა სათანადო დასკვნები გამოგვეტანა. თქვენ თქვით, რომ ეს საკმარისი იყო, მაგრამ შემდგომ მსჯელობას, ჩემი აზრით, სიზუსტე აკლდა. და მაინც, თუ გაკმაყოფილებთ, თქვენ თვითონ უნდა მითხრათ.

– პირადად მე სავსებით მაკმაყოფილებს, და ამავე აზრისა არიან სხვებიც.

– კი მაგრამ, ჩემო ძვირფასო, თუ ეგზომ მნიშვნელოვან საგანთა საზომი ოდნავ მაინც განსხვავდება სინამდვილისგან, ჩვენი მტკიცება უკვე აღარ იქნება საკმარისად დასაბუთებული; რადგან ის, რაც არასრულყოფილია, არაფრის საზომად არ გამოდგება. თუმცა ზოგს ესეც დამაკმაყოფილებლად ეჩვენება, შემდგომი კვლევა-ძიება კი – ზედმეტად.

– დიახ, – თქვა მან, – ზოგი მართლაც ასე ფიქრობს თავისი დაუდევრობის გამო.

– მაგრამ ასე ყველაზე ნაკლებ უნდა ფიქრობდეს სახელმწიფოსა და კანონების მცველი.

– რა თქმა უნდა.

[სიკეთის იდეა]

– ასე რომ, მან უფრო გრძელი გზა უნდა აირჩიოს, ჩემო მეგობარო, და სულის წვრთნას არანაკლები ძალა მოახმაროს, ვიდრე სხეულისას; თორემ, როგორც უკვე ითქვა, სრულყოფილად ვერასოდეს დაეუფლება იმას, რაც მისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი და არსებითია.

– კი მაგრამ, განა ეს ყველაზე არსებითი უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სამართლიანობა და ყველა სხვა სიტყველე, ზემოთ რომ მიმოვიხილეთ?

– დიახ, არსებობს რაღაც უფრო მნიშვნელოვანი, და ეს არა მარტო ზოგადად უნდა მიმოვიხილოთ, როგორც ვიქცევით ახლა, არამედ არაფერი არ უნდა გამოგ-

ვრჩეს, რათა მთელი სურათი უფრო სრულად წარმოვიდგინოთ. განა სასაცილო არ არის, რომ ამოდენა ძალას ალევენ გაცილებით უფრო უმნიშვნელო საგანს, რათა ზედმიწევნით სრულყონ და დახვეწონ იგი, ყველაზე მნიშვნელოვანს კი სულაც არ სცნობენ იმის ღირსად, რომ თავდაუზოგავად ეცადონ მისი სიდიადის წარმორენას?

– რა თქმა უნდა, საუცხოო აზრია. მაგრამ ნუთუ გგონია, რომ აღარ გვკითხავენ, მაინც რა არის, შენი სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეს უმნიშვნელოვანესი ცოდნა, ან რას ეხება იგი?

– სულაც არა, – მივუგე მე, – თუ გნებავს, თვითონაც მკითხე. თუმცა ეს არაერთხელ გსმენია ჩემგან, მაგრამ, ეტყობა, აღარ გახსოვს, ან გინდა გული გამიწყალო მაგ შენი გამოხდომებით; ალბათ, ეს უფრო სავარაუდოა, რადგან ვინ მოსთვლის, რამდენჯერ გაგიგონია, რომ სიკეთის იდეაა ყველაზე მნიშვნელოვანი. სამართლიანობაცა და ყველა სხვა სიქველეს სწორედ მისი წყალობითაა სასარგებლო და ვარგისი. შენ, ალბათ, ისიც გეცოდინებოდა, რასაც დავძენდი: სიკეთის იდეას კარგად არ ვიცნობთ-მეთქი. და რაკი არ ვიცნობთ, ამიტომ ყოველივე დანარჩენი კარგადაც რომ ვიცოდეთ, მერწმუნე, ეს ცოდნა არას გვარგია. ეს იმას ჰგავს, რაიმე ნივთს იძენდე და არ კი იცოდე, რაში გამოგადგება იგი. თუ, შენი აზრით, საკმარისია, რაც შეიძლება მეტი შეიძინო, მაგრამ წარმოდგენაც არ გქონდეს, სასიკეთოა თუ არა ეს შენთვის, ან იქნებ ყველაფერი უნდა იცოდე, გარდა იმისა, რაც მშვენიერია და კეთილი?

– არა, ვფიცავ ზევს, – თქვა მან.

– მაგრამ ის ხომ მაინც იცი, რომ სიკეთე, ბრბოის აზრით, განცხრომაა, უფრო დახვეწილთა აზრით კი – ცოდნა.

– რა თქმა უნდა.

– და რომ ვინც ამ აზრისაა, ჩემო ძვირფასო, ვერც კი გვეტყვის, რას ნიშნავს ეს ცოდნა, თუმცა, ბოლოს და ბოლოს, იძულებულია განგვიმარტოს, რომ აქ სიკეთის ცოდნა იგულისხმება.

– ღმერთმანი, სასაცილოა.

– რა თქმა უნდა, სასაცილოა, რაკილა გვსაყვედურობენ, სიკეთეზე წარმოდგენაც არა გაქვთო, შემდეგ კი ისე გველაპარაკებიან, თითქოს დიდი მცოდნენი ვიყოთ. ისე ხშირად ატრიალებენ ამ „სიკეთის ცოდნას“, თითქოს „სიკეთის“ წარმოთქმისთანავე უნდა ვხვდებოდეთ, რა არის ეს.

– სწორია, – თქვა მან.

– მაგრამ განა ისინი, ვისი აზრითაც სიკეთე განცხრომაა, ნაკლებ ცდებიან? განა ისინიც იძულებულნი არ არიან აღიარონ, რომ არსებობს უკეთური განცხრომაც?

– უკეთურზე უკეთურიც.

– მაშასადამე, თვითონვე უნდა აღიარონ, რომ ერთი და იგივე რამ შეიძლება კეთილიც იყოს და უკეთურიც; ასეა, არა?

– უცილობლად.

– მერედა, განა ასევე ცხადი არ არის, რომ უმრავლესობა იმას მიიჩნევს მშვენიერად და სამართლიანად, რაც მშვენიერი და სამართლიანი ჰგონია, თუნდაც სინამდვილეში არც ერთი იყოს და არც მეორე, და ამის მიხედვით მოქმედებს, იძენს და ფიქრობს; ხოლო რაც შეეხება სიკეთეს, აქ არავინ არ სჯერდება მოჩვენებითის ფლობას, არამედ ყველა ჭეშმარიტ სიკეთეს მიელტვის და არაფრად აგდებს მოჩვენებითს.

– ასეა, – თქვა მან.

– დიახ, სიკეთეს მიელტვის ყოველი სული და მისი გულისთვისვე აკეთებს ყველაფერს; გუშანით გრძნობს, რომ არსებობს რაღაც ამგვარი, თუმცა დანამდვილებით კი ვერ მიიხვდარა, რა არის ეს. ასე რომ, მტკიცედ ვერ ეყრდნობა თავის ვარაუდს, როგორც ყველა სხვა შემთხვევაში ემყარება თავის ღრმა რწმენას. ამიტომაც ხელი აღარ მიუწვდება ამ დანარჩენზეც და ვეღარ იღებს მისგან იმას, რაც შეიძლებოდა სასარგებლო ყოფილიყო მისთვის. მერედა, ნუთუ ამ ფასდაუდებელ სიკეთეს ასევე ბუნდოვნად უნდა ჭვრეტდნენ სახელმწიფოს უკეთესი მოქალაქენი, რომელთაც მზადა ვართ ყველაფერი მივანდოთ?

– არამც და არამც.

– მე თუ მკითხავ, შეუძლებელია სამართლიანობისა და მშვენიერების ღირსეული მცველი იყოს ის, ვინც არ იცის, რა აკავშირებს ან ერთსა და ან მეორეს სიკეთესთან. დიახ, მე ამთავითვე ვგრძნობ, რომ ამ კავშირის გარეშე ვერავინ ვერ შეიცნობს მათ.

– და არც გატყუებს ეგ შენი გრძნობა.

– ასე რომ, ჩვენი სახელმწიფო წყობილება სრულყოფილი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას მცველად მივუჩენთ კაცს, რომელმაც იცის ყოველივე ეს.

– უცილობლად. მაგრამ შენ თვითონ, სოკრატე, რად მიგაჩნია სიკეთე – ცოდნად, განცხრომად თუ რაღაც მესამედ?

– რა კაცი ხარ! კაი ხანია ვიცოდი და გატყობდი კიდეც, რომ ნამდვილად არ დასჯერდებოდი სხვების აზრს ამის თაობაზე.

– ეს იმიტომ, სოკრატე, – თქვა მან, – რომ სამართლიანად არ მეჩვენება, როცა მხოლოდ სხვების აზრს გადმოგვცემენ და არა საკუთარს, თუმცა რა ხანია ჩაჰკირკიტებდნენ ამ საკითხს.

– როგორ? მაშ, შენ სამართლიანი გგონია, რომ კაცი ლაპარაკობდეს იმაზე, რაც არ იცის და მცოდნედ ასაღებდეს თავს?

– არა, მცოდნედ კი არა, მაგრამ კეთილ ინებოს და თავისი საკუთარი აზრები გაგვიზიაროს.

– კი მაგრამ, ნუთუ არ შეგინიშნავს, რა უბადრუკია ყველა აზრი, რომელიც ცოდნას არ ემყარება? როგორ გგონია, ვითომ რა განასხვავებს უვიცის თუნდაც მართალ აზრს უსინათლოსგან, რომელიც თავისი თვალდავისილობის მიუხედავად მაინც სწორად მიიკვლევს გზას?

– არაფერი.

– მერედა, შენ გირჩევნია აკვირდებოდე უსახურს, უსინათლოსა და უგვანს, თუმცაღა შეგიძლია სხვების მეოხებით ჭვრეტდე მშვენიერსა და ნათელს?

– თუ ღმერთი გწამს, სოკრატე, – წამოიძახა გლავკონმა, – თავს ნუ არიდებ სათქმელს, თითქოს უკვე დაგემთავრებინოს სიტყვა. ჩვენ იმასაც დავჯერდებით, თუ ისე განგვიმარტავ სიკეთის ბუნებას, როგორც სამართლიანობის, გონიერებისა და სხვა სიქველეთა ბუნება განგვიმარტე.

– განა მე კი არ დავჯერდებოდი, ჩემო ძვირფასო? მაგრამ მეშინია, ვაითუ ჩავფლავდე და ჩემი უგერგილობის გამო თქვენი დასაცინი შევიქნე. მოდი, ასე ვქნათ, ჩემო ნეტარო, ჯერჯერობით თავი ვანებოთ სიკეთის ჭეშმარიტ ბუნებას, რადგან ის, ჩემი წარმოდგენით, მეტისმეტად მაღალია საიმისოდ, რომ ჩვენი ძალისხმევით მივწვდეთ. სამაგიეროდ, თუ გნებავთ, ორიოდ სიტყვას გეტყვით სიკეთის ნაშიერზე, ზედმიწევნით რომ ჩამოჰგავს მშობელს, თუ არა და, მოვეშვათ ამას.

– არა, – თქვა მან, – შვილზე მაინც გველაპარაკე, მშობლის ამბავს კი მერე გათქმევინებთ.

– ნეტავი მთლიანად დამაბრუნებინა თქვენი ვალი და არა მარტო ვახში, როგორც ამჟამად. მაშ, ჯერჯერობით დასჯერდით ამ ვახშს, ჭეშმარიტი სიკეთის ნაშიერს. მაგრამ ფრთხილად იყავით, რათა, ჩემდა უნებურად, ანგარიშში არ მოგატყუოთ.

– რამდენადაც შეგიძლია, ფრთხილად ვიქნებით; ოღონდ განაგრძე.

– ნება თქვენია, მაგრამ ჯერ იმაზე უნდა შევთანხმდეთ, რომ შეგახსენოთ, რაც ზემოთ ითქვა და სხვაგანაც არაერთხელ გვიხსენებია.

– მაინც რა?

– რამდენი რამაა მშვენიერი, კეთილი და სხვა მისთანანი, რომელთა არსებობასაც ვამტკიცებთ და განვსაზღვრავთ ენის მეშვეობით.

– ღიახ, ასეა.

– იმასაც ვამბობთ, რომ არსებობს მშვენიერი თავისთავად, კეთილი თავისთავად, და ასე შემდეგ, ზემოთ ჩამოთვლილ საგანთა სიმრავლესთან მიმართებით; ხოლო ამ საგანთაგან თვითეულს მისი საკუთარი იდეა შეესაბამება, რომელსაც ერთადერთად და ამ საგნის არსად ვსახავთ.

– მართალს ბრძანებ.

– და ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ყველა ეს საგანი მზერით აღიქმება, მაგრამ არა აზრით, იდეები კი, პირიქით, აზრით აღიქმებიან და არა მზერით.

– ღიახ.

– ესე იგი, რისი მეშვეობით აღვიქვამთ ხილულ საგნებს?

– მზერის მეშვეობით.

– ისევე, როგორც სმენის მეშვეობით აღვიქვამთ ყველაფერს, რაც გვესმის, და დანარჩენი გრძნობებით შევიგრძნობთ ყველაფერს, რასაც შევიგრძნობთ?

– რა თქმა უნდა.

– თუ დაჰკვირვებიხარ, რაოდენ ძვირფასია იმის უნარი, რომ ხედავდე ან გხედავდნენ? უნარს, რომელიც დემიურგოსმა გვიბოძა ჩვენ.

– მართალი გითხრა, არც ისე გულმოდგინედ.

– მაშ, ამ თვალსაზრისით დაუკვირდი: სმენას რომ ესმოდეს, ბგერა კი ისმოდეს, თუ არის საჭირო რაღაც მესამე, რომლის გარეშეც შეუძლებელია რაიმე გვესმოდეს ან ისმოდეს?

– არავითარი მესამე არა გვჭირდება.

– ჩემი აზრით, იგივე ითქმის ზოგი სხვა, მაგრამ არა ყველა შეგრძნების მიმართ. ან იქნებ არ მეთანხმები?

– რას ჰქვია არ მეთანხმები?

– ხომ არ შეგიძნევია, სჭირდება თუ არა რაღაც მესამე მზერას, ან ყოველივე იმას, რაც შეიძლება მზერით აღქმულ იქნეს?

– როგორ?

– რაგინდ გამჭრიახი თვალიც არ უნდა ჰქონდეს კაცს, რაგინდ მკაფიოდაც არ უნდა აღიქვამდეს ფერებს, ალბათ დამეთანხმები, რომ ვერაფერსაც ვერ დაინახავს ამ რაღაც მესამის გარეშე, რომელიც თითქოს საგანგებოდ მზერისათვის არის შექმნილი.

– რას გულისხმობ?

– რასაც სინათლეს უწოდებ შენ.

– მართალს ბრძანებ.

– ასე რომ, უმნიშვნელო საწყისი როდი აერთებს მზერას და იმას, რაც შეიძლება მზერით აღქმულ იქნეს. ისინი ყველა სხვა კავშირზე უფრო ფასეული კავშირით ერწყმიან ერთმანეთს, რადგან მართლაც რომ ფასდაუდებელია სინათლე.

– რა თქმა უნდა.

[პირველი და მეორე შედარებები: მზე და წრფე]

– მერედა, ზეციურ ღმერთთაგან რომელს მიიჩნევ ამ კავშირის უფლად, ან ვისი ნათელი ანიჭებს მზერას იმის უნარს, რომ ხედავდეს, საგნებს კი – იმისას, რომ მზერით აღქმულ იქნენ?

– იმავე ღმერთს, ვისაც გულისხმობ შენც და დანარჩენი მოკვდავნიც. რადგანაც ხომ ცხადია, რომ მზეზე მეკითხები.

– მერედა, განა მზერა ბუნებით, გარკვეულწილად არ ეთანაფარდება მზეს?

– როგორ?

– მზერა არც თავისთავად და არც იმაში, რაშიც იბადება (ჩვენ მას ვუწოდებთ თვალს), არ არის მზე.

– ცხადია, არა.

– მაგრამ, ჩვენს გრძნობებს შორის ყველაზე მზისდარი კია.

– დიახ.

– და ის უნარი, რასაც ფლობს მზერა, სწორედ მზისგან ეძლევა მას, როგორც ერთგვარი გამონაშუქი.

– რა თქმა უნდა.

– ასე რომ, თავის მხრივ, არც მზეა მზერა; და თუმცა მზერის მიზეზი კია, მაგრამ მზერა ვერ ხედავს მას.

– რასაკვირველია.

– ჰოდა, ამასვე ვამტკიცებ მე იმის თაობაზედაც, რასაც თავის მსგავსებად ბადებს სიკეთე. რასაც ნიშნავს სიკეთე აზრობრივ ადგილას, გონებისა და გონით საწვდომთა მიმართ, იმასვე ნიშნავს მზეც ხილულ ადგილას, მზერისა და მზერით საწვდომთა მიმართ.

– როგორ? – იკითხა მან, – თუ შეიძლება უფრო დაწვრილებით ამიხსენი.

– ხომ მოგეხსენება, – ვუთხარი მე, – როცა იმ საგნებისკენ მიმართავენ მზერას, რომლებსაც დღის სინათლე კი არ ანათებს, არამედ ღამეულ ვარსკვლავთა მკრთალი ციმციმი, თვალი იძაბება და ბრმას ემსგავსება, თითქოს ხედვის უნარი აღარ შესწევსო.

– დიახ.

– თუმცა იგივე თვალი მკაფიოდ ხედავს მზით განათებულ საგნებს, რაც იმას ნიშნავს, რომ მხედველობა კვლავაც კარგია.

– რა თქმა უნდა.

– იგივე ითქმის სულზედაც: როცა იქითკენ მიმართავს მზერას, სადაც ჭეშმარიტება ელვარებს და არსი ბრწყინავს, კიდევაც შეიცნობს მათ, რაც მის გონიერებას მოწმობს, ხოლო როცა იმის მიმართ მიიქცევა, რასაც სიბნელე ერწყმის, რაც იბადება და კვდება, მზერადაბინდული და საკუთარი წარმოდგენების სათამაშოდ ქცეული ხან ერთს აწყდება და ხანაც მეორეს, ხან ალთასაა, ხან ბალთას და ისე წრიალებს, ცნობამიხდელი გეგონება.

– მართლაც.

– ასე რომ, რაც ჭეშმარიტებას ანიჭებს შეცნობად საგნებს, ადამიანს კი – შეცნობის უნარს, სწორედ ის მიიჩნევს სიკეთის იდეად – ცოდნისა და ჭეშმარიტების მიზეზად. რაგინდ მშვენიერიც არ უნდა იყოს ერთიცა და მეორეც – ცოდნაც და ჭეშმარიტებაც, არ შეცდები, თუ მათზე მშვენიერად აღიარებ სიკეთის იდეას. რამდენადაც მართებული იყო ხილულ სამყაროში სინათლისა და მზერის მიჩნევა მზისდარად, მზედ მიჩნევა კი – უმართებულო, ისე აქაც, გონით საწვდომ სამყაროშიც, მართებულია სიკეთისდარად მივიჩნევდეთ ცოდნასა და ჭეშმარიტებას, თვით სიკეთედ მათი მიჩნევა კი – უმართებულოა, რადგანაც სიკეთის იდეას გაცილებით უფრო მაღლა უნდა ვაყენებდეთ.

– უჩვეულო მშვენიერებას კი ანიჭებს მას, რაკილა თურმე ის ბადებს ცოდნასა და ჭეშმარიტებას და გაცილებით უფრო მშვენიერია მათზე; მაშასადამე, განცხრომად არ უნდა მიგაჩნდეს.

– ღმერთმა დამიფაროს! უმჯობესია ამ მხრივ დაუკვირდე მის ხატებას...

– რა მხრივ?

– მზე არა მარტო იმის უნარს ანიჭებს საგნებს, რომ მზერით აღქმულ იქნენ, არამედ კიდევაც ბადებს, ზრდის და ასაზრდოებს მათ, თუმცა თვითონვე როდია დაბადება და ქმნადობა.

– როგორ?

– ისიც უნდა აღიარო, რომ გონით საწვდომი საგნების წვდომაც მხოლოდ სიკეთის მეშვეობით თუ შეიძლება; სიკეთის წყალობითვე ეზიარებიან ისინი თავიანთ არსებასაც და არსებობასაც, თუმცა თვით სიკეთე არსებობა კი არ არის, არსებობის მიღმურია, რომელსაც თავისი ღირსებით და ძალმოსილებით აღემატება.

მაშინ გლავკონმა მასხარასავით წამოიძახა:

– ოო, აპოლონ! რა თავბრუდამხვევი სიმაღლეა!

– შენს თავს დააბრალე: ვინ მაიძულა სიკეთის თაობაზე ჩემი აზრი გამომეთქვა?

– ჰოდა, შუა გზაზე ნუ შეჩერდები, კვლავაც განაგრძე ეგ შედარება მზესთან და ეცადე არაფერი გამოგჩეს.

– აქამდეც ბევრი რამე გამომრჩა.

– აწი მაინც ეცადე უმნიშვნელო წვრილმანიც კი არ გამოტოვო.

– ვშიშობ, რომ ბევრი რამის გამოტოვება მომიწევს. თუმცა ახლა მხოლოდ იმის თქმა შემიძლია, რომ ვეცდები განზრახ მაინც არაფერი გამომრჩეს.

– აუცილებლად ეცადე.

– მაშ, იცოდე, ჩემო ძვირფასო, რომ არის ორი მეუფე: ერთი გონით საწვდომი სამყაროს ყველა გვარსა და მთელ საუფლოზე მბრძანებლობს, მეორე კი – ყოველივე ხილულზე; არ მინდა ამას ცა ვუწოდო, რადგანაც მეშინია, ვაითუ მოგეჩვენოს, რომ მე სიტყვებით ვთამაშობ. თუ გაიაზრე ეს ორი სახე – ხილული და გონით საწვდომი?

– დიახ.

– ახლა აილე სწორი ხაზი და ორ თანაბარ მონაკვეთად გაყავი. ერთი ხილულ სამყაროს აღნიშნავს, მეორე კი – გონით საწვდომს. თვითეული მონაკვეთი, თავის მხრივ, იმავე თანაფარდობით გაყავი ორად; თანაც, ხილული სამყაროს აღმნიშვნელი ამ ორი მონაკვეთიდან ერთი მკაფიო უნდა იყოს, მეორე კი – მქრქალი. პირველი მონაკვეთი ხატებათა შემცველი იქნება, ხოლო ხატებებს მე ვუწოდებ, უწინარეს ყოვლისა, ლანდებს, შემდეგ კი – ანარეკლებს წყალში ან მკვრივი, გლუვი თუ პრიალა საგნების ზედაპირზე, და სხვა მისთანათ. ხომ გესმის ჩემი?

– დიახ.

– მეორე მონაკვეთზე კი ადგილს მიუჩენ ამ ლანდების შესატყვის საგნებს – ყველა ცოცხალ არსს, ყველა მცენარეს თუ ხელთქმნილ საგანს.

– მეც ავდგები და მივუჩენ.

– ეთანხმები თუ არა იმ აზრს, რომ, ჭეშმარიტისა და არაჭეშმარიტის თვალსაზრისით, ხილული სამყაროს დაყოფა შემდეგნაირად განხორციელდა: ხატი ისე ეთანაფარდება მის შესაბამის საგანს, როგორც წარმოდგენა – ცოდნას?

– საცხებით.

– ახლა კი დაუკვირდი, როგორ უნდა დაიყოს გონით საწვდომი სამყაროს შესაბამისი მონაკვეთი.

– როგორ?

– სული იძულებულია ამ მონაკვეთის ერთ-ერთი განაყოფი წანამძღვრებისა თუ ჰიპოთეზების მეშვეობით ეძიოს, ისე, რომ ხატებად იყენებდეს ხილულ სამყაროში ნიმუშებად მიჩნეულ საგნებს და, ამრიგად, საწყისს კი არ მიელტვოდეს, არამედ – დასასრულს. მაშინ როდესაც მეორე მონაკვეთის მისაკვლევად, რომელსაც აგვირგვინებს უწანამძღვრო საწყისი, სული, წანამძღვრებიდან გამომდინარე, პირველ შემთხვევაში გამოყენებულ ხატებზე კი არა, მხოლოდ თავისთავად იდეებზე დაყრდნობით უნდა წარმართავდეს თავის ძიებას.

– კარგად ვერ გავიგე შენი სიტყვები.

– ახლავე გაგიაღვილებ, – ვუთხარი მე, – რასაც ახლა გეტყვი, უფრო გასაგები უნდა იყოს: შენ, ალბათ, იცი, რომ გეომეტრიის, არითმეტიკისა და სხვა ამნაირ მეცნიერებათა მიმდევრები თავიანთი კვლევა-ძიებისას ვარაუდობენ, თითქოს იციან, რა არის ლუწი და რა არის კენტი, გეომეტრიული ფიგურები, კუთხეების სამი სახე და სხვა მისთანანი, რასაც ისინი ამოსავალ დებულებებად თვლიან და საჭიროდ აღარ მიიჩნევენ თავიანთ თავსა თუ სხვებს განუმარტონ ის, რაც, მათი აზრით, ყველასთვის ცხადი უნდა იყოს. სწორედ აქედან გამომდინარე გამოჰყავთ ყოველივე დანარჩენი და ერთიმეორის მიყოლებით ბოლომდე ასაბუთებენ ყველაფერს, რაც თავიანთი ძიების საგნად დაუსახავთ.

– ეს, რა თქმა უნდა, ვიცი.

– მაშინ ისიც გცეოდიანება, რომ ისინი იყენებენ ხილულ ფიგურებს, ანუ ნახაზებს, და მათი მიხედვით მსჯელობენ, თუმცა თვით ამ ნახაზებზე კი არ ფიქრობენ, არამედ – იმაზე, რასაც ისინი თავიანთი მსგავსებით გამოსახავენ. ასე მაგალითად, ისინი ფიქრობენ თავისთავად ოთხკუთხედზე, თავისთავად დიაგონალზე და არა იმაზე, რასაც თვითონვე ხაზავენ. იგივე ითქმის ფერწერულსა თუ სკულპტურულ ქმნილებებზედაც, რომლებიც შეიძლება ჩრდილს აფენდნენ ან წყალში ირეკლებოდნენ, მაგრამ თვით ეს ქმნილებები მხოლოდ ხატოვანი გამოსახულებები არიან იმისა, რისი ხილვაც მარტოდენ გონების თვალთ თუ შეიძლება.

– მართალს ბრძანებ.

– აი, სწორედ ამ გონით საწვდომ საგნებს ვგულისხმობდი წელან: მათკენ სწრაფვისას სული იძულებულია წანამძღვრებსა თუ ჰიპოთეზებს დაეყრდნოს და ამიტომაც ვერ აღწევს მათ საწყისს, რადგანაც არ შეუძლია ვარაუდის ფარგლებს გასცდეს; სწორედ ამით აიხსნება, რომ მხოლოდ ხატებად იყენებს ხილული სამყაროს საგნებს, რომლებსაც თავიანთი ასლები შეესაბამებიათ ხილული სამყაროს ქვედა ნაწილში და რომლებიც სწორედ ამ ასლებთან შედარებით უფრო მკაფიო ხატებად არიან მიჩნეულნი.

– გასაგებია: შენ ლაპარაკობ იმაზე, რასაც გეომეტრიისა და სხვა მისთანათა მეშვეობით სწავლობენ.

– მაშინ ისიც გასაგები უნდა იყოს, რომ გონით საწვდომი სამყაროს მეორე განაყოფს მე ვუწოდებ იმას, რასაც ჩვენი გონება აღწევს დიალექტიკური უნარის წყალობით. თავის ჰიპოთეზებს ის საწყისებად კი არ ასაღებს, არამედ ვარაუდებად, ანუ საფეხურებად თუ საყრდენ წერტილებად აღიქვამს მათ, რომელთა მეშვეობითაც ყოვლის უპირობო და უწანამძღვრო საწყისამდე მალღდება. მას შემდეგ, რაც ამ საწყისს მიაღწევს და ჩაეჭიდება ყველაფერს, რაც ზემოხსენებულ საწყისზეა დამოკიდებული, სული დაღმასვლისას მიდის საბოლოო დასკვნამდე, რისთვისაც რაიმე გრძნობად მონაცემებს კი არ ეყრდნობა, არამედ მხოლოდ იდეებს, რომლებითაც იწყება და ვითარდება მისი ძიება, რათა იდეითვე დამთავრდეს.

– მესმის, – თქვა მან, – მაგრამ ბოლომდე კი არა. მე მგონია, ძალიან ძნელ საგნებზე მელაპარაკები. და მაინც, როგორც ჩანს, შენ გინდა დაადგინო, რომ ჭეშმარიტ არსსაც და გონით საწვდომ ყველა საგანსაც დიალექტიკის მეშვეობით შეიძლება გაცილებით უფრო ნათლად ჭვრეტდე, ვიდრე ეგრეთ წოდებულ ხელოვნებათა წყალობით, რომელთა საწყისებადაც ჰიპოთეზები გვევლინებიან. თუმცა ისინიც იძულებულნი არიან გონივრული განსჯით ჭვრეტდნენ გონით საწვდომ სამყაროს და არა გრძნობებით. მაგრამ რაკი თავიანთ ჰიპოთეზებზე დაყრდნობით იკვლევენ მას და ამიტომაც ვერ აღწევენ პირველსაწყისს, შენი აზრით, არ შეუძლიათ გონებით მისწვდნენ ამ სამყაროს, თუმცა ის სავსებით გონმისაწვდომია, თუკი ჩავწვდებით მის პირველსაწყისს. გონივრულ განსჯად კი, მე მგონია, შენ მიიჩნევ იმ უნარს, რაც ნიშნეულია გეომეტრიებისა და სხვა მათნაირ სწავლულთათვის. მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არ არის გონება, რადგანაც გონივრულ განსჯას შუალედური ადგილი უჭირავს წარმოდგენასა და გონებას შორის.

– საკმარისზე მეტადაც გესმის, – ვუთხარი მე, – ახლა ადექი და ზემოხსენებულ ოთხ დანაყოფს მიუსადაგე სულის ქმედითობის ოთხი უნარი: ყველაზე მაღლა დააყენე გონება, შემდეგ – გონივრული განსჯა, მესამე ადგილზე – რწმენა, ბოლოს კი – წარმოსახვა, და ეცადე სიცხადის ხარისხის მიხედვით განალაგო ისინი: ისე, რომ, რაც უფრო მეტი წილი უდევთ თვითეული მათგანის საგნებს ჭეშმარიტებაში, მით უფრო ცხადნი იყვნენ ისინი.

– გასაგებია, – თქვა მან, – გეთანხმები და მისაღებად მიმაჩნია შენს მიერ შემოთავაზებული წესრიგი.

წიგნი მეშვიდე

[მესამე შედარება: მღვიმე]

– შემდგომ ამისა, – ვთქვი მე, – აი, რას შეგიძლია შეადარო ჩვენი ბუნება განათლებისა თუ გაუნათლებლობის მხრივ: წარმოიდგინე ადამიანები, რომლებიც თითქოს მღვიმის მსგავს მიწისქვეშა ღილეგში არიან გამომწყვდეულნი. დიღევს

მთელ სიგრძეზე გასდევს ქრილი, საიდანაც შემოდის სინათლე. პატიმრებს კისერსა და ხელ-ფეხზე სიყრმიდანვე ბორკილები ადევთ, ასე რომ, არც განძრევა შეუძლიათ და არც უკან მიხედვა. ამიტომაც მხოლოდ წინ იყურებიან და მარტოოდენ იმას ხედავენ, რაც თვალწინ უდევთ. ბორკილდადებული ზურგშექცევით სხედან კედლისკენ, საიდანაც შემოდის სინათლე, რომელსაც შორს, მაღლა, მოგიზგიზე ცეცხლი ასხივებს. ცეცხლსა და პატიმრებს შორის მაღლობზე გადის გზა. ამ გზას პატიმრებისაგან დაბალი კედელი ჰყოფს, იმ ფარდის მსგავსად, რომლის მიღმაც თვალთმაქცები თავიანთ თანაშემწეებს მალავენ, მაღლა აწეული თოჯინებით რომ ართობენ ხალხს.

– წარმოვიდგინე.

– ახლა ისიც წარმოვიდგინე, რომ კედლის გასწვრივ მიდი-მოდიან მგზავრები, რომლებსაც ხელში ნაირ-ნაირი საგნები უჭირავთ, მათ შორის, ხისა თუ ქვისაგან გამოთლილი ადამიანებისა და ცხოველების გამოსახულებანი, რომლებიც იმ სიმაღლეზე აუწევიათ, რომ კედლის მიღმაც ჩანან. მგზავრებიდან, ჩვეულებრივ, ზოგი ლაპარაკობს, ზოგი კი ჩუმადაა.

– ეს რა უცნაურ სურათსა და უცნაურ პატიმრებს გვიხატავ?

– ისინი ჩვენ გვგვანან. ერთი ეს მითხარი, როგორ გგონია, განა ამ დღეში მყოფი ხალხი შეიძლება სხვა რამეს ხედავდეს, გინდა თავისას და გინდა სხვისას, მის წინ – მღვიმის კედელზე მორიალე ლანდების გარდა?

– რას უნდა ხედავდნენ, თუკი გაჩენის დღიდან თავის უკან მიბრუნებაც არ შეუძლიათ?

– კი მაგრამ, განა იგივე არ ითქმის იმ საგნებზედაც, კედლის მიღმა რომ მიმოაქვთ?

– მაინც რა?

– რა და, პატიმრებს რომ ერთმანეთში ლაპარაკი შეეძლოთ, შენი აზრით, იტყოდნენ თუ არა, რომ ნამდვილი საგნების სახელს არქმევენ კედელზე მორიალე მათ ლანდებს?

– რა თქმა უნდა.

– ხოლო მათი მღვიმე ექოსავით რომ იმეორებდეს გზად მიმავალი მგზავრების სიტყვებს, განა არ ეგონებოდათ, რომ კედელზე მორიალე ლანდები ლაპარაკობენ?

– ცხადია, ფიციავ ზევს.

– მაშასადამე, ეჭვს გარეშეა, რომ ისინი ნამდვილ საგნებად აღიქვამდნენ ამ ხელთქმნილი საგნების ლანდებს?

– აუცილებლად.

– ახლა კი დაუფიქრდი, რა შეიძლებოდა მოჰყოლოდა შედეგად იმას, რომ მათთვის ბორკილები აეყარათ და უმეცრებისაგან დაეხსნათ, ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, რა მოხდებოდა მათში, ბუნებრივი გზით რაღაც ამგვარი რომ შემთხვევოდით? ვთქვათ, ერთ-ერთი მათგანისათვის ბორკილები აეხსნათ და ებრძანებინათ, შებრუნებულიყო, ორიოდ ნაბიჯი გადაედგა და სინათლის მხარეს

გაეხედა. განა ეს ნამდვილი ტანჯვა არ იქნებოდა მისთვის? თვალისმომჭრელი სინათლე იმ საგნების გარჩევის საშუალებას არ მისცემდა, რომელთა ლანდებსაც მღვიმის კედელზე ხედავდა. როგორ გგონია, რას იტყოდა, ვინმეს რომ ეთქვა – აქამდე მხოლოდ უბადრუკ ლანდებს ხედავდი, ახლა კი, ჭეშმარიტ არსებობას მიახლებული, ნამდვილ საგნებსა ხედავო? მერე ერთ-ერთი საგანი ერვენებინათ, თანაც ეკითხათ, რა არის ესო, და ძალდატანებით მოეთხოვათ პასუხი გაეცა მათთვის. განა ეს, შენი აზრით, საგონებელში არ ჩააგდებდა? საბრალოს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ გაცილებით უფრო ნამდვილი იყო ის, რასაც მანამდე ხედავდა, ვიდრე ის, რასაც ახლა უჩვენებენ.

– რასაკვირველია, ამას იფიქრებდა.

– ანდა, თუ აიძულებდნენ ცეცხლის შუქისათვის ემზირა, განა თვალს არ მოსჭრიდა მისი ციმციმი? ასე რომ, შეძრწუნებული, სირბილით დაუბრუნდებოდა იმას, რასაც აქამდე ასე თავისუფლად უსწორებდა თვალს და რაც, მისი აზრით, გაცილებით უფრო ნამდვილი იყო, ვიდრე ის, რაც ახლახან უჩვენეს.

– მართალს ბრძანებ.

– ხოლო თუ ძალით გამოათრევდნენ გარეთ, რათა ციცაბო ფერდობზე გამავალი გზით მაღლა აეყვანათ და მზის სინათლე ერვენებინათ, განა ტკივილით გატანჯულს არ აღაშფოთებდა ამნაირი ძალმომრეობა? მზის სიკაშკაშით თვალდავსილი ერთსაც ვერ გაარჩევდა იმ საგნებს შორის, რომლებზედაც დაჟინებით ჩასჩირინებენ, ნამდვილი საგნები თუ გნებავს, სწორედ ესენი არიანო.

– ერთბაშად მართლაც ვერ გაარჩევდა.

– აქ საჭიროა მიჩვევა, რაკილა ყველაფრის დანახვა მართებს, რაც მაღლაა. ამიტომ, უწინარეს ყოვლისა, ლანდებისკენ უნდა მიმართოს მზერა, შემდეგ – წყლის სიღრმეში არეკლილი ადამიანებისა თუ სხვადასხვა საგანთა გამოსახულებებისაკენ, ბოლოს კი საკუთრივ საგნებს უნდა მიაპყროს თვალი. ამასთან, ცისა თუ ყოველივე ზეციურის ჭვრეტა ღამით, მთვარისა და ვარსკვლავების შუქზე უფრო გაუადვილდება, ვიდრე დღისით – მზის სინათლეზე.

– რა თქმა უნდა.

– ბოლოს და ბოლოს, ეს კაცი, ჩემი აზრით, იმასაც შეძლებს, რომ თვალი გაუსწოროს თვით მზესაც და წყალში კი აღარ უცქიროს მის ანარეკლს, არამედ ცის თაღზე დაუკვირდეს მის თვისებებს.

– უცილობლად.

– რის შედეგადაც ის დაასკვნის, რომ სწორედ მზე განსაზღვრავს წელიწადის დროთა მონაცვლეობას და დროის ღინებას, რომ ამ ხილულ სამყაროში მზე წარმართავს ყველაფერს და, გარკვეული აზრით, იგივე მზეა ყოველივე იმის მიზეზიც, რაც მღვიმეში ჩანდა.

– ცხადია, თავისი დაკვირვების შედეგად სწორედ ამ დასკვნამდე მივა.

– მერედა, თავისი უწინდელი სამყოფლის, იქაური სიბრძნისა და თავისი მეგობარი პატიმრების გახსენებისას განა ნეტარებად არ მიიჩნევს თავის ახლანდელ ყოფას და სიბრალული არ აღეძვრის დილეგში მყოფთა მიმართ?

– რა თქმა უნდა.

– ხოლო თუ ისინი თავიანთ მღვიმეში პატივსა და დიდებას მიაგებდნენ ერთმანეთს და ჯილდოს არ იმუშრებდნენ იმისთვის, ვის გამჭრიახ მზერასაც არ გამოეპარებოდა არც ერთი საგანი, კედლის იქით რომ მიჰქონდათ, და ყველაზე უკეთ იმახსოვრებდა, რა გამოჩნდებოდა პირველად, რა – შემდეგ და რა – ერთდროულად, რის საფუძველზეც წინასწარმეტყველებდა მომავალს, – როგორ გგონია, ბორკილებიდან თავდაღწეული კვლავინდებურად ინატრებდა ყოველივე ამას, ან შური აღეძვროდა იმის მიმართ, ვისაც თავყვანს სცემდნენ მღვიმეში, როგორც ყველაზე საჩინო და სახელოვან კაცს? თუ იმავე განცდით გულშეძრულს, რასაც გვაუწყებს ჰომეროსი, მხოლოდ ერთი რამ ექნებოდა სანატრელი: დღიურ მუშად ემუშავა ღარიბი გლეხის ყანაში და ოფლის ღვრით ეშოვა ლუკმა პური, ან აეტანა ათასნაირი გაჭირვება, ოღონდაც აღარასოდეს მიბრუნებოდა თავის უწინდელ ყოფას და იმდროინდელ სიბრმავეს.

– მეც ასე ვფიქრობ, – თქვა მან, – მართლაც ყველაფერს აიტანდა იმის გულისთვის, რომ ძველებურად აღარ ეცხოვრა.

– ერთსაც დაუფიქრდი: ეს კაცი რომ კვლავ მღვიმეს დაბრუნებოდა და თავის ძველ ადგილას დამჯდარიყო, განა მზის ნათელს ასე ანაზღად განშორებულს იმწამსვე თვალს არ დაუვსებდა ბნელი?

– რა თქმა უნდა.

– ხოლო თუ მღვიმეში სამუდამოდ გამომწყვდეულ პატიმრებთან კვლავ მოუწევდა პაექრობა ამა თუ იმ ლანდისა და მისი მნიშვნელობის გამო, ვიდრე თვალს შეაჩვევდა სიბნელეს, რასაც, ალბათ, საკმაოდ დრო დასჭირდებოდა, შენი აზრით, განა მასხრად არ აიგდებდნენ ამ სიტყვებით: რას მიეხეტებოდა იმ სიმაღლეზე, სულ ტყუილად დაკარგა თვალის ჩინიო? ასე რომ, თუ ვინმე შეეცდებოდა ტყვეობიდან დაეხსნა და მალლა აეყვანა ისინი, განა იმწამსვე სულს არ გააფრთხობინებდნენ, ხელში რომ ჩავარდნობდათ?

– უეჭველად.

– ჰოდა, ჩემო ძვირფასო გლავკონ, სწორედ ესაა კაცთა ყოფის ზუსტი ხატება. მღვიმე ხილული სამყაროა, ხოლო სინათლე, რომელსაც ცეცხლი ასხივებს, მზის ნათელს ედარება. მალლა ასვლა და ნამდვილი საგნების ჭვრეტა სხვა არა არის რა, თუ არა სულის აღმასვლა გონით საწვდომი სამყაროს მიმართ. აი, როგორია ჩემი აზრი, თუკი გსურს მას მისდიო; პირადად მე ასე მგონია, ცოდნით კი ღმერთმა იცის, მართალია თუ არა იგი. გონით საწვდომი სამყაროს ზღვარი სიკეთის იდეაა, რომელსაც ძნელად თუ გაარჩევს გონების თვალი, მაგრამ საკმარისია ბუნდოვნად მაინც აღვიქვათ, რომ აქედან უშუალოდ გამოგვაქვს დასკვნა: სწორედ სიკეთის იდეაა ყოველივე ჭეშმარიტისა და მშვენიერის მიზეზი, ხილულ სამყაროში ის ბადებს ნათელს და მის მეუფეს, გონით საწვდომ სამყაროში კი თვითონვეა მეუფეც და მბრძანებელიც, რომლისგანაც დასაბამს იღებს ჭეშმარიტება და გონიერება; ამიტომ სწორედ მის ჭვრეტას უნდა ცდილობდეს ყველა, ვისაც სურს გონივრულად იქცეოდეს როგორც კერძო, ისე საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიც.

– გეთანხმები, – თქვა მან, – რამდენადაც შემოძლია შენს აზრს მივსდით.
– მაშინ ამაშიც დამეთანხმე: ვინც ამ სიმაღლეს მიაღწია, უკვე აღარ შეუძლია ხელი მიჰყოს კაცთა ჩვეულებრივ საქმიანობას, რადგანაც მისი სული გამუდმებით მიელტვის მხოლოდ სიმაღლეს. და ეს სავსებით ბუნებრივია, რადგანაც ზედმიწევნით შეესაბამება ჩვენს მიერ დახატულ ალეგორიულ სურათს.

– მართლაც.

– მერედა, ნუთუ შენი აზრით, უნდა გვიკვირდეს, რომ როდესაც ამ ღვთაებრივი ჭკრეტიდან ადამიანი კვლავ უბრუნდება ამქვეყნიურ უზადრუკობას, შემცბარი და დაბნეული, – სასაცილო ჩანს? დაბინდული მზერა ჯერ კიდევ ვერ შესწევია გარემომცველ სიბნელეს, მაგრამ, ვიდრე შეეჩვეოდეს, მანამდე აიძულებენ სამსჯავროში თუ სადმე სხვაგან გამოვიდეს და სამართლიანობის ლანდებისა თუ ამ ლანდების ანარეკლთა გამო იდავოს, ესე იგი, იმ ხალხივით დაიწყოს ბრძოლა მათი განმარტებისთვის, ვისაც თვალითაც არ უნახავს სამართლიანობა თავისთავად.

– არა, ამაში არაფერია საკვირველი.

– ჭკვიანი კაცი გაიხსენებდა, რომ მზერას ორი სხვადასხვა მიზეზი ამღვრევს: როცა სინათლიდან სიბნელეში გადავდივართ, ანდა, პირიქით, სიბნელიდან – სინათლეში. იგივე ითქმის სულზედაც: დავუკვირდეთ შემცბარსა და დაბნეულ სულს, საგანთა გარჩევის უნარი რომ დაჰკარგვია, მაგრამ ბრიყვულად ნუკი დავუწყებთ დაცინვას, არამედ დავუფიქრდეთ – უფრო ნათელი ყოფიდან მოვიდა და მისთვის უჩვევემა სიბნელემ დაუვსო თვალი, თუ, პირიქით, სრული უმეცრებიდან ამაღლებულს თვალი მოსჭრა სინათლის ასევე უჩვევემა ბრწყინვალეობამ? ამ შემთხვევაში შეიძლება ნეტარებად დავსახოთ მისი ყოფა, პირველ შემთხვევაში კი მისდამი თანაგრძნობა გვმართებს. მაგრამ თუ ვინმე მაინც ვერ იკავებს სიცილს, ეს დაცინვა ნაკლებად ბრიყვული იქნება, თუკი მისი საგანია სული, რომელმაც სინათლის საუფლოდან სიბნელეში ამოყო თავი.

– მართალს ბრძანებ.

– თუ მართალია, – ვთქვი მე, – აი, რა დასკვნის გამოტანა გვმართებს: განათლება სულაც არ არის ის, რაც ზოგ-ზოგიერთს ჰგონია, ვისი მტკიცებითაც გაუნათლებელ სულს თითქოს ისე უნდა ჩავუნერგოთ განათლება, როგორც უსინათლო თვალს – ხედვის უნარი.

– დიახ, ასე ამტკიცებს ბევრი.

– ეს ჩვენი მსჯელობა კი მოწმობს, რომ ყველა სულსა აქვს ამის უნარი და სათანადო იარაღიც მოეძებნება. მაგრამ როგორც თვალი მხოლოდ მთელ სხეულთან ერთად თუ მიბრუნდება სიბნელიდან სინათლისაკენ, სულიც ასევე მთლიანად თუ განუდგება ყოველივე ქმნადს, იმ ზომამდე, რომ არა მარტო არსს, თვით იმასაც კი გაუსწოროს თვალი, რაც ყველაზე ნათელია არსში, ხოლო ეს, ჩვენი მტკიცებით, სიკეთეა, არა?

– დიახ.

– სწორედ აქ ვლინდება მოქცევის ხელოვნება, – ვუთხარი მე, – რა გზით შეიძლება უფრო ადვილად და ქმედითად მოვაქციოთ კაცი? მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ხედვის უნარი ჩავუნერგოთ მას, ვისაც უკვე აქვს ეს უნარი. თუმცა ის არასწორადაა მიმართული და იქით როდი იყურება, საითაც ჯერ არს. სწორედ აქ გვმართებს ძალისხმევა, რომ მისი მზერა სწორად მივმართოთ.

– როგორც ჩანს.

– სულის ზოგიერთი უნარი ძალზე ახლოს დგას სხეულის ამა თუ იმ უნართან, რამდენადაც ადამიანს თავიდანვე შეიძლება არც ჰქონდეს როგორც ერთი, ისე მეორე, მაგრამ შემდეგ თვითწერტის წყალობით შეიძინოს. ხოლო რაც შეეხება ცოდნის უნარს, ეს, ეტყობა, რაღაც უფრო ღვთაებრივია, რაკილა არასოდეს არ კარგავს თავის ძალას და იმის მიხედვით, თუ რისკენაა მიმართული, ხან სასარგებლოა და სასიკეთო, ხანაც უსარგებლო და უკეთური. ნუთუ არ შეგიძნევია, რა გამჭრიახია იმ ხალხის ბნელი სული, ვისაც არამზადებად, თუმცა ჭკვიანებად კი თვლიან, ან რატომ ვერაფერს გამოაპარებ მათ თვალს, რასაც თვითონვე მიელტვიან? ასე რომ, მათ მშვენიერი მხედველობა აქვთ, მაგრამ რაკი ის მათსავე ავკაცობას ემსახურება, ამიტომ რაც უფრო გამჭრიახია, მით უფრო მეტ ბოროტებას სჩადის.

– რა თქმა უნდა.

– მაგრამ თუ ამნაირ ბუნებას ერთბაშად, ბავშვობაშივე მოვკვეთდით უკეთურ მიდრეკილებებს, ტყვიის საძირავივით რომ ეწევიან მას ღორმუცელობის, ღრეობისა თუ სხვა ხორციელი განცხრომისაკენ და ქვემოთ მიმართავენ მის მზერას, მაშინ ყოველივე ამისაგან თავდახსნილი სული ჭეშმარიტებას მიუბრუნდებოდა და იგივე ავკაცი არანაკლებ თვალნათლივ გაარჩევდნენ ყოველივე ჭეშმარიტს, ვიდრე იმ საგნებს, რომლებსკენაც ამჟამად მიმართულია მათი მზერა.

– კი მაგრამ, განა ზემოთქმულიდან ბუნებრივად და გარდუვალად არ გამოდინარეობს, რომ სახელმწიფო მმართველობისთვის არც გაუნათლებელნი და ჭეშმარიტების არმცოდნენი გამოდგებიან და არც ისინი, ვინც მთელი თავისი დღე და მოსწრება ცოდნას და განათლებას იძენდა? პირველნი იმიტომ, რომ მტკიცედ დასახული მიზანი არ გააჩნიათ, რომლისკენ სწრაფვასაც შეაღებდნენ მთელ თავიანთ პირადსა თუ საზოგადოებრივ ცხოვრებას, მეორენი კი იმიტომ, რომ არასდიდებით არ დათანხმდებოდნენ სახელმწიფოს მართვისათვის მიეყოთ ხელი, რადგანაც, მათი აზრით, სიცოცხლეშივე დაიმკვიდრეს ნეტართა კუნძულები.

– მართალს ბრძანებ.

– მაშასადამე, ჩვენი, როგორც სახელმწიფოს დამაარსებლების, ვალი ისაა, რომ ვაიძულოთ ყველაზე ღირსეულნი სწორედ იმის შესწავლას მიუბრუნდნენ, რაც უზენაესად დავსახეთ: მე ვგულისხმობ სიკეთის წვდომას და მისკენ სწრაფვას. მაგრამ როცა ამ სიმაღლეს მიაღწევენ და გულს იჯერებენ მისი ჭკრეგით, იმის ნებას კი აღარ მივცემთ, რაც დღეს ნებადართულია მათთვის.

– მაინც რის ნებას?

– ამ სიმაღლეზე დარჩენისას, თუკი აღარ ისურვებენ კვლავ დაუბრუნდნენ ჩვენს პატიმრებს, რათა, ავად თუ კარგად, მათი ჭირი და ლხინი გაიზიარონ.

– კი მაგრამ, მაშინ ხომ უსამართლონი ვიქნებით მათ მიმართ, რაკილა ჩვენს გამო შავ დღეში უნდა ჩაცვივდნენ, თუმცა კი შეეძლოთ გაცილებით უკეთ ეცხოვრათ.

– შენ კვლავ გავიწყდება, ჩემო კეთილო, რომ კანონი მოსახლეობის ერთი რომელიმე ფენის კეთილდღეობას კი არ ისახავს მიზნად, არამედ მთელი საზოგადოებისას. შეგონებით თუ იძულებით, ის უზრუნველყოფს ყველა მოქალაქის ერთიანობას, რათა ისინი ერთმანეთისათვის სასარგებლონი იყვნენ იმდენად, რამდენადაც შეუძლიათ ამით არგონ მთელ სახელმწიფოს. მოქალაქეთა რიცხვშიაც იმიტომ როდი რთავს ღირსეულ ადამიანებს, რათა საშუალება მისცეს მათ, ვისაც რა მოეპრიანება, ის აკეთოს, არამედ იმიტომ, რომ სახელმწიფოს განსამტკიცებლად გამოიყენოს ისინი.

– მართლაც დამავიწყდა.

– იმასაც დაუფიქრდი, გლავკონ, რომ ჩვენ უსამართლონი კი არ ვიქნებით ჩვენშივე აღზრდილ ფილოსოფოსთა მიმართ, არამედ სამართლიან მოთხოვნებს წავუყენებთ და ვაიძულებთ მათ, როგორც მცველებს, სხვებზე იზრუნონ. „ყველა სხვა სახელმწიფოში – ამ სიტყვებით მივმართავთ მათ, – ვინც ფილოსოფოსი ხდება, უფლება აქვს მონაწილეობა არ მიიღოს სახელმწიფოს მართვის საქმეში, რადგანაც ყველა, სახელმწიფო წყობილებისაგან დამოუკიდებლად, თვითონვე გახდა ფილოსოფოსი, ხოლო ის, რაც თავისით იზრდება, არავის არ უმადლის თავის საზრდოს და, ცხადია, არც იმის სურვილი აქვს, რომ ვინმეს აუნაზღაუროს მისი გულისთვის გაწეული ხარჯი. თქვენ კი ჩვენ აღგზარდეთ, როგორც თვით თქვენდა სასიკეთოდ, ისე სახელმწიფოს საკეთილდღეოდ, რათა იგივენი ყოფილიყავით, რანიც არიან მეფეები და ბელადები ფუტკრების სკაში. ჩვენი წყალობით შეიძინეთ საუცხოო და უცხოელ ფილოსოფოსებზე გაცილებით უფრო სრულყოფილი განათლება და ჩვენვე გიბოძეთ იმის უნარიც, რომ ერთმანეთისთვის შეგეთავსებინათ ფილოსოფია და პოლიტიკა. ამიტომ თვითეული თქვენგანი ერთიმეორის მიყოლებით უნდა დაეშვას დანარჩენ მოქალაქეთა საერთო საცხოვრისამდე; შეაჩვიეთ თვალი იქ გამეფებულ წყვდიადს, და როცა შეაჩვევთ, ათასჯერ უკეთ გაარჩევთ ყველაფერს, ვიდრე ბნელეთის მკვიდრნი, და უკეთვე გამოიცნობთ, რას წარმოადგენს თვითეული ლანდი ან რისი ხატია იგი, რადგანაც ადრევე გიხილავთ ყოველივე მშვენიერის, სამართლიანისა და კეთილის ჭეშმარიტი პირველნიმუშნი. მაშინ ჩვენი სახელმწიფო წყობილება ჩვენცა და თქვენც სიცხადეში წარმოგვიდგება და არა სიზმარში, როგორც სხვა დღევანდელი წყობილებანი, სადაც მიმდინარეობს ძმათამკვლელი ომები და ლანდების გააფთრებული ბრძოლები ძალაუფლებისათვის, თითქოს ეს იყოს ყველაზე დიდი სიკეთე. სიმართლე კი, თუ გნებავთ, ისაა, რომ სადაც ძალაუფლებას ყველაზე ნაკლებ მიელტვიან ისინი, ვინც უნდა მართავდეს ქვეყანას, სახელმწიფო სწორედ იქ იმართება ყველაზე უკეთ და შინააშლილობისთვისაც ყველაზე ნაკლები საბაზი რჩება; მაშინ

როდესაც სულ სხვაგვარადაა საქმე იმ სახელმწიფოებში, რომელთა მმართველნიც საპირისპიროდ არიან განწყობილნი:

– რა თქმა უნდა.

– როგორ გგონია, ამას რომ მოისმენენ, ჩვენი აღზრდილები აღარ დაგვემორჩილებიან და არ ინებებენ ერთიმეორის მიყოლებით ითანამშრომლონ დანარჩენ მოქალაქეებთან? თუ ამჯობინებენ სამუდამოდ გვერდი-გვერდ დარჩენენ წმინდა სინათლის საუფლოში?

– შეუძლებელია, – თქვა მან, – რადგანაც სამართლიან ხალხს ვუყენებთ ჩვენს სამართლიან მოთხოვნებს. თუმცა, ყველა დღევანდელი სახელმწიფოს მმართველთა საპირისპიროდ, თვითიული მათგანი მხოლოდ აუცილებლობის კარნახით თუ აიღებს ხელში მმართველობის სადავეს.

– დიახ, ასეა საქმე, ჩემო კეთილო. თუ იმათთვის, ვინც უნდა მართოს ქვეყანა, ცხოვრების უკეთეს წესს ჰპოვებ, ვიდრე მმართველობას, მაშინ იმასაც შესძლებ, რომ მშვენიერი სახელმწიფო წყობილება დაამყარო. რადგანაც მხოლოდ ამნაირი სახელმწიფოს მმართველნი თუ იქნებიან ჭეშმარიტად მდიდრები, მაგრამ ოქროთი კი არა, არამედ იმით, რითაც მდიდარია ბედნიერი კაცი: სიბრძნითა და სიქველით. ხოლო თუ გლახაკნი და უპოვარნი მიელტვიან ძალაუფლებას, რათა საქვეყნო სიკეთეს მსუყე ლუკმა ჩამოათალონ, სასიკეთოს ნურას მოელი: რადგანაც იწყება გაუთავებელი შუღლი, შფოთი, შეხლა-შემოხლა და ეს შინააშლილობა ბოლოს უღებს თვით მათაც და სახელმწიფოსაც.

– მართალს ბრძანებ.

– კი მაგრამ, თუ იცნობ ცხოვრების რომელიმე სხვა წესს, ისეთივე ზიზღს რომ აღუძრავდეს ადამიანს ამა თუ იმ სახელმწიფო თანამდებობის მიმართ, როგორც ჭეშმარიტ ფილოსოფიასთან ზიარებულის ცხოვრებაა?

– არა, ვფიცავ ზევსს.

– ასე რომ, სახელმწიფო თანამდებობა ხელში არ უნდა ჩავუგდოთ იმ ადამიანებს, რომლებსაც სული ელევათ მასზე, თორემ მათი ჯიბრი და მეტოქეობა გადაგვიყოლებს.

– უცილობლად.

– მერედა, ვის განამწყესებ იძულებით სახელმწიფოს მცველებად, თუ არა იმ ხალხს, ვინც ყველაზე უკეთ იცის, როგორ უნდა მართო ქვეყანა, მაგრამ, ამასთან, ბევრი სხვა ღირსებაც აქვს და გაცილებით უფრო ღირსეულადაც ცხოვრობს, ვიდრე სახელმწიფო მოღვაწენი?

– სხვას ვერავის.

[ფილოსოფოსის აღზრდა]

– ახლა, თუ გნებავს, ვნახოთ, რანაირად შეიძლება აღვზარდოთ ამნაირი ადამიანები და რა გზით წარვმართოთ ისინი მაღლა – სინათლისაკენ, როგორც, გადმოცემით, ზოგიერთი გმირი ამალღებულა ჰადესიდან ღმერთებამდე.

– რა საკითხავია?

– ეს არც ისე ადვილია, როგორც თიხის ნატეხის გადაბრუნება; აქ თვით სული უნდა შევებრუნოთ ბინდისფერი დღიდან ჭეშმარიტებით გაბრწყინებული დღისაკენ. ხოლო ამნაირ აღმასვლას ჩვენ, ალბათ, სიბრძნისკენ სწრაფვას ვუწოდებთ.

– რა თქმა უნდა.

– იქნებ ისიც გვენახა, მაინც რისი ცოდნა გვაძლევს ამის საშუალებას?

– აუცილებლად უნდა ვნახოთ.

– კი მაგრამ, გლავკონ, რა უნდა იყოს ეს ცოდნა, ქმნადობიდან ჭეშმარიტი არსებობის მიმართ რომ მიაქცევს სულს? თუმცა ამას რომ ვამბობ, სულ სხვა რამეზე ვფიქრობ. აკი ვთქვით, რომ ჩვენი ფილოსოფოსები სიჭაბუკისას მხნე მეომრებიც უნდა იყვნენ?

– დიახ, უკვე ვთქვით.

– მაშასადამე, ცოდნას, რომელსაც ჩვენ ვეძებთ, გარდა აღნიშნულისა, სხვა უპირატესობაც უნდა ჰქონდეს.

– მაინც რა?

– რა და, სასარგებლო უნდა იყოს მეომრებისთვის.

– რა თქმა უნდა, თუკი ეს შესაძლებელია.

– კი მაგრამ, ისიც ხომ ითქვა, რომ მათ გიმნასტიკური და მუსიკური ხელოვნების მეშვეობით უნდა ვზრდიდეთ?

– დიახ, ესეც ითქვა.

– მერედა, გიმნასტიკა ხომ იმას ეხება, რაც იბადება და კვდება? რადგანაც მასზეა დამოკიდებული ძალის მატებაც და კლება.

– რა თქმა უნდა.

– მაშ, სწორედ ესაა, რასაც ვეძებთ?

– არა.

– ჩვენს მიერ ზემოთ აღწერილი მუსიკური ხელოვნება ხომ არ არის?

– მაგრამ, თუ გახსოვს, – თქვა მან, – ჩვენი ადრინდელი მტკიცებით ის ერთგვარად უპირისპირდება გიმნასტიკას, რამდენადაც აყალიბებს მცველების ზნეს, ჰარმონიის მეშვეობით ჰარმონიულ წონასწორობას რომ ანიჭებს მათ, რიტმის მეშვეობით კი – ევრითიმias, მაგრამ არა ცოდნას. ასეთივეა მისი ზემოქმედება სიტყვიერების დარგშიაც, გინდ მითიურ თქმულებებს ეხებოდეს საქმე და გინდ ნამდვილ ამბებს; მაგრამ ის ცოდნა, სიკეთისაკენ რომ მიგვიძღვის, ცოდნა, რომელსაც ამჟამად ეძებ, უტყბოა მუსიკური ხელოვნებისთვის.

– სწორედ რომ დროზე გამახსენე; მართლაცდა, ამგვარი ხომ არა გვითქვამს რა. მაგრამ, ჩემო დიდებულო გლავკონ, სად უნდა იყოს ეს ცოდნა, რაკილა ყველა ხელოვნება მხოლოდ ტლანქი ხელობა გამოდგა?

– რა მოგახსენო? ანკი რა ცოდნალა გვრჩება, თუ მუსიკასაც უკუვაგდებთ, გიმნასტიკასაც და სხვა ხელოვნებასაც.

– კეთილი, – ვთქვი მე, – თუკი მათ გარდა აღარაფერი გვაქვს, მაშინ ის მაინც ავიღოთ, რაც ყველაფერზე ვრცელდება.

– მაინც რა?

[ხუთი შესავალი მეცნიერება: 1. არითმეტიკა]

– თუნდაც ის, რასაც ყველა ხელოვნება იყენებს, ისევე, როგორც აზროვნება და მეცნიერება; ის, რასაც ყოველი ჩვენგანი ყველაზე ადრე უნდა სწავლობდეს.

– რას გულისხმობ?

– ისეთს არაფერს; მხოლოდ იმას, რისი მეშვეობითაც ერთმანეთისაგან ვასხვავებთ ერთს, ორსა თუ სამს; მოკლედ რომ ვთქვათ, თვლისა და ანგარიშის ხელოვნებას, რის გარეშეც ვერც ერთი ხელოვნება, ვერც ერთი მეცნიერება ვერ გავა ფონს; ასეა, არა?

– რა თქმა უნდა.

– ვერც საომარი ხელოვნება?

– ვერა.

– მართლაცდა, განა პალამედესი⁴, გამოჩნდება თუ არა ტრაგედიებში, ნამდვილ პამპულად არ წარმოგვიჩენს მხედართმთავარ აგამემნონს?⁵ ნუთუ არ დაჰკვირვებიხარ, რომ ანგარიშის ეს გამოგონებული თვითონვე გვიცხადებს, როგორ დააწყო რაზმებად და ილიონის გალავანთან საიერიშოდ განალაგა ლაშქარი, როგორ დათვალა ხომალდები და სხვა დანარჩენი, თითქოს მანამდე არავის დაეთვალოს. აგამემნონმა კი, ეტყობა, ისიც არ იცოდა, თუ რამდენი ფეხი ჰქონდა, რაკილა თვლა არ შეეძლო. ჰოდა, თავად განსაჯე, როგორი მხედართმთავარი უნდა ყოფილიყო.

– როგორი და, ბრიყვი, თუკი ეს მართალია.

– ვალიარებთ თუ არა, რომ მხედართმთავარი აუცილებლად უნდა ფლობდეს თვლისა და ანგარიშის მეცნიერებას?

– აუცილებლად, თუკი სურს ცოტა რამ მაინც ესმოდეს საომარი ხელოვნებისა; მეტიც, საერთოდ, თუ სურს იყოს ადამიანი.

– მაგრამ თვითონაც თუ იზიარებ ჩემს აზრს ამ მეცნიერების შესახებ?

– კერძოდ?

– ვცდები აგისნა, – ვუთხარი მე, – მაგრამ რაკი ჩემთვისვე ცვდილობ ვასხვავო ერთმანეთისგან, რას მიგყავართ ამ მიზნისაკენ და რას არა, ჩემთან ერთად განიხილე ეს და პირდაპირ მითხარი, მეთანხმები თუ არა, რათა უფრო ნათელი გახდეს, რამდენად სწორია ჩემი ვარაუდი.

– მაშ, გზა მიჩვენე.

– გიჩვენებ, თუ გსურს ამ გზას მისდიო. ზოგი რამ ჩვენს შეგრძნებებში შემდგომი განხილვისათვის არ აღძრავს გონებას, რადგანაც საამისოდ საკუთრივ შეგრძნებაც კმარა, ზოგი კი გადაჭრით მოითხოვს განხილვას, რადგანაც შეგრძნება სანდოსა და საიმედოს არას გვთავაზობს.

– ცხადია, შენ გულისხმობ შორიდან დანახულ საგნებს და შუქ-ჩრდილის თამაშს.

– ვერც ისე კარგად მიმიხვდი.

– მაშ, რას გულისხმობ?

– გონებას განსახილველად არ აღძრავენ ის საგნები, რომლებიც ერთდროულად არ იწვევენ ორ ურთიერთსაპირისპირო შეგრძნებას, და, პირიქით, განხილვას მოითხოვენ საგნები, რომლებიც ამნაირ შეგრძნებებს იწვევენ, ვინაიდან, ახლოდან აღვიქვამთ მათ თუ შორიდან, შეგრძნება სულაც არ გვიჩვენებს, რომ საგანი ასეთი და ასეთი უფროა, ვიდრე ისეთი. თუმცა შენ უკეთ გამიგებ, თუ შემდეგი მაგალითით აგიხსნი ამას: ავიღოთ ეს სამი თითი – ნეკი, საჩვენებელი და შუა თითი.

– კეთილი, – თქვა მან.

– თვითეული მათგანი თითია და, ამ მხრივ, მათ შორის არავითარი განსხვავება არ არის, სულერთია, შუა ნაწილს უყურებ თუ კიდურას, თეთრია ის თუ შავი, წვრილი თუ მსხვილი და ასე შემდეგ. არც ერთ ამ შემთხვევაში აღამიანთა უმრავლესობის სული იძულებული არ არის აზროვნებას მიმართოს კითხვით – მაინც რა არის თითი? ვინაიდან მზერას არასოდეს უჩვენებია მისთვის, რომ თითი შეიძლება სხვა რამეც იყოს, გარდა თითისა.

– რა თქმა უნდა, არა.

– მაშასადამე, სავსებით ბუნებრივია, რომ აქ შეგრძნება აზროვნებას არ მიმართავს და არც აღვიძებს მას.

– დიახ, სავსებით ბუნებრივია.

– კი მაგრამ, თვალი ასევე კარგად არჩევს, დიდია თითი თუ პატარა, ხოლო მზერისთვის სულერთია შუა თითი და კიდურა? ან შეხებით თუ შეიძლება ზუსტად განვსაზღვროთ, წვრილია თითი თუ მსხვილი, რბილი თუ მკვრივი? და განა იგივე არ ითქმის დანარჩენ შეგრძნებათა მიმართაც? გრძნობა, რომლის დანიშნულებაც სიმკვრივის შეგრძნებაა, იმავდროულად უნდა აღიქვამდეს სირბილესაც, და ამიტომაც აუწყებს სულს, რომ ერთსა და იმავე საგანს ის აღიქვამს როგორც მკვრივს და როგორც რბილსაც.

– ასეა, – თქვა მან.

– მაგრამ ამ შემთხვევაში სული თავის მხრივ, იბნევა და აღარ იცის, რას ნიშნავს სიმკვრივის ეს შეგრძნება, რომელიც ერთსა და იმავე საგანს მკვრივადაც აღიქვამს და რბილადაც. და განა იგივე არ ითქმის სიმძიმისა და სიმსუბუქის შეგრძნებაზედაც, რომელიც იუწყება, რომ მძიმე მსუბუქია, მსუბუქი კი – მძიმე?

– ყველა ამნაირი უწყება უცნაურია სულისთვის და, რა თქმა უნდა, განხილვას მოითხოვს.

– ისიც სავსებით ბუნებრივია, რომ საგონებელში ჩავარდნილი სული განსჯასა და აზროვნებას მოუხმობს მწედ, რათა, უწინარეს ყოვლისა, გაარკვიოს, ყოველი ასეთი უწყება ერთ საგანს ეხება თუ ორს.

– რა თქმა უნდა.

– და თუ გაირკვა, რომ ეს ორი საგანია, თვითეული მათგანი ერთადაც ეჩვენება და მეორისგან განსხვავებულადაც?

– დიახ.

– ხოლო თუ თვითნებური მათგანი ერთად ეჩვენება, ორივე კი — ორად, ის მათ ერთმანეთისაგან განცალკევებით აღიქვამს, რადგანაც განცალკევებულნი რომ არ იყვნენ, ორად კი არ აღიქვამდა მათ, არამედ — ერთად.

– მართლაც.

– მაგრამ მზერა, ჩვენი მტკიცებით, ცალ-ცალკე კი არ აღიქვამს დიდს და პატარას, არამედ — ერთად შერწყმულთ; ასეა, არა?

– დიახ.

– და ნათელი რომ მოჰყვინოს ამას, აზროვნება იძულებულია ერთად შერწყმული სახით კი არ განიხილოს დიდი და პატარა, არამედ ერთიმეორისგან განცალკევებით, ესე იგი, მზერის საპირისპიროდ იქცევა.

– ჭეშმარიტად.

– მერედა, განა სწორედ ამის გამო არ გვებადება კითხვა: მაინც რა არის ეს დიდი და პატარა?

– სწორედ ამის გამო.

– ასე რომ, ერთს გონით საწვდომს ვუწოდებთ, მეორეს კი — გრძნობით აღქმადს.

– მართალს ბრძანებ.

– სწორედ ამას ვგულისხმობდი წელან, როცა ვამბობდი: ზოგი რამ გონების ქმედითობას იწვევს, ზოგი კი — არა-მეთქი. ის, რაც ჩვენს გრძნობებზე ზემოქმედებისას თავის საპირისპიროსთან ერთად მოქმედებს, აზრის გამომწვევად დავსახე, ხოლო რაც ამნაირად არ მოქმედებს, არც აღვიძებს აზრს.

– ახლა კი მესმის და მართებულად მიმაჩნია შენი ნათქვამი.

– კი მაგრამ, ამ ორთაგან რომელს მიაკუთვნებენ რიცხვსა და ერთს?

– ვერ გეტყვი.

– მაშინ ზემოთქმულიდან გამოიტანე დასკვნა. თუ თავისთავადი ერთი საკმაოდ ცხადად აღიქმება მზერით ან რომელიმე სხვა გრძნობით, მაშინ სულში არ აღიძვრის იმისკენ სწრაფვა, რომ ახსნას მისი არსი, როგორც თითის მაგალითზე გიჩვენე ზემოთ. მაგრამ თუ ერთის აღქმა ყოველთვის გარკვეულ წინააღმდეგობას შეიცავს, ისე, რომ ერთი მარტოდენ ერთად კი არა, თავის საპირისპიროდაც წარმოგვიჩნდება, აქ უკვე საჭირო ხდება განსჯა: საგონებელში ჩავარდნილი სული იძულებულია ეძებოს, თვითონვე აღძრას აზრი და თავის თავს ჰკითხოს — რა შეიძლება იყოს ერთი თავისთავად? ამრიგად, ერთის წვდომა არსის ჭკერეტად მიაქცევს სულს.

– ერთის აღქმა ჩვენში მართლაც ამ განცდებს იწვევს, რადგანაც ერთსა და იმავე საგანს ერთადაც აღვიქვამთ და უსასრულოდ მრავლადაც.

– მერედა, რაც ითქვა ერთზე, განა იგივე არ ითქმის ყველა სხვა რიცხვზედაც?

– რა თქმა უნდა.

– მაგრამ არითმეტიკა და ანგარიში ხომ მთლიანად რიცხვებს ეხება?

– დიახ.

– მაშასადამე, სწორედ მათ მივყავართ ჭეშმარიტებისაკენ.

– ასეა, – თქვა მან.

– მაგრამ ჩვენი მცველი ხომ ერთდროულად მეომარიცაა და ფილოსოფოსიც?

– დიახ.

– ამიტომ ეს ცოდნა სავალდებულო უნდა გავხადოთ, გლავკონ, და დავარწმუნოთ ყველა, ვისაც სურს უმაღლესი თანამდებობები დაიკავოს სახელმწიფოში, ანგარიშის ხელოვნებას დაეუფლონ, მაგრამ ზერელედ კი არა, არამედ მანამდე განაგრძონ სწავლა, ვიდრე წმინდა აზროვნებით არ შეიცნობენ რიცხვის ბუნებას, ოღონდ ალებ-მიცემობის გულისთვის კი არა, როგორც იქცევიან ვაჭრები და სოფ-დაგრები, არამედ საომარი მიზნებისა და იმის გულისთვის, რომ სულს ქმნადობის სამყაროდან ჭეშმარიტებისა და არსის მიმართ მიქცევა გაუადვილონ.

– დიდებულად მსჯელობ.

– და მართლაც, ახლა, ანგარიშის ხელოვნების განხილვის შემდეგ, თვალნათელივ ეხედავ, რა დახვეწილი და მრავალმხრივ სასარგებლოა ჩვენი განზრახვისათვის, თუკი მას შემეცნების მიზნით ეუფლებიან და არა ვაჭრებივით.

– მაინც რითია სასარგებლო?

– იმით, რაზედაც ახლახანს ვლაპარაკობდით: გავიხსენოთ, რა ძალით მიაქცევს სულს უზენაესი სამყაროს მიმართ და აიძულებს თავისთავად რიცხვებზე იმსჯელოს, ისე, რომ ამ მსჯელობაში არამც და არამც არ ჩართოს ხილულ და ხელშესახებ საგანთა შესაბამისი რიცხვები. ხომ მოგეხსენება, როგორ დასცინიან ამ მეცნიერებაში გაწაფულნი და ზიზღით უარყოფენ ყოველგვარ მცდელობას, რომელიც მიზნად ისახავს ნაწილებად დაყოფნას ერთი თავისთავად, მაგრამ თუ მაინც დაყოფ, ისინი კვლავ გააერთიანებენ მათ, რათა ერთი კვლავ ერთად ჩანდეს და არა ნაწილთა სიმრავლედ.

– მართალს ბრძანებ.

– როგორ გგონია, გლავკონ, მათთვის რომ გვეკითხა: ო, საოცარნო, რომელ რიცხვებზე ლაპარაკობთ, იმათზე ხომ არა, რომლებშიაც ერთი მართლაც ისეთია, როგორც თქვენ ფიქრობთ, ესე იგი, ყოველი ერთი ყველა სხვა ერთის ტოლია, არაფრით არ განსხვავდება მისგან და არავითარი ნაწილები არ გააჩნია?

– დიახ, როგორ გგონია, რას გვეტყოდნენ პასუხად?

– მე თუ მკითხავ, ისინი იმნაირ რიცხვებზე ლაპარაკობენ, რომელთა წვდო-მაც მხოლოდ აზრით თუ შეიძლება და სხვა გზით ვერანაირად ვერ მიუდგები.

– ხომ ხედავ, ჩემო კეთილო, ეს მეცნიერება შეიძლება მართლაც აუცილებელი აღმოჩნდეს ჩვენთვის, რამდენადაც აიძულებს სულს წმინდა აზროვნებას მიმართოს თავისთავადი ჭეშმარიტების გულისთვის.

– თანაც რა კარგად ახერხებს ამას.

– მაგრამ თუ შეგიძინევია, რა ადვილად ითვისებენ ყველა სხვა მეცნიერებას გამოთვლის ნიჭით დაჯილდოებულნი? თვით ისინიც კი, ძალიან მძიმედ რომ აზროვნებენ, გამოთვლის ხელოვნებაში სათანადო წვრთნისა და გაწაფვის შემდეგ,

სხვას თუ არაფერს, იმის უნარს მაინც იძენენ, რომ სხვებზე გაცილებით უფრო ადვილად ეუფლებოდნენ ცოდნას.

– ასეა, – თქვა მან.

– თანაც, ჩემი აზრით, ძნელად თუ მოიძებნება რომელიმე სხვა საგანი, რომლის დაუფლებაც უფრო მეტ შრომას მოითხოვდეს ჩვენგან.

– რა თქმა უნდა.

– ყოველივე ამის გამო ვერასდიდებით ვერ უგულებელვყოფთ ამ მეცნიერებას; პირიქით, მისი მეშვეობით უნდა აღვზარდოთ საუცხოო ბუნებრივი მონაცემებით დაჯილდოებული.

– გეთანხმები.

[2-3. გეომეტრია და სტერეომეტრია]

– მაშასადამე, ესაა ჩვენს მიერ აღიარებული პირველი მეცნიერება; ახლა კი მეორეც განვიხილოთ, რომელიც პირველს უკავშირდება და ვნახოთ, საჭიროა თუ არა ჩვენთვის.

– გეომეტრიას ხომ არ გულისხმობ?

– დიახ, სწორედ გეომეტრიას.

– რამდენადაც ის გამოიყენება სამხედრო საქმეში, – თქვა მან, – რა თქმა უნდა, გვჭირდება. ბანაკის გაშლა იქნება, ხელსაყრელი ადგილის დაკავება, ლაშქრის დარაზმვა თუ გაშლა, ან სხვა საომარი მოქმედებები როგორც ბრძოლის ველზე, ისე ჯარის გადაადგილებისას, – ყოველივე ამას გეომეტრიის მცოდნე მხედართმთავარი გაცილებით უკეთ გაართმევს თავს, ვიდრე არმცოდნე.

– მაგრამ ამისთვის საკმარისი იქნებოდა გეომეტრიის სულ უმნიშვნელო ნაწილისა და ანგარიშის ცოდნაც. ჩვენ კი გვმართებს განვიხილოთ მისი უმთავრესი ნაწილი, გაცილებით უფრო ფართოდ რომ გამოიყენება, რათა დავრწმუნდეთ, შესაბამეა თუ არა ის ჩვენს მიერ დასახულ მიზანს, ან რამდენად გვიწყობს ხელს იმაში, რომ უფრო ადვილად ვჭვრეტდეთ სიკეთის იდეას. რა თქმა უნდა, ხელს გვიწყობს, ვამტკიცებთ ჩვენ, რამდენადაც აიძულებს სულს მიიქცეს იმ სამყაროს მიმართ, რომელიც არის სავანე არსთა შორის უნეტარესი არსისა, ვის ხილვასაც დაუოკებლად უნდა მიეღტვოდეს ყველა ჩვენგანი.

– მართალს ბრძანებ.

– მაშასადამე, თუ გეომეტრია ჭეშმარიტი არსის ჭვრეტად მიგვაქცევს, ის საჭიროა ჩვენთვის, ხოლო თუ ქმნადობის ჭვრეტად – არა.

– ცხადია.

– მაგრამ ვისაც ცოტა რამ მაინც გაეგება გეომეტრიისა, ალბათ, დაგვეთანხმება, რომ ეს მეცნიერება აშკარად უპირისპირდება იმ ენას, რომელსაც იყენებენ მისი მიმდევრები.

– როგორ?

– ეს ენა ძალზე სასაცილოა და უცნაური; რადგანაც ისინი პრაქტიკოსებივით ლაპარაკობენ და მხოლოდ პრაქტიკულ მიზნებს ისახავენ. ამიტომაც ერთავად ეს

აკერიათ პირზე – „ავაგოთ ოთხკუთხედი“, „დავუშვათ მოცემულ ხაზზე“, „მივუმატოთ“ და ასე შემდეგ. არადა, ამ მეცნიერების მიზანი შემეცნებაა.

– რა თქმა უნდა.

– ერთშიაც ხომ არ შევთანხმდეთ?

– რაში?

– მისი მიზანი მარადიული არსებობის შემეცნებაა და არა იმისა, რაც იბადება და კვდება.

– გეთანხმები; გეომეტრია მართლაც მარადიული არსებობის შემეცნებაა.

– მაშასადამე, ის, ჩემო კეთილშობილო, ჭეშმარიტებისაკენ მიაქცევს სულს და ფილოსოფიურ აზრს აღვიძებს მასში, რის შედეგადაც ზევრძნობადი სამყაროს საგნებისკენ მიმართავს ჩვენს მზერას, რომელიც ახლა, შეცდომით, გრძნობადი საგნებისკენ გვაქვს მიმართული.

– გეომეტრია ამ მხრივ მართლაც რომ დიდ ზემოქმედებას ახდენს ჩვენზე.

– ამიტომაც უნდა დავავალდებულოთ კალიპოლისის მკვიდრნი, არამც და არამც არ უფულებელყონ ფილოსოფია, რომლის თვით გამოყენებით ნაწილსაც კი დიდი მნიშვნელობა აქვს.

– კერძოდ?

– კერძოდ, იმას, რაზედაც შენ ლაპარაკობდი: მისი მნიშვნელობა ძალიან დიდია სამხედრო საქმეში და ბევრ სხვა დარგშიაც, ვისაც სურს საფუძვლიანად დაეუფლოს მათ. ჩვენ ხომ ვიცით, რა უზარმაზარი განსხვავებაა გეომეტრიის მცოდნეთა და არმცოდნეთა შორის.

– უზარმაზარი, ვფიცავ ზევსს.

– მაშასადამე, ესაა მეორე მეცნიერება, რომლის შესწავლასაც დავავალდებულებ ჩვენს ჭაბუკებს?

– დიახ.

[4. ასტრონომია]

– კეთილი; მაშინ მესამე ადგილს მივუჩენთ ასტრონომიას; რას იტყვი?

– გეთანხმები, რადგანაც წელიწადის დროების, თვეებისა თუ წლების მონაცვლეობაზე დაკვირვება სასარგებლოა არა მარტო მიწათმოქმედისა თუ ზღვაოსნის, არამედ მხედართმთავრისთვისაც.

– რა კარგი ვინმე ხარ, – ვუთხარი მე, – კაცმა შეიძლება იფიქროს, რომ გეოშინია, ვაითუ ვინმემ დამწამოს, ფუჭი მეცნიერებების შესწავლას ავალბებ ხალხსო. არადა, თუმცა ძნელი კია, ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს ირწმუნო, რომ ის მეცნიერებები, რომლებზედაც ჩვენ ვლაპარაკობთ, თითქმის წმენდენ და სიციცხლეს უბრუნებენ ადამიანის სულის გარკვეულ უნარს, რომელსაც ბევრი სხვა საქმიანობა აბლაგვებს და აჩლუნგებს, თუმცა მისი სისაღის შენარჩუნება გაცილებით უფრო ფასეულია, ვიდრე ათასი თვალის ქონა, რადგანაც მხოლოდ მისი მეშვეობით თუ იხილავ ჭეშმარიტებას. ვინც ამ აზრს იზიარებს, ალბათ, იტყვის, რომ მშვენივრად მსჯელობ, ხოლო ვისაც ამის წარმოდგენაც არ შეუძლია, ის, რა

თქმა უნდა, იფიქრებს, რომ სისულელეს როშავ, რადგანაც დარწმუნებულია, რომ თუ მეცნიერება პრაქტიკულად უსარგებლოა, მასზე ლაპარაკიც არ ღირს. მაშ, ამთავითვე გადაწყვიტე, ამ ორი სხვადასხვა შეხედულების მქონე მსმენელიდან მაინც რომელს მიმართავ? თუ არც ერთის აზრს უწევ ანგარიშს და არც მეორისას და მხოლოდ შენთვის მსჯელობ? მაგრამ მაშინ იმის საწინააღმდეგო რა უნდა გქონდეს, რომ ვინმემ ამ შენი მსჯელობიდან თავისთვის სასარგებლო დასკვნა გამოიტანოს?

– მე მირჩევნია, აი, ასე, კითხვა-პასუხის საშუალებით ვმსჯელობდე, მაგრამ მხოლოდ ჩემთვის.

– მაშინ უკან დაიხიე, – ვუთხარი მე, – რადგანაც წელან არასწორად ავირჩიეთ გეომეტრიის მომდევნო საგანი.

– როგორ? – იკითხა მან.

– სიბრტყეების შემდეგ ჩვენ ავიღეთ წრიულად მბრუნავი მყარი სხეულები, თუმცა ჯერ თავისთავად უნდა განგვეხილა ისინი, რადგანაც უფრო სწორი იქნებოდა ორი განზომილების შემდეგ მესამეს მივდგომოდით: მე ვგულისხმობ კუბებისა და სილრმის მქონე ყველა სხვა სხეულის განზომილებას.

– სწორია, სოკრატე, – თქვა მან, – მაგრამ მე მგონია აქ ჯერ კიდევ არაფერი აღმოუჩენიათ.

– ორი სხვადასხვა მიზეზის გამო: ჯერ ერთი არც ერთ სახელმწიფოში ამ მეცნიერებას სათანადოდ არ აფასებენ, და რაკი ძალიან ძნელია, ამიტომ სუსტადაა განვითარებული. ეგეც არ იყოს, მკვლევართათვის აუცილებელია ხელმძღვანელი, ვის გარეშეც მათი შრომა წყალში იყრება. მაგრამ ხელმძღვანელის პოვნა ადვილი საქმე როდია, თუმცა კიდევაც რომ იპოვნონ, თვით სწავლულები დღევანდელ ვითარებაში ისე არიან გაზულუქებულნი, რომ მაინც არ დაემორჩილებიან, მაგრამ მთელი სახელმწიფო ზრუნვას რომ არ აკლებდეს ამ მეცნიერებას და მხარს უჭერდეს ხელმძღვანელობას, მაშინ არა მარტო დაემორჩილებოდნენ, არამედ გამუდმებული და მკაცრი სიზუსტით წარმართული კვლევა-ძიების წყალობით ნათელსაც მოჰყვენდნენ ბევრ საკითხს, ვინაიდან თვით დღესაც კი, როცა მას ზიზღით უყურებს ბრბო და გასაქანს არ აძლევს იმ მკვლევართა უმრავლესობა, რომელთაც თვითონ არ ესმით მისი მნიშვნელობა, ყოველივე ამის მიუხედავად, მაინც ვითარდება, იმდენად მომწესხველია მისი ხიბლი. ამიტომ არ უნდა გვიკვირდეს, რომ ჯერჯერობით ამ დღეში ვხედავთ.

– მართლაცდა, მასში ბევრი რამაა მომწესხველი. მაგრამ უფრო ნათლად ამიხსენი, რასაც ახლახანს მეუბნებოდით. შენ ჯერ დაასახელე გეომეტრია, ანუ სიბრტყეთა შემსწავლელი მეცნიერება, არა?

– დიახ.

– მერე კი – ასტრონომია, მაგრამ შემდეგ უკან დაიხიე.

– მე მიწოდდა სასწრაფოდ განმეხილა ყველაფერი, მაგრამ რომ იტყვიან, მოჩქარეს მოუგვიანდესო, სწორედ ისე გამომივიდა. ეგეც არ იყოს, გეომეტრიას უშუალოდ ის მეცნიერება მოსდევს, სამგანზომილებიან სხეულებს რომ შეისწავლის,

მაგრამ რაკი მისი დღევანდელი მდგომარეობა ძალზე არასახარბიელოა, ამიტომაც გვერდი ავუარე და პირდაპირ ასტრონომიაზე, ანუ მყარ სხეულთა მოძრაობის შემსწავლელ მეცნიერებაზე გადავედი.

– მართალს ბრძანებ.

– ასე რომ, მეოთხე ადგილას ჩვენ დავაყენებთ ასტრონომიას; დღესდღეობით ის, ცოტა არ იყოს, მივიწყებულია, მაგრამ კვლავ აღორძინდება, თუკი სახელმწიფო მიაქცევს ყურადღებას.

– რა თქმა უნდა; მაგრამ რაკი წელან მისაყვედურე, სოკრატე, რომ მე უგერგილოდ განვადიდე ასტრონომია, ამიტომ ახლა ვეცდები, შენ რომ მოგეწონება, ისე შევაქო. მე მგონია, ყველასთვის აშკარაა, რომ ის აიძულებს სულს მაღლა მიმართოს მზერა და მიწიდან ზეცისკენ მიუძღვის მას.

– იქნებ ყველასთვის აშკარაა, მაგრამ ჩემთვის კი არა.

– როგორ?

– თუ ასტრონომიას იმათი თვალსაზრისით შევხედავთ, ფილოსოფიურ მნიშვნელობას რომ ანიჭებენ მას, მაშინ ის მაღლა კი არა, პირიქით, დაბლა მიმართავს მზერას.

– რას გულისხმობ? – იკითხა მან.

– მე თუ მკითხავ, მშვენივრად ჩამოაყალიბე შენი წარმოდგენა უზენაესი სამყაროს შემსწავლელი მეცნიერების შესახებ. ალბათ, იმასაც ფიქრობ, რომ თუ კაცი თავს უკან გადაიგდებს, მოხატულ ჭერს მიაშტერდება და მისი შემყურე რაღაცას მაინც ამოიცნობს, ამას გონებით ახერხებს და არა მზერით. ჩემნაირ გულუბრყვილოს კი ვერასდობებით ვერ დააჯერებ, თითქოს სულს სხვა რამე მიაქცევს უზენაესი სამყაროს მიმართ, გარდა იმ მეცნიერებისა, რომლის საგანიც არსი და უხილავი სინამდვილეა. მაგრამ თუ რაიმე გრძნობადის შესაცნობად პირდაღებულნი შესციცინებენ ცას, ან თვალმოჭუტულნი აშტერდებიან მიწას, ვერაფერსაც ვერ შეიცნობენ, რადგანაც არავითარი გრძნობადი შემეცნების საგნად არ გვევლინება, და სული, ამ შემთხვევაში, მაღლა კი არ იყურება, არამედ – დაბლა, თუნდაც გულადმა იწვე მიწაზე, ან ზურგულით მიაპობდე ზღვას.

– მაგრამ კი მომდექი, თუმცა ახია ჩემზე. მაგრამ შენი აზრით, დღევანდელიობისაგან განსხვავებით, როგორ უნდა სწავლობდნენ ასტრონომიას, რათა მისი შესწავლა სასარგებლო იყოს ჩვენი მიზნისთვის?

– აი, როგორ: ცის თალის მოძიბლავ სამკაულებს ჩვენ უნდა აღვიქვამდეთ ყველაზე ნატიფ და თვალწარმტაც სამშვენივრებად ამნაირ საგანთა შორის; მაგრამ ისინი ახლოსაც ვერ მივლენ იმ უხილავ სამკაულთა სრულქმნილებასთან, თავიანთი მოძრაობითა და ამ მოძრაობის ჭეშმარიტი სისწრაფით თუ სიზანტით, თავიანთი ჭეშმარიტი ფორმითა თუ თანაფარდობით რომ ამოძრავებენ ყველაფერს, რასაც ცის თალი მოიცავს. ყოველივე ეს მზერით კი არა, მხოლოდ გონებით და წმინდა აზრით მიიწვდომება; თუმცა იქნებ შენ სხვაგვარად ფიქრობ?

– არამც და არამც.

– მაშასადამე, ციურ სამკაულებს ისე უნდა ვიყენებდეთ უზენაესი სამყაროს შესაცნობად, როგორც გამოიყენებდა კაცი დედალოსისა⁶ თუ სხვა რომელიმე დიდოსტატის უებრო ხელოვნებით შექმნილ ნახაზებს, შემთხვევით რომ ჩავარდნოდა ხელში: გეომეტრიის მცოდნე ერთი შეხედვითაც აღიქვამდა მათ განსაცვიფრებელ სინატიფეს და სრულყოფილებას, მაგრამ სასაცილოდაც არ ეყოფოდა, თუ ვინმე დააპირებდა მათი მიხედვით შეეცნო ტოლობის, გაორმაგების თუ სხვაგვარ თანაფარდობათა ჭეშმარიტი ბუნება.

– მართლაც რომ სასაცილო იქნებოდა.

– მერედა, შენი აზრით, განა ჭეშმარიტი ასტრონომიკ ამასვე არ განიცდიდა ვარსკვლავთა მოძრაობაზე დაკვირვებისას? მისთვისაც ცხადი იქნებოდა, რომ ცაც და ყოველივე ციურიც დემიურგოსმა უსრულყოფილესად მოაწესრიგა, მაგრამ რაც შეეხება დღის მიმართებას ღამისადმი, დღე-ღამისას – თვისადმი, თვისას – წლისადმი, ხოლო ვარსკვლავებისას – ყოველივე ამისა და ერთმანეთისადმი, როგორ გგონია, განა ის უაზრობად არ მიიჩნევდა არა მარტო იმის მტკიცებას, რომ ყველა ეს მიმართება მუდამ ერთი და იგივეა და არასოდეს არ იცვლება, არამედ იმის თავგამოდებულ მცდელობასაც, რომ აქ ჭეშმარიტებისათვის მიეღწიათ, მაშინ როდესაც ზემოხსენებული მიმართებები ხილულ და სხეულებრივ საგანთა მიმართებებია?

– ყველაფერს ვეთანხმები, რაც ახლა მოვისმინე.

– ასე რომ, ასტრონომიასაც ისევე შევისწავლით, როგორც გეომეტრიას, ზოგად პრობლემათა მოშველიებით, და არც კი შეგვხვებით ციურ მოვლენებს, თუკი გვსურს სათანადოდ დავეუფლოთ ასტრონომიას და, ამრიგად, გამოვიყენოთ თავისი ბუნებით გონივრული და ჯერ კიდევ გამოუყენებელი ნაწილი ჩვენი სულისა.

– გვარიანად კი ართულებ ასტრონომების ამოცანას იმასთან შედარებით, რასაც ისინი დღეს აკეთებენ.

[5. ჰარმონია]

– მე მგონია, ამასვე დავუწესებთ სხვა მეცნიერებებსაც, თუკი გვსურს ნამდვილი კანონმდებლები გვერქვას; მაგრამ თუ შეგიძლია ჩვენთვის საჭირო კიდევ ერთი მეცნიერებაც გამახსენო?

– ასე სახელდახელოდ არ შემიძლია.

– მოძრაობა, ჩემი აზრით, ერთი კი არა, ბევრი სხვადასხვა სახისაა; მცოდნემ შეიძლება ყველაფერი ჩამოთვალოს, ჩვენ კი მხოლოდ ორი გვახსენდება.

– მაინც?

– გარდა ზემოხსენებულისა, არის კიდევ ერთი, მისი შესაბამისი.

– რომელს გულისხმობ?

– როგორც ჩვენი თვალი ასტრონომიისკენაა მიქცეული, ისე ყური – ჰარმონიულ თანახმიერებათა მოძრაობისკენ. ეს ორი მეცნიერება დები არიან, როგორც ამტკიცებენ პითაგორელები, და ჩვენც, გლავკონ, ალბათ, კვერს დავუკრავთ, არა?

– რა თქმა უნდა.

– რაკი ეს საკითხი არსებითია, ვეცდებით აქაც გავიზიაროთ მათი აზრი და სხვა მხრივაც, თუკი რაიმეს დასძენენ; მაგრამ, ასეა თუ ისე, მაინც ჩვენს აზრზე დავრჩებით.

– კერძოდ?

– ჩვენს აღსაზრდელებს არამც და არამც არ უნდა დავრთოთ რაიმე არასრულყოფილის ან იმის შესწავლის ნება, რასაც ჩვენს მიერ დასახული მიზნისაკენ არ მივყავართ, რომელსაც უნდა მიეღწეოდეს ყველა; ამასვე ვამტკიცებდით წელან ასტრონომიასთან დაკავშირებით. ნუთუ არ იცი, რომ ჰარმონიის მიმართაც იგივე შეცდომა მეორდება? აქაც, ვინ იცის, რამდენი შრომა იყრება წყალში, მხოლოდ იმიტომ, რომ მუსიკოსები მარტოოდენ სმენით აღქმული ბგერების გაზომვითა და მათი ურთიერთშედარებით იფარგლებიან.

– სასაცილოა, ღმერთმანი! ისე ყურდაცქვეტილნი ლაპარაკობენ „სიხშირეებზე“, გეგონებათ მეზობლების საუბარს აყურადებენო. ზოგი ამტკიცებს, ორ ბგერას შორის შუათანასაც აღვიქვამთო; მათი აზრით, ესაა უმცირესი შუალედი, რომელსაც საზომად უნდა იყენებდნენ. ზოგს კი, პირიქით, ის წინა ბგერების მსგავსი ჰგონია; თუმცა ერთნიც და მეორენიც სმენას გონებაზე მაღლა აყენებენ.

– ეტყობა, იმ ყოჩად მუსიკოსებს გულისხმობ, მოსვენებას რომ არ აძლევენ სიმებს და თითქოს საწამებლად ახვევენ კოჭზე. შემეძლო გამეგრძელებინა სიტყვა და იმაზეც მელაპარაკა, როგორ ადანაშაულებენ სიმებს, რანაირად უხატულებენ ხემს, ხან გმობენ, ხან კი მათი ჟღერით თავს იწონებენ, მაგრამ აღარ გავაჭიანურებ და ერთს დავსძენ მხოლოდ: აქ მათზე კი არ ვლაპარაკობ, არამედ იმ ხალხს ვგულისხმობ, რომლებსაც წელან შევთავაზეთ ჰარმონიაზე ემსჯელათ. რადგან ისინი ზუსტად ისევე იქცევიან, როგორც ასტრონომები, რაკილა რიცხვებს ეძებენ სმენით აღქმულ თანახმიერებებში, მაგრამ ზოგადი პრობლემის განხილვამდე კი ვერ მალდებიან და არც იმის გარკვევას ცდილობენ, თუ რომელი რიცხვები არიან ჰარმონიული და რომელი არა, ან რა იწვევს მათ შორის ამ განსხვავებას.

– განსაცვიფრებელ საქმეზე მსჯელობ.

– მართლაც რომ სასარგებლოა სიკეთისა და მშვენიერების საკვლევად, მაგრამ სრულიად უსარგებლოა, თუკი სხვა რამეს ვისახავთ მიზნად.

– რა თქმა უნდა.

[დიალექტიკა]

– მე მგონია, თუ ჩვენს მიერ განხილული ყველა მეცნიერების შესწავლა მათ კავშირსა თუ ნათესაობას ცხადყოფს და იმასაც გვიმჟღავნებს, მაინც რა მხრივ უკავშირდებიან ერთმანეთს, – ისინი ხელს შეგვიწყობენ ჩვენს მიერ დასახული მიზნის მიღწევაში, თუ არა და, ტყუილად გავრჯილვართ.

– მეც ასე ვფიქრობ: მაგრამ ძალიან რთულ საკითხზე მსჯელობ, სოკრატე.

– საწყის ნაწილს გულისხმობ თუ სხვა რამესაც? ნუთუ არ იცი, რომ ყოველივე ეს მხოლოდ შესავალია იმ მელოდიისა, რომელიც ჩვენ უნდა ვისწავლოთ?

თუ, შენი აზრით, ვინც ყველა ამ მეცნიერებაში გაწაფულია, ის არის დახვეწილი დიალექტიკოსიც?

– რა თქმა უნდა, არა, ვფიცავ ზევსს, ჩემს ნაცნობთა შორის იშვიათ გამონაკლისთა გარდა.

– კი მაგრამ, ვისაც არც ბჭობის თავი აქვს და არც მოსმენისა, განა ოდესმე შეიცნობს იმას, რისი ცოდნაც, ჩვენი აზრით, საჭიროა?

– ვერა, – თქვა მან.

– სწორედ ეს არის, გლავკონ, ის მელოდია, რომელიც გამოჰყავს დიალექტიკას. და თუმცა ის გონით საწვდომია, ხედვის უნარი ცდილობს მის მიბაძვას, მაგრამ ხედვა, ჩვენი წელანდელი თქმისა არ იყოს, თავდაპირველად მიელტვის ცოცხალ არსებათა, შემდეგ – ვარსკვლავების და ბოლოს – თვით მზის აღქმას. ხოლო როდესაც ვინმე ცდილობს დიალექტიკის გზით, გრძნობათა შემწეობის გარეშე, მარტოდენ გონების მეოხებით ჩასწვდეს ყოველი საგნის არსს და ვერაფერი შეაჩერებს, ვიდრე აზრით არ ამალღდება სიკეთის არსის წვდომამდე, მაშინ ის აღწევს გონით საწვდომი სამყაროს მწვერვალს, ისევე, როგორც ხედვის უნარი – ხილული სამყაროსას.

– მართალს ბრძანებ.

– მერედა, განა დიალექტიკურს არ უწოდებენ ამ გზას?

– რა თქმა უნდა.

– სწორედ ესაა ბორკილებისაგან თავდახსნა, ლანდებიდან – ხატებათა და სინათლის მიმართ მიქცევა, მიწისქვეშეთიდან – მზისკენ აღმასვლა, ხოლო თუ ამ შემთხვევაშიც შეუძლებელია ცოცხალ არსებათა, მცენარეთა და მზის შუქის ჭვრეტა, უმჯობესია ღვთაებრივ ანარეკლთა თუ ნამდვილ საგანთა ლანდების ციმციმს უმზერდე წყალში, ვიდრე ჩახჩახა მზის ხატის – ცეცხლის შუქით მღვიმის კედელზე მიფენილი ნამდვილი საგნების ხატებათა ლანდების ცეკვას. ამის უნარს კი გვანიჭებს ზემოხსენებულ მეცნიერებებში თავის გაწაფვა, ზეციური სინამდვილისა და არსთა შორის უსრულქმნილესის ჭვრეტად რომ მიაქცევს ჩვენი სულის ყველაზე მშვენიერ საწყისს, ისევე, როგორც ჩვენი სხეულის ყველაზე გამჭრიახი საწყისი – ჩვენი ხორციელი თვალი მაღლდება ამ ნივთიერ და ხილულ სინამდვილეში ყველაზე ნათელი საგნის ჭვრეტამდე.

– ეს, ჩემი აზრით, დასაშვებია, თუმცა ძალიან კი მიჭირს ამის დაშვება. მაგრამ, მეორეს მხრივ, არც ამის უარყოფა ჩანს ადვილი. ამიტომ – რაკი ამ საკითხს არა მარტო ახლა განვიხილავთ, არამედ შემდგომაც მრავალჯერ მივუბრუნდებით, – დავუშვათ, რომ საქმე მართლა ისეა, როგორც შენ ამბობ, საკუთრივ მელოდიაზე გადავიდეთ და ისევე განვიხილოთ იგი, როგორც მისი შესავალი განვიხილეთ. მაშ, გვითხარი, რა განასხვავებს დიალექტიკას, რა სახეებად განიყოფება, ან რა გზებს მისდევს იგი? რადგან ამ გზებს, როგორც ჩანს, იმ მიჯნამდე მიყვავართ, რომლის მიღწევაც მოგზაურისთვის დასვენებას და მისი მგზავრობის დასასრულს მოასწავებს.

– მე კი მზადა ვარ, მაგრამ შენ რომ ვერ მომყვები, ჩემო ძვირფასო გლავკონ? არადა, იმის ხატებას კი არ იხილავდი, რაზედაც ახლა ვმსჯელობთ, არამედ – თვით ქეშმარიტებას; ყოველ შემთხვევაში, მე ასე მგონია. მართლა ასეა თუ არა ეს, ჯერჯერობით ნუ მოვყვებით ამის მტკიცებას; მაგრამ რაღაც ამდაგვარი რომ უნდა არსებობდეს, ეს კი შეგვიძლია დაჟინებით ვამტკიცოთ, არა?

– როგორც ჩანს.

– და არა მარტო ეს, არამედ ისიც, რომ მხოლოდ დიალექტიკა თუ უჩვენებს ამას ჩვენს მიერ ზემოთ განხილულ მეცნიერებებში გაწაფულს, სხვა გზით კი ეს შეუძლებელია.

– ამის მტკიცებაც ღირს.

– ალბათ, ვერავინ შეგვედავება იმაში, რომ არ არსებობს სხვა მეცნიერება, მეთოდურად რომ ცდილობდეს მოიხელთოს ყოველი საგნის არსი, რადგანაც ყველა სხვა ხელოვნება თავის საგნად ან კაცთა ვნებებსა თუ შეხედულებებს სახავს, ან ყველაფრის წარმოშობასა თუ ურთიერთშერწყმას, ანდა ბუნებრივ თუ ხელოვნურ საგანთა დაცვას. რაც შეეხება დანარჩენ ხელოვნებებსა თუ მეცნიერებებს, რომლებიც, ჩვენი წელანდელი თქმისა არ იყოს, არსის გარკვეულ ნაწილს მაინც იხელთებენ, როგორც, მაგალითად, გეომეტრია და მისი მომდევნო მეცნიერებანი, ჩვენ ვხედავთ, რომ არსის მათეული აღქმა სიზმარეულ ჩვენებებს უფრო მოგვაგონებს, ცხადად კი ვერ ხედავენ და ვერც იხილავენ მას, ვიდრე, თავიანთ ვარაუდებს აყოლილი, შეეცდებიან კვლავაც უცვლელად შეინარჩუნონ ისინი და მათი ღირებულების თაობაზე ანგარიშს ვერ ჩააბარებენ თავიანთ თავს. ვისაც საწყისის მაგივრობას უწევს ის, რაც არ იცის, ხოლო დანასკვად და შუალედურ წინადადებებად იყენებს ყოველივე იმას, რაც ერთმანეთს არ ერწყმის, შეიძლება ერთმანეთს კი მიუსადაგოს ისინი, მაგრამ აქედან ნამდვილად ვერ მიიღებს ცოდნას.

– ვერასდიდებით.

– მაშასადამე, დიალექტიკური მეთოდი ერთადერთია, ჰიპოთეზებს რომ უარყოფს და უშუალოდ პირველსაწყისამდე მალლდება, რათა მყარად დააფუძნოს თავისი დასკვნები; ის თანდათან ათავისუფლებს ბარბაროსულ მწვირეში დანთქმულ სულიერ მზერას, რისთვისაც თანამგზავრებად და თანაშემწეებად იყენებს ჩვენს მიერ ზემოთ განხილულ ხელოვნებებს, თუმცა ჩვეულების ძალით, ზოგჯერ მეცნიერებებად ვიხსენიებდით მათ; მაგრამ აქ სხვა სახელწოდება იყო საჭირო, უფრო ცხადი, ვიდრე „წარმოდგენა“, მაგრამ უფრო ბუნდოვანი, ვიდრე „მეცნიერება“. ზემოთ, აქა-იქ, „გონივრულ განსჯას“ ვუწოდებდით მას. თუმცა, ჩემის აზრით, რა დროს სახელწოდებებზე დავაა, როცა განსახილველად წინ გვიძევს ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც ჩვენ შემოგთავაზეთ.

– მართლაც; მთავარია სახელწოდება ნათლად გამოხატავდეს იმას, რასაც აღნიშნავს.

– ასე რომ, წელანდელისა არ იყოს, ჩვენთვის საკმარისი იქნება, თუ პირველ დანაყოფს მეცნიერებასა თუ ქეშმარიტ ცოდნას ვუწოდებთ, მეორეს – გონივრულ განსჯას, მესამეს – რწმენას, მეოთხეს კი – მიმსგავსებას, ამ ორ უკანასკნელს,

ერთად აღებული, – წარმოდგენას, ხოლო პირველ ორს – აზროვნებას. წარმოდგენის საგანია ქმნადობა, აზროვნებისა კი – ჭეშმარიტი არსებობა. არსებობა ისე მიემართება ქმნადობას, როგორც აზროვნება – წარმოდგენას, და როგორც აზროვნება მიემართება წარმოდგენას, ისე მიემართება ცოდნა რწმენას, გონივრული განსჯა კი – მიმსგავსებას. ხოლო რაც შეეხება ორად გაყოფას – იმად, რასაც წარმოდგენით აღვიქვამთ და იმად, რასაც გონებით ვწვდებით, ისევე, როგორც თვითთვის მიმართებას მისი შესაბამისი საგნისადმი, ამის განხილვას შევეშვათ, გლავკონ, რათა თავიდან ავიცილოთ გაცილებით უფრო გრძელი მსჯელობა.

– მაგრამ ჩემთვის ისიც საკმარისია, რაც ახლა თქვი, რამდენადაც იმისი ძალი შემწევს, რომ შენ მოგდიო.

– მაშ, შენ დიალექტიკოსს უწოდებ იმას, ვისაც შეუძლია ყოველი საგნის არსს ჩასწვდეს? ხოლო ვისაც ამისი თავი არა აქვს, შენი აზრით, იმდენადვე აკლია ჭკუა, რამდენადაც არ შეუძლია თვითონვე გაიცხადოს ან სხვისთვის ცხადდეს ეს?

– რა თქმა უნდა.

– იგივე ითქმის სიკეთეზედაც. ვისაც არ შეუძლია ყოველივე დანარჩენისაგან განაცალკევოს და ასე განსაზღვროს სიკეთის იდეა; ვინც ისე მხნედ არ მიაღწევს დაბრკოლებებს, როგორც ბრძოლის ველზე, რათა უკუაგდოს ყველა საპირისპირო მოსაზრება, რომელიც არსის წვდომაზე კი არა, წარმოდგენაზე დამყარებული; დიახ, ვინც ურყევ ლოგიკაზე დაყრდნობით შეუპოვრად არ მიიწევს წინ, ამნაირ კაცზე შენ, ალბათ, იტყვი, რომ ის არც ჭეშმარიტ სიკეთეს იცნობს და არც საერთოდ სიკეთეს; ხოლო თუ ის, ასე თუ ისე, მაინც ახერხებს მოიხელთოს სიკეთის ლანდი, წარმოდგენის მეოხებით ახერხებს და არა ცოდნის წყალობით. ამნაირი კაცი თვლემასა და სიზმარულ ჩვენებებში ატარებს თავის ამქვეყნიურ სიცოცხლეს და გამოფხიზლებასაც ვერ ასწრებს, ისე ჩადის ჰადესში, რათა იქ სამუდამო ძილით იძინოს.

– ვფიცავ ზევსს, თამამად ვიტყვი ამას.

– მაგრამ, ადრე თუ გვიან, როცა მოგიწევს აღზარდო და განათლება მიაღები-ნო შენს შვილებს, რომლებსაც ჯერ მხოლოდ წარმოსახვით ელოლიავები, ალბათ, ნებას არ მისცემ მათ, ჯერ კიდევ შავი მონახაზებივით უნდილნი და უგუნურნი, მბრძანებლობდნენ და უმნიშვნელოვანეს საქმეებს წყვეტდნენ სახელმწიფოში.

– რა თქმა უნდა, არა.

– ალბათ, კანონით დაავალდებულებ მათ, უპირატესად იმნაირი განათლება შეიძინონ, რომლის წყალობითაც სრულყოფილად დაეუფლებიან კითხვა-პასუხის ხელოვნებას.

– დაავალდებულებ, შენთან ერთად.

– მაშ, ასე. ხომ არა გგონია, რომ დიალექტიკა აგვირგვინებს მთელ ცოდნას, და არ არსებობს ხელოვნება, რომელიც შეიძლებოდა მასზე მაღლა დაგვეყენებინა, რადგანაც ის არის ცოდნის უმაღლესი მწვერვალი.

– რა თქმა უნდა.

[ფილოსოფოსი მმართველების შერჩევა]

– ისლა დაგვრჩენია, განვსაზღვროთ, ვის აღვზრდით, ან როგორ აღვზრდით ამ გზით.

– ცხადია, – თქვა მან.

– თუ გახსოვს, რანაირი მმართველები ავირჩიეთ მათი პირველი არჩევისას?

– როგორ არ მახსოვს.

– კეთილი; მაშ, დარწმუნებული ბრძანდებოდე, რომ სწორედ მათნაირი ხალხი უნდა ავირჩიოთ: სანდონი, მამაცნი და, შეძლებისდაგვარად, წარმოსადგენი; უნდა ვეძიოთ არა მარტო კეთილშობილნი და დარბაისელნი, არამედ ამნაირი აღზრდისათვის სათანადო ნიჭით ცხებულნიც.

– რა ნიჭს გულისხმობ?

– სწავლაში გამჭრიახნი უნდა იყვნენ, ჩემო კეთილო, და ადვილად ეუფლებოდნენ ცოდნას. რადგანაც სულებს გაცილებით უფრო აკრთობს მეცნიერებათა სირთულე, ვიდრე გიმნასტიკური ვარჯიშებისა. ვინაიდან ტანჯვა-წამება, რასაც ცოდნის შეძენა მოითხოვს, მით უფრო მტკიცენულია სულისათვის, რომ სხეული არ იზიარებს მას.

– მართალს ბრძანებ.

– უნდა მოიძებნოს კარგი მეხსიერების მქონე ადამიანი, რომელიც დაულაღვიც იქნებოდა და შრომისმოყვარეც. თორემ როგორ გაუძლებს ფიზიკურ დატვირთვას და ამდენ სწავლასა და ვარჯიშს?

– ასეთის პოვნა გაგვიჭირდება, თუ ყოველნაირი ნიჭით არ იქნა დაჯილდოვებული.

– ჩვენი დროის შეცდომა, საიდანაც ფილოსოფიის არასაკმარისი დაფასება იღებს სათავეს, იმაში მდგომარეობს, რომ – ადრეც გვითქვამს – მას ისე არ უდგებოდა, როგორც ის ამას იმსახურებს. ამ საქმეს ხელი ნამდვილებმა უნდა მოკიდონ და არა – ყალბისმქმნელებმა.

– რას გულისხმობ?

– პირველ რიგში, ის, ვინც ამ საქმეს მოკიდებს ხელს, შრომისმოყვარეობაში არ უნდა მოიკოჭლებდეს. ის არ უნდა იყოს ნახევრად შრომისმოყვარე და ნახევრად – ზარმაცი. ასე ხდება ხოლმე, როდესაც ადამიანს უყვარს ტანვარჯიში, ნადირობა და ყოველივე, რაც სხეულს ავითარებს, მაგრამ არ უყვარს სწავლა, ძიება, არ არის ცნობისმოყვარე, პირიქით, ასეთი სიძნელეები მისთვის საძულველია. ისიც მოიკოჭლებს, ვისაც შრომისმოყვარეობა საპირისპირო მხარეს აქვს მიმართული.

– სრულიად მართალს ბრძანებ.

– ზუსტად ასევე, განა ჭეშმარიტებასთან მიმართებითაც სახიჩრად არ მივიჩნევთ სულს, რომელსაც ისე ძალიან სძულს ნებისითი სიცრუე, რომ ზიზღის გარეშე ვერც თავის თავში იტანს მას და ვერც სხვაში – აღშფოთების გარეშე, მაგრამ მაინც დასაშვებად მიაჩნია უნებური სიცრუე და არავითარ აღშფოთებას არ ავ-

ლენს მის მიმართ, არამედ ისე გორავს თავის საკუთარ უმეცრებაში, როგორც ღორი – წუმპეში.

– რა თქმა უნდა.

– რაც შეეხება კეთილგონიერებას, სიმამაცეს, დიდსულოვნებას და სიქველის ყველა სხვა სახეს, არანაკლები დაკვირვება სჭირდება იმას, რომ უკეთურისაგან გაარჩიო კეთილშობილი. ვინც მათ გარჩევას ვერ შესძლებს, სულერთია, სახელმწიფო იქნება თუ კერძო პირი, ამა თუ იმ საჭიროებისათვის ისე მიიწვევს კოჭლებსა და უკეთურებს, ვის – მეგობრებად და ვის – მმართველებად, რომ თვითონ ვერც კი შენიშნავს ამას.

– ჩვეულებრივ, ასედაც ხდება.

– ჩვენ კი სწორედ ამას უნდა ვერიდოთ. თუ ცოდნის დასაუფლებლად და სხეულის გასაკაუებლად სულითა და ხორციტ ჯანსაღ ხალხს შევარჩევთ, თვით სამართლიანობაც კი ვერაფერს გვისაყვედურებს და ჩვენ ურღვევად შევიწარმოებთ სახელმწიფოს მთლიანობასაც და მის წყობილებასაც. ხოლო თუ საამისოდ უღირს ხალხზე შევარჩევთ არჩევანს, საქმე უკუღმა წაგვივა და კიდევ უფრო მწარე დაცინვის საგნად ვაქცევთ ფილოსოფიას.

– მართლაც რომ სირცხვილს ვჭამდით, – თქვა მან.

– რა თქმა უნდა; მაგრამ მე მგონია ახლავე აღმოვჩნდი სასაცილო მდგომარეობაში.

– რატომ?

– დამავიწყდა, რომ ეს თამაშია და, ცოტა არ იყოს, ხმას ავუწიე; თანაც ერთ-თავად ფილოსოფიაზე მეჭირა თვალი და ვხედავდი, როგორ ამცირებენ. ამიტომაც აღშფოთებით შევუტიე მის აბურად ამგდებთ და უკმენად გამომივიდა, რაცა ვთქვი.

– ვფიცავ ზევსს, მე, როგორც ერთი შენი მსმენელი, სხვა აზრისა ვარ.

– მე კი, როგორც რიტორი, ვერ დაგეთანხმები. ასეა თუ ისე, ნუ დავივიწყებთ, რომ ხანდაზმულებზე შევარჩევთ ჩვენი პირველი არჩევანი, ახლა კი ვხედავთ, რომ შეეცდით. მართლაცდა, ხომ ვერ ვერწმუნებით სოლონ⁷ – ხანში შესული ბევრ რამეს სწავლობსო? პირიქით, ხანდაზმულს კიდევ უფრო ნაკლებ შესწევს სწავლის უნარი, ვიდრე სირბილისა. ასე რომ, ყველაზე დიდ და მრავალრიცხოვან საქმეთა აღმსრულებლად ახალგაზრდობა უნდა მიგვაჩნდეს.

– უცილობლად, – თქვა მან.

[ფილოსოფოსი მმართველის აღზრდის ეტაპები]

– მაშასადამე, არითმეტიკის, გეომეტრიისა და სხვა მეცნიერებათა ცოდნა წინ უნდა უსწრებდეს დიალექტიკის შესწავლას, ასე რომ, ახალგაზრდები ბავშვობაშივე უნდა ეუფლებოდნენ მათ, მაგრამ ყოველგვარი იძულებისა თუ ძალდატანების გარეშე.

– ვითომ რატომ?

– იმიტომ, რომ თავისუფალი ადამიანი მონასავით როდი უნდა ეუფლებოდეს ცოდნას. როცა სხეულს სიძნელეთა დაძლევა აჩვევენ, ამით ის სულაც არ ხდება უარესი, მაგრამ სულში ძალით ჩანერგილი ცოდნა არამყარია.

– ამას კი მართალს ამბობ.

– ამიტომ, ჩემო კეთილშობილო, შენს შვილებს ძალდატანებით კი არა, თამაშით უნდა ასწავლიდე, რასაც ასწავლი, თუ გინდა უკეთ ადევნო თვალყური თვითმულის ბუნებრივ მიდრეკილებებს.

– ჭკვიანურია.

– თუ გახსოვს, ჩვენ ვამბობდით, რომ ბავშვები ცხენებზე უნდა შეგვესხა და თან გვეახლა ომში, რათა ბრძოლის ქარცეცხლისთვის შორიდან ედევნებინათ თვალი, ხოლო თუ საფრთხე ნაკლები იყო, ახლოსაც მიგვეშვა, რომ ლეკვებივით ეგემათ სისხლი.

– როგორ არ მახსოვს.

– და ვინც ყოველივე ამაში – გარჯაში, სწავლასა თუ განსაცდელში ყველაზე უკეთ გამოიჩენდა თავს, ცალკე სიაში შეგვეტანა.

– რა ხნისანი?

– როცა უკვე თავს ანებებენ სავალდებულო საწვრთნელ ვარჯიშებს; რადგანაც ამ ხნის განმავლობაში – სულერთია, ორ წელიწადს გრძელდება თუ სამს, – არასდიდებით არ შეუძლიათ სხვა რამეშიც იმეცადინონ: დაღლილობა და ძილი მეცადინეობის მტრები არიან. თან ესეც ხომ საკმაოდ ძნელი გამოცდაა: რანაირად გამოიჩენენ თავს საწვრთნელ ვარჯიშებში.

– ცხადია, – თქვა მან.

– ამ დროის გასვლის შემდეგ ოცი წლის ჭაბუკებიდან გამორჩეულთ უფრო მეტ პატივს მიაგებენ, ვიდრე დანარჩენებს, ხოლო იმ მეცნიერებს, ბავშვობაში ცალ-ცალკე რომ ასწავლიდნენ, გარკვეულწილად გააერთიანებენ, რათა თვალნათლივ უჩვენონ შეგირდებს მათი ნათესაობა როგორც ერთურობის, ისე არსის ბუნების მიმართ.

– მხოლოდ ამ გზით შეძენილი ცოდნა იქნება მყარი.

– სწორედ ესაა ყველაზე დიდი გამოცდა, რომლის მეშვეობითაც შეიძლება დავადგინოთ, ვინაა თავისი ბუნებით დიალექტიკოსი და ვინ არა. ვისაც შეუძლია ყველაფერი ერთობლივად მოიცვას მზერით, დიალექტიკოსია, ხოლო იმას, ვისაც ამის უნარი არ შესწევს, ვერც ჩვენ მივიჩნევთ დიალექტიკოსად.

– მეც ასე ვფიქრობ, – თქვა მან.

– ჰოდა, სწორედ შენ უნდა განსაზღვრო, ვინაა ყველაზე უკეთესი ამ მხრივ და ვინ უფრო უდრეკი იქნება მეცნიერების დაუფლებისას, ბრძოლის ველზე თუ ყოველივე იმის აღსრულების დროს, რასაც ვალად გვიწესებს კანონი. ოცდაათი წლისანი რომ გახდებიან, მათ შორის ხელახლა უნდა მოახდინო არჩევანი, ხოლო რჩეულებს კიდევ უფრო მეტი პატივი უნდა მიაგო და გამოსცადო, ვინ რისი მაქნისია დიალექტიკაში, ან ვის შესწევს ხედვისა თუ სხვა შეგრძნებათა შემწეობის

გარეშე ჭეშმარიტ არსამდე ამაღლების უნარი. მაგრამ აქ, ჩემო მეგობარო, დიდი სიფრთხილე გვმართებს.

– ვითომ რატომაო?

– ნუთუ არ შეგიძნევია ის ბოროტება, დღეს რომ ემუქრება დიალექტიკას და ესოდენ ღრმად გაიდგა ფესვი?

– რა ბოროტებას გულისხმობ?

– რასა და, იმას, რომ დიალექტიკის მიმდევრებში უკანონობა ისადგურებს.

– მართლაც.

– მერედა, გიკვირს მათი მდგომარეობა? როგორ გგონია, იმსახურებენ თუ არა მიტევებას?

– რა მხრივ?

– ავიღოთ ასეთი მაგალითი: ვთქვათ, მრავალრიცხოვან, მდიდარსა და კეთილშობილურ ოჯახში მიგდებული ბავშვი იზრდება. აქ მას ყოველნაირად ანებივრებენ. მაგრამ როცა წამოიზრდება, გაიგებს, რომ ვინც მშობლებად მიაჩნდა, თურმე უცხონი ყოფილან, ნამდვილ მშობლებს კი ვერ პოულობს. თუ შეგიძლია გამოიცნო მისი დამოკიდებულება, ერთის მხრივ, იმ ხალხისადმი, ვინც ანებივრებს, მეორეს მხრივ კი – დედობილ-მამობილის მიმართ, ჯერ ერთი, მაშინ, როცა არ იცოდა, მიგდებული რომ იყო, და მეორეც, მას შემდეგ, რაც გაიგებს ამას. ანდა, თუ გნებავს, მე გეტყვი, როგორ წარმომიდგენია ეს?

– ცხადია, მნებავს.

– წინასწარ ვხედავ, რომ, ვიდრე სიმართლე არ გაუგია, უფრო მეტი პატივისცემით ეპყრობა დედ-მამას და ნათესავებს, ვიდრე იმათ, ვინც თავს ევლება და ელოლიავება. ნაკლებ დაუდევრობას გამოიჩენს გასაჭირში ჩავარდნილ ახლობელთა მიმართ, ნაკლებად ატკენს გულს სიტყვით თუ საქმით და ნაკლებად ეურჩება მათ, ვიდრე იმ ხალხს, ვინც ანებივრებს.

– ალბათ.

– მაგრამ მას შემდეგ, რაც სიმართლეს გაიგებს, მე გგონია საგრძნობლად იკლებს მისი პატივისცემა და ყურადღება ახლობლების მიმართ, და, პირიქით, იმატებს იმათ მიმართ, ვინც ანებივრებს, რომლებსაც უფრო მეტად დაემორჩილება, ვიდრე უწინ, ყურად იღებს მათ რჩევას და აშკარად დაიჭერს მათ მხარეს, მამობილსა და ყოფილ ნათესავებზე კი საერთოდ აღარ იზრუნებს, თუ ბუნებით უაღრესად კეთილი კაცი არ არის.

– ყველაფერი ისე მოხდება, როგორც შენ ამბობ, მაგრამ რა საერთო აქვს შენს მაგალითს დიალექტიკის მიმდევარ ხალხთან?

– აი რა: სამართლიანობასა და მშვენიერებაზე ჩვენ, მშობლების ზეგავლენით, ბავშვობაშივე გვიყალიბდება გარკვეული შეხედულებები, მშობლებისა, რომლებსაც პატივს ვცემთ და ვემორჩილებით.

– მართლაც.

– მაგრამ ამ შეხედულებებს უპირისპირდებიან მაცთური წარმოდგენები, საამოდ რომ ელამუნებიან სულს. თუმცა თავდაჭერილი ხალხი არ აპყვება მათ მაც-

თურ ხიბლს და როგორც მამაპაპურ შეხედულებათა ერთგული კიდეცა ემორჩილება მათ.

– ასეა.

– კეთილი; მოდი, ვკითხოთ ამნაირად განწყობილ კაცს, რა არის მშვენიერება: ისე გვიპასუხებს, როგორც უსწავლია კანონმდებლისგან, მაგრამ თუ შემდგომი მსჯელობისას მრავალგზის და მრავალნაირად უარყოფენ და აბათილებენ მის აზრს, ამ კაცს შეიძლება ვაფიქრებინოთ, რომ მშვენიერება სულაც არ არის უფრო მშვენიერი, ვიდრე სიმახინჯე, და ასეთსავე შეცდომას დავაშვებინებთ სამართლიანობასთან, სიკეთესა და ყოველივე იმასთან მიმართებით, რასაც უწინ განსაკუთრებით აფასებდა. ამის შემდეგ, როგორ გგონია, რა მოუვა მის პატივისცემას და მორჩილებას?

– ცხადია, აღარც უწინდელი პატივისცემის გრძნობა შერჩება და არც მორჩილებისა.

– მაგრამ თუ ყოველივე ამას აღარ მიიჩნევს პატივისცემის ღირსად და ფასეულად, ჭეშმარიტებას კი ველარ მიაკვლევს, საკითხავია, ცხოვრების რანაირ წესს მიუბრუნდება, თუ არა იმას, რაც საამოდ ელამუნება მის პატივმოყვარეობას?

– ყოველივე სხვა გამორიცხულია.

– ასე რომ, ჩემი აზრით, კანონთა დამრღვევად მოგვევლინება, თუმცა ადრე განუხრელად იცავდა მათ.

– უცილობლად.

– მაშასადამე, ამნაირი მდგომარეობა ბუნებრივია დიალექტიკის მიმდევართათვის, და, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ისინი სავსებით იმსახურებენ მიტევებას.

– და სიბრალულსაც.

– ამრიგად, ოცდაათწლიანებმა ამნაირი სიბრალული რომ არ აღგვიძრან, ისინი დიდი სიფრთხილით და წინდახედულებით უნდა ვაზიაროთ დიალექტიკას?

– რა თქმა უნდა.

– განა სიფრთხილის ერთი ამნაირი საშუალება ის არ იქნება, რომ სიყრმეშივე არ იგემონ დიალექტიკის სიტკბო? ალბათ შეგინიშნავს: როგორც კი გემოს გაუსინჯავენ დიალექტიკას, ყმაწვილები ცდილობენ სათამაშოდ და თავშესაქცევად გამოიყენონ იგი, წინააღმდეგობებით გატაცებულნი რომ ბაძავენ მის უარყოფელთ, რათა თვითონვე უარყონ ისინი, და თანაც იმით ტკბებიან, რომ თავიანთი საბუთებით ლეკვებივით ძიძგნიან ყველას, ვისაც კი საკბენად მოიხელთებენ.

– ტკბებიან და მერე როგორ.

– მას შემდეგ, რაც თვითონ უარყოფენ მრავალს და მრავალი, თავის მხრივ, უარყოფს მათ, ისინი უკვე სწრაფად აქცევენ ზურგს ყოველივე იმას, რაც მანამდე სწამდათ, ეს კი ხალხის თვალში ჩირქსა სცხებს მათაც და ფილოსოფიის მთელ საგანსაც.

– მართალს ბრძანებ, – თქვა მან.

– უფრო ხნიერი კი არ ისურვებს მონაწილეობა მიიღოს ამ სიშლეგეში; პირიქით, უმალ იმ კაცს მიბაძავს, ვისაც სურს ჭეშმარიტებას მიაღწიოს დავისა და

კამათის გზით, ვიდრე იმას, ვინც მხოლოდ თავშეცევისა თუ თამაშის გულისთვის უარყოფს მოპირისპირის მოსაზრებებს. ის თვითონაც თავდაჭერილია და კი არ ამდაბლებს, პირიქით, ხალხის თვალში ფასს ჰმატებს ფილოსოფიას.

– სწორია.

– განა სიფრთხილის ზომებს არ ეკუთვნის ყოველივე ის, რაც ზემოთ ითქვა: დიალექტიკოსებად შეიძლება აღვზარდოთ მხოლოდ მტკიცე და თავდაჭერილი ხალხი, ესე იგი, იმის საპირისპიროდ ვიქცევით, რასაც დღეს გხედავთ, როცა დიალექტიკის დაუფლების ნებას აძლევენ ყველას, ვისთვისაც ღმერთს არ მიუცია ამისი ნიჭი.

– რა თქმა უნდა.

– იმასთან შედარებით, ვინც გიმნასტიკური ვარჯიშებით იკაუებს სხეულს, საკმარისი იქნება თუ არა ორჯერ მეტი დრო დიალექტიკის დასაუფლებლად, თუ ამის გარდა სხვას არაფერს აკეთებს კაცი?

– ექვს წელიწადს გულისხმობ თუ ოთხს?

– ეგ სულერთია; თუნდაც ხუთი იყოს. შემდგომ ამისა, შენ აიძულებ მათ კვლავ დაუბრუნდნენ მღვიმეს და სახელმწიფო თანამდებობები დაიკავონ: როგორც სამხედრო, ისე ყმაწვილკაცთა შესაფერის სხვა მოვალეობათა შესრულებას მიჰყონ ხელი, რათა არავის ჩამოუვარდებოდნენ გამოცდილებით. ეგეც არ იყოს, ამით კიდევ გამოსცდი მათ: გაუძლებენ ათასნაირ საცთურს თუ ვერა.

– საამისოდ რამდენ წელს აძლევ?

– თხუთმეტს. ხოლო როცა ორმოცდაათს მიუკაკუნებენ, მაშინ ისინი, ვინც ღირსეულად გაუძლო გამოცდას და როგორც საქმეში, ისე მეცნიერებაშიც გამოიჩინა თავი, უკვე თავიანთი საბოლოო მიზნის ხორცშესხმას უნდა შეუდგნენ: უნდათ თუ არა, უზენაესი არსის მიმართ აღაპყრონ თვალი, არსისა, სინათლეს რომ ჰყვნენ ყველაფერს, ხოლო მას შემდეგ, რაც იხილავენ უზენაეს სიკეთეს, ნიმუშად დასახონ იგი და სიცოცხლის მთელი დანარჩენი დროის მანძილზე მისი მიხედვით მოაწესრიგონ სახელმწიფოს, კერძო პირთა თუ თავიანთი პირადი ცხოვრება. ისინი ფილოსოფიის შესწავლაში გაატარებენ სიცოცხლის უმეტეს ნაწილს, ხოლო როცა რიგი მოუწევთ, სახელმწიფო თანამდებობებს დაიკავებენ და საზოგადო ცხოვრების მოწესრიგებას მიჰყოფენ ხელს, მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ ეს დიდებული საქმიანობად მიაჩნიათ, არამედ იმიტომ, რომ ასე სჭირდება ქვეყანას. ასე, უწყვეტი რუდუნებით თავიანთ მსგავსად რომ აღზრდიან მოქალაქეებს, რათა მათ გადააბარონ სახელმწიფოს დაცვა, თვითონ ნეტართა კუნძულებს მიაშურებენ საცხოვრებლად. სახელმწიფო ძეგლებს აუგებს ამ ღვაწლმოსილთ და მათ სახსოვრად, როგორც უკვდავი ღვთაებებისა, დააწესებს მსხვერპლშეწირვას, თუკი პითია⁸ დაადასტურებს ამას, თუ არა და, მაშინ მათ ისე შესწირავენ მსხვერპლს, როგორც ნეტარსა და ღვთაებრივ ხალხს.

– რა მშვენიერად გამოძერწე ეგ შენი მმართველები, სოკრატე, ნამდვილი მოქანდაკეც ვერ შესძლებდა უკეთესად.

– მმართველი ქალებიც, გლავკონ: რაც მე ვთქვი, ქალებსაც ისევე ეხება, როგორც კაცებს; მართალია, მხოლოდ იმ ქალებს, რომლებსაც საამისოდ ბუნებრივი მონაცემები მოეძებნებათ.

– სწორია, – თქვა მან, – რაკილა, ჩვენი შეთანხმებისამებრ, ერთთაც და მეორეთაც თანაბარი უფლებები უნდა ჰქონდეთ ყველაფერში.

– კეთილი და პატიოსანი; ახლა მაინც ხომ აღიარებთ, რომ ფუჭი აზრები როდი გამოგვითქვამს სახელმწიფოსა და მის წყობილებასთან დაკავშირებით. რა თქმა უნდა, მათი ხორცშესხმა ძნელია, მაგრამ არა შეუძლებელი; როცა სახელმწიფოს სათავეში ჭეშმარიტი ფილოსოფოსები ჩაუდგებიან, – გნებავთ, ერთი და გნებავთ მრავალი, – მათ თვალში ფასი დაეკარგება ყველა იმ პატივს, დღეს ასე ხარბად რომ მიელტვიან, რადგანაც თავისუფალი კაცისთვის უღირსად და უფასურად მიიჩნევენ მათ, მაშინ როდესაც გაცილებით უფრო მაღლა დააყენებენ მოვალეობის პირნათლად მოხდას და უანგარობის ჯილდოს – ღირსებას. ყველაზე დიდ ფასეულობად კი დასახავენ სამართლიანობას, რომელსაც ერთგულად ემსახურებიან და რომლის მიხედვითაც ეცდებიან მართონ ქვეყანა.

– როგორ?

– იმათ, ვინც ჩვენს სახელმწიფოში ათ წელზე მეტი ხნისაა, სოფლებში გაგზავნიან, დანარჩენებს კი დღევანდელ ზნე-ჩვეულებებს განარიდებენ, რაც ნიშნულია მათი მშობლებისათვის, და ჩვენს მიერ ზემოთ განხილულ კანონთა მიხედვით აღზრდიან. ამ გზით სახელმწიფოში ყველაზე უფრო ადვილად დამყარდება ის წყობილება, ჩვენ რომ მოვხაზეთ; სახელმწიფოც აყვავდება და მისი მოქალაქეებიც ბედს ეწევიან.

– რა თქმა უნდა; ჩემის აზრით, კარგად ახსენი, სოკრატე, რანაირად შეიძლება ამის ხორცშესხმა.

– ასე რომ, ჩვენ საკმარისად ვილაპარაკეთ ამ სახელმწიფოზეც და მის მინამგვან ადამიანებზედაც; ხომ ცხადია, როგორიც უნდა იყოს იგი.

– დიახ, ცხადია. და, შენი თქმისა არ იყოს, ეს საკითხი ამოწურულად უნდა მიგვაჩნდეს.

განმარტებები

1. წიგნის წინა თავებში სოკრატე და მისი თანამოსაუბრეები, გლავკონი და ადიმანტე, სახელმწიფოში სამართლიანობის არსის შესახებ საუბრობდნენ. ისინი შეთანხმდნენ სრულყოფილად სამართლიანი სახელმწიფოს მონახაზზე, რომელშიც პოლიტიკური ძალაუფლება ფილოსოფოსებს უნდა ეპყრათ.
2. მომოსი – დაცივისა და კრიტიკის ღმერთი ძველბერძნულ მითოლოგიაში.
3. თრასიმაქე – ცნობილი ათენელი სოფისტი და რიტორი პლატონის ეპოქაში. „სახელმწიფოს“ პირველ თავში გადმოცემულია სოკრატესა და თრასიმაქეს დავა სამართლიანობის შესახებ; თრასიმაქეს პოზიციის მიხედვით, სამართლიანობა სხვა არაფერია, თუ არა ყველაზე ძლიერის ინტერესი. სოკრატე სამართლიანობის საკუთარი თეორიის გადმოცემას თრასიმაქეს ამ პოზიციის უარყოფით იწყებს.
4. პალამედესი – ძველი ბერძნული მითოლოგიის მიხედვით, თვლის, ზომისა და წონის გამომგონებელი.
5. აგამემნონი – მიკენის მეფე, ბერძენთა ჯარის მხედარმთავარი ტროას ომში.
6. დედალოსი – ძველი ბერძნული მითოლოგიის მიხედვით, ხელოსანი და ხუროთმოძღვარი, რომელმაც ააგო მინოსის ლაბირინთი.
7. სოლონი (ძვ. წლ. 638-558) – გამოჩენილი ათენელი სახელმწიფო მოღვაწე და კანონმდებელი.
8. პითია – დელფოში აპოლონის ტაძრის მისანი ქალი.

პავლე მოციქული

დაახლ. 7 – 67 წწ.

შესავალი

პავლე ტრადიციულად მეცამეტე მოციქულად იწოდება. ეს წინადადება ერთ-გვარ ოქსიმორონად ჟღერს, რადგან „მეცამეტე“ არღვევს იმ რიცხვების მისტიკის ტრადიციას, რომლის მიხედვითაც ისრაელის 12 ტომს შეესაბამება ქრისტეს 12 უახლოესი მოციქული (მათე 19:28) და იუდას თვითმკვლელობის გამო სწორედ 12 რიცხვის შესავსებად ყარეს მოციქულებმა კენჭი, რომელიც მათათას შეხვდა (საქმე 1:23-26). პავლემ კი დაამსხვრია ეს პარადიგმა, როგორც მრავალი სხვა პარადიგმა: „არაფრით ნაკლები არ ვარ ვიდრე ქრისტეს სხვა, ყველაზე გამოჩენილი მოციქულები“ (2 კორ. 11:5), და მეტიც, „მე უფრო მეტი ვიწრომე, ვიდრე ყველა მათ ერთად“ (1 კორ. 15:10), ამბობს პავლე. ამას რომ ამბობდა, მისი მიზანი არ ყოფილა თავის ქება, არამედ თავის დაცვა მათგან, ვინც ეჭვის ქვეშ აყენებდა მის სამოციქულო მისიას იმ მიზეზით, რომ პავლე არც თორმეტი მოციქულის გუნდში ყოფილა და არც იესოს მიწიერი ცხოვრების თვითმხილველი. პირიქით, თავიდან პავლე დევნიდა ქრისტიანებს, როგორც მამა-პაპათა ტრადიციის მოლატეებს და მოსეს რჯულის გამაუქმებლებს, ორგანიზებას უწევდა მათ ქვებით ჩაქოლვასაც კი: ამიტომ იყო, რომ დიაკვანი სტეფანეს ჩამქვავენების ტანსაცმელს დარაჯობდა. ეს არ წერია კანონიკურ ტექსტებში, მაგრამ ძველი გადმოცემის მიხედვით სტეფანეს ჩაქვაება პავლეს მოქცევაში იყო გარდამტეხი მომენტი: მომაკვდავი სტეფანე ლოცულობდა თავისი ჩამქვავენებისთვის, „ნუ მიუთვლი მათ ცოდვადო“ (საქმეები 7:60) და პავლეს მონოლითურ ხედვაში სწორედ ამან შეიტანა ბზარი, ისევე, როგორც მარჯვენა ავაზაკის შემთხვევაში, რომელიც თავიდან დაცინოდა და გმოხდა იესოს, მას შემდეგ კი, რაც იესომ ილოცა თავისი ჯვარმცემლებისთვის, მესიად აღიარა: „მომიხსენე შენს სამეფოში“ (ლუკა 23:42).

თუმცა პავლეში ასე მყისიერად არ მომხდარა ტრანსფორმაცია მდევნელიდან მოციქულამდე; ის სტეფანეს ჩაქვაების შემდეგაც აგრძელებდა ქრისტიანების დევნას, ოფიციალურ სიგელებს ამტკიცებინებდა ხელისუფლებს, რითაც შეეძლო ნებისმიერ ქალაქში დაეპატიმრებებინა ეს საშიში ერეტიკოსები. ერთ-ერთი ასეთი მისიის დროს, როცა დამასკოში მიდიოდა ქრისტიანების დასაპატიმრებლად (რომის იმპერიაში კი, სადაც პენიტენციალური ციხეები არ არსებობდა, პატიმრები ციხეში მხოლოდ საქმის განხილვამდე იჯდნენ, და მერე, თუ ბრალი დაუმტკიცდებოდათ, ან სიკვდილით დასჯიდნენ, ან კატორღაზე გაუშვებდნენ სამუშაოდ, რაც სიკვდილზე მეტად სასურველი არ იყო) პავლეს ჰქონდა გამოცხადება: ნახა სინათლე, საიდანაც მოესმა ხმა: „სავლე, სავლე, რატომ მდევნი მე? ძნელია

შენთვის ეკალზე წიხლის რტყმა?“ (საქმე 9:4). ეს ბოლო რიტორიკული შეკითხვა, რომელიც მოციქულთა საქმეების ყველა ხელნაწერში არ არის, ძალიან საგულისხმოა, რადგან გამოხატავს სწორედ იმ კონფლიქტს, რომელიც პავლეში უკვე ამ გამოცხადებამდე არსებობს: იგი დევნის იმ ხალხს, რომლებიც თავის მდევნელებს ლოცავენ. თუ არასწორი თეოლოგია აქვთ, საიდან ასეთი ღვთაებრივი ზნეობა, რომლის მსგავსიც თვით წინასწარმეტყველური წიგნების მაგალითებშიც ასე იშვიათია? ასე რომ, „ძნელია შენთვის ეკალზე წიხლის რტყმა“ შინაგან კონფლიქტს, საკუთარ სინდისის ხმასთან დაპირისპირებას გამოხატავს. იესოს ხმის გამოცხადება, ამგვარად, აგვირგვინებს თვით პავლეში დაწყებულ ბრძოლას: „ეკალი“ – მისი სინდისია, რომლის წინააღმდეგაც მისი სტერეოტიპული შეხედულებები და ვნებები იბრძვიან – „წიხლს სცემენ“. ამიტომაც, პავლესთან იესოს რწმენა განუყოფელია პირად სინდისთან და აზროვნებასთან და მათ გარეშე შეუძლებელი და სახიფათოცაა: „იქონიეთ რწმენა კეთილ სინდისში, რადგან ვინც უარყო კეთილი სინდისი, მათი რწმენის გემიც ჩაიძირა“ (1 ტიმ. 1:19). ამიტომაც, პავლე ყველა ადამიანში ხედავს პოტენციურ ქრისტიანს, რადგან მისი აზრით, სინდისის ხმის მოსმენა ყველა ადამიანს შეუძლია, განურჩევლად მისი რელიგიისა თუ კულტურული გარემოსი და მათ, ვისაც მოსეს რჯული არ აქვთ, ქრისტე საბოლოო სამსჯავროზე შეაფასებს სწორედ სინდისის მიხედვით, რომლითაც ნებისმიერი ჯურის ადამიანები არჩევენ კეთილსა და ბოროტს, პირველს აქებენ, მეორეს კი აძაგებენ (შდრ. რომ. 2:14-16).

ცოტა წინ გავიქეცით, რადგან დამასკოს გზაზე პავლე მხოლოდ მოექცა ქრისტიანობაზე, როგორც პოპულარულად ამბობენ: „სავლე გახდა პავლე“, რაც არ არის ზუსტი გამოთქმა, რადგან პავლე და სავლე მას ერთდროულად ერქვა: სემიტური ვერსია ამ სახელის იყო სავლე, რომაული კი პავლე. ამის მერე მას თავიდანვე არ დაუწყია ქრისტიანობის ქადაგება. სამი წელი არაბეთში დაჰყო (გალ. 1:17) და ეს დრო ძველი აღთქმის წინასწარმეტყველური წიგნების შესწავლას მოანდომა. ეს ძალიან მნიშვნელოვანი იყო, რადგან მოციქულები უქადაგებდნენ პირველ რიგში იუდეელებს იმის შესახებ, რომ იესო იყო ის მესია, რომელის მოსვლაზეც ლაპარაკობდნენ თავიანთივე წინასწარმეტყველები. ძველი აღთქმის პასაჟების ამგვარ ქრისტოლოგიურ განმარტებებს ბევრჯერ ვხვდებით პავლესთან. ამიტომ წინასწარმეტყველური წიგნების ცოდნა აუცილებელი იყო იუდეელებში ქრისტიანული მისიის წარმატებისთვის. მაგრამ მისია არ ამოიწურებოდა იუდეელებით არამედ წარმართებსაც გაწვდა, და სწორედ ეს, რაც სხვა მოციქულებთან არ იყო ასე აქცენტირებული, უმთავრესი მომენტი გახდა პავლესთან. თვით პეტრე მოციქულიც, რომელიც სავსებით დარწმუნდა ქრისტეს მისიის უნივერსალურობაში, რომელი ოფიცერი კორნელიუსის და მისი ოჯახის წევრების მოქცევის შემდეგ, მაინც ბრკოლდებოდა და ერიდებოდა წარმართებთან ერთად ჭამას, რაც მოსეს რჯულით იყო აკრძალული, როგორც ეს მოხდა ანტიოქიაში. ამის გამო პავლე პირისპირ შეხვდა პეტრეს და ამხილა მისი სულმოკლეობა, რომელიც პავლესთვის ქრისტეს საქმის ღალატი იყო, არანაკლები, ვიდრე პეტრეს მიერ ქრისტეს სამგზი-

სი უარყოფა მამლის ყივილამდე (შდრ. გალ. 2:11-13). შეიძლება ითქვას, რომ სხვა მოციქულებთან შედარებით პავლემ და, ასევე, იოანე ღვთისმეტყველმა ყველაზე ღრმად გაიაზრეს იესო ქრისტეს ზოგადკაცობრიული მნიშვნელობა. თავად იესო, აღიარებდა რა რომ იყო ისრაელის მესია, რომელზეც წინასწარმეტყველები ლაპარაკობდნენ, ამავე დროს არღვევდა ამ მესიის ვიწრო-ებრაულ გააზრებას („წადით და დაიმოწაფეთ ყველა წარმართი“ (მათე 28:19)). ამის გამო იესო ბევრი ებრაელის სიძულვილს და რისხვას იმსახურებდა: ფაქტობრივად, მაშინვე, როცა პირველად თქვა თავის ზოგადკაცობრიულ და არა ვიწროდ ებრაულ მისიაზე ნაზარეთის სინაგოგაში, მას მოკვლა დაუპირეს (ლუკა 4:24-30). თავად უახლოვესი მოწაფეებიც ხშირად მასში მხოლოდ პოლიტიკურ მესიას ხედავდნენ (მარკოზი 10:37). პავლე ყველაზე რადიკალურად დაუპირისპირდა ამ პოზიციას. „ნუთუ მარტო იუდეველების არის ღმერთი და არა წარმართებისაც? რა თქმა უნდა წარმართებისაც!“ (რომ. 3:29). პავლემ ყველაზე მეტი იქადაგა წარმართებში რაშიც ფართო ელინისტური განათლება და რომაული მოქალაქეობაც უწყობდა ხელს. ათენელებს როცა უქადაგებს, პავლე ავლენს ბერძენი პოეტების (კერძოდ, ციტირებს არატუსსა და მენანდრეს) და სტოიკური ფილოსოფიის ცოდნას და ცდილობს ქრისტეზე ქადაგება მათთვის გასაგებ კატეგორიებს მიუსადაგოს (საქმე თ.17).

უპრობლემოდ არ ხდებოდა მისი პოზიციის შეჯერება სხვა მოციქულების პოზიციასთან. მაგალითად, პირველი კრება თეოლოგიურ საკითხზე მოციქულებმა გამართეს იერუსალიმში სწორედ პავლეს ინოვაციის გამო: პავლე ნათლავდა წარმართებს ისე, რომ არ სთხოვდა მათ წინადაცვეთას. სხვა მოციქულებისთვის ეს სკანდალური რამ იყო, რადგან, მათი აზრით წინადაცვეთა ღმერთთან ისრაელის კავშირის აუცილებელ ნიშანს წარმოადგენდა. პავლემ კი ნახა, რომ ქრისტიანული მისია ჩაიშლებოდა წარმართებში, თუ მათ ამ, განათლებული ელინებისა და რომაელების გაგებით, ბარბაროსულ წესს დააძალებდა. (შდრ. საქმე 15:1-29; გალ. 2:1-10). მეტიც, პავლემ სიმბოლურ-მეტაფორულად, ანუ უფრო ღრმად, ვიდრე უხეშად მატერიალისტურად, გაიაზრა წინადაცვეთა, როგორც ცოდვებისგან განშორების ნიშანი, ანუ „გულის წინადაცვეთა“ (რომ. 2:29), და რადგან ნათლობაც სწორედ ამ სემანტიკას ატარებს, ამიტომ წინადაცვეთის ტრადიცია ზედმეტი ხდება. პავლემ შეძლო თავისი პოზიციის დაცვა მოციქულების კრებაზე და სხვა მოციქულებმა ნება დართეს მას წინადაუცვეთავად მონათლა წარმართები.

რომელთა მიმართ პავლეს ეპისტოლეს მთავარი თემაც ესაა: ვინ არის ქრისტე? რა გააკეთა მან და ვისთვის? რატომ არის ის მნიშვნელოვანი არა მარტო ებრაელებისთვის, არამედ თანაზრად მთელი კაცობრიობისთვის? როგორ უნდა შეხედო ებრაულ ტრადიციას ქრისტეს გამოცხადების შემდეგ?

დღეს ბევრი რამ, რასაც პავლე ამბობს, კერძოდ მისი ვერსიის ქრისტიანობის უნივერსალიზმი, თავისთავად გასაგები გვგონია, რადგან შეჩვეულები ვართ ამ ხედვებს და იდეებს. მაგრამ ისინი მზამზარეულად არ არსებობდნენ. პავლეს და მისი მსგავსი რევოლუციონერების გამო გახდა ქრისტიანობა მსოფლიო რელიგია, რომელმაც ცივილიზაციის ბედი განსაზღვრა. ამიტომ, ის, რასაც პავლე

ლაპარაკობს რომაელების მიმართ ეპისტოლეში ითქმება უმძაფრესი პოლემიკის, თან მრავალმხრივი პოლემიკის, ვითარებაში: პავლე უპირისპირდება ერთის მხრივ იუდეველებს, რომლებმაც არ მიიღეს ქრისტი, მეორეს მხრივ გაქრისტიანებულ იუდეველებს, რომლებსაც ქრისტი სურდათ თავის ნაციონალურ პროექტამდე დაეყვანათ, მესამეც – წარმართებს, რომლებსაც შეეძლოთ საერთოდ უგულვებლევით ებრაული ტრადიციის მნიშვნელობა, ანუ ის, რომ ქრისტი პირველ რიგში რჯულისა და წინასწარმეტყველების მოლოდინების დაგვირგვინებაა და მის კონკრეტულ ებრაულ კონტექსტსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს, თუმცა ცხადია, რომ მაინც რელატიური მნიშვნელობა ზოგადკაცობრიულთან შედარებით.

პავლეს ეპისტოლეების კითხვა არ არის ადვილი. მათში ბევრია პარადოქსი, მოულოდნელი შედარება, ძნელადგასაგები და ზოგჯერ წინააღმდეგობრივი ინტერპრეტაციისთვის ღია ადგილი. ასევე, ხანდახან გრჩება შთაბეჭდილება, რომ პავლე თავის თავს ეწინააღმდეგება. ჯერ კიდევ პეტრე მოციქული წერდა თავის ეპისტოლეში „ჩვენი ძმა, პავლე, ძალიან რთულად წერს და ამის გამო ბევრმა გარყვნა მისი ნაწერებიო“ (2 პეტრე 3:16). რომაელთა მიმართ ეპისტოლე კი განსაკუთრებით პრობლემური და რთული ტექსტია. ამ ეპისტოლეს დედაბრია, რომ იესოს გამოჩენა, მისი ცხოვრება, ჯვარცმა და აღდგომა არის უნიკალური და გარდამტეხი მოვლენა მთელი კაცობრიობის ცხოვრებაში; რომ იესომ კაცობრიობისთვის გააკეთა ის, რაც არავის მანამდე, არცერთ მამამთავარს თუ წინასწარმეტყველს არათუ არ გაუკეთებია, არამედ არც შეეძლო გაეკეთებინა. იესოს მოსვლით დაიწყო თვისებრივად ახალი ცხოვრება ადამიანებისთვის, ოღონდ არა ავტომატურად, არამედ, მათთვის, ვინც თავისუფალი ნებით და რწმენით დაუკავშირდება იესოს და მის სოტეროლოგიურ (გამომხსნელ) მოქმედებას. იესოს მეშვეობით ადამიანს მიეცა საშუალება დაეძლია ცოდვის ძალა და ინერცია, რომელიც ადამის დაცემით, მისი ურჩობის შედეგად ინფექციასავით შეიჭრა მთელს მის შთამომავლობაში, ანუ მთელს კაცობრიობაში. ცოდვის შედეგი კი იყო სიკვდილი. იესომ ჯვარცმითა და აღდგომით გააუქმა ცოდვის ძალა და აქედან გამომდინარე სიკვდილიც, რადგან ცოდვაა სიკვდილის საფუძველი და საფუძვლის გაუქმებით ისიც უქმდება, რაც მასზე დგას. ცხადია, რომ პავლე აქ არ საუბრობს ფიზიკურ-ბიოლოგიურ სიკვდილზე და სიცოცხლეზე (თუმცა, საბოლოო მკვდრეთით აღდგომისაც სჯერა, ოღონდ ესქატოლოგიურად, სამყაროს აღსასრულს), არამედ ეგზისტენციალურ ვითარებაზე: „სიკვდილს“ უწოდებს ვითარებას, როცა ადამიანი დამორჩილებულია ცოდვის ძალას, ინფიცირებულია ცოდვით და არ შეუძლია დაძლიოს მისი ინერცია, „სიცოცხლეს“ კი ვითარებას, როცა ადამიანი რწმენით უკავშირდება იესოს ღვთიურ მოქმედებას, ასე ვთქვათ, მისი მადლის ინფექციას იღებს, ამით დაძლევს ცოდვის ძალას და იწყებს ახალ ცხოვრებას მადლში, ან უკეთ რომ ვთქვათ, თავად ქრისტი, მისი მადლი და ენერგია იწყებს ცხოვრებას ადამიანში და უსასრულო ზრდისკენ მიმართავს მას: „ცოცხალი აღარ ვარ მე, არამედ ჩემში ცოცხლობს ქრისტი“ – ამბობს პავლე (გალ. 2:20). ამ ახალი ცხოვრებით ადამიანი ხდება ღმერთის შვილი, იესოს მემკვიდრეობის თანამემკვიდრე. მოსეს

რჯული და მისით გათვალისწინებული საქმეები, მთელი ის ქცევის სისტემა რასაც რჯული ითვალისწინებდა, პავლეს აზრით, მხოლოდ ხელს უშლიდა, აკავებდა ცოდვას მაგრამ ვერ კურნავდა მას, როგორც, მაგალითად, შეიძლება თავს იკავებდნენ რამე ცუდი ჩვევისაგან, მაგალითად ალკოჰოლიზმისგან, მაგრამ შინაგანი სურვილი გრჩებოდა და თავად ამ თავშეკავების გამო, რომელიც მხოლოდ აჩერებს მაგრამ არ კურნავს ალკოჰოლიზმისკენ მიდრეკილებას, თავს უბედურად გრძნობდნენ. ასევე, რჯულის მცნებები და მათი შესრულება მხოლოდ ლაგმავდა ცოდვის თავისუფალ და დაუსაზღვრელ გავრცელებას, მაგრამ არ კურნავდა მას. „არ მოკლა“, „არ იმრუშო“, „არ მოიპარო“ – ეს „არ“-ები აჩერებენ და არ კურნავენ მკვლელობის, მრუშობის თუ ქურდობის შინაგან მოტივაციას. იესო და მისი მადლი თუ ენერგია, რომელიც რწმენის მეშვეობით ამოქმედდება ადამიანში, თავად ცოდვილ მოტივაციებს კურნავს და ახალ ეგსისტენციურ კატეგორიაში გადაყავს ადამიანი: ადამიანი ხდება „ახალი ქმნილება“. მართლაც, რა ადგილი აქვს აკრძალვით რჯულს მას მერე, რაც „ღვთის სიყვარული ჩაგვესახა გულებში, სულიწმინდის საშუალებით, რომელიც მოგვეცა ჩვენ“ (რომ. 5:5). ისინი, ვინც მოსეს რჯულის საქმეებით ფიქრობს ხსნას და ადამიანის ღვთიური დანიშნულების მიღწევას, ანუ „ღვთის წინაშე გამართლებას“, პავლეს აზრით, ქრისტეს ჯვარს აუქმებენ. პავლესთვის ქრისტეს ჯვარი არის ხსნის სიმბოლო: როგორც ქრისტე მოკვდა ჯვარზე და აღდგა, ისე ქრისტეს მორწმუნე უნდა „მოკვდეს“ თავისი ცოდვისთვის და „აღდგეს“ განახლებული ცხოვრებისთვის ქრისტეში. ამდენად, რომელიც მიმართ ეპისტოლეს რეფერენად გასდევს, რომ ადამიანი გადარჩება ამ ღვთიური ცხოვრებისთვის მხოლოდ რწმენით და არა რჯულის საქმეებით. ქრისტე, რომელიც ყველა წინასწარმეტყველისგან განსხვავებით მოვიდა დაუსაბამო უსასრულობიდან და თვითონ არის „ღმერთი ყოველთა ზედა“ (რომ. 9:5)(ძვ. ქართული უფრო კარგად გადმოსცემს ბერძნულ „ἐπὶ πάντων“-ს ვიდრე ახალი ქართული „ყველას თავზე“ ან ამბივალენტური „ყველაზე“) ერთადერთია, ვისაც შეუძლია ამ დაუსაბამობას აზიაროს ადამიანი და თავის ძმად და დად, ღმერთის შვილად აქციოს ის. რჯულის საქმეები მხოლოდ შემზადება იყო ამისთვის და უადგილოა მათზე მიწებება ქრისტეს გამოცხადების მერე, ისევე, როგორც წერა-კითხვის სასწავლი სავარჯიშოები ბავშვისთვის განათლების საწყის საფეხურზეა მოსახმარი, თორემ ზრდასრულ მწერალს ესენი აღარ სჭირდება. მაგრამ რჯულის ამგვარი გააბსოლუტება არა მარტო მცდარი, არამედ უკიდურესად სახიფათო იყო პავლეს აზრით, რადგან ეს ქრისტეს ღვაწლს შლიდა და ამით კაცობრიობას ახალი ცხოვრების საშუალებას ართმევდა. რჩეულობა პავლესთან აღარ არის დაკავშირებული ებრაელობასთან, არამედ რწმენის მეშვეობით ამ ახალ ცხოვრებაში მონაწილეობასთან, ნებისმიერი ერის, სქესისა თუ სოციალური სტატუსის ადამიანის მიერ ქრისტეს მადლის მიხედვით. თუმცა, პავლე არც იმას ივიწყებს, რომ ქრისტემდე ებრაელებს ჰქონდათ უნიკალური მისია, როგორც ღმერთის განსაკუთრებული წინასწარმეტყველური გამოცხადებების მიმღებებს და დამცველებს და როგორც იმ ერს, ვისგანაც ხორციელად არის იესო. ამიტომ ერთის მხრივ განსაკუთრებულ

გულისტკივილს გამოთქვამს იმ თანამემამულეების გამო, ვინც ქრისტე არ მიიღეს და წინასწარმეტყველებს, რომ ეს დაცილება ქრისტესგან არ იქნება მუდმივი, მეორეს მხრივ კი აფრთხილებს გაქრისტიანებულ წარმართებს რომ არ გაყოფილნენ თავისი ქრისტეში ახლადმოპოვებული რჩეულობის გამო (რომ. 11:17-18).

როდესაც ამბობს, „არა საქმეებით, არამედ რწმენით“, პავლე არ გულისხმობს, რომ ადამიანმა თუ ირწმუნა ქრისტე, მერე შეუძლია გულზე ხელი დაიკრიფოს და არაფერი აკეთოს. პირიქით, მასთან რწმენა, როგორც ვთქვით, არის გზა დაუკავშირდე ღვთიურ მადლს (ძალას/მოქმედებას) და ეს დაკავშირება აუცილებლად გულისხმობს შენს თანამოქმედებას ანუ სინერგიას ამ ძალასთან. ამიტომ პავლესთან უნდა განვასხვავოთ რჯულის საქმეები რწმენის სინერგიული საქმეებისაგან. როდესაც ამბობს, რომ ღმერთი საუკუნო სიცოცხლეს მისცემს მათ, ვინც „კეთილი საქმეების გამუდმებული კეთებით ეძებს ღიდებას, პატივსა და უხრწნელობას“ (რომ.2:7), ცხადია, რომ აქ პავლე არ გულისხმობს მოსეს რჯულის საქმეებს, არამედ სწორედ მადლის საქმეებს. ამ განსხვავებას თუ არ გავაკეთებთ, მაშინ გაგვიჩნდება არასწორი აზრი, რომ პავლე საკუთარ თავს ეწინააღმდეგება. ეს ეხება ტერმინ „რჯულსაც“ პავლესთან ეს ტერმინი ერთი მხრივ ნიშნავს მოსეს რჯულს, მეორე მხრივ კი ქრისტეს მოსვლის შემდეგ გაჩენილ თავისუფლების ან მადლის რჯულს: „რადგან სიცოცხლის სულის რჯულმა ქრისტე იესოში გამათავისუფლა მე ცოდვისა და სიკვდილის რჯულისგან“ (რომ. 8:2). ამას გარდა, პავლე საუბრობს „ცოდვის რჯულზეც“, რაც ნიშნავს ცოდვის ინერციას, ცოდვის ძალას, რომელიც თავის ლოგიკაზე („რჯულზე“) ატარებს მას დამორჩილებულ ადამიანს (შდრ. რომ. 7:23). ასევე საუბრობს „გონების რჯულზე“ (იქვე), რომელიც ალბათ იგივეს ნიშნავს, რაც ყველა ადამიანის გულში „დაწერილი“ კეთილისა და ბოროტის გარჩევის უნარი (შდრ. რომ.2:15). ამიტომ, როცა გვიჩნდება აზრი, რომ პავლე თავის თავს ეწინააღმდეგება (რაც არ არის აპრიორი გამოსარიცხი ნებისმიერ ავტორთან), უნდა აუცილებლად დავადგინოთ რა ტერმინს და რა სემანტიკით იყენებს, რაც არცთუ ადვილია და ტექსტის ძალიან ფაქიზ ანალიზს გულისხმობს.

პავლე ხაზს უსვამს, რომ ღმერთის სიყვარული კაცობრიობის მიმართ არის ხსნის საფუძველი; ეს სიყვარული არის „მუქთა“, ანუ, უპირობო საჩუქარი ღმერთისაგან (რომ.5:15: ἢ δαρεῖν ἐν χάριτι) და არ არის რამენაირად დამოკიდებული ადამიანის ძალისხმევაზე; ამიტომ ღმერთმა მანამდეც შეიყვარა კაცობრიობა, სანამ ის ცოდვაში იყო და ქრისტე ცოდვაში მყოფებისთვის მოკვდა (რომ. 5-8); მაგრამ რწმენა ითვალისწინებს გარკვეულ პიროვნულ ინიციატივასაც და თავისუფალი არჩევის სივრცეს.

აქ ვუახლოვდებით ურთულეს საკითხს, რომელიც შემდგომში გახდა მიზეზი დიდი თეოლოგიური უთანხმოებისა, რომელიც საუკუნეების მანძილზე გრძელდება: ერთი მხრივ, თუ მეტისმეტ აქცენტს აკეთებ ღმერთის მადლზე, შეიძლება მიხვიდე ადამიანის თავისუფალი ნების და პირადი ინიციატივის მნიშვნელობის, აქედან გამომდინარე კი პასუხისმგებლობის დამცირებამდე. მაშინ შეიძლება ისიც იფიქრო, რომ არა მარტო რჩეულობაა ღმერთზე დამოკიდებული, არამედ ისიც,

რომ ადამიანი არ ირჩევს ღმერთს, სიკეთეს და ამით მიხვდება ღმერთის კაპრიზული ე.წ. „ორმაგი წინაგანზრახულობის“ თეორიამდე, რომლის მიხედვით ღმერთი ზოგ ადამიანს ცხოვნებისთვის და ზოგს კი წარწყმედისთვის განსაზღვრავს. მეორე უკიდურესობა კი არის ე.წ. პელაგიანიზმი (IV-V სს. ბრიტანელი თეოლოგის და ასკეტის, პელაგიუსის გამო), რის მიხედვითაც ადამიანის ინიციატივა და ძალისხმევა გადაწყვეტია ხსნის საქმეში, რაც შეიძლება ამცირებდეს ღმერთის მაღლის და მისი „მუქთა“ სიყვარულის მნიშვნელობას. ამ ორ უკიდურესობას შორის არის რაღაც ზომიერი თეოლოგიური პოზიცია, რომლის განსაზღვრაც შეუძლებელია ქრისტიეში ცხოვრების პირადი გამოცდილების გარეშე და ეს პირადი გამოცდილებაც, სწორედ იმიტომ, რომ თითოეული უნიკალური პიროვნების გამოცდილებაა, უამრავი ნიუანსის და სხვადასხვაობების შემცველი იქნება ადამიანიდან ადამიანამდე.

პავლეს ეპისტოლეში რომაელთა მიმართ არ არის ამ ურთულეს თეოლოგიურ საკითხზე მზამზარეული პასუხი. პავლე თვითონ აღიარებს, რომ მიადგა იმ საკითხს, რომელსაც ადამიანური ლოგიკით ძნელია პასუხი მოუძებნო. მართლაც, პავლეს თანამემამულეები, ებრაელები ელოდნენ მესიას, ეძებდნენ მას, მათი იყო ღვთივშთაგონებული წინასწარმეტყველების ტრადიცია, მაგრამ ვერ შეიცნეს ქრისტი და მოწყდნენ ზეთისხილს, ხოლო მათი ადგილი დაიკავეს არაბუნებრივმა ტოტემმა, ანუ წარმართებმა, რომლებიც არც ელოდნენ ქრისტეს (რომ.11:17). გამოდის, ასკენის პავლე: „ეს დამოკიდებულია არა მსურველზე და არა მცდელზე, არამედ შემწყალე ღმერთზე“ (რომ.9:16). პავლეს ლოგიკა არ არის, რომ ღმერთში, რომელსაც უკლებლივ ყველას გადარჩენა და ჭეშმარიტებაში მოსვლა სურს (1 ტიმ. 2:1-4) შეიძლება იყოს რაღაც „კაპრიზი“, რომელიც ბოროტების მიზეზია, რადგან თვით ის, რაც ადამიანური ლოგიკით ბოროტებაა, ღვთიური ლოგიკით დიდ სიკეთეს ემსახურება და მისი მხოლოდდამხოლოდ კეთილი საბოლოო ჩანაფიქრის ნაწილია: „ახლა ისინიც (ქრისტეს არმრწმენი იუდეველები) ურჩობენ იმისათვის, რათა ისინიც შეწყალებულნი იქნენ იმ წყალობით, რომელიც თქვენ გეძლევათ, ვინაიდან ყველანი ურჩობაში ჩაკეტა ღმერთმა, რათა ყველანი შეიწყალოს“ (რომ. 12:31-32). მაგრამ როგორ ხდება ეს და რა განაპირობებს ღმერთის ამა თუ იმ ქმედებას, ადამიანის გონებისთვის მიუწვდომელი შეიძლება აღმოჩნდეს. ამდენად, პავლეს მსჯელობა გადის სასრულისა და უსასრულოს, ადამიანურისა და ღვთიურის ზღვარზე: „ო, ღვთის სიმდიდრეთა და სიბრძნისა და შემეცნების სიღრმე! როგორი ჩაუწვდომელნი არიან მისი სამართალნი და მიუცკვეველნი მისი გზები!“ (რომ. 12:33).

ეპისტოლე რომაელთა მიმართ

თავი 1

მოკითხვა რომაელებს

1. პავლე, იესო ქრისტეს მონა, მოწოდებული მოციქული, ამორჩეული ღვთის სახარებისათვის,
2. რომელიც წინასწარ აღთქმული ჰქონდა თავის წინასწარმეტყველთა მიერ წმიდა წერილებში,
3. თავის ძეგ, რომელიც დავითის თესლისგან იშვა ხორციელად,
4. განწესებულზე ღვთის ძედ ძალაში სიწმიდის სულით, მკვდრეთით აღდგომისათვის, ჩვენს უფალ იესო ქრისტეზე,
5. რომლის მეოხებითაც მივიღეთ მაღლი და მოციქულობა, რათა მისი სახელით დავუმორჩილოთ სარწმუნოებას ყველა ხალხი,
6. რომელთა შორის ხარო თქვენც, იესო ქრისტეს მიერ წოდებულნი;
7. ყველას, ვინც რომში იმყოფებით, ღვთის საყვარლებს, მოწოდებულ წმიდებს: მაღლი თქვენ და მშვიდობა ჩვენი მამა ღმერთისაგან და უფალ იესო ქრისტესაგან.

სურვილი რომში მისვლისა

8. პირველად ჩემს ღმერთს ვმადლობ იესო ქრისტეს მეოხებით ყველა თქვენგანისათვის, რადგან თქვენი რწმენა იხარება მთელ წუთისოფელში.
9. ჩემი მოწმეა ღმერთი, რომელსაც ჩემი სულით ვემსახურები მისი ძის სახარებით, რომ განუწყვეტილვ გიხსენებო თქვენ.
10. მუდამ ვევედრები ჩემს ლოცვებში, რომ ოდესმე გავბედნიერდე ღვთის ნებით თქვენთან მოსვლით,
11. ვინაიდან ძალიან მსურს თქვენი ნახვა, რათა გიწილადოთ სულიერი ნიჭი თქვენს განსამტკიცებლად.
12. ესე იგი, თქვენთან ერთად ვინუგეშო ერთიანი რწმენით, რომელიც თქვენიც არის და ჩემიც.

13. მინდა იცოდეთ ძმებო, რომ მრავალჯერ განმიზრახავს თქვენთან მოსვლა, – მაგრამ აქამდე ვბრკოლდებოდი, – რათა თქვენშიც მქონოდა რაიმე ნაყოფი, როგორც დანარჩენ წარმართებში.
14. ბერძენთა და ბარბაროსთა, ბრძენთა და უგუნურთა მოვალე ვარ.
15. ამიტომ, რაც მე მენება, მზად ვარ გახაროთ თქვენც, რომში მყოფთ.

სახარება არის ძალა ღვთისა

16. ვინაიდან მე არ მრცხენია სახარებისა, რადგან ღვთის ძალაა იგი ყოველი მორწმუნის სახსნელად ჯერ იუდეველისა და მერე წარმართისაც.
17. მასში ცხადდება ღვთის სიმართლე რწმენიდან რწმენაში, როგორც წერია: „მართალი იცოცხლებს რწმენით“.

ღვთის რისხვა უწმიდურ ადამიანებზე

18. ვინაიდან ცხადდება ზეციდან ღვთის რისხვა ადამიანთა ყოველგვარ უღმერთობასა და უსამართლობაზე, უსამართლობით რომ აბრკოლებენ ჭეშმარიტებას.
19. იმიტომ, რომ ცხადია მათთვის, რაც ღმერთზე შეიძლება იცოდნენ, ვინაიდან ღმერთმა განუცხადა მათ.
20. ვინაიდან მისი უხილავი, მისი მარადიული ძალა და ღვთაება წუთისოფლის დასაბამიდან ქმნილებათა ხილვით შეიცნობა. ასე, რომ მათ პატიება არა აქვს.
21. რადგან შეიცნეს ღმერთი და არ აღიდეს, როგორც ღმერთი, არც მაღლობდნენ, არამედ ამოი გახდა მათი გონიერება და დაუბნელდათ უმეცარი გული.
22. თავიანთ თავს ბრძენთ უწოდებენ და გამოსულელდნენ.
23. და უხრწნადი ღვთის დიდება გაცვალეს ხრწნადი ადამიანის, ფრინველთა, ოთხფეხთა და ქვეწარმავალთა ხატების მსგავსებაში.
24. ამიტომ გადასცა ისინი ღმერთმა უწმიდურებას მათი გულისთქმევით. რათა თავად შეეხილწათ თავიანთი სხეულები.
25. რომელთაც ღვთის ჭეშმარიტება შეცვალეს სიცრუით, თავყვანს სცემდნენ და ემსახურებოდნენ ქმნილებას, ნაცვლად შემოქმედისა, რომელიც კურთხეულია უკუნისამდე. ამინ.
26. ამიტომ გადასცა ისინი ღმერთმა სამარცხვინო ვენებებს, რადგან მათმა ქალებმაც კი ბუნებრივი წესი შეცვალეს ბუნების საწინააღმდეგოთი.

27. ასევე მამაკაცებმაც მიატოვეს ქალის ბუნებრივი წესი და გახურდნენ ავბორ-ცობით ერთიმეორის მიმართ. მამაკაცი მამაკაცთან სჩადიოდა სამარცხვინოს, და მიიღეს საკადრისი საზღაური თავიანთი ცდუნებისათვის.
28. და რაკი არ ცდილობდნენ ცოდნით ჰყოლოდათ ღმერთი, ღმერთმა ისინი გადას-ცა უკუღმართ გონებას დაუწესებლის საკეთებლად.
29. აღესილნი არიან ყოველგვარი უსამართლობით, ბოროტებით, ანგარებითა და სიავით, სავსენი შურით, მკვლელობით, შუღლით, ვერაგობით, უზნეობითა და მახეზლობით.
30. ცილისმწამებელნი, ღვთის მოძულენი, შეურაცხყოფელნი, ამპარტავანნი, მკვე-ხარნი, ბოროტგამზრახველნი, მშობლების ურჩნი,
31. უგუნურნი, ვერაგნი, მიუნდობელნი, უყვარულნი და უღმობელნი.
32. იციან მათ ღვთის სამართალი, რომ ამის მოქმედნი სიკვდილს იმსახურებენ, მაგრამ არა მარტო აკეთებენ ამას, არამედ გამკეთებელსაც კვერს უკრავენ.

თავი 2

ღმერთთან არ არის მიპარძოება

1. **ამიტომ** თავს ვერ გაიმართლებ შენ, ადამიანო, ყოვლის განმკითხველო, რად-გან რის გამოც სხვას განიკითხავ, შენს თავს სდებ მსჯავრს, ვინაიდან სხვისა განმკითხველი იმასვე სჩადიხარ.
2. ჩვენ კი ვიცით, რომ ჭეშმარიტების მიხედვით არის ღვთის სამსჯავრო ამის ჩამ-დენტათვის.
3. შენ კი, ადამიანო, რომელიც განიკითხავ ამის ჩამდენტ და თვითონ იმასვე აკე-თებ, ნუთუ გგონია თავი დაადწიო ღვთის სამსჯავროს?
4. თუ უგულებელყოფ მისი სახიერების, თავშეკავებისა და სულგრძელობის სიმ-დიდრეს და ვერ შეგიგნია, რომ ღვთის სახიერებას მონანიებისკენ მიჰყავხარ?
5. ხოლო შენი სიჯიუტით და მოუნანიებელი გულით შენ თვითონვე იხვეჭ რისხვას ღვთის რისხვის, და მისი მართლმსაჯულების გამოცხადების დღეს,
6. რომელიც ყოველს თავისი საქმეების მიხედვით მიუზღავს:
7. მათ, ვინც კეთილი საქმის გამუდმებული კეთებით ეძებს დიდებას, პატივსა და უხრწნელობას – საუკუნო სიცოცხლეს;
8. ხოლო მათ, ვინც ჯიუტობს და ჭეშმარიტებას კი არ ემორჩილება, არამედ უსა-მართლობას – რისხვასა და გულისწყრომას.
9. ჭირი და შევიწროება ყოველი ადამიანის სულზე, ვინც ბოროტს სჩადის – იუდე-ველს ჯერ, და ბერძენსაც.

10. ხოლო დიდება, პატივი და მშვიდობა ყოველს, სიკეთის ჩამდენს – იუდეველს ჯერ, და ბერძენსაც.
11. რადგან ღმერთთან არ არსებობს მიკერძოება.
12. ისინი, ვინც რჯულის გარეშე შესცოდეს, რჯულის გარეშე დაიღუპებიან. ხოლო ისინი, ვინც რჯულით შესცოდეს, რჯულით განიკითხებიან.
13. იმიტომ, რომ რჯულის მსმენელნი კი არ არიან მართალნი ღმერთთან, არამედ რჯულის შემსრულებელნი გამართლდებიან,
14. ვინაიდან, როცა წარმართნი, რომელთაც რჯული არ გააჩნიათ, ბუნებით რჯულისმიერს აკეთებენ, თუმცა რჯული არა აქვთ, თავიანთი თავის რჯული არიან.
15. ისინი აჩვენებენ, რომ რჯულის საქმე გულებში უწერიათ, რასაც მოწმობს მათი სინდისი და აზრები, ხან ბრალს რომ სდებენ ერთიმეორეს და ხან ამართლებენ, –
16. იმ დღეს, როცა ჩემი სახარების მიხედვით, ღმერთი განიკითხავს ადამიანთა დაფარულ ფიქრებს იესო ქრისტეთი.

იუდეველები დანაშაულით სახელს უტყევენ ღმერთს

17. აჰა, შენ გქვია იუდეველი და დანდობილი ხარ რჯულზე და იკვებნი ღმერთით,
18. იცი მისი ნება, არჩევ უკეთესს, ვინაიდან რჯულიდან გისწავლია.
19. და დარწმუნებული ხარ, რომ ბრმების მეგზური და ნათელი ხარ ბნელში მყოფთათვის.
20. უგუნურთა დამრიგებელი და ჩვილთა მოძღვარი, და გაქვს ცოდნისა და ჭეშმარიტების სახება რჯულში.
21. როგორაა, სხვებს რომ ასწავლი და საკუთარ თავს კი არ ასწავლი!
22. ჰქადაგებ: არ მოიპარო, და იპარავ! ამბობ: არ იმრუშო, და მრუშობ! კერპები გეზიზღება და მაინც მკრეხელობ!
23. რჯულით იკვებნი და რჯულის დარღვევით ღმერთს შეურაცხყოფ.
24. რადგან თქვენი გულისათვის, როგორც წერია, ღვთის სახელი იგმობა წარმართებში.
25. ვინაიდან წინადაცვეთა სასარგებლოა, თუ რჯულს აღასრულებ; ხოლო თუ რჯულის დამრღვევი ხარ, შენი წინადაცვეთა წინადაუცვეთლობად იქცა.
26. მაშ, თუ წინადაუცვეთელი იცავს რჯულის წესებს, განა მისი წინადაუცვეთლობა წინადაცვეთად არ ჩაითვლება?
27. ბუნებით წინადაუცვეთელი, მაგრამ რჯულის დამცველი, განგიკითხავს შენ, შენი წერილითა და წინადაცვეთით რჯულის დამრღვევს.

28. ვინაიდან იუდეველი ის კი არ არის, ვინც გარეგნულადაა ასე, და არც წინადაც-ვეთილობაა ის, რაც გარეგნულადაა ხორცზე.
29. არამედ იუდეველია ის, ვინც დაფარულად არის, და წინადაცვეთილობა ის, რაც გულით არის, სულში და არა ასოში. ვისი ქებაც კაცთაგან კი არა, ღვთისგანაა.

თავი 3

იუდეველთა უპირატესობა

1. აბა, რა არის იუდეველის უპირატესობა ან წინადაცვეთილობის სარგებლობა?
2. დიდია უპირატესობა ყოველნაირად, პირველ ყოვლისა: მათ აქვთ მინდობილი ღვთის სიტყვები.
3. თორემ რაა? თუ ზოგიერთებს არ სწამდა, განა მათი ურწმუნოება გააბათილებს ღვთის სარწმუნოებას?
4. არამც და არამც! ღმერთია ჭეშმარიტი და ყოველი ადამიანი – ცრუ, როგორც სწერია: „რათა გამართლდე შენს სიტყვებში, გაიმარჯვო შენი განკითხვისას“.
5. ხოლო თუ ჩვენი უსამართლობა გამოაჩენს ღვთის სიმართლეს, რაღა გვეთქმის? განა უსამართლოა ღმერთი, რომელიც მოავლენს რისხვას? ვლაპარაკობ ადამიანურად.
6. არამც და არამც! სხვაგვარად, როგორღა განკითხოს ღმერთმა წუთისოფელი?
7. ვინაიდან, თუ ჩემი სიცრუით გამრავლდა მის სადიდებლად ღვთის ჭეშმარიტება, რაღაღ განვიკითხო როგორც ცოდვილი?
8. მაშ, ხომ არ ვაკეთოთ ბოროტი, რათა კეთილი გამოვიდეს? როგორც ზოგიერთები ავსიტყვაობენ ჩვენზე და ამბობენ, თითქოს ასე ვასწავლიდეთ? სამართლიანია განკითხვა ასეთებზე.
9. მაშ, რა? გვაქვს განა უპირატესობა? არავითარი, რადგან უკვე განვსაჯეთ, რომ იუდეველებიც და ბერძნებიც ცოდვის ქვეშ არიან.

არავინაა მართალი

10. როგორც წერია: „არავინ არის მართალი.“
11. არავინ არის გონიერი, არავინ ეძებს ღმერთს.
12. ყველანი გზას ასცდნენ, აღარავინ გამოდგება. არ არის სიკეთის მქნელი, არ არის არავინ.
13. მათი ხორხი ღია სამარეა. ენებით ცრუობენ. მათ ზაგეებზე ასპიტის გესლია.
14. მათი პირი წყევლით და გესლით არის სავსე.

15. მათი ფეხები სწრაფია სისხლის დასაღვრელად.
16. ნგრევა და უბედურებაა მათ გზებზე
17. და მშვიდობის გზა არ იციან.
18. ღვთის შიში არ არის მათ თვალწინ“.
19. ხოლო ჩვენ ვიცით, რომ, რასაც რჯული ამბობს, რჯულის ქვეშ მყოფთათვის ამბობს, რათა დაიხშოს ყოველი ბაგე და მთელი წუთისოფელი ბრალდებული გახდეს ღვთის წინაშე.
20. იმიტომ, რომ რჯულის საქმეებით ვერავითარი ხორციელი ვერ გამართლდება მის წინაშე, ვინაიდან რჯულით შეიცნობა ცოდვა.

იუდეველთა და წარმართთა გამართლება

21. ხოლო ახლა, რჯულისგან დამოუკიდებლად გამოჩნდა ღვთის სიმაღლე, რომელსაც მოწმობენ რჯული და წინასწარმეტყველნი.
22. ღვთის სიმაღლე კი – იესო ქრისტეს რწმენით ყველა მორწმუნესადმი, ყველამ შესცოდა და მოკლებულნი არიან ღვთის ღიდებას.
23. ვინაიდან ყველამ შესცოდა და მოკლებულნი არიან ღვთის ღიდებას.
24. და უსასყიდლოდ მართლდებიან მისი მადლით, ქრისტე იესოში გამოსყიდვით,
25. რომელიც წინდაწინ დააყენა ღმერთმა შენდობის მსხვერპლად რწმენის მეშვეობით, მისსავე სისხლში, რათა უწინ ჩადენილ ცოდვათა მიტევების მეოხებით გამოჩენილიყო მისი სიმაღლე, ღვთის სულგრძელობაში.
26. რომ ამჟამად გამომზეურებულიყო მისი სიმაღლე, რათა იგი იყოს მართალი და იესოს მორწმუნეთა გამმართლებელი.
27. სადღაა დასაკვებნი? აღარ არსებობს. რომელი რჯულით? საქმეთა რჯულით? არა. არამედ რწმენის რჯულით.
28. რადგან მიგვაჩნია, რომ რწმენით მართლდება კაცი, რჯულის საქმეთაგან დამოუკიდებლად.
29. განა ღმერთი მართო იუდეველთა ღმერთია, განა წარმართებისაც არა? დიახ, წარმართებისაც არის.
30. ვინაიდან ერთია ღმერთი, რომელიც ამართლებს წინადაცვეთილებს რწმენის გამო და წინადაუცვეთელებს – რწმენით.
31. მაშ, ჩვენ რწმენით ვაბათილებთ რჯულს? არამც და არამც. არამედ განვამტკიცებთ რჯულს.

თავი 4

აბრაამს რწმენა ჩაეთვალა სიმართლედ

1. რა ვთქვათ, აბრაამმა, ჩვენმა წინაპარმა ხორციელად მოიპოვა რაიმე?
2. თუ საქმეებით გამართლდა აბრაამი, დიდება მას, ოღონდ არა ღვთის წინაშე.
3. ვინაიდან, რას ამბობს წერილი? „ერწმუნა აბრაამი ღმერთს და ეს სიმართლედ ჩაეთვალა მას“.
4. გამკეთებელს საზღაური ჩაეთვლება არა მადლის, არამედ მოვალეობის მიხედვით.
5. ოღონდ არა გამკეთებელს, არამედ რომელსაც სწამს იგი, ვინც ამართლებს უკეთურს, თავისი რწმენა ჩაეთვლება სიმართლედ.
6. ასევე დავითიც ნეტარს უწოდებს ადამიანს, რომელსაც ღმერთი სიმართლეს უთვლის საქმეთაგან დამოუკიდებლად:
7. „ნეტარ არიან, ვისი ურჯულოებანიც მიტევებულია და ცოდვები დაფარული.
8. ნეტარ არს კაცი, რომელსაც უფალი არ ჩაუთვლის ცოდვას“.
9. მაშ, ეს ნეტარება წინადაცვეთაზეა თუ წინადაუცვეთლობაზე? ჩვენ ხომ ვამბობთ, რომ აბრაამს რწმენა ჩაეთვალა სიმართლედ.
10. როდის ჩაეთვალა? წინადაცვეთილს თუ წინადაუცვეთელს? არა წინადაცვეთილს, არამედ წინადაუცვეთელს.
11. ხოლო წინადაცვეთის ნიშანი მიიღო როგორც ბეჭედი რწმენით გამართლებისა, რომელიც წინადაუცვეთლობისას ჰქონდა, რომ გამხდარიყო ყველა წინადაუცვეთელი მორწმუნის მამა, რათა მათაც ჩათვლოდათ სიმართლედ.
12. ასევე წინადაცვეთილთა მამა, ოღონდ არა მარტო წინადაცვეთილთა, არამედ მათიც, ვინც მიჰყვება ჩვენი მამის აბრაამის რწმენის კვალს, რაც ჯერ კიდევ წინადაუცვეთელობისას ჰქონდა.
13. ვინაიდან აბრაამს და მის თესლს არა რჯულით, არამედ რწმენის სიმართლით მიეცა აღთქმა ყოფილიყო წუთისოფლის მემკვიდრე.
14. თუ რჯულისაგანნი არიან მემკვიდრენი, რწმენა ამაოა და აღთქმა – უსარგებლო.
15. ვინაიდან რჯული წარმოქმნის რისხვას, რადგან სადაც რჯული არ არის, იქ არც დანაშაულია.
16. მაშ, რწმენით, რომ ყოფილიყო მადლით, – რათა აღთქმა მტკიცე იყოს მთელი თესლისათვის: არა მარტო რჯულით თესლისთვის, არამედ რწმენით აბრაამის თესლისათვისაც, ვინც ყველა ჩვენგანის მამაა.
17. როგორც წერია: „მე დაგაყენე მრავალი ერის მამად“ ღვთის წინაშე, რომელსაც იგი ერწმუნა, ღმერთს, რომელიც მკვდრებს აცოცხლებს და არყოფილს ყოფად მოუწოდებს.

18. რომელიც უიმედობაში ერწმუნა იმედით, რათა გამხდარიყო იგი მრავალი ხალხის მამა, როგორც ნათქვამია: „ასე იქნება შენი თესლი“.
19. არ შესუსტებულა რწმენაში, როცა ხედავდა, რომ მისი სხეული, თითქმის ასი წლისა, უკვე ჩაკვდა, ხოლო სარას საშო მკვდარი იყო.
20. მაგრამ იგი არ დაეჭვებულა ღვთის აღთქმაში ურწმუნობით, არამედ განმტკიცდა რწმენით და დიდება უძღვნა ღმერთს.
21. და გულდაჯერებული იყო, რომ ის, ვინც აღუთქვა, შესრულებასაც შეძლებდა.
22. ამიტომაც ჩაეთვალა მას სიმართლედ.
23. და არა მარტო მისი გულისათვის არის დაწერილი, რომ ჩაეთვალა მას,
24. არამედ ჩვენი გულისათვისაც: ჩაგვეთვლება ჩვენც, იმის მორწმუნეებს, ვინც მკვდრეთით აღადგინა ჩვენი უფალი იესო,
25. რომელიც მიეცა ჩვენი ცოდვებისათვის და აღდგა ჩვენდა გამართლებად.

თავი 5

მშვიდობა ღმერთთან რწმენით, ქრისტეს მშვეობით

1. და რაკი რწმენით გავმართლდით, მშვიდობა გვაქვს ღმერთთან ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს მიერ,
2. რომლის მეშვეობითაც რწმენით მოვიპოვეთ მისადგომი ამ მაღლთან, რომელშიც ვდგავართ და ვიქადით ღვთის დიდების იმედით.
3. და არა მარტო ამით, არამედ ჭირითაც ვიქადით, რადგან ვიცით, რომ ჭირი შეიქმს მოთმინებას,
4. მოთმინება – სიმტკიცეს, სიმტკიცე – იმედს,
5. ხოლო იმედი არ არის შემარცხვენელი, ვინაიდან ღვთის სიყვარული ჩაგვესახა გულებში, სულიწმიდის მეშვეობით, რომელიც მოგვეცა ჩვენ.
6. ვინაიდან ქრისტე, როცა ჯერ კიდევ უძლურნი ვიყავით, დროულად მოკვდა უკეთურთათვის.
7. ძნელად თუ ვინმე მოკვდება მართლისათვის, ხოლო კეთილთათვის, შესაძლოა, ვინმემ კიდევ გაბედოს სიკვდილი.
8. მაგრამ ღმერთი თავის სიყვარულს ჩვენდამი ამტკიცებს იმით, რომ ქრისტე მოკვდა ჩვენთვის, როცა ჯერ კიდევ ცოდვილნი ვიყავით.
9. ახლა კი, როცა მისი სისხლით გავმართლდით, მით უფრო გადავურჩებით რისხვას მისი წყალობით.
10. ვინაიდან, თუ მისი ძის სიკვდილით შევურიგდით ღმერთს, როცა მტრები ვიყავით, მით უმეტეს, შერიგებულნი გადავრჩებით მისი სიცოცხლით.

11. უფრო მეტიც, ვიქადით ღმერთით ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს მეშვეობით, რომლის წყალობითაც მივიღეთ ახლა შერიგება.

ადამიანით სიკვდილი, ქრისტემით სიცოცხლე

12. ამიტომ, როგორც ერთი ადამიანის მიერ ცოდვა შემოვიდა წუთისოფელში, ხოლო ცოდვის მიერ – სიკვდილი, ასევე სიკვდილი გადავიდა ყველა ადამიანში, რადგან ყველამ შესცოდა.
13. ვინაიდან რწულამდეც იყო ცოდვა წუთისოფელში, მაგრამ, თუ რწული არ არის, ცოდვა არ ითვლება.
14. მაგრამ სიკვდილი სუფევდა ადამიდან მოსემდე მათზეც, რომელთაც არ შეუცოდავთ, როგორც შესცოდა ადამმა, რომელიც მომავლის სახეა.
15. მაგრამ მაღლი არაა დანაშაულებით, რადგან თუ ერთის დანაშაულით მრავალი გაწყდა, მით უმეტეს, ბევრად ჭარბობს მრავალთა მიმართ ღვთის მაღლი და ნიჭი ერთი კაცის, იესო ქრისტეს მაღლით.
16. ხოლო ნიჭიც იგივე არ არის, რაც შედეგი ერთი შემცოდებლისაგან, ვინაიდან მსჯავრი ერთისაგან გამოდის განსაკითხავად, ნიჭი მაღლისა კი მრავალი დანაშაულის გასამართლებლად.
17. ვინაიდან, თუ ერთის დანაშაულით სიკვდილი სუფევდა ერთის მიერ, მით უმეტეს ისინი, რომლებიც უხვად მიიღებენ მაღლს და სიმართლის ნიჭს, იმეფებენ ცხოვრებაში ერთის, იესო ქრისტეს მეშვეობით.
18. ამრიგად, თუ ერთის დანაშაულით ყველა ადამიანს დაედო მსჯავრი, ასევე ერთის სიმართლით ყველა ადამიანი გამართლდება სასიცოცხლოდ.
19. ვინაიდან, როგორც ერთი კაცის ურჩობით ბევრი გახდა ცოდვილი, ასევე ერთის მორჩილებით ბევრი გახდება მართალი.
20. რწული კი შემდეგ შემოვიდა, რათა გამრავლებულიყო დანაშაული. ხოლო სადაც ცოდვა გამრავლდა, უფრო გაუხვდა მაღლი.
21. რათა, როგორც ცოდვა მეფობდა სიკვდილით, ასევე მაღლს ემეფა სიმართლის მეოხებით მარადიული სიცოცხლისათვის ჩვენი უფლის, იესო ქრისტეს მიერ.

თავი 6

ქრისტეში მონათლულები ცოდვებს მოჰპოვებენ

1. რაღა ვთქვათ? დავრჩეთ ცოდვაში, რათა მაღლი გამრავლდეს? არამც და არამც.
2. ჩვენ, რომელნიც მოვუკვდით ცოდვას, როგორღა ვიცხოვროთ მასში?

3. ნუთუ არ იცით, რომ ყველანი, ვინც მოვინათლეთ ქრისტე იესოში, მის სიკვდილში მოვინათლეთ?
4. ამიტომ დავიმარხეთ მასთან სიკვდილში ნათლისღებით, რათა, როგორც მამის ღიდებით მკვდრეთით აღდგა ქრისტე, ჩვენც ვიაროთ სიცოცხლის განახლებით.
5. ვინაიდან, თუ დავენერგეთ მას სიკვდილის მსგავსებაში, ასევე ვიქნებით მისი აღდგომისას.
6. რადგან ვიცით, რომ მასთან ერთად ჯვარს ეცვა ჩვენი ძველი კაცი, რათა გაუქმდეს ცოდვის სხეული და აღარ ვიყოთ ცოდვის მონები.
7. ვინაიდან, ვინც მოკვდა, ცოდვისაგან თავისუფალია.
8. და თუ ჩვენ ქრისტესთან დავიხოცენით, გვწამს, რომ მასთან ვიცოცხლებთ კიდევ.
9. რადგან ვიცით, რომ მკვდრეთით აღმდგარი ქრისტე აღარ კვდება და სიკვდილი აღარ უფლობს მასზე.
10. ვინაიდან, ის რომ მოკვდა, ცოდვისათვის მოკვდა ერთხელ, ხოლო რომ ცოცხლობს, ღვთისათვის ცოცხლობს.
11. თქვენც ასევე ჩათვალეთ თქვენი თავი ცოდვისათვის მკვდრებად და ღვთისათვის ცოცხლებად ქრისტე იესოში.

არა ცოდვის, არამედ სიმართლის მონები

12. მაშ, ნუ იმეფებს ცოდვა თქვენს მოკვდავ სხეულში მის გულისთქმათა მორჩილებად.
13. ნურც მისცემთ თქვენს ასოებს ცოდვას უსამართლობის იარაღად, არამედ მიართვით ღმერთს თქვენი თავი, როგორც მკვდრეთით გაცოცხლებულნი და თქვენი ასოები სიმართლის იარაღად ღმერთს.
14. ვინაიდან ცოდვა ველარ იმეფებს თქვენზე, რადგან თქვენ რჯულის ქვეშ კი არა, მაღლის ქვეშ ხართ.
15. მაშ, ახლა რა? ხომ არ ვცოდოთ, რაკი რჯულის ქვეშ კი არა, მაღლის ქვეშ ვართ? არამც და არამც.
16. ნუთუ არ იცით, რომ ვისაც თქვენს თავს მისცემთ მონებად მორჩილებისათვის, მისი მონები ხართ, ვისაც დაემორჩილებით: ან ცოდვისა სასიკვდილოდ, ან მორჩილებისა სიმართლისათვის.
17. ხოლო მაღლობა ღმერთს, რომ თქვენ, ადრე ცოდვის მონები, შემდგომ გულით დაემორჩილეთ იმ სახის მოძღვრებას, რომელსაც თქვენი თავი გადაეცით.
18. გათავისუფლდით რა ცოდვისაგან, სიმართლის მონები გახდით.
19. ადამიანურად ვამბობ თქვენი ხორცის უძლურების გამო: როგორც გადასცემდით თქვენს ასოებს მონებად უწმიდურებას და ურჯულოებას ურჯულოების-

- თვის, ასევე ახლა გადაეცით თქვენი ასოები მონებად სიმართლეს – განსაწმენდელად.
20. რადგან, როცა ცოდვის მონები იყავით, მაშინ თავისუფალნი იყავით სიმართლისაგან.
 21. აბა, რა ნაყოფი გქონდათ მაშინ? საქმეები, რომელთა გამო ახლა გრცხვენიათ, ვინაიდან მათი ბოლო სიკვდილია.
 22. ახლა კი, როცა თავისუფლები ხართ ცოდვისაგან და ღვთის მონები გახდით, თქვენი ნაყოფი სიწმიდეა, ხოლო ბოლო – მარადიული სიცოცხლე.
 23. ვინაიდან ცოდვის საზღაური სიკვდილია, ხოლო ღვთის მადლი – მარადიული სიცოცხლე ჩვენს უფალში, ქრისტე იესოში.

თავი 7 რაჟუს მოვუკვდით

1. ანდა, განა არ იცით, ძმებო, – რადგან რჯულის მცოდნეებს ველაპარაკები, – რომ რჯული მეფობს ადამიანზე, ვიდრე ის ცოცხალია?
2. რადგან ქმრიანი დედაკაცი რჯულით დაკავშირებულია ცოცხალ ქმართან, ხოლო თუ ქმარი მოკვდება, თავისუფალია ქმრის რჯულისაგან.
3. ამიტომ, თუ ქმრის სიცოცხლეში სხვა ქმრისა გახდება, მრუში ეწოდება. ხოლო თუ ქმარი მოკვდება, რჯულისაგან თავისუფალია და სხვა კაცისად გახდომა მრუშობად არ ჩაეთვლება.
4. ამრიგად, ჩემო ძმებო, თქვენც რჯულისათვის დაიხოცენით ქრისტეს სხეულით, რომ ეკუთვნოდეთ სხვას, მკვდრეთით აღმდგარს, რათა ნაყოფი მოვუტანოთ ღმერთს.
5. ვინაიდან, როცა ხორცში ვიყავით, რჯულის მიერ ცოდვის ვნებანი მოქმედებდნენ ჩვენს ასოებში, რომ სიკვდილის ნაყოფი გამოგვეღო.
6. ახლა კი, რჯულისათვის მკვდრები, გავთავისუფლდით მისგან, რითაც შეპყრობილნი ვიყავით, რათა ვემსახუროთ ღმერთს განახლებული სულით და არა დაძველებული ასოთი.
7. მაშ, რაღას ვიტყვით? ნუთუ რჯული ცოდვაა? არამც და არამც; ოღონდ სხვანაირად არ შემიცნია ცოდვა, თუ არა რჯულის მეოხებით, ვინაიდან ვერც გულისთქმას შევიცნობდი, რჯულს რომ არ ეთქვა: „არ ისურვო“.
8. ხოლო ცოდვამ მცნებიდან აიღო საბაბი და ჩემში წარმოქმნა ყოველგვარი სურვილი. ვინაიდან ცოდვა რჯულის გარეშე მკვდარია.
9. ხოლო მე ოდესღაც ვცხოვრობდი რჯულის გარეშე და, როცა მცნება მოვიდა, ცოდვა გაცოცხლდა.

10. მე კი მოვკვდი. ხოლო მცნება, რომელიც მოცემული იყო სასიცოცხლოდ, სასიკვდილო გამოდგა ჩემთვის,
11. რადგან ცოდვამ მცნებისგან აიღო საბაზი, მაცდუნა და მომკლა მისი მეშვეობით.
12. ამრიგად, რჯული წმიდაა, მცნებაც წმიდაა, მართალი და კეთილი.
13. ნუთუ სიკეთე სიკვდილად მექცა? არამც და არამც. მაგრამ ცოდვა იმიტომ აღმოჩნდა ცოდვად, რომ კეთილის მეშვეობით მოაქვს ჩემთვის სიკვდილი, რათა ცოდვა მეტისმეტად ცოდვილი იყოს მცნების მეშვეობით.
14. რადგან ვიცი, რომ რჯული სულიერია, მე კი – ხორციელი, ცოდვისადმი მიყიდული.
15. ვინაიდან რას ვაკეთებ, არ ვიცი: იმიტომ, რომ იმას არ ვაკეთებ, რაც მსურს, არამედ, რაც მძულს, იმას ვაკეთებ.
16. ხოლო თუ იმას ვაკეთებ, რაც არ მსურს, ვეთანხმები რჯულს, რომ ის კეთილია.
17. მაშასადამე, მე კი აღარ ვაკეთებ ამას, არამედ ცოდვა, რომელიც ჩემში იმყოფება.
18. ვინაიდან ვიცი, რომ ჩემში, ესე იგი, ჩემს სხეულში, არ იმყოფება კეთილი; ასე რომ, სურვილი არის ჩემში, მაგრამ კეთილის კეთება – არა.
19. ვინაიდან არ ვაკეთებ კეთილს, რომელიც მსურს, არამედ ვაკეთებ ბოროტს, რომელიც არ მსურს.
20. ხოლო თუ იმას ვაკეთებ, რაც არა მსურს, მე კი აღარ ვაკეთებ, არამედ ცოდვა, რომელიც ჩემშია დამკვიდრებული.
21. ამრიგად, ვპოულობ ამ რჯულს: კეთილის ვაკეთება მსურს და ბოროტი გვერდით მიწევს.
22. ვინაიდან ზინაგანი ადამიანის მიხედვით მეამება ღვთის რჯული.
23. მაგრამ ჩემს ასოებში მე ვხედავ სხვა რჯულს, რომელიც წინააღმდეგობას უწევს ჩემი გონების რჯულს და მხდის ჩემს ასოებში მყოფი ცოდვის რჯულის ტყვედ.
24. უბადრუკი ადამიანი ვარ! ვინ დამიხსნის ამ სიკვდილის სხეულისაგან?
25. ვმადლობ ღმერთს ჩვენი უფლის ქრისტე იესოს მიერ. აჰა, მე თავად ჩემი გონებით ღვთის რჯულს ვემონები, ხოლო სხეულით – ცოდვის რჯულს.

თავი 8

ცხოვრება არა ხორციულად, არამედ სულიერად

1. **ამიტომ** ახლა არავითარი მსჯავრი არ არის მათზე, რომლებიც ქრისტე იესოში ცხოვრობენ არა ხორციულად, არამედ სულიერად.
2. რადგან სიცოცხლის სულის რჯულმა იესოში გამათავისუფლა მე ცოდვისა და სიკვდილის რჯულისგან.

3. ვინაიდან, რაკი ვერა შეძლო ხორცის მიერ დაუძლურებულმა რჯულმა, ღმერთმა მოავლინა თავისი ძე ცოდვილი ხორცის მსგავსებაში და ცოდვის გამო მსჯავრი დასდო ცოდვას ხორცში,
4. რათა აღსრულდეს რჯულის სიმართლე ჩვენში, რომლებიც ვცხოვრობთ არა ხორციელად, არამედ სულიერად.
5. ვინაიდან ისინი, რომლებიც ხორციელად არიან, ხორციელზე ფიქრობენ, ხოლო რომლებიც სულიერად არიან – სულიერზე.
6. რადგან ხორციელი ფიქრები სიკვდილია, ხოლო სულიერი ფიქრები – სიცოცხლე და მშვიდობა.
7. იმიტომ, რომ ხორციელი ფიქრები ღვთის მტრობაა, ვინაიდან არ ემორჩილება ღვთის რჯულს და არც შეუძლია.
8. ამიტომ, მათ რომელნიც ხორციელად ცხოვრობენ, არ ძალუძთ აამონ ღმერთს.
9. თქვენ კი ცხოვრობთ არა ხორციელად, არამედ სულიერად, თუკი ღვთის სული ცხოვრობს თქვენში. ხოლო ვისაც ქრისტეს სული არა აქვს, ის მისი არ არის.
10. და თუ ქრისტე თქვენშია, სხეული მკვდარია ცოდვისათვის, ხოლო სული ცოცხალია სიმართლისათვის.
11. ხოლო თუ თქვენში იმყოფება მისი სული, ვინც მკვდრეთით აღადგინა იესო, მაშინ ის, ვინც ქრისტე იესო აღადგინა მკვდრეთით, თქვენს მოკვდავ სხეულებსაც გააცოცხლებს თავისი სულით, რომელიც თქვენშია დამკვიდრებული.

ღვთის სულით მავალნი ღვთის შვილები არიან

12. ამიტომ, ძმებო, ჩვენ ხორცის მოვალენი არა ვართ, რომ ხორციელად ვიცხოვროთ.
13. ვინაიდან, თუ ხორციელად ცხოვრობთ, სიკვდილი არ აგცდებათ, ხოლო თუ სულით აკვდინებთ ხორციელ საქმეებს, იცოცხლებთ.
14. რადგან ისინი, ვინც ღვთის სულით წარიმართებიან, ღვთის შვილები არიან.
15. ვინაიდან არ მიგიღიათ მონობის სული, რათა კვლავ შიშით იყოთ, არამედ მიღებული გაქვთ შვილობის სული, რომლითაც ვლაღაღებთ: „აბბა, მამაო!“
16. სწორედ ეს სული ემოწმება ჩვენს სულს, რომ ღვთის შვილები ვართ.
17. ხოლო თუ შვილები – მემკვიდრენიც, ღვთის მემკვიდრენი და ქრისტეს თანამემკვიდრენი, თუ სინამდვილეში მასთან ერთად ვიტანჯებით, რათა მასთან ერთად ვიდიდოთ კიდეც.
18. ვინაიდან ვფიქრობ, რომ ახლანდელი ტანჯვანი არაფერია იმ ღიდებასთან შედარებით, რომელიც გამოვლინდება ჩვენს მიმართ.
19. ვინაიდან ქმნილება იმედით მოელის ღვთის შვილთა გამოცხადებას.

20. რადგან ქმნილება თავისი ნებით კი არ დაემორჩილა ამაოებას, არამედ მისი დამმორჩილებლის მიერ სასოებით.
21. რომ თვით ქმნილებაც გათავისუფლდება ხრწნილების მონობისაგან ღვთის შვილთა დიდების თავისუფლებისათვის.
22. ვინაიდან ვიცით, რომ მთელი ქმნილება ერთად კვნესის და იტანჯება აქამდე
23. და არა მარტო ის, არამედ ჩვენც, რომელთაც სულის პირველი ნაყოფები გვაქვს, ჩვენ თვითონაც კვნესით ჩვენს თავში, მოველით რა შვილებას და ჩვენი სხეულის გამოსყიდვას.
24. ვინაიდან სასოებით ვიქენით დახსნილნი, ხოლო ხილული სასოება არ არის სასოება, ვინაიდან, თუკი ხედავს კაცი, რაღას ესავს?
25. ხოლო თუ იმის სასოება გვაქვს, რასაც ვერ ვხედავთ, მოთმინებით მოველით მას.

ჩამოშორება ღვთის სიყვარულისგან შეუძლებელია

26. ასევე სულიც გვეხმარება ჩვენს უძლურებაში. ვინაიდან არ ვიცით, რისთვის ვილოცოთ, როგორ შევეფერება, არამედ თვით სული შუამდგომლობს ჩვენთვის გამოუთქმელი ოხვრით.
27. ხოლო გულთამხილავმა იცის, რა არის სულის ზრახვა, იმიტომ, რომ იგი ღვთის ნებით შუამდგომლობს წმიდათათვის.
28. ჩვენ კი ვიცით, რომ ღვთის მოყვარულებს, მისი განზრახვით მოწოდებულებს, ყოველივე ეწევა სასიკეთოდ.
29. ვინაიდან, რომელნიც წინასწარ იცნო, მათ წინასწარვე განუსაზღვრა თავისი ძის ხატების მსგავსად ყოფნა, რათა იყოს იგი პირმშო მრავალ ძმას შორის.
30. ხოლო ვისაც განუსაზღვრა, მათ მოუწოდა კიდევ და, ვისაც მოუწოდა, ისინი გაამართლა კიდევ. და ვინც გაამართლა, ისინი განადიდა კიდევ.
31. ამაზე რაღა ვთქვათ? თუ ღმერთი ჩვენთვის არის, ვინ გამოვა ჩვენს წინააღმდეგ?
32. ის, ვინც თავისი საკუთარი ძე არ დაინდო, არამედ გასწირა ჩვენთვის, განა მასთან ერთად ყოველივეს არ გვაჩუქებს?
33. ვინ გაამტყუნებს ღვთის რჩეულებს? ღმერთია გამმართლებელი.
34. ვინ დასდებს მსჯავრს? ქრისტე იესო, რომელიც მოკვდა და, მეტიც, რომელიც აღდგა მკვდრეთით, ღვთის მარჯვნივ არის და ის შუამდგომლობს ჩვენთვის.
35. ვინ ჩამოგვაშორებს ქრისტეს სიყვარულს: ქირი თუ შევიწროება, დევნა თუ შიმშილი, სიშიშველე თუ საფრთხე, ანდა მახვილი?

36. როგორც წერია: „რადგან შენს გამო გვხოცავენ ყოველდღე, დასაკლავ ცხვრებად ვართ შერაცხილნი“.
37. მაგრამ ყოველივე ამას ვძლევთ ჩვენი მოყვარულის მეშვეობით.
38. და მწამს, რომ ვერც სიკვდილი და ვერც სიცოცხლე, ვერც ანგელოზები და ვერც მთავრობანი, ვერც ძალნი, ვერც აწმყო და ვერც მყოფადი,
39. ვერც სიმაღლე და ვერც სიღრმე, ვერც ვერავითარი სხვა ქმნილება ვერ შეძლებს ჩვენს ჩამოშორებას ღვთის სიყვარულისაგან ჩვენს უფალ ქრისტე იესოში.

თავი 9

პავლეს მწუხარება ისრაელიანებზე

1. **ქეშმარიტებას** ვლაპარაკობ ქრისტეში, არა ვცრუობ, ჩემი სინდისი მიმოწმებს სულიწმიდაში,
2. რომ დიდია ჩემდა მწუხარება და განუწყვეტელია ჩემი გულის ტანჯვა.
3. ნეტავ მე თვითონ ვყოფილიყავი ქრისტესაგან განდგომილი ჩემი ძმების – ხორციელი ნათესავებისათვის,
4. რომელნიც ისრაელიანები არიან და ეკუთვნით შვილება და დიდება, აღთქმანი და რწმუნებლობა, მსახურებანი და დაპირებანი.
5. მათნი არიან მამანი და მათგანაა ხორციელად ქრისტე, რომელიც არის ღმერთი ყოველთა ზედა, უკუნისამდე კურთხეული, ამინ.

აღთქმის შვილები ითვლებიან ღვთის შვილებად

6. მაგრამ არა ისე, რომ ღვთის სიტყვა დაეცა, ვინაიდან ვინც ისრაელისაგან არის, ყველა ისრაელიანი როდია.
7. და ყველა, ვინც აბრაამის თესლია, როდია მისი შვილი, ვინაიდან ნათქვამია: „ისაკში იქნება წოდებული შენი თესლი“.
8. ესე იგი, არა ეს ხორციელი შვილები არიან ღვთის შვილები, არამედ აღთქმის შვილები ითვლებიან თესლად.
9. რადგან ასეთია აღთქმის სიტყვა, როგორც ნათქვამია: „ამ დროს მოვალ და სარას ეყოლება ძე“.
10. არა მხოლოდ ეს, არამედ რებაკასაც ერთისაგან, ჩვენი მამის, ისაკისაგან ჩაესახა.
11. ვინაიდან ჯერ კიდევ დაბადებულნი არ იყვნენ მისი შვილები და ჯერ კიდევ არაფერი ჰქონდათ გაკეთებული კარგი ან ცუდი, რომ ღვთის განზრახვა მისი არჩევის თანახმად მომხდარიყო;

12. არა საქმეთაგან, არამედ მომწოდებლისაგან ეთქვა მას: „უფროსი დაემონება უმცროსს“.
13. როგორც წერია: „შევიყვარე მე იაკობი, ხოლო ესავი შევიძულე“.

ღვთის გადლით არიან მოწოდებულნი, იუდეველის და წარმართის

14. თუ ასეა, რაღა ეთქვათ? ნუთუ უსამართლობაა ღმერთთან? არამც და არამც.
15. რადგან მოსეს ეუბნება: „ვინც მსურს შევიწყალო, შევიწყალებ, და ვინც მსურს შევიწყნარო, შევიწყნარებ“.
16. ამრიგად, ეს დამოკიდებულია არა მსურველზე და არა მცდელებზე, არამედ შემწყალებ ღმერთზე.
17. ვინაიდან წერილი ეუბნება ფარაონს: „სწორედ ამისათვის დაგაყენე შენ, რომ შენზე ვაჩვენო ჩემი ძალა, რათა განითქვას ჩემი სახელი მთელ დედამიწაზე“.
18. ამრიგად, ვინც სურს, შეიწყალებს, და ვინც სურს, გააჯიუტებს.
19. შენ მეტყვი: „აბა, რაღას გვდებს ბრალს? მის ნებას ვინ აღუდგება წინ?“
20. ვინ ხარ შენ, ადამიანო, რომ ეკამათები ღმერთს? განა ქმნილება ეტყვის შემოქმედს: რატომ შემქმენიო ასე?
21. ნუთუ მეკეცეს უფლება არა აქვს თიხაზე, რომ თავისი მოზელილი თიხიდან ზოგი საპატიო ჭურჭელი გააკეთოს, ზოგიც უპატიო?
22. მაშ რა, თუ ღმერთი, რომელსაც სურს თავისი რისხვის ჩვენება და ძლიერების უწყება, მრავალი სულგრძელობით ითმენს დასალუპავად გამზადებულ რისხვის ჭურჭლებს,
23. რათა გამოაჩინოს თავისი დიდების სიუხვე წყალობის ჭურჭლებზე, რომლებიც წინასწარ გაამზადა სადიდებლად,
24. ჩვენზე, რომელთაც მოგვიწოდა არა მარტო იუდეველთაგან, არამედ წარმართთაგანაც?
25. როგორც ოსიასთანაც ამბობს: „არა ჩემს ერს ვიტყვი ჩემს ერად და არა საყვარელს – საყვარლად“.
26. და იმ ადგილზე, სადაც მათ ეთქვათ: „თქვენ ჩემი ერი არა ხართ, – იქ ეწოდებათ ცოცხალი ღვთის ძენი“.
27. ხოლო ესაია ღაღადებს ისრაელზე: „ისრაელიანთა რიცხვი ზღვის ქვიშასაც რომ ედრებოდეს, ნაწილი გადარჩება“.
28. რადგან თავის სიტყვას ბოლომდე და დაუყოვნებლივ შეასრულებს უფალი დედამიწაზე.

29. და როგორც ესაიამ წინასწარ: „უფალ ცაბაოთს რომ არ დაეტოვებინა ჩვენი თესლი, ვიქნებოდით სოდომელებივით და დავემსგავსებოდით გომორელებს“.

წარმართებმა რწმენით, იუდაველებმა საქმეებით ვერ მიაღწიეს

30. მაშ, რაღა ვთქვით? წარმართებმა, რომლებიც სიმართლეს არ მისდევდნენ, მიიღეს სიმართლე – სიმართლე რწმენისაგან.
31. ხოლო ისრაელმა, რომელიც სიმართლის რჯულს ეძებდა, ვერ მიაღწია სიმართლის რჯულს.
32. რატომ? იმიტომ, რომ რწმენაში კი არ ეძებდა, არამედ რჯულის საქმეებში; ვინაიდან შებრკოლდნენ შებრკოლების ლოდზე,
33. როგორც წერია: „აჰა, დავდებ სიონში შებრკოლების ლოდს და საცდურის კლდეს; და ყოველი, ვისაც სწამს იგი, არ შერცხვება“.

თავი 10 სამართალი და ხსნა მხოლოდ რწმენით

1. **ძმებო!** ჩემი გულის სურვილი და ჩემი ვედრება ღვთისადმი ისრაელისათვის არის, რათა გადარჩნენ.
2. ვინაიდან ვუმოწმებ მათ, რომ აქვთ გულმოდგინება ღვთისადმი, ოღონდ არა შეგნებულად.
3. რადგან ღვთის სიმართლე ვერ შეიცნეს და ცდილობდნენ საკუთარი სიმართლის დადგენას და ღვთის სიმართლეს არ დაემორჩილნენ.
4. ვინაიდან ქრისტეა რჯულის დასასრული ყოველი მორწმუნის გასამართლებლად.
5. მოსე რჯულის სამართლიანობაზე წერს, რომ მისი შემსრულებელი კაცი მისით იცოცხლებს.
6. ხოლო რწმენისმიერი სამართლიანობა ასე ამბობს: „ნუ იტყვი შენს გულში: ვინ ავა ზეცაში?“ ესე იგი, ქრისტეს ჩამოსაყვანად.
7. ანდა: „ვინ ჩავა უფსკრულში?“ ესე იგი, ქრისტეს მკვდრეთით ამოსაყვანად.
8. მაგრამ რას ამბობს იგი? „ახლოა შენთან სიტყვა, შენს ბაგეში და შენს გულში“, ესე იგი, რწმენის სიტყვა, რომელსაც ექადაგებთ.
9. იმიტომ რომ, თუ შენი ბაგით აღიარებ, რომ იესო უფალია, და შენი გულით ირწმუნებ, რომ ღმერთმა აღადგინა იგი მკვდრეთით, გადარჩები.

10. ვინაიდან გულით სწამთ სიმართლეს, ხოლო ბავით აღიარებენ გადასარჩენად.
11. რადგან წერილი ამბობს: „ყოველი მისი მორწმუნე არ შერცხვება“.
12. ამაში არ არის განსხვავება იუდეველსა და წარმართს შორის, ვინაიდან ერთი უფალი არის ყველაზე. ის უხვია ყველასათვის, ვინც მას მოუხმობს.
13. რადგან ყოველი, ვინც უფლის სახელს მოუხმობს, გადარჩება.
14. სახარება ეხარებოდა ისრაელიანებსაც, მაგრამ ისინი არ იყვნენ მორჩილნი
15. მაგრამ როგორ მოუხმონ მას, ვინც არ იწამეს? როგორ ირწმუნონ, ვის შესახებაც არ სმენიათ? როგორ მოისმინონ მქადაგებლის გარეშე?
16. და როგორ იქადაგონ, თუ წარგზავნილები არ არიან? როგორც წერია: „რა მშვენიერია სიკეთის მახარებელთა ჟერხნი!“
17. მაგრამ ყველამ როდი ისმინა სახარება. რადგან ესაია ამბობს: „უფალო, ვინ ირწმუნა ჩვენგან მოსმენილი?“
18. ამრიგად, რწმენა – მოსმენისაგან, ხოლო მოსმენა – ქრისტეს სიტყვისაგან.
19. მაგრამ ვამბობ: ნუთუ არ მოუსმენიათ? პირიქით, მთელ დედამიწას მოედო მათი ხმა და ქვეყნის კიდეებს – მათი სიტყვები.
20. მაგრამ ვამბობ: ნუთუ ისრაელმა არ იცოდა? პირველად მოსე ამბობს: „მე გავალვივებ თქვენში შურს არა-ერთი, გაგარისხებთ უგუნური ერთი“.
21. ხოლო ესაია გაბედულად ამბობს: „მიპოვეს მათ, ვინც არ მეძებდა. გამოვეცხადე მათ, ვინც არ მკითხულობდა“.
22. ხოლო ისრაელს ეუბნება: „მთელ დღეს ვიწვდიდი ჩემს ხელებს ურჩი და გაუგონარი ხალხისაკენ“.

თავი 11

მადლის არჩევით ინახება ნაშთი

1. **მაშ**, ვამბობ: ნუთუ ღმერთმა უარყო თავისი ხალხი? არამც და არამც. რადგან მეც ისრაელი ვარ, აბრაამის თესლისაგან, ბენიამინის ტომისაგან.
2. არ უარუყვია ღმერთს თავისი ხალხი, რომელიც წინასწარ იცნო. განა არ იცით, რას ამბობს წერილი ელიას შესახებ, როგორ ჩივის ისრაელზე ღვთის წინაშე და ამბობს:
3. „უფალო! შენი წინასწარმეტყველნი ამოხოცეს და შენი სამსხვერპლოები დაანგრიეს. დავრჩი მარტო მე, და ჩემს მოკვლას ცდილობენ“.
4. მაგრამ რას ეუბნება მას ღვთის პასუხი? „დავიტოვე მე ჩემთვის შვიდი ათასი კაცი, რომელთაც მუხლი არ მოიდრიკეს ბაალის წინაშე“.
5. ასევე ახლანდელ დროშიც მადლისმიერი ამორჩევით დარჩა ნატამალი.

6. ხოლო თუ მაღლით, უკვე არა საქმეებით, თორემ მაღლი აღარ იქნება მაღლი. ხოლო თუ საქმეებით იყო, ეს უკვე მაღლი აღარ არის. თორემ საქმე აღარ არის საქმე.
7. მაშ რა? რასაც ეძებდა ისრაელი, ვერ მიაღწია. მხოლოდ რჩეულებმა მიაღწიეს, დანარჩენები კი გაგულქვავდნენ.
8. როგორც წერია: „მისცა მათ ღმერთმა უგრძნობლობის სული, თვალები, რათა არ ხედავდნენ, და ყურები, რათა არ ესმოდეთ ღლეგანდელ ღლემდე“.
9. ხოლო დავითი ამბობს: „მათი სუფრა იყოს მახე, ბადე და საცდური და მათდა მისაგებელი,
10. დაიბინდოს მათი თვალები, რათა ვერ ხედავდნენ, ხოლო მათი ხერხემალი სამუდამოდ მრუდი იყოს“.

ისრაელიანთა დაცემით წარმართების ხსნა

11. მაშ, ვამბობ: იმდენად უნდა წაბორძიკდნენ, რომ დაეცნენ? არამც და არამც. მაგრამ მათი დაცემით ხსნა ელირსათ წარმართებს, რათა აღძრულიყო მათში შური.
12. და თუ მათი დაცემა წუთისოფლის სიმდიდრეა და მათი დამცრობა – წარმართთა სიმდიდრე, მით უმეტეს მათი სავსება.
13. ხოლო თქვენ გეუბნებით, წარმართთა: რამდენადაც წარმართთა მოციქული ვარ, ჩემს მსახურებას ვადიდებ.
14. ნეტა შემძლებოდა შურის გაღვივება ჩემს ახლობლებში და ზოგიერთი მათგანის ხსნა.
15. ვინაიდან, თუ მათი განდევნა ღმერთთან წუთისოფლის შერიგებაა, აბა, რაღა იქნება მათი მიღება, თუ არა სიცოცხლე მკვდართაგან?
16. თუ პირველი ნაყოფი წმიდაა, მაშ, ცომიც; და თუ ფესვი წმიდაა, მაშ, რტოც.
17. ხოლო თუ ზოგი რტო გადატყდა და შენ, გარეულო ზეთისხილო, დაემყენ მათ ადგილას და გახდი ზეთისხილის ფესვისა და წვენის თანაზიარი,
18. ნუ იამპარტავნებ რტოთა წინაშე. ხოლო თუ იამპარტავნებ, იცოდე, შენ კი არ გიკავია ფესვი, არამედ ფესვს უკავიხარ შენ.
19. შენ იტყვი: რტოები გადატყდნენ, რათა მე დავემყნაო!
20. კეთილი. ისინი გადატყდნენ, ვინაიდან არ სწამდათ, შენ კი დგახარ რწმენით; ნუ გაამაყდები, არამედ გეშინოდეს.
21. ვინაიდან, თუ ღმერთმა არ დაინდო ბუნებრივი რტოები, შენც არ დაგინდობს.
22. ამრიგად, ხედავ ღვთის სახიერებას და სიმკაცრეს: სიმკაცრეს დაცემულებზე და სახიერებას შენზე, თუ იღგები მის სახიერებაში, თორემ შენც მოიკვეთები.

23. და ისინიც, თუ ურწმუნოებაში არ იდგებიან, დაემყნობიან, რადგან ღმერთს ძალუძს მათი კვლავ მყნობა.
24. ხოლო თუ შენ მოკვეთილი ხარ ბუნებით ველური ზეთისხილისგან და არაბუნებრივად დაემყნე კარგ ზეთისხილს, მით უმეტეს ესენი, ბუნებრივები, დაემყნობიან თავიანთ ზეთისხილს.

ყველა ისრაელიანი გადარჩება

25. რადგან არ მინდა, ძმებო, არ იცოდეთ ეს საიდუმლო, რათა არ ეყრდნობოდეთ თქვენს სიბრძნეს: მანამდე ახლავს სიბრძნე ისრაელის ნაწილს, ვიდრე მთელი წარმართობა არ მივა ღმერთთან.
26. ასე მთელი ისრაელი გადარჩება, როგორც წერია: „მოვა სიონიდან მხსნელი და უღმერთობას ააცდენს იაკობს.
27. ეს არის ჩემი აღთქმა მათთვის, როცა წარვხოცავ მათ ცოდვებს“.
28. დიახ, სახარების მიხედვით ისინი მტრები არიან თქვენი გულისათვის, ხოლო ამორჩევის მიხედვით საყვარელნი – მამების გულისათვის.
29. ვინაიდან უცვალებელია ღვთის ნიჭი და მოწოდება.
30. ისევე, როგორც თქვენც ოდესღაც ეურჩებოდით ღმერთს, ახლა კი შეწყალებული ხართ მათი ურჩობის გამო,
31. ისე ახლა ისინიც ურჩობენ იმისათვის, რათა ისინიც შეწყალებულნი იქნენ იმ წყალობით, რომელიც თქვენ გეძლევათ.
32. ვინაიდან ყველანი ურჩობაში ჩაკეცა ღმერთმა, რათა ყველანი შეიწყალოს.
33. ო! ღვთის სიმდიდრეთა და სიბრძნისა და შემეცნების სიღრმე! როგორი ჩაუწვდომელნი არიან მისი სამართალნი და მიუკვლეველნი მისი გზები!
34. რადგან ვინ შეიცნო უფლის გონება? ვინ იყო მისი მრჩეველი?
35. ან ვინ მისცა მას წინასწარ, რომ მიუზღოს?
36. რადგან ყოველივე მისგან, მის მიერ და მის მიმართ არის. მას დიდება უკუნისამდე. ამინ.

თავი 12

შეძენით თქვენი სხეული ცოცხალ მსხვერპლად

1. **ამრიგად**, შეგაგონებთ, ძმებო, ღვთის წყალობებით, რომ შესწიროთ თქვენი სხეული ცოცხალ, წმიდა, ღვთის სასურველ მსხვერპლად – თქვენი სულიერი მსახურება.

2. და ნუ დაემსგავსებით ამ წუთისოფელს, არამედ შეიცვალენით თქვენი გონების განახლებით, რათა შეიცნოთ, რა არის ღვთის ნება – კეთილი, სასურველი და სრულყოფილი.

სხეული მართია, ასომები ბევრი

3. ჩემთვის მოცემული მადლით ვეუბნები ყოველ თქვენგანს: თქვენს თავზე იმაზე მეტად ნუ იფიქრებთ, ვიდრე უნდა ფიქრობდეთ, არამედ იფიქრეთ თავმდაბლურად, რწმენის საზომით, ღმერთმა რომ გიწილადათ თითოეულს.
4. ვინაიდან ჩვენ ერთ სხეულში მრავალი ასო გვაქვს, მაგრამ ყველა ასოს როდი აქვს ერთი და იგივე საქმე.
5. ასევე, ჩვენ, მრავალნი ერთ სხეულად ვართ ქრისტეში, ხოლო ერთიმეორისათვის – ასონი
6. და გვაქვს მადლით სხვადასხვა ნიჭი, ჩვენთვის მოცემული, თუ ქადაგებაა – რწმენის მიხედვით.
7. თუ მსახურებაა – მსახურებაში, თუ დამოძღვრაა – დამოძღვრაში,
8. თუ შემგონებელია – შეგონებით, გამჩუქებელია – უბრალოებით, უფროსია – სიბეჯითით და ქველმოქმედია – გულითადობით.

გიჟვარდეთ, აკურთხეთ, იხარეთ

9. სიყვარული იყოს უთვალთმაქცო, განერიდეთ ბოროტებას და მიეკარით კეთილს.
10. ძმათმოყვარეობაში – ერთმანეთისადმი გულთბილი სიყვარულით, პატივისცემაში ერთმანეთს დაასწარით.
11. იბეჯითეთ და ნუ დაიღლებით. სულთ აღიგზენით. ემსახურეთ უფალს.
12. იხარეთ იმედში, მომთმენნი იყავით გასაჭირში, ლოცვაში – მდგრადნი.
13. მონაწილეობა მიიღეთ წმიდათა საჭიროებაში, ესწრაფეთ სტუმართმოყვარეობას.
14. ლოცეთ თქვენი მღვწეულები, ლოცეთ და ნუ წყევლით.
15. მოხარულებთან იხარეთ და მოტირალებთან იტირეთ.
16. ერთსულოვნება გქონდეთ ერთმანეთში. ქედმაღლობას ნუ გამოედევნებით, არამედ მიჰყევით მორჩილთ, ბრძენი ნუ გეგონებათ საკუთარი თავი.
17. ნურვის მიაგებთ ბოროტის წილ ბოროტს. ცდილობდეთ კეთილს ყველა ადამიანის წინაშე.

18. თუ თქვენის მხრივ შესაძლებელია, ყველა ადამიანთან მშვიდობიანად იყავით.
19. შურს ნუ იძიებთ თქვენთვის, საყვარელნო, არამედ ადგილი მიეცით უფლის რისხვას, ვინაიდან წერია: „ჩემია შურისგება და მე მივაგებ, – ამბობს უფალი“.
20. ამიტომ, თუ შენი მტერი მშვიდია, დააპურე იგი. თუ სწყურია, დააღვინე, ვინაიდან ამის გაკეთებით ნაკვერჩხლებს აგროვებ მის თავზე.
21. არ დაგძლიოს ბოროტმა, არამედ სძლიე ბოროტს კეთილით.

თავი 13

ხელმწიფებანი ღვთის მსახურნი არიან

1. ყოველი სული დაემორჩილოს უმაღლეს ხელმწიფებას. ვინაიდან არ არსებობს ხელმწიფება, თუ არა ღვთისაგან, ხოლო არსებულნი ღვთის მიერ არიან დადგენილნი.
2. ამიტომ ხელმწიფების მოწინააღმდეგე ეწინააღმდეგება ღვთის დადგენილებას, ხოლო მოწინააღმდეგენი მსჯავრს დაიტყვენ თავზე.

სიყვარული არის რჯულის აღსრულება

3. რადგან მთავარნი საშიშნი არიან არა კეთილი საქმეებისათვის, არამედ ბოროტ-თათვის. თუ გსურს, რომ ხელმწიფებისა არ გეშინოდეს, კეთილი აკეთე და ქებას მიიღებ მისგან.
4. ვინაიდან იგი ღვთის მსახურია შენდა სასიკეთოდ. მაგრამ თუ ბოროტებას იქმ, გეშინოდეს, რადგან ტყუილად როდი ატარებს მახვილს. ის ღვთის მსახურია და რისხვით შურისმაძიებელი ბოროტმოქმედზე.
5. ამიტომ ჩვენ უნდა დავემორჩილოთ არა მარტო რისხვის გამო, არამედ სინდისის გამოც.
6. სწორედ ამისათვის იხდით ხარკებს, ვინაიდან ისინი ღვთის მსახურები არიან და დღენიადაგ ამას აკეთებენ.
7. ამრიგად, მიეცით ყველას, რაც ეკუთვნის: ვისაც ხარკი – ხარკი, ვისაც ბაჟი – ბაჟი, ვისაც შიში – შიში, ვისაც პატივი – პატივი.
8. არავისი არაფერი დაგედოთ ვალად, გარდა ერთიმეორის სიყვარულისა, ვინაიდან სხვისი მოყვარული ასრულებს რჯულს.
9. რადგან: „არ იმრუშო, არ მოკლა, არ მოიპარო, არ იყო ცრუ მოწმე, არ ინდომო“ და სხვა რამ მცნება შედის ამ სიტყვაში: „გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი“.

10. სიყვარული ბოროტს არ უზამს მოყვასს. ამიტომ სიყვარული რჯულის აღ-
ვსებაა.

შეიმოსეთ ნათლის საჭურველი

11. მაშ ასე, იმოქმედეთ, რადგან იცით დრო, რომ დადგა ძილისაგან თქვენი გამოლ-
ვიძების ჟამი. ვინაიდან ახლა უფრო ახლოა ჩვენი ხსნა, ვიდრე მაშინ, როცა ვირ-
წმუნეთ.
12. ღამე წავიდა და დღე მოახლოვდა. ამიტომ მოვიშორეთ სიბნელის საქმეები და
შევიმოსეთ ნათლის საჭურველი.
13. მოვიქცეთ თავდაჭერილად, როგორც დღისით: არა მსუნაგობით და ლოთობით,
არა ავხორცობითა და თავაშვებულობით, არა ჩხუბით და შურით,
14. არამედ შეიმოსეთ უფალი ქრისტე და ხორცზე ზრუნვას გულისთქმად ნუ
გაიხდით.

თავი 14

რატომ განიკითხავ ან ამცირებ შენს ძმას

1. **რწმენაში** უმტკიცები მიიღეთ, ოღონდ არა საკამათოდ აზრთა გამო.
2. ზოგს სჯერა, რომ ყველაფრის ჭამა შეიძლება, უძლური კი მხოლოდ მწვანი-
ლეულს ჭამს.
3. ვინც ჭამს, ნუ დაამცირებს იმას, ვინც არა ჭამს. და ვინც არა ჭამს, ნუ განიკით-
ხავს იმას, ვინც ჭამს. იმიტომ რომ ღმერთმა მიიღო იგი.
4. ვინ ხარ შენ, სხვისი მონის განმკითხველი? თავისი უფლის წინაშე იგი დგას
ან ეცემა, მაგრამ წამოყენებული იქნება, ვინაიდან ღმერთს ძალუძს მისი წამო-
ყენება.
5. ზოგი დღეს დღისგან განარჩევს, ზოგი კი ყველა დღეს ერთნაირად განიკით-
ხავს. ყველა თავის რწმენაში იყოს მტკიცე.
6. ვინც იცავს დღეს, უფლისათვის იცავს, და ვინც ჭამს, უფლისათვის ჭამს, რად-
გან მაღლობას სწირავს ღმერთს. ხოლო ვინც არ ჭამს, უფლისათვის არ ჭამს
და მაღლობას სწირავს ღმერთს.
7. ვინაიდან არც ერთი ჩვენგანი არ ცოცხლობს საკუთარი თავისათვის და არა-
ვინ კვდება საკუთარი თავისათვის.
8. ვინაიდან, თუ ვცოცხლობთ, უფლისათვის ვცოცხლობთ და, თუ ვკვდებით, უფ-
ლისათვის ვკვდებით. და ამიტომ, ვცოცხლობთ თუ ვკვდებით, უფლისანი ვართ.

9. რადგან იმისათვის მოკვდა ქრისტე და გაცოცხლდა, რომ იუფლოს მკვდრებზეც და ცოცხლებზეც.
10. მაშ, შენ რატომ განიკითხავ შენს ძმას? ანდა რატომ ამცირებ შენს ძმას? ჩვენ ხომ ყველანი წარვდგებით ღვთის სამსჯავროს წინაშე.
11. რადგან წერია: „მე ცოცხალი ვარ, – ამბობს უფალი. ჩემს წინაშე მოიდრიკება ყოველი მუხლი და ყოველი ენა აღიარებს ღმერთს“.
12. ამრიგად, ყოველი ჩვენგანი საკუთარი თავისათვის ანგარიშს ჩააბარებს ღმერთს.

ისეთი რაიმეს ნუ გააკეთებ, რაც შენს ძმას აცდუნებს

13. ამიტომ ნულარ განვიკითხავთ ერთმანეთს, არამედ იმსჯელებთ იმაზე, რომ ძმამ ძმა არ დააბრკოლოს და არ აცდუნოს.
14. მე ვიცი და მწამს უფალ იესოში, რომ არაფერია უწმიდური თავისთავად; მხოლოდ მისთვის არის უწმიდური, ვინც არაწმიდად ჩათვლის რამეს.
15. თუ საჭმლის გამო შეწუხდება შენი ძმა, შენ უკვე აღარ იქცევი სიყვარულით. შენი საჭმლით ნუ დაღუპავ მას, ვისთვისაც მოკვდა ქრისტე.
16. დასაგმოზი ნუ გახდება თქვენი სიკეთე.
17. ვინაიდან ღვთის სასუფეველი საჭმელ-სასმელი კი არ არის, არამედ სიმართლე, მშვიდობა და სიხარული სულიწმიდაში.
18. ხოლო ვინც ამით ემსახურება ქრისტეს, იგი სასურველია ღვთისათვის და მოსაწონი – ადამიანთათვის.
19. მაშ, ვესწრაფოდეთ იმას, რაც მშვიდობასა და ერთმანეთის აღშენებას ემსახურება.
20. საჭმლისათვის ნუ დაარღვევ ღვთის საქმეებს. ყოველივე წმიდაა, მაგრამ ბოროტია იმისათვის, ვინც შებრკოლებით ჭამს.
21. უმჯობესია არა ჭამო ხორცი, არ დალიო ღვინო და არც სხვა რამ, რითაც შენი ძმა შებრკოლდება.
22. გაქვს რწმენა? გქონდეს შენთვის ღვთის წინაშე. ნეტარია ის, ვინც თავის თავს არ სდებს მსჯავროს იმის გამო, რასაც ირჩევს.
23. ვინც ეჭვობს ჭამისას, დამნაშავეა, ვინაიდან რწმენით არ იქცევა. ხოლო ყოველივე, რაც რწმენით არაა, ცოდვაა.
24. ხოლო მას, ვისაც ძალუძს თქვენი განმტკიცება, ჩემი სახარების და იესო ქრისტეს ქადაგების მიხედვით, იმ საიდუმლოს გამოცხადებით, რომელიც უკუნიითიდან მიდუმებული იყო,
25. ხოლო ახლა გაცხადებულია წინასწარმეტყველური წერილებით, მარადიული ღვთის ბრძანებით ეუწყა ყველა ერს, რომ დაემორჩილონ რწმენას.

26. ერთადერთ ბრძენ ღმერთს, იესო ქრისტეს მეშვეობით, დიდება უკუნიითი უკუნიისამდე. ამინ.

თავი 15

მიიღეთ ერთმანეთი, როგორც ქრისტამ მიგიღოთ

1. ხოლო ჩვენ, ძლიერთ, გვმართებს ვზიდოთ უსუსურთა უძლურება და არ ვეძებოთ საკუთარი თავის სიამე.
2. ყოველი ჩვენგანი უნდა აამებდეს მოყვასს სასიკეთო აღშენებისათვის.
3. ვინაიდან ქრისტეც არ ეძებდა სიამეს თავისთვის, არამედ როგორც წერია: „შენი მლანძღველების ლანძღვა დამატყდა მე“.
4. რადგან ყოველივე, რაც წინათ დაიწერა, ჩვენს სასწავლებლად დაიწერა, რათა მოთმინებით და წერილთა ნუგეშით გვექონდეს იმედი.
5. ხოლო მოთმინებისა და ნუგეშის ღმერთმა მოგცეთ თქვენ ერთმანეთში ერთსულოვნება ქრისტე იესოს მიერ.
6. რათა ერთსულოვნად, ერთი პირით აღიდოთ ღმერთი, ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს მამა.
7. ამიტომ მიიღეთ ერთმანეთი ისევე, როგორც ქრისტემ მიგიღოთ თქვენ ღვთის სადიდებლად.

ქრისტე მსახურად წინადაცემთილუმბისთვის

8. ხოლო მე ვამბობ, რომ ქრისტე გახდა წინადაცვეთილთა მსახური ღვთის ქვემარტებისათვის, რათა შესრულებულიყო მამებისთვის აღთქმული,
9. და რათა წარმართებს განედიდებინათ ღმერთი შეწყალებისათვის, როგორც წერია: „ამისათვის გაღიარებ წარმართებს შორის და ვუგალობებ შენს სახელს“.
10. და კვლავ ამბობს: „იხარებდეთ წარმართონო, მის ხალხთან ერთად“.
11. და კვლავ: „წარმართებო, აქებდეთ უფალს და, ხალხებო, აღიდებდეთ მას“.
12. და კვლავ, ესაია ამბობს: „იყოს იესეს ფესვი, რომელიც აღდგება წარმართებზე საუფლოდ, მისი იმედი ექნებათ წარმართებს“.
13. ხოლო იმედის ღმერთმა აგავსოთ ყოველგვარი სიხარულით და მშვიდობით რწმენაში, რათა სულიწმიდის ძალით იუხვოთ იმედში.

პავლე ქრისტეს მსახური წარმართებში

14. და თვითონ მეც, ძმანო, დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენ თვითონაც სავსე ხართ სათნოებით, სავსე ხართ ყოველგვარი შემეცნებით და ძალგაძი თვითმანეთის დარიგება.
15. მაგრამ ცოტა გავკადნიერდი, როცა გწერდით აქა-იქ, როგორც თქვენდამი შეხსენებას ღვთის მიერ ჩემთვის მოცემული მაღლით –
16. ვიყო იესო ქრისტეს მსახური წარმართებთან და ღვთის სახარების მღვდელმსახური, რათა წარმართთა შესაწირავი იყოს სასურველი და სულიწმიდის მიერ წმიდა.
17. ამიტომ ძალმიძს ვიქო ქრისტე იესოში ღვთის წინაშე.
18. რადგან ვერ გავკადნიერდები ვილაპარაკო ისეთი რამ, რაც არ გაუკეთებია ქრისტეს ჩემი მეშვეობით წარმართთა დასამორჩილებლად სიტყვეთ და საქმით,
19. ნიშნებისა და სასწაულების ძალით, ღვთის სულის ძალით, ისე, რომ იერუსალიმიდან და მისი შემოგარენიდან ილურიკიამდე გავავრცელე ქრისტეს სახარება.
20. თანაც, ვცდილობდი მესარებინა არა იქ, სადაც უკვე ცნობილი იყო ქრისტეს სახელი, რათა არ მეშენებინა სხვის საძირკველზე,
21. არამედ როგორც წერია: „ვისთვისაც არ გამოუცხადებიათ, დაინახავენ, და ვისაც არ მოუსმენია, მიხვდებიან“.

ესპანეთში მგზავრობის განზრახვა

22. ამის გამოც იყო, რომ მრავალგზის შემიფერხდა თქვენთან მოსვლა.
23. ხოლო ახლა, როცა ჯერ კიდევ არა მაქვს ადგილი ამ მხარეებში, ხოლო მრავალი წელია მსურს თქვენთან მოსვლა,
24. როგორც კი დავაპირებ ესპანეთში გამგზავრებას, გამოგივლით, ვინაიდან ვიმედოვნებ, რომ გნახავთ გავლისას, და თქვენ გამაცილებთ იქ, და ერთხანს მაინც დავტკბები თქვენთან ყოფნით.
25. ხოლო ახლა იერუსალიმში მივდივარ წმიდათა სამსახურად.
26. რადგან მაკედონიამ და აქაიამ იწებეს მოწყალების მიცემა ღარიბი წმიდებისათვის, რომლებიც იერუსალიმში არიან.
27. იწებეს და მოვალენიც არიან მათ წინაშე. ვინაიდან, თუ წარმართები ეზიარნენ მათ სულიერში, ხორციელადაც უნდა მოემსახურონ მათ.
28. ამრიგად, როცა დავამთავრებ ამას და ბეჭედს დავასვამ მათ ნაყოფს, თქვენთან გამოვლით წავალ ესპანეთისკენ.

29. ხოლო ვიცი, რომ თქვენთან მოსვლისას მოვალ ქრისტეს სახარების სრული კურთხევით.
30. შეგაგონებთ თქვენ, ძმანო, ჩვენი უფლით, იესო ქრისტეთი, და სულის სიყვარულით, ჩემთან ერთად იბეჯითოთ ჩემთვის ღვთისადმი ლოცვებში.
31. რათა გადავურჩე ურწმუნოებს იუდეაში და წმიდათათვის სასიამოვნო იყოს ჩემი სამსახური იერუსალიმისთვის.
32. რათა სიხარულით მოვიდე თქვენთან ღვთის ნებით და დავისვენო თქვენთან.
33. მშვიდობის ღმერთი იყოს ყველა თქვენთაგან. ამინ.

თავი 16

ფიბეს შექება, მოიკითხვა ცალკეულ პირებს

1. აჰა, წარმოგიდგენთ ჩვენს დას ფიბეს, რომელიც არის კენჭრელთა ეკლესიის მსახური,
2. რათა მიიღოთ იგი უფალში, როგორც წმიდებს შეეფერება, და დაეხმაროთ ყველაფერში, რაც დასჭირდება თქვენთან, ვინაიდან ისიც ბევრის შემწე იყო და პირადად ჩემიც.
3. მოიკითხეთ პრისკილა და აკვილა, ჩემი თანამშრომელნი ქრისტე იესოში,
4. რომელნიც თავს სწირავდნენ ჩემი სიცოცხლისათვის და, რომელთაც არა მარტო მე ვემადლიერები, არამედ წარმართთა ეკლესიებიც და მათი საშინაო ეკლესიაც.
5. მოიკითხეთ ჩემი საყვარელი ეპენეტოსი, რომელიც აზიაში პირველი ნაყოფია ქრისტესათვის.
6. მოიკითხეთ მარიამი, რომელმაც ბევრი იშრომა თქვენთვის.
7. მოიკითხეთ ანდრონიკე და იუნია, ჩემი ნათესავები და ჩემი თანატყვევები, რომელნიც განთქმული არიან მოციქულებს შორის და ჩემზე უწინაც ირწმუნეს ქრისტე.
8. მოიკითხეთ ამპლიასივ ჩემი საყვარელი უფალში.
9. მოიკითხეთ ურბანოსი, ჩვენი თანამშრომელი ქრისტეში, და ჩემი საყვარელი სტაქისი.
10. მოიკითხეთ ქრისტეში გამოცდილი აპელესი. მოიკითხეთ არისტობულეს შინაურნი.
11. მოიკითხეთ ჩემი ნათესავი იროდიონი. მოიკითხეთ ნარკისუსის შინაურნი, უფალში მყოფნი.
12. მოიკითხეთ უფალში მშრომელები, ტრიფენა და ტრიფოსასი. მოიკითხეთ საყვარელი პერსისი, რომელმაც ბევრი იშრომა უფალში.

13. მოიკითხეთ უფალში რჩეული რუფუსი და დედა მისი და ჩემი.
14. მოიკითხეთ ასვინკრიტესი, ფლეგონი, ერმესი, პატრობასი, ჰერმასი, და მათთან მყოფი ძმები.
15. მოიკითხეთ ფილოლოგოსი და იულია, ნირეასი და მისი და, ოლიმპასი და მათთან მყოფი ყველა წმიდა.
16. მოიკითხეთ ერთმანეთი წმიდა ამბორით. მოკითხვას გითვლით ქრისტეს ყველა ეკლესია.

გაფრთხილება განხეთქილების წინააღმდეგ

17. შეგაგონებთ, ძმანო, მოერიდეთ მათ, ვინც განხეთქილებასა და საცდურს ქმნის წინააღმდეგ იმ მოძღვრებისა, რომელიც თქვენ ისწავლეთ, და ზურგი აქციეთ მათ.
18. ვინაიდან ასეთი ადამიანები ემსახურებიან არა ჩვენს უფალს იესო ქრისტეს, არამედ თავიანთ მუცელს და ლამაზი სიტყვებით და მოფერებით აცდენენ უმანკოთა გულებს.
19. რადგან თქვენი მორჩილება ყველასათვის ცნობილია. ამიტომ მოხარული ვარ თქვენს გამო, მაგრამ მინდა, რომ ბრძენი იყოთ სიკეთისათვის და უბრალონი ბოროტისათვის.
20. ხოლო მშვიდობის ღმერთი მალე თქვენს ფერხთით შემუსრავს სატანას. ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს მაღლი თქვენთანაა. ამინ.

მოკითხვა პავლეს თანაშემწეებიდან და კურთხევა

21. მოკითხვას გითვლიან ჩემი თანაშემწეო მელი ტიმოთე და ჩემი ნათესავები ლუკიოსი, იასონი, და სოსიპატროსი.
22. მოკითხვას გითვლიან უფალში ტერტოსი, რომელმაც დავწერე ეს წერილი.
23. მოკითხვას გითვლიან ჩემი მასპინძელი გაიოზი და მთელი ეკლესია. მოკითხვას გითვლიან ქალაქის ხაზინადარი ერასტოსი და ძმა კვარტოსი.
24. ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს მაღლი ყოველ თქვენგანთან. ამინ.

ნიკოლო მაკიაველი

1469-1527

შესავალი

იტალიელი ისტორიკოსი, მწერალი, დრამატურგი, პოლიტიკოსი და ფილოსოფოსი ნიკოლო მაკიაველი (Niccolò Machiavelli) დაიბადა 1469 წლის 3 მაისს, ქალაქ ფლორენციაში და გარდაიცვალა იმავე ქალაქში 1527 წლის 21 ივნისს. იტალიურ გვართა უმრავლესობის მსგავსად, მისი გვარიც ხმოვანფუძიანია, ამიტომაც ქართულად უნდა წარმოვთქვათ და ვწეროთ „მაკიაველის“, „მაკიაველიმ“ და არა „მაკიაველს“, „მაკიაველმა“.

ნიკოლო მაკიაველის ცხოვრების წლები თავსდება ისტორიულ პერიოდში, რომელსაც მოიხსენიებენ სიტყვით „რენესანსი“. ზოგჯერ და ბოლო დროს სულ უფრო იშვიათად ამ პერიოდს უწოდებენ „აღორძინების ხანას“. სიტყვა „რენესანსი“ ფრანგულად ხელახლა დაბადებას ნიშნავს და უმთავრესად შეეხება იტალიაში მე-14 საუკუნიდან მე-16 საუკუნის ბოლომდე განვითარებულ პროცესებს, რომელთაც თან ახლდა კულტურის, განსაკუთრებით კი ფერწერის, ქანდაკების, არქიტექტურისა და ლიტერატურის არნახული აღმავლობა. ეს ისტორიული პროცესები ძალიან რთული და მრავალფეროვანია. ჩვენთვის მნიშვნელოვანია რენესანსის დამახასიათებელი რამდენიმე თვისება:

1. იწყება წარსულის კვლევა: მე-14 საუკუნის შუა წლებიდან იტალიაში შეინიშნება განათლებული ადამიანების ინტერესი ანტიკური საბერძნეთისა და რომის ისტორიის, ლიტერატურისა და არქიტექტურისადმი. ანტიკური ეპოქის კულტურა შერაცხულ იქნა სწორუპოვარ სიმაღლედ, რომელზე ხელახალი ასვლა განიზრახეს ევროპის საუკეთესო ადამიანებმა და სწორედ ამ განზრახვიდან მომდინარეობს ტერმინი „რენესანსი“, რომელიც პირველად მე-19 საუკუნის დასაწყისში შემოიღეს გერმანელმა ისტორიკოსებმა.

2. ჰუმანიზმი: დღეს ამ ტერმინით ზოგადად აღინიშნება მსოფლმხედველობა, რომელიც აღიარებს ადამიანის მნიშვნელობასა და ღირებულებას, სასაუბრო ენაში კი ჰუმანიზმად ხშირად მოიხსენიებენ კაცთმოყვარეობას. რენესანსული თვალსაზრისით ჰუმანიზმი დაკავშირებული იყო იმ აზრის დამკვიდრებასთან, რომ ადამიანს გონებისა და ნების საშუალებით ძალუძს ცხოვრების შეცვლა, გარემო სინამდვილეზე გავლენის მოხდენა. მე-14 საუკუნიდან მოყოლებული, ადამიანის შინაგანი სამყაროსა და გარეგნობის ჩვენება მნიშვნელოვანი და საინტერესო გახდა. და თუ ადრე აღწერას მხოლოდ გამოჩენილი ადამიანები იმსახურებდნენ – მაგალითად, მოწამეები, წმინდანები, მეფეები და ა. შ. – რენესანსმა ყურადღების ცენტრში დააყენა თვით ადამიანი: მისი მშვენიერება და სიმახინჯე, გონება

და უგუნურება, ძალა და სისუსტე. ამ ყოველივეს შესწავლა და გადმოცემა იქცა განათლებული ადამიანების, ე. წ. ჰუმანისტების მთავარ მიზნად.

3. სიახლის აღიარება: რენესანსული მოღვაწეები (მოაზროვნეები, მწერლები, მხატვრები, არქიტექტორები) თავიანთ თავს „ახალ ადამიანებს“ უწოდებდნენ. მათი შეგნებული მიზანი იყო თვით ადამიანისა და მისი საარსებო გარემოს გაუმჯობესება. აქედან მომდინარეობს ჩვენთვის უკვე ჩვეული მისწრაფება მუდმივი განახლებისა და გაუმჯობესებისკენ.

სწორედ ამ კუთხიდან უყურებდა ცხოვრებას ნიკოლო მაკიაველიც. თუმცა მისი მხატვრული ნაწარმოებები (რამდენიმე ნოველა და სათეატრო პიესა) დიდი ლიტერატურული ღირსებებით არ გამოირჩევა და მხოლოდ ისტორიული ინტერესის საგანს წარმოადგენს, მაინც ნათლად ჩანს, რომ პერსონაჟები ამ თხზულებებში მოქმედებენ საკუთარი სურვილებისა და მისწრაფებების და არა გარედან მოცემული ზნეობრივი ნიმუშების შესაბამისად.

ჯერ კიდევ ბავშვობაში, შვიდი წლის ასაკიდან მიიღო ნიკოლო მაკიაველიმ კლასიკური განათლების საფუძველი, ანუ შეისწავლა ლათინური ენა და შეძლო მნიშვნელოვანი რომაელი ავტორების წაკითხვა. ლათინური თარგმანებით გაეცნო იგი ზოგ ბერძენ ავტორსაც.

ჩვენამდე მოღწეული პირველი მოწმობა იმისა, რომ მაკიაველი პოლიტიკით იყო დაინტერესებული, მიეკუთვნება 1498 წელს. ამ დროს მეგობრისადმი წერილში მაკიაველიმ დაწვრილებით აღწერა და დაახასიათა ფლორენციის მაშინდელი მდგომარეობა. ამ დროს მაკიაველი უკვე იყო ფლორენციის რესპუბლიკის მდივანი და ელჩი. 1498 წლიდან იწყება მისი მოღვაწეობის პირველი ეტაპი, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ პრაქტიკული.

1498-1512 წლებში, გარდა ფლორენციის რესპუბლიკის მთავრობაში ადმინისტრაციულ თანამდებობებზე მუშაობისა, მაკიაველი მრავალჯერ იქნა წარგზავნილი დიპლომატიური მისიებით რომში, გერმანიასა და საფრანგეთში. ამ ორ ქვეყანაში საელჩო მოგზაურობების დროს მაკიაველი აკვირდებოდა ყოფით და პოლიტიკურ ვითარებას. შედეგად დაიწერა ორი ტრაქტატი: „გერმანიის ამბების აღწერა“ და „საფრანგეთის ამბების აღწერა“. მიუხედავად სათაურებისა, ტრაქტატები არ წარმოადგენს უბრალო „აღწერებს“, არამედ გამოაქვს დასკვნები იმის შესახებ, თუ როგორ გავლენას ახდენს ამ ქვეყნების პოლიტიკაზე მათში არსებული ცხოვრების წესი და მცხოვრებთა ხასიათის თვისებები.

უნდა ითქვას, რომ პრაქტიკული პერიოდის თხზულებებში მაკიაველი ავლენს მიდგომებისა და თვალთახედვის მრავალფეროვნებას. აქ არის როგორც ღრმა თეორიული განაზრებები, ასევე პასუხი აქტუალურ თანამედროვე მოვლენებზე. მაგალითად, ამ პერიოდში მაკიაველიმ დაწერა ვრცელი პოლიტიკური თხზულება „მსჯელობა ტიტუს ლივიუსის პირველ დეკადაზე“. ტექსტს საფუძვლად უდევს რომაელი ისტორიკოსის ტიტუს ლივიუსის მიერ აღწერილი რომის ისტორია „ქალაქის დაარსებიდან დღემდე“. ტრაქტატში მაკიაველი განიხილავს რომის რესპუბლიკის ბუნებასა და საფუძვლებს. არის კიდევ ორი ზოგადი ხასიათის

უფრო მცირე თხზულებაც: „მსჯელობა ფულის შოვნის შესახებ“ და „მსჯელობა ფლორენციის სახლმწიფოს რეფორმირებაზე“.

ამავე დროს მაკიაველის კალამს ეკუთვნის შემდეგი ტრაქტატებიც: „როგორ უნდა მოვეპყრათ ვალდიკიანას ამბოხებულ მოსახლეობას“, „როგორ მოიქცა პერცოგი ვალენტინო ვიტელოცო ვიტელის მკვლელობისას“. როგორც სათაურებიდან ჩანს, მაკიაველი აქ თავისი დროის კონკრეტულ და, მისი აზრით, მნიშვნელოვან მოვლენებს განიხილავს.

1503 წლიდან მაკიაველის ფლორენციის რესპუბლიკის თავდაცვა მიანდეს. შეიარაღებული ძალები იმ დროს დაკომპლექტებული იყო დაქირავებული ჯარისკაცებით, რომლებსაც მაკიაველი არ ენდობოდა, ამიტომაც სამიოდე წელიწადში მან ისტორიაში პირველად შექმნა ფლორენციის პროფესიული არმია და მასში ქალაქის მკვიდრი მცხოვრებლები შეიყვანა.

ყოველივე ზემოთქმული მოწმობს, რომ მაკიაველის პოლიტიკური ნაშრომები არ ყოფილა დაფუძნებული მხოლოდ თეორიულ განაზრებებსა და სხვისი თხზულებების განხილვაზე. მაკიაველის პირადი გამოცდილება და ღვაწლი საკმარისად დიდი იყო. სამწუხაროდ, მოაზროვნის პოლიტიკურ კარიერას წერტილი დაესვა 1512 წელს.

ამ დროს პაპი იულიუს მეორის ძალისხმევით აპენინის ნახევარკუნძულიდან განდევნეს საფრანგეთის ჯარი და ფლორენციაშიც 1494 წელს გაძევებული მმართველების, მედიჩების საგვარეულოს წარმომადგენლებიც დაბრუნდნენ. ფლორენციის რესპუბლიკამ შეწყვიტა არსებობა. მედიჩებმა, რა თქმა უნდა მაკიაველიც არ დატოვეს თანამდებობაზე, ერთი წლის შემდეგ კი მას შეთქმულებაში მონაწილეობა დააბრალეს და ფლორენციის მახლობლად საკუთარ მამულში მიუსაჯეს გადასახლება.

ასე იწყება მაკიაველის ცხოვრებაში მეორე, თეორიული პერიოდი. ამ დროს ყოფილი პოლიტიკოსი მთლიანად ეძლევა წარსულის შესწავლას და წერს მშობლიური ქალაქის მრავალტომიან ისტორიას. განსხვავებით შუასაუკუნეობრივი მათიანეებისა, მაკიაველის მიერ დაწერილი „ფლორენციის ისტორია“ უფრო ახლოს დგას მეცნიერულ კვლევასთან, რადგან აქ არა მარტო მოვლენების ქრონოლოგიური აღწერაა, არამედ მათი მიზეზების დადგენის მცდელობაც შეინიშნება.

ამავე პერიოდს მიეკუთვნება მაკიაველის ყველაზე ცნობილი ტრაქტატი „მთავარი“ ანუ „ხელმწიფე“. წიგნი არც ისე დიდია მოცულობით, მაგრამ ავტორის თხზულებათა შორის სწორედ მან მოიპოვა ყველაზე დიდი პოპულარობა. წიგნის შესახებ აზრი არ ყოფილა ერთგვაროვანი. უნდა ითქვას, რომ სწორედ სახელმწიფოს მმართველები ამჟღავნებდნენ მისდამი ყველაზე დიდ ინტერესს. გამოქვეყნებულია ნაპოლეონ ბონაპარტის შენიშვნები, რომლებითაც საფრანგეთის იმპერატორმა აავსო წიგნის თავისი ეგზემპლარი. ეს წიგნი დიდ მხედართმთავარს ყველა ლაშქრობაში თან დაჰყოდა და გამუდმებით კითხულობდა. ასევე ცნობილია, რომ „მთავარის“ ტექსტი კარგად იცოდა საბჭოთა დიქტატორმა, იოსებ სტალინმა.

ამავე დროს იყო წიგნისა და ავტორისადმი საპირისპირო დამოკიდებულება: ინგლისის დედოფალს, ელისაბედ პირველს სძულდა მაკიაველი და სწორედ მის დროს იხსენიებდნენ იტალიელ პოლიტიკოსს მეტსახელით „შავი ნიკი“. ინგლისურენოვან ტრადიციაში ამავე სახელს ხშირად ატარებს ეშმაკიც. 1740 წელს საქსონიის მთავარმა, ფრიდრიხ დიდმა, რომელმაც დაწერა ტრაქტატი „ანტიმაკიაველი“:

ასევე არ ინდობდა პოლიტიკურ მოაზროვნეს ეკლესიაც: 1546 წელს ტრიდენტის საეკლესიო კრებაზე გავრცელდა აზრი, რომ „მთავარის“ ნამდვილი ავტორი არის თვით სატანა, ხოლო 1559 წლიდან ეკლესიამ აკრძალულ წიგნთა სიაში შეიყვანა მაკიაველის ყველა სხვა თხზულებაც.

რით იყო გამოწვეული შეფასებათა ასეთი მკვეთრი განსხვავება?

ფორმალურად მაკიაველის ტრაქტატი „მთავარი“ წარმოადგენს იმ დროს არსებულ სხვადასხვა ტიპის სახელმწიფოთა მიმოხილვას. ამის შემდეგ ავტორი პრაქტიკულ რჩევებს იძლევა: როგორ უნდა დაიპყროს მსურველმა ამა თუ იმ ტიპის სახელმწიფო და როგორ უნდა შეინარჩუნოს ძალაუფლება რაც შეიძლება დიდხანს. მკითხველთა გაღიზიანებას იწვევდა რჩევების პირდაპირი ხასიათი. მაკიაველი თითქოს ანგარიშს არ უწევს იმ გარემოებას, რომ ხშირად სისასტიკისა და ბოროტების ჩადენის რჩევას იძლევა.

საყოველთაოდ ცნობილია ფრაზა: „მიზანი ამართლებს საშუალებას“. ამ სიტყვების ავტორობა სწორედ მაკიაველის მიეწერება, თუმცა მათ ვერც ერთ მის ნაწერში ვერ იპოვით. სამაგიეროდ, მაკიაველიმ ნამდვილად თქვა შემდეგი: „ისე უნდა დაარტყა, რომ შურისძიებისა არ გეშინოდეს“. ასეთი აშკარა და დაუფარავი სისასტიკე ძალიან არ მოსწონდათ როგორც ჰუმანისტებს, ასევე სახელმწიფოს მეთაურებს.

ავტორის გასამართლებლად ზოგი მიიჩნევდა, რომ მაკიაველის „მთავარი“ სინამდვილეში არის სატირული ნაწარმოები, რომელიც შეფარვით ურჩევს მმართველებს, არასოდეს მოიქცნენ ისე, როგორც მის წიგნშია აღწერილი. უფრო ახლოს აღმოჩნდნენ სიმართლესთან ის მკვლევრები, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ მაკიაველიმ რელიგიისა და მორალისაგან გაათავისუფლა პოლიტიკა. მაგრამ აქ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ავტორს არ დაუგმია არც ეკლესია და არც მორალი.

მართლაც, მაკიაველი არსად არ ამბობს, რომ ქრისტიანები ცდებიან: პირიქით, ის, რასაც ეკლესია სიკეთეს უწოდებს, ნამდვილად სიკეთეა; ის, რასაც ეკლესია უწოდებს ბოროტებას, ნამდვილად ბოროტებაა. ამას მაკიაველი არასოდეს ეკამათება. მისი საფუძველი სხვაა და მდგომარეობს შემდეგში: ძალიან კარგი იქნებოდა, რომ ადამიანებს შეეძლოთ ისე ქცევა და ცხოვრება, როგორც ამას მოითხოვს სარწმუნოება, მაგრამ უბედურება ისაა, რომ ადამიანებს ეს არ შეუძლიათ და ვერც შეძლებენ. ამიტომ, თუ გვსურს წარმატების მიღწევა პოლიტიკურ ასპარეზზე, არ უნდა ვეცადოთ ამქვეყნად მარადიული სამართლიანობის დამყარებას სამართლიანი ხერხებით – უნდა ვიმოქმედოთ ისე, რომ ჩვენმა მოქმედებამ წარ-

მატება მოგვიტანოს. ამის მიზეზი მარტივია: ადამიანები არიან ისეთები, როგორებიც არიან და ვერასოდეს იქნებიან ისეთები, როგორც ამას ეკლესია მოითხოვს.

მაკიაველის პოლიტიკური იდეალი იყო რომის რესპუბლიკა. ამიტომაც ის სიკეთედ განიხილავდა ყველაფერს, რაც ხელს უწყობდა ამგვარი სახელმწიფოს არსებობას, და ბოროტებად შერაცხავდა ყველაფერს, რაც მას ხელს უშლიდა.

უფრო ადრე, ანტიკურ საბერძნეთში პლატონიც მსჯელობდა სახელმწიფოს შესახებ, მაგრამ პლატონი სვამდა ძირეულ შეკითხვებს: რას უნდა ემყარებოდეს და რისთვის უნდა არსებობდეს სახელმწიფო? როგორი უნდა იყოს მისი მმართველი? ამ კითხვების ასახსნელად და შემდეგ პასუხის საპოვნელად პლატონს დასჭირდა მითების გამოგონება.

ამისგან განსხვავებით, მაკიაველის არ აინტერესებს სახელმწიფოს არსებობის მიზეზი და მიზანი, ის განიხილავს უფრო მარტივ საკითხს: როგორი სახელმწიფოები არსებობენ სინამდვილეში? მაკიაველის არ აინტერესებს, როგორი უნდა იყოს მმართველი – კეთილი თუ ბოროტი, განათლებული თუ უსწავლელი – მთავარი სხვაა: როგორ უნდა მოიქცეს ის, რომ ხალხზე ბატონობა შეინარჩუნოს? ამიტომაც მაკიაველის არ სჭირდება ტექსტში მითების შემოყვანა.

მაკიაველის მემკვიდრეობა პერიოდის პოლიტიკური აზრისათვის უაღრესად გავლენიანი აღმოჩნდა. მაკიაველის შემდგომი პერიოდის მოაზროვნეები უკვე ვერ გაჩერდებიან გამოგონილი სახელმწიფოს აღწერაზე. ისინი არა მხოლოდ იმას გვეუბნებიან, თუ როგორი უნდა იყოს იდეალური საზოგადოება, არამედ გვიხსნიან, თუ რატომ და როგორ უნდა შევცვალოთ საზოგადოების ცხოვრება, რომ მივიღოთ უკეთესი შედეგი.

მაკიაველის ნაწერებს ბევრი კონკრეტული რჩევა მიუწოდებიათ მათთვის, ვისი სახელი ისტორიულ ბოროტებასთან არის დაკავშირებული, მაგრამ ვერავინ იტყვის, რომ ნაპოლეონი, ჰიტლერი და სტალინი უფრო „კეთილები“ და ლმობიერები იქნებოდნენ, მაკიაველი რომ არ წაეკითხათ. სამაგიეროდ, სრულიად აშკარაა მოაზროვნის ღვაწლი, რომელმაც საზოგადოებისა და სახელმწიფოებრიობის შესახებ ფიქრი მეცნიერებად აქცია, ხოლო პოლიტიკა ამქვეყნიურ და შესაძლებელ მიზნებს დაუმორჩილა.

მთავარი

დიდაზულ ლორანტოს პიარო მედიჩის ძეს

მთავრის წყალობის მოხვეჭის მოსურნენი, ჩვეულებისამებრ, მათთვის ყველაზე ძვირფას ნივთებს უძღვნიან მას, ან კიდევ იმ ნივთებს, რომლებიც, მათის აზრით, ყველაზე მეტად ეამება მთავარს. და ჩვენ ვხედავთ, რომ უმეტესწილად, ცხენებს, საჭურველს, ოქრომკერდით ნაქარგ ძოწეულს, პატიოსან თევლებსა და მთავართა სიდიადის საკადრის სხვა სამკაულთ უძღვნიან მზრძანებლებს. მაგრამ როდესაც დავაპირე თქვენი უდიდებულესობისათვის დამედასტურებინა ჩემი ერთგულება, მთელს ჩემს ავლა-დიდებაში ვერაფერს მივაკვლიე ჩემთვის უფრო ძვირფასსა და უფრო ფასეულს, ვიდრე დიდი ადამიანების საქმეთა ცოდნას, რომელიც თანადროულ ცხოვრებაზე ხანგრძლივი დაკვირვებისა და წარსულის გულმოდგინე შესწავლის შედეგად შევიძინე. დიდი დრო მოვანდომე მის გულდასმით განხილვას და გააზრებას, ახლა კი თხელტანიან წიგნში მოქცეულს, თქვენს უდიდებულესობას ვთავაზობ მას. და თუმცა კარგად მაქვს შეგნებული, რომ ის თქვენი ღირსი არ არის, მიუხედავად ამისა მჯერა, რომ, თქვენი დიდსულოვნების წყალობით, არ უარყოფთ მას, რადგანაც გესმით, რომ ყველაზე ძვირფასი ძღვენი, რომელიც მე შემეძლო მომერთმია თქვენთვის, იმის შესაძლებლობა გახლავთ, რომ მოკლე ხანში გაგიზიაროთ ყოველივე ის, რაც ამდენი წლის მანძილზე ურიცხვი სიმძიმისა და ჭირთათმენის ფასად შევისწავლე და შევიმეცნე, და რაც არ შემიძვია, არც ამისვია ვრცელი წიაღსვლებით, არც მაღალფარდოვანი თუ მიკიბულ-მოკიბული სიტყვებით, ანდა რომელიც გნებავთ გარეგნული სამკაულებით, რომლებითაც არა ერთი და ორი ავტორი კაზმავს ხოლმე თავის თხზულებას. რადგან მე მსურდა მისი ნამდვილი სამკაული ყოფილიყო ან შინაარსის სიმართლე და თხრობის სიმკაცრე, ან – არაფერი. არც ის მიმაჩნია თავხედობად, რომ მოკრძალებული ან მოკრძალებულზედაც უფრო დაბალი წოდების კაცი ბედავს განსაჯოს ან წარმართოს მთავართა მოქმედება: ვინაიდან, იმ მხატვრებისა არ იყოს, მაღლობთა დასახატად დაბლა, ხეობებში რომ ჩადიან, რათა იქიდან დაუკვირდნენ მთებისა და ბორცვების აგებულებას, ხოლო ხეობებს მთის მწვერვალებიდან აკვირდებიან, – ზუსტად ასევე, თუ გსურს სათანადოდ შეიცნო ხალხის ბუნება, მთავარი უნდა იყო, ხოლო მთავრის ბუნებას უბრალო მოქალაქე შეიცნობს უფრო უკეთ.

მაშ, მიიღეთ, თქვენო უდიდებულესობავ, ეს მოკრძალებული ძღვენი იმავეგრძნობით, რომლითაც მე მას გწირავთ: თუკი ინებებთ და გულდასმით განიხილავთ და წაიკითხავთ მას, შიგ ჰპოვებთ ჩემს მზურვალე სურვილს, – მიაღწიოთ იმ სიდიადეს, რასაც სვებედნიერება და ბევრი თქვენი სხვა სიკეთე გიქადით. და თუ თქვენი უდიდებულესობა თავისი სიმაღლის მწვერვალიდან ერთხელ მაინც გადმოავლებს

თვალს ამ დაბლობებს, დარწმუნდება, რაოდენ დაუმსახურებლად ვითმენ ბედისწერის სისასტიკესა და დაუსრულებელ უკუღმართობას.

თავი I

რამდენაირი არიან სამთავროები და რა გზით შეიძლება მათი დაპყრობა

ყველა სახელმწიფო, ყოველგვარი მმართველობა, რომლებსაც ჰქონდათ და აქვთ ადამიანებზე მბრძანებლობის უფლება, ან რესპუბლიკაა, ანდა სამთავრო. ასე იყო და ასეა ახლაც. სამთავროები ან მემკვიდრეობითი არიან, რომელთაც დიდი ხნის მანძილზე მართავს მთავართა ერთი საგვარეულო, ანდა – ახალნი. ეს უკანასკნელნი ან პირწმინდად ისეთნი არიან, როგორიც იყო მილანი ფრანჩესკო სფორცასათვის¹, ანდა მათი დამპყრობი მთავრის სამემკვიდრეო სამფლობელოსათვის შეერთებულნი, როგორც ნეაპოლის სამთავრო ესპანეთის მეფისათვის². ამნაირად შემომტკიცებული სამთავროები, ჩვეულებრივ ან მთავარს ემორჩილებიან, ან თავისუფალნი არიან; ხოლო მათ, ბედისწერისა თუ სიმამაცის წყალობით, სხვისი ან საკუთარი იარაღით იგდებენ ხელთ.

თავი II

მემკვიდრეობითი სამთავროებისათვის

რესპუბლიკებზე აღარაფერს ვიტყვი, ვინაიდან სხვა ადგილას დაწვრილებით ვილაპარაკე მათზე¹. მივუბრუნდები მხოლოდ და მხოლოდ სამთავროებს და, ზემოთ მონიშნულ საფუძველზე დაყრდნობით, შევეცდები დავასაბუთო, როგორ შეიძლება მათი მართვა და შენარჩუნება.

მაშ, ასე, მე ვამტკიცებ, რომ მემკვიდრეობით მთავარს, ვისი ქვეშევრდომიც დიდი ხანია მორჩილებენ მის საგვარეულოს, გაცილებით უფრო უადვილდება ძალაუფლების შენარჩუნება, ვიდრე ახალ მბრძანებელს, ვინაიდან საამისოდ მთავრისათვის საკმარისია არ დაარღვიოს წინაპართა მიერ დაფუძნებული წესრიგი და უნარიანად გამოიყენოს ყველა ხელსაყრელი ვითარება; ასე რომ, თვით ის მთავარიც კი, რომელიც მაინცდამაინც დიდი ჭკუითა და გამჭრიახობით არ გამოირჩევა, ყოველთვის შეინარჩუნებს ძალაუფლებას, თუკი რაღაც უჩვეულო და საგანგებო ძალადობის შედეგად არ დაკარგა იგი; მაგრამ კიდევაც რომ დაკარგოს, კვლავ დაიბრუნებს მას, როგორც კი მოძალადეს რაიმე უბედურება დაატყდება თავზე. ამის ნიმუშად იტალიაში ჩვენ გვეგულება ფერარის დუკა, რომელმაც მხოლოდ და მხოლოდ იმის წყალობით მოიგერია ვენეციელთა შეტევები 84 წელს და პაპ იულიუს II-ისა 10 წელს, რომ ოდითგანვე გაბატონებულ საგვარეულოს ეკუთვნოდა². ვინაიდან მემკვიდრეობითი

მთავრის დასამხოზად გაცილებით ნაკლები მიზეზი არსებობს და ნაკლები აუცილებლობა, ამიტომაც, რომ ის უფრო მეტად უყვარს ხალხს. და თუ რაღაც უჩვეულო ბიწიერება მის მიმართ საყოველთაო სიძულვილის წყაროდ არ იქცა, საფუძველს მოკლებული არ იქნება ვივარაუდოთ, რომ ქვეშევრდომთათვის დიახაც სასურველი იქნება იგი; ხოლო მისი საგვარეულოს სიძველე და უწყვეტობა თავისთავად გააქარწყლებენ ყოველგვარი სიახლის მიზეზს და ხსოვნას, ვინაიდან ერთი ცვლილება ყოველთვის გზას უხსნის მეორეს.

თავი III

შერეული სამთავროებისათვის

ახალ მთავარს ძალიან უჭირს ძალაუფლების შენარჩუნება. თვით მემკვიდრეობითი მთავარიც კი, რომელმაც ახალი სამფლობელო შემოიმტკიცა (ასე რომ, მის სამთავროს შეიძლება შერეული ეწოდოს), გაჭირვებით ინარჩუნებს ძალაუფლებას, იმ ბუნებრივი მიზეზის გამო, რასაც გადატრიალებანი იწვევენ ახალ სამთავროებში. ხალხს ჰგონია, რომ ახალი მთავარი უკეთესი იქნება ძველზე და ამიტომ, დროს იხელთებს თუ არა, უჯანყდება ამ უკანასკნელს; მაგრამ მალე რწმუნდება, რომ მოლოდინი გაუცრუვდა, ვინაიდან ახალი მთავარი ყოველთვის უარესია ძველზე, რაც აგრეთვე ბუნებრივია და ჩვეულებრივი, ვინაიდან დამპყრობელი გამუდმებით ავიწროებს ახალ ქვეშევრდომთ არა მარტო დაბანაკებულ მოლაშქრეთა მემკვიდრეობით, არამედ ძალადობის ურიცხვი სხვა საშუალებებითაც, რასაც გარდუვალად იწვევს ყოველი ახალი სამფლობელოს შემომტკიცება. ასე რომ, მთავარი იძულებულია გადაიმტეროს ყველა, ვინც შეურაცხყო ამ ახალი სამთავროს დაპყრობისას; ხოლო, ამასთან, არც იმათი მეგობრობის შენარჩუნება ძალუძს, ვინც ხელი შეუწყო მის გამარჯვებას, ვინაიდან ვერასდიდებით ვერ დააკმაყოფილებს მათ ისე სრულად, როგორც ისინი ვარაუდობდნენ, და ვერც გადამჭრელ ზომებს მიმართავს მათ წინააღმდეგ, რაკილა დავალებულია ამ ხალხისაგან. რაგინდ ძლიერიც უნდა იყოს მთავრის ლაშქარი, მაინც ვერ შესძლებს ამა თუ იმ ქვეყანაში შეღწევას ადგილობრივი მცხოვრებლების დაუხმარებლად. აი, რატომაც, რომ საფრანგეთის მეფემ ლუი XII-მ ესოდენ სწრაფად დაიმორჩილა მილანი და ასევე სწრაფად დაჰკარგა იგი. პირველად რომ წაერთმიათ მილანი მისთვის, ლოდოვიკოს საკუთარი ძალებიც საკმარისი აღმოჩნდა, ვინაიდან იმავე ხალხმა, რომელმაც კარი გაუღო მეფეს, – რაკილა თავი მოტყუებულად იგრძნო და ვერ ეღირსა იმ სიკეთეს, რისი იმედიც ჰქონდა, – ველარ შესძლო ახალი მთავრის ძალმომრეობის ატანა. მაგრამ ისიც აშკარაა, რომ თუ შესაძლო გახდა ამბოხებული ქვეყნების ხელმეორედ დამორჩილება, ისინი აგრე ადვილად ველარ დაიძვრენენ თავს; ვინაიდან მბრძანებელი, რომელსაც ამბოხება გაკვეთილად გამოადგება, უფრო გადამჭრელ ზომებს მიმართავს თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად: არ მოერიდება არც ურჩთა დასჯას, არც ეჭვმიტანილთა მხილებას და წინდახედულად გაამაგრებს ყველა სუსტ ადგილს. ამრიგად, თუკი

საიმისოდ, რომ საფრანგეთისათვის პირველად წაერთმიათ მილანი, საკმარისი აღმოჩნდა დუკა ლოდოვიკოს ერთი გაბრძოლება საზღვარზე, სამაგიეროდ, მეორედ წასართმევად საჭირო შეიქმნა მთელი ქვეყანა დარაზმულიყო მის წინააღმდეგ, ხოლო მისი ლაშქარი გაფანტული და განდევნილი ყოფილიყო იტალიიდან. ამის მიზეზი ზემოთ უკვე მოვიხსენიეთ¹. მაგრამ საფრანგეთმა ერთჯერაც და მეორეჯერაც დაჰკარგა მილანი. პირველი წარუმატებლობის ზოგადი მიზეზები უკვე მოგახსენეთ; ახლა კი ისლა დაგვრჩენია, განვიხილოთ მეორე მარცხის მიზეზები და გიჩვენოთ საშუალებები, რომლებიც ხელთ ჰქონდა საფრანგეთის მეფეს და მის ადგილას შეეძლო უკეთ გამოეყენებინა სხვას, რათა უფრო მტკიცედ დამკვიდრებულიყო დაპყრობილ ქვეყანაში, ვიდრე ეს მოახერხა მეფემ. უნდა აღვნიშნოთ, რომ სამთავროები, რომლებიც დაპყრობის შედეგად უერთდებიან მათი დამპყრობი მთავრის სამფლობელოს, ან იმავე სამფლობელოს ფარგლებში მდებარეობენ და იმავე ენაზე ლაპარაკობენ, ან კიდევ – მის ფარგლებს გარეთ. პირველ შემთხვევაში მათი შენარჩუნება ძალიან ადვილია, მით უმეტეს, თუკი ისინი ნაჩვევნი არ არიან თავისუფლებას; ამიტომ, თუ გსურს უზრუნველად ფლობდე მათ, საკმარისია მუსრი გაავლო იქაურ მთავართა საგვარეულოს. რაც შეეხება დანარჩენს, რაკილა ხალხი დაინახავს, რომ უწინდელი წესრიგი უცვლელი დარჩა, ხოლო ჩვეულებები არაფრით არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, – დიახ, ეს ხალხი თვინიერი და მორჩილი იქნება, როგორც, მაგალითად, ბურგუნდია, ბრეტანია, გასკონია და ნორმანდია², რომლებიც ამდენი ხნის მანძილზე განუყოფელი არიან საფრანგეთისაგან. და თუმცა ისინი ენობრივად, ცოტა არ იყოს, განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მაგრამ ჩვეულებათა მსგავსების გამო კარგად ეგუებიან ერთმანეთს. თუკი ამნაირი სამფლობელოების ხელში ჩამგდებს მათი შენარჩუნება სურს, მას ორი რამ უნდა ახსოვდეს: ჯერ ერთი, ის, რომ მუსრი გაავლოს უწინდელი მთავრის საგვარეულოს, და მეორეც ის, რომ არ შეცვალოს არც მათი კანონები და არც ხარკის აკრეფის წესი, რათა, ამრიგად, ახალი სამფლობელო განუყოფელ მთლიანობად შეერწყას ძველს.

მაგრამ როდესაც სამფლობელოებს ენით, ჩვეულებებითა და წესწყობილებით განსხვავებულ ქვეყნებში იგდებენ ხელთ, აქ თავს იჩენენ სიძნელენი, და მათ შესაძლებლობა ზედის კეთილმოწყალება და დიდი მოქნილობაა საჭირო. უკეთესი და უქმედითესი საშუალება იქნებოდა ამ სამფლობელოებში თვითონ მათი დამპყრობის გადასახლება. ეს უფრო მტკიცეს გახდიდა და გაახანგრძლივებდა მის მფლობელობას. ასე მოიქცა თურქეთის სულთანი საბერძნეთის მიმართ³: ყოველგვარი ღონისძიების მიუხედავად, ის ვერასდიდებით ვერ შესძლებდა ამ ქვეყნის შენარჩუნებას, საცხოვრებლად რომ არ გადასახლებულიყო იქ. ვინაიდან, როდესაც დაპყრობილ ქვეყანაში ცხოვრობ, ჩანასახშივე ამჩნევ მღელვარებას და შეგიძლია სასწრაფოდ ჩაახშო იგი; შორს მყოფი კი მხოლოდ მაშინ თუ შეიტყობ მღელვარების ამბავს, როცა ის უკვე მთელს ქვეყანას მოედო და ველარაფრით ველარ უშველი. ეგეც არ იყოს, ქვეყანა ვერ ითმენს გაპარტახებას მთავრის მოხელეთაგან. ქვემეგრდომნი კმაყოფილნი არიან იმით, რომ ყოველთვის შეუძლიათ უშუალოდ მიმართონ მთავარს; ამიტომ, თუკი მორჩილებას ირჩევენ, მისი სიყვარულის უფრო მეტი საბაზი აქვთ,

თუ არა და – იმისა, რომ ეშინოდეთ მისი. რაც შეეხება უცხოელებს, რომლებიც ამ ქვეყანაზე თავდასხმას აპირებენ, მთავრის იქ ყოფნა, ცოტა არ იყოს, აკრთობთ და ხელ-ფეხს უბოჭავთ. ასე რომ მთავარი, რომელიც დაპყრობილ ქვეყანაში ცხოვრობს, იშვიათად თუ დაჰკარგავს მას.

მეორე ქმედითი საშუალებაა ორ-სამ ადგილას კოლონიების დაარსება, რომლებიც, გარკვეული აზრით, ამ ქვეყნის დამცველთა როლს შეასრულებენ. ამიტომ აუცილებელია ან ასე მოიქცე, ანდა დაპყრობილ ქვეყანაში ცხენოსანთა თუ ქვეითთა მრავალრიცხოვანი რაზმები იყოლიო. კოლონიები არც ისე ძვირი უჯდება მთავარს და თითქმის სულ მუქთად ან ჩალის ფასად აარსებს და ინახავს მათ. ამასთან, იგი მტრად მოიკიდებს მხოლოდ იმ ხალხს, ვისაც სახნავ-სათესსა თუ საცხოვრებლებს ართმევს, რათა ახალ მოსახლეებს უბოძოს ისინი. მაგრამ მისი მტრები მთელი მოსახლეობის მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილს შეადგენენ და, ეგეც არ იყოს, დაქსაქსულნი და გაღატაკებულნი ვერაფერს დააკლებენ მას. რაც შეეხება დანარჩენ მცხოვრებთ, რაკილა, ერთის მხრივ, არაფერი დაუშავდებათ, უმაღვე დაცხრებიან, ხოლო მეორეს მხრივ, დაშინებულნი, ვაითუ გაღატაკებულთა დღეში ჩავცვივდეთო, ვერ გაბედავენ ურჩობას. ერთის სიტყვით, ეს კოლონიები დიდ დანახარჯებს არ მოითხოვენ, უფრო მეტი ერთგულებით გამოირჩევიან და ნაკლებად აშფოთებენ მოსახლეობას. აღშფოთებულნი და მტრულად განწყობილნი კი, როგორც მოგახსენეთ, ვერას დააკლებენ მთავარს.

ამასთან დაკავშირებით, უნდა შევნიშნოთ, რომ ადამიანები ან ალერსით უნდა მოინადირო, ანდა სულაც თავიდან მოიშორო ისინი; რადგან თუ ხალხი შურს იძიებს მცირეოდენი წყენის გამო, სამაგიეროდ, მძიმე შეურაცხყოფისათვის სამაგიეროს გადახდის თავი არა აქვს; მაშასადამე, კაცისთვის მიყენებული შეურაცხყოფა იმნაირი უნდა იყოს, რომ შურისგების არ გეშინოდეს. მაგრამ თუ კოლონიების ნაცვლად ლაშქრის შენახვას დააპირებს, ეს უფრო ძვირი დაუჯდება მთავარს და იძულებული იქნება დაცვას გადააგოს დაპყრობილი ქვეყნიდან მიღებული მთელი შემოსავალი, ასე რომ, მონაპოვარი დანაკარგად გადაექცევა და ეგეც არ იყოს, ყველაზე მეტად სწორედ ეს აშფოთებს ხალხს: ლაშქრის ბანაკად დგომა თუ გადაადგილება გულისწყრომას იწვევს მთელს ქვეყანაში; ამნაირი მდგომარეობის სიმძაფრე მტკივნეულად განიცდება მთელი მოსახლეობის მიერ, და თვითეული მცხოვრები მტრად ექცევა მთავარს; თანაც, ეს ისეთი მტრები არიან, რომლებსაც შეუძლიათ ბევრი რამ გავნონ, ვინაიდან, თავიანთი დათრგუნვილობის მიუხედავად, მაინც საკუთარ ჭერქვეშ რჩებიან. ასე, რომ, რა თვალსაზრისითაც უნდა მიუდგე, ამნაირი დაცვა იმდენადვე უსარგებლოა, რამდენადაც სასარგებლოა დაცვა კოლონიების დაარსების საშუალებით.

გარდა ამისა, ვინც ზნე-ჩვეულებებით განსხვავებულ ქვეყანაში ცხოვრობს, ნაკლებად ძლიერი მეზობლების თავკაცად და მფარველად უნდა იქცეს, ყოველნაირად ეცადოს უფრო ძლიერთა დასუსტებას და ფხიზლად ეჭიროს თვალი, რათა ქვეყანაში მასზე არანაკლებ ძლევამოსილი მზრდნებელი არ შემოიჭრას. ვინაიდან ყოველთვის მოსალოდნელია, რომ უკმაყოფილო მცხოვრებნი (შიშისა თუ მეტისმეტი პატივმოყ-

ვარეობის გამო) უცხოელს მიმართავენ დახმარებისათვის. ასე მოუხმეს ეტოლიელებმა რომაელებს საბერძნეთში⁴, და, საერთოდ, ყველა სხვა ქვეყანაშიაც, სადაც კი რომაელები შესულან, მათ ადგილობრივი მოსახლეობა იწვევდა ხოლმე. ჩვეულებრივ, ასე ხდება: როგორც კი ქვეყანაში შეიჭრება ძლევამოსილი უცხოელი, ყველა ნაკლებ გავლენიანი პირი, მათდამი შურიტ აღძრული, ვინც მანამდე უფრო გავლენიანი იყო, ამ უცხოელის თანამზრახველი ხდება, ასე რომ, ეს უკანასკნელი ადვილად ახერხებს მათ გადაბირებას, ვინაიდან ისინი დაუყოვნებლივ და ერთსულოვნად უჭერენ მხარს მის მფლობელობას. უცხო მომხდურმა იმისთვისღა უნდა იზრუნოს, რომ მეტისმეტად არ გაიზარდოს მათი ძალა და გავლენა, რათა, საკუთარ ძალებზე დაყრდნობითა და მათი მხარდაჭერის წყალობით, ადვილად შესძლოს უფრო ძლიერთა დამხობა, და, ამრიგად, ქვეყნის სრულუფლებიან ბატონ-პატრონად იქცეს. და ვინც, ამ მხრივ, სათანადოდ არ დაიბრუნებს საკუთარ თავს, მალე დაკარგავს თავის მონაპოვარს, მაგრამ კიდევაც რომ შეინარჩუნოს, უნდა თუ არა, ურიცხვი სიძნელის და სირთულის წინააღმდეგ მოუწევს ბრძოლა.

რომაელები, მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში, ყოველთვის იცავდნენ ამ წესებს: აარსებდნენ კოლონიებს, მხარს უჭერდნენ ნაკლებად ძლიერთ, თუმცა ხელს როდი უწყობდნენ მათ აღზევებას, ასუსტებდნენ უფრო ძალმორჩმულთ და ფიზიკურად ეჭირათ თვალი, რათა ამ ქვეყნებში არ შეეღწია ძლევამოსილ უცხოელთა გავლენას. სანიმუშოდ მხოლოდ საბერძნეთს დავასახელებ: რომაელები მხარს უჭერდნენ აქაველებსა და ეტოლიელებს. მათვე დააქვეითეს მაკედონიის სამეფო და განდევნეს ანტიოქე: მაგრამ არასოდეს, არც აქაველთა და არც ეტოლიელთა დამსახურების გამო, არ მიუციათ მათთვის იმის საშუალება, რომ სხვების მაგივრად თვითონ აღზევებულიყვნენ; არც ფილიპესთვის (მიუხედავად მისი მრწამსისა) უღირსებით თავისი მეგობრობა, ვიდრე არ დააკნინეს იგი; და, ბოლოს, ვერც ანტიოქეს უშველა მთელმა თავისმა ძალმოსილებამ, რათა, მათი დასტურით, ერთი სამფლობელო მაინც შეენარჩუნებინა ამ ქვეყანაში⁵. რომაელები ამ შემთხვევაში ისე იქცეოდნენ, როგორც უნდა იქცეოდნენ, საერთოდ, ბრძენი მთავრები, რომლებიც არა მარტო აწინდელ, არამედ მომავალ გართულებებსაც უნდა ითვალისწინებდნენ და ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რათა თავიდან აიცილონ ისინი. რადგან, თუ შეიძლება მათი წინასწარ განჭვრეტა, არც მათთან ბრძოლა იქნება შეუძლებელი; მაგრამ თუ მათ მოახლოებას დაუწყებდნენ, ყოველგვარი ღონისძიება ნაგვიანევი აღმოჩნდება, რადგანაც უკურნებელი გახდება სენი. ვინაიდან აქ საქმე ზუსტად ისეა, როგორც ექიმები ამბობენ ქლექთან დაკავშირებით: თავდაპირველად მისი განკურნება ადვილია, მაგრამ გამოცნობა ძნელი, ხოლო თუ საკმაოდ გვიან და სწეულება გამოუცნობი და განუკურნავი დარჩა, მაშინ, პირიქით, მისი გამოცნობა ადვილია, მაგრამ განკურნებაა ძნელი.

იგივე ითქმის სახელმწიფოს მიმართ: თუკი წინასწარ გამოიცნო მის წიაღში ჩასახულ ბოროტებას (რაც გამჭრიახთა ხვედრია მხოლოდ), მისი განკურნება ადვილი საქმეა; მაგრამ თუ ვერ გამოიცანი და საშუალება მიეცა ისე იზარდოს, რომ ყველასათვის ცხადი შეიქნეს, მაშინ უკვე ველარაფერს უშველი მას. ამიტომ რომაელები, რომლებიც

წინასწარ ჭკრეტდნენ მოსალოდნელ გართულებებს, ყოველთვის პოულობდნენ მათ წინააღმდეგ ქმედით საშუალებებს და არასოდეს არ აფუჩეჩებდნენ საქმეს, რათა თავიდან აეცილებინათ ომი; ვინაიდან ესმოდათ, რომ თუ ასე არ მოიქცეოდნენ, საბოლოოდ კი ვერ შესძლებდნენ ომის თავიდან აცილებას, არამედ იძულებულნი იქნებოდნენ, მოწინააღმდეგის სასარგებლოდ მხოლოდ დროებით გადაედოთ იგი. ამიტომაც ამჯობინეს საბერძნეთშივე ეომათ ფილიპესა და ანტიოქესთან, რათა იტალიაში არ შესჯახებოდნენ მათ, თუმცაღა იმხანად დიახაც შეეძლოთ, უომრად გასცლოდნენ ერთსაც და მეორესაც, მაგრამ არ ისურვეს, ვინაიდან არაფრად ეპიტნავებოდათ ანდაზა, ერთთავად პირზე რომ აკერიათ ჩვენს ბრძენ თავკაცებს: „უცადე გააჭიანურო დრო“; პირიქით, ისე იქცეოდნენ, როგორც საკუთარი სიქველე და კეთილგონიერება უკარნახებდათ: რადგანაც დრო სრულიად გულგრილია ჩვენს მიმართ და თანაბრად გვახვევს თავზე როგორც სიკეთეს, ისე ბოროტებას, როგორც ბოროტებას, ისე სიკეთეს.

მაგრამ კვლავ მიგუბრუნდეთ საფრანგეთს და ვნახოთ დაიცვა თუ არა მან ზემოთ აღნიშნულთაგან თუნდაც ერთი წესი. აქ შარლის⁶ მოქმედებას კი არ განვიხილავთ, არამედ ლუისას⁷, ვინაიდან მისი ქცევა უფრო ცნობილია, იმის წყალობით, რომ შესძლო უფრო დიდხანს დამკვიდრებულიყო იტალიაში. თქვენ დანახავთ, რომ სწორედ იმის საპირისპიროდ იქცეოდა, როგორც უნდა მოქცეულიყო, თუკი თავისი სამფლობელოს შენარჩუნება სურდა. მეფე ლუი იტალიაში ვენეციელთა პატივმოყვარეობამ მოიყვანა⁸, რომელთაც სურდათ მისი შემოსვლით ესარგებლათ და ნახევარი ლომბარდია ჩაეგდოთ ხელში. მე არც ამ შემოსვლის დაგმობა მსურს და არც მეფის გადაწყვეტილებისა, ვინაიდან, რაკილა უნდოდა იტალიაში მოეკიდებინა ფეხი, მაგრამ ამ ქვეყანაში მეგობრები არ ჰყავდა, რადგან მეფე შარლის მოქმედების წყალობით მის წინაშე ყველა კარი ჩაკეტილი აღმოჩნდა, – იძულებული იყო გაეზიარებინა მეგობრობა, რომელსაც სთავაზობდნენ. და ის წარმატებით განახორციელებდა თავის შთანაფიქრს, სხვა მხრივ რომ ასერიგად არ შეეცოდა.

ლომბარდიის დაპყრობის შემდეგ მეფემ დაუყოვნებლივ დაიბრუნა ის გავლენა, რომელიც შარლის წყალობით დაკარგა. გენუა დათმობაზე წავიდა; ფლორენციელები მეგობრულად ამოუდგნენ მხარში, მანტუის მარკიზას, ფერარის დუკას, ბენტივოლიებს, ფორლელ გრაფინიას, ფანცას, პეზაროს, რიმინის, კამერინოს, პიომბინოს მბრძანებლებს⁹, ლუკელებს, პიზელებს, სიენელებს, – ყველას მისი მეგობრობის მოხვეჭა სურდა. და მაშინ ვენეციელებს შეეძლოთ თვალნათლივ დარწმუნებულიყვნენ, რაოდენ შლევური იყო მათი გადაწყვეტილება: მათ მხოლოდ ლომბარდიის ორი ოლქის ხელში ჩაგდება სურდათ, და იტალიის ორი მესამედის მბრძანებლად კი აქციეს მეფე!¹⁰ მერედა, რა ადვილად შეეძლო მას თავისი მდგომარეობა განემტკიცებინა იტალიაში, თუკი დაიცავდა ზემოთ ხსენებულ წესებს და უზრუნველყოფდა თავისი მეგობრების უშიშროებას, რომლებიც თავიანთი სიმრავლის, სისუსტისა და სიმხდალის გამო (ვინ ეკლესიას უფროთხოდა, ვინ კიდევ – ვენეციელებს) იძულებულნი იქნებოდნენ ყოველთვის მხარი დაეჭირათ მისთვის. მათზე დაყრდნობით კი მეფეს შეეძლო თავი დაეზღვია ყველასაგან, ვინც ჯერ კიდევ ანგარიშგასაწევ ძალად ითვლებოდა იტალიაში. მაგრამ მილანში შესვლისთანავე ის სულ სხვაგვარად მოიქცა და პაპ ალექსანდრეს¹¹ რომა-

ნიის დაპყრობაში შეუწყო ხელი. ამ გადაწყვეტილების მიღებისას, აზრადაც არ მოსვლია, რომ თავისთავად თავს ისუსტებდა, ვინაიდან კარგავდა მეგობრებსა და იმათაც, ვინც სიხარულით შეეგება მას, მაშინ როდესაც ხელს უწყობდა ეკლესიის განდიდებას, რაკილა სასულიერო ძალაუფლებას, რომელიც ესოდენ დიდ ავტორიტეტს ანიჭებს ეკლესიას, ეგზომ მნიშვნელოვან საერო ძალაუფლებასაც ზედ უსართავდა. ერთი შეცდომა რომ დაუშვა, იძულებული შეიქნა შემდგომშიაც მცდარი გზით ევლო, ასე რომ, ბოლოს და ბოლოს, ძალაუფლებურად მოუხდა იტალიაში ჩამოსვლა, რათა ალექსანდრეს პატივმოყვარეობა აელაგმა და ტოსკანის ხელში ჩაგდების საშუალება არ მიეცა მისთვის¹². მაგრამ ეკლესიის განდიდებასა და მეგობრების დაკარგვასაც არ დასჯერდა: ნეაპოლის დაპყრობა რომ განიზრახა, ესპანეთის მეფესაც უწილადა იგი¹³.

და თუ აქამდე იტალიის ერთადერთი ბატონ-პატრონი იყო, ახლა მოზიარე გაიჩინა და, ამრიგად ამ ქვეყნის ყველა პატივმოყვარე და უკმაყოფილო მოქალაქეს თვითონვე მოუვლინა მფარველი; ეგეც არ იყოს, თუმცაღა შეეძლო ნეაპოლში უწინდელი მეფე დაეტოვებინა თავის მოზარკედ¹⁴, მაგრამ დაამხო იგი, და მის ნაცვლად დასვა კაცი, ვისაც თვით მისი განდევნა შეეძლო¹⁵.

დაპყრობის ჟინი სავსებით ბუნებრივი და ჩვეულებრივი რამ გახლავთ; და ყოველთვის, როდესაც ამ ჟინსაა აყოლილი კაცი, რომელსაც მისი დაცხრომის ძალი შესწევს, მას კი არ ჰგომბენ, არამედ, პირიქით, აქებენ. მაგრამ როცა მას საამისო ძალი არ შესწევს და მაინც, რადაც უნდა დაუჯდეს, სხვა ქვეყნების დაპყრობას ლამობს, ესაა შეცდომა, რომელიც გმობის ღირსია. ამიტომ, თუკი საფრანგეთს შეეძლო საკუთარი ძალებით თავს დასხმოდა ნეაპოლს, კიდევაც უნდა დასხმოდა მას, თუ არა და, სხვისთვის არ უნდა გაეყო იგი. და თუ ვენეციისათვის ლომბარდიის გაყოფა, ასე თუ ისე, შეიძლება მაინც გავამართლოთ, ვინაიდან ამის წყალობით საფრანგეთმა შესძლო ფეხის მოკიდება იტალიაში, ეს უკანასკნელი გაყოფა გმობის ღირსია, ვინაიდან ამნაირი აუცილებლობითვე არ არის გამართლებული.

ასე რომ, ლუიმ შემდეგი ხუთი შეცდომა დაუშვა: გაანადგურა ნაკლებ ძლიერი; ხელი შეუწყო იტალიაში ისედაც ძლევამოსილის ძლიერების ზრდას; მოზიარედ მოუხმო მძლეთა მძლე უცხოელს; არ დასახლდა ამ ქვეყანაში და არც კოლონიები დააარსა აქ. ამ შეცდომებს, მეფის სიცოცხლეში, შეიძლება არც ისე დიდი ზიანი მიეყენებინათ მისთვის, მეექვსე შეცდომაც რომ არ დაეშვა: ეს გახლდათ ვენეციელთა სამფლობელოების დაპყრობა¹⁶.

ეკლესია რომ არ განდიდებინა და ესპანელები არ მოეხმო იტალიაში, ვენეციელთა დაკნინება გამართლებულიც იქნებოდა და აუცილებელიც. მაგრამ ამ ორი მცდარი ნაბიჯის შემდეგ არასდიდებით არ უნდა დაყაბულებოდა ვენეციის დამხობას. ვინაიდან, სანამ ვენეციას ძალი შესწევდა, არავის მისცემდა ლომბარდიის დაპყრობის ნებას. და როგორც ვენეციელები მხოლოდ იმ პირობით დათანხმდებოდნენ ამას, რომ თვითონვე გამხდარიყვნენ დამპყრობთა მბრძანებელნი, ასევე არავინ ისურვებდა საფრანგეთისათვის წაერთმია ლომბარდია, რათა ვენეციისათვის მიეცა იგი; ხოლო თუ ისინი მოკავშირენი იქნებოდნენ, ვის ექნებოდა მათთან ქიშპობის თავი?

და თუ მეტყვიან: მეფე ლუიმ იმიტომ დაუთმო ალექსანდრეს რომანია, ხოლო ესპანეთს – ნეაპოლი, რომ თავიდან აეცილებინა ომიო, პასუხად ზემოთ მოტანილ მოსაზრებებს მოვიშველიებ იმის შესახებ, რომ, ომის თავიდან აცილების მიზნით, არამც და არამც არ უნდა მისცე ამა თუ იმ ბოროტებას ზრდის ნება, ვინაიდან ამ გზით ომს კი ვერ იცილებენ თავიდან, არამედ თავისდა საზიანოდ, მხოლოდ დროებით გადასდებენ მას. ხოლო თუ დაიმოწმებენ ალექსმას, რომელიც მეფემ მისცა პაპს, დაგეხმარები დავიდარაბაში ჩემი განქორწინების ნებართვისა¹⁷ და რუანელი არქიეპისკოპოსის არჩევის სანაცვლოდ¹⁸, ამის პასუხს ქვემოთ მოგახსენებთ, სადაც საუბარი მექნება მთავართა ალექსისა და იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა აღსრულდეს იგი¹⁹.

ამ საკითხთან დაკავშირებით, ნანტში ყოფნისას, რუანელ კარდინალს ველაპარაკე,²⁰ როცა პაპ ალექსანდრეს ვაჟმა ჩეზარე ბორჯაბი,²¹ ანუ, როგორც ხალხი უწოდებდა, ვალენტინომ, რომანია იგდო ხელთ. კარდინალმა²² მითხრა: იტალიელებს სამხედრო საქმისა არა გაეგებათ რაო, რაზედაც მე მივუგე: სამაგიეროდ ფრანგებს არა გაეგებათ რა სახელმწიფო საქმეებისა, თორემ განა დაუშვებდნენ ეკლესიის ასეთ აღზევებას-მეთქი? და მართლაც, როგორც გამოცდილებამ გვიჩვენა, ეკლესია და ესპანეთი თავიანთ აღზევებას იტალიაში საფრანგეთს უნდა უმაღლოდნენ, და სწორედ ამის შედეგად დამარცხდა ეს უკანასკნელი. აქედან გამომდინარეობს ზოგადი წესი, რომელიც არასოდეს ან იშვიათად თუ გამტყუნებულა: ვინც სხვისი ძლიერების ზრდას უწყობს ხელს, თვითონვე ითხრის ორმოს, ვინაიდან ამ ძლიერებას ის ზრდის ან თავისი მოხერხების, ანდა კიდევ ძალის წყალობით: ხოლო ერთიცა და მეორეც ძალზე არასანდოა იმის თვალში, ვინც უკვე ძლიერი გახდა.

თავი IV

რატომ არ აჯანყდა ალექსანდრეს მიერ დაპყრობილი დარიოსის სამეფო ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ მისი მემკვიდრეების წინააღმდეგ

თუ გავითვალისწინებთ სიძნელეებს, რომლებიც განუყრელად დაკავშირებულია დაპყრობილი სახელმწიფოს შენარჩუნებასთან, მაშინ ვითარებამ ალექსანდრეს¹ სიკვდილის შემდეგ, რომელიც რამდენიმე წლის მანძილზე აზიის მბრძანებელი გახდა² და თითქმის მისი დაპყრობისთანავე გარდაიცვალა, შეიძლება საგონებელში ჩაადლოს კაცი. როგორც ჩანს, ამნაირი ვითარებისას შეიძლებოდა მთელი სახელმწიფო აჯანყებულიყო, მაგრამ ალექსანდრეს მემკვიდრეებმა შესძლეს მისი შენარჩუნება და, თანაც, არ გადაჰყრიან სხვა სიძნელეს, გარდა იმისა, რაც მათივე პატივმოყვარეობისაგან იღებდა დასაბამს³. პასუხად ვიტყვი, რომ ყველა სამთავროს, რომელთა ხსოვნაც კი შემოგვრჩა წარსულიდან, ორი სხვადასხვა ფორმით მართავდნენ: მბრძანებელია ან ერთი მთავარი, ხოლო დანარჩენნი თითქოს მისი მსახურნი და ყმები არიან, რომლებიც მხოლოდ მთავრის წყალობითა და ნება-სურვილით ეხმარებიან მას სამთავროს მართვაში, და კიდევ მბრძანებლობენ მთავარი და ბარონები,

რომლებიც თავიანთ თანამდებობას მთავარს კი არა, თავიანთ ძველისძველ წარმომავლობას უნდა უმადლოდნენ. ამ ბარონებს საკუთარი სამფლობელოები აქვთ და თავიანთი ქვეშევრდომებიც ჰყავთ, რომლებიც მათ თავიანთ მბრძანებლებად აღიარებენ და ბუნებრივი სიყვარულით უყვართ ისინი. იმ სახელმწიფოებში, რომლებსაც მთავარი და მისი ყმები მართავენ, მთავარი დიდი გავლენით სარგებლობს, ვინაიდან მთელს ქვეყანაში, მის გარდა, არავინაა ისეთი, უზენაეს მბრძანებლად რომ ითვლებოდეს, და თან სხვა ვინმეს მაინც ემორჩილება ხალხი, მხოლოდ და მხოლოდ როგორც მის მსახურს თუ მოხელეს, რომელთაც მაინცდამაინც დიდი სიყვარულით როდი ემსჭვალვიან. მმართველობის ამ ორი სხვადასხვა ფორმის ნიმუშად ჩვენს დროში თურქეთი და საფრანგეთი გვევლინება. თურქეთის მთელს მონარქიას ერთი მბრძანებელი მართავს, დანარჩენი კი მისი ყურმოჭრილი ყმები არიან. სანჯაყებად⁴ დაყოფილ მთელს თავის საბრძანებელში ის სხვადასხვა მოხელეებს აგზავნის და საკუთარი ნება-სურვილით ცვლის მათ. საფრანგეთის მეფეს კი ურიცხვი პატარა მბრძანებელი ახვევია გარს, რომლებსაც ოდითგანვე აღიარებენ და თაყვანს სცემენ მათი ქვეშევრდომნი. მათ თავიანთი პრეროგატივები აქვთ, რომელთა ხელყოფაც მეფეს სასიკეთოს არას უქადის.

ვინც კარგად დაუკვირდება როგორც ერთ, ისე მეორე სახელმწიფოს, დაინახავს, რარიგ ძნელია ისეთი ქვეყნის დაპყრობა, როგორიც თურქეთი გახლავთ; მაგრამ თუკი დაპყრობა შესძელი, მისი შენარჩუნება ძალზე ადვილია. თურქეთის სამეფოს დაპყრობასთან დაკავშირებული სიძნელის მიზეზები ისაა, რომ, ჯერ ერთი, ამ ქვეყნის მაღალი თანამდებობის პირთაგან ვერავინ მიიხმობს დამპყრობელს, და, ეგეც არ იყოს, ამ უკანასკნელს არც იმის იმედი შეიძლება ჰქონდეს, რომ მეტ-ნაკლებად ხელს შეუწყობს თავის ლაშქრობას სულთანის დაახლოებულ პირთა ამბოხების გზით, რისი მიზეზებიც ზემოთ უკვე მოვიხსენიე. რაკილა ყველანი სულთანის ყმები და მოვალენი არიან, მათი გადაბირება ძნელი საქმეა, მაგრამ, კიდევაც რომ გადაიბირო, ბევრს ვერაფერს გამორჩები, ვინაიდან, ზემოხსენებულ მიზეზთა გამო, მათ არ შეუძლიათ ხალხიც გაიყოლიონ უკან. ამიტომ ის, ვინც თურქეთზე თავდასხმას აპირებს, აუცილებლად უნდა ითვალისწინებდეს, რომ ერთსულოვნად დარაზმულს ჰპოვებს მას, და უფრო საკუთარი ძალების იმედი უნდა ჰქონდეს, ვიდრე მტრის ბანაკში განხეთქილებისა. მაგრამ თუკი თურქეთი ძლეულ იქნა და ბრძოლის ველზე ისეთი მარცხი განიცადა, რომ ლაშქრის გამოყვანა ველარ შეიძლო, დამპყრობელის მთელი ყურადღება შეიძლება მთავრის საგვარეულოზე იქნეს გადატანილი. თუკი მას ამოუღიჯავს, არავის შიში აღარ უნდა ჰქონდეს, ვინაიდან სხვები ხალხის მხარდაჭერით არ სარგებლობენ. და როგორც გამარჯვებულს შეუძლებელია ხალხის იმედი ჰქონოდა გამარჯვებამდე, ისე გამარჯვების შემდეგ თამამად შეუძლია აღარ ემინოდეს მისი.

სულ სხვაგვარადაა საქმე ისეთ სახელმწიფოებში, რომლებსაც საფრანგეთის დარად მართავენ. ამნაირ სახელმწიფოში შეღწევა ძალზე ადვილია: საკმარისია გადაიბირო ესა თუ ის ბარონი, ვინაიდან ყოველთვის მოიძებნებიან უკმაყოფილონი და ახალი წესრიგის მოსურნენი, რომლებმაც, ზემოხსენებულ მიზეზთა გამო, შეიძლება გზა გაგიხსნან სახელმწიფოში და გამარჯვება გაგიადვილონ, მაგრამ გამარჯვე-

ბის შედეგთა შენარჩუნება ურიცხვ სიძნელესთანაა დაკავშირებული, რასაც თანაბრად განაპირობებენ შენი მოკავშირეებიცა და შენს მიერ დათრგუნვილი მტრებიც. ამიტომაც საკმარისი არ არის მუსრი გაავლო მარტოოდენ მთავრის საგვარეულოს, ვინაიდან კვლავინდებურად დარჩებიან სხვა მბრძანებლები, რომლებიც სათავეში ჩაუდგებიან ახალ შეთქმულებებს. და თან ვერც მათი დაშოშმინება და ვერც მათი ამოძირკვა შესძელი, სახელმწიფო მტრისთვის ხელსაყრელ პირველსავე შემთხვევაში გამოგეცლება ხელიდან. ახლა, თუ დაუკვირდებით, რანაირი მმართველობა იყო დარიოსის⁵ სამეფოში, ადვილად შენიშნავთ მსგავსებას მასსა და თურქეთის სახელმწიფოს მმართველობას შორის. აი, რატომ აიძუდრა ალექსანდრემ ასე ერთობლივად და ასევე ერთნაირად გაანადგურა იგი. გამარჯვებისა და დარიოსის სიკვდილის შემდეგ ალექსანდრემ მტკიცედ დაიმკვიდრა მთელი სამეფო. და მის მემკვიდრეებსაც, ერთმანეთში რომ მორიგებულიყვნენ, არავინ დაურღვევდა სიმშვიდეს: მთელს ქვეყანაში არ მომხდარა არავითარი ამბოხება, გარდა იმისა, რაც თვითონვე გამოიწვიეს. მაგრამ საფრანგეთისნაირ სახელმწიფოებში ასე მშვიდად ვერ იუფლებ. გაუთავებელი ამბოხებები რომაელების წინააღმდეგ ესპანეთში, საფრანგეთსა და საბერძნეთში⁶ სწორედ ამით, ე. ი. ამ ქვეყნებში მრავალრიცხოვანი სამთავროების არსებობით აიხსნება; და სანამ მათი ხსოვნა არ ჩაქრებოდა, რომაელებს არ შეეძლოთ გულდამშვიდებით ყოფილიყვნენ თავიანთი სამფლობელოების გამო. მაგრამ როგორც კი მათი ხსოვნა მიიფერვლა, რომაელებმა, თავიანთი ძლიერებისა და ხანგრძლივი ბატონობის წყალობით, მტკიცედ მოიკიდეს იქ ფეხი. და თუმცა შემდეგ, იმპერიის რღვევისა და შინააშლილობის ჟამს, თვითეული მხარე ცდილობდა დაენარჩუნებინა ამ პროვინციათა სწორედ ის ნაწილები, სადაც მათი გავლენა ყველაზე საგრძნობი იყო, ეს უკანასკნელნი არ სცნობდნენ არავის, რომაელების გარდა, რაკილა მათი უწინდელი მთავრების საგვარეულოები დიდი ხანია აღარ არსებობდნენ. თუ გავითვალისწინებთ ყოველივე ამას, აღარ განგვაცვიფრებს ის გარემოება, რომ ალექსანდრემ ასე ადვილად შეინარჩუნა აზია, მაშინ როდესაც ზოგიერთებს ესერიგად უჭირდათ თავიანთი სამფლობელოების შენარჩუნება, როგორც მაგალითად, პიროსსა და სხვებს; ეს აიხსნება არა მძლეველთა მეტ-ნაკლები სიქველით, არამედ ძლეულთა სხვადასხვაობით.

თავი V

რანაირად უნდა მართავდნენ ქალაქსა თუ სახელმწიფოს, რომლებიც, მათ დაპყრობამდე, თავიანთი კანონების მიხედვით ცხოვრობდნენ

როდესაც იპყრობენ სახელმწიფოებს, რომლებიც თავიანთი კანონების მიხედვით ცხოვრობასა და თავისუფლებას არიან ნაჩვენები, არსებობს მათი შენარჩუნების სამი სხვადასხვა საშუალება. პირველი: მიწასთან გაასწორო ისინი; მეორე: პირადად დასახლდე იქ; მესამე: თავიანთი კანონების მიხედვით ცხოვრების

ნება მისცე და ხარკი დაადო მათ, ხოლო მმართველობა მცირერიცხოვან პირთ გადასცე, რომლებიც შეგინარჩუნებენ ამ ქვეყნების მეგობრობას. რაკილა ამნაირი მმართველობა მთავრის მიერაა შექმნილი, მმართველებმა, რასაკვირველია, იციან, რომ მთავრის თანადგომისა და მფარველობის გარეშე დიდი დღე არ უწერიათ და ამიტომ ყოველნაირად მხარს უჭერენ მას. თავისუფლებას ნაჩვევი ქალაქის შენარჩუნება უფრო ადვილია მისი მოქალაქეების მეშვეობით, ვინემ სხვა რამ საშუალებით, თუკი მისი დაქცევა არა სურთ. ამის ნიმუშად სპარტა და რომი გამოგვადგება. სპარტელები იმით ინარჩუნებდნენ ათენს და თებეს, რომ ოლიგარქიული მმართველობა დაამყარეს იქ; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ორივე ხელიდან გამოეცალათ¹. რომაელებმა, კაპუა, კართაგენი და ნუმიდია რომ შეენარჩუნებინათ, შემუსრეს და, ამრიგად, ხელიდან არ გაუშვეს ისინი². საბერძნეთის შენარჩუნება თითქმის იმნაირადვე სურდათ, როგორც სპარტელები ინარჩუნებდნენ მას, ე. ი. ცდილობდნენ თავისუფლება არ წაერთმიათ და საკუთარი კანონები დაეტოვებინათ მისთვის. მაგრამ ამნაირმა მცდელობამ სასურველი ნაყოფი არ გამოიღო, ვინაიდან, ეს პროვინცია რომ შეენარჩუნებინათ, იძულებულნი იყვნენ მიწასთან გაესწორებინათ ბევრი მისი ქალაქი³, რადგანაც არ არსებობს ქალაქის შენარჩუნების უკეთესი საშუალება, ვიდრე დანგრევა და დაქცევა მისი. ამიტომ მას, ვინც დაეუფლება, მაგრამ ბოლოს კი არ მოუღებს თავისუფლებას ნაჩვევ ქალაქს, თვითონ მოეღება ბოლო მისი ხელით, ვინაიდან ეს ქალაქი ყოველთვის ეცდება ამბოხების გზით დაიბრუნოს თავისუფლება და თავისი ძველი წესრიგი, რომელთაც მას ვერ დაავიწყებს ვერც დროის დინება და ვერც დამპყრობლის ქველმოქმედება. და რაც უნდა იღონო, რა ზომებსაც უნდა მიმართო, თუკი არ გათიშავ და მიმოფანტავ მის მცხოვრებლებს, არასოდეს წაიშლება თავისუფლებისა და უწინდელი წესრიგის ხსოვნა, არამედ ყველა ხელსაყრელ შემთხვევაში კვლავინდებურად აღდგება და აღორძინდება, როგორც ეს მოხდა პიზაში⁴, რომელსაც ამდენი წლის მანძილზე ფლორენციელთა მონობის უღელი ედგა. მაგრამ როცა ქალაქი თუ ქვეყანა მთავრის ძალაუფლებასაა ნაჩვევი, ვისი საგვარეულოც უკვე გადაეგო, მაშინ, – რაკილა, ერთის მხრივ, მორჩილებასაა ჩვეული, ხოლო მეორეს მხრივ, აღარც ძველი მთავარი ჰყავს, წინააღმდეგობებით გათიშულს აღარც ახლის არჩევის თავი აქვს და აღარც თავისუფლად ცხოვრების ძალი შესწევს, – ძნელად თუ აღმართავს იარაღს დამპყრობლის წინააღმდეგ. ამიტომაც მთავარს არ გაუჭირდება მისი მონადირება და თავისი მდგომარეობის განმტკიცება. რესპუბლიკებში კი, სადაც ცხოვრება დულს და გადმოდულს, მეტია სიძულვილი და მეტია შურისგების სურვილი. მათში არასოდეს ჩაქრება და არც შეიძლება ჩაქრეს დაკარგული თავისუფლების ხსოვნა. ამიტომაც ყველაზე ქმედითი საშუალებაა მათი დანგრევა ან მათში დასახლება.

თავი VI

**ახალი სამთავროებისათვის, რომლებსაც საკუთარი
იარაღითა და სიმაგაციით იმდებენ ხელთ**

ნურავის განაცვიფრებს ის გარემოება, რომ სრულიად ახალ სამთავროებზე, მთავარსა და სახელმწიფოზე საუბრისას, მე მოვიხმობ ყველაზე დიად მაგალითებს; რადგანაც კაცი თითქმის ყოველთვის სხვების მიერ გაკვალული გზებით დადიან და მოქმედებითაც თავიანთ წინამორბედთ ბაძვენ, თუმცა არ ძალუძთ განუხრელად მისდონ სხვის გზას, ანდა სიქველით გაუტოლდნენ მათ ვისაც ბაძვენ. ამიტომ კეთილგონიერი კაცი ყოველთვის დიდ ადამიანთა მიერ გაკვალულ გზას უნდა ირჩევდეს და მიბაძვითაც თავიანთი ღირსებით გამორჩეულთ უნდა ბაძავდეს, რათა მისი საკუთარი სიქველე, კიდევაც რომ ვერ ედრებოდეს წინაპართა თუ წინამორბედთა სიქველეს, ყოველ შემთხვევაში, რალაცით მაინც გვაგონებდეს მას. დიახ, ის უნდა ბაძავდეს ჭკვიან მოისართ, რომელნიც – თუკი მიზანი ძალზე დაშორებული ერგენებათ, ვინაიდან მშვენივრად იცნობენ თავიანთი მშვილდის ძალას, – მაინც მონიშნულ ადგილზე უფრო მაღლა სატყორცნელად მომართავენ ხოლმე სამიზნეს, არა იმიტომ, რომ საკუთარი ძალით ანდა ისრით მიაღწიონ ამ სიმაღლეს, არამედ რათა ესოდენ მაღალი სამიზნის წყალობით უწიონ მიზანს.

მაშ, ასე, მე ვამბობ, რომ სრულიად ახალ სამთავროებში, რომლებსაც განაგებს ახალი მთავარი, ამ უკანასკნელს, თავისი სამფლობელოს შესანარჩუნებლად უფრო მეტი ან ნაკლები სიძნელის დაძლევა ელის, იმისდა კვალად, რაც უფრო მეტად ან ნაკლებად ქველია იგი. და რაკი თვითონ ის ფაქტი, რომ კერძო კაცი შეიძლება მთავარი გახდეს, თავისთავად გულისხმობს სიქველეს ან სვებედნიერებას, – კაცმა შეიძლება იფიქროს, რომ ერთიცა და მეორეც თანაბრად აიოლებს ამ სიძნელის დაძლევას. მაგრამ ის, ვინც სვებედნიერებას უფრო ნაკლებ უმაღლის თავის აღზევებას, უფრო დიდხანს ინარჩუნებს საკუთარ მონაპოვარს. საქმეს, ცოტა არ იყოს, აიოლებს ის გარემოებაც, რომ მთავარი, რაკი სხვა საბრძანებელი არ გააჩნია, იძულებულია ახალ სამფლობელოში იცხოვროს. მაგრამ მივუბრუნდები მათ, ვინც სვებედნიერების კი არა, პირადი სიქველის წყალობით გახდნენ მთავარნი, და ვიტყვი, რომ ყველაზე ღირსეულნი იყვნენ მოსე, კიროსი, რომულუსი, თეზევსი¹ და ა. შ. და თუმცა მოსეზე აღარ გავაგრძელებთ სიტყვას, ვინაიდან ის მხოლოდ და მხოლოდ ღმრთის ნებისა და წინასწარგანჩინების აღმსრულებელი იყო, მაგრამ განცვიფრების ღირსია თუნდაც ის მაღლი, რისი წყალობითაც მოსე ღმერთთან საუბრის ღირსი შეიქნა². მაგრამ თუ დავუკვირდებით კიროსსა და სხვებს, რომლებმაც დაიპყრეს ან დააარსეს სამეფოები, დავინახავთ, რომ ისინიც განცვიფრების ღირსნი არიან, ხოლო თუ განვიხილავთ მათ მოქმედებებს და მათი ძალისხმევის თავისებურებებს, ვნახავთ, რომ ისინი მოსეს ქმედებათა მსგავსნი არიან, თუმცა არა ამ უკანასკნელს ესოდენ დიადი მოძღვარი ჰყავდა. მათი ცხოვრებისა და ღვაწლის განხილვა თვალნათლივ გვიჩვენებს, რომ საკუთარ სვებედნიერებას არაფერი უწყალობებია მათთვის, გარემოებათა გარკვეული დამთხვევის გარდა, რაც სხვა არა იყო რა, თუ არა ერთგვარი მასალა, რომელსაც თვითონ-

ვე მიანიჭეს ისეთი ფორმა, როგორიც სურდათ. გარემოებათა ამნაირი დამთხვევის გარეშე უთუოდ ჩაიშრიტებოდა მათი სულის სიმხნევე და შემართება, ხოლო სულიერი შემართების გარეშე ფუჭი იქნებოდა გარემოებათა ყოველგვარი დამთხვევა. ამიტომ მოსესთვის აუცილებელი იყო ეგვიპტელთა ტყვეობაში და მათგან შევიწროებული ენოლა ისრაელი, რათა მონობის უღლიდან თავის დაღწევის სურვილით აღძრული ხალხი გაეყოლიებინა უკან;³ რომულუსი რომ რომის მეფე გამხდარიყო აუცილებელი გახლდათ ალბაში ადგილი აღარ დარჩენილიყო მისთვის და დაბადებითვე ბედის ანაბარა დაეგდოთ⁴; კიროსსაც მიდიელთა ბატონობით უკმაყოფილონი უნდა დახვედროდნენ სპარსელები⁵, ხოლო მიდიელები – ხანგრძლივი მშვიდობიანობის შედეგად გააზიზებული და ქალაჩუნებად ქცეულნი; ვერც თებევსი გამოავლენდა თავის სიქველეს, მიმოფანტულნი რომ არ დახვედროდნენ ათენელნი.

ასე რომ, მსგავსმა შემთხვევითობებმა განაპირობა ყველა ამ კაცის ბედნიერება, ხოლო უჩვეულო სიქველის საშუალება მისცა მათ, სათანადოდ შეეფასებინათ ამნაირი შემთხვევითობები, რითაც განადიდეს თავიანთი სამშობლო და ბედნიერებას აზიარეს იგი. ისინი, ვინც, ზემოხსენებულთა მსგავსად, სიქველის წყალობით ხდებიან მთავარნი, გაჭირვებით ეუფლებიან სამთავროებს, მაგრამ ადვილად ინარჩუნებენ მათ; ხოლო სიძნელები, რომელთა გადალახვაც სამთავროს დაპყრობის შემდეგ უხდებათ, იმ ახალი წესრიგის თუ წეს-წყობილების შედეგია, რომელიც უთუოდ უნდა დააფუძნონ, რათა ძალაუფლება დაიმკვიდრონ და უზრუნველყონ თავიანთი უშიშროება. ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ არ არსებობს უფრო ძნელი, წარმატების თვალსაზრისით უფრო საეჭვო და უფრო სახიფათო საქმე, ვიდრე ახალი წესრიგის დაფუძნება. რადგანაც სიახლის დამწერგავს მტრად ექცევა ყველა, ვისთვისაც ხელსაყრელი იყო ძველი წესრიგი, ხოლო ისინი, ვისთვისაც, პირიქით, ახალი უფრო ხელსაყრელი იქნებოდა, ძალზე დუნედ და გაუბედავად იცავენ მას. ეს გაუბედაობა ნაწილობრივ აიხსნება მოწინააღმდეგეთა შიშით, რომელთაც მხარს უჭერს კანონი, ნაწილობრივ კი კაცთა უნდობლობით, რომელთაც არა სწამთ, რომ სიახლე სასიკეთო იქნება მათთვის, სანამ გამოცდილებით არ დარწმუნდებიან ამაში. აქედან გამომდინარე, როგორც კი ხელსაყრელ შემთხვევას დაიგულებენ, მტრები გააფთრებით გესხმიან თავს, მაშინ როდესაც მომხრეები ძალზე დუნედ და უხალისოდ გიცავენ, ასე რომ, ადვილი შესაძლებელია მათთან ერთად წააგო თავი.

ამ საკითხის გამოწვლილვით განსახილველად უნდა გავარკვიოთ, დამოუკიდებელნი არიან ეს განმახლებელნი თუ სხვებზე დამოკიდებულნი, ანუ, რაც იგივეა, როგორ ახორციელებენ თავიანთ გეგმებს: თხოვნით თუ იძულებით? პირველ შემთხვევაში ყოველთვის მარცხს განიცდიან და ვერაფერსაც ვერ აღწევენ, მაგრამ როდესაც მხოლოდ თავიანთ თავზე არიან დამოკიდებულნი და შეუძლიათ საკუთარი ნება თავს მოახვიონ სხვებს, იშვიათად თუ რჩებიან ხელმოცარულნი. აი, რატომაა, რომ ყველა შეიარაღებული წინასწარმეტყველი იმარჯვებდა, უიარალონი კი იღუპებოდნენ; ვინაიდან, ზემოთქმულის გარდა, ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ ხალხის ბუნება ცვალებადია და ამიტომ დარწმუნებით კი შეგიძლია ადვილად დაარწმუნო იგი, მაგრამ მასაც ასევე ადვილად შეუძლია უღალატოს შენს რწმენას. ამიტომ ყოველთვის მზად უნდა

იყო საიმისოდ, რომ თუ ხალხი რწმენას შეიცვლის, ძალით აიძულო, კვლავინდებურად ირწმუნოს ის რაც სწამდა. მოსე, კიროსი, თეზევსი და რომულუსი, რომ უიარაღონი ყოფილიყვნენ, ვერავის აიძულებდნენ გაეზიარებინა მათი მრწამსი და აღესრულებინა მათი ნება, როგორც ჩვენს დროში ძმა ჯიროლამო სავონარო ⁶ მაგალითი გვიჩვენებს ამას, რომელიც თავისივე ახალი წესრიგის ნანგრევებმა მოიყოლეს ქვეშ, როგორც კი ბრბომ ზურგი აქცია მის მრწამსს; თვითონ კი ველარ შესძლო შეენარჩუნებინა მორწმუნენი, ანდა საკუთარ მრწამსზე მოექცია ურწმუნონი.

ასე რომ, ამნაირ ადამიანებს დიდი სიძნელის გადალახვა უხდებათ, მაგრამ ყველა საფრთხე მხოლოდ მიზნისაკენ მიმავალ გზაზე ემუქრება მათ, რაც საკუთარი სიქველით უნდა აიცილონ თავიდან. მაგრამ როგორც კი სიძნელეს გადალახავენ და ხალხის ნდობას მოიხვეჭენ, როგორც კი მუსრს გაავლებენ ყველას, ვისაც, თავისი მდგომარეობით, შეიძლებოდა მათდამი შური აღძვროდა, ისინი ძლევამოსილნი, უზრუნველნი, ბედნიერნი და საყოველთაო პატივისცემით გარემოსილნი ხდებიან.

ესოდენ დიად მაგალითებს მე მინდა ერთი, შედარებით მოკრძალებული მაგალითიც დავუმატო, რომელიც ამისდა მიუხედავად, თავისებურად შეესატყვისება ზემოთ მოტანილთ, და რომელიც, ჩემის აზრით, ყველა სხვა მსგავსი მაგალითის მოხმობისგან მათავისუფლებს. მე ვგულისხმობ ჰიერონ სირაკუზელს⁷, რომელიც კერძო პირი იყო და სირაკუზის მთავარი კი გახდა; თუმცაღა სვებედნიერებას არც მისთვის უწყალობებია რაიმე, გარემოებათა გარკვეული დამთხვევის გარდა. შევიწროებულმა სირაკუზელებმა თავიანთ მხედართმთავრად აირჩიეს იგი, შემდეგ კი, თავისი ღირსების წყალობით მათი მბრძანებელი შეიქნა. თუმცა ჯერ კიდევ მაშინ, როცა უბრალო მოკვდავი იყო, ისეთი სიქველით გამოირჩეოდა, რომ ყველა, ვისაც მის ცხოვრებაზე დაუწერია რამე, ერთხმად აღნიშნავს: საიმისოდ, რომ მეფე გამხდარიყო, მხოლოდ სამეფო აკლდაო. მან დაშალა ძველი ლაშქარი და მის ნაცვლად ახალი შექმნა; ზურგი აქცია ძველ მოკავშირეებს და ახლები შეიძინა. და რაკი ერთგული მოკავშირეები და მოლაშქრენი ჰყავდა, უკვე შეეძლო ამ საფუძველზე ყოველგვარი შენობა დაეშენებინა; ასე რომ, მას დიდი სიძნელის გადალახვა მოუხდა, მაგრამ აღარ გასჭირვებია მონაპოვრის შენარჩუნება.

თავი VII

ახალი სამთავროებისათვის, რომლებსაც სხვისი იარაღით თუ სვაბადნიერების წყალობით იგდებენ ხელთ

კერძო პირთათვის, რომელნიც სვებედნიერების წყალობით ხდებიან მთავარნი, ეს ადვილი საქმეა, მაგრამ ძალზე ძნელია ამ მდგომარეობის შენარჩუნება. ისინი დიდ სიძნელეს არ აწყდებიან მიზნისაკენ მიმავალ გზაზე, გეგონებათ, კი არ მიდიან, არამედ მიფრინავენო, მაგრამ სიძნელე მიზნის მიღწევისთანავე იჩენს თავს. მათ რიცხვს ეკუთვნიან ისინი, ვისაც ან ფულის ფასად უთმობენ სახელმწიფოებს, ან სხვა უწყალობებს ძალაუფლებას. ასე, ღარიოსს იონიისა და ჰელესპონტის ქა-

ლაქების ტახტზე აჰყავდა სხვადასხვა პირნი, რათა ამ უკანასკნელთ მისი სახელითა და მისივე უსაფრთხოებისა და დიდებისათვის ემართათ ისინი¹. ზუსტად ასევე აღწევდნენ იმპერატორობას კერძო პირნი, რომელნიც ძალაუფლებას ჯარისკაცების მოსყიდვით იგდებდნენ ხელში². ისინი მთლიანად მათი აღმზევებლების ნებასურვილსა და სვებდნიერებაზე არიან დამოკიდებულნი, ხოლო ერთიც და მეორეც ძალზე ცვალებადია და არამყარი; აკი არ შეუძლიათ და ვერც ახერხებენ თავიანთი მდგომარეობის შენარჩუნებას: არ შეუძლიათ იმიტომ, რომ კაცმა, რომელიც თავისი დღე და წუთისოფელი კერძო პირის ცხოვრებით ცხოვრობდა, ძნელი წარმოსადგენია, წარმატებით გაართვას თავი მზრდანებლის როლს, თუკი მაღალი ნიჭიერებითა და სიქველით არ გამოირჩევა ვერ ახერხებენ იმიტომ, რომ ერთგული და სანდო მოლაშქრენი არა ჰყავთ. ეგეც არ იყოს, სახელდახელოდ შექმნილ სახელმწიფოებს, ისევე როგორც ყველაფერს, რაც სწრაფად იზრდება ბუნებაში, არ შეიძლება ღრმად ჰქონდეთ ფესვი გადგმული, რათა ქარიშხლის პირველსავე შემოტევას გაუძლონ; თუკი, რა თქმა უნდა, ეს ახალგამომცხვარი მთავრები იმნაირი სიქველით არ გამოირჩევიან, რომ ახერხებენ სწრაფად აუღონ ალლო შექმნილ ვითარებას, რათა შეინარჩუნონ ის, რაც ბედნიერმა სვემ უწყალობათ, და ამრიგად, უკვე ძალაუფლების ხელში ჩაგდების შემდეგ, ჩაყარონ იმის საფუძველი, რასაც სხვები გაცილებით უფრო ადრე აფუძნებენ.

მე მინდა მოვიტანო როგორც ერთის, ისე მეორის ნიმუში, ე. ი. იმისა, თუ როგორ აღწევენ მთავრის ძალაუფლებას: სიქველისა თუ სვებდნიერების წყალობით; ორივე ნიმუში ჩვენი თანადროული ცხოვრებიდანაა აღებული: მე ვგულისხმობ ფრანჩესკო სფორცასა და ჩეზარე ბორჯას. ფრანჩესკო, მისი საკუთარი საშუალებებისა და უჩვეულო სიქველის წყალობით, კერძო პირიდან მილანის დუკად იქცა; და რაც ძალების უდიდესი დაძაბვით მოიპოვა, უმცირესი ძალისხმევით შეინარჩუნა. მეორეს მხრივ, ჩეზარე ბორჯამ, ანუ როგორც ხალხში უწოდებდნენ, დუკა ვალენტინომ, მამამისის სვებდნიერების წყალობით ჩაიგდო ხელში ძალაუფლება და მსწრაფლ დაკარგა იგი, როგორც კი მამის მხარდაჭერა მოაკლდა, მიუხედავად იმისა, რომ, თავის მხრივ, ყველაფერი იღონა და ყველაფერი მოიმოქმედა, რისი ქმნაც მართებდა კეთილგონიერსა და სიქველით³ შემკულ კაცს, რათა მტკიცედ მოეკიდებინა ფეხი იმ სამფლობელოებში, რომლებსაც სხვისი იარაღისა და სვებდნიერების წყალობით დაეუფლა. ვინაიდან, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, ვისაც წინასწარ არ ჩაუყრია საფუძველი, უჩვეულო სიქველის წყალობით, შეუძლია შემდგომ მაინც ჩაყაროს იგი, თუმცაღა ეს ძალზე სახიფათოა მშენებლისათვის და საშიში – შენობისათვის.

თუ თვალს გავადევნებთ დუკას მთელს მოქმედებას, დავინახავთ, რაოდენ მტკიცე საფუძველზე დააფუძნა მან თავისი მომავალი ძალმოსილება. ზედმეტად არ მიმარჩნია ამის გახსენება, ვინაიდან მომავალ მთავარს სახელმძღვანელოდ ვერ დავუსახავდი უკეთეს ნიმუშს, ვიდრე ამას გვთავაზობს დუკას მოქმედება. და თუ მის მიერ დანერგილი სიახლე არაფერში წაადგა მას, ეს აიხსნება ბედისწერის არნახული და უჩვეულო სიმუხთლით, და არ შეიძლება ბრალად დაედოს თვითონ დუკას.

ალექსანდრე VI-ს, თავისი ძის აღსაზრდებლად, აწყოშიც და მომავალშიაც მრავალი სიძნელე უნდა გადაელახა. ჯერ ერთი, ვერ ხედავდა, რა გზას უნდა დასდგომოდა, რომ ამა თუ იმ არასაეკლესიო სახელმწიფოს მბრძანებლად დაესვა იგი. მან იცოდა, რომ თუ განიზრახავდა რომელიმე სახელმწიფო წაერთმია ეკლესიისათვის, ამას არ დაუშვებდნენ არც მილანის დუკა და არც ვენეციელები⁴, ვინაიდან ფაენცა და რიმინო უკვე ვენეციელთა გავლენის ქვეშ იყვნენ მოქცეულნი. ეგეც არ იცოდა, ის ხედავდა, რომ იტალიის სამხედრო ძლიერება და, მით უმეტეს, ის ძალები, რომლებსაც შეეძლო დაყრდნობოდა, მთლიანად იმ ხალხის ხელშია, ვისაც არაფრად ეჭაშნიკებოდა პაპის განდიდება, და ამიტომ არ შეიძლება ჰქონოდა მათი იმედი: ისინი ორსინებს, კოლონებსა⁵ და მათ თანამზრახველებს ემორჩილებოდნენ. ასე რომ, მას სხვა გზა არა ჰქონდა: ძირფესვიანად უნდა შეეცვალა არსებული მდგომარეობა და ერთმანეთისათვის გადაეკიდებინა იტალიის სახელმწიფოები, რათა, ამრიგად, ზოგიერთი მათგანის ხელში ჩაგდება მოეხერხებინა. თავისი გეგმის განხორციელება არ გასჭირვებია, ვინაიდან ამ დროისათვის სულ სხვა მიზეზებით წაქეზებული ვენეციელები უკვე მზად იყვნენ ფრანგები მოეხმოთ იტალიაში⁶, რასაც ის არა თუ წინ არ აღუდგა, არამედ, პირიქით, ხელიც შეუწყო, რაკილა მეფე ლუიმი განქორწინების ნება მისცა⁷. ამრიგად, მეფე ვენეციელების შეწვევითა და პაპის თანხმობით შემოვიდა იტალიაში და, მილანის ალებისთანავე⁸, რომანიის დასაპყრობად მიაშველა ლაშქარი პაპს, რომელმაც მეფის დიდი სახელის წყალობით, ადვილად დაიმორჩილა იგი.

რომანიის დაპყრობისა და კოლონების დამხობის შემდეგ, დუკას, რომელსაც რომანიის შენარჩუნება და თავისი სამფლობელოების განვრცობა სურდა, ორი რამ უშლიდა ხელს: ჯერ ერთი, მისივე ლაშქარი, რომლის ერთგულებაც ძალზე აეჭვებდა, და, მეორეც, საფრანგეთის ნება-სურვილი; ანუ, რაც იგივეა, ის შიშობდა, რომ მისი მოკავშირე ორსინები განუდგებოდნენ და არამცთუ სხვა სამფლობელოების შემომტყცების ნებას არ მისცემდნენ, არამედ უკვე შემომტყცებულსაც წაართმევდნენ, და რომ არც საფრანგეთის მეფე დააკლებდა ხელს. ორსინებმა უკვე გამოამჟღავნეს თავი, როცა ფაენცას დაპყრობის შემდეგ დუკამ ბოლონიისაკენ აიღო გზი: სწორედ აქ გამოჩნდა, რა უხალისოდ მიდიოდნენ ორსინები ამ ლაშქრობაში. რაც შეეხება მეფეს, მისი განზრახვა აშკარა შეიქნა დუკასათვის, როცა მან ურბინოს სადუკო დაიპყრო და დააპირა ტოსკანას დასხმოდა თავს: მეფემ ხელი ააღებინა ამ განზრახვაზე⁹. ამიტომაც დუკამ გადაწყვიტა, ამას იქით დამოკიდებული აღარ ყოფილიყო სხვის სვებდნიერებასა და იარაღზე. უწინარეს ყოვლისა, მან დაასუსტა ორსინებისა და კოლონების პარტია რომში, გადაიბირა და თვითონვე იყმო მათი მომხრე თავადები, დიდი ჯვამაგირები დაუნიშნა მათ და, თვითულის ღირსებისამებრ, სამხედრო თუ სამოქალაქო სამსახურში განამწყესა ისინი, ასე რომ, რამდენიმე თვის განმავლობაში, ყველამ გული აიყარა ორსინებსა და კოლონებზე და დუკას მიემხრო. შემდგომ ამისა, მან ხელსაყრელ შემთხვევას დაუწყო ლოდინი, რათა გაენადგურებინა ორსინები, ისევე როგორც კოლონების გვარი დაამხო. მალე მშვენიერი შემთხვევა მიეცა, და მან კიდევ უფრო მშვენივრად გამოიყენა იგი.

ორსინები, რომლებიც გვიან მიხვდნენ, რომ დუკას და ეკლესიის აღზევება და-
ლუპვას უქადდა მათ, სათათბიროდ შეიკრიბნენ მანჯონესთან¹⁰, პერუჯინოში. ამ
თავყრილობიდან იღებს დასაბამს ურბინოს ამბოხება, აშლილობა რომანიაში და
დუკას წინააღმდეგ მიმართული ურიცხვი მუქარა, რასაც მან ფრანგების შემწეობით
დააღწია თავი. ძველი გავლენა რომ დაიბრუნა, აღარ ისურვა ფრანგებს ან უცხოელ-
თა სხვა ლაშქარს დაყრდნობოდა, და ამიტომ ცბიერებას მიმართა: ისე მარჯვედ მო-
ახერხა თავისი ხვაშიადის მიჩქმალვა, რომ სინიორ პავოლოს¹¹ მეშვეობით (ვისი გუ-
ლის მოსაგებადაც დუკა არაფერს ზოგავდა და უშურველად სთავაზობდა სამოსელს,
ფულსა თუ ცხენებს) ორსინები დაუზავდნენ მას; ასე რომ, თავიანთი მიამიტობის
წყალობით, სინიგალიასთან¹² თვითონვე ჩაუცვივდნენ დუკას ხელში. და როცა მათ
თავკაცებს მუსრი გაავლო, ხოლო მათი თანამდგომნი გადაიბირა, დუკამ საკმაოდ
მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა თავის ძლიერებას: მას ეკუთვნოდა მთელი რომანია
და ურბინოს სადუკო, მასვე უჭერდა მხარს იქაური მოსახლეობა, რომელსაც თან-
დათანობით უტკებობდა თავისი კეთილდღეობა და რაკი საქმის ეს მხარე მოხსენი-
ებისა და სხვების მხრივ მიბაძვის ღირსია, არ მინდა დუმილით ავუარო გვერდი მას.

რომანიას, ვიდრე მას დუკა იგდებდა ხელთ, უნიათო მთავრები მართავდნენ,
რომლებიც თავიანთ ქვეშევრდომებზე კი არ ზრუნავდნენ, არამედ ყველგდნენ და
ძარცვავდნენ მათ, რითაც უთანხმოების საბაბს უფრო აძლევდნენ ხალხს, ვიდრე თან-
ხმობისას, ასე რომ ეს ქვეყანა ძარცვა-გლეჯის, ურთიერთუღელტისა და ათასგვარი
სხვა ძალადობის ნამდვილი ბუდე იყო. დუკამ გადაწყვიტა, რომ მის დასაშოშმინებ-
ლად და ხელისუფლებისადმი დასამორჩილებლად, უწინარეს ყოვლისა, საჭირო იყო
მმართველობის სისტემის მოწესრიგება. ამიტომაც ხელისუფლების სათავეში ჩააყე-
ნა მესხერ რემირო ღორკო¹³, სასტიკი და გაქნილი კაცი და შეუზღუდავი უფლებე-
ბი მიანიჭა მას. ამ უკანასკნელმა მოკლე ხანში დააშოშმინა და გააერთიანა ქვეყა-
ნა, რითაც დიდი სახელი დაიგდო ხალხში. შემდგომ ამისა, დუკამ გადაწყვიტა, რომ
ესოდენ შეუზღუდავი ძალაუფლება უკვე აღარ შეესაბამებოდა შექმნილ ვითარებას,
რადგანაც შიშობდა, ვაითუ ხალხისთვის აუტანელი შეიქმნესო, და ამიტომ ქვეყნის
შუაგულში სამოქალაქო სამსჯავრო დააარსა, სადაც თვითეულ ქალაქს თავისი წარ-
მომადგენელი ჰყავდა. სამსჯავროს დიდებული თავკაცი ედგა სათავეში. და რაკი დუ-
კას მშვენივრად ესმოდა, რომ უწინდელი სისასტიკის წყალობით მოქალაქეთა სი-
ძულვილი დაიმსახურა, ამიტომ ამ გრძნობის ძირფესვიანად აღმოსაფხვრელად და
მათი გულის მოსანადირებლად, გადაწყვიტა დაემტკიცებინა, რომ თუკი ხელისუ-
ფალნი მართლაც იჩენდნენ სისასტიკეს, ეს პირადად მისი ბრალი კი არ იყო, არამედ
მისი მოხელის გულმხეცობისა. როგორც კი დრო იხელთა, ერთ სისხამ დილით ბრძა-
ნა, ღორკოს შუაზე გაჩეხილი გვამი ჩეზენას¹⁴ მოედანზე გამოეტანათ, ხოლო გვერ-
დით ხის ჯირკი და გასისხლიანებული ცული დაეგდოთ. ამ საზარელმა სანახაობამ
დააშოშმინა და, იმავდროულად, კიდევაც შეაძრწუნა ხალხი. მაგრამ კვლავ მივუბ-
რუნდეთ შეწყვეტილ ამბავს.

მე ვამბობ, რომ მას შემდეგ, რაც დუკა საკმაოდ მომძლავრდა და უშუალო საფ-
რთისაგანაც ნაწილობრივ დაიბლვია თავი, იმის წყალობით, რომ თავის ნებაზე გარ-

დაქმნა სამხედრო საქმე და გაანადგურა მოქიშპე მეზობლების ლაშქარი, ახალი სამფლობელოების დაპყრობის გზაზე მას მხოლოდ საფრანგეთიღა ეღობებოდა წინ; ვინაიდან ღუკამ იცოდა, რომ მეფე, რომელიც გვიან მიხვდა თავის შეცდომებს, გასაქანს არ მისცემდა მას. ამიტომაც ახალი მოკავშირეების ძებნას შეუდგა¹⁵ და ორჭოფულად ექცეოდა ფრანგებს, როცა ისინი ნეაპოლის სამეფოს უტევდნენ გაეტას¹⁶ გარშემოწყობილი ესპანელების წინააღმდეგ. ღუკას მათგან თავის დაზღვევა სურდა და, ალბათ, მოკლე ხანშიც შესძლებდა ამას, ალექსანდრე რომ ცოცხალი ყოფილიყო. აი, რანაირ ღონისძიებებს ახორციელებდა იგი სადღეისო საქმეების მოსაგვარებლად. რაც შეეხება მერმისს, მას ყველაზე მეტად აფიქრებდა ერთი გარემოება: როგორ მოიქცეოდა ეკლესიის ახალი მეთაური, კეთილმოწყალე იქნებოდა მის მიმართ თუ შეეცდებოდა ისიც წაერთმია მისთვის, რაც ალექსანდრემ მისცა.

ის ფიქრობდა, რომ აქ შეიძლება ოთხი სხვადასხვა გზა აერჩია კაცს: ჯერ ერთი, მუსრი გაეგლო მის მიერ სამკვიდრომოსილ მბრძანებელთა მთელი საგვარეულოებისათვის, რათა პაპს აღარ დარჩენოდა მათი გამოსარჩლების საბაბი; მეორეც, გადმოებირებინა რომის მთელი თავადობა, რათა მათი შემწეობით აელაგმა პაპის პატივმოყვარეობა; მესამეც, შეძლებისდაგვარად მოენადირებინა კარდინალთა კოლეგიის გული, და, მეოთხეც, პაპის სიკვდილამდე ჩაეგდო ხელში იმნაირი ძალაუფლება, რომ შესაძლებლობა ჰქონოდა საკუთარი ძალებით მოეგერიებინა მის წინააღმდეგ მიმართული პირველი შეტევა. ამ ოთხი გზიდან, ალექსანდრეს სიკვდილის ჟამს, სამი უკვე გავლილი იყო და მეოთხის გაღვევასაც ბევრი აღარაფერი უკლდა. სამკვიდრომოსილ მბრძანებელთაგან მუსრი გაავლო ყველას, ვისი მოხელეებაც კი შესძლო, და მხოლოდ თითო-ოროლამ თუ დააღწია თავი; რომელი თავადებიც გადმოიბირა და კოლეგიაშიც ბევრი თანამდგომი გაიჩინა. რაც შეეხება სამფლობელოებს, პერუჯა და პიომბინო უკვე მის ხელში იყო და ტოსკანის დამორჩილებასაც აპირებდა; პიზა იძულებული შეიქნა მფარველობა ეთხოვა მისთვის, და რაკი საფრანგეთის შიში აღარა ჰქონდა (ანკი რალა უნდა ჰქონოდა, მას შემდეგ, რაც ესპანელებმა ნეაპოლის სამეფო წაართვეს ფრანგებს, და, ამრიგად, ერთნიცა და მეორენიც იძულებულნი იყვნენ მასთან დამეგობრებაზე ეზრუნათ), ალბათ, პიზასაც დაესხმოდა თავს¹⁷. ამის შემდეგ, ლუკაცა და სიენაც, ცალმხრივ, ფლორენციელები-სადმი შურისა და, მეორეს მხრივ, შიშის გამო, დაუყოვნებლივ დანებდებოდნენ და ფლორენცია გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა. ამისათვის რომ მიეღწია (და უნდა მიეღწია სწორედ იმ წელს, როცა ალექსანდრე გარდაიცვალა), ისეთ ძლიერებასა და გავლენას მოიხვეჭდა, რომ სხვის სეზებდნიერებასა და იარაღზე კი აღარ იქნებოდა დამოკიდებული, არამედ მხოლოდ საკუთარ ძალმოსილებასა და სიქველზე და თვითონვე შესძლებდა თავის გატანას. მაგრამ ალექსანდრემ მხოლოდ ხუთი წელი იცოცხლა მას შემდეგ, რაც ღუკამ ხმალი აღმართა¹⁸. მამამ მაშინ დაუტევა იგი, როცა საბოლოოდ მხოლოდ რომანია იყო შემომტკიცებული, ყოველივე დანარჩენი კი ჯერ ისევ ჰაერში ეკიდა; დაუტევა ორ მტრულად განწყობილ ძლევაშოსილ მხედრობას შორის¹⁹, და თანაც, სასიკვდილოდ გადადებული. მაგრამ ღუკა ისე შეუპოვარი იყო და ქედუხრელი, ისე კარგად იცოდა, რითი შეიძლებოდა ხალხის გუ-

ლის მოგება და რითი – მომდურება მისი, იმდენად მტკიცე იყო უმოკლეს ხანში მის მიერ ჩაყრილი საფუძველი, ზურგსუკან რომ მტრის ორი ლაშქარი არ ჰყოლოდა ჩა-საფრებული, ანდა თვით მისთვის ჯანმრთელობას არ ეღალატა, უთუოდ დასძლევ-და ყველა სიძნელეს.

ხოლო მის მიერ ჩაყრილი საფუძველი რომ მართლა მტკიცე იყო, იქიდანაც ჩანს, რომ რომანია თვეზე მეტ ხანს ელოდა დუკას²⁰; რომშიაც, უკვე სულთმობრძავს არა-ფერი ემუქრებოდა, და თუმცა იქ ჩავიდნენ ბალიონები, ვიტელები და ორსინები²¹, მაგრამ მის წინააღმდეგ არავინ გაჰყვა მათ; იმასაც მიაღწია, რომ, თუ პაპი ვერ გახ-და ის, ვინც მას უნდოდა, ყოველ შემთხვევაში, ვერც ის ავიდა პაპის ტახტზე, ვინც მას არ სურდა. ამიტომ ალექსანდრეს სიკვდილის ჟამს რომ ავად არ ყოფილიყო, ყველაფერს ადვილად შემოუვლიდა. იმ დღეებში, როცა იულიუს II-ს ირჩევდნენ²², თვითონვე მითხრა²³, რომ ყველაფერზე ფიქრობდა, რაც შეიძლება მომხდარიყო მა-მამისის სიკვდილის შემდეგ, და თურმე ყველაფერს თავისი წამალი გამოუძებნა. მაგ-რამ მამის სიკვდილის ჟამს რომ თვითონაც უკვე ცალი ფეხი სამარეში ედგა, ეს აზ-რადაც არასოდეს მოსვლია თავში²⁴.

ამრიგად, დუკას ყველა მოქმედებას ერთობლივად რომ განვიხილავ, მე ვერა-ფერს ვაყვედრი მას. პირიქით, ჩემის აზრით, ის შეიძლება ნიმუშად დავუსახოთ (და აკი დავუსახე კიდევ) ყველას, ვინც სხვისი სვებენიერებისა და იარაღის წყალობით მიაღწია ძალაუფლებას. ეგზომ დიდსულოვანსა და მაღალი ზრახვით ანთებულ კაცს სხვაგვარად არ შეეძლო მოქცევა და მისი გეგმების ხორცშესხმას ხელი შეუშალა მხოლოდ და მხოლოდ ალექსანდრეს უდღეურობამ და მისმაც საკუთარმა სწეულე-ბამ. ამიტომ ის, ვისაც აუცილებლად მიაჩნია თავის ახალ სამფლობელოში მტრე-ბისაგან დაიბლვიოს თავი, შეიძინოს მეგობრები, ძალითა თუ ცბიერებით სძლიოს მტერს, სიყვარული და შიში ჩაუნერგოს ხალხს, ხოლო ლაშქარს – მორჩილება და მოწიწება, მუსრი გაავლოს ყველას, ვისაც შეუძლია ან ვალად აძევს რაიმე ავნოს მას, ახლებურად გარდაქმნას ძველი წესრიგი, იყოს მკაცრი და მოწყალე, დიდსულოვა-ნი და გულუხვი, დაშალოს არასაიმედო მხედრობა და მის ნაცვლად შექმნას ახალი, მეგობრული ურთიერთობა იქონიოს მეფეებსა და მთავრებთან, რათა ისინი სიზა-რულით სწყალობდნენ და შიშით შეურაცხყოფდნენ მას, – ვერსად იპოვის მისაბად დუკას მოქმედებებზე უფრო დიდებულ ნიმუშს.

ერთადერთი, რაც მას შეიძლება ვუსაყვედუროთ, ეს იულიუს II-ს არჩევა გახ-ლავთ; აქ კი მან მართლაც რომ არასახარბიელო არჩევანი მოახდინა, ვინაიდან, რო-გორც ზემოთ მოგახსენეთ, თუკი არ შეეძლო თავისი ნებასურვილით აერჩია პაპი, ყოველ შემთხვევაში, ის მაინც შეეძლო, რომ პაპობის ყოველი მოსურნისათვის გა-დაეღობა გზა. ამიტომ არამც და არამც არ უნდა დათანხმებოდა იმ კარდინალების პაპად არჩევას, რომელნიც ოდესღაც შეურაცხყო, ანდა რომელთა შიშიც მის მიმართ, პაპად არჩევის შემდეგ, საფუძველს მოკლებული არ იქნებოდა. ვინაიდან კაცთა ყო-ველგვარ მტრობას შიში ან სიძულვილი უდევს საფუძვლად. მის მიერ შეურაცხყო-ფილთა შორის იყვნენ სან პიეტრო ად ვინკულა, კოლონა, სან ჯოროჯო, ასკანიო²⁵. ყვე-ლა დანარჩენს, პაპად არჩევის შემდეგ, მისი შიში უნდა ჰქონოდა, რუანელისა²⁶ და

ესპანელების გარდა: ამ უკანასკნელთ – თავიანთი ერთსულოვნებისა და ურთიერთშემწეობის წყალობით, პირველს – თავისი ძლიერების გამო, ვინაიდან მას ზურგს უმაგრებდა მთელი საფრანგეთის სამეფო. ამიტომ დუკას, უწინარეს ყოვლისა, უნდა ეცადა, რომ ესპანელი დაესვათ პაპის ტახტზე, ან არა და, რუანელისათვის უნდა დაეჭირა მხარი და არა სან პიეტრო ად ვინკულასათვის. რადგანაც სცდებოდა, ვინც ფიქრობს, რომ ახალი ქველმოქმედება ძველ შეურაცხყოფას ავიწყებს დიდ ადამიანებს. ამრიგად, დუკამ შეცდომა დაუშვა ამ არჩევანში, რაც მისი აღსასრულის მიზეზად იქცა.

თავი VIII

იმათთვის, ვინც დანაშაულებრივი გზით აღწევს მთავრის ძალაუფლებას

რაკილა კერძო პირს შეუძლია ორი სხვა გზითაც გახდეს მთავარი (ვინაიდან ეს ყოველთვის სვებედნიერებასა თუ სიქველზე როდია დამოკიდებული), ჩემის აზრით, დუმილით არ უნდა ავუაროთ გვერდი ამას, თუმცა მართებული იქნებოდა ერთ-ერთ მათგანზე უფრო დაწვრილებით გველაპარაკა იქ, სადაც რესპუბლიკებზე ვმსჯელობთ. ეს ორი გზა შემდეგია: პირველი, როცა მთავრის ძალაუფლებას რაიმე დანაშაულისა თუ ბოროტმოქმედების გზით იგდებენ ხელთ, და მეორე, როცა კერძო მოქალაქე თავისი საშუალებით მთავარი ხდება თანამოქალაქეთა კეთილგანწყობილების წყალობით. პირველი გზის ნიმუშად ორ მაგალითს მოვიტან, ერთს ძველსა და მეორეს ახალს, თუმცა მათ დაწვრილებით გარჩევას არ შევუდგები, ვინაიდან, ჩემის აზრით, თავისთავადაც ცხადნი არიან მისთვის, ვინც იძულებულია მიხადოს მათ.

სიცილიელი აგათოკლე¹ არა მარტო კერძო პირი იყო, არამედ მდაბალი და მდაბიური წარმოშობისაც, მაგრამ მაინც სირაკუზის მთავარი გახდა. ის მეთუნის შვილი² იყო და თავისი დღე და წუთისოფელი ბოროტმოქმედის ცხოვრებით ცხოვრობდა. მაგრამ, თავისი ავკაცობის მიუხედავად, სულისა და ხორცის ისეთი სიძლიერით გამოირჩეოდა, რომ, სამხედრო სამსახურში ჩამდგარმა, თანმიმდევრობით გაიარა ყველა საფეხური და სირაკუზის პრეტორობას მიაღწია. ამ ადგილზე მოკალათებულმა მთავრად გახდომა განიზრახა და გადაწყვიტა, ყველას გვერდის ავლით, თვითნებურად და მოძალადურად ესარგებლა იმით, რაც ნებსითა და საერთო თანხმობით დაუთმეს სხვებმა. თავისი გეგმა ჰამილკარ კართაგენელს³ გაანდო, რომელიც იმხანად თავისი ლაშქრითურთ სიცილიაში ომობდა, და ერთ დილას, ვითომდა რესპუბლიკისათვის საჭირობოროტო საკითხის განსახილველად შეჰყარა სირაკუზის სენატი და ხალხი, თავის ჯარისკაცებს კი უბრძანა, დათქმულ ნიშანზე, დარეოდნენ და მუსრი გაეგლოთ მთელი სენატისა და ყველაზე მდიდარი მოქალაქეებისათვის⁴. მათი გაუფლანკრობის შემდეგ აგათოკლემ ხელთ იგდო მთავრის ძალაუფლება ამ ქალაქში და ყოველგვარი შინა აშლილობის გარეშე შეინარჩუნა იგი. და თუმცა ორჯერ დაამარცხეს და, ბოლოს და ბოლოს, ალყაშიც მოიმწყვდიეს კართაგენელებმა, მაგრამ არა მარტო დაიცვა თავისი ქალაქი, არამედ თავისი ლაშქრის ერთი ნაწილი მეციხოვნედ დატო-

ვა იქ, მეორეთი კი აფრიკაში შეიჭრა⁵, მოკლე ხანში გაათავისუფლა სირაკუზა⁶ და აიძულა კართაგენელები უკიდურეს დათმობაზე წასულიყვნენ: ხელშეკრულების თანახმად, ისინი იძულებულნი იყვნენ მარტოოდენ აფრიკაზე მბრძანებლობას დასჯერებოდნენ, სიცილია კი აგათოკლესათვის დაეთმოთ.

ვინც ამ კაცის მოქმედებას თვალს გაადევნებს, ვერაფერს ან ცოტა რასმე თუ ჰპოვებს ისეთს, რაც შეიძლება ბედის კეთილმოწყალებას მიეწეროს; ვინაიდან, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, ვილაციის შემწვობით კი არ მიუღწევია მთავრის ძალაუფლებისათვის, არამედ იმის წყალობით, რომ სამხედრო სამსახურში თანმიმდევრულად განვლო ყველა საფეხური, რისთვისაც ათასნაირ ქარცეცხლში უნდა გაველო, ხოლო შემდეგ თავდაუზოგავად იბრძოლა ძალაუფლების შესანარჩუნებლად. მაგრამ ქველი მაინც არ შეიძლება ეწოდოს თანამოქალაქეთა მკვლელს, მეგობრების გამყიდველს, მუხანათს, გულმხეცსა და უღმერთო კაცს. ამნაირი თვისებების წყალობით, შეიძლება ძალაუფლება კი იგდო ხელთ მაგრამ ვერ მოიხვეჭ დიდებას. თუ კარგად დავუკვირდებით აგათოკლეს ქედუხრელობას, რომლის წყალობითაც ის არად აგდებდა საფრთხეს და თავიდან იცილებდა მტრების მუქარას, მის დიდსულოვნებას, რომლის წყალობითაც არაერთხელ უმარჯვნია და თავის სასარგებლოდ შემოუტრიალებია, ერთის შეხედვით, ხელიდან წასული საქმე, თითქოს ვერც ავხსნით, რატომ უნდა ვაყენებდეთ მას ყველაზე სახელგანთქმულ მხედართმთავრებზე დაბლა. მაგრამ მისი აღვირაქსნილობა, სისასტიკე და გულმხეცობა, ისევე როგორც მისი ურიცხვი დანაშაული, არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ დიდი ადამიანების გვერდით მიეუჩინოთ ადგილი. ამრიგად, შეუძლებელია სეპედნიერებას ან სიქველეს მიეწეროს ის, რასაც მან როგორც ერთის, ისე მეორის გარეშე მიაღწია.

ჩვენს დროში, ალექსანდრე VI-ის მმართველობისას, ბავშვობიდანვე დაობლებული ოლივეროტო და ფერმოს⁷ აღზრდა ბიძამისმა (დედის მხრივ) ჯოვანი ფოლიანიმ იღო თავს და, ჯერ კიდევ პირტიტველა ყმაწვილი, სამხედრო სამსახურში განაწესა, სადაც მისი უფროსი იყო პავოლო ვიტელი⁸; აქ ის ზედმიწევნით უნდა დაუფლებოდა სამხედრო ხელოვნებას, რათა შემდეგ დიდი ჩინისათვის მიეღწია. პავოლოს სიკვდილის შემდეგ, მისი ძმის ვიტელოცოს⁹ მეთაურობით მსახურობდა ჯარში, და თავისი ნიჭის, ისევე როგორც სულის სიმხნევისა და ტანის სიმრთელის წყალობით, სულ მალე ერთი ყველაზე გამორჩეული კაცი შეიქმნა. მაგრამ რაკი სხვის სამსახურში ყოფნა ეთაკილებოდა, გადაწყვიტა, ფერმოს ზოგიერთ მოქალაქეზე დაყრდნობით, რომლებსაც თავიანთი სამშობლოს თავისუფლებას მისი მონობა ერჩიათ, და ვიტელოცოს მხარდაჭერით, ხელში ჩაეგდო ფერმო. ამ მიზნით, ჯოვანი ფოლიანის მისწერა: ამდენი ხანია შინ არ ვყოფილვარ და ამიტომ მინდა მოგინახულოთ თქვენცა და ჩემი ქალაქიც, და თუ შესაძლო იქნება, ჩემს მამულსაც ახლო გავეცნოო; და რაკი მთელის არსებით მხოლოდ პატივის მოხვეჭას ცდილობდა, ამიტომ, რათა თავისი თანამოქალაქეებისათვის დაემტკიცებინა, რომ ტყუილუბრალოდ არ დაუკარგავს დრო, სურვილს გამოსთქვამდა, ერთი ზარ-ზეიმით, მეგობრებისა და მსახურების ასკაციანი ამაღლის თანხლებით ჩასულიყო ფერმოში; თანაც ბიძამის სთხოვდა, ეცადე, ფერმოს მცხოვრებნიც პატივით შემხვდნენ, ვინაიდან ამ პატივს თანაბრად ვიმსახურებთ არა

მარტო მე, არამედ შენც, როგორც ჩემი აღმზრდელიო. ფოლიანიმ ყველაფერი შეუსრულა დისწულს, ცდა არ დაუკლია, რომ ფერმოვლებსაც პატივით მიეღოთ იგი და თავის სახლში მიიპატიჟა. რამდენიმე დღე რომ დაჰყო იქ და ყველაფრის თადარიგი დაიჭირა, რაც საჭირო იყო მომავალი ბოროტმოქმედების აღსასრულებლად, ოლივეროტომ დიდებული წვეულება გამართა, რომელზედაც ჯოვანი ფოლიანი და ფერმოს ყველა წარჩინებული მოქალაქე მიიწვია. როცა სმა-ჭამასა და ამნაირი წვეულებისათვის ჩვეულებრივ მხიარულებას მორჩნენ, ოლივეროტომ განზრახ ჩამოაგდო სიტყვა ყველასათვის მწვავე საკითხზე, კერძოდ, პაპ ალექსანდრესა და მისი ძის ჩეზარეს სიდიადესა და მათ საქმეებზე. ჯოვანისა და დანარჩენი სტუმრების პასუხები რომ მოისმინა, ოლივეროტო ანაზღეულად წამოხტა და განაცხადა: ამ საკითხზე უფრო განმარტოებულ ადგილას უნდა ვილაპარაკოთო და მეორე ოთახში გავიდა, სადაც ჯოვანი და დანარჩენი მოქალაქენიც გაჰყვნენ. მაგრამ დასხდომაც ვერ მოასწრეს, რომ გამოცვივდნენ წინასწარ მიმალული ჯარისკაცები და ჯოვანიცა და დანარჩენი წვეულებიდან ხმლებით აკაფეს. ამ ხოცვა-ჟლეტის შემდეგ, ოლივეროტო ცხენს მოახტა, ჭენებით გაიარა ქალაქი და ალყა შემოარტყა სასახლეს, სადაც უმაღლესი თანამდებობის მოხელენი იმყოფებოდნენ. შიშმა აიძულა ისინი დამორჩილებოდნენ მას და ახალი მთავრობა შეექმნათ, რომელსაც თვითონ ჩაუდგა სათავეში¹⁰. იმათი დახოცვის შემდეგ, ვინც უკმაყოფილობის გამო შეიძლებოდა წინ აღდგომოდა, ოლივეროტომ ახალი, სამოქალაქო თუ სამხედრო განაწესებით განიმტკიცა მდგომარეობა. ასე რომ, მთავრის ძალაუფლების ხელში ჩაგდებადან ერთი წლის შემდეგ არა მარტო არხეინად გრძნობდა თავს ქალაქ ფერმოში, არამედ მეზობლებისთვისაც საშიში შეიქმნა და მისი ძლევა ისევე ძნელი იქნებოდა, როგორც აგათოკლესი, თავისივე მიამიტობით რომ არ ჩავარდნოდა ხელში ჩეზარე ბორჯას, როცა მან, როგორც მოგახსენეთ, სინიგალიასთან შეიპყრო ორსინები და ვიტელები; ისიც იქვე შეიპყრეს და ბიძის მკვლელობიდან ერთი წლის თავზე მოამთეს ვიტელოცოსთან, თავის მოძღვართან ერთად, რომელიც მას ასწავლიდა არა მარტო სიმამაცეს, არამედ ავკაცობასაც.

შესაძლოა, ვინმეს აღეძრას ასეთი კითხვა: რითი აიხსნება, რომ აგათოკლესა და სხვა მისთანებს, ურიცხვი გამცემლობისა და სისასტიკის მიუხედავად, დიდხანს შეეძლოთ არხეინად ეცხოვრათ თავის სამშობლოში და გარეშე მტრებისაგან დაეცვათ თავი; ამასთან, მოქალაქეებს ერთხელაც არ მოუწყვიათ შეთქმულება მათ წინააღმდეგ, მაშინ როდესაც ბევრი სხვა მთავარი, ასეთივე სისასტიკის წყალობით, თვით მშვიდობიანობის დროსაც ვერ ახერხებდა სახელმწიფოს შენარჩუნებას, ომიანობის მშფოთვარე დროზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, ჩემის აზრით, ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ იყენებენ სისასტიკეს: ავად თუ კარგად. კარგად იყენებენ (თუკი ბოროტების მიმართ შეიძლება ითქვას: კარგად) მაშინ, როცა მხოლოდ ერთხელ მიმართავენ მას, როგორც თავდაცვის აუცილებელ საშუალებას, შემდეგ კი ხელს იღებენ მასზე და მხოლოდ იმას ცდილობენ რაც შეიძლება მეტი სარგებლობა მოუტანონ თავის ქვეშევრდომთ. ავად იყენებენ მაშინ, როცა თავდაპირველად მხოლოდ ნაწილობრივ ავლენენ მას, შემდეგ კი დროთა განმავლობაში, არამცთუ არ ამცირებენ, პირიქით, თანდათანობით ზრდიან. ვინც პირველ გზას ირჩევს, ღმრთისა და კაცთა

შეწევნით, ასე თუ ისე, მაინც პოულობს გამოსავალს თავისი მდგომარეობიდან, როგორც მაგალითად აგათოკლე. სხვების საქმე კი ხელიდან წასულია. აქედან გამომდინარე, ამა თუ იმ სახელმწიფოს ხელში ჩაგდებისას დამპყრობელმა ერთბაშად, ერთის დაკვრით უნდა გამოიჩინოს მთელი სისასტიკე, რათა შემდეგ ყოველდღიურად აღარ დასჭირდეს მისი გამოყენება, და, ამრიგად, შესძლოს ხალხის დაშოშმინება და, ქველმოქმედების წყალობით, მისი გულის მოგება. ის, ვინც სიმხდალისა თუ უგუნურების გამო, სხვაგვარად იქცევა, ყოველთვის იძულებული იქნება მახვილი ეპყრას ხელში და ვერასოდეს ვერ შესძლებს თავის ქვეშევრდომებზე დაყრდნობას, ვინაიდან, მუდმივი და დაუსრულებელი მუქარის გამო, ეს უკანასკნელნიც ვერასოდეს ამოისუნთქავენ შვებით მის ხელში. ამიტომ სისასტიკე ერთბაშად და ერთჯერადი უნდა იყოს, რათა ხალხს გონს მოსვლის საშუალება არ მიეცეს და, ამრიგად, ნაკლებ მტკივნეულად განიცადოს იგი, ქველმოქმედება კი ნელ-ნელა, წვეთ-წვეთობით უნდა გამოავლინო, რათა ხალხმა უკეთ შესძლოს მისი შეტკობა.

მაგრამ ყველაზე არსებითია მთავარსა და მის ქვეშევრდომებს შორის იმნაირი ურთიერთობის დამყარება, რომ ვერავითარმა გარემოებამ, ვერც ავმა და ვერც კარგმა, ველარ შესძლოს მისი დარღვევა: რადგანაც გაჭირვების ჟამს არც ბოროტის ქმნა დაგაყრის ხეირს და არც სიკეთე წაგადგება რამეში, ვინაიდან, რაკილა იძულებითი იქნება, ვერავის მოიმადლიერებ იმით.

თავი IX

სამოქალაქო სამთავროსათვის

ახლა გადავიდეთ იმ შემთხვევაზე, როცა კერძო პირი ბოროტმოქმედებისა თუ სხვა რამ აუტანელი ძალადობის გზით კი არა, არამედ თავისი თანამოქალაქეების კეთილგანწყობილების შედეგად ხდება მთავარი; ამას შეიძლება ეწოდოს სამოქალაქო მმართველობა, რომლის მისაღწევადაც არც სრულქმნილი სიქველეა საჭირო და არც უსაზღვრო ბედნიერება, არამედ, უმაღლესი, ბედნიერებასთან წილნაყარი ცბიერება. ამნაირი ძალაუფლების ხელში ჩასაგდებად საჭიროა ან ხალხის, ან კიდევ დიდებულთა კეთილგანწყობილება. ვინაიდან ყველა ქალაქში ვხვდებით ამ ორ სხვადასხვა დაჯგუფებას, რაც იმითაა გამოწვეული, რომ ხალხს არ სურს დიდებულები მბრძანებლობდნენ და ავიწროებდნენ მას, დიდებულებს კი, პირიქით, სურთ მბრძანებლობდნენ და ავიწროებდნენ ხალხს. ამ ორი სხვადასხვა სულისკვეთების ურთიერთდაპირისპირებულობას ქალაქში სამიდან ერთ-ერთი შედეგი მოსდევს: ან მბრძანებლობა, ან თავისუფლება, ან თავაშვებულობა. მბრძანებლობის მიზეზი ან ხალხია და ან დიდებულები, იმისდა მიხედვით, თუ რომელი მხარე მოიგდება საამისო შემთხვევას ხელში. ასე მაგალითად, დიდებულები, როგორც კი დარწმუნდებიან, რომ ხალხს ველარ აოკებენ, მთელ თავიანთ გავლენას ერთ კაცს მიანიჭებენ და მთავრად დასვავენ, რათა მისი მფარველობის ქვეშ თავიანთ ნებაზე იპარპაშონ. ასევე ხალხიც, როცა დაინახავს, რომ დიდებულებს წინააღმდეგობას ველარ უწევს,

მთელს თავის ძალმოსილებას ერთ კაცს გადასცემს და ხელისუფლების სათავეში აყენებს მას, რათა თავის მფარველად ეგულებოდეს. ის, ვინც დიდებულთა შემწეობით აღწევს მთავრის ძალაუფლებას, უფრო ძნელად ინარჩუნებს მას, ვიდრე ის, ვინც ხელისუფლებას ხალხის შემწეობით უდგება სათავეში; ვინაიდან, პირველ შემთხვევაში, მთავარს გარს ახვევიან დიდებულები, რომლებსაც მასზე ნაკლებად როდი მოაქვთ თავი, და რომლებსაც ის, ამის გამო, ვერც თავის ნებაზე ათამაშებს და ვერც რასმე უკარნახებს. მაშინ როდესაც ის, ვინც ხალხის შემწეობით აღწევს მთავრის ძალაუფლებას, ერთპიროვნული მბრძანებელი ხდება და ირგვლივ არავინ, ან თითქმის არავინა ჰყავს ისეთი, ვინც ურჩობას გაუბედავს.

ეგეც არ იყოს, თუ წრფელ გზას აირჩევს და არავის შეავიწროებს, მთავარი ვერას დიდებით ვერ დააკმაყოფილებს დიდებულებს, ხალხის დაკმაყოფილებას კი დიანაც შესძლებს, ვინაიდან ხალხი უფრო პატიოსან მიზანს ისახავს, რადგანაც მხოლოდ იმას მიეღობის, რომ არავის დააჩაგვრინოს თავი, დიდებულებს კი ყველაზე მეტად სწორედ მისი დაჩაგვრა სურთ. გარდა ამისა, მთავარს ყოველთვის შეუძლია მტრულად განწყობილი ხალხისაგან დაიზღვიოს თავი, დიდებულებისაგან კი არა, ვინაიდან ხალხი მრავალრიცხოვანია, დიდებულები კი ცოტანი არიან. და მართლაც, რა შეუძლია მტრულად განწყობილ ხალხს? დიდი-დიდი, ზურგი აქციოს მთავარს; მტრულად განწყობილ დიდებულებს კი შეუძლიათ არა მარტო ზურგი აქციონ, არამედ აშკარადაც დაუპირისპირდნენ მას, ვინაიდან ისინი უფრო წინდახედულნი არიან, უფრო მზაკვარნი, ყოველთვის დროულად იზღვევენ თავს და მის მხარეზე გადადიან, ვისაც, მათის აზრით, გამარჯვება უნდა დარჩეს. მთავარი იძულებულია ყოველთვის ერთსა და იმავე ხალხთან იცხოვროს, მაშინ როდესაც დიანაც შეუძლია ერთი და იმავე დიდებულების გარეშეც გავიდეს ფონს, ვინაიდან ხელეწიფება, თავისი ნება-სურვილისამებრ, ქმნიდეს ან მუსრავდეს, სწყალობდეს ან რისხავდეს მათ.

ამ საკითხის უკეთ გასარკვევად, მე ვამტკიცებ, რომ შესაძლოა დიდებულებისადმი ორნაირი დამოკიდებულება, იმისდა მიხედვით, თუ რას გვიმოწმებს მათი ქცევა: იმას, რომ თავიანთ ბედ-იღბალს მთლიანად მთავრის ბედ-იღბალს უკავშირებენ, თუ პირიქით. თუ უკავშირებენ და ნამდვილი მტაცებლებივით არ იქცევიან, სიყვარულსა და პატივისცემას იმსახურებენ, თუ არა და, აქაც თავს იჩენს ორი სხვადასხვა შესაძლებლობა: პირველი: ისინი სულმოკლეობისა და ბუნებით თანდაყოლილი სიმხდალის გამო იქცევიან ასე, და მაშინ მთავარმა, რასაკვირველია, უნდა ისარგებლოს მათი სამსახურით, უწინარეს ყოვლისა კი დაეყრდნოს მათ შორის ყველაზე კეთილგონიერთ, რომელნიც ხელსაყრელ ვითარებაში პატივისცემას არ მოაკლებენ, გასაჭირში კი არაფერს ავნებენ მას; და მეორე: მათი ამნაირი ქცევის მიზეზი ანგარება და პატიმოყვარეობა გახლავთ, რაც იმის მომასწავებელია, რომ ისინი თავიანთ თავზე უფრო მეტს ფიქრობენ, ვიდრე მთავარზე, და მაშინ ეს უკანასკნელი უნდა უფრთხოდეს და თავის აშკარა მტრებად თვლიდეს მათ, ვინაიდან არახელსაყრელ ვითარებაში ყოველთვის მის დამხობას შეეცდებიან.

ამრიგად, ის, ვინც ხალხის კეთილგანწყობილების შედეგად ხდება მთავარი, ასევე კეთილად უნდა იყოს განწყობილი მის მიმართ; რასაც ადვილად შესძლებს, ვინა-

იდან ხალხი მხოლოდ იმას მოითხოვოს, რომ არავინ ავიწროებდეს, ხოლო ის, ვინც ხალხის კი არა, დიდებულთა კეთილგანწყობილების შედეგად აღწევს მთავრის ძალაუფლებას, უწინარეს ყოვლისა, ხალხის გულის მოგებას უნდა ცდილობდეს, რასაც ასევე ადვილად შესძლებს, თუკი თავის მფარველობას არ მოაკლებს მას. და რაკი კაცნი, კეთილისმყოფელად რომ დაიგულებენ მას, ვისგანაც ბოროტის მეტს არას ელოდნენ, – მთელის არსებით თავიანთი მწყალობლის ერთგულნი ხდებიან, ამიტომ ხალხიც უფრო თავგამოდებით უჭერს მხარს თავის მფარველს, ვიდრე დაუჭერდა იმ შემთხვევაში, მისი წყალობით რომ გამხდარიყო მთავარი. ამ უკანასკნელს ათასნაირი საშუალება მოეძებნება ხალხის გულის მოსანადირებლად, ხალხისა, რომელიც ვითარებისდაკვალად იცვლება, რის გამოც აქ არ არსებობს ერთი უტყუარი და ყოვლისმომცველი წესი. ამიტომ აღარც მე გავაგრძელებ სიტყვას და დასკვნის სახით იმასლა ვიტყვი, რომ მთავარი ყოველნაირად უნდა ცდილობდეს ხალხის მეგობრობის მოხვეჭას, არადა, განსაცდელის ჟამს, ცუდად წაუვა საქმე.

ნაბიდე¹, სპარტის მთავარმა, მთელი საბერძნეთისა და რომის ძლევამოსილი ლაშქრის ალყას გაუძლო და თავისი სამშობლო და სახელმწიფო დაიცვა მათგან; თანაც, განსაცდელის ჟამს, მხოლოდ ზოგიერთისაგან მოუხდა თავის დაზღვევა, რაც აშკარად არ იქნებოდა საკმარისი, ხალხი რომ მტრულად ყოფილიყო განწყობილი მის მიმართ. დაე, ამ ჩემს თვალსაზრისს ნურავინ დაუპირისპირდება გაცვეთილი ანდაზით: ხალხის იმედით ჩემი მტერი დადგაო, ვინაიდან ეს მართებულია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ხალხზე კერძო მოქალაქე ამყარებს იმედს, რომელსაც გულუბრყვილოდ ჰგონია, რომ განსაცდელის ჟამს ხალხი დაიცავს მტრებისა თუ ხელისუფალთა ძალმომრეობისაგან; მას ისეთივე იმედგაცრუება ელის, როგორც გრაკებს² – რომში და მესსერ ჯორჯო სკალის³ – ფლორენციაში. მაგრამ თუ ხალხზე იმედს ამყარებს მთავარი, ნამდვილი მბრძანებელი და მტკიცე ნებისყოფის კაცი, წარბშეუხრელად რომ ეგებება განსაცდელს, დროულად ახორციელებს საჭირო ღონისძიებებს და თავისი ქედუხრელობითა და განკარგულებებით სიმხნევეს უნერგავს ყველას, – იმედგაცრუებული არ დარჩება და თვალნათლივ დარწმუნდება, რაოდენ მტკიცე ყოფილა მის მიერ ჩაყრილი საფუძველი.

ამნაირი მთავრების ძალაუფლებას მხოლოდ მაშინ ემუქრება საფრთხე, როცა სა-მოქალაქო მმართველობიდან ერთპიროვნულზე გადასვლას დააპირებენ. საქმე ისაა, რომ ისინი ან პირადად, ან კიდევ მოხელეთა მეშვეობით მართავენ სახელმწიფოს. უკანასკნელ შემთხვევაში მათი ძალაუფლება უფრო სუსტია და უმტკიცო, ვინაიდან ისინი მთლიანად იმ მოქალაქეთა ნება-სურვილზე არიან დამოკიდებულნი, რომელთაც უმაღლესი თანამდებობები უჭირავთ, და ამიტომ ადვილად შეუძლიათ, განსაკუთრებით – მთავრისათვის არახელსაყრელ ვითარებაში, წინ აღუდგნენ ან აღარ დაემორჩილონ და, ამრიგად, ძალაუფლება წაართვან მას. მთავარი კი, განსაცდელის ჟამს, ვერ შესძლებს ერთპიროვნული მმართველი გახდეს, ვინაიდან მაღალი თანამდებობის მოხელეთა მიმართ მორჩილებას ნაჩვევი მოქალაქენი და ქვეშევრდომნი, ამ არეულ-დარეულობაში, აღარ დაემორჩილებიან მის ბრძანებებს, ასე რომ, გასაჭირში ჩავარდნილს არასოდეს არ ეყოლება საკმაო ხალხი, რომელზედაც დაყრდნობას შესძ-

ლებს. ვინაიდან ამნაირ მთავარს არ შეუძლია გულდაშვებებით დაენდოს იმას, რასაც უშიშროების ჟამს ხედავს: ყველა შესცივინებს, ყველა ერთგულებას აღუთქვამს, ყველა მზადაა თავი დასდოს მისი გულისთვის: რა ენაღვლებათ, სიკვდილი ხომ ცხრა მთას იქითაა. მაგრამ როცა დრო უარესდება და სახელმწიფოს ერთგული მოქალაქენი სჭირდება, ძალზე ცოტანილა რჩებიან ადგილზე. ამნაირი ცდა მით უფრო სახიფათოა, რომ შეიძლება მხოლოდ ერთხელ ჩატარდეს. ამიტომაც ბრძენ მთავარს დიანაც მართებს იმაზე ფიქრი, თუ როგორ უნდა მოიქცეს, რათა მისი ძალაუფლება ყოველთვის და ყოველგვარ ვითარებაში აუცილებელი იყოს მოქალაქეებისათვის, და მაშინ ისინი ყოველთვის უერთგულებენ მას.

თავი X

რანაირად უნდა ვმოგვადეთ ყოველი სამთავროს ძლიერებას

ამ სამთავროთა თავისებურებების განხილვისას, ერთი ასეთი საკითხის გათვალისწინებაც გვმართებს: აქვს თუ არა მთავარს იმნაირი სახელმწიფო, რომ, საჭიროების შემთხვევაში, შეუძლია თვითონვე მართავდეს თავის თავს, თუ ყოველთვის სხვების მხრივ მფარველობას მოითხოვს? ამ საკითხის უკეთ გასარკვევად, მე ვამბობ, რომ, ჩემის აზრით, თავიანთი თავის მართვას, უწინარეს ყოვლისა, შესძლებენ ისინი, რომელთაც, ხალხმრავლობისა თუ დიდძალი სიმდიდრის წყალობით, შეუძლიათ გამოიყვანონ საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და, ამრიგად, საკადრისი პასუხი გასცენ ყველა მომხდურს. ზუსტად ასევე, მე ვამბობ, რომ სხვების მხრივ შემწეობას საჭიროებენ ისინი, რომელთაც არ ძალუძთ ბრძოლის ველზე გაუმკლავდნენ მტერს, არამედ იძულებულნი არიან თავი შეაფარონ გალავანს და მხოლოდ მუქარის მოგერიებას ცდილობდნენ. პირველი შემთხვევის გამო უკვე მოგახსენეთ და შემდგომშიც კვლავ მივუბრუნდებით ამ საკითხს. მეორე შემთხვევაში მხოლოდ ის შეგვიძლია ვურჩიოთ ამნაირ მთავრებს, რომ ყოველნაირად უნდა ამაგრებდნენ და ამტკიცებდნენ თავიანთ ადგილსამყოფელს და ყურადღებას არ აქცევდნენ ქვეყნის დანარჩენ ნაწილს. ვინც სათანადოდ გაამაგრებს საკუთარ ადგილსამყოფელს, მთელს დანარჩენ სამფლობელოში კი ისე მოექცევა თავის ქვეშევრდომთ, როგორც ზემოთ ვთქვით და ქვემოთაც მოგახსენებთ, – ძნელად თუ ვინმე გაბედავს მასზე თავდასხმას. რადგანაც კაცნი ყოველთვის ცდილობენ თავი აარიდონ იმნაირ საქმეს, რომლის წარმატებაშიაც წინასწარვე ეჭვი ეპარებათ, ხოლო თავდასხმა მთავარზე, რომელიც საიმედოდ დაცულ ციხე-სიმაგრეში ზის, და რომელიც არა სძულს ხალხს, შეუძლებელია იოლ საქმედ იქნეს მიჩნეული.

გერმანიის ქალაქები თავისუფალნი არიან, პატარა ადგილი უჭირავთ, როცა სურთ, იმპერატორს¹ ემორჩილებიან, მაგრამ არ ეშინიათ არც მისი და არც თავიანთი ძლევაშეძლი მიზნებისა: ვინაიდან ისეთნაირად არიან გამაგრებულნი, რომ ყველას აშკარად ეცემა თვალში, რაოდენ ძნელი და ქანცგამწყვეტი საქმე იქნება მათი აღება. ყველას ღრმა თხრილები და განიერი გალავნები არტყია გარს, მძლავრი ზარ-

ბაზნებით არიან აღჭურვილნი და საწყობებიც სასმელ-საჭმლისა და საწვავის მთელი წლის სამყოფი მარაგითა აქვთ გამოტენილი. გარდა ამისა, იმ მიზნით, რომ მდებარეობა, ქალაქისათვის დიდი ზარალის მიუყენებლად, თავის გატანა შესძლონ, ყოველთვის იმარაგებენ მთელი წლის სამყოფ მასალას, რათა სამუშაო არ მოაკლონ უბრალო ხალხს და შეუფერხებლად ამუშაონ ის საწარმოები, რომელთა ნაწარმიც ჰაერივით სჭირდება ქალაქს. ეგეც არ იყოს, ყველგან დიდ პატივშია სამხედრო საქმე, რომლის სრულყოფასაც ყოველნაირად უწყობენ ხელს.

ამრიგად, კარგად გამაგრებული ქალაქის მთავარს, რომელიც არა სძულს ხალხს, იშვიათად თუ ემუქრება თავდასხმის საფრთხე; მაგრამ კიდევაც რომ დაესხან თავს, მომხდური თავლაფდასხმული გაბრუნდება უკან. გარემოებანი ხომ იმნაირად ცვალებადნი არიან, რომ თითქმის შეუძლებელია, თავდამსხმელმა, თავისი ლაშქრითურთ, მთელი წელი უქმად შესწიროს ქალაქის ალყას.

შეიძლება შემესიტყვონ: თუკი მოქალაქეების სამფლობელოები ქალაქგარეთაა, და ისინი ცეცხლის ალში გახვეულს იხილავენ თავიანთ საბადებელს, მათი მოთმინების ფიალა აივსება; თანაც, ხანგრძლივი ალყა და სიცოცხლის სიყვარული მთავარსაც დაავიწყებინებთ. პასუხად ვიტყვი, რომ ძლიერი და ქედუხრელი მთავარი ყოველგვარ სიძნელეს დასძლევს: ხან იმით, რომ ანუგეშებს თავის ქვეშევრდომთ, ამ უბედურებასაც მალე ბოლო მოეღებო, ხანაც იმით, რომ მტრის სისასტიკის შიშს ჩაუწერგავს მათ, ხან კიდევ იმის წყალობით, რომ მარჯვედ მოიცილებს თავიდან იმ ხალხს, რომლებიც ყველაზე ურჩნი და გულფიცხნი ჩანან. ეგეც არ იყოს, მტერი, ჩვეულებრივ, ქვეყანაში შეჭრისთანავე ცეცხლითა და მახვილით მუსრავს და აოხრებს მას, ე. ი. მაშინ, როცა ხალხისთვის ჯერ კიდევ არ უღალატნია სიმხნევეს, და მზად არის თავდასაცავად. მით უფრო ნაკლებ უნდა შიშობდეს მთავარი, ვინაიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, როცა ხალხი სულით დაეცემა, უბედურება უკვე დატრიალდება და მოსახდენი მოხდება, საშველი აღარსად ჩანს: სწორედ მაშინ, ხალხი უფრო მჭიდროდ და ერთსულოვნად ირაზმება თავისი მთავრის გარშემო, რომელსაც უკვე თავის მოვალედ სახავს, რაკილა სწორედ მის დასაცავად გასწირეს ცეცხლში დასანთქმელად და ასაოხრებლად თავიანთი სახლებიც და ავლა-დიდებაც. ხალხის ბუნება კი ასეთია, რომ სხვებისათვის გაწეული სამსახური მოვალეობის ისეთსავე გრძნობას აღუძრავს, როგორც სამსახური, რომელსაც სხვები უწევნ მას. და თუ ყველაფერს კარგად ავწონ-დავწონით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ გონიერი მთავარი, დასაწყისშიც და შემდეგშიაც, ადვილად შესძლებს იმას, რომ ალყამემორტყმული მოქალაქენი არ დაეცნენ სულით, და არც დაეცემიან, თუკი სასმელ-საჭმელი ან საომარი მასალა არ შემოაკლდათ.

თავი XI

საეკლესიო სამთავროთათვის

ახლა კი ისლა დავგრჩენია, საეკლესიო სამთავროებზე გადავიდეთ. მთელი სიძნელე მათს ხელში ჩაგდებად იჩენს თავს, ვინაიდან ამ სამთავროებს სიქველისა თუ სვებდენიერების წყალობით ეუფლებიან, შენარჩუნებით კი როგორც ერთის, ისე

მეორის გარეშე ინარჩუნებენ. მათი საყრდენია ძველისძველი რელიგიური წესრიგი, ისე ძლევამოსილი და ღრმად ფესვგადგმული, რომ ამნაირი მთავრები ადვილად ახერხებენ თავიანთი მდგომარეობის შენარჩუნებას. მიუხედავად იმისა, თუ როგორ იქცევიან ან რანაირი ცხოვრებით ცხოვრობენ მხოლოდ მათ ეკუთვნით ძალაუფლება, მაგრამ არც მის შენარჩუნებას ცდილობენ და არც თავიანთ ქვეშევრდომებს მართავენ, ვინაიდან არავინ ემუქრება მათ მმართველობას, ხოლო ქვეშევრდომები უდრტივინველად ურიგდებიან თავიანთ მდგომარეობას და ამიტომ არ აპირებენ მათგან განდგომას, თუმცა, კაცმა რომ თქვას, არც შეუძლიათ ეს. მაშასადამე, მხოლოდ ამნაირი მთავრები არიან უზრუნველნი და ბედნიერნი. მაგრამ რაკი აქ თავს იჩენს უზენაეს მიზეზთა ზემოქმედება, რომელთა არსში წვდომაც ადამიანის ბუნების შესაძლებლობას აღემატება, ამიტომ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ მათზე. მხოლოდ თავხედი და თავდაჯერებული კაცი თუ გაბედავს იმაზე მსჯელობას, რაც უფლის მიერაა დაცული და განდიდებული, თუმცა შეიძლება მკითხონ: როგორ მიაღწია ეკლესიამ იმნაირ ძლიერებას, რომ მას თვით საფრანგეთის მეფეც კი უფროთხის; რომ მან შესძლო იტალიიდან განედევნა იგი და გაენადგურებინა ვენეციელები¹, მაშინ როდესაც ალექსანდრემდე ეკლესიის საერო ძალაუფლებას არავითარ ანგარიშს არ უწევდნენ თვით უზადრუკი ბარონები და სინიორები, იტალიის დიდ სახელმწიფოებზე რომ აღარაფერი ვთქვათ? პასუხად ვიტყვი, რომ თუმცა ყოველივე ეს კარგადაა ცნობილი, მაგრამ ზედმეტად მაინც არ მიმაჩნია ამის გახსენება.

ვიდრე საფრანგეთის მეფე შარლი შემოიჭრებოდა იტალიაში², ეს ქვეყანა მთლიანად პაპის, ვენეციელების, ნეაპოლის მეფის, მილანის დუკასა და ფლორენციელების ძალაუფლებას ექვემდებარებოდა³. ყველა ამ სახელმწიფოს, უწინარეს ყოვლისა, ორი საზრუნავი ჰქონდა: ჯერ ერთი, ის, რომ იტალიაში არ შემოჭრილიყო ძლევამოსილი უცხოელი, და, მეორეც, ის, რომ არც ერთ მათგანს ახალი სამფლობელოები არ ჩაეგდო ხელში. ყველაზე მეტად ისინი უფროთხოდნენ პაპს და ვენეციელებს. ამ უკანასკნელთა ასალაგმავად საჭირო იყო ყველა დანარჩენების მჭიდრო კავშირი, როგორც, მაგალითად, ფერარის დაცვისას⁴; პაპის დასაოკებლად კი რომაელ ბარონებს იშველიებდნენ, რომლებიც ორ ბანაკად იყვნენ გაყოფილნი: ორსინებისა და კოლონების მომხრეებად, და გამუდმებით ექიშპებოდნენ ერთიმეორეს; თხემით ტერფამდე აღჭურვილი ეს ახლო მეზობლები ავიწროებდნენ და გასაქანს არ აძლევდნენ პაპის ძალაუფლებას. და თუმცა დროდადრო ტახტზე ადიოდა უდრეკი პაპი, როგორიც იყო, მაგალითად, სიქსტენ, მაგრამ, ვერც სვებედნიერებისა და ვერც კეთილგონიერების წყალობით, ვერაფერს აწყობდა აბეზარ მეზობლებთან. ამის მიზეზი პაპების დღემოკლეობა გახლდათ: იმ ათი წლის მანძილზე, რამდენსაც, საშუალოდ, ცოცხლობდა ყოველი პაპი, ის დიდის გაჭირვებით ახერხებდა ერთ-ერთი ბანაკის დასუსტებას, და თუ ერთი, მაგალითად, მუსრს ავლებდა კოლონას მომხრეებს, მის ადგილს იკავებდა მეორე პაპი, რომელიც, თავის მხრივ, მტრობდა ორსინებს და მფარველობდა კოლონებს, მაგრამ ვერ კი ასწრებდა ორსინების განადგურებას⁵. აი, რატომაა, რომ პაპის საერო ძალაუფლებას ესოდენ ნაკლებ ანგარიშს უწევდნენ იტალიაში.

დაბოლოს, პაპის ტახტზე ავიდა ალექსანდრე VI, რომელმაც, ყველა თავისი წინამორბედისაგან განსხვავებით, გვიჩვენა, რას შეუძლია მიაღწიოს პაპმა ფულისა და სამხედრო ძალის მეშვეობით: იარაღად რომ გამოიყენა დუკა ვალენტინო და მოხერხებულად ისარგებლა ფრანგების შემოსევით, მან აღასრულა ყოველივე ის, რაც ზემოთ, დუკას მოქმედების განხილვისას მოვიხსენიე. და თუმცა მისი უშუალო მიზანი დუკას აღზევება გახლდათ, და არა ეკლესიისა, მაგრამ, ასეა თუ ისე, თავისი მოქმედებით მან ხელი შეუწყო ეკლესიის განდიდებას, რომელმაც პაპის სიკვდილისა და დუკას დაღუპვის შემდეგ, უზვად მოისთვლა მისი ღვაწლის ნაყოფი.

შემდეგ ტახტზე ავიდა პაპი იულიუს II, რომელსაც ეკლესია უკვე აღზევებული დახვდა: მის ხელში იყო მთელი რომანია, აღარ ეშინოდა რომაელი ბარონების, რომელთა ორივე ბანაკი, ალექსანდრეს მტკიცე ხელით, თითქმის მიწასთან იქნა გასწორებული. ეგეც არ იყოს, გაიხსნა გზა სიმდიდრის დაგროვებისა, რასაც არავინ დასდგომია ალექსანდრემდე. იულიუსი არა მარტო კვალდაკვალ მიჰყვა თავის წინამორბედს, არამედ კიდევაც გადაამეტა მას: მიზნად დაისახა ხელში ჩაეგდო ბოლონია⁸, გაენადგურებინა ვენეციელები და იტალიიდან განედევნა ფრანგები⁹. ყოველივე ამას წარმატებით გაართვა თავი, რაც მით უფრო სასახელოა მისთვის, რომ მხოლოდ ეკლესიის განდიდებას მიეღებოდა და არა რომელიმე კერძო პირისას. ორსინებისა და კოლონებისათვის თავის წინამორბედზე უფრო მეტი გასაქანი არ მიუცია, და თუმცა მათ შორის დიახაც იყვნენ შფოთისთავნი, მაგრამ ორი რამ აოკებდა მათ: ჯერ ერთი, ეკლესიის სიდიადე, რომელსაც ასე ძლიერ უფრთხოდნენ, და, მეორეც, ის, რომ არა ჰყავდათ არც ერთი კარდინალი, – მათი მღვდლვარების მუდმივი მიზები. და თუ ორსავე ამ ბანაკს ეყოლება კარდინალები, – ისინი არასოდეს არ დაცხრებიან, ვინაიდან კარდინალები, რომშიაც და სხვაგანაც, თავგამოდებით იცავენ ბარონებს, ხოლო ბარონები იძულებულნი არიან მხარში ედგნენ კარდინალებს. ასე რომ, პრელატთა პატივმოყვარეობა დასაბამს აძლევს მღვდლვარებასა და უთანხმოებას ბარონებს შორის. ამრიგად, მისი ყოვლად უწმინდესობა პაპი ლეონი¹⁰ პაპობის სრული ზეობისას ავიდა ტახტზე და იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ თუ მისი წინამორბედნი იარაღით განამტკიცებდნენ თავიანთ ძალაუფლებას, ეს უკანასკნელნი თავისი სიკეთისა და ურიცხვი სხვა სიქველის წყალობით განავრცობს და განადიდებს მას.

თავი XII

იოისათვის, თუ რამდენაირი სახის ლაშქარი არსებობს, და დაქირავებული ჯარისკაცებისათვის

მას შემდეგ, რაც დაწვრილებით განვიხილე იმ სამთავროთა ყველა თავისებურება, რომელთა კვლევასაც ვისახავდი მიზნად, კერძოდ, გავარკვეე მათი კეთილდღეობისა თუ სვედავსილობის მიზეზები და გვიჩვენა, რა გზით ცდილობენ ზოგიერთნი მათ დაუფლებას, – ისლად დამრჩენია, განვიხილო თავდასხმისა თუ თავდაცვის საშუა-

ალებები, რომლებსაც შეიძლება იყენებდეს თვითნებური მათგანი. ზემოთ უკვე მოგახსენეთ, რაოდენ აუცილებელია მთავრისათვის, რომ მტკიცე საფუძველი ჰქონდეს ჩაყრილი: არადა, გარდუვალი დალუპვა ელის. ყოველი სახელმწიფოს – როგორც ახლის, ისე ძველის თუ შერეულის უმტკიცესი საფუძველი კი კარგად გაწვრთნილი ლაშქარი და კარგი კანონები გახლავთ. მაგრამ რაკი კარგი კანონები წარმოდგენილია კარგად გაწვრთნილი ლაშქრის გარეშე, ხოლო კარგად გაწვრთნილი ლაშქარი თავისთავად განაპირობებს კარგ კანონებს, ამიტომ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ კანონებზე და მარტოოდენ ლაშქარზე ვილაპარაკებ.

ამრიგად, მე ვამბობ, რომ ლაშქარი, რომლითაც მთავარი იცავს თავის სახელმწიფოს, ან მისი საკუთარი ლაშქარია, ან დაქირავებული, ან მამველი, ან შერეული. დაქირავებული და მამველი ლაშქარი უსარგებლოა და საშიში. და თუ ვინმე დაქირავებულ ლაშქარზე აფუძნებს თავისი სამთავროს ძლიერებას, მისი ძალაუფლება არასოდეს არ იქნება მტკიცე და ურყევი; ვინაიდან ყველა ამნაირ ლაშქარში ერთთავად განხეთქილება სუფევს, ყველა ისინი პატივმოყვარენი არიან, ალვირახსნილნი, მუხანათნი; თავხედნი – მეგობრებს შორის, მხდალნი – მტრების პირისპირ; არც ღმრთის შიში აქვთ და არც რწმენა კაცთა მიმართ, ხოლო მათ დამარცხებას იმდენივე დრო სჭირდება, რამდენ ხანსაც გრძელდება მათი შეტევა; თუ მშვიდობაა, ისინი თვითონვე ძარცვავენ მოსახლეობას, ომის დროს კი მტერს აძარცვინებენ მას. ამის მიზეზი ის გახლავთ, რომ არც სიყვარული და არც სხვა რამ გრძნობა არ აიძულებს დაქირავებულ ჯარისკაცებს, ფხვმოუცვლელად იდგნენ ბრძოლის ველზე, მწირი ჯამაგირი კი სულაც არ არის საკმარისი საიმისოდ, რომ მთავრის გულისთვის თავდადების სურვილი აღუძრას მათ. ისინი მზად არიან მთავრის ჯარისკაცებად იწოდებოდნენ, სანამ ომი არ დაწყებულია, მაგრამ ომის დაწყებისთანავე ან გარბიან ან ეთხოვებიან მთავარს. ამაში ადვილად დარწმუნდება ყველა, ვინაიდან იტალიის დამხობა მხოლოდ იმით აიხსნება, რომ, ამდენი წლის მანძილზე, მისი სამხედრო ძლიერება მარტოოდენ დაქირავებულთა რაზმებს ემყარებოდა. ვიდრე ერთმანეთს ეომებოდნენ, ეს უკანასკნელნი რალაცის მაქნისნი მაინც იყვნენ და, ასე განსაჯეთ, მამაცებადაც კი გვაჩვენებდნენ თავს, მაგრამ უცხოელების შემოსევისთანავე აშკარა შეიქმნა, რა შვილებიცა ბრძანდებოდნენ. აი, რატომაა, რომ შარლმა, საფრანგეთის მეფემ, თითქოს თამაშით აიღო იტალია, და ვინცა თქვა, ამის მიზეზი ჩვენი ცოდვები იყო, მართალი თქვა¹, მაგრამ არა ის ცოდვები, რომლებსაც თვითონ გულისხმობდა, არამედ ისინი, რომლებიც მე მოგახსენეთ. და რაც ამ თავიანთი ცოდვებით დათესეს ჩვენმა მთავრებმა, იგივე მოიძქეს.

მე მინდა თვალნათლივ გიჩვენოთ, რა ღვთის რისხვაცაა ამნაირი ლაშქარი. დაქირავებული მხედართმთავრები ან გამჭრიახნი არიან, ან, პირიქით, გონებაშეზღუდულნი. პირველ შემთხვევაში მთავარს არ შეუძლია მათზე დანდობა, ვინაიდან მათი მიზანი სხვა არა არის რა, თუ არა საკუთარი თავის განდიდება, ან თავიანთი პატრონის, ან კიდევ იმათ საზიანოდ მოქმედება, რომელთა შევიწროება სულაც არა სურს მთავარს. ხოლო თუ მხედართმთავარი დიდი სიქველით არ გამოირჩევა, მაშინ ის გარდუვალ დალუპვას უქადის მთავარს. თუ ვინმე შემესიტყვება: ვის ხელშიცაა სამხედრო ძალა,

ზუსტად ასე მოიქცევა, მიუხედავად იმისა, დაქირავებულია თუ არაო, – პასუხად ვეცვი: რაკილა ლაშქარს შეიძლება იყენებდეს ან მთავარი, ან რესპუბლიკა, ამიტომ მთავარი მოვალეა მხედართმთავრის ძალაუფლება პირადად აიღოს ხელში, რესპუბლიკა კი თავის მოქალაქეებს უნდა ანდობდეს ამას; და თუ ის, ვისაც მხედართმთავრობას ანდობენ, თავს ვერ გაართმევს დაკისრებულ მოვალეობას, რესპუბლიკამ უნდა შეცვალოს იგი, ხოლო თუ თავის გართმევას შესძლებს, რესპუბლიკამ კანონებით უნდა შეზღუდოს მისი უფლებამოსილება. გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ მხოლოდ შეიარაღებული მთავრები და რესპუბლიკები აღწევენ დიდ წარმატებას, დაქირავებულ ლაშქარს კი ზიანის მეტი არა მოაქვს რა. აი, რატომაა, რომ რესპუბლიკები, რომლებსაც საკუთარი ლაშქარი ჰყავთ, უფრო იშვიათად უვარდებიან ხელში ერთ-ერთ თავიანთ მოქალაქეს, ვიდრე ის რესპუბლიკები, რომლებიც დაქირავებულ რაზმებს ემყარებიან. რომი და სპარტა საუკუნეების მანძილზე შეიარაღებულნი და თავისუფალნი იყვნენ. შვეიცარიელები ყველაზე უკეთ შეიარაღებულნი და ყველაზე მეტად თავისუფალნიც არიან. კართაგენელებს კი, პირიქით, დაქირავებული ლაშქარი ჰყავდათ, და რომაელებთან პირველი ომის დამთავრების შემდეგ კინალამ თავიანთვე მოლაშქრეების მსხვერპლნი შეიქნენ. მიუხედავად იმისა, რომ მათ თვით კართაგენელები ედგნენ სათავეში². ეპამინონდას³ სიკვდილის შემდეგ, თებელებმა თავიანთ სარდლად აირჩიეს ფილიპე მაკედონელი, რომელმაც, გამარჯვების შემდეგ, თავისუფლება წაართვა მათ⁴. დუკა ფილიპოს⁵ სიკვდილის შემდეგ, მილანელებმა ვენეციელების წინააღმდეგ საბრძოლველად დაიქირავეს ფრანჩესკო სფორცა⁶; ის კი, მტერი რომ დაამარცხა კარავაჯოსთან⁷, თავისივე პატრონების – მილანელების საზიანოდ დაუზავდა მას. მამამისმა, რომელიც ნეაპოლის დედოფალს ჯოვანას ემსახურებოდა, ანაზღეულად უღალატა და გასაჭირში უმწეოდ დატოვა იგი, რის გამოც დედოფალი იძულებული შეიქნა არაგონის მეფისთვის ეთხოვა მფარველობა, რათა ამრიგად შეენარჩუნებინა ტახტი⁸.

ხოლო თუ მეტყვიან: ვენეციელებმა და ფლორენციელებმა დაქირავებულ ლაშქართა მეშვეობით გააფართოვეს ოდესღაც თავიანთი სამფლობელოები, მაგრამ ამის გამო მათ მთავარსარდლებს მთავრის ძალაუფლება კი არ უგდიათ ხელთ, არამედ მათ დამცველებადვე დარჩნენო, პასუხად ვიტყვი, რომ ფლორენციელებს, ამ მხრივ, აშკარად სწყალობდა ბედი, ვინაიდან იმ მამაც მხედართმთავართაგან, რომელთა შიშიც შეიძლებოდა ჰქონოდათ, ზოგიერთმა ვერ გაიმარჯვა, ზოგიერთს მოქიშპენი ჰყავდა, ზოგიერთის პატივმოყვარეობა კი სულ სხვა მიზნისაკენ იყო მიმართული. ვერ გაიმარჯვა ჯოვანი აკუტომ⁹, და სწორედ ამიტომ მისი ერთგულება გამოცდის წინაშე არ დამდგარა. მაგრამ ყველა დამეთანხმება, რომ, თუკი გაიმარჯვებდა, ფლორენციელები მთლიანად მის ხელში აღმოჩნდებოდნენ. სფორცა¹⁰ ყოველთვის მტრობდა ბრაჩოს¹¹ მომხრეებს, ასე რომ, ისინი ერთიმეორეს უღობავდნენ გზას. თავისი პატივმოყვარული მისწრაფების მიზნად ფრანჩესკო ლომბარდიას სახავდა, ბრაჩო კი ეკლესიასა და ნეაპოლის სამეფოს. მაგრამ გადავიდეთ ახლახან მომხდარ ამბავზე. ფლორენციელებმა თავიანთ მხედართმთავრად დანიშნეს პაოლო ვიტელი¹², გამჭრიახი და შორსმჭვრეტელი კაცი, რომელმაც ჯერ კიდევ მაშინ მოიხვეჭა დიდი სახელი, როცა მხოლოდ და მხოლოდ კერძო პირი იყო. ვერავინ გაბედავს

იმის უარყოფას, რომ, თუკი პიზას დაიმორჩილებდა, ფლორენციელები მასზე იქნებოდნენ დამოკიდებულნი; ვინაიდან მათი მტრების სამსახურში რომ ჩამდგარიყო, ფლორენციელებს გამოსავალი აღარ დარჩებოდათ, ხოლო თუკი ვერ შეეღწეოდნენ, მაშინ უთუოდ უნდა დამორჩილებოდნენ მას.

თუ განვიხილავთ ვენეციელთა მიღწევებს, დავრწმუნდებით, რომ მათი მოქმედება სვინი და ძლევამოსილი იყო მანამ, სანამ საკუთარი ძალებით იბრძოდნენ (ე. ი. სანამ საომარ მოქმედებას ხმელეთზე გადაიტანდნენ), როცა თანაბარ სიმამაცეს იჩენდნენ თავადებიცა და შეიარაღებული მდაბიოებიც; მაგრამ როგორც კი ხმელეთზე დაიწყეს ბრძოლა, მათ თითქოს უღალატა ამ სიმამაცემ და დანარჩენ იტალიელებს დაემსგავსნენ. ხმელეთზე საომარი მოქმედების დაწყებისას, თავიანთი სახელმწიფოს სიმცირისა და თავიანთი მრისხანე სახელის გამო, ისინი დიდად როდი უფრთხოდნენ საკუთარ მხედართმთავრებს; მაგრამ როდესაც მათი სამფლობელოები განიცრცო და გაფართოვდა, რაც მოხდა კარმინუოლას¹³ დროს, ისინი მიხვდნენ თავიანთ შეცდომას. მათთვის კარგად იყო ცნობილი მისი სიმამაცე, რადგანაც სწორედ კარმინუოლას სარდლობით დაამარცხეს მილანის ღუკა, მაგრამ, მეორეს მხრივ, იმასაც კარგად ხედავდნენ, თუ როგორ აჭიანურებდა იგი ომს, და ამიტომაც დაასკვნეს, მისი წინამძღოლობით გამარჯვებას ვეღარ ველირსებითო. მაგრამ რაკი არ უნდოდათ და არც შეეძლოთ მისი შელევა, ვინაიდან შიშობდნენ, ვაითუ ჩვენი სამფლობელოები დავკარგოთო, ამიტომ, თავის დაზღვევის მიზნით, იძულებულნი შეიქნენ მოეკლათ იგი. ამის შემდეგ მათი მხედართმთავრები იყვნენ ბარტოლომეო და ბერგამო, რობერტო და სან სევერინო, გრაფი და პილიანო¹⁴ და სხვები, რომელთა დამარცხების შიში უფრო ჰქონდათ, ვიდრე გამარჯვებისა¹⁵, როგორც ეს მოხდა შემდეგ, ვაილასთან¹⁶, როცა ერთ დღეში დაკარგეს ყველაფერი, რაც ესოდენი გაჭირვებით მოეპოვებინათ რვაასი წლის მანძილზე. ვინაიდან ამნაირი ლაშქრით რაიმეს დაუფლებას დიდი დრო სჭირდება, მათი ყოველი მონაპოვარი სუსტია და უმტკიცო, დანაკარგი კი ანაზღეული და თავზარდამცემი.

რაკილა ამ მაგალითებმა იტალიაში დამაბრუნეს, სადაც ამდენი ხნის მანძილზე პარპაშობენ დაქირავებულთა რაზმები, მინდა უფრო დაწვრილებით შევებო ამ საკითხს, რათა მათი დასაბამისა და გავრცელების განხილვის შედეგად, უფრო ადვილი შეიქნეს ყველა ამნაირი ლაშქრისათვის ნიშნული ნაკლის აღმოფხვრა. ნუ დაგავიწყდებათ, რომ, როგორც კი იმპერატორის ძალაუფლება შესუსტდა იტალიაში, და პაპის გავლენამ, საერო ცხოვრებაში, აშკარად იმატა, ჩვენი ქვეყანა მრავალ სხვადასხვა სამთავროდ დაქუცმაცდა: ვინაიდან ბევრმა დიდმა ქალაქმა აღმართა იარაღი თავისი დიდებულების წინააღმდეგ, რომლებიც უწინ, იმპერატორის მფარველობის წყალობით, ჩაგრავდნენ და ავიწროებდნენ მათ, ეკლესია კი, პირიქით, ქალაქებს მფარველობდა, რათა თავისი გავლენა განემტკიცებინა საერო ცხოვრებაში; ბევრ სხვა ქალაქში მათივე მოქალაქენი დასხდნენ მთავრებად, ასე რომ, მთელი იტალია პაპისა და რამდენიმე რესპუბლიკის ხელში აღმოჩნდა. მაგრამ რაკი არც პაპებს და არც მოქალაქეებს სამხედრო საქმისა არა გაეგებოდათ რა, ამიტომ უცხოელების დაქირა-

ვება დაიწყეს. ალბერტო და კონიო¹⁷, რომანიის მკვიდრი, პირველი იყო, რომელმაც სახელი გაუთქვა ამნაირ ლაშქარს.

სხვათა შორის, მისი სკოლა გაიარეს ბრაჩომ და სფორცამ¹⁸, რომლებიც, თავის დროზე, განაგებდნენ იტალიის ბედ-ილბალს. მათ კვალდაკვალ მოგვევლინენ სხვები, რომელთა განკარგულებაშიც იყო, თვით ჩვენს დრომდე, იტალიის მთელი შეიარაღებული ძალები, და სწორედ მათი დამსახურებაა, რომ ჩვენი ქვეყანა დარბეულ იქნა შარლის მიერ, აოხრებული – ლუის მიერ, გათელილი – ფერანდოს¹⁹ მიერ და მიწასთან გასწორებული – შვეიცარიელების მიერ²⁰. მთელი მათი მცდელობის მიზანი ის გახლდათ, რომ ზიზლი აღედრათ ქვეითი ლაშქრის მიმართ და, ამრიგად, უფრო დიდი მნიშვნელობა მიენიჭებინათ თავიანთი რაზმებისათვის.

ასე იმიტომ იქცეოდნენ, რომ, რაკი საკუთარი სამფლობელოები არ გააჩნდათ და მხოლოდ თავიანთი ხელობით ირჩენდნენ თავს, ქვეითთა მცირერიცხოვან რაზმებზე დაყრდნობით არ შეეძლოთ გარკვეული მდგომარეობისათვის მიეღწიათ, მრავალრიცხოვანი ლაშქრის შენახვის თავი კი არ ჰქონდათ. ამიტომაც მხოლოდ მხედრებს იკრებდნენ გარს, რომელთა საკმაოდ მოზრდილი რაზმების წყალობით, არც ფული აკლდათ და არც სახელი, და ბოლოს, იქამდე მიიყვანეს საქმე, რომ ოცი ათასკაციან ლაშქარში ორი ათასი ქვეითიც კი არ ჰყავდათ. ეგეც არ იყოს, ყოველწარად ცდილობდნენ, რომ როგორც თავიანთთვის, ისე მეომრებისთვისაც ლაშქრობის სიძნელე, დაღლილობა და საფრთხე აეცილებინათ თავიდან. ამიტომაც ბრძანებას აძლევდნენ მათ, ხელჩართულ ბრძოლაში კი არ ეჟლიტათ მტერი, არამედ ტყვედ წამოესხათ და, თანაც გამოსასყიდის გარეშე. ლამ-ლამობით არ ესროდნენ ალყა-შემორტყმულთ, და სამაგიეროდ, არც ეს უკანასკნელნი აფრთხოვდნენ დაბანაკებულთა მყუდროებას. თავიანთ ბანაკებს არც გალავნებს ავლებდნენ გარს და არც თხრილებს, ზამთრობით კი სულაც თავს ანებებდნენ ბრძოლას. ყოველივე ეს ნებადართული გახლდათ მათი სამხედრო ხელოვნებით, და, როგორც მოგახსენეთ, მონილი იყო იმისთვის, რომ დაღლილობა და საფრთხე აეცილებინათ თავიდან. ასე დაამხეს მათ იტალია და დალუპვის პირს მიიყვანეს იგი.

თავი XIII

მაშველი, შერეული და საკუთარი ლაშქრისათვის

უსარგებლო ლაშქრის მეორე სახეობად მაშველი ლაშქარი გვევლინება, რომელიც მაშინ გამოდის არენაზე, როცა ამა თუ იმ ძლევამოსილ სახელმწიფოს სთხოვენ შველას თუ მფარველობას, როგორც ამას წინათ მოიქცა პაპი იულიუსი: ფერარაზე ლაშქრობისას თვალნათლივ რომ დარწმუნდა თავისი დაქირავებული ლაშქრის სავალალო უმწეობაში, იძულებული შეიქნა მაშველი ძალები მოეხმო, და სწორედ ამ მიზნით შეუთანხმდა ფერანდოს, ესპანეთის მეფეს, რათა იგი თავისი ხალხითა და ლაშქრით მიშველებოდა მას¹. ამნაირი ლაშქარი, თავისთავად, შეიძლება სასარგებლოც იყოს და ვარგისიც, მაგრამ მისი მხმობელისათვის ყოველთვის საზიფათოა, ვინაიდან

თუკი ეს უკანასკნელი დამარცხდა, მისთვის ყველა გზა მოჭრილია, ხოლო თუ გაიმარჯვა, ტყვედ უფარდება თავისსავე მაშველთ. და თუმცა ამნაირი მაგალითებით სავსეა ძველი ისტორია, მაგრამ მე არ მინდა მოვეშვა პაპ იულიუს II-ის ამ მაგალითს, რომელიც ჯერ კიდევ ცოცხლად შემოუნახავს ჩვენს მახსოვრობას. ძნელია უფრო მოუფიქრებელი ნაბიჯის გადადგმა, ვიდრე ის, რომ, ფერარის დაუფლების მიზნით, ყველაფერი ხელში ჩაუგდო უცხოელს². მაგრამ, მისდა საბედნიეროდ, აქ საქმეში ჩაერია მესამე ძალა, რისი წყალობითაც პაპმა აღარ იწვინა თავისი უთავო არჩევანის მთელი სიმწარე: მისმა მაშველმა ძალებმა მარცხი განიცადეს რავენასთან³, მაგრამ აღდგნენ შვეიცარიელები და დაიფრინეს გამარჯვებულნი, რაც სრულიად მოულოდნელი იყო მისთვისაც და სხვებისთვისაც, და სწორედ ამიტომ აღარ ჩაუვარდა ტყვედ არც თავის მტრებს, რომლებიც უკუიქცნენ, და არც თავისსავე მაშველ ძალებს, ვინაიდან მათი კი არა, სხვების წყალობით მოიპოვა გამარჯვება.

სრულიად უიარალო ფლორენციელებმა ათი ათასი ფრანგი დაიქირავეს პიზის დასაპყრობად⁴, რის შედეგადაც უფრო შავ დღეში ჩაცვივდნენ, ვიდრე ყველაზე საშინელი განსაცდელის ჟამს. ბიზანტიის იმპერატორმა, თავისი მეზობლების მოსაგერიებლად, ათი ათას თურქს უხმო მაშველად, რომლებმაც, ომის დამთავრების შემდეგ, ფენი აღარ მოიცვალეს ბიზანტიიდან და სწორედ ეს გახდა უსჯულოთაგან მისი დაპყრობის დასაბამი⁵. ამრიგად, ვისაც სურს ხელიდან გაუშვას გამარჯვების შესაძლებლობა, დაე, მწედ მოუხმოს მაშველ რაზმებს, რომლებიც დაქირავებულებზედაც უარესნი არიან, ვინაიდან ერთია მათი შემოსვლაც და მათი მხმობელის მზის ჩასვენებაც, რაკილა ყოველთვის ერთსულოვანნი არიან და ასევე ერთსულოვნად ემორჩილებიან სხვას. როცა დაქირავებული რაზმები გამარჯვებას აღწევენ, საჭიროა განვლოს საკმაო დრომ და ხელსაყრელი შემთხვევაც უნდა მიეცეთ საიმისოდ, რომ თავიანთსავე დამქირავებელს დაუპირისპირდნენ, ვინაიდან ერთსულოვანნი არ არიან, რაკილა დამქირავებელი კრებს და ჯამაგირსაც ის უხდის მათ. ამნაირ ვითარებაში, მესამე პირი, რომელსაც მთავარი მათ სარდლად ნიშნავს, ერთბაშად ვერ მოიპოვებს იმნაირ გავლენას, რომ თავისივე პატრონის ქიშპობა შეძლოს. ერთის სიტყვით, დაქირავებული რაზმები თავიანთი სიზანტით და მცონარობით არიან საშიშნი, ხოლო მაშველნი – თავიანთი სიხარბით და სიმამაცით.

აი, რატომაა, რომ ბრძენი მთავრები ყოველთვის გაურბოდნენ ამნაირ ლაშქარს და მხოლოდ საკუთარს ემყარებოდნენ. ისინი ამჯობინებდნენ თავიანთი ლაშქრითურთ დამარცხებულიყვნენ, ვიდრე სხვისი ლაშქრით მოეპოვებინათ გამარჯვება, ვინაიდან ნამდვილ გამარჯვებად არ თვლიდნენ გამარჯვებას, რომელსაც სხვისი წყალობით აღწევდნენ. სანიმუშოდ ყოველთვის უყოყმანოდ მოვიხმობ ჩეზარე ბორჯასა და მის მოქმედებას. დუკა პირწმინდად ფრანგი ჯარისკაცებისაგან შემდგარი მაშველი ლაშქრით შეიჭრა რომანიაში, და მათი შემწეობით აიღო იმოლა და ფორლი⁶; მაგრამ შემდეგ ეს ლაშქარი არასაიმედო ეჩვენა და დაქირავებულთ მიუბრუნდა, რადგანაც თვლიდა, რომ ეს უკანასკნელნი ნაკლებ საშიშნი არიან; ამიტომაც დაიქირავა ორსინები და ვიტელები, მაგრამ რაკი გამოცდილებით დარწმუნდა, რომ ისინი მერყევი, მუხანათნი და საშიშნი იყვნენ, მუსრი გაავლო მათ⁷ და საკუთარ

ლაშქარს მიენდო. ჩვენ თვალნათლივ დავინახავთ ამ ლაშქართა ურთიერთგანსხვავებას, თუ დავუკვირდებით იმ გავლენათა სხვადასხვაობას, რომლებიც ჰქონდა დუკას, ჯერ ერთი, მაშინ, როცა მარტოოდენ ფრანგი ჯარისკაცები ჰყავდა, მეორეც მაშინ, როცა ორსინებსა და ვიტელებს ეყრდნობოდა, და ბოლოს, მაშინ, როცა საკუთარი ლაშქრის ამარა დარჩა და თავისი თავის ნამდვილი ბატონ-პატრონი შეიქნა: ჩვენ დავრწმუნდებით, რომ ეს გავლენა თანდათანობით იზრდებოდა, და დუკას არასოდეს ჰქონია უფრო დიდი სახელი, ვიდრე მაშინ, როცა ყველა ხედავდა, რომ ის თავისი ლაშქრის ერთპიროვნული მბრძანებელი იყო.

არ მინდა მოვეშვა იტალიის გუშინდელი ცხოვრებიდან აღებულ მაგალითებს, მაგრამ არც ის მინდა, რომ დუმილით ავუარო გვერდი ჰიერონ სირაკუზელს⁸, – ერთ-ერთ მათგანს, რომელნიც ზემოთ მოვიხსენიე. სირაკუზელებმა, როგორც მოგახსენეთ, თავიანთი ლაშქრის სათავეში დააყენეს იგი. ჰიერონს დიდი დრო არ დასჭირებია იმის მისახვედრად, თუ რაოდენ უსარგებლონი არიან დაქირავებული რაზმები, რომლებიც დიდად როდი განსხვავდებოდნენ ჩვენი ბედოვლათი დაქირავებულებისაგან. მაგრამ, რაკილა თვლიდა, რომ არც მათი შენარჩუნება შეეძლო და არც გაშვება, ამიტომ ბრძანა, ხმლებით აეკუწათ ყველანი. ამის შემდეგ, სხვისი კი არა, მხოლოდ საკუთარი ლაშქრით ომობდა. ამის დასტურად, აქვე მინდა გავიხსენო ერთი ამბავი ძველი აღთქმიდან: როცა დავითმა განაცხადა, რომ მზად იყო შერკინებოდა ფილისტიმელ გოლიათს, რომელიც ყველას ორთაბრძოლაში იწვევდა, მაშინ საულმა, გასამხნევებლად, თავისი აბჯარი შესთავაზა მას. მაგრამ დავითმა მხოლოდ მიიზომა აბჯარი, ჩაცმაზე კი უარი თქვა, ვინაიდან, მისივე სიტყვით, თავისუფლად ვერ გრძნობდა თავს, და გადაწყვიტა ისევ თავისი შურდულით და დანით შეებოდა მტერს⁹. ერთის სიტყვით, სხვისი საჭურველი ან ცუდად გადგას ტანზე, ან გამძიმებს, ან კიდევ მარწუხებივით გიჭერს და გსრესს.

შარლ VII, ლუი XI-ის მამა, რომელმაც, თავისი სვებედნიერებისა და სიქველის წყალობით, ინგლისელებისგან გაათავისუფლა საფრანგეთი, მიხვდა, რაოდენ აუცილებელი იყო საკუთარი ლაშქარი, და თავის სამეფოში ცხენოსანსა თუ ქვეით ჯარში სავალდებულო სამსახური დააწესა. მისმა შვილმა კი დაშალა ქვეითი ლაშქარი და შვეიცარიელების დაქირავებას მიჰყო ხელი¹⁰; ეს იყო შეცდომა, რომელიც არაერთი სხვა შეცდომისა და, როგორც ფაქტები მოწმობენ, სახელმწიფოსათვის ურიცხვი საფრთხის სათავედ იქცა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა რომ მიანიჭა შვეიცარიელებს, მან დააყენა თავისი საკუთარი ლაშქარი, ხოლო ქვეითი ლაშქრის დაშლის შედეგად, მისი მხედრობა მთლიანად შვეიცარიელებზე აღმოჩნდა დამოკიდებული, ვინაიდან შვეიცარიელების მხარდამხარ ბრძოლას ნაჩვენებს, მათ გარეშე საერთოდ ვეღარ წარმოედგინა გამარჯვება. აი, რატომაც, რომ ფრანგები უმწეონი არიან შვეიცარიელების წინააღმდეგ ბრძოლაში¹¹ და უიმათოდ ვერას აკლებენ სხვებს. ამრიგად, საფრანგეთის ლაშქარი შერეული იყო, ნაწილობრივ დაქირავებული, ნაწილობრივ კი საკუთარი; ამნაირი ლაშქარი, თავისთავად, გაცილებით სჯობს მთლიანად დაქირავებულსა თუ მთლიანად მაშველ ლაშქარს, მაგრამ ვერ შეედრება მთლიანად საკუთარ ძალებს. მოტანილი მაგალითიც საკმარისია, ვინაიდან საფრანგეთის სამეფო უძლე-

ველი იქნებოდა, შარლის ღონისძიებანი რომ შემდგომ განევიტარებინათ, ან უცვლელად დაეტოვებინათ მაინც. მაგრამ ჭკუათხელი კაცი რომ საქმეს წამოიწყებს, წინასწარ ტკბება წარმატების იმედით და ამ სიტკბობაში გარეულ შხამს კი ვერ ამჩნევს. ეს დაახლოებით იმასა ჰგავს, რაც ზემოთ ჭლექისათვის მოგახსენეთ. ამიტომ მთავარს, რომელიც მაშინლა ამჩნევს ბოროტებას, როცა მან უკვე ღრმად გაიდგა ფესვი, არასდიდებით არ ეთქმის ბრძენი, რაც მცირერიცხოვან რჩეულთა ხვედრია მხოლოდ. და თუ კარგად დავუკვირდებით, დავინახავთ, რომ რომის იმპერიის მზე მაშინ იწყებს ჩასვენებას, როცა იწყება გოთების დაქირავება, ვინაიდან აქედან იღებს დასაბამს რომაელთა სამხედრო ძლიერების დაცემა, და მთელი მათი სიქველე თითქოს გოთებს გადაეცემა. ამრიგად, მე დავასკვნენი, რომ საკუთარი ლაშქრის გარეშე ვერც ერთი სამთავრო ვერ იქნება უზრუნველი, ვინაიდან მისი მომავალი მთლიანად ბედის ტრიალზეა დამოკიდებული, რაკილა არ გააჩნია ძალა, – ეს ერთადერთი საყრდენი უბედობაში. ბრძენკაცი ყოველთვის შეგვაგონებდნენ, რომ „არაფერია უფრო სუსტი და უმწეო, ვიდრე მოჩვენებითი ძლიერება, რომლის საფუძველიც მხოლოდ მითქმა-მოთქმაა და არა ნამდვილი ძალმოსილება“¹². ნამდვილი ძალმოსილება კი ეს გახლავთ საკუთარი ლაშქარი, რომელიც მთლიანად მოქალაქეთაგან, მთავრის ქვეშევრდომთა თუ თანამზრახველთაგან არის შემდგარი; ყველა დანარჩენი ლაშქარი ან დაქირავებულია, ანდა მამული. ხოლო საკუთარი ლაშქრის შექმნის გზა ადვილი მისაკვლევი იქნება, თუ თვალს გავადევნებთ ჩემს მიერ ზემოთ ჩამოთვლილ პირთა მცდელობას და, ამრიგად, ვნახავთ, როგორ წყვეტდა ამ საკითხს ფილიპე, ალექსანდრე დიდის მამა, ისევე როგორც ბევრი რესპუბლიკა თუ მთავარი: მათი ღონისძიებები ჩემთვის მთლიანად მისაღებია.

თავი XIV

რა უნდა ახსოვდეს მთავარს სამხედრო

საქმესთან დაკავშირებით

ამრიგად მთავარს არ უნდა ჰქონდეს სხვა მიზანი, სხვა საზრუნავი და არც სხვა ხელობა, გარდა იმისა, ვინაიდან მზრუნველს მხოლოდ სამხედრო ხელოვნება შეშვენის, რადგანაც ამ ხელოვნების ძალა ისე დიდია, რომ არა მარტო ძალაუფლებას უნარჩუნებს მას, ვინც მთავრად შობილა, არამედ კერძო პირსაც აღაზევებს ხოლმე მთავრის სიმაღლემდე. და პირიქით, იმასაც ვხედავთ, რომ როდესაც მთავრები განცხრომაზე უფრო მეტს ფიქრობდნენ, ვიდრე ომსა თუ ბრძოლაზე, ჩვეულებრივ, კარგავდნენ თავიანთ საზრუნველს. ამ ხელოვნების უგულებელყოფა სამთავროს დაკარგვის უპირველეს მიზეზად გვევლინება, ხოლო მისი ზედმიწევნით ფლობა – სამთავროს დაუფლების საშუალებად. ფრანჩესკო სფორცა კერძო პირი იყო, მაგრამ სამხედრო ხელოვნების წყალობით მილანის დუკა გახდა, მისი ვაჟები კი, რომლებიც თავს არიდებდნენ ჭაპანწყვეტასა და ბრძოლების ორომტრიალს, დაემშვიდობნენ დუკობასა და კვლავ კერძო პირებად იქცნენ¹. უიარაღობა და უმწეობა, გარდა იმისა, რომ ათასი სხვა უბედურების

სათავეა, მთავარს ქვეყნის სასაცილოდაც აქცევს, ხოლო ესაა სირცხვილი, რომელსაც მბრძანებელი, როგორც ამას ქვემოთ მოგახსენებთ, ყველაზე მეტად უნდა უფრთხოდეს. არ არსებობს არავითარი მსგავსება შეიარაღებულსა და უიარაღოს შორის, და აშკარად არაბუნებრივი იქნებოდა, შეიარაღებული რომ ნებაყოფლობით მორჩილებდეს უიარაღოს, ხოლო უიარაღო უშიშრად გრძნობდეს თავს შეიარაღებულ მსახურთა შორის. რადგან იქ, სადაც ერთი მხარე ზიზღითაა აღესილი, ხოლო მეორე – იჭვით, შეუძლებელია ნაყოფიერი თანამშრომლობა. ამიტომ მთავარს, რომელსაც სამხედრო საქმის არა გაეგება რა, როგორც მოგახსენეთ, თავს ატყდება ათასგვარი უბედურება, რასაც ზედ ერთვის მისივე ჯარისკაცების ზიზღი, რის გამოც მთავარს აღარ შეუძლია მათზე დაყრდნობა. აი, რატომაა, რომ მთავარი არასოდეს არ უნდა ივიწყებდეს სამხედრო საქმეში თვითწვრთნას, რასაც მშვიდობიანობისას უფრო მეტ დროს უნდა უთმობდეს, ვიდრე ომის ჟამს; ამის მიღწევა კი ორი გზით შეიძლება: საქმით და აზრით. რაც შეეხება საქმეს, გარდა იმისა, რომ გამუდმებით უნდა წვრთნიდეს და საომარი წესრიგით აწყობდეს თავის ლაშქარს, ხშირად უნდა ნადირობდეს და ამის წყალობით იკაუთებდეს სხეულს და იმდიდრებდეს ადგილმდებარეობის ცოდნას: ახსოვდეს, სად აზიდულან მთები, სად მთავრდებიან ხეობები, სად გაშლილან ველ-მინდვრები, სად მიიკლანებიან მდინარეები და სად გაწოლილან ჭაობები. ყოველივე ამას დიდი გულისყურით უნდა ეკიდებოდეს.

ამნაირი ცოდნა ორმხრივაა სასარგებლო. ჯერ ერთი, მთავარი უკეთ ეცნობა თავის სამფლობელოს, რაც აშკარად უადვილებს მის დაცვას, და ეგეც არ იყოს, ამა თუ იმ ადგილმდებარეობის ცოდნის წყალობით უკეთ გაერკვევა უცნობ გარემოში, რომლის შესწავლაც შეიძლება აუცილებელი აღმოჩნდეს მისთვის. ვინაიდან ბორცვები, ხეობები, დაბლობები, მდინარეები და ჭაობები, რომლებიც, ვთქვათ, ტოსკანაში მდებარეობენ, ასე თუ ისე, სხვა კუთხის ბორცვებს, ხეობებს, დაბლობებს და სხვა მისთანათ ჰგვანან; ასე რომ, ერთი რომელიმე კუთხის ცოდნა დანარჩენთა შესწავლასაც გაავადვილებს. ამიტომ მთავარი, რომელსაც ამნაირი გამოცდილება არ გააჩნია, მოკლებულია უპირველეს თვისებას, რაც აუცილებლად უნდა ახასიათებდეს მხედართმთავარს, და რისი წყალობითაც ის თითქოს გუმანით გრძნობს, სად მიეჭრას მტერს, სად დაბანაკდეს, საითკენ დასძრას ლაშქარი და როგორ შემოარტყას ალყა ქალაქს, ისე რომ გამარჯვების სასწორი თავისკენ გადმოხაროს.

ფილოპომენეს², აქაველთა მთავარს, ქება-დიდებას ასხამენ მწერლები და ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ მშვიდობიანობის დროს ის მხოლოდ ომზე ფიქრობდა, და როცა მეგობრებთან ერთად სეირნობდა ხოლმე, დროდადრო ჩერდებოდა და ასე ესაუბრებოდა მათ: მტერი რომ იმ ბორცვზე იყოს გამაგრებული, ხოლო ჩვენ, ლაშქრითურთ, აქ ვიდგეთ, ვის მხარეს იქნებოდა უპირატესობა? როგორ უნდა შეგვეტია მათთვის ისე, რომ ჩვენი რიგები არ აგვერია? როგორ უნდა მოვექცეულიყავით, უკან დახევა რომ დაგვეპირებინა? ანდა თუ მტერი უკუიქცეოდა, როგორ უნდა დავდევნებოდით მას? და ასე სეირნობისას, განსახილველად სთავაზობდა მათ ყველაფერს, რაც შეიძლებოდა ბრძოლის ველზე შემთხვევით ლაშქარს, ისმენდა მათ აზრს, გამოსთქვამდა თავისას, რასაც სათანადო საბუთებით ამაგრებდა, და როცა უშუალოდ

წინ უძლოდა ჯვარს, ამ მუდმივი თვითწვრთნის წყალობით, ყველაზე მძიმე მდგომარეობიდანაც კი პოულობდა გამოსავალს.

ხოლო რაც შეეხება გონებრივ წვრთნას, მთავარი ხშირად უნდა კითხულობდეს ისტორიას, და განსაკუთრებულ ყურადღებას უნდა აქცევდეს დიდი ადამიანების მოქმედებას, უნდა სწავლობდეს მათ საომარ ხელოვნებას და იხილავდეს მათი გამარჯვებისა თუ დამარცხების მიზეზებს, რათა ბაძავდეს მათ წარმატებას და თავიდან იცილებდეს მათსავე მარცხს. უწინარეს ყოვლისა კი ისევე უნდა იქცეოდეს, როგორც ძველად იქცეოდნენ სახელგანთქმული ადამიანები, რომლებიც თითქოს ისისხლბორცებდნენ ყველაფერს, რაც მათზე უწინ ქებისა და დიდების ღირსი იყო, და ყოველთვის თვალწინ ედგათ მათი სათაყვანებელი გმირების ღვაწლი: ასე, როგორც ამბობენ, ალექსანდრე დიდი ბაძავდა აქილევსს, ცეზარი – ალექსანდრეს, სციპიონი – კიროსს³. და ყველა, ვინც წაიკითხავს კიროსის ცხოვრებას, დაწერილს ქსენოფონტეს მიერ, ხოლო შემდეგ თვალს გაადევნებს სციპიონის ცხოვრებას, ხელად შენიშნავს, რაოდენ შეუწყო ხელი ამ მიბაძვამ მის განდიდებას, ხოლო რაც შეეხება უბიწოებას, კეთილმოსურნეობას, ადამიანურობასა და გულუხვობას, – რარიც ესადაგებოდა სციპიონი ყოველივე იმას, რაც კიროსისათვის დაუწერია ქსენოფონტეს⁴.

აი, როგორ უნდა იქცეოდეს ბრძენი მთავარი, რომელსაც თვით მშვიდობიანობის დროსაც არ უნდა ჰქონდეს მოსვენება, არამედ რუდუნებით უნდა აგროვებდეს საუნჯეს, რათა მისი წყალობით, ქედი არ მოიხაროს უბედობაში, და თუ ბედი უმუხტოლეს, მზად იყოს, რათა წარბშეუხრელად შეეგებოს მის სისასტიკეს.

თავი XV

იმ თვისებაებისათვის, რომელთა გამოც აღიღებან ან გმოგონ ადამიანებს და, განსაკუთრებით, მთავრებს

ახლა კი ისლა დაგვრჩენია, განვიხილოთ, თუ როგორ უნდა იქცეოდეს მთავარი თავისი ქვეშევრდომებისა და მეგობრების მიმართ. და რაკი ვიცი, რომ ჩემამდეც ბევრს უწერია ამ საკითხზე, ვშიშობ, თავხედობაში არ ჩამომართვან, თუკი თვითონაც დავაპირებ დავწერო რამე, მით უმეტეს, რომ ყველაზე მკვეთრად სწორედ ამ საკითხის განხილვისას ვემიჯნები სხვების თვალსაზრისს. მაგრამ რაკი ჩემი განზრახვა გახლდათ, რალაც სასარგებლო მიმეცა მისთვის, ვინც ისურვებდა ჩაწვდომოდა ზემოაღნიშნული საკითხის არსს, ამიტომ უფრო მართებულად მივიჩნიე წარმომეჩინა საგნის ნამდვილი ბუნება და არა ის მოჩვენებითი გარსი, რომლითაც მას მოსავენ სხვები. ბევრს შეუქმნია, თავისი წარმოსახვით, რესპუბლიკები თუ სამთავროები, რომლებიც არავის უხილავს და არც ის სმენია, რომ ისინი მართლაც არსებობენ სინამდვილეში. მაგრამ ერთია, როგორ ცხოვრობენ და მეორე ის, თუ როგორ უნდა ცხოვრობდნენ კაცნი, და მათ შორის იმხელა სხვაობაა, რომ ვინც იმის გულისათვის, რაც უნდა მომხდარიყო, ივიწყებს იმას, რაც ახლა ხდება, – უმაღლესი თავის დამხობას უწყობს ხელს, ვიდრე თავისსავე დღეგრძელობას. ამიტომ მთავარს, რომელ-

საც ძალაუფლების შენარჩუნება სურს, უთუოდ უნდა ჰქონდეს იმისი უნარი, რომ დროდადრო ივიწყებდეს სიკეთეს და, გარემოებებისა და მიხედვით, იყენებდეს ან არ იყენებდეს ამ უნარს.

ამრიგად, თუ დუმილით ავუვლი გვერდს არარსებულ მთავართა საკითხს და განვიხილავ მხოლოდ იმას, რაც შეეხება ნამდვილად არსებულთ, ვიტყვი, რომ ყველა ადამიანს, როცა მათზე ლაპარაკობენ, და, მით უმეტეს მთავრებს, რაკილა ისინი ყველაზე მაღლა დგანან, ჩვეულებისამებრ, მიაწერენ ერთ იმ თვისებათაგანს, რომელთა გამოც მათ ადიდებენ ან გმობენ: სახელდობრ, ერთს გულუხვად თვლიან, მეორეს ძუნწად (*misero*) (მე ვსარგებლობ ამ ტოსკანური სიტყვით, ვინაიდან იტალიურ ენაში სიტყვა *avaro* – წუწკი – იმასაც ნიშნავს, ვინც ძარცვა-გლეჯაზედაც არ იტყვის უარს, მაშინ როდესაც *misero*-ს ჩვენ ვუწოდებთ ქვაწვიასა და კრიჟანგს), ერთს მფლანგველად მიიჩნევენ, მეორეს მტაცებლად, ერთს გულქვად, მეორეს გულმოწყალებ; ერთს ორგულად, მეორეს ერთგულად; ერთს ქალაქუნად და სულმოკლედ, მეორეს მამაცად და დიდსულოვნად; ერთს კაცთმოყვარედ, მეორეს კაცთმოძულედ; ერთს ბიწიერად, მეორეს უბიწოდ; ერთს გულმართლად, მეორეს მზაკვრად; ერთს კერპად, მეორეს თვინიერად, ერთს დარბაისლად, მეორეს თავქარიანად; ერთს მორწმუნედ, მეორეს ურწმუნოდ, და ასე შემდეგ. ვიცი ყველა დამეთანხმება, რა დიდებული იქნებოდა, მართლაც რომ მოიძებნებოდა ყველა იმ თვისებით შემკული მთავარი, რომელსაც ქების ღირსად თვლიან, მაგრამ რაკი თვით ჩვენი არსებობის წესი შეუძლებელს ხდის იმას, რომ კაცი უკლებლივ ფლობდეს ყველა იმ ღირსებას და არასდროს არ ბღალავდეს მათ, ამიტომ მთავარი იმდენად კეთილგონიერი კი უნდა იყოს, რომ თავიდან იცილებდეს მთელს იმ ბიწიერებას, რასაც შეუძლია ძალაუფლება დააკარგვინოს, და, შეძლებისდაგვარად, ირიდებდეს ყველა იმ ბიწსაც, რომლებიც ნაკლებ საშიშნი არიან ამ თვალსაზრისით. მაგრამ თუ ეს შეუძლებელია, მთავარს დიანაც აქვს იმის უფლება, რომ დიდად არ შეიწუხოს თავი, მას ისიც შეუძლია, არაფრად თვლიდეს გმობას ყველა იმ ბიწის გამო, რომელთა გარეშეც ძალზე გაუჭირდებოდა სამთავროს შენარჩუნება. რადგან, თუ კარგად ავწონ-დავწონით ყველაფერს, დავრწმუნდებით, რომ არის ზოგი რამ, რაც ერთის შეხედვით შეიძლება სიქველედ მოგვეჩვენოს, მაგრამ გარდუვალ დალუპვას უქადის მთავარს, რომელიც მიზნად დაისახავს ბოლომდე უერთგულოს მას, და ზოგიც ისეთი რამ, რაც შეიძლება ბიწი გვეგონოს, მაგრამ სიმშვიდეს და კეთილდღეობას კი სთავაზობს მთავარს, რომელიც არ უფრთხის მას.

მთავი XVI

სიუხვისა და სიმშენისათვის

ამრიგად, თუ ზემოჩამოთვლილი თვისებების პირველი წყვილით დავიწყებთ, მე ვიტყვი, რომ დიდი საქმეა გულუხვის სახელი გქონდეს მოხვეჭილი, მაგრამ თუ მთავარი იმიტომ იჩენს სიუხვეს, რომ გულუხვის სახელი ერქვას, ეს მხოლოდ საზიანოა მისთვის. რადგან თუ გონივრულად და ზომიერად გამოიჩენ სიუხვეს, ის შეუმჩნეველი

დარჩება და თავიდან ვერ აიცილებს ძუნწის სახელისგან განუყრელ სირცხვილს. ამიტომ, თუ გსურს ხალხის თვალში გულუხვი კაცის სახელი გერქვას, ვერავითარ ფუფუნებასა და ხელგამოღობაზე ვერ იტყვი უარს. ესოდენ ფუჭი ზრახვით შეპყრობილი მთავარი ამ საქმეს გადააგებს მთელ თავის ავლა-დიდებას, და თუ უკვე მოხვეჭილი სახელის შენარჩუნებას დაისახავს მიზნად, ბოლოს და ბოლოს, იძულებული იქნება გადასახადებით ამოხადოს სული ხალხს, მებაჟედ იქცეს და სახსრების მოსაპოვებლად არაფრის წინაშე არ დაიხიოს უკან. ასე თანდათანობით შეაძულებს თავს ქვეშევრდომებს და, გადატაცებული, საბოლოოდ დაკარგავს მათ პატივისცემას. ბევრს რომ მოიმდურებს ამ თავისი სიუხვით და ცოტას მოიმადლიერებს, თავს ველარ გაართმევს ვერავითარ სიძნელეს და პირველივე განსაცდელის წინაშე სულით დაეცემა. ხოლო თუ მიხვდება ყოველივე ამას და უკან დახევას დააპირებს, მაშინვე სიძუნწეში დასდებენ ბრალს. ამრიგად, მთავარი, რომელსაც არ შეუძლია გულუხვობა გამოიჩინოს ისე, რომ ეს ამბავი მთელ ქვეყანას მოედოს და თვითონ მას კი არა ევნოს რა, იმდენად კეთილგონიერი მაინც უნდა იყოს, რომ არ უფრთხოდეს ძუნწის სახელს, რადგანაც დროთა განმავლობაში ის სულ უფრო და უფრო მეტად გაითქვამს სახელს თავისი სიუხვით, როცა დაინახავენ, რომ ხელმომჭირნეობის წყალობით, საკუთარი შემოსავალი სავესბით საკმარისია მისთვის; რომ შეუძლია საკადრისი პასუხი გასცეს მტერს და, ხალხის დაუბეგრავად, ხორცი შეასხას ბევრ სასიკეთო საქმეს. ასე რომ, ის გულუხვი იქნება ყველას მიმართ, ვისაც არაფერს ართმევს, ისინი კი ურიცხვნი არიან, და ძუნწი იმათ მიმართ, ვისაც არაფერს აძლევს, ხოლო ისინი ცოტანი არიან.

ჩვენს დროში და ჩვენს თვალწინ დიდ საქმეებს ხორცს ასხამდნენ მხოლოდ ისინი, ვისაც ძუნწის სახელით იცნობდა ხალხი, დანარჩენნი კი უსახელოდ იღუპებოდნენ. იულიუს II-მ მხოლოდ პაპობის ხელში ჩასაგდებად ისარგებლა იმით, რომ გულუხვი კაცის სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი, შემდეგ კი აზრადაც არ მოსვლია ამ სახელის შენარჩუნება, ვინაიდან საფრანგეთის მეფესთან აპირებდა ომს. და მან ისე გადაიხადა მრავალი ომი, რომ საგანგებო გადასახადით ერთხელაც არ დაუბეგრავს ხალხი, ვინაიდან ყველა ზედმეტ ხარჯს, ხანგრძლივი ხელმომჭირნეობის წყალობით, თვითონვე ფარავდა. ესპანეთის ახლანდელი მეფე¹ რომ გულუხვი კაცის სახელით ყოფილიყო ცნობილი, ვერც ამდენ საქმეს წამოიწყებდა და, მით უმეტეს, ვერც წარმატებით დაავგირგვინებდა მათ. ამიტომ მთავარს ნაკლებად უნდა აწუხებდეს ის გარემოება, რომ შეიძლება ძუნწის სახელი გაუვარდეს ხალხში; სამაგიეროდ იძულებული აღარ იქნება ყვლეფდეს და ტყავს აძრობდეს თავის ქვეშევრდომთ, ყოველთვის შესძლებს თავდაცვას, აღარ ექნება იმისი შიში, ვაითუ გავლატაკდე და ქვეყნის ყბადასაღები გავზნეო, და აღარც იმისა, რომ შეიძლება მტაცებლად იქცეს. ვინაიდან სიძუნწე ერთი იმ ბიწთაგანია, რომლებიც განამტკიცებენ მის ტახტს. და თუ ვინმე შემესიტყვება: ცეზარმა სწორედ თავისი გულუხვობით ჩაიგდო ხელში ძალაუფლება და ბევრი სხვაც იმის წყალობით აღზევდა, რომ გულუხვი იყო და გულუხვის სახელიც ჰქონდაო², პასუხად მივუგებ, რომ ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ ის, ვინც უკვე მთავარია, და ის, ვინც ახლა აპირებს მთავრის ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას. პირველ შემთხვევაში, ეს გულუხვობა საზიანოა, მეორეში კი ყოვლად აუცილებელია, რომ გულუხვ კაცად გიცნობდეს ხალხი. ცეზარი ერთი

იმათავანი გახლდათ, რომელნიც რომზე მბრძანებლობას მიეღწეოდნენ. მაგრამ ამ მიზნის მიღწევის შემდეგ რომ დიდხანს ეცოცხლა და ცოტა მეტი ხელმომჭირნეობა არ გამოეჩინა, უთუოდ ძირს გამოუთხრიდა თავის ძლიერებას. და თუ კვლავ შემესიტყვება ვინმე: ბევრ მთავარს, რომლებსაც თავიანთი ლაშქრობით განუცვიფრებიათ მთელი ქვეყანა, ყველაზე გულუხვ ხალხად იცნობდნენ მათი ქვეშევრდომნი, პასუხად ვიტყვი: მთავარი ან საკუთარსა თუ თავის ქვეშევრდომთა სიმდიდრეს ფლანგავს, ანდა სხვებისას. პირველ შემთხვევაში მას მომჭირნეობა მართებს, მეორეში კი მის გულუხვობას არ უნდა ჰქონდეს ზღვარი. ამიტომ, როცა მთავარი საომრად და თავისი ლაშქრითურთ, რომელიც თავს ირჩენს ნადავლით, ძალადობით და ძარცვით, მისთვის აუცილებელია ხელგაშლილობა, არადა, ჯარისკაცებს ვერ გაიყოლიებს. ხოლო რაც არ ეკუთვნის არც მასა და არც მის ქვეშევრდომთ, მთავარს შეუძლია კიროსის, ცეზარისა და ალექსანდრესავით უშურველად გასცეს, ვინაიდან სხვისი სიმდიდრის ფლანგვა კი არ ამცირებს, პირიქით, ზრდის მის სახელსა და დიდებას (მხოლოდ საკუთარი სიმდიდრის ფლანგვაა საზიანო). არაფერს არ შეუძლია თავისი თავი გალიოს ისე, როგორც სიუხვეს, რაც უფრო გულუხვი ხარ, მით უფრო ნაკლები შესაძლებლობა გრჩება მომავალშიც გულუხვობის გამოჩენისა: გაღატაკდები და ზიზღის ღირსი გახდები, ამ სირცხვილის თავიდან ასაცილებლად კი მტაცებლობას უნდა მიჰყო ხელი და ყველასათვის საძულველი შეიქნე. ხოლო მთავარი იშვიათად უნდა უფროსოდეს რაიმეს უფრო მეტად, ვიდრე სიძულვილსა და ზიზღს, გულუხვობა კი ერთსაც დაგატებს თავზე და მეორესაც. ამიტომ უფრო გონივრულია, შეურიგდე ძუნწის სახელს, რომელიც იწვევს სირცხვილს სიძულვილის გარეშე, ვიდრე მიეღწეოდე გულუხვის სახელს და, ძალაუვნებურად, მტაცებლად იქცე, რაც თავს დაგატებს სირცხვილსაც და სიძულვილსაც.

თავი XVII

სისასტიკის, გულმომწყალებისა და კიდევ იმისათვის, თუ რა საზოგადოება - უყვარდეთ თუ უმინოდეთ შენი?

ახლა, თუ სხვა ზემოჩამოთვლილ თვისებებზე გადავალთ, მე ვიტყვი, რომ ყოველი მთავარი უნდა ცდილობდეს გულმომწყალებად კაცის სახელი მოიხვეჭოს და არა სასტიკის. მაგრამ უთავოდ არ უნდა იყენებდეს გულმომწყალებას. ჩეზარე ბორჯას სასტიკ კაცად თვლიდნენ, მაგრამ სწორედ ამ თავისი სისასტიკის წყალობით დაამყარა წესრიგი რომანიაში, გააერთიანა, დაამოშინა და შემოირიგა იგი. თუ კარგად ავწონ-დავწონით ყოველივე ამას, იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ ის უფრო გულმომწყალებად იყო, ვიდრე ფლორენციელი ხალხი, რომელსაც სურდა სასტიკის სახელი აეცილებინა თავიდან და პისტოიის დაქვევას კი შეუწყო ხელი¹. ამიტომ მთავარი არაფრად უნდა აგდებდეს გმობას სისასტიკის გამო, თუკი ამის წყალობით ახერხებს იმას, რომ განხეთქილებისა და განდგომის საშუალება მოუსპოს თავის ქვეშევრდომთ. რადგანაც ის, ვისთვისაც ურჩთა დასჯის რამდენიმე მაგალითიც საკმარისია, გაცილებით

უფრო გულმოწყალები იქნება იმაზე, ვინც თავისი მეტისმეტი გულმოწყალების შედეგად ხელს უწყობს ქვეყნის არეგ-დარეგვას, რაც დასაბამს აძლევს ხოცვა-ჟლეტას და ძარცვა-გლეჯას, ეს კი მთელი მოსახლეობის ნამდვილი უბედურება გახლავთ, მაშინ როდესაც მთავრის მსჯავრი მხოლოდ ზოგიერთ კერძო პირს თუ იწირავს მსხვერპლად. მთავართა შორის ყველაზე ძნელად მხოლოდ ახალი მთავარი თუ დააღწევს თავს სასტიკი კაცის სახელს, ვინაიდან ყოველი ახალი სახელმწიფო ათასნაირი ხიფათითაა სავსე. ამიტომაც ვერგილიუსის დიდონა მხოლოდ იმით ამართლებს თავისი ძალაუფლების სისასტიკეს, რომ მისი სამეფო ახალია:

*Res dura, et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri*².

მაგრამ მთავარი მალემრწმენი არ უნდა იყოს, დინჯად უნდა არჩევდეს საქმეს და არ უნდა ესწრაფვოდეს იმას, რომ ქვეშევრდომთა საფრთხობელად იქცეს; კეთილგონიერებითა და ადამიანურობით უნდა ზომავდეს თვითეულ ნაბიჯს, რათა ქვეშევრდომთადმი ზედმეტმა ნდობამ სიფრთხილე არ დაავიწყოს, ხოლო მეტისმეტი უნდობლობის შედეგად აუტანელი არ შეიქნეს მათთვის. აქ იბადება სადავო კითხვა: რა სჯობს, უყვარდეთ თუ ეშინოდეთ შენი? რაზედაც პასუხობენ, რომ სასურველია ერთიცა და მეორეც. მაგრამ რაკი ორივეს შეთავსება ძნელია, ამიტომ, თუკი იძულებული იქნები ერთ-ერთზე უარი თქვა, გაცილებით გიჯობს, შიშს უნერგავდე ხალხს და არა სიყვარულს. რადგანაც ადამიანებზე შეიძლება ზოგადად ითქვას, რომ ისინი უმადურნი არიან, მერყეენი, ორგულნი, ჯაბანნი, ხარბნი; ვიდრე მათი კეთილისმყოფელი ხარ, ისინიც შენნი არიან; ალგითქვამენ, რომ არაფერს დაიშურებენ შენთვის: არც სისხლს, არც ავლა-დიდებას, არც სიცოცხლეს, არც შვილებს, სანამდის, როგორც ზევით ითქვა, საფრთხე ჯერ კიდევ შორსაა, მაგრამ ხიფათის მოახლოებისთანავე ზურგს შეგაცქევენ. და ის მთავარი, ვინც მთლიანად მიენდობა მათ სიტყვას და ამიტომ სხვას არას ილონებს, განწირულია, ვინაიდან მეგობრობა, რომელსაც წყალობის ფასად იხვეჭ და არა სულიერი სიდიდისა და კეთილშობილების შედეგად, მართალია, დანახარჯს კი გინაზღაურებს, მაგრამ გასაჭირში იარაღად არ გამოგადგება. და ადამიანებიც უფრო თავხედურად იქცევიან მის მიმართ, ვინც სიყვარულს უნერგავს მათ, ვიდრე მის მიმართ, ვისაც უფრთხიან, ვინაიდან სიყვარული მხოლოდ მოვალეობის გრძნობაზეა დაფუძნებული, რომელიც, კაცთა სულმოკლეობის გამო, დაუყოვნებლივ ქარწყლდება, როგორც კი მას ანგარება დაუპირისპირდება, მაშინ როდესაც შიშს განაპირობებს ისევ შიში, სასჯელის შიში, რომელიც გამუდმებით ემუქრება ხალხს. და მაინც, მთავარი ისე უნდა ნერგავდეს შიშს, რომ, თუკი სიყვარულს ვერ მოიხვეჭს, სიძულვილი მაინც აიცილოს თავიდან, ვინაიდან ისიც დიდი საქმეა, რომ ხალხს ეშინოდეს შენი, მაგრამ არ სძულდე, რადგანაც ამ ორი გრძნობის შეთავსება დიხაჯე შესაძლოა; და მთავარიც ყოველთვის შესძლებს ამას, თუკი არ ხელყოფს ქვეშევრდომთა სიცოცხლეს და საკუთრებას. მაშინაც კი, როცა მთავარი ვინმეს სიკვდილით დასჯას აპირებს, მას შეუძლია სისრულეში მოიყვანოს თავისი განაჩენი, თუკი საამისოდ საკმარისი სამხილი მოეპოვება, მაგრამ თავი უნდა შეიკავოს

სხვისი ქონების ხელყოფისაგან, ვინაიდან ადამიანები უფრო ადვილად ურიგდებიან მამის სიკვდილს, ვიდრე სამკვიდროს მოშლას, და მერე, ძარცვა-გლეჯის მიზეზი არ დაილევა, და ის, ვინც მტაცებლობით აპირებს ცხოვრებას, ყოველთვის გამოჩნდება სხვისი ქონების მიტაცების საბაბს, მაშინ როდესაც სიკვდილით დასჯის საბაბი გაცილებით ძვირი და იშვიათი გახლავთ.

მაგრამ როდესაც მთავარი წინ მიუძღვის მრავალრიცხოვან ლაშქარს, მაშინ მისთვის მართლაც აუცილებელია, რომ არაღ ადგებდეს სასტიკი კაცის სახელს, ვინაიდან ამ სახელის გარეშე ვერც თავისი ლაშქრის ერთსულოვნებას შეინარჩუნებს და ვერც ბრძოლისუნარიანობას. ჰანიბალის³ განსაცვიფრებელ ქმედებათა შორის იმასაც აღნიშნავენ, რომ მის ველურ ლაშქარში, რომელიც ურიცხვ ტომთა ურდოებისაგან შედგებოდა და შორეულ ქვეყნებში იმოზდა, ერთხელაც არ ჩამოვარდნილა განხეთქილება სხვადასხვა ტომთა შორის, ერთხელაც არ მოუწყვიათ შეთქმულება მთავრის წინააღმდეგ, არც მაშინ, როცა ბედი უდიმოდა, და არც მაშინ როცა უკუღმა მისდიოდა საქმე. ეს შეიძლება ახსნილი იქნეს მხოლოდ მისი არაადამიანური სისასტიკით, რომელიც, მის ურიცხვ სიქველესთან ერთად, სათაყვანებელ და საზარელ კერპად აქცევდა მას თავისი ჯარისკაცების თვალში⁴. ამ სისასტიკის გარეშე მთელი მისი ურიცხვი სიქველე, თავისთავად, ვერ გამოიღებდა ამნაირ ნაყოფს. მაგრამ ნაკლებად გულისხმიერი მწერლები, ერთის მხრივ, განცვიფრებით მოგვითხრობენ მის საქმეებს, მეორეს მხრივ კი გმოზენ მათ მთავარ მიზეზს. ხოლო მთელი მისი სიქველე რომ მართლაც არ იქნებოდა საკმარისი, ამას სციპიონის⁵ მაგალითიც მოწმობს (ეს იყო არა მარტო თავისი, არამედ ყველა დროის უწარჩინებულესი კაცი), ვისი ლაშქარიც აჯანყდა ესპანეთში⁶, რაც გამოწვეული გახლდათ მისი მეტისმეტი ლმობიერებით, უფრო მეტ თავისუფლებას რომ ანიჭებდა თავის ჯარისკაცებს, ვიდრე დასაშვები იყო სამხედრო დისციპლინით. სწორედ ეს წამოაყვებოდა სენატში ფაბიუს მაქსიმუსმა⁷, რომელმაც რომაელთა ლაშქრის გამრყენელი უწოდა მას. სციპიონის ლეგატის მიერ დარბეული ლოკრები სამართალს ვერ ეღირსნენ მისგან, და ლეგატის თავგასულობაც დაუსჯელი დარჩა, ხოლო ყოველივე ამის მიზეზი მისი თვინიერი ხასიათი გახლდათ⁸. და როცა ერთ-ერთმა სენატორმა მისი გამართლება დააპირა, თავის სიტყვაში თქვა: ბევრი კაცისათვის უფრო ადვილია არ შესცოდოს თავად, ვიდრე გამოასწოროს სხვისი შეცოდებანიო. ამნაირი ხასიათი, დროთა განმავლობაში, უთუოდ ბევრ რასმე დააკლებდა სციპიონის სახელსა და დიდებას, ზნის შეუცვლელად რომ დიდხანს მდგარიყო ხელისუფლების სათავეში; მაგრამ რაკი სენატს ემორჩილებოდა, მისმა ნაკლმა არამც თუ არ იჩინა თავი, არამედ ხელიც შეუწყო მის განდიდებას. ამრიგად, კვლავ მივუბრუნდები სიყვარულსა და შიშს, და დასკვნის სახით ვიტყვი, რომ კაცთა სიყვარულს მათი ნება-სურვილი განაპირობებს, შიშს კი – მთავრისა; ამიტომ ბრძენი მთავარი უნდა ეყრდნობოდეს იმას, რაც მასზეა დამოკიდებული, და არა იმას, რაც სხვის ნებაზე ჰკიდია; მხოლოდ ეგაა, როგორც მოგახსენეთ, იმდენი კი უნდა შეიძლოს, რომ თავიდან აიცილოს სიძულვილი.

თავი XVIII

როგორ უნდა ესწრაფოდნენ მთავრები იმას, რომ სანდონი იყვნენ

ყველასათვის აშკარაა, რაოდენი ქების ღირსი იქნებოდა მთავარი, რომელიც შესძლებდა შეენარჩუნებინა თავის ქვეშევრდომთა ნდობა და პატიოსნად, ყოველგვარი ზავის გარეშე ეცხოვრა. მაგრამ, როგორც ჩვენი დროის გამოცდილება გვიჩვენებს, დიდი საქმეების აღმსრულებლად ყოველთვის გვევლინებოდნენ ის მთავრები, რომლებიც ნაკლებ ანგარიშს უწევდნენ ქვეშევრდომთა ნდობას და თავიანთი ცბიერებით ახერხებდნენ საბოლოოდ აერიათ მათთვის გზა-კვალი; ასე რომ, ბოლოს და ბოლოს, ყოველთვის სჯაბნიდნენ იმ მთავრებს, რომლებიც მხოლოდ წესიერებას ემყარებოდნენ.

ამრიგად, უნდა გვახსოვდეს, რომ არსებობს ბრძოლის ორი სახე: ერთია ბრძოლა კანონების, ხოლო მეორე – ძალის მეშვეობით. პირველი ნიშნულობა ადამიანებისათვის, მეორე კი – მხეცებისათვის. მაგრამ რაკი პირველი ხშირად არასაკმარისია, ძალაუვნებურად უნდა მივმართოთ ხოლმე მეორეს. ამიტომ მთავრისათვის აუცილებელია, რომ თანაბარი წარმატებით იბრძოდეს როგორც მხეცი და როგორც კაცი. სწორედ ამნაირი, თუმცაღა შეფარვით გამოთქმული შეგონებით მიმართავდნენ მთავრებს ძველი მწერლები, რომლებიც აღნიშნავდნენ, რომ აქილევსს და ძველი დროის ბევრ სხვა მთავარსაც აღსაზრდელად აბარებდნენ კენტავრ ქირონს¹, რათა მისი მეთვალყურეობით დავაჟკაცებულიყვნენ. ნახევრად მხეცისა და ნახევრად კაცის ზედამხედველობას აქ მხოლოდ ის აზრი აქვს, რომ მთავარი უნდა ითავსებდეს და ისისხლხორცებდეს ორივე ბუნებას, და რომ ერთი მეორის გარეშე უდღეურია. ამრიგად, თუ მთავარი იძულებული იქნება იბრძოდეს როგორც მხეცი, ცხოველთა მთელი სიმრავლიდან ლომსა და მელას უნდა ირჩევდეს, ვინაიდან ლომს არ შეუძლია თავი დაიცვას გველისაგან, მელას – მგლებისაგან. მაშასადამე, მელა უნდა იყოს, რომ შენიშნო გველი, და ლომი, რომ დაიფრინო მგლები. იმას, ვინც მხოლოდ ლომობას იჩემებს, ბევრი რამ არ ესმის.

ამიტომ კეთილგონიერი მთავარი შეუძლებელია თავისი აღთქმის ერთგული იყოს, თუკი ეს ერთგულება შეიძლება საზიანო აღმოჩნდეს მისთვის, და თუ აღარ არსებობენ მიზეზები, რომლებმაც ეს აღთქმა დაადებინეს. ყველა კაცი რომ კარგი და კეთილი იყოს, ამნაირი ქცევა უკეთური იქნებოდა, მაგრამ რაკი ისინი ბოროტნი არიან და გამუდმებით არღვევენ იმას, რაც აღვითქვებს, შენ რატომღა უნდა უერთგულო შენს აღთქმას მათ მიმართ? მთავარს არასოდეს გამოეღევა იმისი კანონიერი მიზეზი, რომ გაამართლოს თავისი ორპირობა. შეიძლებოდა მოგვეტანა ურიცხვი ახალი მაგალითი და გვეჩვენებინა, რამდენი შეთანხმება, რამდენი საზავო ხელშეკრულება დარჩენილა ფუჭ ოქმად მთავართა სიმუხთლის შედეგად, და ის, ვინც ახერხებდა უფრო უკეთ გაეთამაშებინა მელას როლი, უფრო ადვილად აღწევდა მიზანს. მაგრამ აუცილებელია საგულდაგულოდ შენიღბო ეს ბუნება, რისთვისაც დიდი თვალთმაქცობა და გაქნილობა გმართებს. ადამიანები კი ისე მიაშიტნი არიან და ყოველწამიერ აუცილებლობას ისერიგად დამონებულნი, რომ ცრუს არასოდეს შემოაკლდება ხალხი,

რომელიც ადვილად გააცურებინებს თავს. ამასწინანდელი მაგალითებიდან მე მინდა მოვისხენიო მხოლოდ ერთი: ალექსანდრე VI-ს თავისი დღე და მოსწრება ხალხის მოტყუების მეტი არა უკეთებია რა, არც სხვა საფიქრალი ჰქონია და არც არასდროს შემოლევია ხალხი, რომელიც შეეძლო მოეტყუებინა. და არ არსებულა კაცი, უფრო მარჯვედ რომ შესძლებოდა სხვების დარწმუნება, უფრო გულმხურვალე ფიციტ რომ ალეთქვა მათთვის რაიმე და უფრო ადვილად გაეტენა თავისი ფიცი. მაგრამ ყოველთვის ახერხებდა იმას, რომ სიმართლედ გაესაღებინა ტყუილი, ვინაიდან კარგად იცნობდა კაცთა ბუნებას.

ამრიგად, მთავრისათვის სულაც არ არის აუცილებელი, რომ ყველა ზემოჩამოთვლილ თვისებას ფლობდეს, მაგრამ დიახაც აუცილებელია ისე გვიჩვენებდეს თავს, თითქოს მართლაც მათი მფლობელი იყოს. მეტიც, იმის თქმასაც კი ვბედავ, რომ თუ ფლობ და ყოველი ფეხის ნაბიჯზე ავლენ მათ, ისინი სახიფათონი არიან, ხოლო თუ თავის მოსაჩვენებლად იყენებ მათ, სასარგებლონი არიან შენთვის. ასე მაგალითად, სასარგებლოა ხალხს ისე აჩვენებდე თავს, თითქოს გულმოწყალე, სარწმუნო, კაცთმოყვარე, მორწმუნე და პატიოსანი კაცი ხარ, და არა მარტო აჩვენებდე, იყო კიდევ სინამდვილეში. მაგრამ ისე კი უნდა ფლობდე საკუთარ თავს, რომ, საჭიროების შემთხვევაში, შეგეძლოს საპირისპირო თვისებებზე გარდაქმნა ისინი. უნდა ვიცოდეთ, რომ მთავარი, და მით უმეტეს, ახალი მთავარი, ვერ უერთგულებს იმას, რის გამოც ადამიანს კაი კაცად თვლიან, ვინაიდან, სახელმწიფოს შესანარჩუნებლად, ხშირად იძულებულია იმოქმედოს ერთგულების, მოყვასისადმი სიყვარულის, ადამიანობის, სარწმუნოების საპირისპიროდ. ამიტომაც აუცილებლად ისე მოქნილი უნდა იყოს, რომ მოხერხებულად ესადაგებოდეს ქარის ქროლვითა თუ ბედის ტრიალით ნაკარნახევ მიმართულებას, და, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, არ გადაუხვიოს სიკეთის გზას, თუ ეს შესაძლოა, მაგრამ, იმავდროულად, შეეძლოს ბოროტების გზაზე დადგომა, თუკი ეს აუცილებელია. მაშასადამე, მთავარი ყოველთვის უნდა ფრთხილობდეს, რათა მის ბაგეს არ დასცდეს სიტყვა, ზემოაღნიშნული ხუთი თვისებით რომ არ იყოს აღბეჭდილი, და რათა, ვუსმენთ თუ ვუყურებთ მას, სიყვარულის, პატიოსნების, ადამიანობის, მორწმუნეობის ხორცშესხმულ ხატებად ჩანდეს. ყველაზე მეტად აუცილებელი კი ისაა, რომ ამ უკანასკნელი თვისებების ნამდვილ განსახიერებლად გვაჩვენებდეს თავს, ვინაიდან ადამიანები, საერთოდ, ხედვას უფრო მეტ ანგარიშს უწევენ მსჯელობისას, ვიდრე შეხების გრძნობას, რაკილა ხედვით, ყველა ხედავს, მაშინ როდესაც უშუალოდ მხოლოდ ცოტანი თუ ენებიან მთავარს. ყველა ხედავს იმას, რადაც გვაჩვენებ თავს, ცოტა თუ გრძნობს იმას, რაც ხარ სინამდვილეში, და ეს უკანასკნელნი ვერ გაბედავენ წინ აღუდგენ ბრბოს აზრს, რომელსაც ზურგს უმაგრებს სახელმწიფოს მთელი ძლიერება. ეგეც არ იყოს, ყველა კაცისა და, მით უმეტეს, მთავართა მოქმედებას, რომელსაც განსასჯელად ვერ წარუდგენ სასამართლოს, მისი საბოლოო შედეგის მიხედვით აფასებენ. ამიტომ, დაე, მთავარმა მხოლოდ გამარჯვებისა და ძალაუფლების შენარჩუნებისათვის იზრუნოს, და საშუალებებს, რომლებითაც ამ მიზანს აღწევნ, ყოველთვის პატიოსნად და ქება-დიდების ღირსად შერაცხავენ, ვინაიდან ბრბოს მხოლოდ საქმის გარეგნული მხარე და საბოლოო შედეგი ხიბლავს; ამ

ქვეყნად კი ბრბო ყველაფერია, მაშინ როდესაც ცალკეულ პიროვნებებს მხოლოდ მაშინ ენიჭებათ ერთგვარი მნიშვნელობა, როცა უმრავლესობამ აღარ იცის, ვისზე შეაჩეროს არჩევანი. ერთი ჩვენი თანამედროვე მთავარი², ვისაც აქ ვერ დავასახელებთ, ერთთავად მშვიდობისა და ერთგულების აუცილებლობას ღაღადებს, თუმცა როგორც ერთის, ისე მეორის დაუძინებელი მტერი გახლავთ; ისე კი, მართლაც რომ არ ღალატობდეს არც ერთს, დიდი ხანია დაკარგავდა ძალაუფლებასაც და გავლენასაც.

თავი XIX იმისათვის, რომ თავიდან უნდა იცოდა ჩიხი და სიძულვილი

რაკილა ზემოთ აღნიშნულ თვისებათაგან ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან თვისებებზე უკვე ვილაპარაკე, მე მინდა მოკლედ განვიხილო დანარჩენი იმ ზოგადი თვალსაზრისით, რომ მთავარი (როგორც ეს ნაწილობრივ უკვე ითქვა ზემოთ) უნდა ცდილობდეს თავიდან აიცილოს ყველაფერი, რაც მას ზიზღისა და სიძულვილის საგნად აქცევს; თუ აიცილა, შეუძლია მოგვარებულად ჩათვალოს საქმე, და სხვა რამის გამო გამოხატოს და ყვედრებას აღარ უნდა უფრთხოდეს უკვე. სიძულვილის საგნად მას, უწინარეს ყოვლისა, აქცევს მგლური სიხარბე და თავის ქვეშევრდომთა საკუთრებისა და მათი ცოლების პატივის ხელყოფა, რისგანაც თავის შეკავება მართებს. და თუ ხალხს, საერთოდ, არც საკუთრებას წარსტაცებ და არც პატივს აპყრო, ის კმაყოფილია, და ბრძოლა მოგიწევს მხოლოდ ცალკეულ პირთა პატივმოყვარეობის დასათრგუნავად, რაც ადვილი საქმე გახლავთ. მთავარი ზიზღს იწვევს მაშინ, როცა მას მერყევ, თავქარიან, სულმოკლე, მხდალ და გაუბედავ კაცად თვლიან, რასაც ის ჭირის დღესავით უნდა უფრთხოდეს, და არაფერს უნდა ზოგავდეს საიმისოდ, რომ ყოველი მისი მოქმედება სიდიადის, დიდსულოვნებისა და სიმტკიცის ნიშნით იყოს აღბეჭდილი, ხოლო მისი თვითნებური გადაწყვეტილება ქვეშევრდომთა თვალში ურყევი ნების გამოვლენად ჩანდეს, რათა ვერავინ გაბედოს მისი მოტყუება თუ გაცურება. მთავარი, რომელიც ამნაირ სახელს მოიხვეჭს, დიდი გავლენით სარგებლობს ხალხში; ძნელია შეთქმულების მოწყობა მის წინააღმდეგ და ძნელია მასზე თავდასხმა, ვინაიდან ყველას კარგად მოეხსენება, რომ ის ღირსეული და ქვეშევრდომთა მიერ პატივცემული კაცია. მთავარს ხომ ორმაგი საფრთხე ემუქრება: ჯერ ერთი, შიგნით, თავისისავე ქვეშევრდომთაგან, და მეორეც, გარედან, – უცხოელ მბრძანებელთა მხრივ. ამ უკანასკნელთაგან ის თავს იცავს ძლიერი ლაშქრისა და ერთგული მეგობრების წყალობით; ხოლო ერთგული მეგობრები არ დაგელევა, თუკი გეყოლება ძლიერი ლაშქარი, და შიგნით ყველაფერი რიგზე იქნება, როცა ყველაფერი მოგვარებული გექნება გარეთ, თუკი შეთქმულებამ წყალში არ ჩაიყარა მთელი ნალღაწი.

თუ მთავარი ისე ააწყობს თავის ცხოვრებას, როგორც მოგახსენეთ, გარეთ რომ ყველაფერიც მოიშალოს, ის მაინც შესძლებს ყოველგვარი შეტევის მოგერიებას (თუკი, რა თქმა უნდა, თავგზა არ დაკარგა), როგორც ეს შესძლო ოდესღაც ნაბიდე

სპარტელმა¹, რაც შეეხება ქვეშევრდომებს, როცა გარეთ ყველაფერი თავის რიგზეა, მთავარს თვალი ფიზიკურად უნდა ექიროს, რათა მათ საიდუმლო შეთქმულება არ მოაწყონ მის წინააღმდეგ, რისგანაც მნიშვნელოვანწილად დაიზღვევს თავს, თუკი თავიდან აიცილებს ზიზღს და სიძულვილს და კმაყოფილი ეყოლება ხალხი: აი, მიზანი, რომელსაც უთუოდ უნდა მიეღწეოდეს, როგორც ეს დაწვრილებით მოგახსენეთ ზემოთ. დიახ, შეთქმულების წინააღმდეგ ერთი ყველაზე ქმედითი საშუალება ის გახლავთ, რომ თავიდან აიცილო ზიზღი და სიძულვილი, ვინაიდან შეთქმულთ ყოველთვის იმის იმედი აქვთ, რომ მთავრის სიკვდილს სიამოვნებით შეხვდება ხალხი; მაგრამ ამის ნაცვლად ხალხის აღშფოთებას რომ მოელოდნენ, ვერასოდეს ვერ გაბედავდნენ მთავარზე ხელის აღმართვას, ვინაიდან არ არსებობს უფრო ნარეკლიანი გზა, ვიდრე შეთქმულთა გზაა. გამოცდილება გვასწავლის, რომ მრავალნი აწყობდნენ შეთქმულებებს, მაგრამ ცოტანი თუ აღწევდნენ წარმატებას, ვინაიდან შეთქმულს არ შეუძლია მარტოდ მარტომ იმოქმედოს, თუმცა არც მისი შეამხანაგება შეუძლია, ვისაც უკმაყოფილოდ არ თვლის. მაგრამ როგორც კი უკმაყოფილოს შენს ხვამიად გაანდობ, იმის საშუალებას აძლევ, რომ თავის საქმის მოგვარება შესძლოს, ვინაიდან შეთქმულის გაცემა ურიცხვ სიკეთეს უქადის მას: ასე რომ, ერთის მხრივ, აშკარა სარგებლის, ხოლო მეორეს მხრივ, საეჭვო და საჭოჭმანო მოგებისა და ათასგვარი ხიფათის მომლოდინე, ან შენი უერთგულესი მეგობარი უნდა იყოს, ანდა მთავრის დაუძინებელი მტერი, რომ არ გიმუხთლოს და გიღალატოს. მოკლედ რომ ვთქვათ, შეთქმულის მხარეზეა ძრწოლა, ეჭვი, სასჯელის შიში, რომლებიც თავზარს სცემენ და მხნეობას ართმევენ, მაშინ როდესაც მთავრის მხარეზეა ძალაუფლების სიდიადე, კანონი, მფარველობა მეგობრებისა და სახელმწიფოს მხრივ, რომლებიც ერთად იცავენ მას; ხოლო თუ ყოველივე ამას ხალხის კეთილგანწყობილებასაც დაეფუძნება, წარმოუდგენელია, რომ ვინმემ გაბედოს შეთქმულების მოწყობა; ვინაიდან შეთქმულს, ჩვეულებრივ, თავისი განზრახვის განხორციელებამდე ემუქრება საფრთხე, ამ შემთხვევაში კი – განხორციელების შემდეგაც, ვინაიდან ბოროტმოქმედების ჩადენის შემდეგ მისი მტერი იქნება ხალხი, რომლის შურისგებასაც ვერსად წაუვა.

შეიძლებოდა მოგვეტანა ურიცხვი მაგალითი ამ აზრის ნათელსაყოფად, მაგრამ მე მინდა დავეჯერდე მხოლოდ ერთს, რომელიც ჯერ კიდევ ცოცხლად შემორჩენია ჩვენი მამების მახსოვრობას. როცა ბოლონიის მთავარი მესსერ ანიბალე ბენტივოლი², აწინდელი მესსერ ანიბალეს პაპა³, მოკლულ იქნა მის წინააღმდეგ შეთქმული კანესკების მიერ, მას დარჩა მხოლოდ მესსერ ჯოვანი⁴, რომელიც მაშინ ჯერ კიდევ უასაკო ყრმა იყო. მაგრამ ამ ბოროტმოქმედების ჩადენისთანავე აღსდგა ხალხი და მუსრი გაავლო კანესკებს, რაც აიხსნება მოქალაქეთა კეთილგანწყობილებით, რომლითაც იმ ხანად გარემოსილი იყო ბენტივოლიების სახლი ბოლონიაში. ეს კეთილგანწყობილება იმდენად დიდი იყო, რომ, რაკი ანიბალეს სიკვდილის შემდეგ აღარავინ დარჩა, ვისთვისაც შეიძლებოდა სახელმწიფოს მართვა მიენდოთ, ბოლონიელები, რომლებმაც გაიგეს, რომ ფლორენციაში ცხოვრობდა ბენტივოლიების შთამომავალი, მანამდე მჭედლის შვილად რომ ითვლებოდა, – ფლორენციაში ეახლნენ და თავიანთი ქალაქის

მმართველობა მიანდეს მას⁵. სწორედ ეს უკანასკნელი მართავდა ბოლონიას, ვიდრე ჯოვანი სრულწლოვანებას მიაღწევდა. დასასრულ, ვიტყვი, რომ მთავარს შეუძლია არ ემინოდეს შეთქმულებისა, თუ ხალხი კეთილადაა განწყობილი მის მიმართ, მაგრამ თუ ხალხს, პირიქით, მტრად მიაჩნია და სძულს იგი, მთავარს ყველასი და ყველაფრის შიში უნდა ჰქონდეს. ყველა კარგად მოწესრიგებული სახელმწიფო და ყველა ბრძენი მთავარი მთელი თავგამოდებით ესწრაფვოდნენ იმას, რომ სასოწარკვეთილებაში არ ჩაეგდოთ დიდებულები, ხალხი კი კმაყოფილი ჰყოლოდათ, ვინაიდან ესაა მთავრის ერთ-ერთი უპირველესი საზრუნავი.

ჩვენს დროში ერთი ყველაზე უკეთ მოწესრიგებული და კარგი მმართველობის მქონე სამეფოა საფრანგეთი, სადაც არსებობს ურიცხვი დიდებული დაწესებულება, რომლებზედაც დამოკიდებულია მეფის თავისუფლება და უსაფრთხოება. მათ შორის უპირველესია პარლამენტი და მისი ავტორიტეტი⁶. საქმე ისაა, რომ ამ სამეფოს მომწესრიგებელს, რომელიც იცნობდა, ერთის მხრივ, დიდებულთა ალვირახსნილობასა და თავგასულობას, და ამიტომ აუცილებლად თვლიდა ლაგამი ამოედო მათთვის, ხოლო მეორეს მხრივ, ბრბოს სიძულვილს დიდებულთა მიმართ, შიშზე დაფუძნებულს, და ასევე აუცილებლად მიაჩნდა ამ უკანასკნელთა უსაფრთხოების უზრუნველყოფა, – არ უნდოდა რომ ყოველივე ეს მარტოოდენ მეფის პირადი საზრუნავი ყოფილიყო, რათა, ამრიგად, თავიდან აეცილებინა მისთვის არა მარტო დიდებულებთან შეხლა-შემოხლა, რაც გარდუვალი იქნებოდა, თუკი ხალხს გაუწყვედა მფარველობას, არამედ ხალხთან შეჯახებაც, თუკი დიდებულებს მოეკლინებოდა მფარველად. ამიტომაც მათ შორის შუამდგომლად დაადგინა მესამე მსაჯული, რომელსაც, მეფის შეუწუხებლად, უნდა დაეოკებინა დიდებულები და მფარველობა გაეწია მდაბიორთათვის. შეუძლებელია ამაზე უკეთ ან უფრო კეთილგონიერულად მოაგვარო საქმე, წარმოუდგენელია დაწესებულება, რომელიც ამაზე უკეთ უზრუნველყოფდა მეფისა და სამეფოს უსაფრთხოებას. აქედან გამომდინარეობს ღირსსახსოვარი წესი: მთავარმა სხვას უნდა გადააბაროს ყველა უმაღლური საქმე, მაღლიანი კი თვითონ იტვირთოს. და კვლავ ვიმეორებ, რომ მთავარი პატივს უნდა სცემდეს დიდებულებს, მაგრამ, ამასთან, თავს არ უნდა აძულებდეს ხალხს.

ბევრს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ არა ერთი და ორი რომელი იმპერატორის სიკვდილ-სიცოცხლის განხილვა შეიძლება ამ ჩემი მოსაზრების საპირისპირო მაგალითებად გამოგვადგეს; მართლაცდა, ზოგიერთმა მათგანმა, მიუხედავად იმისა, რომ ღირსეულად იცხოვრა და სულის უჩვეულო სიქველე გამოავლინა, მაინც დაჰკარგა ძალაუფლება და მათს წინააღმდეგ შეთქმული ქვეშევრდომების ხელით მოკლულ იქნა. ამნაირი შესიტყვების პასუხად, მე განვიხილავ ზოგიერთი ამ იმპერატორის თვისებებს და გიჩვენებთ მათი დალუპვის მიზეზს, რაც არ ეწინააღმდეგება ჩემს მიერ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას. აქვე გაკვრით გაგაცნობთ ჩემს თვალსაზრისს ზოგიერთ საკითხთან დაკავშირებით, რომლებსაც უთუოდ უნდა ითვალისწინებდეს იმდროინდელი მოვლენების ყველა მკვლევარი. მე შემოვიფარგლები მარტოოდენ რამდენიმე იმპერატორის მაგალითით, რომლებიც ერთმანეთს ცვლიდნენ დროის იმ შუალედში, რაც ძევს მარკუს ფილოსოფოსსა და მაქსიმინეს შორის. ესენი

იყვნენ: მარკუსი, მისი ძე კომოდუსი, პერტინაქსი, იულიანე, სევერუსი, ანტონინუსი, მისი ძე კარაკალა, მაკრინუსი, ჰელიოგაბალი, ალექსანდრე და მაქსიმინე ⁷.

უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ თუ სხვა სამთავროების მბრძანებლებს მხოლოდ დიდებულთა პატივმოყვარეობისა და ხალხის აღვირახსნილობის წინააღმდეგ უხდებოდა ბრძოლა, რომელ იმპერატორებს კიდევ ერთი გასაჭირი ადგათ, რაკილა იძულებულნი იყვნენ აეტანათ ჯარისკაცების სიხარბე და გულმხეცობა. ეს უკანასკნელი გასაჭირი იმდენად დამთრგუნველი იყო, რომ არა ერთი და ორი იმპერატორის დაღუპვის მიზეზი გახდა, ვინაიდან ძნელი საქმეა კმაყოფილი გყავდეს ჯარისკაცებიც და, იმავდროულად, ხალხიც: ხალხი მშვიდობის მოყვარეა და ამიტომ თვინიერი მთავარი უყვარს, ჯარისკაცებს კი იმნაირი მთავარი მოსწონთ, რომელსაც ერთავად იარაღზე უჭირავს თვალი, შლეგია, გულმხეცი და ძარცვა-გლეჯას დახარბებული. ჯარისკაცებს სურთ, რომ ის თავზე ატეხდეს ხალხს თავის სისასტიკეს, რათა, ამრიგად, ჯამაგირი გაუორკვედეთ და საშუალება მიეცეთ თავიანთი სიხარბე და გულმხეცობა დაიცხრონ. აი, რატომაა, რომ ის იმპერატორები, რომლებიც ვერც ბუნებით და ვერც ხელოვნებით ვერ ახერხებდნენ იმნაირი სახელის მოხვეჭას, რაც საკმარისი იქნებოდა როგორც ხალხის, ისე ლაშქრის თავგასულობის ასაღამევად, ყოველთვის იღუპებოდნენ და მათი უმეტესობა, განსაკუთრებით კი ისინი, რომლებიც ძალაუფლებას თვითონვე იგდებდნენ ხელში და კარგად ესმოდათ ამ ორი ურთიერთსაპირისპირო მისწრაფების შეუთავსებლობა, ამჯობინებდნენ დაეკმაყოფილებინათ ჯარისკაცების მოთხოვნები და არას დაგიდევდნენ შევიწროებული ხალხის დრტყინვას. ამნაირი გადაწყვეტილება აუცილებელი იყო, ვინაიდან მთავრებს, რომლებსაც არ შეეძლოთ თავიდან აეცილებინათ ვისიმე სიძულვილი, უწინარეს ყოვლისა, იმაზე უნდა ეზრუნათ, რომ თავიდან აეცილებინათ საერთოდ ყველას სიძულვილი, მაგრამ თუ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა, არაფერი უნდა დაემურებინათ საიმისოდ, რომ ყველაზე მძლავრი დაჯგუფებების სიძულვილისათვის მაინც დაეღწიათ თავი. ამიტომ ხელისუფლების სათავეში ახლად ჩამდგარი იმპერატორები, რომლებსაც სწორედ ამის გამო საგანგებო დახმარება ესაჭიროებოდათ, უფრო თამამად იჭერდნენ ჯარისკაცების მხარეს, ვიდრე ხალხისას, რაც მათთვის სასიკეთოდ ან სავალალოდ მთავრდებოდა ხოლმე, იმისდა კვალად, თუ რაოდენ ღირსეულად შეეძლოთ თავის დაჭერა ჯარისკაცებთან⁸.

ზემოაღნიშნული მიზეზებით აიხსნება ის, რომ მარკუსს, პერტინაქსს და ალექსანდრეს – ყველა ამ თავმდაბალ, სამართლიან, სისასტიკის მოძულე, კაცთმოყვარე და მოწყალე იმპერატორს, – ყველას, მარკუსის გარდა, სავალალო აღსასრული ეწია: მარტოოდნე მარკუსი⁹ იყო, სიცოცხლეშიც და სიკვდილშიაც, საყოველთაო პატივისცემით გარემოსილი, ვინაიდან ძალაუფლება მემკვიდრეობით გადავიდა მის ხელში და, ამ მხრივ, არც ჯარისკაცებისა და არც ხალხისგან არ ყოფილა დავალებული; ეგეც არ იყოს, ურიცხვი სიქველის წყალობით, რამაც სათაყვანებელ კერპად აქცია იგი, ყოველთვის ახერხებდა თავ-თავიანთი ადგილი მიეჩინა ხალხისთვისაც და ლაშქრისთვისაც, და არასოდეს დაუმსახურებია სიძულვილი და ზიზღი. პერტინაქსი¹⁰ კი ჯარისკაცების უნებურად აირჩიეს იმპერატორად, ჯარისკაცებისა, რომლებიც აღ-

ვირახსნილ ცხოვრებას მიეჩვივნენ კომოდუსის დროს, და ამიტომაც ვერასდიდებით ვერ შეეგუენ იმ თავდაჭერილობას, რისკენაც მოუწოდებდა მათ პერტინაქსი. ასე და ამრიგად, ის საძულველი შეიქნა მათთვის, რასაც ზედ დაერთო ზიზლი მისი სიბერის გამო და ის თავისი მმართველობის დასაწყისშივე დაიღუპა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სიძულვილს კეთილი საქმეც ისევე იწვევს ხოლმე, როგორც – ბოროტი, და ამიტომ, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, მთავარი, თუკი ძალაუფლების შენარჩუნება სურს, ხშირად იძულებულია ზურგი აქციოს სიკეთეს. ვინაიდან, როცა ის დაჯგუფებანი – სულერთია, ხალხის, ჯარისკაცების თუ დიდებულებისა, – რომელთა მხარდაჭერაც, როგორც თვითონ ჰგონია, აუცილებელია მისთვის, დიახ, როცა ზემოაღნიშნული დაჯგუფებანი იხრწნებიან, ის იძულებულია დაჰყვეს მათ ნებას და უყოყმანოდ აღასრულოს მათი სურვილი. ამ პირობებში ყოველი კეთილი საქმე შეიძლება საბედისწერო აღმოჩნდეს მისთვის. მაგრამ გადავიდეთ ალექსანდრეზე¹¹, რომელიც იმდენად კეთილი იყო, რომ, როგორც მისი მეხოტბეები აღნიშნავენ, უმშურველად რომ აქებენ მას, – თავისი მმართველობის თოთხმეტი წლის მანძილზე ერთი კაციც არ დაუსჯია გაუსამართლებლად. მაგრამ რაკილა ქალაქუნად ითვლებოდა, ვინაიდან დედამისის ყურმოჭრილი მონა იყო და საყოველთაო ზიზლის საგნად იქცა, ამიტომ ლაშქარმა შეთქმულება მოაწყო მის წინააღმდეგ და მოაკვდინა იგი.

თუ ახლა, მათდა საპირისპიროდ, განვიხილავთ კომოდუსის, სევერუსის, ანტონინუსის, კარაკალასა და მაქსიმინეს თვისებებს, დავინახავთ, რომ ყველა ისინი გულმხცვნი და ძარცვა-გლეჯით გაუმაძღარნი იყვნენ. ოღონდაც ჯარისკაცებისთვის ეამებინათ და არავითარ უსამართლობაზე არ იტყოდნენ უარს, რითაც კი შეიძლებოდა შეევიწროებინათ ხალხი. ყველა მათგანს, სევერუსის გარდა, სავალალო აღსასრული ეწია: სევერუსის¹² სიქველე კი იმდენად დიდი იყო, რომ მიუხედავად ხალხის ჩაგვრისა, რაკილა ჯარისკაცების კეთილგანწყობას ინარჩუნებდა, ყოველთვის სვიანად მართავდა სახელმწიფოს. სწორედ ამ სიქველის წყალობით იმნაირ საოცრებად ჩანდა ჯარისკაცებისა და ხალხის თვალში, რომ ეს უკანასკნელი ერთგვარად გაოგნებული და გახევებული იყო, კმაყოფილი ჯარისკაცები კი პირდაპირ აღმერთებდნენ მას. და რაკი ყოველი მისი მოქმედება, ახალი მთავრის კვალობაზე, მართლაც რომ საოცარი იყო, მე მინდა ორიოდ სიტყვით გიჩვენოთ, რა ზედმიწევნით ფლობდა იგი ლომსა და მელაში, ე. ი. იმ ცხოველებში გარდასახვის ხელოვნებას, რომელთა ბუნებასაც, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, უნდა ბაძავდეს მთავარი. რაკილა კარგად იცნობდა იმპერატორ იულიანეს დაუდევრობას, სევერუსმა დაარწმუნა თავისი ჯარისკაცები, რომლებსაც სლავონიაში სარდლობდა, რომ უნდა გაელაშქრათ რომზე და პერტინაქსის სისხლი ეზღვევივნებინათ საიმპერატორო გვარდიისათვის. ამ საბაბით, ისე რომ არ გაუმჟღავნებია თავისი განზრახვა, რაც ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას გულისხმობდა, რომისკენ დასძრა თავისი ლაშქარი და იტალიაში უფრო ადრე ჩავიდა, ვიდრე იქ ჩააღწევდა ხმა მისი გამოლაშქრების შესახებ. რომს რომ მიაღდა, თავზარდაცემულმა სენატმა იმპერატორად აირჩია იგი, იულიანე კი მოკლულ იქნა. ამნაირი დასაწყისის შემდეგ, სევერუსს, თუკი მას სურდა დაუფლებოდა

მთელს სახელმწიფოს, ორი ძნელი ამოცანა უნდა გადაეჭრა: ერთი აზიაში, სადაც ნიგერმა, აზიური ლაშქრის სარდალმა, ჯარისკაცებს იმპერატორად გამოაცხადებინა თავი, მეორე კი დასავლეთში, სადაც ალბინუსიც ასევე აპირებდა ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას. მაგრამ რაკი ორივესადმი აშკარა დაპირისპირება, მისი აზრით, კარგს არას უქადდა, ამიტომ გადაწყვიტა თავს დასხმოდა ნიგერს და გაეცურებინა ალბინუსი, რომელსაც მისწერა, რაკილა სენატმა იმპერატორად ამირჩია, მე მინდა შენთან ერთად გავიზიარო ეს პატივი; ამიტომაც ცეზარის წოდება უბოძა და, სენატის გადაწყვეტილების თანახმად, თანამოსაყდრედ დაისვა იგი. ალბინუსი გაბრიყვდა და ანკესზე წამოეგო. მაგრამ როდესაც სევერუსმა დაამარცხა და მოკლა ნიგერი და აღმოსავლეთის საქმეები მოაგვარა, რომში დაბრუნებულმა სენატში უჩივლა ალბინუსს: ხომ ამდენი სიკეთე ვუყავი, მაგრამ მადლიერების სანაცვლოდ მუხანათურად მიპირებს მოკვლას და ამიტომ სხვა გზა არა მაქვს, თავს უნდა დავესხა და მისი უმადურობა ვაზღვევინო. და მართლაც, ბოლოს, საფრანგეთში მოიხელთა, ძალაუფლება წაართვა და სიკვდილით დასაჯა იგი.

ვინც დაწვრილებით განიხილავს სევერუსის მოქმედებას, დარწმუნდება, რომ ის ლომზე უფრო გამბედავი და მელაზე უფრო ცბიერი იყო და რომ ყველა უფროსი და, იმავდროულად, პატივს სცემდა მას, ჯარისკაცებს კი არ სძულდათ იგი. ამიტომ აღარ უნდა გვიკვირდეს, რომ მან საკუთარი ძალისხმევით ჩაიგდო ხელში ძალაუფლება, შემდეგ კი მისი შენარჩუნებაც შესძლო, ვინაიდან სახელი და დიდება ყოველთვის იცავდა იმ სიძულვილისაგან, რაც თავისი ძალმომრეობით შეიძლებოდა აღედრა ხალხში. მაგრამ მისმა ძემ ანტონინუსმა¹³ კიდევაც გადააჭარბა მამას: თავისი თვისებებით აოცებდა ხალხს და ჯარისკაცებსაც. ამავე თვისებების გამო უყვარდათ იგი. ეს იყო ომით გაუმძღარი და გასაჭირში ქედუხრელი კაცი, რომელსაც ეზიზღებოდა რჩეული სასმელ-საჭმელი და სძულდა ყოველგვარი ფუფუნება. მაგრამ მისი გულმხეცობა და სისასტიკე იმდენად საზარელი და გაუგონარი იყო, – ცალკეულ პირთა სიკვდილით დასჯას არ დასჯერდა, მან მუსრი გაავლო რომაელთა უმრავლესობას და ალექსანდრიის თითქმის მთელი მოსახლეობა გაუღიჭა, – დიახ, იმდენად გულმხეცი გახლდათ, რომ მთელს ქვეყანას შეაძულა თავი და ახლობელთა საფრთხიდან იქცა; ასე რომ, ბოლოს და ბოლოს, მთელი ლაშქრის თვალწინ მოჰკლა ერთმა ცენტურიონმა¹⁴. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამნაირი მკვლევლობები, რომლებსაც მიზნად ისახავს და ახორციელებს გამბედავი და თავგანწირული კაცი, ყოველთვის ემოქრება მთავრებს, რაკილა მათი ჩადენა შეუძლია ყველას, ვინც არად აგდებს საკუთარ სიცოცხლეს; მაგრამ მთავრები ნაკლებად უნდა უფროსოდნენ ამას, რადგანაც ყველა ამნაირი მკვლევლობა საკმაოდ იშვიათია, ოღონდ იმას კი უნდა ცდილობდნენ, რომ თავიანთ ახლობელთა თუ ხელქვეითთაგან არავის მიაყენონ მძიმე შეურაცხყოფა, როგორც მოიქცა ანტონინუსი, რომელმაც სამარცხვინო სიკვდილით მოაკვდინა ზემოხსენებული ცენტურიონის ძმა, თვითონ მასაც გამუდმებით ემოქრებოდა და, მიუხედავად ამისა, მაინც პირად დაცვაში ჰყავდა. ამნაირი ქცევა, რაც აშკარად არაგონივრული იყო, საბედისწერო უნდა გამხდარიყო მისთვის, და გახდა კიდევ.

მაგრამ გადავიდეთ კომოდუსზე¹⁵, რომელსაც, როგორც მარკუსის ძეს, ადვილად შეეძლო ძალაუფლების შენარჩუნება, რომელიც მემკვიდრეობით გადაეცა და საკმარისი იყო მამის კვალს გაჰყოლოდა, რომ კმაყოფილი ეყოლებოდა ხალხიცა და ჯარისკაცებიც. მაგრამ რაკი ბუნებით გულმხეცი და სისხლისმსმელი იყო და სურდა ხალხის წამებით დაეცხრო თავისი მტაცებლური ჟინი, ამიტომ თავს ევლებოდა და ელოლიავებოდა ჯარისკაცებს, რითაც თავის ნებაზე მიუშვა და გახრწნა ისინი. მეორეს მხრივ, არც თავისი ღირსებისათვის უკადრის ქცევას თავილობდა, ხშირად გამოდიოდა ცირკის არენაზე გლადიატორებთან შესარკინებლად და ბევრი სხვა სიმდაბლითაც ბლალავდა საიმპერატორო ღირსების სიდიადეს. ასე რომ, ჯარისკაცებს თანდათანობით შეაზიზღა თავი. და როცა ხალხის სიძულვილმა და ჯარისკაცების ზიზღმა იმძლავრა, მის წინააღმდეგ შეთქმულება მოეწყო და ის მოკლული იქნა.

ახლა კი ისლა დაგვრჩენია, მაქსიმინეს¹⁶ თვისებები განვიხილოთ. ამ კაცს, ომის გარდა, სხვა საფიქრალი არა ჰქონდა, და რაკი ჯარისკაცებს არაფრად ეპიტნავებოდათ ალექსანდრეს უმწეობა, ამიტომ მისი სიკვდილის შემდეგ მაქსიმინე აირჩიეს იმპერატორად. მაგრამ მან დიდხანს ვერ გასძლო ხელისუფლების სათავეში, ვინაიდან იყო ორი საჩოთირო გარემოება, რამაც სიძულვილისა და ზიზღის საგნად აქცია იგი. ჯერ ერთი, ყოვლად უღირსი წარმავლობისა გახლდათ, ვინაიდან სიჭაბუკის ჟამს ღორებს მწყემსავდა თრაკიაში (რაც დაწვრილებით იცოდა ყველამ და ამიტომ ბევრ რასმე ჰკარგავდა ხალხის თვალში), და მეორეც, თავისი მმართველობის დასაწყისში თავი რომ აარიდა რომში ჩასვლასა და საიმპერატორო ტახტის დამკვიდრებას, მან თავისი გულმხეცობით გაითქვა სახელი, ვინაიდან მისი მოხელეების სისასტიკეს საზღვარი არ ჰქონდა რომშიც და მთელს იმპერიაშიც. და ასე, როცა მთელი ქვეყანა მოიცვა, ერთის მხრივ, ზიზღმა მისი მდაბიური წარმომავლობის გამო, ხოლო მეორეს მხრივ, სიძულვილმა, რასაც მისი გულმხეცობა უნერგავდა შეძრწუნებულ ხალხს, მის წინააღმდეგ ამბოხდნენ ჯერ აფრიკა, შემდეგ კი სენატი, რომის მოქალაქენი და იტალიის მთელი მოსახლეობა. მათ მხარი მისცა მისმავე საკუთარმა ლაშქარმა, რომელიც იმ ხანად აკვილეს ადგა გარს და, მისი ალება რომ ვერ შესძლო, მაქსიმინეს სისასტიკით თავმოებზრებულმა და მისი მტრების სიძლიერეში დარწმუნებულმა, შიში დაივიწყა და მოაკვდინა იგი.

სიტყვას აღარ გავაგრძელებ ჰელიოგაბალზე, მაკრინუსსა და იულიანზე¹⁷, რომლებიც ზიზღის მეტს არაფერს იწვევდნენ ხალხში და ამიტომ დიდხანს ვერ ძლებდნენ ტახტზე. მაგრამ ამ თავის დასასრულს ვიტყვი, რომ ჩვენი დროის მთავრებს გაცილებით უფრო ნაკლებ აწუხებთ იმნაირი ვითარების მთელი სირთულე, რომელიც მოითხოვს, რომ არაფერს იშურებდნენ ჯარისკაცების საამებლად, ვინაიდან, თუმცა იძულებულნი არიან ანგარიშს უწევდნენ მათ, მაინც საკმაოდ ადვილად ართმევენ თავს ამ ამოცანას, რადგან არც ერთ მათგანს არა ჰყავს ლაშქარი, ურღვევი კავშირით რომ უკავშირდებოდეს ცალკეული პროვინციების მმართველობასა თუ ადმინისტრაციას, როგორც ეს ხდებოდა ხოლმე რომის იმპერიაში. ამიტომ, მაშინ აუცილებელი იყო ჯარისკაცების დაკმაყოფილებაზე უფრო მეტად ეზრუნათ, ვიდრე ხალხისა, ვინაიდან ჯარისკაცები ხალხზე უფრო ძლიერნი იყვნენ. ახლა კი, თურქეთის სულთანისა და ეგ-

ვიპტის¹⁸ მბრძანებლის გარდა, ყველა მთავრისათვის აუცილებელია ხალხის დაკმაყოფილებაზე უფრო მეტად ზრუნავდეს, ვიდრე ჯარისკაცებისა, ვინაიდან ხალხი უფრო ძლიერია ჯარისკაცებზე. მე იმიტომ გამოვრიცხავ თურქეთის სულთანს, რომ მას ყოველთვის გარს ახვევია დაახლოებით თორმეტი ათასი ქვეითი და თხუთმეტი ათასი მხედარი, რომლებზეც დამოკიდებულია მისი ძალაუფლების სიმტკიცე და უსაფრთხოება. ამიტომ სულთანისათვის აუცილებელია მეგობრულად იყოს განწყობილი მათ მიმართ და ნაკლებად იწუხებდეს თავს ხალხზე ზრუნვით. ასეთსავე მდგომარეობაშია ეგვიპტის მბრძანებელიც. რაკილა მისი ბედ-ილბალი ჯარისკაცებზეა დამოკიდებული, ისიც იძულებულია მეგობრულად იყოს განწყობილი მათ მიმართ და ნაკლებად ედარდებოდეს ხალხი. აღსანიშნავია, რომ ეგვიპტის სახელმწიფო სხვა სამთავროებს კი არა ჰგავს, არამედ საპაპოს და ამიტომ არც ახალ და არც მემკვიდრეობით სამთავროდ არ შეიძლება იწოდებოდეს, ვინაიდან გარდაცვლილი მთავრის ძენი კი არ რჩებიან მემკვიდრეებად და მბრძანებლებად, არამედ ისინი, ვისაც ამ თანამდებობაზე ირჩევენ სათანადო უფლებამოსილებით აღჭურვილი პირნი. და რაკი ამნაირი წესრიგი დროის ხანგრძლივობითაა განმტკიცებული, ეგვიპტე არ შეიძლება იწოდებოდეს ახალ სამთავროდ, ვინაიდან მისთვის უცხოა ყველა ის სიძნელე, რომლებიც თავს იჩენენ ახალ სამთავროში. და თუმცა მთავარი ახალია, მაგრამ თვით ამ სახელმწიფოს წეს-წყობილება ძველი და საიმისოდ გამიზნული, რომ მემკვიდრეობითი მთავრის მდგომარეობა უზრუნველყოს მბრძანებლისათვის.

მაგრამ კვლავ მივზრუნდეთ ჩვენს საგანს. მე ვფიქრობ, ყველა, ვინც ჩასწვდა ჩვენი მსჯელობის არსს, დარწმუნდება იმაში, რომ ზემოხსენებულ იმპერატორთა დალუპვის მიზეზი ან სიძულვილი იყო, ან ზიზღი და დაინახავს, რატომ იქცეოდა ზოგი ასე, ზოგი კი ისე, და რატომბა, რომ როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაშიც ზოგიერთი ბედნიერი იყო, ზოგიერთმა კი უბედურად დაასრულა სიცოცხლის დღენი. საქმე ისაა, რომ პერტინაქსსა და ალექსანდრეს, როგორც ახალ მთავრებს, არც უნდა ესურვათ მიებაძათ მარკუსისათვის, რომელიც მემკვიდრეობითი მთავარი გახლდათ, ეს მათთვის არა მარტო სრულიად უსარგებლო იყო, არამედ საშიშიც. და ზუსტად ასევე, კარაკალას, კომოდუსსა და მაქსიმინეს კარგს არას უქადდა სევერუსის მიბაძვა, ვინაიდან არც ერთს არ გააჩნდა საკმარისი სიქველე, რათა კვალდაკვალ მიჰყოლოდა მას. ამრიგად, ახალ მთავარს არ შეუძლია ბაძავდეს მარკუსს, თუმცა მას არც სევერუსის მიბაძვა მართებს; მაგრამ სევერუსს უნდა დაესესხოს იმას, რაც აუცილებელია მისი ძალაუფლების დასამკვიდრებლად, მარკუსს კი იმას, რაც საჭიროა უკვე დამკვიდრებული და მტკიცე ძალაუფლების შესანარჩუნებლად.

თავი XX

**იმიტაციის, სასარგებლო თუ საზიანო ციხე-სიმაგრეები და
ბავრი სხვა რამეც, რასაც ხშირად იყენებდნენ მთავრები**

ზოგიერთი მთავარი, ძალაუფლების განმტკიცების მიზნით, ცდილობდა განე-
არალებინა თავისი ქვეშევრდომნი, მეორენი შუღლს თესავდნენ მათ გავლენას დაქ-
ვემდებარებულ ქვეყნებში, მესამენი ცდილობდნენ გადაემტერებინათ ხალხი; ზო-
გიერთნი ესწრაფვოდნენ მათი გულის მოგებას, ვისაც ეჭვის თვალით უყურებდნენ
თავიანთი მმართველობის დასაწყისში, მეორენი ციხე-სიმაგრეებს აგებდნენ, მესამენი
კი ანგრევდნენ და მიწასთან ასწორებდნენ მათ. და თუმცა არ შეიძლება ყოველივე
ეს საბოლოოდ შეაფასო, სანამ დაწვრილებით არ განიხილავ იმ სახელმწიფოთა თა-
ვისებურებებს, სადაც ამნაირ ღონისძიებებს უნდა მიმართავდნენ, მაგრამ მე მაინც
ვილაპარაკებ, ოღონდ ისე ზოგადად, რამდენადაც, საერთოდ, თვითონ ჩვენი მსჯე-
ლობის საგანი გვაძლევს ამის საშუალებას.

ამრიგად, არასოდეს მომხდარა, რომ ახალ მთავრებს განეიარალებინათ თა-
ვიანთი ქვეშევრდომნი; პირიქით, ყოველთვის აიარალებდნენ უიარალოთ. რადგა-
ნაც იარაღი, რომლითაც მთავარი ამარაგებს მათ, მისსავე საკუთარ იარაღად იქცე-
ვა: ეჭვიმიტანილნი სანდონი ხდებიან, სანდონი კი უფრო მჭიდროდ ირაზმებენ მის
გარშემო და მარტოოდენ მისი ხელქვეითები კი აღარ არიან, არამედ – თანამდგომ-
ნი და თანამზრახველნი. მაგრამ რაკი ყველა ქვეშევრდომის შეიარაღება შეუძლე-
ბელია, ამიტომ მხოლოდ ზოგიერთის მიმართ რომ მოიღებს მოწყალებას, მთავარს
შეუძლია უფრო ადვილად დაამოშმინოს დანარჩენნი; ვინაიდან ამ სხვადასხვანაირი
დამოკიდებულების გამო პირველნი მისი ერთგულნი გახდებიან, მეორენი კი არ და-
ადანაშაულებენ მას, რადგანაც შეგნებული ექნებათ, რომ ისინი, ვისაც უფრო მეტი
საფრთხე ემუქრება და ვისი მოვალეობაც უფრო მძიმეა, უფრო დიდი უპირატესო-
ბითაც უნდა სარგებლობდნენ.

მაგრამ, როდესაც თავისი ქვეშევრდომების განიარაღებას ცდილობს, მთავარი
შეურაცხყოფს და უნდობლობას უცხადებს მათ, რისი მიზეზიც მისი სიმზდალე ან იჭ-
ვნეულობა გახლავთ; ხოლო როგორც ერთი, ისე მეორე მანკიერების გამოვლენა სი-
ძულვილის საგნად აქცევს მას. და რაკი მთავარს უიარალოდ დარჩენა არ შეუძლია,
ის იძულებულია მიუბრუნდეს დაქირავებულ ლაშქარს, რომლის ღირსებაზედაც ზე-
მოთ ვილაპარაკეთ, მაგრამ მართლა ღირსეულიც რომ იყოს, იმდენად მრავალრიც-
ხოვანი მაინც ვერ იქნება, რომ ძლევაშეძლებილი მტრებისა და ეჭვიმიტანილი ქვეშევ-
რდომებისაგან დაიცვას იგი. ამიტომ ახალი მთავარი, როგორც უკვე მოგახსენეთ,
ყოველთვის აიარალებს თავის ახალ სამთავროს. ამნაირი მაგალითებით სავსეა ყო-
ველი ხალხის ისტორია. მაგრამ როდესაც მთავარი ახალ სამფლობელოს იპყრობს,
რომელსაც, როგორც შემადგენელ ნაწილს, თავის საბრძანებელს უერთებს, მაშინ ის
იძულებულია განაიარალოს იგი, და გამონაკლისს მხოლოდ იმათთვის უშვებს, ვინც
ამ სამფლობელოს დაპყრობაში შეუწყო ხელი. მაგრამ დროთა განმავლობაში, რო-
გორც კი სათანადო შემთხვევა მიეცემა, ეს უკანასკნელიც თანდათანობით უნდა ჩა-

მოიცილოს და გააზიზებულ ქალაქუნებად აქციოს, რათა, ამრიგად, სახელმწიფოს მთელმა იარაღმა მისი ჯარისკაცების ხელში მოიყაროს თავი, ჯარისკაცებისა, რომლებიც მის გვერდით და მისსავ სამკვიდრებელში ცხოვრობენ.

ჩვენი წინაპრები, განსაკუთრებით კი მათ შორის ყველაზე ბრძენნი, იტყოდნენ ხოლმე, რომ პისტოიას უნდა ინარჩუნებდე მოქიშპე მხარეთა მეშვეობით¹, ხოლო პიზას – ციხე-სიმაგრეების წყალობით, და ამიტომ ზოგიერთ სამფლობელოში ყოველთვის აღვივებდნენ შუღლს, რათა, ამრიგად, მათი ფლობა გაადვილებოდათ. იმ დროს, როდესაც იტალია გარკვეულ წონასწორობას ინარჩუნებდა², ამნაირი პოლიტიკა, როგორც ჩანს, გამართლებული იყო, მაგრამ არა მგონია, რომ ის თავისთავს ამართლებდეს დღესაც. მე არა მწამს, რომ განზრახ გაღვივებული შუღლი ვისთვისმე სასიკეთო იყოს; პირიქით, მტრის მოახლოებისას, ქიშპობით გათიშული ქალაქი უთუოდ უნდა დაეცეს, ვინაიდან უფრო სუსტი დაჯგუფება მტრის მხარეს გადავა, უფრო ძლიერი კი თავს ვეღარ გაართმევს შექმნილ ვითარებას. ვენეციელები, როგორც ჩანს, ზემოაღნიშნული მოსაზრებით, თავიანთ გავლენას დაქვემდებარებულ ქალაქებში ყოველთვის ცდილობდნენ გველუფებისა და გიბელინების პარტიების³ შენარჩუნებას; და თუმცა სისხლის ღვრამდე არ მიჰყავდათ საქმე, მაგრამ შუღლს კი ხელოვნურად აღვივებდნენ იქ, რათა თავიანთ ქიშპობას გადაყოლილ მოქალაქეებს მათ წინააღმდეგ არ დაეპირებინათ ამბოხება. მაგრამ, როგორც ვიცით, ეს არაფერში წაადგა მათ, ვინაიდან მას შემდეგ, რაც ვაილასთან⁴ მარცხი განიცადეს, ერთ-ერთმა მხარემ იმძლავრა და ქედიდან გადაიგდო მათი უღელი⁵. ამნაირი მოქმედება მთავრის სისუსტეს მოწმობს, ვინაიდან ძლიერი სამთავრო არასოდეს არ დაუშვებს ამნაირ განხეთქილებას, რაც მხოლოდ მშვიდობიანობის დროსაა სასარგებლო, რაკილა ამის წყალობით უფრო ადვილად მართავ ქვეშევრდომთ, მაგრამ ომიანობის ჟამს, პირიქით, კი არ აადვილებს, არამედ ართულებს საქმეს.

ისიც უდავოა, რომ მთავრის განსადიდებლად აუცილებელია ყველა ის წინააღმდეგობა და დაბრკოლება, რომლებიც უთუოდ უნდა დასძლიოს მიზნისკენ მიმავალ გზაზე: და ამიტომ ბედისწერა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ახალი მთავრის განდიდება სურს, რომელსაც უფრო მეტად სჭირდება სახელისა და დიდების მოხვეჭა, ვიდრე მემკვიდრეობით მთავარს, – მტრებს არ აკლებს თავის რჩეულს და აიძულებს მათ წინააღმდეგ იბრძოლოს, რათა მათი ძლევის შედეგად თანდათანობით ამალღდეს იმ კიბის საფეხურზე, მის წინაშე რომ აღუმართავს მტრების მცდელობას. ამიტომ, მრავალთა აზრით, მთავარი, ხელსაყრელ შემთხვევაში, განზრახ უნდა აღვივებდეს ამნაირ მტრობას, რათა მისი ძლევის შედეგად, კიდევ უფრო მეტად ამალღდეს. მთავარს და, განსაკუთრებით, ახალ მთავარს, უფრო მეტად ერთგულობს და მეტს არგია ის ხალხი, რომელიც მისი მმართველობის დასაწყისში არასაიმედო ჩანდა, ვიდრე ისინი, ვისი იმედიც თავდაპირველად ჰქონდა. პანდოლფო პეტრუჩი⁶, სიენის მთავარი, უფრო მეტად იმათზე დაყრდნობით მართავდა თავის სახელმწიფოს, რომელთა ერთგულებაშიც თავდაპირველად ეჭვი ეპარებოდა, ვიდრე სხვების მეშვეობით. მაგრამ ამ საკითხზე უფრო ზოგადად ვერაფერს იტყვი, ვინაიდან საქმის ვითარება გარემოებებისდა კვალად იცვლება. მხოლოდ დავსძენ, რომ, თუკი ის ხალხი, ვინც

ახალი მმართველობის დასაწყისში მის მიმართ მტრულად იყო განწყობილი, – შემწეობას საჭიროებს, მთავარს არ გაუჭირდება მათი გადაბირება. და ისინი, უმეტესწილად, იძულებულნი არიან ერთგულად ემსახურონ მას, რადგანაც ესმით, თუ რაოდენ აუცილებელია საქმით გააქარწყლონ ის არასახარბიელო აზრი, რომელსაც აღუძრავდნენ მთავარს. ამრიგად, მთავრისთვის ეს უკანასკნელნი უფრო სასარგებლონი არიან, ვიდრე ისინი, სრულიად უდარდელად და გულდამშვიდებით რომ ემსახურებიან მას და ამიტომ უგულებელყოფენ მის ინტერესებს. და რაკი ჩვენივე მსჯელობის საგანი მოითხოვს ამას, მინდა ვისარგებლო შემთხვევით და შევასწავლო მთავარს, რომელმაც ახალ ქვეშევრდომთა წყალობით შესძლო ახალი სამფლობელოს ხელში ჩაგდება, დიახ, მინდა შევასწავლო მას, რომ გულდასმით უნდა განიხილოს იმის მიზეზი, თუ რამ აღძრა მისი ხელის შემწყობნი მხარი დაეჭირათ მისთვის; და თუ ეს აიხსნება არა მის მიმართ მათი ბუნებრივი კეთილგანწყობილებით, არამედ იმით, რომ ძველი ხელისუფლებით უკმაყოფილონი იყვნენ, მთავარს ძალიან გაუჭირდება და ძვირადაც დაუჯდება მათი მეგობრობის შენარჩუნება, ვინაიდან ვერასდიდებით ვერ შესძლებს იმას რომ დააკმაყოფილოს ისინი. და თუ წარსული, ისევე როგორც თანადროული ცხოვრებიდან აღებულ მაგალითებზე დაყრდნობით, საფუძვლიანად განიხილავს ამის მიზეზს, დაინახავს, რომ გაცილებით უფრო ადვილია დაიმეგობროს ის ხალხი, ვინც ძველი ხელისუფლებით კმაყოფილი იყო, ვიდრე იმავე ხელისუფლებით უკმაყოფილონი, რომელნიც სწორედ ამის გამო მიემხრნენ მას და ახალი სამფლობელოს დაპყრობაში შეუწყვეს ხელი.

სახელმწიფოს უკეთ შენარჩუნების მიზნით, მთავრები, ჩვეულებისამებრ, ციხე-სიმაგრეებს აგებდნენ, რომლებსაც უნდა შეეჩერებინათ და აელაგმათ მათი მტრები და პირველი შემოტევისას საიმედო თავშესაფრად გამოსდგომოდნენ მათ. მე ვაქებ ამნაირ მოქმედებას, რომელიც ოდითგანვე ხელსაყრელადაა მიჩნეული. მაგრამ ჩვენს დროში მესსერ ნიკოლო ვიტელიმ⁷ უმჯობესად მიიჩნია ორი ციხე-სიმაგრის დანგრევა ჩიტა დი კასტელოში, რათა შეენარჩუნებინა ეს სამფლობელო. ურბინოს დუკამ გვიდო უბალოდომ⁸, თავის სამთავროში დაბრუნების შემდეგ, საიდანაც ადრე ჩეზარე ბოროჯამ განდევნა იგი, – მიწასთან გაასწორა ყველა ციხე-სიმაგრე, რადგანაც თვლიდა, რომ უიმათოდ უკეთ შეენარჩუნებდა თავის საბრძანებელს. ასევე მოიქცნენ, ბოლონიაში დაბრუნების შემდეგ, ბენტივოლიებიც⁹. ასე რომ, ციხე-სიმაგრეების სარგებლიანობა საქმის ვითარებაზეა დამოკიდებული, და თუ ერთ შემთხვევაში შეიძლება გიხსნან, მეორეში შეიძლება საბედისწერონი აღმოჩნდნენ შენთვის. ეს შეიძლება შემდეგნაირად იქნეს ახსნილი: ის მთავარი, რომელსაც თავისი ხალხისა უფრო ეშინია, ვიდრე უცხოელების, ციხე-სიმაგრეებს უნდა აგებდეს, იმ მთავარს კი, რომელსაც უცხოელებისა უფრო ეშინია, ვიდრე თავისი ხალხის, შეუძლია არად აგებდეს ამას. ფრანჩესკო სფორცას მიერ აგებულმა მილანის ციხე-სიმაგრემ უფრო მეტი ომი დაატეხა და კვლავაც დაატეხს თავზე სფორცების გვარს, ვიდრე აშლილობის რომელიმე სხვა საბაბმა, რასაც ოდესმე უჩენია თავი მილანის სამთავროში. ამიტომ ყველაზე უკეთესი სიმაგრე ისაა, რომ არ სძულდე ხალხს, ვინაიდან ციხე-სიმაგრეები რომც გქონდეს, მაგრამ საძულველი იყო ხალხისთვის, ისინი

არას გარგია: რადგან ხალხი იარაღს ნუ მოჰკიდებს ხელს, თორემ ყოველთვის აღმოჩნდება მისი დახმარების მოსურნე უცხოელები.

ჩვენს დროში ციხე-სიმაგრეები არც ერთ მთავარს არ გამოსდგომია, ფორლელი გრაფინიას გარდა, როცა მისი მეუღლე ჯიროლამო¹⁰ გარდაიცვალა. სწორედ ციხე-სიმაგრის წყალობით შესძლო მან თავი დაეხსნა ხალხის რისხვისგან, დალოდებოდა მილანის დახმარებას და დაებრუნებინა სამკვიდრო. დრო კი მაშინ ისეთი იყო, რომ უცხოელებმა ვერ შესძლეს დახმარებოდნენ ხალხს. მაგრამ შემდეგ, როცა თავს დაესხა ჩეზარე ბორჯა და მის წინააღმდეგ მტრულად განწყობილი ხალხი უცხოელს მიემხრო, ციხე-სიმაგრემ ვერაფერი უშველა მას¹¹. ამიტომ მაშინაც და ადრეც მისთვის უმჯობესი იქნებოდა არ ჰქონოდა ციხე-სიმაგრე, ოღონდ კი ხალხისთვის საძულველი არ ყოფილიყო. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, მე ქების ღირსად მივიჩნევ იმას, ვინც აშენებს ციხე-სიმაგრეებს და იმასაც, ვინც არ აშენებს მათ, მაგრამ დავგმობ ყველას, ვინც ციხე-სიმაგრეების იმედით არავითარ ანგარიშს არ უწევს ხალხის მძულვარებას.

თავი XXI

როგორ უნდა იმჯეოდეს მთავარი, რომელსაც სახელის მოხვეჭა სურს

არაფერი ისეთ პატივისცემას არ იწვევს მთავრის მიმართ, როგორც დიდი საქმეები და მის მიერ იშვიათ თვისებათა გამოვლენა. ჩვენს დროში ამის ნიმუშად გვევლინება ფერანდო, თავდაპირველად არაგონის, ხოლო აწ ესპანეთის მეფე. ის შეიძლება თითქმის ახალ მთავრად იქნეს წოდებული, რაკილა თავდაპირველად სუსტი მეფე იყო, მაგრამ შემდეგ ისეთი სახელი და დიდება მოიხვეჭა, რომ საქრისტიანო სამყაროს უპირველესი მბრძანებელი გახდა. და თუ კარგად ავწონ-დავწონით, დავინახავთ, რომ ყოველი მისი მოქმედება სიდიადის ნიშნითაა აღბეჭდილი, ზოგიერთი კი მართლაც რომ უჩვეულოა.

თავისი მმართველობის დასაწყისში ის თავს დაესხა გრანადას, რითაც დასაბამი დაუდო თავის მომავალ ძლიერებას¹. უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ მან დროულად წამოიწყო ეს ომი და ამიტომ არ უფრთხოდა იმას, რომ ხელს შეუშლიდა ვინმე: ამით მან დააცხრო კასტილიელი ბარონების თავნებობა, რადგანაც, ბრძოლის ემზში შესულთ, აზრადაც არ მოსვლიათ, თუ მეფეს რაიმე სიახლის დანერგვა სურდა; ასე და ამგვარად მოიხვეჭა დიდი სახელი და ისე თვალთმაქცურად დაიმორჩილა ისინი, რომ ბარონებს არც კი უგრძნიათ ეს. ეკლესიისა და ხალხის სახსრებმა მას საშუალება მისცა შეენახა ჯარი და ამ გაჭიანურებული ომის შედეგად საკუთარი ლაშქრისთვის ჩაეყარა საფუძველი, რამაც შემდგომ ასე განადიდა იგი. ეგეც არ იყოს, უფრო დიდი მიზანდასახულობის განსახორციელებლად, სარწმუნოების მცველის ნიღაბს ამოფარებული, საღმრთო სისასტიკისათვის აღიძრა: გადაწყვიტა განედევნა მავრები² და მთლიანად გაეწმინდა მათგან თვისი სამეფო. ამავე საბაბით თავს

დაესხა აფრიკას³, დალაშქრა იტალია და, ბოლოს საფრანგეთშიც შეიჭრა⁴. ამრიგად, მისი თვითღებული მოქმედება უჩვეულო გახლდათ და ყოველთვის განცვიფრებით აგებდა საბოლოო შედეგით დაინტერესებულ მის ქვეშევრდომებს; მისი ყოველი მოქმედება ისე სწრაფად ცვლიდა და ისეთნაირად განაპირობებდა ერთიმეორეს, რომ თანამედროვენი გონს მოსვლასაც ვერ ასწრებდნენ და ამიტომ წინააღმდეგობაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტი იყო.

მთავრისათვის არანაკლებ სასარგებლოა საშინაო მმართველობაშიც იშვიათი მაგალითებით გამოიჩინოს თავი (მსგავსად იმისა, რასაც ბერნაბო მილანელზე⁵ მოგვითხრობენ), როცა ესა თუ ის კაცი, რომელმაც სამოქალაქო ცხოვრებისათვის რაღაც უჩვეულო რამ ჩაიდინა, სულერთია, კარგი თუ ცუდი აზრით, – საამისო საბაბს აძლევს, და მისი დაჯილდოებისას თუ დასჯისას იმნაირი გადაწყვეტილება მიიღოს, რომ ერთმად აალაპარაკოს მთელი ხალხი. უწინარეს ყოვლისა, მთავარი უნდა ცდილობდეს, რომ ყოველი თავისი მოქმედებით მითქმა-მოთქმა გამოიწვიოს და დიდებულ და წარჩინებულ კაცად წარმოგვიჩინოს თავი. მთავარს პატივს სცემენ მაშინაც, როცა იგი ნამდვილ მტრად და ნამდვილ მეგობრად გვევლინება. ესე იგი, მაშინ, როცა ის, ყოველგვარი ნილბის გარეშე, ვილაცას უჭერს მხარს ვილაცის წინააღმდეგ. ამნაირი გადაწყვეტილება ყოველთვის უფრო მომგებიანია, ვიდრე მიუმხრობლობა; ვინაიდან, როცა მთავრის ორი ძლევაშემალი მეზობელი საომრად იწვევს ერთმანეთს, საქმის ვითარება ისეთია, რომ მას ან უნდა ეშინოდეს გამარჯვებულისა, ან არ უნდა ეშინოდეს მისი. ორსავე შემთხვევაში, მთავრისათვის უმჯობესია აშკარად იმოქმედოს და ერთ-ერთს გამოუცხადოს ომი; არადა, პირველ შემთხვევაში, ყოველთვის გამარჯვებულის მსხვერპლად იქცევა, დამარცხებულის სასინარულოდ, და ველარსად ჰპოვებს ხელისამპყრობს და თავშესაფარს. ვინაიდან გამარჯვებულს არ სჭირდება საეჭვო მეგობრები, რომლებმაც გასაჭირში ზურგი აქციეს, მაგრამ ნურც დამარცხებულისაგან მოელის შეწყნარებას, რაკილა არ ისურვა მხარში ამოსდგომოდა და მისი ხვედრი გაეზიარებინა. ანტიოქემ რომელიც ეტოლიელების თხოვნით ჩავიდა საბერძნეთში, რათა რომაელები გაეძევებინა, ელჩები გაუგზავნა აქაიელებს⁶, რომაელი ხალხის მეგობრებს, და შეუთვალა, თქვენთვის იყავით, ნურავის ნუ დაუჭერთ მხარსო. ეს საკითხი ირჩეოდა აქაიელთა საბჭოზე, სადაც ანტიოქეს ელჩი მოუწოდებდა მათ, მიუმხრობელნი დარჩენილიყვნენ, რაზედაც რომაელთა ელჩმა ასეთი პასუხი გასცა: „რაც შეეხება რჩევას, რომელსაც ყველაზე უმჯობესად და თქვენი ქვეყნისათვის ყველაზე სასარგებლოდ ასაღებენ, – არაფერია ამაზე უფრო უკუღმართი, ვინაიდან ომში ჩაურევლობით ვერც ვისიმე კეთილგანწყობასა და ვერც სახელს მოიხვეჭთ და გამარჯვებულის დავლად იქცევით“⁷. და ყოველთვის ასე იქნება: ვინც მთავრის მეგობარი არ არის, მიუმხრობლობას მოითხოვს, მეგობარი კი ისურვებს, რომ ის აშკარად ჩაებას ომში. მხდალი მთავრები უშუალო საფრთხის თავიდან აცილების მიზნით, მიუმხრობლობის გზას ირჩევენ და ამიტომ უმეტესწილად ილუპებიან. მაგრამ როდესაც მთავარი გადაჭრით ემხრობა ვინმეს, ეს უკანასკნელი, გამარჯვების შემთხვევაში, უფრო ძლევაშემალი გამოდის ბრძოლის ველიდან და მთავარი მთლიანად მასზე დამოკიდებული ხდება, მაგრამ ის გრძნობს, რამდენად

დავალებულია მთავრისაგან და ამიტომ იძულებულია პატივისცემით ეპყრობოდეს მას, რადგანაც ადამიანები არასოდეს არ არიან ისე უტიფარნი, რომ უმადურობით მიაგონ სანაცვლო თავიანთ კეთილისმყოფელს. ეგეც არ იყოს, გამარჯვებაც არასოდეს არ არის ისეთი სრული, რომ გამარჯვებულს აღარავინ აღარ სჭირდებოდეს და აღარაფერს უწევდეს ანგარიშს, მით უმეტეს, სამართლიანობას. ხოლო თუ მთავრის მოკავშირე მარცხს განიცდის, ის ყოველთვის შეიწყნარებს და, შეძლებისდაგვარად, კიდევაც დაეხმარება მას; ასე რომ, მთავარი მოზიარე ხდება მისი ბედისა, რომელმაც შეიძლება კვლავინდებურად წყალობის თვალთ გადასწავლის ორივეს.

მეორე შემთხვევაში, როდესაც მეომარი მხარეების მდგომარეობა ისეთია, რომ მთავარს შეუძლია არ ემინოდეს გამარჯვებულისა, მაინც უფრო კეთილგონიერული იქნება, ერთ-ერთს დაუჭიროს მხარი, რაკილა ერთს ამხობს მეორის დახმარებით, რომელიც, უფრო ჭკუადამჯდარი რომ იყოს, პირველის გადარჩენას უნდა ცდილობდეს. გამარჯვებული კი მთლიანად მთავარზე დამოკიდებული ხდება; ხოლო, რალა თქმა უნდა, იმარჯვებს ის, ვისაც მთავარი უჭერს მხარს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მთავარი, თუკი აუცილებლობა არ აიძულებს, არასოდეს არ უნდა ჰკრავდეს კავშირს უფრო ძლევათმოსილ მბრძანებელთან სხვებზე თავდასხმის მიზნით, როგორც ეს ზემოთ იყო ნათქვამი: ვინაიდან ამ უკანასკნელის გამარჯვების შემთხვევაში მის ხელში აღმოჩნდება, მთავრები კი ყოველნაირად უნდა ცდილობდნენ, რომ არავიზე არ იყვნენ დამოკიდებულნი. ვენეციელები მილანის დუკას წინააღმდეგ საბრძოლველად ფრანგებს დაუკავშირდნენ, თუმცალა შეეძლოთ კია თავიდან აეცილებინათ ეს კავშირი, რომელიც საბედისწერო აღმოჩნდა მათთვის⁸. მაგრამ თუ ამ კავშირის გარეშე შეუძლებელია ფონს გასვლა, – ასეთი იყო ფლორენციელების მდგომარეობა, როდესაც პაპმა და ესპანელებმა ლომბარდიის წინააღმდეგ დასძრეს ლაშქარი⁹, – მაშინ მთავარმა, ზემოხსენებული მოსაზრების თანახმად, ვილაცას უნდა დაუჭიროს მხარი. არასოდეს არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ამა თუ იმ სახელმწიფოს შეუძლია უზიფათო გადაწყვეტილების მიღება, პირიქით, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ისინი იძულებულნი არიან მიიღონ არა ერთი და ორი სახიფათო გადაწყვეტილება, ვინაიდან თვით სინამდვილეა ისეთი, რომ ვერასოდეს ვერ შესძლებ თავიდან აიცილო ერთი უბედურება ისე, რომ მეორე უბედურება არ დაგატყდეს თავს; კეთილგონიერება კი სწორედ ისაა, რომ შეიცნო ამ უბედობათა თავისებურება და ბედნიერად მიითვალა უმცირესი უბედურება.

მთავარი იმასაც უნდა ცდილობდეს, რომ სიქველის მოყვარედ გვიჩვენებდეს თავს და წყალობას არ აკლებდეს ნიჭით ცხებულთ. ეგეც არ იყოს, თავის ქვეშევრდომთ მთავარი უნდა უწერგავდეს იმის რწმენას, რომ მათ შეუძლიათ გულმშვიდად მისდევდნენ თავიანთ საქმეს: ვინ – ვაჭრობას, ვინ – მიწათმოქმედებას, ვინ კიდევ სხვა რამ ხელობას, რათა ერთი თავს არ იკავებდეს თავისი საცხოვრებლის შემკობისაგან, იმისი შიშით, ვაითუ ყველაფერი წამართვანო, ხოლო მეორე, გადასახადების შიშით, – სავაჭროს გახსნისაგან. ის კი არა და, ჯილდოს უნდა უნიშნავდეს ყველას, ვისაც სურს ამნაირ საქმეს მისდიოს და ვინც, ასე თუ ისე, ხელს უწყობს მისი ქალაქისა თუ მისი სახელმწიფოს განდიდებას. გარდა ამისა, წლის ყველა ხელსაყ-

რელ დროს, დღესასწაულებსა და სანახაობებს უნდა მართავდეს ხალხის საამებლად. და რაკი ყოველი ქალაქი ამქრებად თუ წოდებებად იყოფა, მთავარი ანგარიშს უნდა უწევდეს ამ ფენებს, დროდადრო უნდა ესწრებოდეს მათ თავყრილობებს და კაცთ-მოყვარეობისა და ღიღსულოვნების ნიმუშად ჩანდეს, მაგრამ, ამასთან, არასდროს უნდა ივიწყებდეს თავისი ღირსების სიდიადეს, რომლითაც აღბეჭდილი უნდა იყოს მისი ყოველი ქცევა თუ საქმე.

თავი XXII მთავრის მრჩეველთათვის

კარისკაცების შერჩევა მთავრისათვის სახუმარო საქმე როდია: ისინი კარგები ან ცუდები იქნებიან მისი კეთილგონიერების მიხედვით. მბრძანებელსა და მის უნარიანობაზე, უწინარეს ყოვლისა, იმ პირთა მიხედვით მსჯელობენ, რომელნიც მას გარს ახვევიან. თუ მათ თავიანთი ადგილი აქვთ მიჩენილი და მისი ერთგულნი არიან, მთავარი ყოველთვის ბრძენ კაცად იქნება მიჩნეული, რაკილა შესძლო ღირსეულთა შერჩევა და მათი ერთგულების შენარჩუნება. მაგრამ თუ საქმე სხვაგვარადაა, მთავარს შეიძლება ყოველთვის ცუდი თვალთ უყურებდნენ, ვინაიდან კარისკაცთა არამართებული არჩევანი უკვე მისი პირველი შეცდომა გახლავთ. ვინც იცნობდა ანტონიო და ვენაფროს¹, სიენის მთავრის პანდოლფო პეტრუჩის კარისკაცს, შეუძლებელია უჭკვიანეს კაცად არ მიეჩნია პანდოლფო, რომელსაც ასეთი კარისკაცი ჰყავდა.

ადამიანები, მათი გონებრივი უნარის მიხედვით, შეიძლება სამ ჯგუფად დავყოთ². ზოგს ყველაფერი თავისით ესმის, სხვები მხოლოდ ახსნა-განმარტების შედეგად ახერხებენ გაგებას, დანარჩენნი კი ვერც თავისით და ვერც სხვების ახსნა-განმარტების მეშვეობით ვერას ხვდებიან. პირველნი უწარჩინებულესნი არიან, მეორენი – წარჩინებულნი, მესამენი – ფუჭნი. ამიტომაც, თუკი პანდოლფო პირველთა რიცხვს არ ეკუთვნოდა, მეორეთა შორის მაინც უთუოდ იმსახურებდა ადგილს. რადგანაც ყველა, ვისაც იმის უნარი შესწევს, რომ განსჯის გზით გაარკვიოს, რით არის კარგი და რით არის ცუდი სხვისი სიტყვა თუ საქმე, დიდი მიხვედრილობითაც რომ არ გამოირჩეოდეს, მაინც ყოველთვის გამოიცნობს კარისკაცის კარგსა თუ ცუდ ქცევას და, ამრიგად, კარგს წაახალისებს, ხოლო ცუდს აღკვეთს. კარისკაცებს კი, რომლებსაც აღარ ექნებათ მისი მოტყუების იმედი, მეტი გზა აღარ რჩებათ: მართებულად უნდა მოიქცნენ.

არსებობს ერთი უტყუარი ხერხი, რომლის წყალობითაც მთავარს ყოველთვის შეუძლია შეიცნოს თავისი კარისკაცი. როცა ის ხედავს, რომ ეს უკანასკნელი თავის თავზე უფრო მეტს ზრუნავს, ვიდრე მასზე, და რომ ყოველთვის და ყველაფერში მხოლოდ საკუთარ გამორჩენას მიეღობს, ასეთი კაცი არასოდეს არ ივარგებს კარისკაცად და არ შეიძლება მასზე დანდობა, ვინაიდან იმას, ვისაც სხვა ანიჭებს ძა-

ლაუფლებას, თავის თავზე კი არ მართებს ფიქრი, არამედ მთავარზე, და არც სხვა რამ საზრუნავი უნდა გააჩნდეს, გარდა იმისა, რაც პირადად ეხება მთავარს. მეორეს მხრივ, მთავარი უნდა ცდილობდეს შეინარჩუნოს თავისი კარისკაცის ერთგულება, ზრუნვას არ აკლებდეს, კუთვნილს მიაგებდეს, წყალობით ავსებდეს და, ამრიგად, ინადირებდეს მის გულს, ხოლო პატივსა და პასუხისმგებლობას თანაბრად ინაწილებდეს მასთან, რათა ეს უკანასკნელი ხედავდეს, რარივ სჭირდება მთავარს და დიდი პატივისა და წყალობის გამო აღარ ესწრაფვოდეს სხვა პატივსა თუ წყალობას, დიდი პასუხისმგებლობის გამო კი შიშით უყურებდეს ცვლილებებს, ვინაიდან უნდა ესმოდეს, რომ მთავრის გარეშე ცუდად წაუვა საქმე. თუ მთავარი და მისი კარისკაცები ასე იქცევიან, მათ შეუძლიათ ენდონ ერთმანეთს, თუ არა და, ერთ-ერთ მათგანს სასიკეთო არა ელის რა.

თავი XXIII

როგორ უნდა დააღწიო თავი პირმოთნეთ

არ მინდა დუმილით ავუარო გვერდი კიდევ ერთ მნიშვნელოვან საკითხს და შეცდომას, რომლისგანაც მთავრებს ძალზე უჭირთ თავის დაზღვევა, თუკი დიდი გამჭრიახობით არ გამოირჩევიან და ვერ ახდენენ სათანადო არჩევანს. მე ვგულისხმობ პირმოთნეთ, რომლებითაც სავსეა ყოველი სასახლის კარი, ვინაიდან ადამიანები ისეთნაირი სიამოვნებით ეძლევიან თვითტკბობას და იმნაირად ცდებიან ამ მხრივ, რომ ძნელად თუ ვინმე ახერხებს ამ მართლაცდა შავი ჭირისაგან დაიხსნას თავი; ხოლო თუ მისგან თავის დაღწევას დააპირებენ, არც ისაა გამორიცხული, რომ ზიზლის საგნად იქცნენ. ვინაიდან მთავარს არ გააჩნია პირმოთნეთაგან თავის დახსნის სხვა საშუალება, გარდა იმისა, რომ დაარწმუნოს ხალხი, თითქოს სულაც არ შეურაცხყოფს სიმართლის თქმა; მაგრამ თუ ყველა, ვისაც კი მოეპრიანება, სიმართლეს მოახსენებს მთავარს, მისი ღირსება უთუოდ შეიბღალება. ამიტომ კეთილგონიერი მთავარი მესამე გზას უნდა მისდევდეს: თავის სახელმწიფოში უნდა არჩევდეს ბრძენ კაცთ და მხოლოდ მათ რთავდეს სიმართლის თქმის ნებას, თანაც, არა ყოველთვის, არამედ მისი შეკითხვების პასუხად. მაგრამ მთავარი ყველაფერს უნდა ეკითხებოდეს თავის რჩეულთ, ისმენდეს მათ აზრს და შემდეგ თვითონვე არჩევდეს საკითხს. ყველა ამ მრჩეველს ერთად და თვითოეულს ცალ-ცალკე მთავარი ისე უნდა ეპყრობოდეს, რომ მათ ესმოდეთ: რაც უფრო გულახდილნი იქნებიან, მით უფრო აამებენ მთავარს. მათ გარდა კი ყურს არავის უნდა უგდებდეს, მტკიცედ იცავდეს მიღებულ გადაწყვეტილებას და განუხრელად ახორციელებდეს მას. ვინც სხვაგვარად იქცევა, ან პირმოთნეთა მსხვერპლი ხდება, ან ერთთავად სხვადასხვა შეხედულებათა შორის მერყეობს, რამაც შეუძლებელია დაცინვის საგნად არ აქციოს იგი.

მე მინდა მოვიტანო აქ თანადროული ცხოვრებიდან აღებული ერთი მაგალითი. პრელატმა ლუკამ¹, ახლანდელი იმპერატორის მაქსიმილიანეს მრჩეველმა, მის უდიდებულესობაზე საუბრისას შენიშნა, რომ ის არავის ეთათბირებოდა და არასოდეს იქცეოდა საკუთარი გადაწყვეტილების თანახმად, რაც იმით აიხსნება, რომ მისი ქცევა მთლიანად უპირისპირდებოდა ზემოაღნიშნულ წესებს. საქმე ისაა, რომ იმპერატორი გულჩათხრობილი კაცი გახლავთ, არავის უმჟღავნებს თავის ზრახვებს და არც ვისიმე აზრი აინტერესებს. მაგრამ როგორც კი იმპერატორის განზრახვა, მისი განხორციელებისას, მუდგანდება და აშკარა ხდება, მრჩეველები ცდილობენ ხელი ააღებინონ განზრახულზე და იმპერატორიც, თავისი სისუსტის გამო, მართლა უარყოფს მას. აი, რატომაც, რომ რასაც დღეს აკეთებს, ხვალ ანგრევს, და ვერასოდეს ვერ გაიგებ, რა სურს, ანდა რას აპირებს; ამიტომ მისი გადაწყვეტილება არასოდეს არ არის სანდო.

მთავარი ყოველთვის უნდა ეთათბირებოდეს თავის მრჩეველებს, მხოლოდ ეგ კია, როცა თვითონ მოეპრიანება და არა როცა სხვებს სურთ; მეტიც, ვერავინ უნდა უბედავდეს იმის რჩევას, რაც მთავარს არ უკითხავს მისთვის. მაგრამ თვითონ კი დაუზარებლად უნდა იძლეოდეს კითხვებს და, მათ პასუხად, მოთმინებით ისმენდეს სიმართლეს; მეტსაც გეტყვით, კიდევაც უნდა მრისხანებდეს, თუკი ერგენება, რომ ვიღაცა რაღაცის გამო ცდილობს დაუმალოს სიმართლე. და თუმცა ზოგიერთებს ჰგონიათ, რომ მთავარი, რომელსაც კეთილგონიერ კაცად თვლიან, თავის თავს კი არ უნდა უმაღლოდეს ამას, არამედ ჭკვიან მრჩეველებს, რომლებიც მას გარს ახვევიან, მაგრამ ისინი უეჭველად ცდებიან, ვინაიდან უტყუარია წესი, რომელსაც გამო-ნაკლისიც არ გააჩნია და რომლის მიხედვითაც მხოლოდ ბრძენ მთავარს შეიძლება ჰყავდეს კარგი მრჩეველები. ოღონდ მთავარი მთლიანად არ უნდა დაემორჩილოს ერთი კაცის და, თანაც, ძალზე ჭკვიანი კაცის გავლენას. ამ შემთხვევაში გავლენა შეიძლება ნაყოფიერიც იყოს, მაგრამ დიდხანს კი არ გასტანს, ვინაიდან ეს ჭკვიანი კაცი მთავარს მალე წაართმევს ძალაუფლებას. ხოლო როდესაც მთავარი რამდენიმე პირს ეთათბირება, ვერასოდეს ვერ ეღირსება იმას, რომ მათი თათბირი ერთმანეთს ეთანხმებოდეს, და თუ გონიერი კაცი არ არის, ვერც თვითონ შესძლებს მათი სხვადასხვა აზრის შეთანხმებას: ყველა მრჩეველი მხოლოდ საკუთარ გამორჩენაზე დაიწყებს ფიქრს და თვითონ კი ვერ მოახერხებს ვერც მათ გამოსწორებას და ვერც გამოცნობას. ასე ყოფილა და ასე იქნება, ვინაიდან ადამიანები ყოველთვის ბოროტნი არიან, თუკი აუცილებლობა არ აიძულებთ სიკეთის გზა აირჩიონ. აქედან გამომდინარე, ყოველი კეთილი რჩევა, ვინც უნდა იძლეოდეს მას, მთავრის კეთილგონიერების შედეგია და არა პირიქით: მთავრის კეთილგონიერება როდია კეთილი რჩევის შედეგი.

თავი XXIV

რატომ დაკარგავს იტალიელმა მთავრებმა თავიანთი სამთავროები

როდესაც კეთილგონივრულად იცავს ზემოხსენებულ წესებს, ახალი მთავარი ძველის გავლენას იძენს და მისი მდგომარეობა სახელმწიფოში უფრო მტკიცე და უფრო მყარად კი ხდება, ვიდრე იმისი, ვისაც ძველთაგანვე ხელთ უპყრია ძალაუფლება. საქმე ისაა, რომ ახალი მთავრის ქცევა უფრო მეტ ყურადღებას იქცევს, ვიდრე მემკვიდრეობითი მთავრის საქციელი, და თუ ქველ კაცად იქნა ცნობილი, მისი მოქმედება უფრო მეტად ხიბლავს და უფრო მეტად ავალდებულებს ხალხს, ვიდრე დინასტიის სიძველე. ვინაიდან ადამიანებს აწმყო უფრო უყვართ, ვიდრე წარსული, და თუ დღევანდელი დღით კმაყოფილნი არიან, სხვას აღარ დაგიდევნენ. მეტიც, არაფერს დაიშურებენ მთავრის დასაცავად, თუკი მან, სხვა მხრივ, თვითონვე არ უმტრო საკუთარ თავს. ასე რომ, ორმაგ დიდებას მოიხვეჭს ახალი სამთავროს ფუძემდებელი და ღირსეული კანონებით მისი შემამკობელი და განმამტკიცებელი, ისევე როგორც ორმაგ სირცხვილს ჭამს ის, ვინც მთავრად დაიბადა, მაგრამ თავისი უგუნურობით დაკარგა ტახტი. და თუ კარგად დავეუკვირდებით იმ იტალიელ მბრძანებლებს, რომლებმაც ჩვენს დროში დაკარგეს ძალაუფლება, როგორც, მაგალითად, ნეაპოლის მეფე, მილანის დუკამ და სხვებმა, დავინახავთ, რომ ყველა მათგანს საერთო ნაკლი ჰქონდა: უთაურად უძღვებოდნენ სამხედრო საქმეს, რისი მიზეზებიც დაწვრილებით განვიხილეთ ზემოთ. ეგეც არ იყოს, ზოგი მათგანი თავისისავე ხალხს მტრობდა, ხოლო მათ, ვის მიმართაც ხალხი კეთილად იყო განწყობილი, ვერ შესძლეს თავი დაეზღვიათ დიდებულთაგან. ამ მიზეზების გარეშე შეუძლებელია ხელიდან გამოგეცალოს სახელმწიფო, რომელსაც საკმაო ძალა შესწევს საიმისოდ, რომ ბრძოლის ველზე გამოიყვანოს ჯარი.

ფილიპე მაკედონელი¹ (ალექსანდრე დიდის მამა კი არა, არამედ ის, ვინც დაამარცხა ტიტუს კვინციუსმა²) მხოლოდ პატარა სახელმწიფოს მფლობელი იყო, პატარასი-მეთქი ვამბობ რომისა და საბერძნეთის სიდიადესთან შედარებით, რომლებიც თავს დაესხნენ მას. მიუხედავად ამისა, რაკილა მეომარი კაცი იყო, ხალხსაც მოწყალედ ექცეოდა და დიდებულებთანაც ღირსეულად ეჭირა თავი, დიდხანს წარმატებით ეომებოდა მათ და, მართალია, ბოლოს და ბოლოს, რამდენიმე ქალაქი კი დაკარგა, მაგრამ შეინარჩუნა ტახტი. ამიტომ ეს ჩვენი მთავრები, რომლებიც ამდენხანს ფლობდნენ თავიანთ საბრძანებლებს და ბოლოს მაინც დაკარგეს ისინი, ბედისწერას კი არ უნდა ადანაშაულებდნენ, არამედ თავიანთისავე უნიათობას. რადგანაც მშვიდობიანობის ჟამს არასოდეს უფიქრიათ, რომ დროება შეიცვლებოდა (მყუდრო ამინდში ვის ახსოვს ქარიშხალი? – ეს ნაკლი ხომ საერთოა ყველა კაცისთვის!), ხოლო ძნელბედობისას გაქცევაზე უფრო ფიქრობდნენ, ვიდრე თავდაცვაზე, იმის იმედით, რომ დამპყრობლის თავნებობით მოთმინებიდან გამოსული ხალხი, ბოლოს და ბოლოს, უკანვე დააბრუნებდა მათ. ამნაირი გადაწყვეტილება, როცა სხვა საშვები არსადა სჩანს, გამართლებულია, მაგრამ ამის გამო სხვა გამოსავლის ძიებაზე ხელის აღება მიუტევებლად მიმაჩნია. ვინ ეცემა იმის იმედით, რომ ვიღაცა წა-

მოაყენებს? მშველელი შეიძლება არც გამოჩნდეს, მაგრამ კიდევაც რომ გამოჩნდეს, მთავარს ბევრს არას არგია, ვინაიდან ამნაირი თავდაცვა მასზე როდია დამოკიდებული და ამიტომაც არ არის საიმედო. სანდო, ქმედითი და საიმედოა მხოლოდ იმნაირი თავდაცვა, რომელიც პირადად მთავარსა და მის სიქველზეა დამოკიდებული.

თავი XXV

როგორია ბედისწერის გავლენა კაცთა ცხოვრებაზე და როგორ შეიძლება წინ აღუდგას მას

მე ვიცი, ბევრი კაცი იმ აზრისა იყო და ახლაც იმავე აზრზე დგას, რომ ამქვეყნიური მოვლენების მსვლელობას ბედისწერა და ღმერთი წარმართავენ, და რომ კაცთა კეთილგონიერებას არამც თუ არ შეუძლია რაიმეს შეცვლა, არამედ სრულიად უმწეოა განგების წინაშე. აქედან გამომდინარე, შეიძლებოდა დაგვესკვნა: რა საჭიროა ოფლის ღვრა და ჭაპანწყვეტა, ყველაფერი მივანდოთ განგების ნებას. ამ აზრმა საყოველთაო აღიარება მოიპოვა ჩვენს დროში, რაც აიხსნება ყოველგვარი ადამიანური წინასწარხედვის სრულიად გამომრიცხველი უჩვეულო ცვლილებებით, რომლებიც აწ უკვე ჩვეულებრივ და ყოველდღიურ მოვლენებად იქცნენ. მათზე ფიქრისას, ნაწილობრივ მეც ამ აზრისაკენ ვიხრები ხოლმე. მაგრამ რაკილა დაუშვებელია ჩვენი თავისუფალი ნების უგულებელყოფა, მე მზადა ვარ ჭეშმარიტებად ვაღიარო იმის შესაძლებლობა, რომ ბედისწერა განაპირობებს ჩვენი მოქმედებების ნახევარს, ხოლო მეორე ნახევარს, მთლიანად თუ არა, ოდნავ ნაკლებს მაინც, ჩვენვე გვანდობს. ბედისწერას მე ვამსგავსებ ბოხოქარ მდინარეს, გამძვინვარებული რომ გადმოლახავს ნაპირებს, წალეკავს ხეობებს, ძირფესვიანად თხრის ხეებს, ანგრევს შენობებს, ერთი ადგილიდან გლეჯს და მეორეზე გადააქვს მიწა; ყველა გაურბის, ყველა უკუიქცევა მისი სიშმაგის წინაშე, არავის ძალუძს წინ აღუდგეს მის მძვინვარებას.

მიუხედავად ამისა, მაინც რჩება იმის შესაძლებლობა, რომ ადამიანებმა, მყუდროების ჟამს, რაიმე იღონონ მის წინააღმდეგ: აღმართონ მიწაყრილები, კაშხლები და ჯებირები, ისე რომ, ახალი წყალდიდობისას მდინარე ან თავის კალაპოტში დაეტეოს, ანდა მისი მძვინვარება ძველებურად მძაფრი და ყოვლისმმუსვრელი აღარ აღმოჩნდეს. ასევეა ბედისწერაც, რომელიც თავის ძალმოსილებას ავლენს იქ, სადაც არავის უზრუნვია იმაზე, რომ საპირისპირო ძალა დაეხვედრებინა მისთვის, და რომელიც თავის მძვინვარებას მიმართავს იმ მხარეს, სადაც არ ეგულება მისი დამოკლებელი ჯებირები თუ სიმაგრეები. და თუ თვალს გადავაგვლებთ იტალიას, რომელიც არის ამ ცვლილებების ასპარეზიცა და მათი მიზეზიც, – გაშლილ ტრამალად, უჯვბირო და უმიწაყრილო ტრამალად წარმოგვიჩნდება იგი. რადგან ისევე საიმედოდ დაცული რომ იყოს, როგორც გერმანია, ესპანეთი და საფრანგეთი, ეს წყალდიდობა ასეთ საბედისწერო ცვლილებებს ვერ გამოიწვევდა, მეტიც, შეიძლებოდა სულაც თავიდან აგვეცილებინა იგი.

მაგრამ თუ კერძო შემთხვევებით შემოვიფარგლები, მე ვიტყვი, როგორ ილუპება დღეს მთავარი, რომელიც ჯერ კიდევ გუშინ ბედნიერი იყო, თუმცა არ იგრძნობა, რომ მის ბუნებას ან მის თვისებებს რაიმე ცვლილება განეცადა. მე მგონია, ეს აიხსნება, უწინარეს ყოვლისა, იმავე მიზეზებით, რომლებზედაც ზემოთ დაწვრილებით ვილაპარაკე, კერძოდ, იმით, რომ მთავარი, რომელიც მთლიანად ბედისწერასაა მინდობილი, ილუპება, როგორც კი ბედი პირს იბრუნებს მისგან. მე ისიც მგონია, რომ ბედნიერია ის, ვისი მოქმედებაც დროის თავისებურებას ეთანხმება და ესადაგება, და ზუსტად ასევე, უბედურია ის, ვისი მოქმედებაც დროს არ შეესაბამება. ამიტომაც ჩვენ ვხედავთ, რომ ერთი და იმავე მიზნისაკენ, კერძოდ, დიდებისა და სიმდიდრისაკენ სწრაფვისას, ადამიანები სხვადასხვანაირად იქცევიან: ერთნი სიფრთხილით მიიწევენ მიზნისაკენ, მეორენი შლეგური შემართებით, ერთნი ძალადობით, მეორენი ცბიერებით, ერთნი მოთმინებით, მეორენი სულსწრაფობით, და ყველა მათგანს შეუძლია ამ სხვადასხვა გზით მიაღწიოს დასახულ მიზანს. იმასაც ვხედავთ, რომ ორი ფრთხილი და წინდახედული კაციდან ერთი ახერხებს მიზნის მიღწევას, მეორე კი ვერა, და ზუსტად ასევე, ერთნაირად ბედნიერნი არიან ორი სხვადასხვა გზით – სიფრთხილითა და შლეგური შემართებით – მიზნის მიღწევენი, რაც აიხსნება მხოლოდ და მხოლოდ დროის თავისებურებით, რომელსაც ეთანხმება ან არ ეთანხმება მათი მოქმედება. ამითვე აიხსნება ისიც, რაც ზემოთ მოგახსენეთ, კერძოდ ის, რომ ორი კაცი, რომელიც სხვადასხვაგვარად მოქმედებს, ერთსა და იმავე შედეგს აღწევს, მაშინ როდესაც ერთნაირად მოქმედი ორი კაციდან ერთი აღწევს, მეორე კი ვერ აღწევს მიზანს. ამითვე განპირობებული კეთილდღეობის ცვალებადობაც, რადგანაც თუ ფრთხილსა და წინდახედულ კაცს ისეთი დრო უდგას და გარემოებებიც იმნაირად ერწყმინა ერთმანეთს, რომ მისი მოქმედება მართებულია, ბედნიერი იქნება იგი, მაგრამ თუ დროება გარემოებებთან ერთად იცვლება, მისი საქმე წასულია, ვინაიდან მათ კვალდაკვალ არ იცვლის მოქმედების გზასაც და გეზსაც. არ არსებობს იმდენად კეთილგონიერი კაცი, რომ მიესადაგოს დროის მოთხოვნებს, რადგანაც, ჯერ ერთი ძნელია ბუნებრივი მიდრეკილებების დათრგუნვა და, მეორეც, რაკილა ერთი გზით ყოველთვის აღწევდა წარმატებას, ვერ დააჯერებს საკუთარ თავს, რომ საჭიროა ამ გზიდან გადახვევა. აი, რატომაც, რომ ფრთხილ კაცს, როცა ეს საჭიროა, არ შეუძლია ჯიქურ მოქმედებაზე გადასვლა და ამიტომ ილუპება. მაგრამ მისი ბუნება რომ დროსთან ერთად იცვლებოდეს, მისი ბედი უცვლელი დარჩებოდა.

პაპი იულიუს II ყოველთვის ჯიქურ მოქმედებას არჩევდა და დრო და გარემოებები ისეთნაირად შესაბამებოდნენ მის მოქმედებას, რომ ყოველთვის წარმატებით აგვირგვინებდა საქმეს. განვიხილოთ მისი პირველი ლაშქრობა ბოლონიის წინააღმდეგ, როცა მესსერ ჯოვანი ბენტისოლი¹ ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. ვენეციელები დრტვინავდნენ, ხოლო ესპანეთის მეფე საფრანგეთს ეთათბირებოდა ამ საქმესთან დაკავშირებით. მიუხედავად ამისა, მან მთელი თავისი მძვინვარებითა და სიფიცხით წამოიწყო ეს ომი და პირადად ჩაუდგა სათავეში ლაშქარს. ამნაირმა გადაწყვეტილებამ საგონებელში ჩააგდო ვენეციელები და ესპანეთი: ვენეციელების ყოყმანს შიში ედო საფუძვლად, ესპანეთისას კი იმის სურვილი, რომ ხელახლა დაუფლებოდა ნე-

აპოლის სამეფოს². მეორეს მხრივ, მან უკან გაიყოლია საფრანგეთის მეფე, რომელიც ხედავდა, რომ პაპმა უკვე დაიწყო ომი; ამიტომ, ვენეციელების დასამცირებლად, დააპირა მისი მიმხრობა³ და მართებულად გადაწყვიტა, რომ უთუოდ მოიმდურებდა პაპს, თუკი ლაშქარს არ მიაშველებდა. ამრიგად, თავისი ჯიქური მოქმედების წყალობით, იულიუსმა მიაღწია იმას, რასაც ვერ მიაღწევდა, მთელი თავისი ადამიანური სიბრძნით, ვერც ერთი მღვდელთმთავარი, ვინაიდან რომიდან დაძვრა რომ იმ დრომდე გადაედო, როცა დაიდებოდა ყველა დაურღვევი ხელშეკრულება და ყველაფერი მოწესრიგდებოდა, – როგორც მოიქცეოდა მის ადგილას რომელიც გნებავთ მღვდელთმთავარი, – თამამად შეიძლება ითქვას, რომ კოვზი ნაცარში ჩაუვარდებოდა. რადგანაც საფრანგეთის მეფე ათას თავის გასამართლებელ საბაბს გამოჩნრევდა, სხვები კი ათასნაირი მუქარით გასაქანს არ მისცემდნენ მას. ალარაფერს ვიტყვი მის დანარჩენ მოქმედებათა შესახებ, რომელნიც ერთმანეთს ჰგვანან და ერთნაირი წარმატებებითვე დაგვირგვინდნენ. დღემოკლეობამ მარცხის სიმწარე არ აწვენევინა პაპს, რადგანაც ისეთი დრო რომ დამდგარიყო, რომელიც ფრთხილ მოქმედებას მოითხოვდა, მისი საქმე წასული იყო, ვინაიდან არასოდეს გადაუხვევდა იმ გზიდან, რომლითაც წარმართავდა მისი ბუნება.

დასასრულ, დასკვნის სახით ვიტყვი, რომ, ბედის ცვალებადობისას, ადამიანები, რომლებიც ჯიუტად მისდევნენ მოქმედების ერთხელ და სამუდამოდ არჩეულ გზას, ბედნიერნი არიან მანამ, სანამ მათი მოქმედება და ბედისწერა ერთმანეთს შეესაბამებიან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მათი ბედნიერება უბედურებით იცვლება. მაგრამ, ჩემის აზრით, უმჯობესია თამამი იყო, ვიდრე ფრთხილი და წინდახედული, რადგანაც ბედისწერა – ქალია, და მის მოსათვინიერებლად არ უნდა იშურებდე მუჟღუგუნებსა და წიხლებს: ვინც არ იშურებს, უფრო ადვილად იურვებს მას, ვიდრე ფრთხილი და მოკრძალებული კაცი. ამიტომ ბედისწერა, ქალისა არ იყოს, ყოველთვის სიჭაბუკეს ამჯობინებს, რადგანაც სიჭაბუკე უფრო თამამია, დაურიდალი და უფრო თავდაჯერებულად მბრძანებლობს მასზე.

თავი XXVI

შემოწმება ბარბაროსთაგან იტალიის განთავისუფლებისათვის

ყოველივე ზემოთქმულს რომ განვიხილავ, მე გულში ვამბობ: შესაძლებელია თუ არა, რომ იტალიის აწინდელმა სინამდვილემ დიდება მოახვეჭინოს ახალ მთავარს, და იძლევა თუ არა ეს სინამდვილე იმის საშუალებას, რომ კეთილგონიერმა და ქველმა მთავარმა, თავისდა სასახელოდ და თანამემამულეთა საკეთილდღეოდ, ახალი სული შთაბეროს მას? – და იმ დასკვნამდე მივდივარ, რომ გარემოებათა დამთხვევა ამჟამად ისე ხელსაყრელია ახალი მთავრისათვის, რომ არც კი ვიცი, ოდესმე მისცემია თუ არა მას უფრო ხელსაყრელი შემთხვევა. და თუ, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, მოსეს სიქველის გამოსავლენად საჭირო იყო, რომ ისრაელის ხალხი დამონებული

ყოფილიყო ეგვიპტეში, ხოლო კიროსის სიდიადისა და სიმამაცის გასაცხადებლად, სპარსელები შევიწროებულნი უნდა ყოფილიყვნენ მიდიელთაგან, და, ბოლოს, თეზესის დიად საქმეთა ნათელსაყოფად აუცილებელი იყო ათენელების დაქსაქსულობა¹, – ზუსტად ასევე, ამჟამადაც, იტალიური სულის მთელი სიქველის გამოსავლენად, აუცილებელი გახლდათ, რომ იტალიას არნახული უბედურება დასტყდომოდა თავს; რომ ის ებრაელებზე უფრო მეტად დამონებული, სპარსელებზე უფრო მეტად შევიწროებული და ათენელებზე უფრო მეტად დაქსაქსული იყოს, რომ აღარც წინამძღოლი ჰყავდეს და აღარც წესრიგის ნატამალი გააჩნდეს, განადგურებულს, გაპარტახებულს, განძარცვულს, ფეხქვეშ გათელილს, თავლავდასმულსა და მიწასთან გასწორებულს. და თუმცა ზოგ-ზოგში აქამდეც გამოვლენილა სიქველისა და სიმხნევის სული, რაც თითქოს იმედს გვაძლევდა, რომ როგორც იქნა ველირსეთ ღმერთის მიერ მოვლენილ მხსნელთ, მაგრამ ვაი რომ ყველაზე დიდი წარმატებების შემდეგ ბედისწერა გზას უღობავდა მათ, ასე რომ, იტალია, სასიკვდილო სარეცელზე სულთმობრძავი სნეულის მსგავსად, დღემდე მოელის კაცს, რომელიც მოუფონებს მის ჭრილობებს და ბოლოს მოუღებს ლომბარდიის ძარცვასა და გაპარტახებას, ტოსკანისა და ნეაპოლის სამეფოს აოხრებასა და იავარყოფას და, ბოლოს და ბოლოს, განკურნავს მის დაჩირქებულ წყლულებს. როგორ ევედრება საბრალო ღმერთს, რომ მისმა მოწყალეობამ მოუვლინოს ბარბაროსთა გულმხცობისა და სისასტიკისაგან გამათავისუფლებელი და დამხსნელი! რა ერთსულოვნად დარაზმული დადგება იგი სახალხო დროშის ქვეშ, ოღონდაც კი გამოჩნდეს მხსნელი! და ამჟამად არავინაა ისეთი, ვისზედაც იგი უფრო მეტ იმედს ამყარებდეს, ვიდრე თქვენს ბრწყინვალე გვარზე, რომელსაც თავისი სიქველისა და სვებენიერების წყალობით (მას ხომ თვით ღმერთი და ეკლესია მფარველობენ, რომლის წინამძღვრადაც დღეს თქვენი ერთ-ერთი წევრი გვევლინება?) შეეძლო სათავეში ჩასდგომოდა სამშობლოს განთავისუფლების საქმეს. და ეს, ალბათ, არ გახდება შეუძლებელი, თუკი მისაბამ ნიშნულად დავსახავთ იმ დიდი ადამიანების ცხოვრებას, რომლებზედაც ზემოთ გელაპარაკეთ. მართალია, ამნაირი ადამიანები იშვიათნი და განცვიფრების ღირსნი არიან, მაგრამ, ასეა თუ ისე, ისინიც ადამიანები იყვნენ, და თვითეულ მათგანს მოქმედების უფრო უმნიშვნელო საბაზი ჰქონდა, ვიდრე თქვენა გაქვთ დღეს; მათი ღვაწლი, თქვენს მომავალ ღვაწლთან შედარებით, არც უფრო სამართლიანი იყო და არც უფრო ადვილი, და, ბოლოს, არც ღმერთი მფარველობდა მათ უფრო მეტად, ვიდრე ამჟამად გმფარველობთ თქვენ! სამართლიანობაც ესაა სწორედ, რადგან მხოლოდ ის ომია სამართლიანი, რომელიც აუცილებელია და მხოლოდ ის იარაღია წმინდა, რომელიც ერთადერთ სასოებად დაუხსნავს ხალხს³. ამნაირი ღვაწლისათვის ყველაფერი მზადაა, ხოლო ამნაირ მზადყოფნას ვერაფერი დაუდგება წინ, თუკი სათანადოდ გამოიყენებენ ჩემს მიერ სახელმძღვანელოდ დასახულ წესებს.

ეგეც არ იყოს, ურიცხვი სასწაულებით გვიცხადებს ღმერთი თავის ნებას: შუა გაიპო ზღვა, გზას გიჩვენებდათ ღრუბელი, წყალი წარმოადინა კლდემ და წვიმასავით ჩამოდიოდა მანანა ციდან⁴, – ყველაფერი შეერთდა თქვენდა განსადიდებლად; დანარჩენი თვითონვე უნდა აღასრულოთ. ღმერთს არა ნებაგს, რომ ყველაფერი

თვითონ მოიმოქმედოს, რათა არ მიგვხადოს თავისუფალი ნება და ჩვენი კუთვნილი დიდება. და რა გასაკვირია, რომ ვერც ერთმა ზემოხსენებულმა იტალიელმა ვერ შესძლოს ის, რაც, თუ იმედი გავგიმართლდა, უნდა შესძლოს თქვენმა ბრწყინვალე გვარმა, და რომ იტალიაში მომხდარი ამდენი გადატრიალებისა და ამდენი სისხლისმღვრელი ომების შემდეგ, ერთის შეხედვით, მაინც ისე ჩანს, რომ სამამაცო ზნე მთლიანად მიინავლა ჩვენს ქვეყანაში. ეს აიხსნება იმით, რომ ძველი დაწესებულებები უფარგისნი იყვნენ, და რომ არ აღმოჩნდა კაცი, რომელიც მათ ნაცვლად დააფუძნებდა ახალთ. არაფერი ისეთ სახელს არ უზვეჭს ახლად აღზევებულ კაცს, როგორც მის მიერ მიკვლეული ახალი კანონებისა და ახალი დაწესებულებების დაფუძნება: როცა ისინი მტკიცედ არიან დაფუძნებულნი და სიდიადის ნიშნით აღბეჭდილნი, პატივისცემასა და განცვიფრებას გვინერგავენ თავიანთი შემოქმედის მიმართ. ხოლო იტალიაში ულევია ისეთი მასალა, რომელსაც შეუძლია მიიღოს ყოველგვარი ფორმა. დიდი სიქველე თავს იჩენს მის შვილებში, თუკი ამავე სიქველისაგან განძარცული არ იქნა მათ სათავეში მდგომი ხალხი. დაუკვირდით ორთაბრძოლებსა და მცირერიცხოვანი რაზმების შეტაკებებს. თქვენ დარწმუნდებით, რაოდენ მაღლა დგანან იტალიელები ძალმოსილების, სიმარჯვისა და საზრიანობის მხრივ, მაგრამ როდესაც ისინი მრავალრიცხოვან ლაშქრად ერთიანდებიან, მთელი მათი ღირსება ქარწყლდება, ვინაიდან საქმის მცოდნენი ურჩნი არიან, ხოლო ყველას შეუძლია საქმის მცოდნედ მოჰქონდეს თავი, ვინაიდან დღემდე არ გამოჩენილა თავისი სიქველითა თუ სვებენიერებით სხვებზე იმდენად მაღლა მდგომი კაცი, რომ ყველანი უყოყმანოდ ემორჩილებოდნენ მას. აი, რატომაა, რომ ამდენი ხნის განმავლობაში, კერძოდ, უკანასკნელი ოცი წლის მანძილზე გადახდილ ყველა ომში, მარტოდენ იტალიელებისაგან შემდგარი ჯარი ყოველთვის მარცხს განიცდიდა. ამის დასტურად, უწინარეს ყოვლისა, ტარო, შემდეგ კი ალექსანდრია, კაპუა, გენუა, ვაილა, ბოლონია და მესტრიც კმარა.

ამიტომ, თუ თქვენს ბრწყინვალე გვარს სურს მიჰბადოს თავიანთი სამშობლოს განმათავისუფლებელი დიდი ადამიანების მაგალითს, მან, უწინარეს ყოვლისა, მტკიცე საფუძველი უნდა ჩაუყაროს თავის ყოველგვარ მცდელობას და საკუთარი ლაშქარი შექმნას, რადგანაც წარმოუდგენელია უფრო უკეთესი, უფრო ძლევაძლიერი და ერთგული ჯარი. და ყველა ჯარისკაცი ცალ-ცალკე მართლაც რომ დიდებული მეომარი იყოს, ერთად დარაზმულნი კიდეც უფრო უკეთესნი იქნებიან, თუკი ირწმუნეს, რომ მათი წინამძღოლია მთავარი, რომელიც ყურადღებასა და მზრუნველობას არ აკლებს მათ, ამიტომ, უცხოელთაგან რომ იტალიური სიმამაცით დავიცვათ თავი, აუცილებელია ამნაირი ლაშქრის შექმნა. მართალია, შვეიცარიელებისა და ესპანელების ქვეითი ჯარი მტრის რისხვად ითვლება, მაგრამ უნაკლო არც ერთია და არც მეორე, რის გამოც მტრის ლაშქარს შეუძლია არა მარტო წინ აღუდგეს მათ არამედ მათი ძლევის იმედიც ჰქონდეს. რადგანაც ესპანელები ვერ უძლებენ მხედართა შეტევას, ხოლო შვეიცარიელები ქვეითებს უნდა უფრთხოდნენ, თუკი მათსავით შეუპოვარ მეომრებთან მოუწევთ შეხება. ამიტომ, როგორც გამოცდილებამ გვიჩვენა და კვლავაც გვიჩვენებს, ესპანელები ვერ უძლებენ ფრანგთა მხედრობის იერიშს, ხოლო შვეიცარიელები ესპანელების ქვეით ჯართან შეტაკებაში განიცდიან მარცხს.

და თუმცა ამ უკანასკნელ შემთხვევასთან დაკავშირებით, გამოცდილებას ჯერ კიდევ არ უთქვამს თავისი საბოლოო სიტყვა, მაგრამ ნიშანდობლივია. თუნდაც რავენასთან გამართული ბრძოლა, სადაც ესპანელი ქვეითნი შეეტაკნენ გერმანელთა რაზმებს, რომლებიც ისეთივე წყობით იბრძვიან, როგორც შვეიცარიელები: ესპანელებმა მომცრო ფარები იფარეს, თავიანთი სიმარჯვისა და მოქნილობის წყალობით შუბებ-ქვეშ შეუვარდნენ და, თვითონ საიმედოდ დაცულებმა, ჩეხვა დაუწყეს გერმანელებს, რომლებმაც აღარ იცოდნენ რა ექნათ და მხედრობას რომ დროზე არ შეეცა ესპანელებისათვის, ისინი ერთიანად მუსრს გაავლებდნენ მტერს.

ამრიგად, ქვეითთა როგორც ერთი, ისე მეორე ლაშქრის ნაკლოვანებათა გათვალისწინებით, შეიძლება შეგვექმნა მესამე სახის ლაშქარი, რომელიც გაუძლებდა მხედრობის იერიშს და არ შედრკებოდა ქვეითთა წინაშე. ამისთვის საჭიროა არა ახალი სახეობის იარაღი, არამედ საომარი წყობის შეცვლა. ამნაირი ლაშქრის შექმნა იმ სიახლეთა რიგს მიეკუთვნება, რომლებიც სახელსა და დიდებას უხვეჭენ მთავარს. ხელიდან არ უნდა გაუშვათ ესოდენ ხელსაყრელი შემთხვევა, რათა იტალია, ამდენი ხნის ლოდინის შემდეგ, ბოლოს და ბოლოს, ელირსოს თავის მხსნელს. სიტყვებით ვერ გამოვხატავ, რა სიყვარულით შეხვდებიან მას იტალიის ყველა კუთხეში, რომლებიც უცხოელთა შემოსევებისაგან დაზარალებულნი, შურისგების როგორი წყურვილით, რარიგ უსაზღვრო ერთგულებით, რანაირი სასოებით, რა ცრემლთა ფრქვევით! რომელი ბჭე დაიხშობოდა მის წინაშე? რომელი კუთხის მცხოვრებნი არ მოუხრიდნენ ქედს? ვისი შური აღუდგებოდა წინ? რომელი იტალიელი არ სცემდა თავყანს? ყველას ყელში ამოუვიდა ბარბაროსთა ბატონობა. მაშ, დაე, თქვენმა ბრწყინვალე გვარმა იტვირთოს ეს მოვალეობა, ისეთივე სიმხნევითა და სასოებით, რომლითაც ხელს ჰკიდებენ მართალ საქმეს, რათა მისი დროშის ქვეშ აღორძინდეს ჩვენი სამშობლო და მისი ბედის ვარსკვლავის სხივმფინარებამ გაამართლოს პეტრარკას სიტყვები:

*Virtù contra furore
Prenderà l' arme: e fia 'l comdatter corto:
Chè l' antico valore
Negl' italici cor non è ancor morto.* ⁶

განმარტებები

თავი I

1. ფრანჩესკო სფორცა (1401–1466) – ცნობილი იტალიელი კონდოტიერი, გაქნილი დიპლომატი და სახელმწიფო მოღვაწე. 1426 წლიდან ემსახურებოდა მილანის დუკას ფილიპო მარია ვისკონტის, ვისი ასულიც – ბიანკა მარია – ცოლად შეირთო 1441 წ. ამ ქორწინებამ დიდი სიმდიდრე შესძინა მას და არანაკლებ დიდი გავლენა მოუპოვა სახელმწიფოში. მაგრამ ვისკონტის სფორცას პატივმოყვარული მისწრაფებების შიში ჰქონდა და სიძე-სიმამრის ურთიერთობა ყოველთვის მტრული და დაძაბული იყო. ვისკონტის სიკვდილის შემდეგ (1447) სფორცამ გადაწყვიტა თვითონ გამხდარიყო მილანის დუკა, მაგრამ მილანელების, ისევე როგორც თავისი მრავალრიცხოვანი მტრების წინააღმდეგობის შედეგად იძულებული შეიქმნა დროებით ხელი აეღო ამ განზრახვაზე. მილანის სამთავრო, მოქალაქეთა ნება-სურვილით, რესპუბლიკად გამოცხადდა. ამასობაში ქალაქები პავია, პარმა და სხვ. განუდგნენ მილანს და თვითონაც რესპუბლიკად გამოაცხადეს თავი. ვენეციელებმა დაუყოვნებლივ ისარგებლეს ამ განდგომით და დააპირეს ლომბარდიის ერთი ნაწილი ჩაეგდოთ ხელში. შემფოთებულმა მილანელებმა დახმარებისათვის ისევ სფორცას მიმართეს და თავიანთი შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლად დანიშნეს იგი. 1447-1448 წწ. სფორცამ ზღვასა და ხმელეთზე დაამარცხა ვენეციელები, მაგრამ შემდეგ ყველასათვის მოულოდნელად დაუზავდა მტრებს, რომლებმაც შესთავაზეს – ლომბარდია ერთმანეთში გაეყოთ, ბრძოლა შეწყვიტა და მილანის გზა გაუხსნა ვენეციელებს. ამ უკანასკნელებმა ალყა შემოარტყეს მილანს. ქალაქი პანიკურმა შიშმა მოიცვა. დაიწყო შინააშლილობა. სფორცამაც აღარ დაახანა: თავს დაესხა ვენეციელებს, დაამარცხა ისინი და თავი მილანის დუკად გამოაცხადა (1450). ამ პოსტზე მან თავი გამოიჩინა, როგორც მოხერხებულმა და შორსმჭვრეტელმა პოლიტიკოსმა. ის იყო თავისი საუკუნის ღვიძლი შვილი: გამუდმებით ხლართავდა მზაკვრობისა და ცბიერების ქსელს და მხოლოდ ამის წყალობით ინარჩუნებდა გავლენას და ძალაუფლებას.
2. 1500 წლის 11 ნოემბერს ესპანეთის მეფემ ფერდინანდ V კათოლიკემ (1468–1516) გრანადაში ხელშეკრულება დადო საფრანგეთის მეფე ლუი XII-სთან (1498–1515) ნეაპოლის სამეფოს გაყოფის შესახებ. ამ ხელშეკრულების ძალით მან ჯერ იყო და ტახტი წაართვა ნეაპოლის მეფეს ფედერიკო არაგონელს, ხოლო შემდეგ (1502–1504) ფრანგებიც განდევნა ნეაპოლიდან.

თავი II

1. იგულისხმება „მსჯელობანი ტიტუს ლივიუსის პირველი დეკადის შესახებ“, წ. 1.
2. იგულისხმება ფერარის დუკა (ჰერცოგი) ერკოლე I დ'ესტე (1471–1505), აგრეთვე მისი მემკვიდრე ალფონსო I დ'ესტე (1505–1534), რომელთა საგვარეულო XII

ს. დამდეგიდან ფლობდა ფერარას. ერკოლემ ვენეციელების წინააღმდეგ ომში (1482–1484) თავისი სამფლობელოების ნაწილი დაკარგა, ხოლო ალფონსომ, რომელიც 1510–1512 წწ. საფრანგეთს უჭერდა მხარს პაპ იულიუს II-ის (1503–1513) წინააღმდეგ, ფრანგების დამარცხების შემდეგ დიდი გაჭირვებით შეინარჩუნა ტახტი.

თავი III

1. ლუი XII პირველად 1499 წლის დამდეგს შეიჭრა იტალიაში და იმავე წლის სექტემბერში დაიპყრო მილანის საჰერცოგო (დედის მხრივ საფრანგეთის მეფე ენათესავებოდა ვისკონტების საგვარეულოს, რომელიც სფორცებამდე მართავდა მილანს და ამიტომ გარკვეულ პრეტენზიას აცხადებდა ზემოხსენებულ საჰერცოგოზე. მაგრამ ფრანგების წინააღმდეგ აჯანყებამ იფეთქა და მილანის მაშინდელმა მთავარმა ლოდოვიკო სფორცამ (1451–1508), მეტსახელად მორომ, შესძლო მოკლე ხნით დაებრუნებინა ძალაუფლება, თუმცა 1500 წელს ის კვლავ დაამარცხეს და ტყვედ ჩაიგდეს ფრანგებმა.
2. ნორმანდია საფრანგეთს შეუერთა ფილიპე II-მ (1204), გასკონია (გასკონი) – შარლ VII-მ (1453), ბურგუნდია – ლუი XI-მ (1477), ბრეტანია (ბრეტანი) – შარლ VIII-მ (1491).
3. თურქ-ოსმალები 1357 წელს შეიჭრნენ ევროპაში და თანდათანობით მთელი ბალკანეთის ნახევარკუნძული დაიმორჩილეს. ამევე დროს მათ დაიპყრეს ბიზანტიის სამფლობელოები მცირე აზიაში: 1354 წ. აიღეს ჰალიპოლისი, ხოლო 1362 წ. – ადრიანოპოლისი, რომელიც სულთანმა თავის დედაქალაქად გამოაცხადა. 1453 წელს ოსმალებმა აიღეს კონსტანტინოპოლი და საბოლოოდ დაამხეს ბიზანტიის იმპერიას.
4. იგულისხმება ე. წ. „პირველი მაკედონური ომი“ (215–205 ძვ. წ. ა.), რომლის საბაბიც გახდა მაკედონიის მეფის ფილიპე V-ის დახმარება რომაელთა დაუძინებელი მტრის კართაგენისადმი. ამ ომში რომაელებს მხარს უჭერდა „ეტიოლიელთა კავშირი“ (შუა საბერძნეთის პოლისების პოლიტიკური გაერთიანება), ხოლო „აქაიელთა კავშირი“ ფილიპეს მხარეზე გამოდიოდა.
5. იგულისხმება „მეორე მაკედონური ომი“, რომლის დროსაც რომაელები ფილიპე V-ის წინააღმდეგ ისევ „ეტიოლიელთა კავშირს“ ემყარებოდნენ, მაგრამ როცა მათმა სარდალმა ტიტუს კვინციუს ფლამინიუსმა 197 წ. (ძვ. წ. ა.) კინოსკეფალესთან სასტიკად დაამარცხა ფილიპე V, „ეტიოლიელთა კავშირმა“ ვერავითარი საზღაური ვერ მიიღო რომაელებისაგან მათთვის გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ. ამის შემდეგ ეტიოლიელები სირიის მეფეს ანტიოქე III-ს (223–187 ძვ. წ. ა.) მიემხრნენ და ხელი შეუწყეს მის შეჭრას საბერძნეთში (192- ძვ. წ. ა.). ამჯერად რომაელებს უკვე ფილიპე V და „აქაიელთა კავშირი“ უჭერდნენ მხარს, მაგრამ ანტიოქეს დამარცხების შემდეგ რომაელებმა არც თავიანთ ახალ მოკავ-

- შირეებს აღირსეს რამე გამოსარჩენი. ანტიოქე ტავროსს გადაღმა განდევნეს, ხოლო „ეტოლიელთა კავშირი“ დაშლილ იქნა (167 ძვ. წ. ა.).
6. იგულისხმება საფრანგეთის მეფე შარლ VIII (1483–1498), რომელიც 1494 წელს შეიჭრა იტალიაში, რათა ანჟუს დინასტიისათვის დაებრუნებინა ნეაპოლის სამეფო და მოკლე ხანში დაიპყრო კიდევ იგი. მაგრამ მალე „პაპმა, იმპერატორმა, ვენეციელებმა და მილანის დუკამ კავშირი შეკრეს მის წინააღმდეგ“ (მასკიაველი, „კლიცია“). ფრანგების წინააღმდეგ მიმართული კავშირი დადებულ იქნა ვერონაში 1495 წლის 31 მარტს. კოალიციის ლაშქარმა მანტუის მარკიზის ფრანჩესკო გონზაგას (1466–1519) მეთაურობით აიძულა შარლ VIII დაეტოვებინა ნეაპოლი. 1495 წლის 6 ივლისს ფორნოვოსთან გამართულ ბრძოლაში ვერც ერთმა მხარემ ვერ მიაღწია გადამწყვეტ უპირატესობას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შარლ VIII-მ იმავე ღამეს დაიხია პიემონტისკენ, ხოლო იქიდან საფრანგეთს დაბრუნდა, სადაც მოულოდნელად გარდაიცვალა 1498 წლის 7 აპრილს, როცა იტალიაში ხელახალი ლაშქრობისათვის ემზადებოდა.
 7. ლუი XII; იხ. კომენტ. თ. I, 2; თ. III, I.
 8. ვენეცია ცდილობდა გაეფართოებინა თავისი სამფლობელოები იტალიაში. ბლუას ხელშეკრულების თანახმად (1499 წლის აპრილი), მის ხელში უნდა გადასულიყო კრემონა და კიარა ღადა.
 9. გენუა საფრანგეთის უშუალო გავლენის ქვეშ მოექცა და იქ დანიშნულ იქნა ფრანგი გუბერნატორი.
 10. ფლორენციამ ვალდებულება იკისრა ლუი XII-სთვის ლომბარდიისა და ნეაპოლის დაპყრობაში შეეწყო ხელი, ხოლო საფრანგეთის მეფე, თავის მხრივ, პიზის დაუფლებაში უნდა დახმარებოდა ფლორენციელებს.
 11. „მანტუის მარკიზი“ – იგულისხმება ფრანჩესკო გონზაგა (იხ. აქვე, კომენტ. 6), რომელმაც ფორნოვოსთან უკუაქცია შარლ VIII.
 12. „ფერარის დუკა“ – ერკოლე I დ'ესტე (იხ. კომენტ. თ. II, 2).
 13. „ბენტივოლიები“ – XV–XVI სს. ბოლონიის მმართველი დინასტია. აქ იგულისხმება ბოლონიის მთავარი ჯოვანი ბენტივოლი (1443–1508).
 14. „ფორლელი გრაფინია“ – კატარინა სფორცა რიარიო (1463–1509), რომელიც თავისი ქმრის ჯიროლამო რიარიოს სიკვდილის შემდეგ (1488) მართავდა იმოლას და ფორლის.
 15. „ფაენცას, პეზაროს, რიმინის, კამერინოს, პიომბინოს მბრძანებლები“ – იგულისხმებიან შესაბამისად: ასტორე III მანფრედი (1488–1502) – ფაენცას მმართველი საგვარეულოს – მანფრედების უკანასკნელი წარმომადგენელი. მოკლულ იქნა რომში ჩეზარე ბორჯას ბრძანებით... პეზაროს მთავარი ჯოვანი სფორცა (1466–1510) – პაპ ალექსანდრე VI-ის ასულის ლუკრეცია ბორჯას პირველი ქმარი. ცოლისძმამ – ჩეზარე ბორჯამ პეზაროდან განდევნა იგი. გარდაიცვალა ვენეციაში... პანდოლფო მალატესტა (1475–1534) – რიმინის მთავარი, მალატესტების

- საგვარეულოს უკანასკნელი წარმომადგენელი... ჯუღიო ჩეზარე და ვარანო – კამერინოს მმართველი. 1502 წლის ივნისში ჩეზარე ბორჯაბ აიღო პიომბინო და შვილებთან ერთად მოაშთო და ვარანო... იაკოპო IV დაპიანო (გარდ. 1510) – პიომბინოს მმართველი.
16. თუმცა არც ვენეციელები დარჩენილან ხელცარიელნი: მათ გამგებლობაში გადავიდა კრემა, კრემონა, ბერგამო, ბრეშია, ხოლო ლუი XII-მ ხელთ იგდო მილანის საჰერცოგოს დანარჩენი ნაწილი.
 17. იგულისხმება პაპი ალექსანდრე VI (1492–1503), ერისკაცობაში როდერიგო ბორჯა (დაიბ. 1431) – ცნობილი თავისი პატივმოყვარული მისწრაფებებით, აღვირახსნილობით და სისასტიკით. თავდაპირველად ფრანგების მოწინააღმდეგე, შემდეგ კი – მომხრე. ყოველნაირად ცდილობდა აღეზევებინა თავისი ძე ჩეზარე ბორჯა, რისთვისაც არ თაკილობდა არავითარ საშუალებას.
 18. ლუი XII 1502 წლის ივლისში ჩავიდა იტალიაში, მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ ჩეზარე ბორჯასათვის ტოსკანის დაპყრობის ნება არ მიეცა: საფრანგეთის მეფე ესპანეთთან საომრად იჭერდა თადარიგს.
 19. იხ. კომენტ. თ. I, 2... გრანადის 1500 წლის 11 ნოემბრის ხელშეკრულების თანახმად, ლუი XII-ს უნდა მიეღო ნეაპოლის მეფის ტიტული და სამეფოს ჩრდილოეთი ნაწილი, ხოლო ესპანეთის მეფეს ფერდინანდ V კათოლიკეს – პულიისა და კალაბრიის ოლქები და მათივე ჰერცოგის ტიტული.
 20. იგულისხმება ნეაპოლის მეფე ფედერიკო I არაგონელი (1496–1501), რომელმაც ტახტის დაკარგვის შემდეგ ლუი XII-საგან მიიღო მენის გრაფის ტიტული (გარდ. 1504).
 21. იგულისხმება ესპანეთის მეფე ფერდინანდ V კათოლიკე.
 22. ლუი XII 1508 წლის 10 დეკემბერს შევიდა კამბრეს ლიგაში და ანიადელოსთან რომ დაამარცხა ვენეციელები (ეს მოხდა 1509 წლის 14 მაისს), ხელთ იგდო მათი სამფლობელოები – ბრეშია, ბერგამო, კრემონა.
 23. 1498 წელს ლუი XII გაეყარა თავის პირველ ცოლს ჟანას, შარლ VIII-ს დას, და ცოლად შეირთო შარლ VIII-ს ქვრივი ანა ბრეტანელი. მეფეს სურდა ამ ქორწინებით საბოლოოდ შემოემტკიცებინა ბრეტანი, რომლის ერთადერთი მფლობელი ანა ბრეტანელი იყო. პაპ ალექსანდრე VI-მ ნებართვა განქორწინების თაობაზე 1498 წლის 12 ოქტომბერს მეფეს პირადად ჩაუტანა ჩეზარე ბორჯამ, რომელსაც ლუი XII-მ ვალენტინუას ჰერცოგის (იტალიური ტრანსკრიპციით – „ვალენტინო“) ტიტული უბოძა.
 24. იგულისხმება ჟორჟ დამბუაზი (1460–1510) – მონტობანის ეპისკოპოსი, შემდეგ – ნარბონისა და რუანის არქიეპისკოპოსი, ლუი XII-ის მინისტრი, რომელიც მეფემ კარდინალად აარჩევინა 1498 წ., ჭკვიანი და ცბიერი სახელმწიფო მოღვაწე.
 25. იხ. თ. XVIII.
 26. 1500 წლის ნოემბერში, საფრანგეთში მაკიაველის პირველი ელჩობის დროს.

27. ჩეზარე ბორჯა (1476–1507) – პაპ ალექსანდრე VI-ის ვაჟი; თექვსმეტი წლისა უკვე ეპისკოპოსი იყო, თერამეტისა კი კარდინალი, მაგრამ შემდეგ უარი თქვა საეკლესიო კარიერაზე; 1498 წლიდან ვალენტინუს პერცოგი (იხ. აქვე, კომენტ. 17); 1499 წ. – ეკლესიის გონფალონიერი; ცნობილი თავისი გულმხნეობითა და აღვირახსნილობით. მამის დახმარებით ხელში ჩაიგდო რომანია და ძალ-ღონის დაუზოგავად ცდილობდა გაეფართოებინა თავისი სამფლობელოები, რისთვისაც არ ერიდებოდა არავითარ საშუალებას. მამის სიკვდილმა და პაპის ტახტზე იულიუს II-ის ასვლამ (1503) ბოლო მოუღო მის პატივმოყვარულ მისწრაფებებს. სიცოცხლის ბოლო წლები გაატარა ნავარაში. მაკიაველი პირადად იცნობდა ჩეზარე ბორჯას: ორჯერ – 1502 წლის ივნისსა და ოქტომბერში ელჩად იყო მის კარზე. ჩეზარე ბორჯას შესახებ დაწვრილებით იხ. „მთავარი“, თ. VII.
28. იგულისხმება ჟორჟ დ'ამბუაზი (იხ. აქვე, კომენტ. 18)

თაზო IV

1. ალექსანდრე – ალექსანდრე მაკედონელი (356–323 ძვ. წ. ა.) – მაკედონიის მეფე, შემდეგ მთელი საბერძნეთისა და აზიის მბრძანებელი.
2. ალექსანდრე მაკედონელის დამპყრობლური ომები აზიაში დაახლოებით შვიდ წელიწადს გაგრძელდა – 334–327 ძვ. წ. ა.
3. ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ მისი უზარმაზარი იმპერია ე. წ. „დიადოქო-სებმა“ – ალექსანდრეს უახლოესმა თანამებრძოლებმა და მემკვიდრეებმა დაინაწილეს: მაგ., პტოლემეაიოს ლაგოსს წილად ხვდა ეგვიპტე, ანტიგონოსს – დიდი ფრიგია და მცირე აზია, ლისიმაქეს თრაკია და ა.შ.
4. სანჯაყი – თურქეთის იმპერიის ადმინისტრაციული ერთეული.
5. დარიოსი – დარიოს III (336–330 ძვ. წ. ა.) – სპარსეთის მეფე. აქემენიდთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი.
6. ესპანეთში რომაელების შეღწევა დაიწყო III ს. დამლევს (ძვ. წ. ა.), ხოლო კოლონიზაციის პროცესი ორი საუკუნის მანძილზე გაგრძელდა. კელტიბერები დაიმორჩილა ტიბერიუს გრაქსუსმა (180–178 ძვ. წ. ა.); ლუზიტანების ნაწილმა ნუმანციის დაცემის შემდეგ (133 ძვ. წ. ა.) მოიხარა ქედი რომაელების წინაშე, მეორე ნაწილი კი 61 წ. (ძვ. წ. ა.) დაიმორჩილა იულიუს კეისარმა; ასტურებისა და კინტაბრების მიწა-წყალი მხოლოდ 22 წ. (ძვ. წ. ა.) დაიპყრო ავგუსტუსის სარდალმა ვიპსანიუს აგრიპამ... გალიის – დღევანდელი საფრანგეთის უმეტესი ნაწილი – იულიუს კეისარმა დაუმორჩილა რომის იმპერიას, ხოლო საბერძნეთში რომაელების შეღწევა ე. წ. „მაკედონური ომების“ (იხ. კომენტ. თ. III, 4, 5) დროიდან იღებს დასაბამს. ამ ქვეყნების მოსახლეობა არაერთხელ ამბოხებულა რომაელი დამპყრობლების წინააღმდეგ; საკმარისია დავასახელოთ აჯანყებები: კელტიბერებისა (195–179 ძვ. წ. ა.), კელტიბერებისა და ლუზიტანებისა (155–154; 149–133 ძვ. წ. ა.); ვერცინგეტორიქსის გალიაში (53–52 ძვ. წ. ა.); „ეტოლიელთა

კავშირის“ ანტირომაული პოზიცია სირიის მეფის ანტიოქე III-ის ომის დროს და „აქაიელთა კავშირისა“ „მაკედონური ომების“ განმავლობაში.

7. პიროსი (295–272 ძვ. წ. ა.) – ეპირის მეფე; იტალიაში (280–275) და სიცილიაში (277–276) ეომებოდა რომაელებს და ორჯერ – ჰერაკლესასა და ასკულუმთან დაამარცხა ისინი, მაგრამ უკანასკნელი გამარჯვება ძალიან ძვირად დაუჯდა („ერთი ასეთი გამარჯვებაც და ჩემი საქმე წასულიაო“, – უთქვამს ასკულუმთან მოგებული ბრძოლის შემდეგ).

თავი V

1. პელოპონესის ომში (431–404 ძვ. წ. ა.) გამარჯვების შემდეგ სპარტელებმა ათენ-ში დაამყარეს ე. წ. „ოცდაათი ტირანის“ მმართველობა (404 – 403 ძვ. წ. ა.), რომელმაც თავისი სისასტიკით, თვითნებობითა და ძალმომრეობით საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია და ამიტომ მალე დაემხო... თებეში 382 წ. ძვ. წ. ა. მმართველობის სადავე, სპარტელების დახმარებით, ხელთ იგდეს ოლიგარქებმა, რომლებიც სამიოდე წლის შემდეგ დაამხეს დემოკრატებმა პელოპონესისა და ეპამინონდას მეთაურობით.
2. მეორე პუნიკური ომის დროს (218–201 ძვ. წ. ა.) კამპანიის ქალაქი კაპუა ჰანიბალს უჭერდა მხარს, რის გამოც რომაელები, გამარჯვების შემდეგ, სასტიკად გაუსწორდნენ მას: ჩამოართვეს ყველა მუნიციპალური პრივილეგია, კონფისკაცია უყვეს მთელს კერძო თუ საზოგადო საკუთრებას, სიკვდილით დასაჯეს სამოცდაათი ყველაზე წარჩინებული მოქალაქე და ქალაქის თითქმის მთელი თავისუფალი მოსახლეობა გადაასახლეს ან მონებად გაჰყიდეს... ჩრდ. აფრიკის ძველისძველი ქალაქი კართაგენი, ძლიერი საზღვაო რესპუბლიკის დედაქალაქი, დიდხანს წარმატებით ეტოქებოდა რომს, რაც გახდა ამ ორ სახელმწიფოს შორის ხანგრძლივი სისხლისმღვრელი ომების მიზეზი: ე. წ. „პუნიკური ომები“ – I პუნიკური ომი – 264–241 ძვ. წ. ა.; II – 218–201; III – 149–146. ამ უკანასკნელ ომში დამარცხებული კართაგენი მიწასთან გაასწორეს რომაელებმა... ნუმანცია – კელტიბერების ქალაქი, რომელიც 133 წ. ძვ. წ. ა. თხუთმეტთვიანი ალყის შემდეგ აიღეს და დაანგრიეს რომაელებმა სციპიონ აფრიკელის (უმცროსის) წინამძღოლობით.
3. რომაელებმა დაანგრიეს თებე (167 ძვ. წ. ა.) და კორინთო (146 ძვ. წ. ა.), გაძარცვეს და გააპარტახეს ბევრი სხვა ბერძნული ქალაქიც.
4. 1405 წ. მილანის მთავარმა ვისკონტიმ, ვის სამფლობელოშიც შედიოდა ქალაქი პიზა, 206 000 ეკიუდ მიჰყიდა იგი ფლორენციელებს, მაგრამ პიზელები მხოლოდ თავგანწირული ბრძოლის შემდეგ დანებდნენ თავიანთ „მყიდველებს“, რომლებმაც 1494 წელს იტალიაში შემოჭრილ შარლ VIII-ს დაუთმეს ქალაქი, ხოლო საფრანგეთის მეფემ თვითონ პიზელებს მიჰყიდა მათივე ციხე-სიმაგრეები. უფრო გვიან მილანის დუკასა და ვენეციელების დახმარებით პიზამ ერთხელ კიდევ სცადა ქედიდან გადაეგდო ფლორენციის ბატონობის უღელი, მაგრამ ბოლოს

იძულებული შეიქნა დანებებოდა ფლორენციელებს (1509 წ.) და სამუდამოდ დაკარგა დამოუკიდებლობა.

თავი VI

1. მოსე (XII ს. ძვ. წ. ა.) – ებრაელთა ბიბლიური თავკაცი და კანონმდებელი... კიროსი – კიროს I (558–529 ძვ. წ. ა.) – სპარსეთის სახელმწიფოს დამაარსებელი... რომულუსი (VIII ს. ძვ. წ. ა.) – რომის ლეგენდარული დამაარსებელი... თევზესი (XII ს. ძვ. წ. ა.) – ნახევრად მითიური გმირი, ათენის მეფე.
2. იხ. „გამოსლვათა“, II, 2 და შმდ.
3. უფლის ბრძანებით მოსემ ეგვიპტელთა ტყვეობიდან გამოიყვანა ისრაელის ერი, რათა „აღთქმული ქვეყნისაკენ“ წაეყვანა იგი.
4. რომულუსი და მისი ტყუპისცალი რემუსი ლათინთა ქალაქის ალბა ლონგის მეფის ნუმიტორის შვილიშვილები იყვნენ (მითი ნუმიტორის ასულის რეა სილვიასა და მათის შვილებად მიიჩნევს მათ). ამულიუსმა, ნუმიტორის უმცროსმა ძმამ, ტახტიდან ჩამოაგდო მეფე, ხოლო ახალშობილი ყრმები მდინარე ტიბერისში ჩაყარა. მდინარემ ნაპირზე გამოიყვანა ძმები, რომლებიც მარსის მიერ მიგზავნილმა ძუ მგელმა გაზარდა; შემდეგ კი მათ ზრდიდნენ მწყემსი ფაუსტულუსი და მისი ცოლი აკა ლარენცია. როდესაც ძმები წამოიზარდნენ, მოკლეს ამულიუსი და ძალაუფლება კვლავ ნუმიტორს დაუბრუნეს, ხოლო იმ ადგილას, სადაც ისინი ძუ მგელმა იპოვა, ქალაქი დააარსეს, რომელსაც შემდეგ რომულუსის სახელის მიხედვით რომი ეწოდა. უფრო გვიან ძმებს შორის შუღლი ჩამოვარდა, რომულუსმა მოკლა რემუსი და თვითონ გახდა ქალაქის პირველი მეფე.
5. სპარსეთი მიდიელთა სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა, ვიდრე კიროს I-მა არ დაამარცხა მიდიის მეფე ასტიაგე (ბაბილონური ტრანსკრიპციით – „იშთუვეგუ“, დაახლ. 580–550 ძვ. წ. ა.) და არ გაათავისუფლა თავისი ქვეყანა; მანვე მოკლე ხანში დაიმორჩილა არა მარტო მიდია, არამედ სომხეთიც, კაპადოკიაც, ლიდიაც, ბაბილონიც და სპარსეთის უზარმაზარი სახელმწიფო შექმნა.
6. ჯიროლამო სავონაროლა (1452–1498) – დომინიკელი ბერი, ორატორი და ღვთისმეტყველი; მედიჩების განდევნის შემდეგ (1494) ფლორენციის რესპუბლიკის ერთ-ერთი ლიდერი. ამაოდ ცდილობდა ნახევრად თეოკრატიული და ნახევრად დემოკრატიული კონსტიტუციის მიხედვით ემართა ფლორენცია. დაუნდობლად ამხელდა ეკლესიის გახრწნილებას და რელიგიური რეფორმის დაუყოვნებლივ გატარებას მოითხოვდა, რის გამოც რომის კურიის მძაფრი სიძულვილი დაიმსახურა. კოცონზე დაწვეს 1498 წლის 23 მაისს.
7. ჰიერონ სირაკუზელი (უმცროსი; დაახლ. 306–215 ძვ. წ. ა.) – სირაკუზელი სტრატეგი, შემდეგ კი – ტირანი. ძალაუფლება დაქირავებული რაზმების წყალობით ჩაიგდო ხელში, მაგრამ შემდეგ დაშალა ისინი და ახალი ლაშქარი შექმნა. მარჯვედ იყენებდა რომისა და კართაგენის ანტაგონიზმს და ხან ერთს უჭერდა მხარს, ხანაც მეორეს. თავისი მოქნილი პოლიტიკის წყალობით შესძლო ნაწი-

ლობრივ მაინც აღედგინა სირაკუზის ოდინდელი ძლიერება, რომელსაც მის სიკვდილთან ერთად მოეღო ბოლო.

თავი VII

1. სპარსეთის მეფის დარიოს I-ის (522-486 ძვ. წ. ა.) აგრესიული პოლიტიკის შედეგად დაიწყო სპარსელების შეჭრა საბერძნეთში, რაც მისი მემკვიდრეების ქსერქსე I-ისა (486-465) და არტაქსერქსე I-ის (465-424) დროსაც გაგრძელდა. ეს იყო ე. წ. „ბერძნულ-სპარსული“ ომები (500-449 ძვ. წ. ა.) თავდაპირველად სპარსელებმა ხელთ იგდეს მცირე აზიის (იონია) ბერძნული ქალაქები, რომელთა მმართველებმაც თავიანთი სატრაპები დანიშნეს.
2. ამის შესახებ იხ. თ. XIX.
3. „სიქველე“ (იტალ. „ვირტუ“) აქ, უწინარეს ყოვლისა, სიმამაცეს ნიშნავს, თორემ ჩეზარე ბორჯას სიქველეზე ლაპარაკი, ცოტა არ იყოს, კომიკურია.
4. მილანის დუკა ლოდოვიკო სფორცა (მორო) თავის ნათესავებს – ფორლელ გრაფინიას კატარინა სფორცა რიარიოსა და პეზაროს მმართველს ჯოვანი სფორცას მფარველობდა, ხოლო ვენეცია თვითონვე იყო დაინტერესებული იმით, რომ საკუთარი გავლენა გაეფართოებინა რომანიაში.
5. ორსინები რომაელ დიდებულთა სახელგანთქმული საგვარეულო, საიდანაც გამოვიდა ხუთი პაპი, ოცი კარდინალი და მრავალი კონდოტიერი... კოლონები – რომაელ დიდებულთა არანაკლებ ცნობილი საგვარეულო, რომელიც ასევე არაერთ პაპს, კარდინალსა და მხედართმთავარს ითვლის. ორსინებისა და კოლონების საგვარეულოთა ქიშპობა და ბრძოლა საუკუნეების მანძილზე განსაზღვრავდა რომის პოლიტიკურ ისტორიას. პაპები ხან ერთ საგვარეულოს ეყრდნობოდნენ და ხან მეორეს.
6. იხ. კომენტ. თ. III, 8.
7. იხ. კომენტ. თ. III, 17.
8. იხ. კომენტ. თ. III, 1.
9. მთელ ამ პასაჟს ჩეზარე ბორჯას დაპყრობითი ომებისა და, საერთოდ, იტალიის ისტორიის დრამატული მოვლენები უდევს საფუძვლად: 1498 წელს საფრანგეთის მეფემ ლუი XII-მ, როგორც ვიცით (იხ. კომენტ. თ. III, 17), ვალენტიუნას პერცოგის ტიტული უბოძა ჩეზარე ბორჯას, ხოლო შემდეგ კიდევ უფრო დაიახლოვა იმით, რომ თავისი ნათესავის – ნავარის მეფის ჟან დ, ალბრეს ასული შარლოტა შერთო ცოლად. იტალიაში შემოჭრილ ლუი XII-ს თან ახლდა ჩეზარე ბორჯა, რომელიც საკმაოდ მრავალრიცხოვან სამხედრო შენაერთებს ედგა სათავეში. სანამ საფრანგეთის მეფე მილანს უტევდა (იხ. კომენტ. თ. III, I), „დუკა ვალენტინომ“, როგორც იტალიელები უწოდებდნენ ჩეზარე ბორჯას, მამამისის – პაპ ალექსანდრე VI-ის დახმარებით, რომანიის ქალაქების დაპყრობა დაიწყო, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ქალაქები დიდი ხანია ეკლესიის გავლენას ექვემდებარებოდნენ. ასე რომ პაპს

ეკლესიის გავლენის განმტკიცება კი არა, მხოლოდ თავისი ძის აღზევება სურდა. თავდაპირველად ჩეზარე ბორჯა იმოლასა და ფორლის დაეუფლა, რომლებსაც თავგანწირვით იცავდა კატარინა სფორცა რიარო (იხ. კომენტ. თ. III, 9), შემდეგ კი პეზაროს (იხ. კომენტ. იქვე) და რიმინის (1500 წ.). ფაენცას დაპყრობა უფრო ძნელი საქმე აღმოჩნდა, რადგანაც ქალაქის მცხოვრებნი დიდ პატივს სცემდნენ თავიანთ ნორჩ მთავარს ასტორე მანფრედის და ერთგულად იცავდნენ მას. მაშინ ბორჯამ მისთვის ჩვეულ ცბიერებას მიმართა: ხელშეუხებლობა და დიდი პატივი აღუთქვა მანფრედის, მაგრამ როცა ეს უკანასკნელი ძმასთან ერთად ეახლა, შეიპყრო და რომში გაგზავნა ისინი, სადაც ძმები მისი ბრძანებით მოაშთეს. ფაენცა დაეცა 1501 წლის 25 აპრილს, ხუთიოდე დღის შემდეგ კი ბორჯამ უკვე ბოლონიის ციხე-სიმაგრე აიღო, მაგრამ ლუი XII-ის ბრძანებით იძულებული შეიქნა დაზავებული ბოლონიის მთავარს ჯოვანი ბენტივოლიოს. იმავე წელს ბორჯამ დაიმორჩილა პიომბინო, ხოლო 1502 წლის ივნისში – ურბინო და კამერინო (იხ. კომენტ. თ. III, 9). შემდგომ ამისა, მან ტოსკანის დაპყრობაზე დაიწყო ფიქრი და ფლორენციას დაემუქრა. შემფოთებულმა ფლორენციელებმა ლუი XII-ს მიმართეს დახმარებისათვის. საფრანგეთის მეფეს არაფრად ექაშნიკებოდა ბორჯას ასეთი აღზევა და თავის მოკავშირეს სასტიკად აუკრძალა ფლორენციაზე თავდასხმა...

10. მაჯონე – პატარა ქალაქია იტალიაში, პერუჯადან თორმეტიოდე კილომეტრით დაშორებული, სადაც 1502 წელს ჩეზარე ბორჯას პოლიტიკით უკმაყოფილო დიდებულებმა – ორსინებმა, ვიტელებმა და იტალიის სხვადასხვა ქალაქის მბრძანებლებმა შეთქმულება მოაწყვეს „დუკა ვალენტინოს“ წინააღმდეგ; ჩეზარე ბორჯა იმხანად იმოლაში იმყოფებოდა და „იქიდან აპირებდა თავისი ლაშქრით დაძრულიყო ბოლონიის ტირანის ჯოვანი ბენტივოლის წინააღმდეგ, რადგანაც სურდა დაემორჩილებინა ეს ქალაქი და თავისი სამთავროს – რომანიის დედაქალაქად ექცია იგი. როცა ცნობამ ამის შესახებ ვიტელების, ორსინებისა და მათი მომხრეების ყურამდე მიაღწია, ყველამ გადაწყვიტა, რომ დუკა მეტისმეტად ძლიერი ხდება და ახლა კი დროა, რომ თავიანთ ტყავს უფროთხილდებოდნენ, რადგან ბოლონიას თუ დაეუფლა ის, რასაკვირველია, შეეცდებოდა მუსრი გაავლოს მათაც, რათა იტალიაში შეიარაღებული მხოლოდ და მხოლოდ თვითონ დარჩეს. ისინი შეიკრიბნენ მაჯონესთან, პერუჯის მახლობლად და იქ მიიწვიეს კარდინალი, პაოლო და დუკა გრავინა ორსინი, ვიტელოცო ვიტელი, ოლივეროტო და ფერმო, ჯანპაოლო ბალიონი, პერუჯის ტირანი, და სიენის მბრძანებლის პანდოლფო პეტრუჩის მიერ გამოგზავნილი მესხერ ანტონიო და ვენაფრო. თავყრილობაზე იხილავდნენ დუკას ძლიერებას, მის ზრახვებს და აგრეთვე იმას, რომ აუცილებელია მისი ალაგმვა, არა და, ყველას დაღუპვა ელის. ამასთანავე გადაწყვიტეს არ მიეტოვებინათ ბენტივოლი, ეცადათ თავის მხარეზე გადაებრებინათ ფლორენციელები და ორსავე ქალაქში გაეგზავნათ თავისი ხალხი, რათა პირველისათვის დახმარება აღეთქვათ, ხოლო მეორე დაერწმუნებინათ, საერთო მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად გავერთიანდეთო. ამ თავყრილობის ამბავი მალე მთელს იტალიაში გახშიანდა და ყველას, ვინც უკ-

მაყოფილო იყო დუკას ძალაუფლებით, მათ შორის, ურბინოს მცხოვრებლებსაც ცვლილების იმედი აღედრათ გულში“ (მაკიაველი, „აღწერა იმისა, თუ როგორ მოიცილა თავიდან დუკა ვალენტინომ ვიტელოცო ვიტელი, ოლივეროტო და ფერმო, სინიორ პაოლო და დუკა გრავინა ორსინი“). ურბინო ამბობდა. აჯანყებებმა იფეთქა სხვა მხარეებშიაც. ჩეზარე ბორჯას მდგომარეობა კრიტიკული გახდა. მაგრამ ფლორენციელებმა მხარი არ დაუჭირეს შეთქმულებს; პირიქით, გააფრთხილეს დუკა და თავიანთი საგანგებო ელჩის – ნიკოლო მაკიაველის მეშვეობით თავშესაფარიც კი შესთავაზეს მას. ბორჯამ თავისი მზაკვრობით მოახერხა დროის მოგება, მაშველ ძალებს მოუყარა თავი, შემდეგ მოსალაპარაკებლად მიიწვია შეთქმულნი და ანკონის მახლობლად მდებარე ციხე-სიმაგრე სინიგალიასთან მუსრი გაავლო მათ.

11. პავოლო – პაოლო ორსინი (გარდ. 1503 წ.), იტალიელი კონდოტიერი, ემსახურებოდა მედიჩებს, ვენეციელებსა და ჩეზარე ბორჯას.
12. იხ. აქვე, კომენტ. 10.
13. რემირო დ'ორკო – რამირო დე ლორკვა (სიკვდილით დასაჯეს 1502 წ.), ჩეზარე ბორჯას სახლთუხუცესი, შემდეგ მისი ნაცვალი რომანიაში. პატრონმა ბრალად დასდო მაჯონეს შეთქმულებაში მონაწილეობა და სურსათით სპეკულაცია, რისთვისაც სიკვდილით იქნა დასჯილი.
14. ჩეზენა – პატარა ქალაქი ფორლის მახლობლად.
15. 1503 წელს, როცა ფრანგები ესპანელებს ეომებოდნენ ნეაპოლის სამეფოსათვის, პაპმა ალექსანდრე VI-მ და მისმა ვაჟმა ჩეზარე ბორჯამ ესპანელებთან დააპირეს კავშირის შეკვრა და დაიწყეს კიდეც მოლაპარაკება, რომელიც შეწყვეტილი იქნა პაპის სიკვდილის გამო.
16. გაეტა – პატარა ქალაქი სამხრეთ იტალიაში.
17. ჩეზარე ბორჯამ პიომბინო დაიმორჩილა 1501 წლის 3 სექტემბერს, პერუჯა – 1503 წლის იანვარში და ცდილობდა პიზაც ჩაეგდო ხელში.
18. ჩეზარე ბორჯამ თავისი დამპყრობლური ომები დაიწყო 1498 წელს, ხოლო პაპი ალექსანდრე VI 1503 წელს გარდაიცვალა.
19. ფრანგებისა და ესპანელების ლაშქარი იგულისხმება.
20. ალექსანდრე VI 1503 წლის 18 აგვისტოს გარდაიცვალა, იულიუს II-მ კი მხოლოდ ერთი თვის შემდეგ მიაღწია იმას, რომ ჩეზარე ბორჯას ბრძანება გაეცა რომანიის ქალაქების გუბერნატორებისადმი დანებების შესახებ.
21. ბალიონებიც, ვიტელებიცა და ორსინებიც ჩეზარე ბორჯას მოსისხლე მტრები იყვნენ.
22. ალექსანდრე VI-ის სიკვდილის შემდეგ პაპად აირჩიეს პიუს III. მაგრამ მისი პონტიფიკატობა მხოლოდ ოცდაექვს დღეს გაგრძელდა. პიუს III-ის შემდეგ, 1503 წლის 28 ოქტომბერს პაპის ტახტზე აყვანილ იქნა ჯულიანო დელა როვერე, კარდინალი სან პიეტრო ად ვინკულა, პაპობაში – იულიუს II (1503–1513). ესპა-

ნელ კარდინალთა ხმები რომ მიეღო, მან აღუთქვა ჩეზარე ბორჯას (ბორჯები – ბორხები – ესპანური წარმომავლობის გვარია და მათ, რასაკვირველია, თავიანთი მომხრეები ჰყავდათ ესპანეთში). ეკლესიის გონფალონიერის პოსტს შეგინარჩუნებ და რომანიასაც დაგიმტკიცებო, მაგრამ პაპად არჩევის შემდეგ არც ერთი დაპირება არ შეასრულა.

23. მაკიაველი პირადად ესწრებოდა კონკლავს (1503 წლის 23 ოქტომბრიდან 18 დეკემბრამდე).
24. გადმოცემით, ერთ-ერთი წვეულების დროს პაპმა ალექსანდრე VI-მ და მისმა ძემ ჩეზარე ბორჯამ შეცდომით დაცალეს სასმისები, რომლებშიაც მოწამლული ღვინო ესხა და მათთვის არასასურველი ორი სტუმრისათვის იყო განკუთვნილი. პაპი მალე გარდაიცვალა, მისი ვაჟი კი მძიმედ დასნეულდა.
25. სან პიეტრო ადვინკულა – ჯოვანი დელა როვერე (1441–1513), 1503 წლიდან პაპი იულიუს II... კოლონა – ჯოვანი კოლონა (გარდ. 1508), კარდინალი (1480 წლიდან), კოლონების საგვარეულოს (იხ. აქვე კომენტ. 5) ერთ-ერთი წარმომადგენელი...
26. სან ჯორჯო – რაფაელო გალეოტო რიარიო (1451–1521), კარდინალი სან ჯორჯო ინ ველაბრო (1477 წლიდან), კატარინა ფორლელის (იხ. კომენტ. თ. III, 9) მამლი... ასკანიო – ასკანიო სფორცა (გარდ. 1505), ფრანჩესკო სფორცას (იხ. კომენტ. თ. I) ვაჟი, კარდინალი.
27. იგულისხმება ჟორჟ დამპუაზი (იხ. კომენტ. თ. III, 18).

თაზო VIII

1. აგათოკლე (361–289 ძვ. წ. ა.) – სირაკუზის ტირანი (317 წლიდან ძვ. წ. ა.).
2. აგათოკლეს მამა კარკინე მართლაც მეთუნე იყო (იუსტინე, XXII, ს. 2) და თვითონაც ყმაწვილკაცობაში მეთუნეობით ირჩენდა თავს, მაგრამ შემდეგ თავი გაანება ამ ხელობას და სამხედრო სამსახურში შევიდა.
3. ჰამილკარ კართაგენელი – ჰამილკარ ბარკა (დაიღუპა 229 წ. ძვ. წ. ა.), სახელგანთქმული კართაგენელი მხედართმთავარი, რომელიც იმ ხანად სიცილიაში ომობდა კართაგენის სამფლობელოების შესანარჩუნებლად.
4. იუსტინეს მოწმობით (XXII, 2 და შმდ.) აგათოკლემ ოთხი ათასზე მეტი სირაკუზელი მოქალაქე გაჟლიტა.
5. 312–311 წ. ძვ. წ. ა. კართაგენელებმა ორჯერ დაამარცხეს აგათოკლე, რომელიც მტრის მიერ ალყაშემორტყმულ კართაგენში აღმოჩნდა გამომწყვდეული. შევიწროებულმა ტირანმა შლეგური გადაწყვეტილება მიიღო: დააპირა საპასუხო დარტყმა აფრიკაში მიეყენებინა კართაგენელებისათვის. სახსრების შესაგროვებლად გადარცვა სირაკუზის ტაძრები, ქონება ჩამოართვა მოქალაქეებს, ქალაქში საკმაოდ ძლიერი გარნიზონი დატოვა თავისი ძმის ანტანდრეს მეთაურობით, თვითონ კი სამოცი ხომალდით დაუსხლტა კართაგენელების ფლოტს და

აფრიკაში გადასხა თავისი ლაშქარი. თოთხმეტი ათასი ჯარისკაცით დაამარცხა კართაგენელების სამჯერ უფრო მრავალრიცხოვანი არმია და თვით კართაგენს დაემუქრა...

6. შვეიწროებულმა კართაგენელებმა დახმარებისათვის მიმართეს თავიანთ სარდალს ჰამილკარს, რომელიც გარს ადგა სირაკუზას. ჰამილკარი იძულებული შეიქნა მოაღყეთა ნაწილი სასწრაფოდ გაეგზავნა აფრიკაში კართაგენის მისამგებლებლად.
7. ოლივეროტო და ფერმო – ოლივეროტო ევფრედუჩი (1475–1502), იტალიელი კონდოტიერი, რომელიც თავდაპირველად ემსახურებოდა ჩეზარე ბორჯას, ხოლო შემდეგ მის წინააღმდეგ გამოდიოდა. მაჯონეს შეთქმულების სხვა მონაწილეებთან ერთად მოკლულ იქნა ჩეზარე ბორჯას მიერ სინიგალიასთან (იხ. კომენტ. თ. VII, 10).
8. პავოლო (პაოლო) ვიტელი (სიკვდილით იქნა დასჯილი 1499 წელს) – იტალიელი კონდოტიერის, ჩიტა დი კასტელოს მბრძანებლის ნიკოლო ვიტელის ვაჟი, თავადაც კონდოტიერი; ემსახურებოდა ფლორენციელებს, რომლებმაც პიზის დაპყრობა დაავალეს მას, მაგრამ, რაკი ამ დავალების შესრულება ვერ შესძლო, ფლორენციელებმა შეიპყრეს და სასტიკად აწამეს, ხოლო შემდეგ სიკვდილით დასაჯეს.
9. ვიტელოცო – ვიტელოცო ვიტელი (მოკლულ იქნა 1502 წ.) პაოლო ვიტელის ძმა, ჩიტა დი კასტელოს მთავარი; მხარს უჭერდა ორსინებს პაპ ალექსანდრე VI-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მოგვიანებით თავის ძმასთან ერთად ემსახურებოდა ფლორენციელებს, მაგრამ პაოლოს სიკვდილით დასჯის შემდეგ პიზელების მხარეზე გადავიდა. მონაწილეობდა მაჯონეს შეთქმულებაში. ოლივეროტო და ფერმოსთან ერთად მოკლულ იქნა ჩეზარე ბორჯას მიერ სინიგალიის მახლობლად.
10. ეს მოხდა 1501 წლის 26 დეკემბერს.

თაბი IX

1. ნაბიდე – სპარტის ტირანი (205–192 ძვ. წ. ა.), „მაკედონური ომების“ დროს (იხ. კომენტ. თ. III, 5). თავდაპირველად მხარს უჭერდა ფილიპე V მაკედონელსა და რომაელებს, ხოლო შემდეგ სირიის მეფეს ანტიოქე III-ს მიემხრო. რომაელთა სარდალმა ფლამინიუსმა ალყა შემოარტყა სპარტას და 195 წ. ძვ. წ. ა. აიძულა ნაბიდე მის მიერ შეთავაზებული პირობები მიეღო.
2. გრაცხები – ტიბერიუს სემპრონიუს გრაცხუსი (162–133 ძვ. წ. ა.) რომაელი სახელმწიფო მოღვაწე, სახალხო ტრიბუნი; ცდილობდა განეხორციელებინა პროგრესული აგრარული რეფორმა; მის წინააღმდეგ გამოსულმა სენატორებმა ისე მოკლეს თავის სამას მომხრესთან ერთად, რომ გარშემოჯარულ პლებს ხელიც არ გაუწძრევია თავისი ლიდერის დასაცავად... გაიუს სემპრონიუს გრაცხუსი (154–121 წ. ძვ. წ. ა.) – სახალხო ტრიბუნი (123 წ.), თავისი ძმის – ტიბერიუსის საქმის განმგრძობი; ისიც რომის სენატთან უთანასწორო ბრძოლაში დაიღუპა.

3. ჯორჯო სკალი – ფლორენციელი პოპოლანების (მდაბიორების) ერთ-ერთი ლიდერი ჩომპების (საფეიქრო მრეწველობის მუშები) აჯანყების დროს (1378 წ.); სიკვდილით იქნა დასჯილი 1382 წელს.

თავი X

1. იგულისხმება გერმანიის იმპერატორი მაქსიმილიანე I (1493–1519).

თავი XI

1. პაპმა იულიუს II-მ ვენეციელების განადგურება შესძლო, ე. წ. „კამბრეს ლიგის“ (1508–1509) მეშვეობით, რომელშიაც მის გარდა შედიოდნენ გერმანიის იმპერატორი მაქსიმილიანე I, საფრანგეთის მეფე ლუი XII და ესპანეთის მეფე ფერდინანდ V კათოლიკე (შდრ. კომენტ. თ. III, 16). შემდეგ პაპმა კამბრეს ლიგაში თავისი ყოფილი მოკავშირის ლუი XII-ის წინააღმდეგ დარაზმა ძალები, რადგანაც საფრანგეთის მეფემ მილანის სამთავროში ეკლესიის კუთვნილი ზოგიერთი ოლქი მიიტაცა. 1511 წელს იულიუს II-ის ინიციატივით შეიქმნა ე. წ. „წმინდა ლიგა“ („საღვთო კავშირი“), რომელშიაც პაპთან ერთად შევიდნენ ესპანეთი, ვენეცია, გერმანია და სხვ., და რომლის მეშვეობითაც იგი საფრანგეთს დაუპირისპირდა.
2. იხ. კომენტ. თ. III, 6.
3. ეს იყო ყველაზე ძლიერი სახელმწიფოები იტალიაში.
4. 1482 წელს ფერარას მხარს უჭერდნენ ნეაპოლი, ფლორენცია, მილანი, მანტუა, ურბინო და პაპი სიქსტე IV, რომელიც თავდაპირველად ვენეციელების მხარეზე გამოდიოდა. ომი დამთავრდა ბანიოლის ზავით (1484), რომლის თანახმადაც, ვენეციის ხელში გადავიდა პოლზინა და როვიგო.
5. სიქსტე – ფრანჩესკო დელა როვერე (1414–1484), ფრანცისკანელთა ორდენის გენერალი, 1471 წლიდან – პაპი სიქსტე IV.
6. იგულისხმება: ათი წელი ცოცხლობდა პაპად არჩევის შემდეგ. ყოველ შემთხვევაში ეს ზუსტია მაკიაველის (1469–1527) დროინდელ პაპებთან დაკავშირებით: სიქსტე IV (1471–1484). ინოკენტი VIII (1484–1492), ალექსანდრე VI (1492–1503), პიუს III (1503), იულიუს II (1503–1513); ლეონ X (1513–1521), ადრიანე IV (1522–1523), კლემენტე VII (1523–1534).
7. შდრ. კომენტ. თ. VII, 5.
8. იულიუს II ბოლონიაში შევიდა 1506 წლის 11 ნოემბერს.
9. იხ. აქვე, კომენტ. 1.
10. პაპი ლეონი – ჯოვანი მედიჩი (1475–1521). ლორენცო I დიდებული (1448–1492) ძე, 1513 წლიდან – პაპი ლეონ X.

თავი XII

1. ამას ამტკიცებდა ჯიროლამო სავონაროლა (იხ. კომენტ. თ. VII. 6) 1494 წლის 1 ნოემბერს წარმოთქმულ ქადაგებაში, როცა საფრანგეთის მეფე შარლ VIII ფლორენციას უახლოვდებოდა: „აჰა, მოვიდა მახვილი, აჰა, აღსრულდა წინასწარმეტყველება, აჰა, მოიწია რისხვა, აჰა, მოგვევლინა სასჯელი: თვითონ უფალი მიუძღვის ურჯუცთა ბრბოებს! ო, ფლორენცია, გარდახდა ჟამი სიმღერისა და ჟამი როკვისა, – ცრემლის მდინარებით გმართებს დაიტირო ამიერიდან ცოდვანი შენნი, იტალია, – აი, მიზეზი ჩვენი წახდენის!“
2. პირველი პუნიკური ომის (264–241 წ. ძვ. წ. ა.) დამთავრების შემდეგ, რომელმაც უზარმაზარი სახსრები შეიწირა, კართაგენის ხაზინა დაცარიელებული აღმოჩნდა. დაქირავებულ ჯარისკაცებს ჯამაგირი ველარ გადაუხადეს და არმიაში აჯანყებამ იფეთქა. აჯანყებულებს მიემხრნენ მონები და კართაგენზე დამოკიდებული ლიბიელები, აგრეთვე თავისუფალ ნუმიდიელთა ტომები. მეამბოხეებს მეთაურობდნენ ლიბიელი მატონი და კამპანიელი მონა სპენდიუსი. მათ მიემხრო თვით ორი პუნიკური ქალაქი – უტიკა და ბიზერტა. აჯანყებამ, რომელიც 241 წლის ზამთარში დაიწყო და სამ წელზე მეტ ხანს გაგრძელდა, გამოავლინა კართაგენის სახელმწიფოებრივი წყობილების ყველა სუსტი მხარე, ყველა შინაგანი წინააღმდეგობა: მონებსა და მონათმფლობელებს, კართაგენელებსა და ლიბიელებს, სახელმწიფოსა და დაქირავებულ ლაშქარს შორის. აჯანყება დიდი გაჭირვებით ჩაახშო სახელგანთქმულმა კართაგენელმა სარდალმა ჰამილკარ ბარკამ (იხ. კომენტ. თ. VIII, 3).
3. ეპამინონდა (დაახლ. 420–362 ძვ. წ. ა.) – სახელგანთქმული თებელი სარდალი; წარმატებით ებრძოდა ლაკედემონელებს და ორჯერ დაამარცხა ისინი ლევკტრასა და მანტინეასთან. ამ უკანასკნელ ბრძოლაში სასიკვდილოდ იქნა დაჭრილი; „მე ვტოვებ ორ უკვდავ შვილს, – უთქვამს მომაკვდავს, – ლევკტრასა და მანტინეასო“.
4. იგულისხმება ფილიპე II (359–336 ძვ. წ. ა.) – ალექსანდრე მაკედონელის მამა, მაკედონიის ძლიერი სახელმწიფოს შემქმნელი. სიჭაბუკე თებეში, ეპამინონდას სასახლის კარზე გაატარა, როგორც მძევალმა. ე. წ. „წმინდა ომის“ დროს (356–346 ძვ. წ. ა.). თებელების ლაშქარს სარდლობდა ფოკიდელების წინააღმდეგ, მაგრამ შემდეგ თვითონ თებე დაიმორჩილა.
5. იგულისხმება ფილიპო მარია ვისკონტი, მილანის დუკა (1412–1447), ვისკონტების დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი, რომლის შემდეგაც მილანის მმართველობა სფორცების ხელში გადავიდა.
6. იხ. კომენტ. თ. I, 1.
7. ფრანჩესკო სფორცამ ვენეციელები დაამარცხა კარავაჯოსთან 1448 წლის 15 სექტემბერს.

8. ფრანჩესკო სფორცას მამა – ჯაკომუცო ატენდოლო სფორცა (1369-1424) თავისი დროის ერთი ყველაზე ცნობილი კონდოტიერი იყო. თავდაპირველად ემსახურებოდა ფლორენციელებს (1405), შემდეგ – პაპს და ფერარის მთავარს, ხოლო 1412 წლიდან – ნეაპოლის მეფეს ვლადისლავს ანუ ლანსელოტს (1376-1414) და მის დასა და მემკვიდრეს ჯოვანა II-ს (1370-1435; დედოფალი – 1414 წლიდან), 1420 წ. კი – პაპ მარტინ V-ს (1417-1431)... ჯოვანა იძულებული იყო ეშვილა და თავის მემკვიდრედ გამოეცხადებინა ალფონსო V არაგონელი (დაახლ. 1369-1458).
9. ჯოვანი აკუტო (აკუტა) – სერ ჯონ ჰოქსუდი, ინგლისელი კონდოტიერი, იტალიაში მომბდა 1361–1393 წწ. თავდაპირველად ემსახურებოდა რომს და ჩეზანას, შემდეგ – ვისკონტებს, ხოლო 1377 წლიდან – ფლორენციელებს.
10. იგულისხმება ფრანჩესკო სფორცას მამა – ჯაკომუცო ატენდოლო სფორცა (იხ. აქვე, კომენტ. 8).
11. ბრაჩო – ბრაჩო და მონტონე (1368–1424), იტალიელი კონდოტიერი, ემსახურებოდა პაპსა და იტალიის სხვადასხვა სამთავროთა მბრძანებლებს. ბოლოს იმდენად გაძლიერდა, რომ 1417 წელს ქალაქი რომიც კი აიღო, მაგრამ იქედან განდევნა მისმა მუდმივმა მეტოქემ ჯაკომუცო სფორცამ. ბრაჩოსა და სფორცას ბანდები მათი სიკვდილის შემდეგაც დიდხანს ებრძოდნენ ერთმანეთს.
12. პაოლო ვიტელი – იხ. კომენტ. თ. VIII, 8.
13. კარმინუოლა (კარმანიოლა) – ფრანჩესკო ბუსონე, კარმანიოლას გრაფი (დაახლ. 1380–1432), იტალიელი კონდოტიერი, ემსახურებოდა ვისკონტებს, ხოლო შემდეგ – ვენეციელებს; მაკლოდიოსთან დაამარცხა მილანელები (1427 წლის 11 ოქტომბერს). ვენეციას დაუმორჩილა ბრეშია და ბერგამო; 1431–1432 წწ. ამოოდ ცდილობდა აეღო ლოდი და კრემონა; ბოლოს ღალატი დასწამეს და სიკვდილით დასაჯეს.
14. ბარტოლომეო და ბერგამო – ბარტოლომეო კოლონი (1400–1475), იტალიელი კონდოტიერი, მსახურობდა ბრაჩო და მონტონესა და კარმინუოლას ლაშქარში, თავი გამოიჩინა კრემონასთან ბრძოლის დროს, რისთვისაც ვენეციელებმა ქვეითი ლაშქრის სარდლობა მიანდეს...
15. რობერტო სან სევერინო (1418–1487) – იტალიელი კონდოტიერი, ემსახურებოდა ფრანჩესკო სფორცასა და ლოდოვიკო მოროს, ხოლო შემდეგ – ვენეციელებს. მოკლულ იქნა 1487 წელს ადიჯის პირას, გერმანელების წინააღმდეგ ბრძოლაში.
16. გრაფი და პილიანო (პიტილიანო) – ნიკოლოზ ორსინი (მოკლული იქნა 1510 წ.), ვენეციელთა სარდალი კამბრეს ლიგის წინააღმდეგ ბრძოლაში.
17. იგულისხმება შემდეგი: მაკიაველის მიხედვით, დაქირავებული ლაშქარი, რომელსაც კონდოტიერი უდგას სათავეში, გამარჯვების შემთხვევაში არანაკლებ საშიში ხდება, ვიდრე ამ ლაშქრის მიერ ძლეული მტერი; მაგრამ ასევე საშიშია დაქირავებულთა დამარცხებაც, ვინაიდან ახლა უკვე საშიში ხდება მათი მძლეველი მტერი. ვენეციელებს კი ნაკლებად ჰქონდათ თავიანთი ზემოხსენებული

სარდლების იმედი და ამიტომ მათ დამარცხებას უფრო უფროთხოვნენ, ვიდრე გამარჯვებასაო, – გვეუბნება მაკიაველი.

18. ვაილა იგივე ანიადელოა, ადგილი ლოდის მახლობლად, სადაც კამბრეს ლიგის (იხ. კომენტ. თ. XI, 1) ერთ-ერთი მონაწილის – საფრანგეთის მეფის ლუი XII-ის ლაშქარმა 1509 წლის 14 მაისს სასტიკად დაამარცხა ვენეციელთა დაქირავებული არმია, რომელსაც ორი კონდოტიერი – ზემოხსენებული პიტტილიანო (ნიკოლო ორსინი) და მისი მოგვარე ალვიანო ედგა სათავეში.
19. ალბერიგო და კონიო – ალბერიგო და ბარბიანო (გარდ. 1409 წ.), კონიოს (კუნიოს) გრაფი, კონდოტიერი, ემსახურებოდა პაპ ურბინო VI-ს (1378–1389), ნეაპოლის მეფეს, მილანის მთავარს.
20. იგულისხმებიან ბრაჩო და ბანდონე (იხ. აქვე, კომენტ. 11) და ჯაკომუცო სფორცა (კომენტ. 8).
21. ფერანდო – ესპანეთის მეფე ფერდინანდ V კათოლიკე.
22. შვეიცარიელებმა ორჯერ დაამარცხეს იტალიელთა დაქირავებული რაზმები: ნოვარასთან (1500 წ.) და რავენასთან (1512 წ.).

თავი XIII

1. იულიუს II-მ „წმინდა ლიგა“ (იხ. კომენტ. თ. XI, 1) შექმნა და სხვებთან ერთად ესპანეთის მეფეს ფერდინანდ V-ს მოუხმო მაშველად მას შემდეგ, რაც ალფონსო დ'ესტემ დაიბრუნა ფერარა და აიძულა პაპი ბოლონიაც დაეტოვებინა (1510).
2. იგულისხმება ესპანეთის მეფე.
3. 1512 წლის 11 აპრილს ფრანგებმა რავენასთან დაამარცხეს პაპისა და ესპანეთის შეერთებული ძალები, მაგრამ მათი მხედართმთავრის გასტონ დე ფუას სიკვდილმა და შვეიცარიელების მაშველმა რაზმებმა, რომლებმაც სულზე მოუსწრეს გასაჭირში ჩავარდნილ მოკავშირეებს, აიძულეს ფრანგები დაეტოვებინათ რომანია და ლომბარდია.
4. 1500 წლის ივნისში ლუი XII-მ რვა ათასი შვეიცარიელი და გასკონელი ჯარისკაცი მისცა ფლორენციელებს პიზის დასაპყრობად.
5. ბიზანტიის იმპერატორმა იოანე VI კანტაკუზენმა (1347–1354), რომელიც ტახტს ეცილებოდა იოანე V პალეოლოგს (1341–1391), 1353 წელს მაშველად მოუხმო ოსმალთა სულტანს ურხანს (1326–1362), რომელსაც მეგობრული კავშირის განსამტკიცებლად თავისი ასული მიათხოვა.
6. იხ. კომენტ. თ. VII, 9.
7. იხ. კომენტ. თ. VII, 10.

8. იხ. კომენტ. თ. VI, 7.
9. „ძველი ალექსის“ ერთ-ერთი ეპიზოდი, იხ. მეფეთა წ. ი, XVIII, 38-40.
10. საფრანგეთის მეფემ შარლ VIII-მ (1422–1461), რომლის დროსაც დამთავრდა (1453) ასწლიანი ომი ინგლისსა და საფრანგეთს შორის, დააარსა ე. წ. ორდონანსული ასეულები (1445), ცხენოსანთა კორპუსები და „თავისუფალ მსროლელთა“ ქვეითი რაზმები, რომლებიც მუდმივი არმიის ბირთვს შეადგენდნენ. ხოლო მისმა ძემ ლუი XI-მ (1461–1483) გააუქმა „თავისუფალ მსროლელთა“ რაზმები და დაქირავებულ შვეიცარიელთა ქვეითი ლაშქრით შეცვალა ისინი.
11. იგულისხმება ფრანგების დამარცხება ნოვარასთან 1513 წლის ივნისში.
12. ტაციტუსი, ანალები, XIII, 19.

თაზო XIV

1. ფრანჩესკო სფორცას (იხ. კომენტ. თ. I, 1) უფროს შვილს ჯოვანი გალეაცო სფორცას (1444–1476), რომელმაც მამამისი შეცვალა მილანის სამთავროს ტახტზე დუკის (ჰერცოგის) ტიტული არ დაუკარგავს. იგი შეთქმულების მსხვერპლი შეიქმნა. მაკიაველი, ალბათ, გულისხმობს ფრანჩესკო სფორცას მეორე ვაჟს – ლოდოვიკო სფორცას, მეტსახელად მოროს (იხ. კომენტ. თ. III, 1).
2. ფილოპომენე (252-183 ძვ. წ. ა.) – „აქაიელთა კავშირის“ მხედართმთავარი.
3. მაკიაველი შესაბამისად ეყრდნობა შემდეგ წყაროებს: პლუტარქე, „ალექსანდრეს ცხოვრება“, VIII; კურციუს რუფუსი, „ალექსანდრეს ისტორია“, IV, 6; სვეტონიუსი, „ღვთაებრივი იულიუსი“, VII; ციცერონი, „ძმა კვინტუსისადმი“, I, 8-23.
4. იგულისხმება ბერძენი მწერლის ქსენოფონტეს (დაახლ. 430–352 ძვ. წ. ა.) თხზულება „კიროსის აღზრდა“.

თაზო XVI

1. იგულისხმება ფერდინანდ V კათოლიკე.
2. ცეზარის (იულიუს კეისრის) სიუხვისა და ხელგაშლილობის შესახებ იხ. პლუტარქე, „გაიუს იულიუს კეისარი“, V.

თაზო XVII

1. ხელი შეუწყო იმით, რომ წინ არ აღუდგა შინააშლილობას, რამაც საშინელი ნგრევა და ზოცვა-ჟღერა გამოიწვია ქალაქში (1501-1502).
2. „ძნელია საქმე, ახალია ჩვენი სამეფო, რაც მაიძულებს ფიზიკურად ვიცავდე მის საზღვრებს“, – ვერგილიუსი, „ენეიდა“, – 1, 563–564.

3. ჰანიბალი (247–183 ძვ. წ. ა.) – სახელგანთქმული კართაგენელი მთავარსარდალი, ჰამილკარ ბარკას შვილი, რომაელების მოსისხლე მტერი.
4. შდრ. ტიტუს ლივიუსი, XXI, 4.
5. იგულისხმება პუბლიუს კორნელიუს სციპიონ აფრიკელი, უფროსი (234–183 ძვ. წ. ა.) – სახელგანთქმული რომაელი სახელმწიფო მოღვაწე და მხედართმთავარი.
6. 206 წ. ძვ. წ. ა. ესპანეთში აჯანყდა სციპიონის რვა ათასი ჯარისკაცი, მაგრამ სარდალმა შესძლო აჯანყების ჩახშობა და იმავე წელს დაბრუნდა რომში.
7. იგულისხმება კვინტუს ფაბიუს მაქსიმუსი (დაახლ. 257–203 ძვ. წ. ა.) – ხუთგზის კონსული, დიქტატორი (217 წ. ძვ. წ. ა.), მხედართმთავარი; ებრძოდა ჰანიბალს.
8. რომში დაბრუნების შემდეგ (იხ. აქვე, კომენტ. 6) სციპიონმა, რომელიც 205 წ. ძვ. წ. ა. უკვე კონსული იყო, სიცილია დალაშქრა, სადაც მისმა ლეგატმა კვინტუს პლემინიუსმა სასტიკი დანაშაული ჩაიდინა ლოკრების წინაშე, რის გამოც სციპიონი კინალამ მთავარსარდალის პოსტიდან გადააყენეს, მაგრამ ბოლოს მაინც შესძლო თავის მართლება.

თავი XVIII

1. კენტავრი ქირონი – კრონისისა და ფილირას ძე, ძველი თესალიური ღვთაება, მრავალი მითიური გმირის, მათ შორის, აქილევის აღმზრდელი.
2. იგულისხმება ესპანეთის მეფე ფერდინანდ V კათოლიკე.

თავი XIX

1. იხ. კომენტ. თ. IX, 1.
2. ანიბალე ბენტივოლი (ან ბენტივოლიო) – ბოლონიის მთავარი (1438–1445). მოკლულ იქნა მის წინააღმდეგ შეთქმული ბატისტა კანესკის მიერ 1445 წლის 24 ივნისს.
3. იგულისხმება ანიბალე II ბენტივოლი (1469–1540), რომელიც ბოლონიას მართავდა 1510–1512 წწ. ძალაუფლება დაკარგა რავენასთან გამართული ბრძოლის შემდეგ (იხ. კომენტ. თ. XIII, 2).
4. ჯოვანი – ჯოვანი ბენტივოლი, ბოლონიის მთავარი, ანიბალე II-ის მამა; დიდხანს წარმატებით იგერიებდა ჩეზარე ბორჯას იერიშებს: ბოლოს, პაპ იულიუს II წაგებული ბრძოლის შემდეგ (1508) დაკარგა ძალაუფლება.
5. იგულისხმება სანტი ბენტივოლი (1426–1462), ანიბალეს ბიძაშვილის ერკოლე ბენტივოლის ვაჟი, რომელიც მართავდა ბოლონიას, სანამ ანიბალეს ძე – ჯოვანი სრულწლოვანი გახდებოდა.
6. იგულისხმება ე. წ. „გენერალური შტატები“, პირველად მოწვეული 1302 წელს საფრანგეთის მეფის ფილიპე IV-ის (1285–1314) მიერ. „გენერალური შტატების“

უპირველეს მიზანს იმ ხანად მეფის ძალაუფლების განმტკიცება და გაფართოება შეადგენდა.

7. ამ იმპერატორების შესახებ ცალ-ცალკე იხ. ქვემოთ.
8. II-III სს. რომის იმპერიაში (ისევე როგორც მაკიაველის დროინდელ იტალიაში) სულ უფრო თვალსაჩინო ხდება არმიის როლი ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების ასპარეზზე. უკვე რესპუბლიკის დამლევეს რომის ყველა არმია ფაქტიურად გადაიქცა დაქირავებულ არმიად, მაგრამ მისი რიგები ჯერ კიდევ მხოლოდ რომის მოქალაქეებით, უპირატესად, იტალიის მცხოვრებლებით კომპლექტდებოდა. იმპერიის დამლევეს არმიაში უკვე პროვინციების მკვიდრთა მიღება დაიწყო, ხოლო აღრიანეს მმართველობიდან მოყოლებული თითქმის უწყვეტად მიმდინარეობს არმიის პროვინციალიზაციისა და ბარბარიზაციის პროცესი, რასაც კიდევ უფრო აღრმავებს და ამძაფრებს სეპტიმიუს სევერუსის რეფორმები. მრავალმა ჯარისკაცმა მოქალაქეობის უფლება მიიღო, ხოლო კარაკალას დროიდან რომის მოქალაქე ხდება პროვინციების თითქმის ყველა მცხოვრები. ლეგიონებში სამსახური პროფესიად იქცევა და ხშირად მემკვიდრეობით გადადის მამიდან შვილზე. ამა თუ იმ პროვინციაში დაბანაკებული ლაშქარი თითქმის დამოუკიდებელ მნიშვნელობას იძენს. სამხედრო დისციპლინა თანდათანობით სუსტდება და მის ადგილს იკავებს პროფესიული ერთობის გრძნობა, რაც „ამქრული“ სულისკვეთებით, მრავალი წლის მანძილზე ერთად სამსახურითა და საბანაკო თუ სალაშქრო ცხოვრებითაა განმტკიცებული. როცა ხელსაყრელი ვითარება იქმნება, ცალკეული ლეგიონები არავითარ ანგარიშს აღარ უწევენ მმართველ მონარქს და თავიანთი ნება-სურვილით ახალ იმპერატორს ირჩევენ, რათა მისი მეშვეობით უფრო პრივილეგირებული მდგომარეობა მოიპოვონ სახელმწიფოში, მაგრამ თუ ეს უკანასკნელი მასზე დამყარებულ იმედებს არ გაამართლებს, დაუყოვნებლივ იცილებენ თავიდან. არმია ანარქიის წყაროდ იქცევა.
9. მარკუსი – მარკუს ავრელიუსი (121–180), რომის იმპერატორი (161–180), ანტონინუსთა დინასტიის (196–192) წარმომადგენელი.
10. პერტინაქსი – პუბლიუს ჰელვიუს პერტინაქსი, რომის იმპერატორი კომოდუსის სიკვდილის შემდეგ; ცდილობდა დაბრუნებოდა ანტონინუს პიუსისა და მარკუს ავრელიუსის პოლიტიკას, როგორმე შეეცაო დაცარიელებული ხაზინა, შეემსუბუქებინა გადასახადები და სამხედრო დისციპლინა განმტკიცებინა არმიაში.
11. პერტინაქსის მმართველობა უდღეური აღმოჩნდა: მხოლოდ ორიოდე თვე (193 წ. იანვარი – მარტი) გაძლო იმპერატორის ტახტზე. მისი პოლიტიკით უკმაყოფილო პრეტორიანელთა კოჰორტებმა (იმპერატორის მცველი რაზმები) აჯანყება მოაწიეს და მოკლეს იმპერატორი.
12. ალექსანდრე – მარკუს ავრელიუს სევერუს ალექსანდრე (222–235), რომის იმპერატორი, ჰელიოგაბალის (ელაგაბალის) ბიძაშვილი. ალექსანდრე თოთხმეტი წლისა ავიდა ტახტზე და მის მმართველობაზე დიდ გავლენას ახდენდნენ ბებია – იულია მესა და დედა – მამეა. მის დროს კვლავ დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა სე-

ნატს. ალექსანდრე ცდილობდა შეემსუბუქებინა გადასახადები და შეემცირებინა სამხედრო ხარჯები, რითაც მისი ავტორიტეტი საგრძნობლად დაეცა არმიის თვალში. იბრძოდა აღმოსავლეთში – სასანიდების დინასტიის დამაარსებლის არდაშირის წინააღმდეგ (231–232) და დასავლეთში – გერმანელების წინააღმდეგ (232–235). ამ უკანასკნელ ომში მისი პოლიტიკით უკმაყოფილო ჯარისკაცებმა ალექსანდრეს ერთ-ერთი სარდლის გაიუს იულიუს ვერუს მაქსიმინეს (მომავალი იმპერატორის) მეთაურობით შეთქმულება მოაწყეს და მოკლეს იმპერატორიცა და დედამისიც.

13. სევერუსი – ლუციუს სეპტიმიუს სევერუს აგრელიუს ანტონინუსი (193–211), რომის იმპერატორი. პერტინაქსის (იხ. აქვე, კომენტ. 10) სიკვდილის შემდეგ თავაშვებულმა პრეტორიანელთა კოჰორტებმა ნამდვილი აუქციონი გამოაცხადეს საიმპერატორო ტახტზე და იმპერატორად გამოაცხადეს მარკუს დიდის იულიანე. პრეტორიანელებს არც პროვინციების არმიები ჩამორჩნენ: ბრიტანეთის ლეგიონებმა იმპერატორად გამოაცხადეს დეციმუს კლოდიუს ალბინუსი, პანონიის ლეგიონებმა – ლუციუს სეპტიმიუს სევერუსი, აღმოსავლეთის ლეგიონებმა კი – სირიის ლეგატი გაიუს პესცენიუს ნიგერი. ასე რომ, სეპტიმიუს სევერუსი იძულებული შეიქნა მძაფრი ბრძოლებითა და დიპლომატიური ხრიკებით ჩამოეცილებინა დანარჩენი კონკურენტები. რაკილა რომთან ყველაზე ახლოს იყო, სწრაფად დაიკავა იმპერიის დედაქალაქი. დაამარცხა იულიანე, რომელიც ბრძოლაში დაიღუპა, და სასტიკად დასაჯა პერტინაქსის მკვლელები. შემდგომ ამისა დაუზავდა კლოდიუს ალბინუსს, იშვილა და ცეზარის (ტახტის მემკვიდრის) ტიტული უბოძა მას. ამან საშუალება მისცა აღმოსავლეთით გადაესროლა თავისი ძალები, ნიგერის წინააღმდეგ, რომელიც დაამარცხა 194 წელს. თვითონ ნიგერი ბრძოლაში იქნა მოკლული. სევერუსი სასტიკად გაუსწორდა ნიგერის მომხრე ქალაქებს, აგრეთვე პართელებს, რომლებიც მის მეტოქეს ეხმარებოდნენ. შემდეგ კი კვლავ დასავლეთში დაბრუნდა, სადაც მის წინააღმდეგ ამბობდა კლოდიუს ალბინუსი. მათი ბრძოლა სევერუსის სრული გამარჯვებით დამთავრდა (197 წ.) ახალი იმპერატორი თავის პოლიტიკაში, უწინარეს ყოვლისა, ეყრდნობოდა არმიას. ისტორიკოსმა დიონკასიუსმა შემოგვინახა სევერუსის სიტყვები, რომლებითაც მას სიკვდილის წინ მიუმართავს თავისი ვაჟებისათვის: „ძმობა გაუწიეთ ერთმანეთს, გაამდიდრეთ ჯარისკაცები, დანარჩენზე ნუ ზრუნავთ“.
14. ანტონინუსი – მარკუს აგრელიუს ანტონინუს კარაკალა (211–217), რომის იმპერატორი, სეპტიმიუს სევერუსის ძე; თავდაპირველად თავის ძმასთან გეტასთან ერთად მართავდა სახელმწიფოს, მაგრამ 212 წელს მოკლა იგი და იმპერიის ერთპიროვნული მმართველი გახდა. ეს იყო აღვირახსნილი, ვერაგი და დაუნდობელი, ეჭვიანი და სულმოკლე კაცი, რომელიც არნახული სისასტიკით უსწორებდა ანგარიშს თავის მტრებს. იბრძოდა გალიასა და დუნაისპირეთში, ეგვიპტესა და სირიაში, სადაც ჯარისკაცებმა, მაკრინუსის მეთაურობით, შეთქმულება მოუწყეს და მოკლეს.
15. ცენტურიონი – რომის არმიის ოფიცერი, „ასისტავი“.

16. კომოდუსი – ლუციუს ელიუს ავრელიუს კომოდუსი (180–192), რომის იმპერატორი, მარკუს ავრელიუსის ძე, ანტონინუსთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი. რაც უფრო ღირსეული კაცი იყო მამა, მით უფრო უღირსი იყო შვილი. მოკლულ იქნა შეთქმულთა ხელით, რომელთა შორისაც იყო მისი ხარჭა მარცია.
17. მაქსიმინე – გაიუს იულიუს ვერუს მაქსიმინე (235–238), რომის იმპერატორი, ხელისუფლებას სათავეში ჩაუდგა ალექსანდრეს (იხ. აქვე კომენტ. 11) მკვლელობის შემდეგ. მაქსიმინე მდებარეობს წარმომავლობის კაცი იყო: ახალგაზრდობაში, როგორც მისი ბიოგრაფები გადმოგვცემენ, ღორებს მწყემსავდა თრაკიაში. რაკი ძალაუფლება არმიის წყალობით ჩაიგდო ხელში, უწინარეს ყოვლისა, ჯარისკაცებზე ზრუნავდა. დაუნდობლად ყვლეფდა და ძარცვავდა კერძო პირებს, ქალაქებს, ტაძრებს. მისმა პოლიტიკამ თანდათანობით მზარდი უკმაყოფილება გამოიწვია არა მარტო ხალხში, არამედ არმიაშიც. მაქსიმინეს წინააღმდეგ რამდენჯერმე მოეწყო შეთქმულება. ბოლოს, მისმავე ჯარისკაცებმა მოკლეს.
18. ჰელიოგაბალი – სექსტუს ვარიუს ავიციუს ჰელიოგაბალი (218–222), რომის იმპერატორი, სექტიმიუს სევერუსის ცოლის ნათესავი; როცა კარაკალას სიკვდილის შემდეგ ტახტზე აიყვანეს ჯარისკაცებმა, ჰელიოგაბალი მხოლოდ თოთხმეტი წლის იყო და რეალური ძალაუფლება ხელთ იგდეს მისმა დედამ და ბებია. ცდილობდა თავიდან მოეცილებინა თავისი ბიძაშვილი ალექსანდრე სევერიუსი; აღვირახსნილობითა და დამთხვეულობით საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია სახელმწიფოში; დედამისთან ერთად მოკლულ იქნა პრეტორიანელების მიერ.
19. მაკრინუსი – მარკუს ოპელიუს მაკრინუსი (217–218), კარაკალას სიკვდილის შემდეგ იმპერატორად გამოაცხადეს აღმოსავლეთის ლეგიონებმა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ტახტზე ავიდა ჰელიოგაბალი, ხოლო თვითონ სამარცხვინო ზავი დადო პართიასთან, მის წინააღმდეგ შეთქმულება მოეწყო და ის მოკლულ იქნა.
20. იულიანე – მარკუს დიდიუს იულიანე (იხ. აქვე კომენტ.12).
21. იგულისხმება ეგვიპტელ მამელუკთა სახელმწიფო, დაარსებული 1250 წელს; 1517 წელს შეიერთა თურქეთმა.

თავი XX

1. შდრ. კომენტ. თ. XVIII, 1.
2. იგულისხმება პერიოდი ლოდის საზავო ხელშეკრულებიდან (1454) იტალიაში შარლ VIII-ის შეჭრამდე (1494).
3. გველფები და გიბელინები – ერთმანეთის მოქიშპე ორი პარტია, რომლებმაც, XII საუკუნიდან მოყოლებული, შუა გათიშეს იტალიის ქალაქები. გველფები მხარს უჭერდნენ პაპებს, ხოლო გიბელინები – გერმანიის იმპერატორებს. მათი სისხლისმღვრელი ბრძოლები იტალიაში შარლ VIII-ის შეჭრამდე გაგრძელდა.
4. იხ. კომენტ. თ. XII, 16.

5. ვაილასთან მარცხის შემდეგ ვენეციელთა მბრძანებლობას თავი დააღწიეს ბრე-შიამ, ვერონამ, ვიჩენცამ, პადუამ და სხვ.
6. პანდოლფო პეტრუჩი (დაახლ. 1450–1512) – სიენის მთავარი; თავისი სამფლობელოდან განდევნა ჩეზარე ბორჯამ, მაგრამ ხელახლა დააბრუნეს ფრანგებმა (1503).
7. ნიკოლო ვიტელი (გარდ. 1497) – იტალიელი კონდოტიერი, პაოლო და ვიტელო-ცო ვიტელების (იხ. კომენტ. თ. VIII, 8, 9) მამა, ჩიტა დი კასტელოს მბრძანებელი, საიდანაც იგი 1474 წელს განდევნა პაპმა სიქსტე IV-მ, მაგრამ ექვსი წლის შემდეგ ფლორენციელების დახმარებით დაიბრუნა და სიცოცხლის ბოლომდე შეინარჩუნა თავისი საბრძანებელი.
8. გვიდო უბალდო (1472–1508) – ურბინოს მბრძანებელი; 1502 წელს ჩეზარე ბორჯამ განდევნა თავისი სამფლობელოდან, რომელიც მან კვლავ დაიბრუნა პაპ ალექსანდრე VI-ის სიკვდილის შემდეგ (1503).
9. ბენტივოლიები ბოლონიაში დაბრუნდნენ 1511 წელს.
10. იგულისხმება ჯიროლამო რიარიო (დაიღუპა შეთქმულთა ხელით 1488 წლის 14 აპრილს), იმოლასა და ფორლის მბრძანებელი, კატარინა სფორცა რიარიოს (იხ. კომენტ. თ. III, 9), ქმარი.
11. ფორლიში აჯანყებამ იფეთქა 1499 წლის 15 დეკემბერს; ჩეზარე ბორჯა ქალაქში შევიდა 19 დეკემბერს, ხოლო ორი დღის შემდეგ ფორლის ციხე-სიმაგრეც აიღო.

თავი XXI

1. გრანადის დაპყრობა თორმეტ წელიწადს (1480–1492) გაგრძელდა; მისი ალებით დასრულდა რეკონკისტა.
2. ეს მოხდა 1501–1502 წწ.
3. 1509 წელს ესპანეთმა დაიმორჩილა ჩრდ. აფრიკის სანაპირო ორანიდან ტრიპოლიმდე.
4. 1512 წელს ფერდინანდ V-მ ნავარა დაიპყრო.
5. ბერნაბო მილანელი (1319–1385) – მილანის მთავარი, რომელიც თავის ძმებთან მატეო II-სა და გალეაცო II-სთან ერთად მართავდა საჰერცოგოს; საკუთრივ მის სამფლობელოდ კი ითვლებოდა კრემონა, კრემა, ბრეშია და ბერგამო, რომლებსაც 1354 წელს ლოდი და პარმაც შეუერთა, მას შემდეგ, რაც მოწამლა თავისი ძმა მატეო. 1378 წლიდან მილანის ერთპიროვნული მმართველი გახდა. უფრო გვიან ეს სასტიკი და ვერაგი კაცი ჯერ დილეგში ჩააგდო, ხოლო შემდეგ მოწამლა მისმა ძმისწულმა, გალეაცო II-ის ვაჟმა ჯოვანი გალეაცომ (1347–1402).
6. ანტიოქე – სირიის მეფე ანტიოქე III; ეტოლიელები და აქაიელები – ეტოლიელთა და აქაიელთა კავშირები (იხ. კომენტ. თ. III, 4, 5).
7. იხ. ტიტუს ლივიუსი, XXXV, 49.

8. იხ. კომენტ. თ. III, 16; თ. XII, 16.
9. ფლორენციელები ყოყმანობდნენ: ვერც იმას ბედავდნენ, რომ აშკარად მიმხრობოდნენ ლუი XII-ს და ვერც იმას, რომ „წმინდა ლიგისათვის“ (იხ. კომენტ. თ. XI, 1) დაეჭირათ მხარი. ეს ორჭოფული პოზიცია ფლორენციის რესპუბლიკის დაცემის მიზეზი გახდა.

თაზო XXII

1. ანტონიო და ვენაფრო (1459–1530) – სიენის უნივერსიტეტის პროფესორი, პანდოლფო პეტრუჩის (იხ. კომენტ. თ. XX, 6) მრჩეველი.
2. იხ. ტიტუს ლივიუსი, XXII, 29.

თაზო XXIII

1. პრელატი ლუკა – ლუკა რინალდი, ტრიესტის ეპისკოპოსი (1500–1502), იმპერატორ მაქსიმილიანე I ჰაბსბურგელის (1493–1519) ნდობით აღჭურვილი პირი.

თაზო XXIV

1. ფილიპე მაკედონელი – იგულისხმება ფილიპე V (221–179 ძვ. წ. ა.), მაკედონიის მეფე (იხ. კომენტ. თ. III, 4, 5).
2. ტიტუს კვინციუსი – ტიტუს კვინციუს ფლამინიუსი (გარდ. 175 წ. ძვ. წ.ა.) – იხ. კომენტ. თ. III, 5.

თაზო XXV

1. იხ. კომენტ. თ. XIX, 4.
2. იხ. კომენტ. თ. I, 2; თ. III, 13.
3. იხ. კომენტ. თ. IX, 1; თ. XII, 16.

თაზო XXVI

1. იხ. კომენტ. თ. VI, 1, 2, 5.
2. იგულისხმება პაპი ლეონ X (1513–1521), ერისკაცობაში – ჯოვანი მედიჩი (დაიბ. 1475), ლორენცო I დიდებულის (1448–1492) ძე.
3. იხ. ტიტუს ლივიუსი, IX, 1.
4. ბიბლიური სასწაულები, რომელთა მეშვეობითაც ღმერთი მფარველობდა და თავის კეთილგანწყობას უდასტურებდა ისრაელის ერს ეგვიპტიდან გამოსვლის შემდეგ.

5. ტარო – პატარა მდინარე ფორნოვოს მახლობლად, სადაც ფრანჩესკო გონზაგამ უკან დაახევინა ფრანგებს (იხ. კომენტ. თ. III, 6)... ალექსანდრია (ალექსანდრია) – ლომბარდიის ქალაქი, რომელიც 1499 წელს აიღეს ფრანგებმა... კაპუა – 1501 წელს აიღეს და გაძარცვეს ფრანგებმა... გენუა – 1507 წელს დაიბრუნა ფრანგების... ვაილა – იხ. კომენტ. თ. XII, 16... ბოლონია – 1510 წელს დაატოვებინა პაპს ფერარის მთავარმა ალფონსო დენსტემ... მესტრი – პატარა დაბა ვიჩენცას მახლობლად, რომელიც ლა მოტასთან ბრძოლის წინ (1513 წლის 7 ოქტომბერს) დაწვეს ესპანელებმა.
6. იხ. პეტრარკას კანცონა „ჩემი იტალია“ (93–96): „სიქველე აღმართავს იარაღს სისასტიკის წინააღმდეგ და ხანმოკლე იქნება შეტაკება, რადგან ძველი მხნეობა ჯერ კიდევ არ ჩამკვდარა იტალიელთა გულში“.

თომას ჰობსი

1588-1679

შესავალი

თომას ჰობსი ინგლისელი ფილოსოფოსია, რომელმაც თავისი ძირითადი იდეები ჩამოაყალიბა 1651 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში „ლევიათანი“. მასში განიხილავს ისეთ თემებს, როგორიცაა ადამიანის ბუნება, ცოდნის თეორია, ეთიკა, პოლიტიკის ფილოსოფია. ყველაზე მეტად ცნობილი ის ამ უკანასკნელ სფეროშია. ჰობსის იდეებმა დიდწილად განსაზღვრა ახალი დროის დასავლური პოლიტიკური აზროვნების პრობლემატიკა.

ჰობსის მამა მღვდელი იყო, თუმცა მას უწესო ქცევით იცნობდნენ და, საბოლოოდ, ოჯახიცი მიატოვა. შვილები მისი შეძლებული და უცოლო ძმის სარჩენი დარჩა. ბიძის დახმარებით და საკუთარი ნიჭით და სიბეჯითით ჰობსმა კარგი განათლება მიიღო ოქსფორდის უნივერსიტეტში, შემდეგ კი კერძო მასწავლებლად შევიდა დევონშირის გრაფის, უილიამ კავენდიშის ოჯახში. თავის მოსწავლესთან, შემდგომ კი მეგობართან და მფარველთან, უილიამ კავენდიშ-უმცროსთან ერთად 1614 წელს კონტინენტზე (საფრანგეთსა და იტალიაში) იმოგზაურა, რამაც მასზე მნიშვნელოვანი ინტელექტუალური გავლენა მოახდინა: ევროპული რაციონალიზმის გაცნობამ სკეპტიკური გახადა ოქსფორდში ნასწავლი სქოლასტიკური (რელიგიური) ფილოსოფიის მიმართ. ჰობსს ცოლი არ შეუერთავს და ცხოვრების უდიდესი ნაწილი დიდგვაროვანთა შვილების მასწავლებლობით ირჩენდა თავს: მათ შორის, მათემატიკას ასწავლიდა ინგლისის მომავალ მეფეს, ჩარლზ მეორეს. თუმცა, ეს საკმარის დროს უტოვებდა ინტელექტუალური საქმიანობისთვის: „ლევიათანის“ გარდა, მრავალი სხვა ნაშრომის ავტორი გახდა.

ჰობსის ნააზრევის გასაგებად მისი ეპოქის კონტექსტია გასათვალისწინებელი. ის დაიბადა 1588 წელს, როდესაც ესპანეთის არმადა – იმდროინდელი მსოფლიოს ყველაზე ძლიერი არმია – დასაპყრობად მიაღდა ინგლისის სანაპიროს. თვით ჰობსი ვარაუდობდა, რომ შიშმა მოსალოდნელი კატასტროფის წინაშე დედამისს ნაადრევად დააწყებინა მშობიარობა: გამოდის, რომ ომის და სიკვდილის შიში, ისევე, როგორც სამშობლოს მტრების სიძულვილი, დედის მუცლიდან დაჰყვა. მაგრამ ახალშობილიც გადარჩა და ინგლისმაც მოიგერია არმადის შეტევა – ამ მომენტიდან იწყება მისი აღზრდა და ესპანეთის დაკნინება. ჰობსის ცხოვრების პირველი ნახევარი ქვეყნის წარმატებული მშვიდობიანი განვითარების რამდენიმე ათწლეულს დაემთხვა.

თუმცა, მშობიარობის ტრავმაზე მეტად მისი აზროვნების თემატიკა სულ სხვა ისტორიულმა მოვლენამ – ინგლისის სამოქალაქო ომმა (1642-51) განსაზღვრა. ერ-

თმანეთს დაუპირისპირდნენ, ერთი მხრივ, მეფე ჩარლზ პირველის, მეორე მხრივ კი – პარლამენტის მომხრეები; იდეოლოგიურად ეს ნიშნავდა წინააღმდეგობას, აბსოლუტური მონარქიისა და შეზღუდული (დღევანდელი ტერმინებით – კონსტიტუციური) მონარქიის მომხრეებს შორის, თუმცა მეფის მოწინააღმდეგეთა ერთი ნაწილი რესპუბლიკურ იდეებსაც იზიარებდა. ამავე დროს, ომს ჰქონდა რელიგიური ხასიათიც: პარლამენტის მომხრეები პროტესტანტიზმის უფრო რადიკალურ ვერსიებს ემხრობოდნენ (კერძოდ, მათ შეხედულებებზე დიდი გავლენას ახდენდნენ პურიტანები და პრესბიტერიანელები), მაშინ, როდესაც მეფის მიერ მხარდაჭერილი ინგლისის სახელმწიფო ანგლიკანური ეკლესია, მათი აზრით, ზედმეტად ახლოს იყო მათთვის საძულველ კათოლიციზმთან. ომი დამთავრდა მეფის სიკვდილით დასჯით და, საბოლოოდ, ევროპის პირველი სამხედრო დიქტატორის, ოლივერ კრომველის 5-წლიანი მმართველობით, რომლის სიკვდილსაც 1660 წელს მონარქიის რესტავრაცია მოჰყვა.

ამ დაპირისპირებაში ჰობსმა მეფე ჩარლზის, მაშასადამე, აბსოლუტური მონარქიის მხარე დაიკავა. მისი ცხოვრების მთავარი წიგნი, „ლევიათანი“, ამ პოლიტიკური პოზიციის სისტემური დაცვის მცდელობად შეიძლება მივიჩნიოთ. მას, როგორც მეფის მომხრეს, ინგლისში არ დაედგომებოდა და 1640 წელს საფრანგეთში გადაიხვეწა. სწორედ აქ გამოქვეყნდა პირველად მისი ყველაზე ცნობილი წიგნი. მაგრამ, მონარქის აბსოლუტური ძალაუფლების გამართლების მიუხედავად, ის მაინც მიუღებელი გახდა ტრადიციული მონარქისტებისთვის იმის გამო, რომ მეფის ძალაუფლებას მხოლოდ რაციონალისტური არგუმენტებით იცავდა და რელიგიას საერო მმართველობას უმორჩილებდა. ამიტომ საფრანგეთიდანაც მოუხდა გაქცევა და 1651 წელს ინგლისში დაბრუნდა.

მონარქიის რესტავრაციის შემდეგ მეფე ჩარლზ მეორე, მფარველობდა თავის ყოფილ მასწავლებელს და პენსიაც დაუნიშნა. მას უკვე ჰქონდა გამოჩენილი მოაზროვნის რეპუტაცია, თუმცა ბევრი მოწინააღმდეგე და მტერიც ჰყავდა. კერძოდ, სერიოზული პრობლემები შეექმნა, როცა ათეისტობა დასწამეს: ეს იმ დროს უაღრესად სახიფათო ბრალდება იყო. მან წარმატებით შეძლო თავის დაცვა, რაც მეფის მხარდაჭერასაც შეიძლება დავეუკავშიროთ, მაგრამ საეკლესიო წრეებთან დაძაბული ურთიერთობა სიცოცხლის ბოლომდე შერჩა. ჰობსის ბიოგრაფებს სხვადასხვა აზრი აქვთ მის რელიგიურ შეხედულებებზე: ზოგის აზრით, ათეისტი იყო და მხოლოდ სხვების თვალის ასახვევად ასაღებდა თავს ქრისტიანად, სხვები გულწრფელ მორწმუნედ მიიჩნევენ. თავის ტექსტებში ჰობსი საუბრობს ქრისტიანობაზე, როგორც ერთადერთ ჭეშმარიტ რელიგიაზე, მაგრამ, ამავე დროს, არასოდეს ასაბუთებს თავის პოლიტიკურ ან ფილოსოფიურ შეხედულებებს რელიგიური დოგმატების მეშვეობით, რაც უჩვეულო იყო ამ პერიოდის მოაზროვნისთვის.

* * *

თომას ჰობსის „ლევიათანმა“ რევოლუციური გავლენა მოახდინა პოლიტიკური აზრის განვითარებაზე. მან მკაფიოდ და ნათლად დასვა საკითხი: რისთვისაა

საჭირო სახელმწიფო ძალაუფლება? ან სხვაგვარად: რატომ უნდა დაემორჩილონ ადამიანები მთავრობას?

ეს მიდგომა შეიძლება განვასხვავოთ ანტიკური ფილოსოფიის ტრადიციისგან, რომელიც პოლიტიკურ ძალაუფლებას ნორმატიული, შეფასებითი კუთხით განიხილავდა. ეს ნიშნავდა ან პოლიტიკური ძალაუფლების სხვადასხვა ტიპის (მაგ., ტირანიის, არისტოკრატიის, ოლიგარქიის, დემოკრატიის) აღწერას და მათი ავტორიზაციის შეფასებას, ან სრულყოფილი, საუკეთესო მმართველობის წარმოსახვას, როგორც ეს, მაგალითად, პლატონმა გააკეთა თავის „სახელმწიფოში“. მაგრამ ამგვარ მსჯელობას ნაკლები კავშირი ჰქონდა რეალურ პოლიტიკასთან.

ისტორიული კონტექსტი: „მეფეთა საღვთო უფლება“ და მისი ოპონენტები

რეალობაში, ადამიანები საუკუნეების მანძილზე ემორჩილებოდნენ თავიანთ მმართველებს ნაწილობრივ ჩვევის, ტრადიციის, ნაწილობრივ კი დასჯის წინაშე შიშის გამო (ამის თქმა ხშირად დღესაც შეგვიძლია). თავის მხრივ, ტრადიციულ მმართველობას საფუძველს უმაგრებდა რელიგია, რომელიც ხალხს საერო ძალაუფლების – როგორც წესი, მონარქის, მეფის მორჩილებისკენ და ზოგადად, არსებული იერარქიული წყობის დაცვისკენ მოუწოდებდა. იდეოლოგიურად, ამან მიიღო „მეფეთა საღვთო უფლების“ კონცეფციის სახე: მეფეს ღვთის ნებით უკავია ტახტი, მონარქია ღვთის მიერ შექმნილი წესრიგის ნაწილია, ამიტომ ადამიანებს საერო ხელისუფალთა მორჩილება მართებთ. შესაბამისად, სამეფო ტახტი მჭიდრო კავშირში უნდა ყოფილიყო ეკლესიასთან, რადგან „მეფეთა საღვთო უფლების“ დადასტურებას და მთლიანად მონარქიული წესრიგის გამართლებას სწორედ ეკლესია ახდენდა.

დასავლეთ ევროპაში პროტესტანტიზმის გავრცელებამ და, აქედან გამომდინარე, რელიგიურმა კონფლიქტებმა, ასევე დაპირისპირებებმა რომის პაპსა და გაძლიერებულ მონარქიებს შორის ამ სისტემაში ბზარი გააჩინა. მეფობის მსურველნი ყოველთვის ებრძოდნენ ერთმანეთს ძალაუფლებისთვის, მაგრამ ამ ბრძოლას ჩვეულებრივ არ ჰქონდა იდეოლოგიური საფუძველი – უბრალოდ, ძლიერი იმარჯვებდა, ეკლესია კი მის გამარჯვებას ადასტურებდა, როგორც „ღვთის ნებას“. მდგომარეობა არსებითად იცვლება, თუ დაპირისპირებული მხარეები სხვადასხვა რელიგიურ შეხედულებებს წარმოადგენენ: მათ შეიძლება იმაზეც ჰქონოდათ განსხვავებული აზრი, თუ ძალაუფლების რომელ მსურველს აქვს მართვის „საღვთო უფლება“.

ამავე დროს, ევროპულ მონარქიებში დიდი ხნის მანძილზე მიმდინარეობდა ქიშპი, ერთი მხრივ, მონარქის, მეორე მხრივ კი, დიდგვაროვნებს შორის: ორივეს თავისი უფლებების და პრივილეგიების გაფართოება უნდოდა. ინგლისში 1215 წელს მეფემ და დიდგვაროვნებმა (ბარონებმა) ხელი მოაწერეს ქარტიას, „მაგნა ქარტას“, რომელიც ორივე მხარის უფლებებს ადგენდა და ამით ზღუდავდა მეფის ძალაუფლებას. მეფე ჯონმა ამ ქარტიას იძულებით მოაწერა ხელი და ისიც და მისი მემკვიდრეებიც ხშირად ცდილობდნენ მის დარღვევას, დიდგვაროვნები

კი, პირიქით, თავისი უფლებების დაცვას: „მაგნა კარტას“ ან „დიადი ქარტიის“ ტექსტს ხშირად უბრუნდებოდნენ და მას ხელახლა ადასტურებდნენ. ამ პროცესში ჩამოყალიბდა პარლამენტი, დიდგვაროვანთა საკრებულო, რომლის ძირითად უფლებამოსილებას გადასახადების დაწესება შეადგენდა, თუმცა ის ზოგადად დიდგვაროვანთა ინტერესებს წარმოადგენდა. ძლიერი მეფეების დროს პარლამენტი მეტწილად მორჩილად ასრულებდა მათ ნებას, მაგრამ ურჩობდა, როცა მეფე სუსტდებოდა. პარლამენტის მიდრეკილება დამოუკიდებელი ქმედებისკენ განსაკუთრებით გაიზარდა მას შემდეგ, რაც მას მიემატა ქვედა (თემათა) პალატა, რომელშიც შეძლებული, მაგრამ არა დიდგვაროვანი მოქალაქეები შედიოდნენ.

მნიშვნელობა ჰქონდა ადამიანთა განწყობის ცვლილებებსაც. მე-17 საუკუნე მეცნიერების და რაციონალისტური ფილოსოფიის განვითარების საუკუნე იყო. ბევრი განათლებული ადამიანისთვის ეკლესია აღარ შეადგენდა ჭეშმარიტების ერთადერთ წყაროს – მით უმეტეს, რომ გარშემო სხვადასხვა რელიგიური მიმართულება ებრძოდა ერთმანეთს. ადამიანები სულ უფრო ცდილობდნენ თავისი სიმართლის დამტკიცებას ლოგიკის, რაციონალური არგუმენტების მეშვეობით. ცხადია, ეს ახალი ტენდენცია შედარებით მცირე ელიტაზე ვრცელდებოდა, მაგრამ ეს საკმარისი იყო პოლიტიკის ბუნებაზე გავლენის მოსახდენად, რადგან ამ ელიტის განწყობებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა. პოლიტიკა და ფილოსოფია (ისევე როგორც პოლიტიკა და რელიგია) ერთმანეთისგან არ იმიჯნებოდა: ორივე კონკრეტული პოლიტიკური ძალების და პოზიციების გამართლებას ემსახურებოდა.

ინგლისის სამოქალაქო ომი (1642-51) ყველა ამ ტენდენციის გამოხატაველი და დამაგვირგვინებელი აღმოჩნდა. ომში დაპირისპირებულ მხარეებს წარმოადგენდნენ მეფე ჩარლზი, რომელსაც სურდა, პარლამენტის მნიშვნელობა შეემცირებინა, და პარლამენტი, რომელიც „დიადი ქარტიის“ სულისკვეთებიდან გამომდინარე, მეფის ძალაუფლების მაქსიმალურ შეზღუდვას ცდილობდა და ქვეშევრდომთა უფლებების გარანტიების შექმნას მოითხოვდა. დაპირისპირებამ გამოიწვია ქვეყნის დაყოფა მეფის და პარლამენტის მომხრეებად: ამ დაპირისპირებიდან ამოიზარდა ტორების და ვიგების, ანუ კონსერვატული და ლიბერალური პარტიები, რომელთაც დღესაც განსაზღვრავენ ბრიტანულ პოლიტიკას (მხოლოდ მე-20 საუკუნეში მიემატა მათ მესამე, ლეიბორისტული პარტია). თუმცა პარლამენტის მომხრეები მეფის ძალაუფლების შეზღუდვას და არა გაუქმებას ემხრობოდნენ, მათ შორის გაჩნდნენ რადიკალური ჯგუფები, რომლებიც რესპუბლიკურ იდეებსაც ქადაგებდნენ.

ამ ომს მნიშვნელოვანი რელიგიური კომპონენტიც ჰქონდა, ბევრი ადამიანი უპირველეს ყოვლისა რელიგიური მოტივით იღებდა მასში მონაწილეობას. ერთი საუკუნით ადრე, მეფე ჰენრი მე-8-ის დროს, ინგლისის ეკლესია გამოეყო და დაუპირისპირდა კათოლიკურს, რის შემდეგაც ანტიკათოლიციზმმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ინგლისური ეროვნული იდენტობის ჩამოყალიბებაში (თუმცა ინგლისში მაშინაც და ახლაც დარჩა მნიშვნელოვანი კათოლიკური უმცირესობა).

მაგრამ საუკუნეების მანძილზე საკამათო რჩებოდა, თუ სახელდობრ, რამდენად უნდა დაშორებოდა ინგლისი კათოლიციზმს რელიგიური დოგმატიზმისა და ლიტურგიის მხრივ. ინგლისის სახელმწიფო, ანგლიკანური ეკლესია (რომლის წინამძღოლიც მეფე იყო) პროტესტანტიზმის ნაირსახეობად ითვლება, მაგრამ უფრო ზედაპირულად განსხვავდებოდა კათოლიკურისაგან. არსებობდა სხვა მიმართულებები (პრესბიტერიანელობა, პურიტანობა და სხვ.), რომლებიც უფრო რადიკალურ რელიგიურ რეფორმაციას ემხრობოდა და მეფე ჩარლზს შეფარულ კათოლიკედ, ან კათოლიკეების მიმართ ზედმეტად ლმობიერად მიიჩნევდა. ამავე დროს, პროტესტანტები (განსაკუთრებით პურიტანები) უფრო მეტად ემხრობოდნენ მეფის ძალაუფლების შეზღუდვის და პიროვნების უფლებათა დაცვის იდეებს; ამერიკაში გადასახლებულმა დევნილმა პურიტანებმა გადამწყვეტი როლი ითამაშეს ამერიკაში რესპუბლიკური პრინციპების დამკვიდრებაში, რამაც საბოლოოდ ჩრდილოეთი ამერიკა მონარქიის საწინააღმდეგო რევოლუციამდე მიიყვანა.

როგორც დავაფუძნოთ ძალაუფლების ლეგიტიმურობა?

სწორედ ამ კონტექსტში მოღვაწეობდა თომას ჰობსი. მისი სიმპათიები მეფის აბსოლუტური ძალაუფლებისკენ იხრებოდა, თუმცა მას მეფის პარტიის ტიპური წარმომადგენლებისგანაც ბევრი რამ განასხვავებდა. ყველაზე მნიშვნელოვანი განსხვავება ის იყო, რომ ჰობსი არ ამართლებდა აბსოლუტურ მონარქიას მეფის „საღვთო უფლებით“. ამის მიზეზი შეიძლება იყოს ის, რომ ჰობსს ამოძრავებდა არა თავისთავად მეფის ძალაუფლების ერთგულება, არამედ იმის გარანტიების ძიება, რომ ქვეყანა გადარჩენოდა სამოქალაქო ომებს, რაც, როგორც ჰობსი საკუთარი თვალთა ხედავდა, აურაცხელი უბედურების მომტანი იყო. მეტიც, პოლიტიკური ძალაუფლების ლეგიტიმურობის (კანონიერების) დასაბუთება რელიგიური მოტივებით, შესაბამისად, პოლიტიკისა და რელიგიის აღრევა სახიფათოა: როგორც იმდროინდელი ევროპის გამოცდილება ადასტურებდა, ის რელიგიური ომების წყარო შეიძლება აღმოჩნდეს. საიდან ვიცით, რომ კონკრეტულად ეს მეფე სარგებლობს „საღვთო უფლებით“? მით უმეტეს, საიდან უნდა გავარკვეოთ, რომელი პოლიტიკური პარტიის გამარჯვება უნდა ღმერთს, თუ დაპირისპირებულ ძალებს სხვადასხვა რელიგიური შეხედულება აქვს და ერთნაირად გულწრფელად სწამს თავისი სიმართლის? რელიგია ვერ იქნება არბიტრი პოლიტიკის საკითხებში, როდესაც თავად რელიგიური ჭეშმარიტებები დგება ეჭვის ქვეშ და ბრძოლაში სხვადასხვა ეკლესიის მიმდევრები ერთვებიან. არბიტრი შეიძლება იყოს მხოლოდ თავად ღმერთი – მაგრამ ადამიანებს არ ძალუძთ, გაიგონ მისი ნება მიმდინარე პოლიტიკურ საკითხებზე.

ამიტომ ჰობსმა მიიღო ძალიან თამამი გადაწყვეტილება (რისთვისაც მოგვიანებით ათეისტობაც დააბრალეს, სამართლიანად თუ უსამართლოდ): პოლიტიკური ძალაუფლების ლეგიტიმურობის საკითხი საერთოდ არ დაეკავშირებინა რელიგიასთან. მაგრამ თუ არა საღვთო ჭეშმარიტება, რა უნდა იყოს ამოსავალი პოლიტიკური ძალაუფლების კანონიერების დასასაბუთებლად?

ჰობსის პასუხი ცალსახაა – ასეთი ამოსავალია ადამიანის ბუნება. პასუხი კითხვაზე, საჭიროა თუ არა ხელისუფლება, და სახელდობრ როგორი უნდა იყოს ის, უნდა გავცეთ იმისდა მიხედვით, თუ როგორი ბუნება აქვს ადამიანს და, შესაბამისად, როგორია მისი საჭიროებები და ინტერესები.

რომ გავიგოთ, სახელდობრ როგორი ბუნება აქვს ადამიანს, მას უნდა შევხედოთ ისეთ ვითარებაში, სადაც ის ყველაზე „სუფთა სახით“ ავლენს თავს. ასეთი, ჰობსის აზრით, ბუნებითი მდგომარეობაა, ანუ მდგომარეობა, სადაც ადამიანი შეზღუდული არაა არც სახელმწიფოს და არც რელიგიის დადგენილი ნორმებით და ინსტიტუტებით, სადაც ის მხოლოდ იმას აკეთებს, რაც თვითონ უნდა. ადამიანი ბუნებით მდგომარეობაში სრულიად თავისუფალია. თავისუფლება, ჰობსის აზრით, გარე იძულების არარსებობაა, ბუნებით მდგომარეობაში კი ადამიანს ვერაფერს ვერაფერს აიძულებს, განსხვავებით ცივილიზაციის შვილისგან, რომელიც სახელმწიფო ხელისუფლებით და მისი კანონებით, ასევე რელიგიის და მორალის ნორმებითაა შეზღუდული.

გარდა იმისა, რომ ადამიანი ბუნებით მდგომარეობაში თავისუფალია, ყველა მათგანი ერთმანეთის თანასწორიცაა, რადგან უთანასწორობა სახელმწიფოს მიერ დადგენილი და რელიგიით კურთხეული სოციალური წესრიგის ნაწილია. ის ფაქტი, რომ ადამიანები განსხვავდებიან თავისი ფიზიკური და გონებრივი უნარებით, ამ შემთხვევაში ნაკლებ მნიშვნელოვანია: ეს განსხვავებები არც ისე დიდია, რომ ერთმა ადამიანმა სხვებზე ბატონობა შეძლოს, ან ბატონობის დასაბუთებული პრეტენზია ჰქონდეს. თუნდაც ყველაზე ჭკვიანს და ღონიერს რამდენიმე სხვა ადამიანის გაერთიანება ადვილად აჯობებს.

რა ამოძრავებს ადამიანს ასეთ ვითარებაში? პირველ რიგში, ეს არის ძალადობრივი სიკვდილის შიში. ადამიანები რესურსებისთვის შეჯიბრის მდგომარეობაში არიან: ასეთი რესურსი შეიძლება იყოს საკვები, საუკეთესო მიწის ნაკვეთი, ლამაზი ქალი და ა. შ. რაკი ყველა თანასწორი და თავისუფალია, ყველას თანაბრად შეუძლია პრეტენზია განაცხადოს ამ რესურსების ფლობაზე, ეს კი ყველას ყველა სხვასთან კონფლიქტის, ომის მდგომარეობაში აქცევს. ასევე, კონფლიქტის მიზეზი შეიძლება იქცეს შიში და უნდობლობა სხვების მიმართ, ან პატივმოყვარეობა, სხვის ხარჯზე სახელის მოხვეჭის სურვილი. „ომი ყველასი ყველას წინააღმდეგ“ – ეს არის ყველაზე ცნობილი ფრაზა, რომელიც ადამიანთა ბუნებით მდგომარეობას ახასიათებს და რომელიც ხშირად პირველად ახსენდება ჰობსის ფილოსოფიის ხსენებაზე.

აქ ჰობსი მნიშვნელოვან დაზუსტებას აკეთებს: ომი ქვია არა მხოლოდ უშუალოდ ბრძოლის, ფიზიკური შერკინების მომენტს. ომი უკვე მაშინ გვაქვს, როდესაც სხვას მტრად მივიჩნევთ, როდესაც მასთან მშვიდობიანი თანაცხოვრების მყარი პირობები და გარანტიები არ არსებობს. თუ ასეა, უნდობლობა ნებისმიერ მომენტში შეიძლება გადავიდეს ფიზიკურ დაპირისპირებაში, ამიტომ ადამიანი მუდამ სიკვდილის შიშის წინაშეა.

შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ასეთი „ბუნებითი“ ადამიანი ცხოველს ჰგავს: გადარჩენისთვის ბრძოლა ხომ ცხოველთა სამყაროს ძირითადი პრინციპია. მაგრამ არსებობს მნიშვნელოვანი განსხვავება: ცხოველთა ქცევა დაპროგრამებულია ხისტი ინსტინქტებით, ხოლო ადამიანს აქვს გონება, რითაც მას შეუძლია, თავისუფლად მიიღოს გადაწყვეტილებები როგორც მოკლე, ისე გრძელვადიანი ინტერესებიდან გამომდინარე.

როგორია ადამიანის ქმედების სტრატეგია ბუნებით მდგომარეობაში? ის არავის უნდა ენდოს, რადგან იცის, რომ მას არავინ ენდობა. მან იცის, რომ სხვა შეიძლება ნებისმიერ მომენტში თავს დაესხას, ამიტომ თავად უნდა დაასწროს თავდასხმა. დღეს ამას უდანაშაულო ადამიანის მიმართ აგრესიას ვუწოდებდით და მორალურად დავგმობდით, მაგრამ ჰობსის აზრით, ბუნებით ადამიანს ასეთ ქცევას ვერ დავუწუნებთ. ეს ქმედება რაციონალურია, როგორც საკუთარ თავდაცვაზე ზრუნვა, თავდაცვის უფლება კი ყველას აქვს. ასევე რაციონალურია და, მაშასადამე, გამართლებული ადამიანის მცდელობა, სხვაზე გაბატონდეს, სხვა დაიმონოს, ყველაზე ძლიერის რეპუტაცია მოიპოვოს, თუ ეს მისი უსაფრთხოების ღონეს გაზრდის. იმ ნორმებს, რასაც ცივილიზებული ადამიანი მორალს უწოდებს, ბუნებრივ მდგომარეობაში ძალა არა აქვს, ამიტომ არა გვაქვს საფუძველი, მისი აგრესიული ქცევა გავკიცხოთ.

სხვა სიტყვებით, საკუთარ უსაფრთხოებაზე ზრუნვა ადამიანის ყველაზე ძირეული „ბუნებითი უფლებაა“. ეს იგივეა, რასაც დღეს „ადამიანის უფლებებს“ ვუწოდებთ: ადამიანს ამ უფლებას ვერ წავართმევთ, რადგან ის მისი ბუნებიდან გამომდინარეობს. ოღონდ, ბუნებით მდგომარეობაში ამ უფლების გამოყენება ლოგიკურად გულისხმობს სხვაზე, უდანაშაულო ადამიანზე თავდასხმას ყოველგვარი პროვოკაციის გარეშე: სრულიად საკმარისია ეჭვი, შიში, რომ იმ სხვას ჩემზე თავდასხმა უნდა.

მაგრამ პრობლემა ისაა, რომ რაც გინდა გამჭრიახი, გაბედული და ძლიერი იყოს ადამიანი, შეუძლებელია, მან ბუნებით მდგომარეობაში თავისი სიცოცხლის დაცულობის დამაკმაყოფილებელ ღონეს მიაღწიოს: ყოველთვის შეიძლება გამოჩნდეს სხვა, ვინც თავს დაესხმება, და ასეთი თავდასხმა იმ სხვისი ბუნებითი უფლების განხორციელება იქნება. ბუნებით მდგომარეობაში შეუძლებელია ეკონომიკური კეთილდღეობაც, რადგან საკუთრების უფლება არ არსებობს. რა აზრი აქვს თესვას, თუ არ იცი, იცოცხლებ თუ არა მოსავლის აღებამდე, ან შენს ნაშრომს სხვა ხომ არ მიითვისებს? ამიტომ „კაცის ცხოვრება ეულია, ღარიბი, მწარე, ცხოველური და მოკლე.“

ბუნებითი კანონი და საზოგადოებრივი ხელშეკრულება

რაკი ადამიანს, როგორც რაციონალურ არსებას, თავისი გრძელვადიანი ინტერესის გათვლაც შეუძლია, მას შეუძლია და ევალება გაიაზროს, რომ მის ინტერესებშია პრინციპულად სხვა მდგომარეობის მიღწევა, სადაც მისი სიცოცხლე და საკუთრება სტაბილურად დაცული იქნება. ასეთია სახელმწიფო, როდესაც,

ხდება, ასე ვთქვათ, შიშის ცენტრალიზაცია: თითოეულს ეშინია არა თითოეული სხვის, არამედ ყველას ეშინია ერთის, ხელისუფლების, სუვერენის, ანუ ისეთი ძალის, რომელსაც დედამიწაზე სხვა უფროსი აღარ ჰყავს. ასეთ შემთხვევაში ადამიანები ერთმანეთს აღარ ესხმიან თავს, ხოლო იმ ერთს – ხელისუფლებას, ასევე არა აქვს მოტივი, თავს დაესხას რიგით ადამიანს, რადგან მისი ძალა განუზომლად აღემატება ინდივიდისას და მისგან საფრთხე არ ემოქმედება (თუ, რა თქმა უნდა, ინდივიდი საკუთარი ინიციატივით არ აუჯანყდა). ამიტომ, სახელმწიფოში ადამიანის ცხოვრება გაცილებით უფრო უსაფრთხოა, ვიდრე ბუნებით მდგომარეობაში.

რაკი სახელმწიფოში ცხოვრების უპირატესობა თავისთავად ცხადი, მარტივი ჭეშმარიტებაა, ადამიანები ერთმანეთს უთანხმდებიან ანუ დებენ ხელშეკრულებას, რომ ყველა ემორჩილება ერთ უზენაეს ძალას. ამ შეთანხმებით თითოეული ადამიანი უარს ამბობს ბუნებით თავისუფლებაზე, თავს დაესხან მეორეს – სამაგიეროდ, საკუთარი სხეულის, ოჯახის, საკუთრების უსაფრთხოებას მოიპოვებს. როგორც მე სხვას არ დავესხმები თავს სახელმწიფოს შიშით, ამავე მიზეზით არც სხვისგან ველი აგრესიას. თავისუფლების დათმობა აუცილებელი საფასურია, რასაც ჩვენს უსაფრთხოებაში ვიხდით: სხვანაირად არც სხვა დათმობს უფლებას, სურვილისამებრ თავს დაგვესხას.

მნიშვნელოვანია, რომ ამ ხელშეკრულების დადებისას ადამიანები ბუნებით კანონს ემორჩილებიან. ოღონდ ეს არ არის „კანონი“ ამ სიტყვის ჩვეული აზრით: მას ვილაც სხვა არ იღებს და შემდეგ დასჯის შიშით ან ვილაცის პატივისცემის გამო არ გვაიძულებს მის შესრულებას. ჰობსის „ბუნებითი კანონი“ კანონია, იმიტომ რომ რაციონალურია, ანუ ჩვენივე ინტერესების გათვლას ემყარება. ის გვეუბნება, რომ ჩვენ ყველაფერი უნდა გავაკეთოთ საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად; ხოლო საუკეთესო, რაც კი ამ მიზნით შეიძლება მოვიმოქმედოთ, ბუნებითი მდგომარეობიდან გამოსვლა და, საზოგადოებრივი ხელშეკრულების დადებით, სამოქალაქო ანუ სახელმწიფოებრივ მდგომარეობაში გადასვლაა. თუ არსებობს არჩევანი სახელმწიფოში და ბუნებრივ მდგომარეობაში ცხოვრებას შორის, შეუძლებელია, საღად მოაზროვნე ინდივიდმა მეორე აირჩიოს, რადგან ეს მისივე სიცოცხლეს ჩააგდებდა საფრთხეში. აშკარად უგუნური, საკუთარი ინტერესების საპირისპირო ქცევა ბუნების კანონის დარღვევაა.

აქ საჭიროა, განვმარტოთ სიტყვა „კანონის“ ორი სხვადასხვა მნიშვნელობა. როდესაც ვწყვეტთ, დავემორჩილოთ საერო ხელისუფლებას, ამით ვიღებთ ვალდებულებას, დავემორჩილოთ ყველა კანონს, რომელსაც ეს ხელისუფლება მიიღებს. ამ უკანასკნელი ტიპის კანონები (მათ „პოზიტიურ კანონებს“ ან „კანონმდებლობას“ ვუწოდებთ) ემყარება კანონმდებლის (მეფის, პარლამენტის) ნებას, რომელსაც, თავის მხრივ, შეიძლება სხვადასხვა მოტივი წარმართავდეს: პოლიტიკური ინტერესი, კონკრეტული ადამიანების წარმოდგენა სამართლიანობაზე (იდეოლოგია) და ა.შ. ესენი არსებითად განსხვავდება ბუნებითი კანონებისაგან, რადგან ეს უკანასკნელნი კონკრეტულ კანონმდებელზე დამოკიდებული არ არის:

ისინი ლოგიკურად გამომდინარეობს ადამიანის ბუნების რაციონალური განხილვიდან. პოზიტიურ კანონმდებლობას უნდა დავემორჩილოთ, მაგრამ ამას ვაკეთებთ იმის გამო, რომ ბუნებით კანონს ვემორჩილებით: ეს უკანასკნელი ლოგიკურად პირველადია.

ამასთან, ჰობსი საგანგებოდ უსვამს ხაზს, რომ არ შეიძლება, საზოგადოებრივი ხელშეკრულების ძალა მხოლოდ რაციონალურ ინდივიდებს შორის შეთანხმებაზე დავიყვანოთ. ეს მეტისმეტად გულუბრყვილო იქნებოდა. ელემენტარული გამოცდილება გვეუბნება, რომ ადამიანებმა შეიძლება აღარ დაიცვან მათ მიერ დადებული შეთანხმებები (ანუ პირი გატეხონ), თუ ჩათვლიან, რომ ეს მათ თუნდაც მოკლევადიან სარგებელს მოუტანს. რაკი ეს ყველასათვის ცხადია, ადამიანები არც დადებენ ხელშეკრულებას (განსაკუთრებით ისეთ სერიოზულ საკითხზე, რაც მათ სიცოცხლესა და სიკვდილს უკავშირდება), თუ არ ექნათ გარანტია, რომ მის პირობებს მართლაც ყველა შეასრულებს. ამ აზრს ჰობსი გამოთქვამს მესამე ბუნებითი კანონით: „ადამიანები ასრულებენ დადებულ ხელშეკრულებას“. ამ შემთხვევაში ის იმეორებს სამართლის ძველთაძველ პრინციპს, რომელიც ლათინურად გამოითქმის სიტყვებით *pacta sunt servanda*, „ხელშეკრულებები უნდა შესრულდეს“.

ეს აზრი შეიძლება, მეტისმეტად მარტივად და ბანალურად მოგვეჩვენოს, მაგრამ ჰობსი ამით ხაზს უსვამს ძალზე მნიშვნელოვან გარემოებას: ხელშეკრულების დადების ნება ერთია (თუნდაც მისი დადების მომენტში მხარეები აპირებდნენ მის კეთილსინდისიერად შესრულებას), შესრულების გარანტია – სულ სხვა. პრაქტიკულად ეს ნიშნავს, რომ ხელშეკრულების დადებას არა აქვს აზრი, თუ მის დამრღვევს სასჯელი არ ემუქრება. აი, სწორედ აქ შემოდის ყველაზე ცხადად სახელმწიფოს, როგორც იძულების ლეგიტიმური უფლების მქონე მოქმედი პირის, აუცილებლობა. სახელმწიფო ხელშეკრულებით იქმნება, მაგრამ, ამავე დროს, ეს ის ძალაა, რომელიც ამ და ნებისმიერი სხვა დადებული ხელშეკრულების დაცვას უზრუნველყოფს. სახელმწიფოს შეიძლება სხვა ფუნქციებიც ჰქონდეს, მაგრამ ეს ძირითადია. ამ ფუნქციის წარმატებით შესასრულებლად მას უნდა ჰქონდეს იძულების ადეკვატური მექანიზმები, რომ მას, სასჯელის შიშით, ვერავინ გაუწიოს წინააღმდეგობა.

შესაბამისად, ჰობსის აზრით, სახელმწიფოს ჩამოყალიბებამდე, ანუ ბუნებით მდგომარეობაში, აზრი არა აქვს სამართალზე საუბარს. აქ მნიშვნელოვანია შევნიშნოთ, რომ ჰობსი ერთმანეთისგან პრაქტიკულად არ ასხვავებს ზნეობრივ, მორალურ რეგულაციებს, რომლებიც არა სახელმწიფოს, არამედ ინდივიდის სინდისის, რელიგიის და საზოგადოებრივი აზრის სფეროა (ანუ სასჯელი ამორალური ქმედებისთვის შეიძლება იყოს სინდისის ქენჯნა, ღვთის რისხვა ან საზოგადოების გაკიცხვა), და სახელმწიფოს მიღებული კანონებით დადგენილ ნორმებზე, რომელთა შეუსრულებლობისთვის ინდივიდს სახელმწიფო სჯის. მისთვის მნიშვნელოვანი იყო იმის ხაზგასმა, რომ რაიმე ნორმის აბსტრაქტულ განცხადებას (მაგალითად: „არა კაც კლა“), არავითარი აზრი არა აქვს, თუ არ არსებობს ძალა,

რომელიც მის დაცვას უზრუნველყოფს. ასეთი კი მხოლოდ და მხოლოდ სახელმწიფო შეიძლება იყოს.

რამდენად აქვს კავშირი რეალობასთან ბუნებითი მდგომარეობის და საზოგადოებრივი ხელშეკრულების ცნებებს?

ძნელია, ჰობსის დებულება საზოგადოებრივი ხელშეკრულების შესახებ პირდაპირი აზრით გავიგოთ, ანუ წარმოვიდგინოთ, რომ ადამიანთა დიდი მასა, რომელიც მანამდე ერთმანეთთან ბრძოლაში იყო ჩართული, ერთ მშვენიერ დღეს სადღაც იკრიბება და ხელს აწერს დოკუმენტს, რომლის ძალითაც ადამიანები ქმნიან სახელმწიფო ძალაუფლების კონკრეტულ სისტემას და იღებენ ვალდებულებას, დაემორჩილონ მას. ასეთი ქმედების ზუსტ ისტორიულ ანალოგს ვერ მოვძებნით. ამიტომ ადვილია, საზოგადოებრივი ხელშეკრულების თეორია ასეთი წესით გავაკრიტიკოთ. მაგრამ ჰობსის ტექსტი არ გულისხმობს ასეთ სწორხაზოვან გაგებას. არ არის აუცილებელი, რომ ის ისტორიული ევოლუციის თუნდაც სქემატურ წარმოდგენად გავიაზროთ; აქ უფრო ნაბიჯების ლოგიკურ თანმიმდევრობასთან გვაქვს საქმე, რითაც სახელმწიფოს არსებობის გარდუვალი საჭიროება, მაშასადამე, მისი ლეგიტიმურობაც საბუთდება.

ამ ლოგიკის განსამარტად ჰობსი დაწვრილებით აღწერს, თუ რას გულისხმობს „ხელშეკრულების“ ცნებაში: ნებისმიერი ხელშეკრულებით ხელს ვიღებთ რაღაც უფლებაზე (ამ შემთხვევაში – შეუზღუდავ თავისუფლებაზე, სადაც თავისუფლებაში უპირველეს ყოვლისა ძალადობის უფლება იგულისხმება), გადავცემთ ამ უფლებას სხვას (სახელმწიფოს), სამაგიეროდ კი ვიღებთ კონკრეტულ სარგებელს (პირად უსაფრთხოებას). ამ მსჯელობიდან გამომდინარეობს პასუხი კითხვაზე, რატომ უნდა დავემორჩილოთ სახელმწიფოს, ან რა უფლებით შეიძლება, ხელისუფლებამ მოგვთხოვოს მისი მორჩილება. სახელმწიფოს ვემორჩილებით, რადგან ეს ჩვენსავე ინტერესებშია, რადგან სახელმწიფოს ჩვენთვის კონკრეტული სარგებელი – უსაფრთხოება, სტაბილურობა მოაქვს. არ არსებობს ხელისუფლება იძულების მექანიზმების გარეშე, მაგრამ საბოლოო ჯამში, ის ადამიანების ნებაყოფლობით და გააზრებულ მორჩილებას ემყარება.

თუმცა ჰობსის ტექსტი ძნელია სწორხაზოვნად წავიკითხოთ, როგორც ბუნებითი მდგომარეობიდან სამოქალაქოზე გადასვლის ისტორიული პროცესის აღწერა, ეს არ ნიშნავს, რომ მის მიერ წარმოდგენილი ცნებები წმინდა ფიქციაა და რეალობაში მათ არაფერი შეესაბამება. ჰობსი თავად ასახელებს ბუნებითი მდგომარეობის ორ რეალურ მაგალითს. ერთია ველური ტომების (მაგალითად, ამერიკელი ინდიელების) ცხოვრება – ჰობსისდროინდელ ინგლისში უკვე არსებობდა გარკვეული ცოდნა მათ შესახებ. მეორე მაგალითია მეფეებს, ან სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობა. ის შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, როგორც ომი ყველასი ყველას წინააღმდეგ: არა იმ აზრით, რომ ასეთი ომი უწყვეტად მიმდინარეობს, არამედ იმ აზრით, რომ რაკი არ არსებობს საერთაშორისო მშვიდობის უზრუნველყოფი მყარი მექანიზმები, პერიოდული ომები გარდუვალია. ქვეყნებს

არა ჰყავთ ისეთი საერთო ინსტანცია, როგორც ადამიანებს აქვთ სახელმწიფოს სახით: არ არსებობს მსოფლიო პოლიცია, რომელიც საერთაშორისო წესრიგის დამრღვევებს შეაჩერებს და დასჯის. ამიტომ, აქ მხოლოდ ძალას აქვს მნიშვნელობა, შეთანხმებები კი დროებითია. ჰობსის მოძღვრებას „ბუნებითი მდგომარეობის“ შესახებ დღესაც აქვს გავლენა საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიაზე, კერძოდ იმ სკოლაზე, რომელსაც „რეალისტურს“ უწოდებენ.

თუმცა, „ბუნებითი მდგომარეობის“ მაგალითად შეგვიძლია ჩავთვალოთ (რადაც ზომით მაინც) ის ვითარება, რაშიც ჰობსის სამშობლო, ინგლისი, თითქმის ათი წლის მანძილზე იმყოფებოდა. სამოქალაქო ომი ნიშნავს ვითარებას, როდესაც ქვეყანაში არ არსებობს ერთი ხელისუფლება, რომლის კანონიერებას ყველა ეთანხმება: მიმდინარეობს ბრძოლა იმისთვის, თუ ვის „ეკუთვნის“ ასეთი უფლებამოსილება. შესაბამისად, თუ ინდივიდი თავდასხმის ობიექტი ხდება, ან თავდასხმის საფრთხე უდგება, მან არ იცის, ვის მიმართოს თავის დასაცავად. ასე რომ, დებულება, რომელსაც ჰობსი თავგამოდებით იცავს: რომ მყარი სახელმწიფო ხელისუფლების არსებობას ყოველთვის ჯობია ბუნებითი მდგომარეობას, შეიძლება ჰობსის პირად გამოცდილებასაც დავუკავშიროთ.

ერთი შეხედვით, კიდევ უფრო აბსტრაქტული ჩანს „საზოგადოებრივი ხელშეკრულების“ ცნება. მაგრამ თანამედროვე დემოკრატიული ქვეყნების კონსტიტუციები მისი პირდაპირი ანალოგია. კონსტიტუცია თავისი არსით სხვა არაფერია, თუ არა მოქალაქეთა შეთანხმება ქვეყნის პოლიტიკურ მოწყობაზე. ცხადია, პრაქტიკულად შეუძლებელია, თითოეულმა მოქალაქემ თანაბრად მიიღოს მონაწილეობა ამ შეთანხმებას შემუშავებაში: მოქალაქეები ამას თავისი წარმომადგენლების მეშვეობით აკეთებენ. მაგრამ ეს არ ცვლის საქმის არსს: თანამედროვე დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემების ლეგიტიმურობა ემყარება მოქალაქეთა თანხმობას, დაიცვან კონკრეტული წესები, რომლებიც ქვეყნის კონსტიტუციაშია ფიქსირებული. ჰობსის აღწერილი სახელმწიფო საკმაოდ შორსაა თანამედროვე ლიბერალური დემოკრატიისგან, მაგრამ მან მკაფიოდ ჩამოაყალიბა ძირითადი პრინციპი: სახელმწიფო ძალაუფლების ლეგიტიმურობა ემყარება რიგითი ადამიანების შეგნებულ გადაწყვეტილებას, დაემორჩილონ მის დადგენილ წესებს, ამ გადაწყვეტილებას კი ისინი იმიტომ იღებენ, რომ სახელმწიფოსგან კონკრეტულ სარგებელს ელიან.

სახელმწიფო და მისი უფლებები

ჰობსის წიგნის სათაური, „ლევიათანი“, სახელმწიფოზე მის წარმოდგენას გამოხატავს. ძველ აღთქმაში ასე ჰქვია ზღვის ურჩხულს: როგორც ჩანს, ის იმ ნიშნით გახდა სახელმწიფოს სიმბოლო, რომ ადამიანებს შიშის ზარს სცემს. ამავე დროს, ჰობსი სახელმწიფოს „მოკვდავ ღმერთს“ უწოდებს: ის „მოკვდავია“ იმიტომ, რომ ძალაუფლების მატარებლები ჩვეულებრივი მოკვდავი ადამიანები არიან, და სახელმწიფოები შეიძლება დაინგრეს გარე მტრის ან შიდა არეულობის შედეგად, როგორც ეს ისტორიაში არაერთხელ მომხდარა. მაგრამ ინდივიდებს,

ქვეშევრდომებს სახელმწიფოს მიმართ იმგვარივე მოწიწება და მორჩილება მართებთ, როგორც ღმერთის მიმართ.

თუმცა, ამ მეტაფორას თავისი საზღვრები აქვს. რაკი სახელმწიფო ადამიანთა შორის დადებული ხელშეკრულების ძალით შეიქმნა და, თავის საწყისში, ამ ადამიანთა ნებას ემყარება, ის მათი წარმომადგენელია. ეს ნიშნავს, რომ სახელმწიფოსთვის ჩვენი უფლებების გადაცემით ჩვენ მოვახდინეთ მისი ქმედებების ავტორიზება, ანუ მისი ქმედებები იგივე ჩვენი ქმედებებია. მაშასადამე, თუ სახელმწიფოს დავუპისრიპირდით, რაღაც აზრით საკუთარ თავსვე ვუპირისპირდებით.

სიტყვა „ჩვენი“ ამ შემთხვევაში აღნიშნავს იმ ადამიანთა ერთობლიობას, ვინც საზოგადოებრივი ხელშეკრულებით ერთი ხელისუფლის, ანუ სუვერენის მორჩილების პირობა დადო. ამით ადამიანთა ეს სიმრავლე იქცევა ერთ მთლიანობად: დღეს ასეთ მთლიანობას პოლიტიკურ ერს, ნაციას, ხალხს ვუწოდებთ. ოღონდ ეს მთლიანობა მხოლოდ იმდენად არსებობს, რამდენადაც ის წარმოდგენილია ერთი ხელისუფლებით. სუვერენის ქმედება გაიგივებულია ხალხის, ერის, ქვეშევრდომთა თუ მოქალაქეთა ერთობლიობის ქმედებასთან. ამას დღესაც ხშირად ვამბობთ: თუ გვესმის, რომ „ამერიკამ ჯარები შეყვანა ერაყში“, ან „საფრანგეთმა ხელშეკრულება დაუდო არგენტინას“, ვგულისხმობთ, რომ კონკრეტული ქმედებები უშუალოდ ამ ქვეყნის მთავრობებმა განახორციელეს, მაგრამ ეს მათი ერების, ხალხების სახელით გააკეთეს. შესაბამისად, ხელშეკრულება სავალდებულოა ამ ერებისთვის, და არა მხოლოდ მთავრობებისთვის, რომლებიც ხვალ შეიძლება შეიცვალოს.

კონკრეტულად როგორია ხალხის წარმომადგენელი, ანუ მთავრობა, სხვა საკითხია, მაგრამ მაინც საჭიროა, დავაზუსტოთ: ის შეიძლება იყოს ერთი პიროვნება, ან საკრებულო. პირველ შემთხვევაში პოზსი გულისხმობდა მეფეს, თუმცა ჩვენ შეგვიძლია, ასეთად ხალხის მიერ არჩეული პრეზიდენტიც წარმოვიდგინოთ. რაც შეეხება საკრებულოს, ის იგივეა, რაც პარლამენტი. მნიშვნელოვანია, აღინიშნოს, რომ, როცა პარლამენტი ხმათა უმრავლესობით გადაწყვეტილებას მიიღებს, ეს მთლიანად ამ პარლამენტის ნებად ითვლება: პარლამენტი, როგორც ძალაუფლების ინსტიტუტი ერთია, მიუხედავად იმისა, რამდენი ადამიანი (ან პარტია, ფრაქცია) შედის მასში.

იგივე ლოგიკა ვრცელდება ხალხის და ხელისუფლების ურთიერთობაზეც. საზოგადოებრივ ხელშეკრულებაში მონაწილეობით ინდივიდი ახდენს ხელისუფლების ყველა ქმედების და გადაწყვეტილების ავტორიზაციას, მიუხედავად იმისა, ეთანხმება თუ არა მათ. თანამედროვე მაგალითები რომ მოვიშველიოთ, პრეზიდენტის გადაწყვეტილება ჩემი გადაწყვეტილებაცაა, მიუხედავად იმისა, მომწონს თუ არა ის, ან მივეცი თუ არა მას ხმა არჩევნების დროს; ისევე, როგორც პარლამენტის გადაწყვეტილება ყველა მისი დეპუტატის გადაწყვეტილებაა, მიუხედავად იმისა, მისცა თუ არა მან მას ხმა (და, ამასთანავე, ყველა მოქალაქის გადაწყვეტილებაა, მიუხედავად იმისა, მისცა თუ არა მან ხმა მოცემულ საპარლამენტო უმრავლესობას).

სახელმწიფოს ძალაუფლება აბსოლუტურია, ანუ არ არის შეზღუდული. რაკი შევთანხმდით, რომ ძალის გამოყენების უფლება მთლიანად მისთვის გადაგვეცა, ესე იგი ის მთლიანად მას ეკუთვნის. გარდა ამისა, მესამე ბუნებითი კანონის ძალით („ადამიანები ასრულებენ დადებულ ხელშეკრულებას“) ჩვენ აღარ შეგვიძლია, გამოვიდეთ ამ ხელშეკრულებიდან და დავიბრუნოთ ის თავისუფლება, რაც თავდაპირველად გვქონდა (ისევე, როგორც არ შეგვიძლია დავდოთ სხვა ანალოგიური ხელშეკრულება, რაკი უკვე არსებულით ვართ შებოჭილი). თუკი ვინმე შეეცდება სამოქალაქო ხელშეკრულებიდან გამოსვლას, ის ამით ავტომატურად უბრუნდება ბუნებით მდგომარეობას, ეს კი ნიშნავს, რომ აღარ არის დაცული ძალადობისგან არა მხოლოდ სახელმწიფოს, არამედ ნებისმიერი სხვა ადამიანის მხრიდან. მეტიც, რაკი მე სახელმწიფოს ქმედებების ავტორიზაცია მოვახდინე, ეს იმასაც ნიშნავს, რომ როდესაც სახელმწიფო საჭიროდ ჩათვლის ჩემს დასჯას რაიმე ქმედების გამო, ის ამას ჩემგან წინასწარ მიღებული თანხმობით გააკეთებს, ანუ ეს არსებითად იმის ეკვივალენტურია, რომ მე ვსჯი საკუთარ თავს (ჰობსის სიტყვებით, მე „ჩემი სასჯელის მფლობელი ვარ“).

ის, რომ ხელისუფლება ხელშეკრულების ძალით არსებობს, ჰობსისთვის არავითარ შემთხვევაში არ ნიშნავს, რომ ის ანგარიშვალდებულია ხალხის წინაშე. ამის გასაგებად მნიშვნელოვანია იმის ხაზგასმა, რომ ხელშეკრულება იდება ინდივიდებს შორის იმაზე, რომ დაემორჩილონ ერთსა და იმავე სუვერენს, და არა სუვერენსა და ქვეშევრდომებს შორის. ამ განსხვავების ხაზგასმა აუცილებელია, რადგან თუ დავუშვებთ, რომ ხელისუფლება ხალხთან დადებული ხელშეკრულების ფარგლებში მოქმედებს, მაშინ ხალხს შეუძლია, „გაუწყვიტოს“ ეს ხელშეკრულება, ანუ აუჯანყდეს, თუ, მისი აზრით, ხელისუფლება ხელშეკრულების პირობებს დაარღვევს.

ჰობსის აზრით, ასეთი ხელშეკრულების დაშვება აბსურდია, რადგან ეს პრაქტიკულად შეუძლებელია. სუვერენი ვერ დაუდებს ხელშეკრულებას „ხალხს“, რადგან სანამ არ არსებობს სახელმწიფო, არ არსებობს ხალხი, როგორც ერთი მთლიანობა. მთლიანობად მას მხოლოდ მთავრობით წარმოდგენილობა აქცევს: ამის გარეთ არსებობენ მხოლოდ ინდივიდები ერთმანეთთან კავშირის გარეშე და არავის აქვს უფლება მთლიანად ხალხის სახელით ილაპარაკოს. ანუ, იმ მომენტისთვის, როდესაც ხალხი შეიძლება ერთ მთელად, წარმოვიდგინოთ, მას უკვე ჰყავს ხელისუფალი და აქვს მისი მორჩილების ვალდებულება, ხოლო ამ უკანასკნელის ყოველი ქმედება ავტორიზებულია ქვეშევრდომთა მიერ. აქედან გამომდინარე, ქვეშევრდომებს ვერ ექნებათ კანონიერი პრეტენზია, რომ ხელისუფლება არ ასრულებს მოვალეობებს მათ წინაშე: ასეთი მოვალეობა არსადაა ფიქსირებული, მხოლოდ ქვეშევრდომებს აქვთ მოვალეობა, სუვერენს დაემორჩილონ. ის, ვინც უჯანყდება სუვერენს, ხელშეკრულებას არღვევს არა მასთან (რაკი ასეთი არც ყოფილა), არამედ ყველა სხვა ადამიანთან, ვისაც საერთო მმართველობის მორჩილებაზე შეუთანხმდა.

ლოგიკურად, არსებობს სხვა შესაძლებლობა: ხელისუფლებამ ხელშეკრულება დაუდოს თითოეულ ინდივიდს ცალ-ცალკე. მაგრამ ესეც ჰობსს უაზრობად მიაჩნია, რადგან სუვერენი ყველა ქვეშევრდომზე ახორციელებს ძალაუფლებას და ვერ ექნება განსხვავებული ურთიერთობა თითოეულ მათგანთან. შეიძლება ზოგიერთი ინდივიდი კმაყოფილი აღმოჩნდეს ხელშეკრულების შესრულებით, ზოგიერთი კი არა, რაც კიდევ უფრო აბსურდულს გახდის სიტუაციას.

მაგრამ მთავარი, პრაგმატული არგუმენტი ჰობსისთვის ისაა, რაც ზემოთ უკვე ვახსენეთ: თავისთავად „ხელშეკრულება მხოლოდ სიტყვა და ამონასუნთქია“ ანუ მას აზრი არა აქვს, თუ არ იარსებებს ძალა, რომელიც მის შესრულებას უზრუნველყოფს. ასეთი მხოლოდ სუვერენი შეიძლება იყოს. მაგრამ სახელმწიფოს მხოლოდ იმიტომ შეუძლია, ხელშეკრულების არბიტრის ფუნქცია შეასრულოს, თუ თვითონ არ არის ამ ხელშეკრულების მხარე, თუ მას გარედან და ზემოდან უყურებს. თუ თავად სუვერენს ხელშეკრულების მხარედ წარმოვიდგენთ, ვინ უნდა განსაჯოს, ასრულებს თუ არა ის ხელშეკრულების პირობებს? როგორც კი სუვერენის უფლებამოსილებას ეჭვის ქვეშ დავაყენებთ, ამით საფუძველს ვაძლევთ ყველანაირ ხელშეკრულებას და ვუბრუნდებით ბუნებით მდგომარეობას, სადაც ძალის გარდა, სხვა არგუმენტი არ არსებობს. ასეთ რამეს კი ჭკუათმყოფელი ადამიანი ვერ მოინდომებს.

ჰობსისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, გააბათილოს კიდევ ერთი საფუძველი, რითაც ინდივიდმა შეიძლება ხელისუფლების მიმართ დაუმორჩილებლობა გაამართლოს, სახელდობრ, რელიგიური რწმენა. ადამიანმა შეიძლება თქვას, რომ უფრო ღიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ღმერთთან დადებულ ხელშეკრულებას და ვერ უერთგულებს საერო ხელისუფლებას, თუ ეს უკანასკნელი ამ უფრო მაღალ მოვალეობასთან წინააღმდეგობაში შევა. ეს ჰობსის დროს მეტად აქტუალური თემა იყო, რადგან მეფე ჩარლზის წინააღმდეგ ჯანყს ბევრი ადამიანი სწორედ რელიგიური მოტივით შეუერთდა. ჰობსის არგუმენტი ამ შემთხვევაში ისაა, რომ „ღმერთთან ხელშეკრულება“ სინამდვილეში თვალთმაქცობაა, ტყუილია. მოკვდავ ადამიანს არ შეუძლია ღმერთთან ურთიერთობის დამყარება, ასეთი „კონტაქტი“ მხოლოდ სამღვდელოების მეშვეობით მყარდება, ანუ, რეალურად, ადამიანი კონკრეტული ეკლესიის ერთგულების მომიზეზებით უპირისპირდება ხელისუფლებას. მაგრამ როგორ უნდა დაამტკიცოს რომელიმე ეკლესიამ, რომ სწორედ მას აქვს კავშირი „ჭეშმარიტ ღმერთთან“, როდესაც ისეთივე პრეტენზიით გამოდის სხვა ეკლესიაც, კერძოდ ის, რომელიც სუვერენს უჭერს მხარს?

ამიტომ ჰობსი ემხრობოდა სახელმწიფო ეკლესიის არსებობას, რომელიც მთლიანად ემორჩილება საერო ხელისუფლებას. ამ გზით გამოირიცხება კონფლიქტი ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის, რამაც, საბოლოოდ, სამოქალაქო ომი შეიძლება გამოიწვიოს. სწორედ ამის გამო დაუპირისპირდა ჰობსს ბევრი კონსერვატორი, რომელიც მასავით დაუშვებლად თვლიდა მეფის წინააღმდეგ აჯანყებას, მაგრამ არ ეთანხმებოდა ჰობსს იმაში, რომ ეკლესია საერო ხელისუფლების დანამატად ქცეულიყო.

შესაბამისად, ჰობსს დაუშვებლად მიაჩნდა სახელმწიფოს მიერ მხარდაჭერილი ეკლესიისგან განსხვავებული ღვთისმსახურება. თუმცა, ის აღიარებდა ინდივიდის სინდისის თავისუფლებას, ანუ საჭიროდ არ თვლიდა მის დასჯას მხოლოდ რელიგიური შეხედულებებისთვის, თუ ის არ ეცდებოდა სახელმწიფო ეკლესიის კონკურენციას და ამით საფუძველს არ ჩაუყრიდა საჯარო რელიგიურ კონფლიქტს, რაც, თავის მხრივ, პოტენციურ საფრთხეს შეუქმნიდა სამოქალაქო მშვიდობას.

როგორც ვხედავთ, ჰობსი დაუშვებლად თვლიდა სახელმწიფო ხელისუფლების შეზღუდვას ან მასთან რაიმე სახის საჯარო დაპირისპირებას. ის აბსოლუტური ძალაუფლების მომხრე იყო. მაგრამ მისი ძირითადი არგუმენტი იყო არა ხელისუფლების საკრალური ხასიათი, არამედ მისი ძირითადი ფუნქციის – ქვეშევრდომთა უსაფრთხოების დაცვის, ეფექტური შესრულება. ხელისუფლება შეიძლება შედარებით კარგი ან შედარებით ცუდი იყოს, მაგრამ მისი არსებობა ყოველთვის ჯობს არარსებობას, რადგან ყველაზე დაუცველი ადამიანი ბუნებით მდგომარეობაშია. ამით მან არსებითად შეცვალა ხელისუფლების ლეგიტიმურობაზე მსჯელობის შინაარსი: ხელისუფლების ლეგიტიმურობას მის მიერ გარკვეული საზოგადო სიკეთის, კერძოდ, უსაფრთხოების, მშვიდობის უზრუნველყოფა შეადგენს.

ლევიათანი

თავი XIII

კაცთა მოღვაწის ბუნებით მოღომაართობაზე მის ბედნიერებასა

და უბედურებასთან კავშირში

ბუნებამ იმდენად თანასწორნი შექმნა ადამიანები ფიზიკური და გონებრივი უნარების მხრივ, რომ, თუმცა ზოგი მათგანი შეიძლება სხვაზე აშკარად ღონიერი ან გონებაგახსნილი იყოს, საბოლოოდ ინდივიდები მაინც იმდენადაც არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, რომ ვინმემ თქვას, მე რაღაც ისეთი სიკეთე მეკუთვნის, რაზეც სხვას ასეთივე პრეტენზია ვერ ექნებაო. სხეულის ძალა რომ ავიღოთ, ის ყველაზე სუსტსაც საკმარისი აქვს საიმისოდ, რომ ყველაზე ღონიერი მოკლას, თუკი რაიმე ფარულ ხრიკს მიმართავს ან იმას შეეკვრება, ვისაც ეს ღონიერი ადამიანი აგრეთვე საფრთხეს უქმნის.

რაც შეეხება გონებრივ შესაძლებლობებს, თუ გამოვრიცხავთ სიტყვის ხელოვნებას, განსაკუთრებით კი ზოგადი და შეჭველი წესებით ხელმძღვანელობის უნარს, მეცნიერებას რომ უწოდებენ – ეს უკანასკნელი ძალიან ცოტა ადამიანს აქვს და ისიც მხოლოდ ვიწრო სფეროში, თანაც ის ადამიანს თანდაყოლილად არ ეძლევა და არც სხვადასხვა საგნებზე დაკვირვებით უვითარდება, როგორც, მაგალითად, კეთილგონიერება, – მე ადამიანთა შორის კიდევ უფრო მეტად ვხედავ თანასწორობას, ვიდრე ფიზიკური ღონის მხრივ. კეთილგონიერება ხომ სხვა არაფერია, თუ არა გამოცდილება, რასაც ადამიანები თანაბარ დროში თანაბრად მოიპოვებენ, თუ ერთსა და იმავე საქმიანობას ეწევიან. ასეთი თანასწორობის დანახვას ხელს უშლის მხოლოდ გაზვიადებული წარმოდგენა საკუთარ სიბრძნეზე, რაც თითქმის ყველა ადამიანს აფიქრებინებს, ვილაც მდაბიოებზე უფრო ბრძენი ვარო – ამ მდაბიოებში კი ყველა შეგვყავს, გარდა საკუთარი თავისა და იმ რამდენიმე ადამიანისა, ვისაც სახელისა თუ ხშირი ურთიერთობის გამო უფრო მეტად ვაფასებთ. კაცის ბუნება ისეთია, რომ შეუძლია მრავალი სხვა მასზე გონებამახვილად, მჭევრმეტყველად ან ნასწავლად აღიაროს, მაგრამ უჭირს დაჯერება, რომ ბევრი სხვა მასავით გონიერია. ამის მიზეზი ისაა, რომ საკუთარ ჭკუას უშუალოდ აღვიქვამთ, სხვებისას კი – შორიდან. ეს ადასტურებს, რომ ადამიანები ამ ნიშნით უფრო თანასწორნი არიან, ვიდრე არათანასწორნი. რა უნდა იყოს უკეთესი მოწმობა რაიმე სიკეთის თანაბრად განაწილებისა, თუ არა ის, რომ თავისი წილი ყველას აკმაყოფილებს!

უნარების თანასწორობიდან მიზნების მიღწევის თანაბარი იმედით გამომდინარეობს. ხოლო ამის გამო, თუ ორი კაცი მოინდომებს ერთსა და იმავე საგანს, რომელსაც ორივე ერთად ვერ ფლობს, ისინი ერთმანეთს სამტროდ ეკიდებიან. ამგვარად, როცა ადამიანები მიზნების მიღწევას ესწრაფვიან, რაც უპირატესად თვითგადარჩენა, ხანდახან კი – მხოლოდ სიამოვნებაა, ისინი ამავე დროს ერთმანეთის განადგურებას ან დამორჩილებას ცდილობენ. ამასთან, თავდამსხმელს შეუძლია ივარაუდოს, რომ მხოლოდ ადამიანის წინააღმდეგობა ექნება დასაძლევ; ხოლო ის, ვინც რაიმეს დათესავს, მოიმკის, ააშენებს ან სასურველ ნაკვეთს დაეპატრონება, უნდა ელოდოს, რომ სხვები მოემზადებიან და ერთად თავს დაესხმებიან, რათა გაძარცვონ და არა მხოლოდ მისი შრომის ნაყოფი, არამედ სიცოცხლეც ან თავისუფლება წაართვან. მაგრამ თავდამსხმელსაც, თავის მხრივ, ასეთივე საფრთხე მოელის.

ასეთი ურთიერთშიშის პირობებში საღად მოაზროვნე კაცს დაცულობის გაცდა ვერ ექნება, თუ არ შეეცდება, ძალით ან ხერხით რაც შეიძლება მეტი სხვა ადამიანი დაიმორჩილოს, სანამ დამუქრებული აღარავინ დარჩება. ასეთი ქცევა საკუთარი თავის დაცვის აუცილებლობას არ სცდება და საზოგადოდ დასაშვებია. მაგრამ გარდა ამისა, ყოველთვის იქნებიან ისეთიც, ვისაც სხვებზე გაბატონება საკუთარი ძალის დემონსტრირების გამო სიამოვნებს, ამიტომ ისინი უფრო შორს მიდიან ამ მხრივ, ვიდრე მათი უსაფრთხოება მოითხოვს. ამის გამო, ის ხალხიც, ვინც თავად მზადაა მშვიდად იცხოვროს გარკვეული საზღვრების შიგნით და არ სურს, სხვისი დამორჩილებით გაიფართოს ძალაუფლება, დიდხანს ვერ გაიტანს თავს, თუ მხოლოდ თავდაცვას დასჯერდება. ამიტომ, რაკი სხვებზე ბატონობის სფეროს გაფართოება აუცილებელია ადამიანის თავდაცვისათვის, მას ამის უფლებაც უნდა ჰქონდეს.

კიდევ ერთხელ ვიტყვით: კაცთათვის სულაც არ არის სასიამოვნო, პირიქით, უამრავი ვაების მომტანია, ერთად იცხოვრონ ისეთი ძალის გარეშე, რომლის რიდიც ყველას ექნება. ყველა მოელის თანამოქალაქეთაგან ისეთ დაფასებას, როგორიც, თავისი აზრით, ეკუთვნით; ხოლო ვინც სხვათაგან აბუჩად აგდებას და უპატივცემულობას დაინახავს, ბუნებრივად შეეცდება, თუ ამას გაბედავს (ხოლო იქ, სადაც არ არსებობს კაცთა დამოკებული საერთო ძალაუფლება, ერთმანეთის განადგურებას არაფერი უშლით), აიძულოს სხვები, მეტი პატივისცემით მოეპყრან: ზოგს დასჯის, სხვებს კი ამით მაგალითს აჩვენებს.

ასე რომ, ადამიანის ბუნებაში კონფლიქტის სამ ძირითად წყაროს ვპოულობთ: პირველია შეჯიბრი, მეორე – შიში, მესამე კი – პატივმოყვარეობა.

პირველი უბიძგებს ადამიანს მოხვეჭისთვის, მეორე – უსაფრთხოებისთვის, მესამე კი – სახელისთვის დაესხას თავს სხვას. პირველ შემთხვევაში კაცი ძალადობას იყენებს იმისთვის, რომ სხვა ადამიანებს, მათ ცოლ-შვილსა და ნახირს დაეპატრონოს; მეორე შემთხვევაში – თავის დასაცავად; მესამეში, ისეთი წვრილმანებისთვის, როგორიცაა სიტყვა, ღიმილი, განსხვავებული აზრი ან უპატივცემულობის ნებისმიერი გამოხატულება, რომელიც ან უშუალოდ მისი პიროვნ-

ნებისადმი მიმართული ან გაშუალებულია ეხება მის ახლობლებს, მეგობრებს, ერს, ამქარს ან გვარს.

აქედან ცხადია, რომ, სანამ ადამიანებს არა აქვთ საერთო ძალაუფლება, რომელიც ყველას მოწიწების მდგომარეობაში ამყოფებს, ისინი ომად წოდებულ ვითარებაში არიან და ეს არის ომი ყველა კაცისა ყველა სხვა კაცის წინააღმდეგ. რამეთუ **ომი** არ არის მხოლოდ ბრძოლის ან შერკინების მომენტი, ომი ჰქვია დროის იმ მონაკვეთს, როდესაც საკმარისად ცხადია ბრძოლის გზით დაპირისპირების ნება. მაშასადამე, დროის ცნება ისევე უნდა მივიჩნიოთ ომის ბუნების ნაწილად, როგორც ამას ამინდის შემთხვევაში ვაკეთებთ. როგორც ავდარს არ ვეძახით მხოლოდ ცალკეულ ჟინჯულს თუ თქორს, არამედ რამდენიმე დღის განმავლობაში წვიმიან ამინდს, ასევე ომის არსია არა მხოლოდ ბრძოლა, არამედ გამოხატული მზაობა ბრძოლისთვის მთელი იმ დროის განმავლობაში, როდესაც მისგან დაცული არა ვართ. ყველა სხვა დროს კი **მშვიდობა** ჰქვია.

მაშასადამე, ყოველივე ის, რაც ითქმის დროზე, როცა ყველა ადამიანი ყველა სხვის მტერია, ითქმის იმ დროზეც, როდესაც ადამიანს არა აქვს უსაფრთხოების სხვა გარანტია, გარდა იმისა, რასაც საკუთარი ძალითა და გამჭრიახობით მოიპოვებს. ასეთ პირობებში არავინ შრომობს, რადგან მისი ნაყოფი გაურკვეველია, შესაბამისად, არ ხდება მიწის დამუშავება, არ მისდევნენ ზღვაოსნობას ან საზღვაო ვაჭრობას, ფართოდ არ იშლება მშენებლობა, არ ქმნიან იარაღებს, რომელთა მეშვეობითაც დიდ საგნებს ადგილიდან დაეძრავთ და გადავიტანთ; არ იძენენ ცოდნას მიწის ზედაპირის შესახებ, არ ზომავენ დროს, არ მისდევნენ ხელოვნებას, არ ავითარებენ მწერლობას, არა აქვთ საზოგადოება, რაც ყველაზე უარესია, ადამიანებს მუდმივად ეშინიათ ძალადობრივი სიკვდილისა. კაცის ცხოვრება ეულია, ღარიბი, მწარე, ცხოველური და მოკლე.

ვისაც კარგად არ გაუზარებია ყოველივე ეს, შეიძლება გაუკვირდეს, რომ ბუნება ასე აცალკევებს ადამიანებს და აგულიანებს მათ, ერთმანეთს თავს დაესხან და გაანადგურონ. ასეთებმა შეიძლება არ დაუჯერონ ჩემს დასკვნებს, რაკი ისინი ადამიანთა ვნებებიდან გამომაქვს, და გამოცდილების მეშვეობით მათი დასაბუთება მომთხოვონ. ასეთი პიროვნება თავის თავს დააკვირდეს: სამოგზაუროდ რომ მიდის, იარაღს ისხამს და ცდილობს, კარგი გამყოლი ახლდეს, დაძინების წინ კარს კეტავს, სკივრს მაშინაც კი ადებს ბოქლომს, როცა თავად შინაა, და ყოველივე ამას აკეთებს იმის მიუხედავად, რომ იცის: არსებობს კანონები და შეიარაღებული საჯარო ოფიცრები, რომლებიც პასუხს აგებინებენ ყველას, ვინც მას ზიანს მიაყენებს. რა წარმოდგენა აქვს ასეთ ადამიანს თანამემამულეებზე, როცა სამოგზაუროდ იარაღდება; თანამოქალაქეებზე, როცა სახლის კარებს რაზავს; შვილებსა და მოსამსახურეებზე, როცა სკივრს ბოქლომს ადებს? განა ის საქმით ისეთსავე ბრალდებებს არ უყენებს კაცთა მოდგმას, როგორსაც მე სიტყვით ვუყენებ? მაგრამ არც ერთი ჩვენგანი ამ დროს ადამიანის ბუნებას არ ამტყუვნებს. ადამიანის სურვილები და ნაირნაირი ვნებები თავისთავად ცოდვა არ არის. ამ ვნებებიდან მომდინარე, ქმედებაც ცოდვად ვერ ჩაითვლება, თუ ჩამდენმა არ

იცის, რომ მათი ამკრძალავი კანონი არსებობს: მაგრამ ეს მას ვერ ეცოდინება, სანამ კანონები არ შექმნილა, ხოლო კანონები ვერ დაიწერება, სანამ ადამიანები არ შეთანხმდებიან, ვის ეკუთვნის მათი დაწერა.

კაცმა შეიძლება სხვათა შორის გაიფიქროს, რომ არასოდეს ყოფილა დრო თუ ვითარება, როდესაც ადამიანები ასე, ომის მდგომარეობაში ცხოვრობდნენ. მეც მწამს, რომ მთელი მსოფლიო ასეთ დღეში არასოდეს ყოფილა. მაგრამ ბევრგან ადამიანებს დღესაც ამგვარად უწევთ ცხოვრება. ამერიკის ბევრ ნაწილში ველურ ხალხს სულ არ ჰყავს მთავრობა, თუ არ ჩავთვლით პატარა გვარების წინამძღოლებს, რომელთა თანხმობა ბუნებით ლტოლვებზეა დამყარებული. მათი ცხოვრება დღესაც ისეთივე ცხოველურია, როგორც ზემოთ აღვწერე. ესეც რომ არ იყოს, ისეთ არსებობაზე, როდესაც ხალხს ერთი მთავრობის შიში არა აქვს, შეგვიძლია ვიმსჯელოთ იმის მიხედვით, როგორ გადაგვარდება მშვიდობიანი ხელისუფლების პირობებს შეჩვეულ ადამიანთა ცხოვრება მას შემდეგ, რაც ისინი სამოქალაქო ომის მდგომარეობაში აღმოჩნდებიან.

თუმცა არასოდეს ყოფილა დრო, როდესაც ცალკეული ადამიანები ერთმანეთის მიმართ ომის მდგომარეობაში ყოფილან, ყველა ეპოქაში მეფეები და სუვერენული ძალაუფლების მქონე პირები, მათი დამოუკიდებლობის გამო, მუდამ ერთმანეთის ქიშპში არიან და გლადიატორებივით ერთმანეთს იარაღითა და მზერით ემუქრებიან: სწორედ ამის მაჩვენებელია მათ სამეფოთა საზღვრებზე აღმართული ციხესიმაგრეები, მათი გარნიზონები, თოფები და მეზობლის ზურგში გაგზავნილი მსტოვრები. ეს საომარი დგომია. მაგრამ რაკი ისინი, ამავე დროს, თავიანთი ქვეშევრდომების გარჯას იცავენ, მათი დაპირისპირება ცალკეულ ადამიანებს არ აუბედურებს.

ყოველი ადამიანის ყველა სხვის წინააღმდეგ ომის მდგომარეობიდან გამომდინარეობს ისიც, რომ უსამართლო მასში ვერაფერი იქნება. ბოროტებისა და სიკეთის, სამართლიანობისა და უსამართლობის ცნებები აქ უადგილოა. სადაც არ არის საერთო ხელისუფლება, არ არის კანონიც; სადაც არ არის კანონი, ვერც უსამართლობა იქნება. ომში ორი ყველაზე დიდი სიქველე ძალა და ეშმაკობაა. სამართლიანობა და უსამართლობა არც სხეულებრივი უნარია და არც გონებრივი: სხვა შემთხვევაში ისინი ამქვეყნად მარტო მცხოვრებ ადამიანსაც ისევე უნდა ჰქონოდა, როგორც შეგრძნებები და ვნებები. ეს ის თვისებებია, რაც მხოლოდ საზოგადოებაში მცხოვრებ და არა მარტოხელა ადამიანს შეიძლება ჰქონდეს. ამავე პირობებიდან გამომდინარე, იგულისხმება ისიც, რომ ამ მდგომარეობაში ვერ იარსებებს საკუთრება, ვერც რაიმეს უფლება, ვერც ჩემისა და შენის გარჩევა. ყოველი ადამიანისა იქნება მხოლოდ ის, რაც მან მოიპოვა და მხოლოდ მანამ, სანამ მისი შენარჩუნება შეეძლება. ამით საკმარისი ვთქვით იმ ცუდ მდგომარეობაზე, რომელშიც ადამიანს ბუნება აყენებს, – თუმცა, ამავე დროს, მისგან გამოსვლის შანსაც უტოვებს, რაც ნაწილობრივ მის ვნებებს, ნაწილობრივ კი გონებას ემყარება.

ვნებები, რომლებიც ადამიანს მშვიდობისკენ უბიძგებს, არის სიკვდილის შიში, კომფორტული ცხოვრებისთვის საჭირო ნივთების ქონის სურვილი და იმე-

დი, რომ საკუთარი გარჯით შეიძლება მათი მოპოვება. გონება კი სთავაზობს მშვიდობის გამოსადეგ პირობებს, რომელთა შესახებაც ადამიანებს შეთანხმება შეეძლებათ. ამ პირობებს მე **ბუნებით კანონებს** ვუწოდებ და მათზე უფრო დაწვრილებით მომდევნო ორ თავში ვილაპარაკებ.

თავი XIV

პირველი და მეორე ბუნებითი კანონებისა და ხელშეკრულების შესახებ

ბუნებითი უფლება, რომელსაც ავტორები, ჩვეულებრივ, *jus naturales*-ს უწოდებენ, არის ადამიანის თავისუფლება, გამოიყენოს საკუთარი ძალა ისე, როგორც სურს, საკუთარი ბუნების ანუ სიცოცხლის შესანარჩუნებლად და, შესაბამისად, მოიმოქმედოს ნებისმიერი რამ, რაც, მისი მოსაზრებითა და განსჯით, ამ მიზნის მიღწევის საუკეთესო გზაა.

თავისუფლება, ამ სიტყვის ზუსტი მნიშვნელობით, გულისხმობს გარე შეზღუდვების არარსებობას. ასეთი შეზღუდვები ნაწილობრივ ართმევს ადამიანს შესაძლებლობას, გააკეთოს ის, რაც სურს, მაგრამ ხელს ვერ შეუშლის, გამოიყენოს დარჩენილი შესაძლებლობები ისე, როგორც მისი განსჯა და გონება უკარნახებს.

ბუნებითი კანონი – *lex naturalis*, არის მოთხოვნა ან გონებით მიკვლეული ზოგადი წესი, რომლის თანახმადაც ადამიანს ეკრძალება გააკეთოს ისეთი რამ, რაც მის სიცოცხლეს ხელყოფს ან ვერ შეაძლებინებს მას ამ უკანასკნელის დაცვას და ხელი აიღოს იმ საშუალებებზე, რაც, მისი აზრით, საუკეთესოა სიცოცხლის შესანარჩუნებლად. თუმცა ისინი, ვინც ამ საგანზე მსჯელობს, ხშირად ერთმანეთში ურევს *jus*-ს და *lex*-ს უფლებასა და კანონს. მათი გარჩევა აუცილებელია, რადგან **უფლება** რამის გაკეთების ან რაიმესგან თავის შეკავების თავისუფლებაა, ხოლო **კანონი** გვიდგენს და გვაფაჩულებს ქცევის ამა თუ იმ წესს. ასე რომ, კანონი და უფლება ისევე განსხვავდება ერთმანეთისგან, როგორც მოვალეობა და თავისუფლება, რომელნიც არ შეიძლება ერთსა და იმავე საგანთან მიმართებაში გაიგივოთ.

როგორც ეს წინა თავში გაცხადდა, კაცის მდგომარეობა არის ომი ყველასი ყველა სხვის წინააღმდეგ, ხოლო ამ დროს ყველა თავისი გონების კარნახს მისდევს და არაფერია ისეთი, რისი გაკეთებაც კაცს მტერთან ბრძოლაში სიცოცხლის შესანარჩუნებლად ეკრძალებოდა. მაშასადამე, ასეთ მდგომარეობაში ყველა ადამიანს ყველაფრის უფლება აქვს, მათ შორის მეორის სხეულის ხელყოფისა. აქედან გამომდინარე, სანამ ძალაშია ბუნებითი კანონი, რომლის თანახმადაც ადამიანს ყველაფრის უფლება აქვს, ვერც ერთი მათგანი ვერ იქნება დარწმუნებული, რომ იმდენ ხანს იცოცხლებს, რამდენიც მისთვის ბუნებას დაუდგენია. აქედან გამომდინარეობს მოთხოვნა ან გონების ზოგადი წესი, რომ ყოველი კაცი უნდა ესწრაფვოდეს მშვიდობას, რამდენადაც მისი მოპოვების იმედი აქვს; ხოლო

თუ მშვიდობის მოპოვება არ ძალუძს, მას შეუძლია ომის ყველა ხერხი და გზა ეძებოს და გამოიყენოს. ამ წესის პირველი ნაწილი შეიცავს პირველ და ძირეულ ბუნებით კანონს, რაც გულისხმობს მშვიდობის ძიებას და მის შესაფერის ქცევას; მეორე კი ბუნებითი უფლების შეჯამებაა და ამბობს, რომ ნებისმიერი საშუალებით შეგვიძლია თავის დაცვა.

ბუნების ამ ძირეული კანონიდან, რომელიც ყველა ადამიანისგან მშვიდობის ძიებას მოითხოვს, გამომდინარეობს მეორე კანონი: *თუ სხვებსაც აღმოაჩნდათ იგივე სურვილი, ადამიანი მზად უნდა იყოს, რამდენადაც მშვიდობისა და თავდაცვისთვის საჭიროდ მიიჩნევს, ხელი აიღოს თავის საყოველთაო უფლებაზე და დაკმაყოფილდეს იმდენი თავისუფლებით სხვა ადამიანებთან მიმართებაში, რამდენსაც ის სხვა ადამიანებში დაუშვებს საკუთარი თავის მიმართ*. რადგან, სანამ ადამიანები ინარჩუნებენ თავისუფლებას, აკეთონ ის, რაც მოესურვებათ, ყველანი ერთმანეთთან ომის მდგომარეობაში არიან. მაგრამ თუ სხვები მასავით არ იტყვიან უარს თავის უფლებაზე, მაშინ ვერც ერთ ადამიანს ვერ მოვთხოვთ, თავისი დათმოს, რადგან ამ შემთხვევაში ის მშვიდობისთვის კი არ ემზადება, არამედ მძარცველთა წინაშე დაუცველი რჩება, ამას კი ვერავის მოვთხოვთ. ეს სახარების კანონია: მოექცით სხვა ადამიანებს ისე, როგორც თქვენ გინდათ, რომ ისინი მოგექცნენ.¹ და ეს არის ყველა კაცის კანონი: *quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*.²

კაცის მიერ რაიმე უფლების დათმობა ნიშნავს იმას, რომ იგი უარს ამბობს თავისუფლებაზე, ხელი შეუშალოს სხვას, იგივე უფლება თავის სასიკეთოდ გამოიყენოს. ის, ვინც უარს ამბობს ან ხელს იღებს რაიმე უფლებაზე, ამით რომელიმე სხვა ადამიანს კი არ ანიჭებს უფლებას, რომელიც მას მანამდე არ ჰქონია – რადგან არაფერია ისეთი, რისი უფლებაც ადამიანს ბუნებით არა აქვს – არამედ უბრალოდ წინ აღარ აღუდგება მას, საშუალებას აძლევს ამ მეორე ადამიანს, მიიღოს ძირეული უფლება მისგან (მაგრამ არა საზოგადოდ სხვა ადამიანებისაგან), დაუბრკოლებლად გამოიყენოს. ასე რომ, ადამიანისთვის მომგებიანია, თუ სხვები თავის უფლებაზე ხელს აიღებენ, რადგან ის ამდენადვე შეამცირებს დაბრკოლებას საკუთარი პირველადი უფლების განსახორციელებლად.

უფლების დათმობა ხდება ან უბრალოდ, მასზე ხელის აღებით, ან მისი სხვისთვის გადაცემით. უბრალოდ **ხელის აღება** ნიშნავს, რომ ადამიანს არ აინტერესებს, ვინ იხეირებს მისი გადაწყვეტილებით. **გადაცემასთან** საქმე გვაქვს მაშინ, როდესაც მას საკუთარი გადაწყვეტილებიდან მომდინარე სარგებელი რომელიმე პიროვნების თუ პიროვნებებისთვის აქვს განსაზღვრული. როდესაც ადამიანმა ამა თუ იმ სახით უარი თქვა თავის უფლებაზე ან ის სხვას უბოძა, მაშინ ის ვალდებულია, მისი გამოყენება არ დაუშალოს იმ ხალხს, ვისაც ეს უფლება გადასცა ან ვის სასარგებლოდაც მასზე უარი თქვა. მას **მართებს**, მისი **მოვალეობაა**, საკუთარი ნებით მიღებული ეს გადაწყვეტილება აღარ გააუქმოს, ხოლო მისი მხრიდან ასეთი დაბრკოლების შექმნა მას შემდეგ, რაც უფლებაზე ხელი აქვს აღებული ან იგი სხვას გადასცა, იქნებოდა უსამართლობა ან ზიანის მიყენება,

ანუ *sine jure*³ ქმედება. ზიანის მიყენება ან უსამართლობა საერო დავებში დაახლოებით იმას ჰგავს, რასაც მეცნიერთა კამათებში უაზრობას უწოდებენ. ისევე, როგორც მსჯელობის პროცესში უაზრობაა თქვა იმის საპირისპირო, რასაც თავიდან ამტკიცებდი, ასევე საზოგადოებრივ საქმეებში უსამართლობად და ზიანის მიყენებად მიიჩნევა ისეთი ქცევა, როდესაც ნებაყოფლობით აუქმებ იმას, რასაც საკუთარი ნებით აკეთებ. გზა, რითაც ადამიანი, უბრალოდ, ხელს იღებს თავის უფლებაზე ან სხვას გადასცემს მას, არის განცხადება ან რაიმე ნებაყოფლობითი და საკმარისი ნიშნით თუ ნიშნებით მითითება, რომ იგი უფლებას თმობს ან სხვას გადასცემს. ეს ნიშნები ან მხოლოდ სიტყვებია, ან მხოლოდ ქმედებები, ხშირად კი, ერთდროულად სიტყვებიცა და ქმედებებიც. ეს უკანასკნელი შეადგენენ **დანაკისრებს**, რითაც ადამიანი შეზღუდული და მოვალე რჩება. ამ დანაკისრების ძალა მომდინარეობს არა ბუნებიდან – რადგან არაფერია უფრო ადვილი გასატეხი, ვიდრე კაცის სიტყვა – არამედ შიშიდან, რომ მოვალეობის შეუსრულებლობას შეიძლება ცუდი შედეგი მოჰყვეს.

როდესაც ადამიანი რაიმე უფლებას სხვას გადასცემს ან მასზე ხელს იღებს, ის ამას აკეთებს იმის გამო, რომ თავად იღებს ტოლფას უფლებებს ან რაიმე სხვა ხეირს ელის. რამეთუ ეს ნაბაყოფლობითი ქმედებაა, ხოლო ადამიანის ყველა ნებაყოფლობითი ქმედების მიზანია *საკუთარი თავისთვის რაიმე სიკეთის მოპოვება*. მაშასადამე, არსებობს გარკვეული უფლებები, რომელთა შესახებაც ადამიანი ვერანაირი სიტყვით ან ნიშნით ვერ გაგვაგებინებს, რატომ უნდა უნდოდეს მათი დათმობა ან გადაცემა. პირველ ყოვლისა, კაცი ვერ დათმობს უფლებას, წინააღმდეგობა გაუწიოს იმას, ვინც მას ძალადობით თავს ესხმის მოსაკლავად, რადგან გაუგებარია, რა სარგებელს შეიძლება ელოდეს ის ასეთი დათმობით. იგივე ითქმის [იმაზე, რომ ადამიანი არ გაუძლიანდეს თავდასხმას, რომლის შედეგადაც] მას დაჭრიან, ბორკილებს დაადებენ და საპყრობილეში ჩააგდებენ: ასეთი რამის ატანით კაცი ვერ მიიღებს სარგებელს, განსხვავებით იმ ვითარებისგან, როცა ის სხვის დაჭრას თუ დატყვევებას ეგუება. გარდა ამისა, როცა სხვები მასზე ძალადობით მიიწევენ, ის წინასწარ ვერ იტყვის, უნდათ თუ არა მისი მოკლა. საბოლოოდ, უფლების დათმობის ან გადაცემის მოტივი და მიზანი სხვა არაფერია, თუ არა ადამიანის პიროვნული უსაფრთხოება იმ თვალსაზრისით, რომ მას ჰქონდეს საშუალება, დაიცვას თავისი სიცოცხლე და ისე შეინახოს თავი, რომ სიცოცხლე არ მოხერხდეს. მაშასადამე, თუ ადამიანი სიტყვით ან რაიმე ნიშნით უარს იტყვის იმ მიზანზე, რისთვისაც ეს ნიშანი იყო განკუთვნილი, ვერ ჩავთვლით, რომ ის ამას ნამდვილად გულისხმობდა ან ასეთი იყო მისი ნება: უნდა მივიჩნიოთ, რომ მას არ ესმოდა, როგორ შეიძლებოდა გაეგოთ მისი სიტყვები ან ნიშნები.

უფლების ურთიერთგადაცემა არის ის, რასაც **ხელშეკრულებას** ეძახიან.

ერთმანეთისგან უნდა განვასხვავოთ რაიმე საგნის მიმართ უფლების გადაცემა და თავად ამ საგნის გადაცემა ანუ მიწოდება. საგნის მიწოდება შეიძლება უფლების გადაცემასთან ერთად, როგორც ხდება ნაღდი ფულით რაიმეს ყიდვა-

გაყიდვის, საქონლის თუ მიწის გაცვლისას. ნივთის მიწოდება შეიძლება მოგვიანებითაც მოხდეს.

შესაძლოა, ხელშეკრულების ერთ-ერთმა მხარემ გარკვეული ვადით გადადოს საგნის მიწოდება, რაც მისი ვალდებულებაა, და ასევე გადაავადოს მეორე მხარის მიერ მისი დანაკისრის შესრულება. ამ პერიოდში ის მეორე მხარის ნდობით სარგებლობს. ასეთ შემთხვევაში, ხელშეკრულებას პაქტი ან გარიგება შეიძლება ვუწოდოთ. ორივე მხარე შეიძლება შეთანხმდეს, რომ მოგვიანებით შეასრულებენ თავიანთ მოვალეობებს. ამ შემთხვევაში ის, ვინც გარკვეულ ვადამდე რაღაც მოქმედება უნდა შეასრულოს, ნდობით სარგებლობს, მის მიერ ამ მოქმედების აღსრულება *პირობის შესრულება* ანუ ნდობის გამართლებაა, – ამ მოქმედების ნებაყოფლობით შეუსრულებლობას კი *პირის გატეხა* ჰქვია.

თავი XV

სხვა ბუნებითი კანონების შესახებ

იმ ბუნებითი კანონიდან, რაც გვაგვალდებულებს, სხვას გადავცეთ იმგვარი უფლებები, რაც, შენარჩუნების შემთხვევაში, კაცთა შორის მშვიდობას საფრთხეს შეუქმნის, გამომდინარეობს მესამე, სახელდობრ: *ადამიანები ასრულებენ დადებულ ხელშეკრულებებს*. ამის გარეშე, ხელშეკრულების დადებას აზრი არა აქვს, ისინი ოდენ ლიტონი სიტყვებია, მაშასადამე, ადამიანები ყველა უფლებას ინარჩუნებენ და ომის მდგომარეობაში ვრჩებით.

ამ ბუნების კანონშია სამართლის დასაბამი და წყარო. რადგან იქ, სადაც ხელშეკრულება არ დადებულია, უფლებაც არ გადაცემულა და ყველასთვის ყველაფერია დასაშვები; აქედან გამომდინარე, უსამართლო ვერაფერი იქნება. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ხელშეკრულება დაიდო, მისი დარღვევა *უსამართლოა*; უსამართლობას კი სხვა ვერანაირად ვერ განვსაზღვრავთ, თუ არა როგორც *ხელშეკრულების შეუსრულებლობას*. ხოლო ყველაფერი, რაც არ არის უსამართლო, სამართლიანია.

მაგრამ, როგორც წინა თავშიც ვთქვით, თუ ერთ-ერთ მხარეს მაინც ხელშეკრულების შეუსრულებლობისა ეშინია, ურთიერთშეთანხმება ძალას კარგავს. თუმცა სამართლის ძირი ხელშეკრულების დადებაა, უსამართლობაზე საუბარს მხოლოდ მას შემდეგ აქვს აზრი, რაც ამ შიშს საფუძველი გამოეცლება, ეს კი შეუძლებელია, სანამ ადამიანები ომის ბუნებით მდგომარეობაში არიან. ამგვარად, სამართლიანისა და უსამართლოს ცნებების დამკვიდრებამდე უნდა არსებობდეს ძალა, რომელიც ყველას თანაბრად აიძულებს საკუთარი შეთანხმების დაცვას იმგვარი სასჯელის შიშით, რომელიც ხელშეკრულების დარღვევისგან მოსალოდნელ სარგებელს აღემატება და სინამდვილედ აქცევს წესრიგს, რომელთაც ხალხი ურთიერთშეთანხმებით ადგენს თავის საყოველთაო უფლებებზე უარის თქმის საწინაველად. ასეთი ძალა კი სახელმწიფოს შექმნამდე ვერ იარსებებს. იგივე დასკვ-

ნა შეიძლება გამოვიყვანოთ სამართლის ჩვეულებრივი განსაზღვრებიდან, რასაც სკოლებში ასწავლიან: მის მიხედვით, *სამართალი არის მყარი ნება, თითოეულს მისცე ის, რაც ეკუთვნის*. მაშასადამე, სადაც არ არის კუთვნილება – ანუ მართებულობა – ვერც უსამართლობა იქნება; ხოლო სადაც არ დამკვიდრებულა მართებულებელი ძალა – ანუ არ არის სახელმწიფო, ვერც მართებულობაზე ვისაუბრებთ, რადგან ყველას ყველაფრის უფლება რჩება. ასე რომ, სამართლის ბუნება კანონიერი ხელშეკრულებების დაცვაა; მაგრამ ხელშეკრულებების კანონიერება მხოლოდ მას შემდეგ დგინდება, რაც ჩამოყალიბდება სამოქალაქო ხელისუფლება, რომელსაც ძალა შესწევს, მათი შესრულება იძულების გზით უზრუნველყოს; მხოლოდ ამის შემდეგ ხდება შესაძლებელი წესრიგი. [...]

თავი XVI პიროვნებაზე, ავტორებსა და წარმოდგენილ საგნებზე

[...] ადამიანთა სიმრავლე ერთ პიროვნებად იქცევა, როცა იგი წარმოდგენილია ერთი ადამიანით ან ერთი პიროვნებით, თანაც ისე, რომ ეს ამ სიმრავლეში შემავალი თითოეული წევრის თანხმობით ხდება, რამეთუ წარმომადგენლის და არა წარმოდგენილთა ერთობაა, რაც პიროვნებას ერთად აქცევს. მხოლოდ წარმომადგენელია პიროვნების, ამასთან მხოლოდ ერთი პიროვნების, მატარებელი; სხვაგვარად, ერთობა სიმრავლეში წარმოუდგენელია.

რადგან სიმრავლე თავისი ბუნებით ბევრია და არა ერთი, მისი წარმომადგენლები ჩაითვლებიან მრავალ და არა ერთ ავტორად ყოველივე იმისა, რასაც მათი წარმომადგენელი მათი სახელით ამბობს ან აკეთებს. ყოველი ადამიანი საერთო წარმომადგენელს აძლევს რწმუნებას (ავტორიზაციას) საკუთარი თავის მხრიდან და ფლობს ყველა მოქმედებას, რომელსაც მისი წარმომადგენელი სჩადის, თუ მათი რწმუნება შეზღუდული არ არის. სხვა შემთხვევაში, როცა ისინი ზღუდავენ მას იმაში, რაშიც და სადამდეც შეუძლია მათი წარმოდგენა, არც ერთი [წარმომადგენელი] არ ფლობს იმაზე მეტს, ვიდრე ის, რისი გაკეთების მანდატიც მისცეს.

ხოლო თუ წარმომადგენელი მრავალი ადამიანისგან შედგება, მეტი ხმა ყველა მათგანის ხმად უნდა ჩაითვალოს. მაგალითად, თუ მცირე ნაწილი გამოთქვამს თანხმობას, ხოლო უმრავლესობა – უთანხმოებას, უარი საჭიროზე მეტი იქნება იმისთვის, რომ ჰო გააქარწყლოს. მაშასადამე, არა-ს უპირატესობას აღარაფერი უპირისპირდება და ის წარმომადგენლის ერთადერთ ხმად იქცევა.

თავი XVII

სახელმწიფოს მიზანშეწონიერება, წარმოშობა და განსაზღვრება

საბოლოო მიზეზი, მიზანი თუ ჩანაფიქრი, რის გამოც თავისუფლებისა და ბუნებით სხვებზე ბატონობის მოყვარული ადამიანები იმგვარად იზღუდავენ თავს, როგორც ამას თანამედროვე სახელმწიფოებში ვხედავთ, თვითშენახვის და მშვიდი ცხოვრების მოლოდინია. სხვა სიტყვებით, მათ უნდათ, ამ გზით თავი დააღწიონ ომის იმ უბადრუკ მდგომარეობას, რაც, როგორც ვაჩვენეთ (თ. 13), აუსცილებლად გამოდინარეობს ადამიანის ბუნებრივი მისწრაფებებიდან ისეთ პირობებში, როდესაც არ არსებობს თვალსაჩინო ძალა, რაც მათ მოწინააღმდეგეებს და სასჯელის შიშით აიძულებს, დაემორჩილონ მათსავე ხელშეკრულებას და მე-14 და მე-15 თავებში ჩამოყალიბებულ ბუნებით კანონებს.

ისეთი ბუნებითი კანონები, როგორიცაა სამართლიანობა, თანასწორობა, თავმდაბლობა, გულმოწყალება, მოკლედ, სხვის მიმართ ისე მოქცევა, როგორც გვინდა, რომ ჩვენ მოგვექცნენ, ცხადია, მათი შესრულების მაიძულებელი ძალის მიმართ ძრწოლის გარეშე, ეწინააღმდეგება ჩვენს ბუნებით ვნებებს, რომლებიც მიკერძოებისკენ, გულზვიადობისკენ, შურისძიებისა და მსგავსი ქცევისკენ გვიბიძგებენ. ხმლის გარეშე შეთანხმებები ოდენ სიტყვებითა და ადამიანის უსაფრთხოების უზრუნველყოფის უნარი არა აქვს. მაშასადამე, რასაც არ უნდა ითხოვდეს ბუნების კანონები (რომელთაც მხოლოდ იმ შემთხვევაში ვიცავთ, თუნდაც ამის სურვილი გვქონდეს, თუ ეს საფრთხეს არ მოგვითხრობს), თუ არ იარსებებს ჩვენი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად საკმარისი ძალაუფლება, მაშინ ყველა ადამიანი სრული უფლებით დაეყრდნობა საკუთარ ძალას და მოხერხებას სხვა ადამიანებისაგან თავის დასაცავად. [...]

ერთადერთი გზა ასეთი საერთო ძალაუფლების შექმნისა, რომელიც შეძლებს, დაიცვას ადამიანები უცხოელთა შემოსევებისა თუ ერთმანეთის მიმართ ვნების მიყენებისაგან და საშუალებას მისცემს მათ, საკუთარი შრომითა და მიწის ნაყოფთა გამოყენებით გამოიკვებონ და დამაკმაყოფილებელი ცხოვრება ჰქონდეთ, არის ადამიანთა მთელი ძალისა და შეძლების გადაცემა ერთი კაცისთვის ან საკრებულოსთვის, რომელიც თავისი წევრების ნებებს ხმის უმრავლესობით ერთ ნებას დაუქვემდებარებს. ეს ნიშნავს, რომ ადამიანებმა მათი სახელით სამოქმედოდ უნდა დანიშნონ ერთი კაცი ან საკრებულო, და თითოეულმა ყველა იმ მოქმედების მფლობელად და ავტორად უნდა გამოაცხადოს თავი, რასაც იგი ჩაიდენს ან სხვას ჩაადენინებს საერთო მშვიდობისა და უსაფრთხოების დასაცავად. ამით მათ თითოეულის ნება მის ნებას უნდა დაუქვემდებარონ, თითოეულის განსჯა – მის განსჯას. ეს მეტია, ვიდრე თანხმობა ან ერთსულოვნება: ეს მათი ნამდვილი გაერთიანებაა ერთსა და იმავე პიროვნებაში, რაც ყველა ადამიანის ყველა სხვასთან შეთანხმებით ხდება. ეს ისე ხდება, თითქოს თითოეულ ადამიანს თითოეული სხვისთვის ეთქვას: მე ამ კაცს, ან ადამიანს ამ საკრებულოს, რწმუნებას ვაძლევ და ვუთმობ ჩემი თავის მართვის

უფლებას იმ პირობით, თუ შენც გადასცემ მას ასეთსავე უფლებას და ასეთსავე რწმუნებას. ამის შემდეგ, ერთ პიროვნებად გაერთიანებულ სიმრავლეს ერქმევა **სახელმწიფო** (*commonwealth*), ლათინურად – *civitas*. ამრიგად, იქმნება ის დიადი **ლევიტანი** (ან, უფრო მოწიწებით თუ ვიტყვით, *მოკვდავი ღმერთი*), რომელსაც უკვდავი ღმერთის ხელში, მშვიდობასა და უსაფრთხოებას ვუმაღლით. რაკი ამ რწმუნების ძალით, რაც მას სახელმწიფოში თითოეული ადამიანისაგან აქვს მინიჭებული, მას იმდენი უფლება და ძალა აქვს, რომ, ამ ძალისადმი შიშზე დაყრდნობით, შეუძლია ყველა მათგანის ნება მიმართოს საშინაო მშვიდობის მისაღწევად და გარე მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში ერთმანეთის დასახმარებლად. სწორედ ამაშია სახელმწიფოს არსი, რომელიც შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც *ერთი პიროვნება*, რომლის მოქმედების ავტორადაც თავი გამოაცხადა მრავალმა, ვინც ერთმანეთს შეუთანხმდა იმის თაობაზე, რომ მას შეუძლია ყველა მათგანის ძალა და უნარები გამოიყენოს ისე, როგორც საჭიროდ ჩათვლის მშვიდობისა და საერთო უსაფრთხოებისათვის. ამგვარ პიროვნებას ჰქვია **სუვერენი** და მას სუვერენული ძალაუფლება მიეწერება; ყველა სხვა კი მისი **ქვეშევრდომია**.

სუვერენული ძალაუფლების მოპოვება ორგვარი გზით არის შესაძლებელი. ერთ შემთხვევაში ეს ხდება ბუნებრივი ძალით, იმის მსგავსად, როგორც კაცი აიძულებს თავის შვილებს, თვითონაც და მათი შვილებიც მის მმართველობას დაუქვემდებაროს, რადგან უარის შემთხვევაში მათი განადგურება შეუძლია. ასევე, კაცს შეუძლია, ომით დაიმორჩილოს სხვები მათი სიცოცხლის შენარჩუნების პირობით. მეორე გზა ისაა, როდესაც ადამიანები თავისი ნებით თანხმდებიან, დაემორჩილონ ერთ ადამიანს ან ადამიანთა საკრებულოს იმის რწმენით, რომ ისინი მათ ყველა სხვისგან დაიცავენ. ამ უკანასკნელს შეგვიძლია, ვუწოდოთ პოლიტიკური სახელმწიფო, ან *დაწესების გზით შექმნილი სახელმწიფო*, პირველს კი – მოხვეჭის გზით შექმნილი სახელმწიფო. თავდაპირველად დაწესების გზით შექმნილ სახელმწიფოზე ვისაუბრებ.

თავი XVIII

დაწესებით შექმნილი სუვერენის უფლებები

სახელმწიფო დაწესებულად ითვლება, თუკი *მრავალი ადამიანი თანხმდება და თითოეული მათგანი ხელშეკრულებას დებს სხვა თითოეულთან* იმაზე, რომ ვისაც არ უნდა მიანიჭოს მათმა უმრავლესობამ ყველა მათგანის პიროვნების წარმოდგენის უფლება (*ადამიანს თუ საკრებულოს*) – ანუ ვინც არ უნდა გახადონ თავის წარმომადგენლად – ყველამ, იმისდა მიუხედავად, ამ წარმომადგენელს მისცა ხმა თუ მისი წინააღმდეგი იყო, უნდა მოახდინოს ამ კაცის თუ საკრებულოს ყველა ქმედებისა თუ გადაწყვეტილების ავტორიზაცია ისე, თითქოს ის თავად

მათი ყოფილიყოს, [ანუ თავად მათ ემოქმედოთ] ერთმანეთში მშვიდობის შენარჩუნებისა და სხვა ადამიანთაგან თავდაცვის მიზნით.

სახელმწიფოს ამ დაწესებიდან წარმოდგება ყველა უფლება და უნარი იმ ადამიანისა თუ საკრებულოსი, ვისაც გაერთიანებული ადამიანების თანხმობით სუვერენული ძალაუფლება მიენიჭა. პირველ რიგში, რაკი ისინი ხელშეკრულებას დებენ, წინასწარ იგულისხმება, რომ არ არიან შეზღუდულნი რაიმე წინა ხელშეკრულებით, რომელიც ახლის საწინააღმდეგოს გააკეთებინებდა. შესაბამისად, თუ მათ უკვე დააწესეს სახელმწიფო და ხელშეკრულებით ევალებათ მისი მოქმედებებისა და გადაწყვეტილებების მფლობელები იყვნენ, ისინი სახელმწიფოს ნებართვის გარეშე ერთმანეთთან კანონიერად ველარ დადებენ ახალ ხელშეკრულებას, რომლის ძალითაც სხვას დაემორჩილებიან ნებისმიერ სფეროში. მაშასადამე, ისინი, ვინც უკვე მონარქის ქვეშევრდომია, მისი წასვლის გარეშე ვერ უარყოფენ მონარქიას და ვერ დაუბრუნდებიან კავშირის არმქონე სიმრავლის თავაშვებულობას და ვერც საკუთარ პიროვნებას წაართმევენ იმას, ვინც მისი მატარებელია და სხვა ადამიანს ან საკრებულოს ვერ გადასცემენ. რადგან მათ – ყოველ ადამიანს ყოველი სხვის წინაშე – ალბუი აქვთ ვალდებულება, იყვნენ მფლობელნი და აღიარებული ავტორნი ყოველივე იმისა, რასაც მათი უკვე არსებული სუვერენი გააკეთებს ან საჭიროდ ჩათვლის, რომ გააკეთოს. [სხვანაირად გამოდის, რომ] თუ ერთი ადამიანი გამოთქვამს უთანხმოებას, ყველა სხვამ უნდა დაარღვიოს მასთან დადებული ხელშეკრულება, რაც უსამართლობაა. გარდა ამისა, ყოველმა მათგანმა გადასცა სუვერენიტეტი იმას, ვინც მათი პიროვნების მატარებელია, ასე რომ, თუ მათ იგი დაამხეს, წაართმევენ იმას, რაც მას ეკუთვნის, ეს კი ისევ უსამართლობაა. გარდა ამისა, თუკი სუვერენი მოკლავს ან დასჯის იმას, ვინც მის დამხობას შეეცდება, ასეთი მცდელობის გამო, ის თავისივე სასჯელის მფლობელია, რადგან ის, დაწესების პირობების თანახმად, ავტორია ყოველივე იმისა, რასაც სუვერენი ჩაიდენს. ხოლო რაკი ადამიანის მხრიდან უსამართლობაა, მოიმოქმედოს რაღაც ისეთი, რისთვისაც მისივე [რწმუნების მქონე] ხელისუფლებამ შეიძლება დასაჯოს, ის ამ თვალსაზრისითაც უსამართლობას სჩადის. თუკი ზოგიერთები სუვერენის მიმართ ურჩობის გასამართლებლად სხვა ხელშეკრულებას იმიზეზებენ, რომელიც ადამიანებთან კი არა, ღმერთთან აქვთ დადებული, ეს ისევ უსამართლობაა, რამეთუ ღმერთთან ხელშეკრულება შესაძლებელია მხოლოდ მისი გაშუალებით, ვინც ღმერთის პიროვნების წარმომადგენელია. ამის გაკეთება კი შეუძლია მხოლოდ ღმერთის ხელქვეითს, ვისაც ღმერთის ძალით აქვს მინიჭებული სუვერენიტეტი. მაგრამ ეს თვალთმაქცობა ღმერთთან ხელშეკრულების თაობაზე იმდენად აშკარა სიცრუეა თვით მისი გამომთქმელის სინდისის წინაშეც, რომ ის არა მხოლოდ უსამართლო, არამედ ბოროტი და არაკაცური დამოკიდებულების გამომხატველიცაა.

მეორე მხრივ, რაკი იმას, ვისაც სუვერენად აქცევენ, ყველას პიროვნების მატარებლად ყოფნის უფლება მიცემული აქვს მხოლოდ ხალხის ერთმანეთთან, და არა მასთან, ხელშეკრულებით, სუვერენს ხელშეკრულების დარღვევა არ

შეუძლია. შესაბამისად, ვერც ერთი მისი ქვეშევრდომი, სუვერენის მიერ მისი მოვალეობის შეუსრულებლობის მომიზეზებით, მისი ქვეშევრდომობისგან ვერ განთავისუფლდება. სრულიად ცხადია, რომ ის, ვინც სუვერენად იქცევა, წინასწარ არ დებს ხელშეკრულებას თავის ქვეშევრდომებთან რადგან ამ შემთხვევაში ის, როგორც ხელშეკრულების ერთი მხარე, ან მთელ სიმრავლესთან, ან თითოეულ ადამიანთან ცალ-ცალკე უნდა შესულიყო ხელშეკრულებაში. მთელთან, როგორც ერთ მხარესთან, ხელშეკრულებას ის ვერ დადებდა, რადგან ისინი ჯერ ერთ პიროვნებას ვერ შეადგენენ; ხოლო თუ ის იმდენ ხელშეკრულებას დადებს, რამდენიც ადამიანია, ეს ხელშეკრულებები ძალას დაკარგავს მას შემდეგ, რაც ის სუვერენიტეტს დაუფლება, რადგან ნებისმიერი მოქმედება, რასაც რომელიმე [ქვეშევრდომი] ხელშეკრულების დარღვევად ჩათვლის, მისივე და ყველა დანარჩენის მოქმედებაა, რაკი თითოეული მათგანის სახელითა და უფლებით იქნება ჩადენილი. გარდა ამისა, თუ ერთი ან რამდენიმე ქვეშევრდომი განაცხადებს, რომ სუვერენმა მისი დაწესების დროს დადებული ხელშეკრულება დაარღვია, ხოლო სხვები – მისი რომელიმე ქვეშევრდომი ან თავად ის, – უარყოფენ ასეთ დარღვევას, ამ შემთხვევაში არ არსებობს მსაჯული, რომელიც ამ საქმეს განსჯიდა. მაშასადამე, საკითხი ისევ ხმაღმა უნდა გადაწყვიტოს და ყოველი ადამიანი იბრუნებს უფლებას, საკუთარი ძალით დაიცვას თავი, საპირისპიროდ იმ განზრახვისა, რაც მათ [სახელმწიფოს] დაწესების დროს ჰქონდათ. მაშასადამე, უაზრობაა, სუვერენიტეტი წინასწარი ხელშეკრულებით იყოს ნაბოძები. მოსაზრება – ყოველი მონარქი ხელშეკრულებით, მაშასადამე, პირობით იღებს ძალაუფლებას, მარტივი ჭეშმარიტების გაუგებრობიდან მომდინარეობს: ხელშეკრულება მხოლოდ სიტყვა და ამონახუნთქია, მას არ გააჩნია ადამიანის იძულების, შეკავების, დაოკების ან დაცვის სხვა ძალა გარდა იმისა, რაც საზოგადოების ხმაღსა აქვს – ანუ სუვერენიტეტის მეორე ადამიანს თუ საკრებულოს შეუბოროკავ ხელს, რომლის ქმედებასაც ყველა თავდებად უდგება და ყველა მათგანის გაერთიანებული ძალა უდგას უკან [...]

მესამეც, რაკი სუვერენი უმრავლესობის ხმებით გამოცხადდა, ის, ვისაც სხვა აზრი ჰქონდა, ახლა დანარჩენს უნდა დაეთანხმოს ანუ [საკუთრად] აღიაროს სუვერენის ყველა ქმედება. სხვა შემთხვევაში სამართლიანი იქნება, თუ სხვებმა ის გაანადგურეს. რამეთუ, თუ ის ნებაყოფლობით შევიდა შეკრებილთა ერთიანობაში, მან ამით საკმარისად განაცხადა თავისი ნება და ფარულად დაეთანხმა, რომ გაიზიარებს უმრავლესობის გადაწყვეტილებებს. მაშასადამე, თუ ის ხელს აიღებს [ასეთ გაიზიარებაზე] ან პროტესტს გამოთქვამს [სუვერენის] რომელიმე გადაწყვეტილების გამო, ის საკუთარ ხელშეკრულებას დაუპირისპირდება და, აქედან გამომდინარე, უსამართლო იქნება. [მეორე მხრივ], მიუხედავად იმისა, არის თუ არა იგი გაერთიანების წევრი, ან ვინმემ ჰკითხა თუ არა მას თანხმობა, იგი ან უნდა დაეთანხმოს მათ გადაწყვეტილებას, ან დარჩეს ომის იმ მდგომარეობაში, რაშიც მანამდე იყო. ასეთ შემთხვევაში ნებისმიერ ადამიანს ისე, რომ ეს უსამართლობად არ ჩაეთვლება, შეუძლია მისი განადგურება.

ბანმარტეხები

1. იხ. მათე 7.12; ლუკა 6.31.
2. იმავე პრინციპის შებრუნებული ლათინური ფორმულირება: ნუ გაუკეთებ სხვას იმას, რაც არ გინდა, შენ გაგიკეთონ.
3. სამართლებრივ საფუძველს მოკლებული.

ჯონ ლოკი

1632-1704

შესავალი

ჯონ ლოკი ინგლისელი ფილოსოფოსია, რომლის ნაშრომები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, ერთი მხრივ, ცოდნის თეორიის, მეორე მხრივ კი – ლიბერალური პოლიტიკური მოძღვრების განვითარებისთვის. ამ უკანასკნელ თემაზე ლოკის ძირითადი იდეები ჩამოყალიბებულია „ორ ტრაქტატში მმართველობაზე“ (1689), განსაკუთრებით კი მის მეორე ნაწილში, აგრეთვე „ნარკვევში შემწყნარებლობის შესახებ“. მას ევროპული ლიბერალიზმის ერთ-ერთ მამამთავრად თვლიან.

ლოკი 1632 წელს დაიბადა. მამამისი სოფლის იურისტი და ადგილობრივი მოსამართლის თანაშემწე იყო. დედ-მამა პურიტანების სექტას ეკუთვნოდა – ამ რწმენის ადამიანები გამოირჩეოდნენ ლიბერალური შეხედულებებით, მხარს უჭერდნენ მეფის ძალაუფლების შეზღუდვას და ხშირად იდევენობდნენ.

ლოკის ბიოგრაფიის საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ კონტექსტს განსაზღვრავდა ბრძოლა მეფის (ანუ აბსოლუტური მონარქიის) და პარლამენტის (ანუ შეზღუდული ხელისუფლების) მომხრეებს, სხვა სიტყვებით, კონსერვატორებს და ლიბერალებს შორის, რომელიც თითქმის მთელი მე-17 საუკუნე გაგრძელდა და ინგლისის „დიადი რევოლუციით“ (1688-89) დასრულდა. ლოკი თავისი შეხედულებებითაც და სოციალური წრითაც ვიგებთან, პარლამენტის მომხრეებთან იყო დაკავშირებული. მისი ბავშვობა და ყრმობა დაემთხვა ინგლისის სამოქალაქო ომს (1642-51), რომელშიც მამამისი პარლამენტის მხარეს იბრძოდა, როგორც კავალერიტთა ბატალიონის მეთაური.

ოქსფორდის უნივერსიტეტში სწავლისას ლოკი დაინტერესდა რაციონალისტური ფილოსოფიით, მაგრამ ძირითად სპეციალობად მედიცინა აირჩია. როგორც ექიმი, ის შეხვდა ლორდ ენტონი ეშლი კუპერს, რომელთანაც 1667 წელს გადასახლდა და მისი პერსონალური ექიმი გახდა. ლორდი ეშლი გავლენიანი ვიგი (ლიბერალი) პოლიტიკოსი იყო. ის დიდი ხნით გახდა ლოკის მფარველი და დამსაქმებელი, ხოლო მისმა პოლიტიკურმა შეხედულებებმა, სავარაუდოდ, მნიშვნელოვანი გავლენა იქონიეს ლოკზე. როცა ეშლის ინგლისის ერთ-ერთი ამერიკული კოლონიის, კაროლინის ლორდი-მესაკუთრის წოდება ებოძა, ლოკი, როგორც მისი თანაშემწე და მდივანი, ამ კოლონიის მოწყობაშიც ჩაერთო და აქტიური როლი ითამაშა კაროლინის კონსტიტუციის შექმნაში. მან კოლონიებში გარკვეული ინვესტიციებიც ჩადო. ეს დაეხმარა გარკვეულიყო ვაჭრობისა და ეკონომიკის საკითხებში, აგრეთვე მიეღო ინფორმაცია ამერიკული კოლონიების ცხოვრებაზე, რამაც მისი პოლიტიკური შეხედულებების ჩამოყალიბებაზე მოახდინა გავლენა.

1672 წელს ლორდი ეშლი, ახლა უკვე გრაფი შეფტსბერის ტიტულით, ლორდი-კანცლერი, ანუ მთავრობაში ყველაზე მაღალი რანგის მინისტრი გახდა. მან ლოკი „წარდგენების მდივნად“ დანიშნა – ეს საკმაოდ მაღალი თანამდებობა იყო, რაც გულისხმობდა ყველა საეკლესიო საქმის გაძღოლას, რაც კი ლორდი-კანცლერის მანდატში შემოდიოდა – მათ შორის საეკლესიო თანამდებობების განაწილებას. ამავე პერიოდში ლოკმა მეორე მნიშვნელოვანი თანამდებობა, ვაჭრობისა და პლანტაციების საბჭოს მდივნის პოსტი დაიკავა.

ლოკის ცხოვრების ახალი ეტაპი დაიწყო მას შემდეგ, რაც გრაფი შეფტსბერის მეფე ჩარლზ მეორესთან განხეთქილება მოუვიდა და თანამდებობა დაკარგა, რასაც ავტომატურად მოყვა ლოკის დათხოვნაც. ლოკმა თითქმის ოთხი წელი საფრანგეთში იმოგზაურა, შემდეგ რამდენიმე წლით ინგლისში დაბრუნდა. ამ დროისთვის საგრძნობლად გაუარესდა ურთიერთობა მეფის ტახტსა და ლიბერალური განწყობილების წრეებს შორის, რადგან გაძლიერდა ეჭვი, რომ მეფე ჩარლზი, როგორც ფარული კათოლიკე, ინგლისსაც, საფრანგეთის მსგავსად, აბსოლუტური მონარქიის რელსებზე გადაყვანას უპირებდა. 1683 წელს ლოკს მოუხდა ნიდერლანდების სამეფოში გაქცევა, რადგან გაიხსნა შეთქმულება მეფისა და მისი ძმის მკვლელობის მიზნით. ისტორიკოსების აზრით, ლოკს ამ შეთქმულებაში მონაწილეობა არ მიუღია, მაგრამ მისი ორგანიზატორებს შორის იყო ლოკის მფარველი, გრაფი შეფტსბერი, რომელიც შეთქმულების გამხელამდე ცოტა ხნით ადრე გარდაიცვალა. ლოკი ადვილად შეიძლება, ეჭვმიტანილთა შორის აღმოჩენილიყო. ამ პერიოდში ინგლისში ზოგადად დევნიდნენ ვიგებს (ლიბერალებს), რის გამოც ბევრი მათგანი გადასახლდა ნიდერლანდებში, რომელიც იმ პერიოდის ევროპაში ყველაზე უფრო თავისუფალ ქვეყნად ითვლებოდა. სავარაუდოდ, ლოკმა სწორედ აქ და ამ დროს დაასრულა თავისი ორი ძირითადი პოლიტიკური ნაშრომი – უკვე ნახსენები ორი ტრაქტატი მმართველობაზე, აგრეთვე „ნარკვევი შემწყყნარებლობის შესახებ“.

ინგლისში დაბრუნება ლოკმა მხოლოდ ინგლისის დიადი რევოლუციის დროს, 1688 წლის ბოლოს შეძლო, როდესაც განდევნეს კათოლიკე მეფე ჯეიმზ II და მისი ადგილი დაიკავეს ნიდერლანდების მმართველმა უილიამ ორანელმა და მისმა ცოლმა, ჯეიმზის ქალიშვილმა, დედოფალმა მერიმ.

ინგლისის დიადი რევოლუცია ვიგების საქმის გადამწყვეტი გამარჯვება აღმოჩნდა: ამის შემდეგ ინგლისში საბოლოოდ და სტაბილურად დამყარდა კონსტიტუციური მონარქია, რომელიც გულისხმობდა, რომ მეფეს მხოლოდ პარლამენტის თანხმობით შეუძლია მართვა. ლოკი აღმოჩნდა ყველაზე ცნობილი გამომხატველი იმ იდეებისა, რაც ინგლისის დიად რევოლუციას ედო საფუძვლად. მისი ძირითადი ნაშრომები უშუალოდ რევოლუციის შემდეგ გამოქვეყნდა, თუმცა ფართო პოპულარობა მოგვიანებით მოიპოვა.

ლოკს ოჯახი არ შეუქმნია და შვილები არ ჰყოლია. მას მთელი ცხოვრება სუსტი ფილტვები და ასთმა აწუხებდა: ლონდონის ჰავა მისთვის ძალიან მავნე

იყო და სულ ცდილობდა, მორიდებოდა. მიუხედავად ამისა, თავისი ეპოქის კვალობაზე შედარებით დიდხანს იცოცხლა.

* * *

ლოკის „მეორე ტრაქტატი“ თანამედროვე ტიპის ლიბერალური დემოკრატიის პრინციპების პირველი თანმიმდევრული განხილვაა. მისი ძირითადი იდეები უკავშირდება ინგლისის „დიად რევოლუციას“ (Glorious Revolution), შემდეგ კი საფუძვლად დაედო ამერიკის დამოუკიდებლობის დეკლარაციას და შეერთებული შტატების კონსტიტუციას, შთაგონების წყაროდ ექცა მრავალ ადამიანს, ვისაც თანამედროვე დემოკრატიის არსი გაუაზრებია ან მისთვის პრაქტიკულად უბრძოლია.

პოლიტიკური კონტექსტი

ლოკის „მეორე ტრაქტატი“ არის არა მხოლოდ თეორიული კვლევა, არამედ პოლიტიკური ტექსტი, რომელიც მჭიდროდ უკავშირდება კონკრეტულ ისტორიულ ფონს: ბრძოლას მეფის აბსოლუტიზმსა (მის მომხრეებს ტორები ან კონსერვატორები დაერქვა) და პარლამენტის ანუ შეზღუდული ხელისუფლების მომხრეებს, ანუ ვიგებს (ლიბერალებს) შორის. ამ ბრძოლის ასპარეზად იქცა თითქმის მთელი მე-17 საუკუნე, მისი პირველი რაუნდი შეადგინა ინგლისის სამოქალაქო ომმა (1642-51), რომელიც პარლამენტის გამარჯვებით, მეფის სიკვდილით დასჯით და კრომველის რესპუბლიკური დიქტატურის ხანმოკლე პერიოდით დამთავრდა. მაგრამ ამას მოყვა მონარქიის რესტავრაცია და იმავე პრობლემის ხელახლა დადგომა, თუმცა რამდენადმე განსხვავებულ კონტექსტში. დაპირისპირებამ მოიტანა ინგლისის დიადი რევოლუცია (1688-89). აბსოლუტური მონარქიის მომხრეები ისევ დამარცხდნენ, მაგრამ ახლა უკვე საბოლოოდ: მას შემდეგ ინგლისი კონსტიტუციური მონარქიაა, თუმცა სახელმწიფო მმართველობის მრავალი კონკრეტული ასპექტი, ცხადია, შეიცვალა.

ინგლისის დიადი რევოლუცია, საფრანგეთის და ამერიკის რევოლუციებთან ერთად, შემობრუნების წერტილია მსოფლიო ისტორიაში. თუმცა ეს სამი მოვლენა არსებითად განსხვავდება ერთმანეთისგან როგორც პროცესით, ისე შედეგებით, მათ სათავე დაუდეს გლობალურ ტენდენციას: ტრადიციულ მონარქიულ წყობებს თანდათან ცვლის თანამედროვე ტიპის ლიბერალური დემოკრატიის სხვადასხვა ვარიანტი.

ისევე, როგორც სამოქალაქო ომის დროს, დიადი რევოლუციის წინაპერიოდშიც პოლიტიკურ-იდეოლოგიური საკითხები გადაჯაჭვული იყო რელიგიურთან, თუმცა სხვაგვარად. მეფე ჩარლზ მეორე, რომელიც 1660 წელს ავიდა ტახტზე საფრანგეთში გატარებული წლების შემდეგ, ფარული კათოლიკე იყო და საიდუმლო მოლაპარაკება ჰქონდა საფრანგეთის მეფესთან ლუი მე-14-თან, რის თანახმადაც ჩარლზი ინგლისის გაკათოლიკებას, ან კათოლიკეთა მდგომარეობის არსებით

გაუმჯობესებას მიაღწევდა, ლუი კი მას ფინანსურად დაეხმარებოდა, რითაც შემცირდებოდა მეფის დამოკიდებულება პარლამენტზე (ამ უკანასკნელის ძირითადი ფუნქცია გადასახადების დაწესება და ამ გზით მეფის ტახტის დაფინანსება იყო). ეს ისტორიკოსებმა მოგვიანებით გაარკვეს, ჩარლზის სიცოცხლეში კი მხოლოდ ეჭვები არსებობდა მისი კათოლიკური სიმპათიების თაობაზე; საზოგადოებას განსაკუთრებით აშფოთებდა, რომ ჩარლზს ძე არ ჰყავდა და ტახტის მემკვიდრე მისი ძმა ჯეიმზი, ღია კათოლიკე იყო. პროტესტანტული ინგლისი კათოლიკურ სამყაროს მტრად აღიქვამდა. გარდა ამისა, საზოგადოებრივ აღქმაში კათოლიციზმი ასოცირდებოდა საფრანგეთის ტიპის აბსოლუტურ მონარქიასთან. შიშობდნენ, რომ კათოლიკე მეფე საფრთხეს შეუქმნიდა ინგლისისთვის დამახასიათებელ სამოქალაქო თავისუფლების უფრო მაღალ დონეს.

1685 წელს ჩარლზი გარდაიცვალა და ტახტზე ჯეიმზი ავიდა. თავდაპირველად კანონიერი მემკვიდრის გამეფებას აქტიური პროტესტი არ გამოუწვევია; მაგრამ როდესაც ჯეიმზის მეუღლეს 1688 წლის ივნისში ბიჭი, ანუ ტახტის მემკვიდრე გაუჩნდა, ამას საერთო მღელვარება მოყვა: მემკვიდრეს ერთგულ კათოლიკედ გაზრდიდნენ და ინგლისის სათავეში განუსაზღვრელი ვადით კათოლიკური დინასტია გაბატონდებოდა (ბიჭის გაჩენამდე მემკვიდრედ ითვლებოდა ჯეიმზის პროტესტანტი ქალიშვილი, ჰოლანდიის მმართველ ვილჰელმ ორანელზე გათხოვილი მერი). მეტიც, გავრცელდა ჭორი, თითქოს ძე სინამდვილეში დედოფალს კი არ გაუჩნდა, არამედ ფარულად შემოაპარეს, რათა პროტესტანტი მემკვიდრისთვის ტახტი წაერთმიათ. ეს საბოლოო ბიძგი აღმოჩნდა: მეფის წინააღმდეგ გაერთიანდნენ კონსერვატორები (ტორები), რომელთაც უფრო მეტად რელიგიური მოტივი ამოძრავებდათ, და ლიბერალები (ვიგები), რომლებიც კათოლიკე მეფისგან სამოქალაქო თავისუფლებების გაუქმებას ელოდნენ. მათ ჰოლანდიიდან მოიწვიეს ვილიამ ორანელი და მერი, ჭეშმარიტი სარწმუნოებისა და ინგლისის ტრადიციული თავისუფლებების დასაცავად. უილიამმა მიიღო მოწვევა, ოღონდ არა როგორც დამპყრობელმა, არამედ როგორც ინგლისის კანონების დამცველმა. მისი ჯარების გადმოსხმის შემდეგ ინგლისელთა დიდი ნაწილი მის მხარეს გადავიდა, ჯეიმზი კი იძულებული გახდა, გაქცეულიყო. ამ მოვლენას დაერქვა ინგლისის დიადი რევოლუცია.

ლოკის მეორე ტრაქტატი შეიძლება მის იდეოლოგიურ გამართლებად წავიკითხოთ. ეს პირდაპირი აზრით არ უნდა გავიგოთ: მართალია, ეს წიგნი უშუალოდ რევოლუციის შემდეგ გამოქვეყნდა, ლოკმა მასზე მუშაობა გაცილებით ადრე დაიწყო და წინასწარ ვერ განჭვრეტდა მოვლენათა განვითარებას. მიუხედავად ამისა, მისი ნაშრომი საუკეთესო გამომხატველია იმ ღირებულებებისა და პრინციპებისა, რომელთა დაკვიდრებასაც რევოლუციამ შეუწყო ხელი.

მეფეთა საღვთო უფლების კრიტიკა

ლოკის პოლიტიკური თეორიის თავისებურება ყველაზე კარგად ჩანს მისი უშუალო წინამორბედის, თომას ჰობსის ნააზრევთან შეპირისპირებისას: მათ შო-

რის ბევრი მსგავსება, მაგრამ, ამავე დროს, პრინციპული განსხვავებებია. ჰობსის მსგავსად, ლოკი არ ეთანხმება „მეფეთა საღვთო უფლების“ ტრადიციულ თეორიას და პოლიტიკურ წესრიგს ადამიანის ბუნებით უფლებებზე აფუძნებს. თუმცა, მან გაცილებით მეტი დრო დაუთმო მეფეთა ამ კონცეფციის ღია კრიტიკას, კერძოდ, მისი დამცველის, რობერტ ფილმერის იდეების უარყოფას. ამას მთელი პირველი ტრაქტატი ეძღვნება, თუმცა მისი ძირითადი იდეები მეორე ტრაქტატშიც მოკლედაა შეჯამებული. ძალაუფლების ტრადიციული თეორიის საფუძველია წარმოდგენა, რომ მეფეთა ძალაუფლება ღმერთის შექმნილი ბუნებრივი წესრიგის ნაწილია. ის მამის და ოჯახის წევრების ურთიერთობას გავს: როგორც ოჯახს სჭირდება უფროსი, რომელსაც ყველა უსიტყვოდ დაუჯერებს, ასევე სჭირდება ხალხს. მეფე (მთავრობა) მამაა, ქვეშემრდომები კი – მისი შვილები, რომლებიც ვალდებული არიან, მამას დაუჯერონ, იმიტომ რომ მან „უკეთ იცის“.

მაგრამ, ლოკის თქმით, ოჯახის მამას მხოლოდ არასრულწლოვან შვილებზე აქვს უპირობო ძალაუფლება, როდესაც შვილებს ჯერ არ შეუძლიათ, დამოუკიდებლად მიიღონ გადაწყვეტილებები და საკუთარი თავი არჩიონ. თუნდაც ამიტომ, მთავრობას ვერ ექნება მსგავსი ურთიერთობა ზრდასრულ და რაციონალურ ქვეშემრდომებთან. გარდა ამისა, თუ მამის ძალაუფლებას შვილზე ბუნება განსაზღვრავს (შვილები მშობლებს ვერ აირჩევენ), პოლიტიკური ძალაუფლება ქვეშემრდომთა თანხმობაზეა აგებული.

ამიტომ ლოკისთვის მნიშვნელოვანია, პოლიტიკური ძალაუფლება თავიდანვე მკაფიოდ გამოყოს ძალაუფლების სხვა სახეებისგან, პირველ რიგში – მამის ძალაუფლებისგან. ეს მას მხოლოდ ცნებების დასაზუსტებლად არ სჭირდება: ამით ის თავიდანვე ამკვიდრებს წარმოდგენას, რომ პოლიტიკური ძალაუფლების რწმუნება კონკრეტული ფუნქციების აღსრულებით შემოიფარგლება და მათ მიღმა ვერ გავრცელდება.

ბუნებითი მდგომარეობა და ბუნებითი კანონი

ძალაუფლების ლეგიტიმურობის თემის განხილვისას ლოკი არსებითად იმეორებს ჰობსის სქემას: მისთვისაც ამოსავალია ბუნებითი მდგომარეობა, სადაც არ არსებობს სახელმწიფო, ეს უკანასკნელი კი ადამიანთა შორის შეთანხმებით, ანუ საზოგადოებრივი ხელშეკრულებით იქმნება ადამიანის ბუნებითი უფლებების დასაცავად. მიუხედავად ამისა, ამ ორი ავტორის დასკვნები რადიკალურად განსხვავდება ერთმანეთისგან: თუ ჰობსი საბოლოოდ აბსოლუტური მმართველობის (დღევანდელი ენით – დიქტატურის) გამართლებამდე მიდის, ლოკი ლიბერალური კონსტიტუციონალიზმის ანუ შეზღუდული ძალაუფლების, არსებითად – ლიბერალური დემოკრატიის უმთავრეს პრინციპებს აყალიბებს. ამ განსხვავებული დასკვნების საფუძველი ამოსავალი ცნებების, პირველ რიგში, ადამიანის ბუნების, განსხვავებული ინტერპრეტაციაა.

ის პირველ რიგში თავს იჩენს იმაში, თუ როგორ ესმის ლოკს ბუნებითი კანონი: ადამიანს არა აქვს უფლება საკუთარი და სხვა ადამიანის „სიცოცხლე, ჯანმრთელობა, თავისუფლება და საკუთრება“ ხელყოს, თუ თავად მას კონკრეტული საფრთხე არ ემუქრება. ჰობსის აზრით კი, ასეთი შეზღუდვა მხოლოდ სახელმწიფოს შემოაქვს.

ამის არგუმენტი ლოკისთვის რელიგიურია: სიცოცხლე ადამიანს ღმერთისგან აქვს ბოძებული, მაშასადამე, მისი ხელყოფის უფლება არ გვაქვს. თუ ჰობსი პრინციპულად და თანმიმდევრულად მიჰყავს ფილოსოფიურ და რელიგიურ მსჯელობას და რელიგიას მხოლოდ სახელმწიფოს კონტექსტში განიხილავს (შესაბამისად, ზნეობის ნორმებსაც მხოლოდ სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ ეძლევა აზრი), ლოკთან რელიგია და მორალი ლოგიკურად წინ უსწრებს სახელმწიფოს. ოღონდ, ლოკს რელიგია, ასე ვთქვათ, მინიმალური ფორმით შემოყავს: როგორც ელემენტარული მორალური შეზღუდვის საფუძველი. ამ ტექსტიდან არ ჩანს კავშირი რომელიმე კონკრეტულ რელიგიურ მიმდინარეობასთან: მრავალი მათგანი დაეთანხმება, რომ რაკი სიცოცხლე ღმერთისგან გვაქვს ბოძებული, მისი ხელყოფა დაუშვებელია.

ამას შეიძლება დავუკავშიროთ ლოკის აზრი, რომელსაც ის ატარებს სხვა ნაშრომში, „ნარკვევში შემწყნარებლობის შესახებ“: მას დასაშვებად მიაჩნია სხვადასხვა რელიგიის, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში არა ათეიზმის შეწყნარება. ლოკი ათეისტებისგან არ ელის ძირეული მორალური კატეგორიების გაზიარებას: თუ არ მწამს, რომ ადამიანის სიცოცხლე ღმერთის ბოძებულია, რატომ არ შეიძლება მისი ხელყოფა? ათეისტების არსებობა საფრთხეს უქმნის საზოგადოების მორალურ კონსენსუსს.

ამას უკავშირდება ისიც, რომ ლოკს ჰობსისგან არსებითად განსხვავებულად ესმის კიდევ ერთი საკვანძო ცნება – თავისუფლება. ჰობსი თავისუფლებას ისე განმარტავს, როგორც ამ სიტყვის მნიშვნელობა ადამიანთა უმრავლესობას ესმის: როგორც გარე შეზღუდვის არარსებობა. თავისუფლება ნიშნავს, რომ რაც მოგვესურება, იმას ვაკეთებთ. ლოკი კი ამას „თვითნებობას“ უწოდებს და თავისუფლებისგან განასხვავებს. თავისუფალი ადამიანი ქვია იმას, ვისაც არა აქვს სხვა შეზღუდვა, გარდა ბუნებითი კანონისა, რომელსაც, თავის მხრივ, გონება კარნახობს.

ეს განსხვავება საკვანძო მნიშვნელობისაა ახალი დროის ევროპული აზროვნებისთვის. ლიბერალიზმი – მოძღვრება, რომლის ერთ-ერთ კლასიკურ გამომახატველად ლოკი შეიძლება ჩავთვალოთ – ინდივიდის თავისუფლებას ძირეულ ღირებულებად თვლის და სახელმწიფოს მის პატივისცემას და დაცვას ავალებს. მაგრამ რატომაა ინდივიდის თავისუფლება პატივისცემის ღირსი? თუ ადამიანს თავის ნებაზე მივუშვებთ, განა ის დიდი ალბათობით ამას ბოროტი მიზნით არ გამოიყენებს: შესაძლოა, სხვის დასაჩაგვრად, შესაძლოა, გარყვნილი ქცევისა და საკუთარი თავის დასაღუპად? ამიტომ, რომ ტრადიციული საზოგადოება ინდივიდის თავისუფლებას ეჭვის თვალით უყურებს. როგორც უგუნურ შვილებს

სჭირდება მამა, რომელიც მათ ქცევას გააკონტროლებს, ასევე სჭირდება კონტროლი ზრდასრულ ინდივიდს. გამკონტროლებლის როლში შეიძლება გამოვიდეს ტრადიციების დამცველი თემი, ეკლესია, ან სახელმწიფო. თუ თავისუფლებას მართლაც გავიგებთ, როგორც ყოველივე იმის კეთებას, რაც მოგვესურება, ძნელია ამ კონსერვატიულ არგუმენტს შეეწინააღმდეგო. ამიტომაც, რომ ლიბერალურ მოაზროვნებს თავისუფლება ესმით, როგორც გონების (და არა ვნებების) კარნახით მოქმედება. ინდივიდის თავისუფლება პატივისცემას და დაცვას იმსახურებს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ადამიანი გონების კარნახით მოქმედებს და საკუთარი ვნებების და კაპრიზების მონა არ ხდება.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი აზრი, რაც ბუნებითი კანონის ლოკისეულ ინტერპრეტაციას გამოარჩევს, არის სიცოცხლის, თავისუფლების და საკუთრების ერთ დონეზე დაყენება: თავისუფლების და საკუთრების ხელყოფა ისევეა დაუშვებელი, როგორც სიცოცხლისა. რითაა გამართლებული ამგვარი გაიგივება? ადამიანის დამონების მცდელობა მასი ფიზიკური განადგურების ტოლფასია, რადგან მონის სიცოცხლე დაუცველია. მონას ბატონი მაშინ წაართმევს სიცოცხლეს, როცა მოესურება. შეიძლება, ეს არც მოისურვოს, მაგრამ მონას ნებისმიერ შემთხვევაში დაკარგული აქვს კონტროლი თავის სიცოცხლეზე, ეს კი სიცოცხლის დაკარგვის ტოლფასია.

მეორეს მხრივ, სიცოცხლის შენარჩუნება შეუძლებელია, თუ ადამიანს არა აქვს საშუალება, მოიპოვოს ამისთვის საჭირო სარჩო, ამას კი საკუთრებაა სჭირდება. თუ ადამიანს საკუთრებას ვართმევთ, მას იმ წუთში არ ვკლავთ, მაგრამ სიცოცხლის შენარჩუნების საშუალებას ვუსპობთ, ეს კი სიცოცხლის წართმევის ტოლფასია. ლოკი იმდენად მჭიდროდ უკავშირებს ერთმანეთს სიცოცხლეს, თავისუფლებასა და საკუთრებას, რომ სიმოკლისთვის ხშირად მხოლოდ „საკუთრებას“ ამბობს. ამიტომ უნდა გვახსოვდეს, რომ როდესაც ის საკუთრების ხელყოფაზე ან დაცვაზე საუბრობს, სიცოცხლესა და თავისუფლებასაც გულისხმობს.

საზოგადოება სახელმწიფოს გარეშე

ძირეული ცნებების განსხვავებული გაგების ფონზე, ლოკთან ბუნებითი მდგომარეობა ავტომატურად სულაც არ ნიშნავს „ყველას ომს ყველას წინააღმდეგ“ რატომ?

ჰობსთან, სახელმწიფოს გარეშე, არსებობენ მხოლოდ ინდივიდები, რომლებიც საკუთარი ინტერესებისთვის იბრძვიან და სხვებს არ ენდობიან; საზოგადოებად ისინი მხოლოდ ხელშეკრულების დადების, ანუ სახელმწიფოს შექმნის მომენტში ერთიანდებიან. ლოკის აზრით კი ამ შემთხვევაში, მათ უკვე ამვე ეტაპზე აერთიანებთ გარკვეულ საერთო, საზოგადო სიკეთეზე: სიცოცხლის, თავისუფლების და საკუთრების დაცვაზე ზრუნვა. შესაბამისად, მათ შეუძლიათ და ვალდებულიყვნენ აქვთ, ითანამშრომლონ ამ საერთო ინტერესის გარშემო. კერძოდ, ეს გამოიხატება იმაში, რომ თითოეულ ადამიანს ან ჯგუფს აქვს დამნაშავეის დასჯის

ბუნებითი უფლება, ანუ ყველას შეუძლია დასაჯოს ნებისმიერი ადამიანი, ვინც დაარღვევს ბუნებით კანონს ანუ ხელყოფს მეორე ადამიანის სიცოცხლეს, თავისუფლებას თუ საკუთრებას. მე მხოლოდ საკუთარი თავი კი არ უნდა დავიცვა, არამედ მტრად განვიხილო ნებისმიერი ბოროტმოქმედი, ვინც ვინმეს ბუნებითი უფლებებს შელახავს.

ასე იმიტომ კი არ ვიქცევი, რომ ვიღაც მავალებს, არამედ იმიტომ, რომ ეს გონივრულია, ჩემსავე ინტერესშია. ამოსავალია, რომ ადამიანთა უმრავლესობა კეთილგონიერია, ანუ მისდევს პრინციპს: მოექცევი სხვებს ისე, როგორც გინდა, თავად შენ მოგექცნენ. იმაზე, თუ რატომ აქვს ლოკს ამის რწმენა, ტექსტი ცალსახა პასუხს არ იძლევა. შეიძლება ეს ასე გავიგოთ: ადამიანების უმრავლესობა მორწმუნეა და ღვთის დაწესებულ მცნებებს ასრულებს; შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ ადამიანთა უმრავლესობა საკამარისად გონიერია, რომ ესმოდეს: თუ სხვას არაფერს დაუშავებ, თავადაც ნაკლებ გახდები აგრესიის სამიზნე. ცხადია, ეს ორი მოტივი ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგება და შეიძლება აძლიერებდეს კიდევ. მაგრამ თუ საზოგადოებაში გამოერევა ვინმე, ვინც ამ მორალური კონსენსუსიდან ამოვარდნილია და მზადაა, სხვის მიმართ აგრესია გამოიჩინოს, ეს საფრთხეს უქმნის არა მხოლოდ მისი აგრესიის კონკრეტულ სამიზნეს, არამედ საზოგადოებას მთლიანად. თუ დამნაშავეს ვინმეს მკვლელობა, ცემა, ძარცვა, ქურდობა და ა. შ., გაუვიდა, ეს მთელ საზოგადოებას, მის თითოეულ წევრს უქმნის საფრთხეს. ამიტომ თუ, მაგალითად, შევესწარი, რომ ქურდი ვინმეს, თუნდაც ჩემთვის უცნობი ადამიანის სახლში შეფარვას ცდილობს, სრული უფლება და მოვალეობაც მაქვს, ასეთი ადამიანი მოვკლა.

ასევე, არ სჭირდება სახელმწიფოს არსებობა იმის დადგენას, თუ სახელდობრ რა არის დამნაშავეს დასჯის მისაღები ზომა. ეს დასჯის მიზნიდან გამომდინარეობს: ერთი მხრივ, უნდა აღიკვეთოს დანაშაულის განმეორების შესაძლებლობა, მეორეც, თუ ეს შესაძლებელია, მსხვერპლს ზარალი უნდა აუნაზღაურდეს. სასჯელი სამართლიანია, თუ ის ამ მიზნების ადექვატურია. ბუნებრივია, რომ სახელმწიფოს არარსებობის პირობებში ნაკლებად დაგვრჩება სხვა ქმედითი ალტერნატივა, გარდა დამნაშავეს მოკვლისა. თუმცა, იმ პერიოდის ინგლისში სიკვდილით დასჯა ჩვეულებრივ გამოიყენებოდა ისეთი დანაშაულის სასჯელად, როგორიც იყო, მაგალითად, ქურდობა, ასე რომ ლოკის ბუნებითი სამართალი გამორჩეულად მკაცრი სულაც არ არის. მაგრამ ლოკი დაუშვებლად თვლის ზედმეტ სისასტიკეს, წამებას, რადგან ეს არ ემსახურება ზემოთჩამოთვლილ მიზნებს და მხოლოდ დამსჯელის ემოციური მდგომარეობით (განსაკუთრებული ბრაზით, აღშფოთებით) შეიძლება აიხსნას.

ლოკის ზემოთაღწერილი შეხედულებები საფუძვლად უდევს იმ იდეას, რასაც დღეს „სამოქალაქო საზოგადოებას“ ვუწოდებთ. თვით ამ ტერმინის მნიშვნელობა მასთან გამოკვეთილი არ არის: ის მას ხშირად „სახელმწიფოს“ სინონიმად ხმარობს. ამ ცნების, როგორც სახელმწიფოსგან განსხვავებულის, ჩამოყალიბება შემდეგ საუკუნეში მოხდა შოტლანდიელი განმანათლებლების ნაშრომებში. მაგ-

რამ მისი ძირითადი შინაარსი ლოკთან უკვე მოცემულია: ადამიანებს შეუძლიათ, სახელმწიფოს გარეშეც მოახდინონ თვითორგანიზება საერთო ინტერესების, ანუ საზოგადო სიკეთის დასაცავად.

ამ გაცემით, სამოქალაქო საზოგადოება ლოგიკურად პირველადია სახელმწიფოს მიმართ. ეს არსებითად განსხვავდება ამ ცნების დღეს გავრცელებული გაგებისგან, რომელიც მას სახელმწიფოსთან მიმართებაში განისაზღვრავს, როგორც მის ერთ-ერთ საპირწონეს. ამ შემთხვევაში ის მეორადი გამოდის სახელმწიფოს მიმართ, მაშინ როდესაც ლოკისთვის ის ლიბერალური სახელმწიფოს წანამდვარი და საფუძველია: ჯერ სამოქალაქო საზოგადოება ყალიბდება და შემდეგ ის ქმნის სახელმწიფო ინსტიტუტებს.

მაინც რატომაა საჭირო სახელმწიფო?

თუ თავისუფალი და თანასწორი ინდივიდების საზოგადოება სახელმწიფოს გარეშეც ახდენს სამართლის აღსრულებას და დამნაშავის დასჯას, რითაც ადამიანების უსაფრთხოება რამდენადმე დაცული აღმოჩნდება, თუ არა გვაქვს „ომი ყველასი ყველას წინააღმდეგ“, რომელიც ადამიანთა ცხოვრებას ჯოჯოხეთად აქცევს, საკითხავი რჩება: რისთვისღაა საჭირო სახელმწიფო?

ლოკის ლოგიკა ამ საკითხში არც ისე ცხადი და მარტივია, როგორც ჰობსისა, მაგრამ საბოლოოდ ისიც სახელმწიფოს ძირითად ფუნქციას ომის აღკვეთაში ხედავს. მართალია, საზოგადოებას შეუძლია სამართლის აღსრულება და დამნაშავის დასჯა, სახელმწიფოს გარეშე ეს ძალიან არასრულყოფილად ხდება.

ნებისმიერ თავდასხმას ადამიანის სიცოცხლეზე, თავისუფლებაზე და საკუთრებაზე, თუნდაც ის ინდივიდუალური თავდასხმელიდან მოდიოდეს, ლოკი ომის აქტს უწოდებს. შესაბამისად, მას ომის მდგომარეობაში გადაყვავართ. მაგრამ ბუნებით მდგომარეობაში სამართლის აღსრულება და, შესაბამისად, ომის შეწყვეტა გართულებულია. რაკი დამნაშავეები ყოველთვის არსებობენ, საზოგადოება ყოველთვის ომის მდგომარეობაშია (თუნდაც ეს არ იყოს „ომი ყველასი ყველას წინააღმდეგ“). სახელმწიფოს არარსებობის პირობებში მეტი შანსია, დამნაშავე დაუსჯელი, საზოგადოება კი – მის მიმართ დაუცველი დარჩეს: ასეთ შემთხვევაში, ლოკის სიტყვებით, „სხვა სამველი აღარ რჩება, ზეცის გარდა“. მაშინაც, როდესაც დამნაშავის დასჯა ხერხდება, სასჯელის ზომას ხშირად თვით მსხვერპლი ადგენს, რომელიც საკუთარ საქმეში მოსამართლე გამოდის: ასეთ შემთხვევაში სასჯელის სამართლიანობაც და ეფექტურობაც შეიძლება სათუო აღმოჩნდეს.

ყოველივე ამის გამო, ადამიანები გადაწყვეტენ, უარი თქვან უფლებაზე, თავად დასაჯონ დამნაშავე და ამისთვის სახელმწიფოს ქმნიან. სწორედ ამაშია საზოგადოებრივი ხელშეკრულების ძირითადი შინაარსი. სახელმწიფო, ფაქტობრივად, იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც საზოგადოება, ოღონდ გაცილებით უფრო ეფექტურად. როდესაც ბოროტმოქმედი ვინმეს სიცოცხლეს ან საკუთრებას ხელყოფს, თავდასხმის ობიექტი სახელმწიფოს მიმართავს დამნაშავის დასასჯელად

და ზარალის ასანაზღაურებლად. გამონაკლისის შეადგენს ვითარება, როდესაც თავდაცვის გადაუდებელი ამოცანის გამო თვითონ უნდა შევერკინო თავდამსხმელს – მაგრამ ეს ვითარებაც, ჩვეულებრივ, ხანმოკლეა. ნებისმიერ შემთხვევაში, სახელმწიფოს აქვს რესურსები, რომ დამნაშავის ქმედებით შექმნილი „ომის მდგომარეობა“ სწრაფად და ეფექტურად აღკვეთოს და ის დადგენილი წესების მიხედვით დასაჯოს (ოღონდ ლოკი აზუსტებს, რომ აქ მხოლოდ სამართლის მიუკერძოებელი აღსრულება იგულისხმება).

სახელმწიფო მდგომარეობაში ადამიანის არსებითად არ კარგავს თავისუფლებას, თუმცა მას შეზღუდვები ემატება. როგორც ვთქვით, ინდივიდის თავისუფლება არც ბუნებით მდგომარეობაში არ ნიშნავს თვითნებობას, ის აქაც შეზღუდულია ბუნებითი კანონით. სახელმწიფოში ამ შეზღუდვებს ემატება სახელმწიფო კანონები, ოღონდ ისინი მიიღება თვით ადამიანის თანხმობით და მის ინტერესებში. როგორც ბუნებით მდგომარეობაში ინდივიდი თავისუფალია, გააკეთოს ნებისმიერი რამ, რაც არ ეწინააღმდეგება ბუნებით კანონს, ასევე სახელმწიფოში მას შეუძლია აკეთოს ყველაფერი, რაც არ ეწინააღმდეგება სახელმწიფო კანონს, რომელსაც გონიერი კანონმდებელი მისივე რწმუნებით და თანხმობით იღებს.

თავისუფლების საწინააღდეგოდ, მონობის მდგომარეობა ქვია თვითნებური ძალის დაქვემდებარებაში ყოფნას, რომელიც არ ცნობს ბუნებით კანონს და არც ჩემი თანხმობითაა შეზღუდული. ასეთი ძალა შეიძლება იყოს ბოროტმოქმედთა ბანდა, გარე დამპყრობელი, ან დესპოტური სახელმწიფო.

ამრიგად, ლოკი არსებითად იზიარებს აზრს, რომ სახელმწიფოს ძირითადი ფუნქციაა ომის მდგომარეობის დაძლევა, ანუ ინდივიდების უსაფრთხოების უზრუნველყოფა. ამ აზრით, სახელმწიფოში ცხოვრება უკეთესია, ვიდრე ბუნებით მდგომარეობაში. მაგრამ, ჯერ ერთი, კონტრასტი ამ ორ ვითარებას შორის არ არის ისე დრამატული, როგორც ეს ჰობსს წარმოედგინა; მეორეც, ყოველგვარ სახელმწიფოს არ მიეწერება ასეთი უპირატესობა: დესპოტურ სახელმწიფოში ცხოვრება ამცირებს არა მხოლოდ თავისუფლების, არამედ დაცულობის და უსაფრთხოების ხარისხს თუნდაც ბუნებით მდგომარეობასთან შედარებით, ამიტომ ასეთ სახელმწიფოში მოხვედრა ინდივიდისთვის ვითარების გაუარესებაა და არა გაუმჯობესება ბუნებით მდგომარეობასთან შედარებით.

აქ ყურადღება უნდა მივაქციოთ თვით სიტყვის ეტიმოლოგიასაც, რომელსაც ლოკი (ისევე როგორც ჰობსი) იყენებს. ინგლისური სიტყვა, რომელსაც ქართულად „სახელმწიფოდ“ ვთარგმნით, არის commonwealth; მისი სიტყვასიტყვითი თარგმანი შეიძლება იყოს „საერთო კეთილდღეობა“. ინგლისური სიტყვა ხაზს უსვამს ამგვარი პოლიტიკური წარმონაქმნის ფუნქციას: ის არსებობს იმისთვის, რომ მასში გაერთიანებულ ადამიანთა კეთილდღეობა უზრუნველყოს. სიტყვა „სახელმწიფო“ კი ხელმწიფის (ან, უფრო ფართო აზრით, მთავრობის) მორჩილებას უსვამს ხაზს: სახელმწიფო ხელმწიფისაა, იმ ინსტიტუტთა ერთობლიობაა, რომელიც ხელმწიფის ქვეშემრდომებზე ძალაუფლებას უზრუნველყოფს. სიტყვის ეტიმოლოგიას ზედმეტი მნიშვნელობა არ უნდა მივანიჭოთ, მაგრამ მთლად შემთხ-

ვევითი არ უნდა იყოს, რომ ხალხი, ვინც სიტყვას commonwealth იყენებდა, უფრო ადვილად მივიდა საზოგადოებრივი ხელშეკრულების იდეამდე.

საკუთრების ინსტიტუტი, საზოგადოება და სახელმწიფო

ზოგად მსჯელობას თავისუფლებაზე, საზოგადოებაზე და სახელმწიფოზე ლოკი აკონკრეტებს საკუთრების ინსტიტუტის განხილვით. იმის გასაგებად, რომ ლოკი საზოგადოების (ან სამოქალაქო საზოგადოების) ჩამოყალიბებას სახელმწიფოს გარეშე წარმოიდგენს, თუმცა სახელმწიფოსაც აუცილებლად თვლის, საჭიროა განვიხილოთ მისი მოსაზრებები საკუთრებაზე.

როგორც უკვე ვთქვით, საკუთრებას ლოკი სიცოცხლის და თავისუფლების თანაბარ ღირებულებად მიიჩნევს. ის ამის დასასაბუთებლად რელიგიას იშველიებს. რაკი ღმერთმა სხეული გვიბოძა, ესე იგი მას სდომებია, რომ სხეულებრივი არსებობა გვექონოდა. აქედან გამომდინარეობს ვალდებულება, ჩვენი ფიზიკური არსებობის უზრუნველყოფაზე ვიზრუნოთ, ანუ ვიშრომოთ სარჩოს მოსაპოვებლად. ამისთვის კი საჭიროა საკუთრება, რაშიც ლოკი, პირველ რიგში, მიწას გულისხმობს, რადგან სიცოცხლისთვის აუცილებელ პროდუქტებს სწორედ ის გვაძლევს.

როგორ დგინდება საკუთრება მიწაზე? ამოსავალია ვითარება, როდესაც მიწა და ყველა ბუნებრივი რესურსი ყველა ადამიანს თანაბრად ეკუთვნის, რადგან ბუნებით მდგომარეობაში არ არსებობს საფუძველი, ვინმეს ამ მხრივ უპირატესობა ჰქონდეს. საკუთრება ჩნდება იმ მომენტიდან, როდესაც ადამიანი ბუნებაში შრომას ჩადებს: მისი შრომა არის ის, რაც უეჭველად მისია. ყველაზე მარტივი მაგალითია მომენტი, როდესაც ველური მიწიდან რკოს აიღებს: ამით ეს რკო მისი ხდება. ცხადია, რკოს მიწიდან ასაღებად გაწეული ძალისხმევა მინიმალურია. ვთქვათ, ნადირობა მეტ გარჯას მოითხოვს, მაგრამ პრინციპი იგივეა: რასაც მოვინადირებ, ჩემი ხდება იმის გამო, რომ მე მოვინადირე. საბოლოოდ, იგივე ლოგიკა ვრცელდება მიწაზე: თუ ადამიანი მიწის ნაკვეთს დაამუშავებს, ეს ნაკვეთიც და მასზე მოწეული მოსავალიც მისი ხდება. ამ მარტივ პრინციპს შემდეგ „საკუთრების შრომითი თეორია“ დაერქვა.

რატომ არ გამოიწვევს ეს პროცესი კონკურენციას და კონფლიქტებს, როგორც ჰობსს ეგონა? აქ მნიშვნელოვანია გარკვეული დაშვებები, რომელთაც ლოკი აკეთებს. პირველ რიგში, მას სწამს, რომ ბუნებაში საკმარისი რესურსები არსებობს ყველა ადამიანის გამოსაკვებად. ამას, თავის მხრივ, განაპირობებს ის, რომ საკუთრების ზომას ბუნებრივად ზღუდავს მოხმარების შესაძლებლობა. ადამიანს (ან ოჯახს) შეუძლია მოიხმაროს მხოლოდ იმდენი პროდუქტი, რამდენიც სჭირდება. შესაბამისად, ადამიანს სჭირდება მხოლოდ იმხელა მიწის ნაკვეთი, რამდენიც შეუძლია, რომ დაამუშავოს და რისი პროდუქტიც შეუძლია, მოიხმაროს. ზედმეტი უბრალოდ გაფუჭდება და მოსახმარებლად უვარგისი გახდება. მიწის ნაკვეთების დასაკუთრება კანონიერია და არ გამოიწვევს კონფლიქტებს, რადგან ყველა სხვას დარჩება საკმარისი ზომის და ხარისხის ნაკვეთი: ლოკის

სიტყვებით, დასამუშავებლად გამოსაყენებელი მიწა „დღესაც გაცილებით მეტია, ვიდრე კაცობრიობას გამოყენება შეუძლია“.

ვითარება არსებითად იცვლება მას შემდეგ, რაც ადამიანები გამოიგონებენ ფულს, რის ფუნქციასაც ასრულებენ პროდუქტები, რომლებიც არ ფუჭდება (ოქრო, ვერცხლი). ამის შემდეგ აზრი მიეცემა საკუთრების განუსაზღვრელ დაგროვებას: ხორცის ან ქლიავისგან განსხვავებით, ოქრო და ვერცხლი ვერასოდეს იქნება ზედმეტი. ამის შემდეგ, საკუთრების ინსტიტუტი ველარ დაემყარება მხოლოდ ბუნებით საჭიროებებს: მისი საფუძველია შეთანხმებები ადამიანთა შორის, რომელთა გარეშეც ნაკლებად საჭირო, მაგრამ გამძლე ნივთებს (ოქროს და ვერცხლს) უნივერსალური ღირებულება ვერ მიენიჭებოდა. შესაბამისად, შესაძლებელი და რაციონალური ხდება ქონებრივი უთანასწორობა, მათ შორის მიწაზე: უზარმაზარი პლანტაციების ქონასაც აზრი აქვს, თუ მისი პროდუქტი შემოიძლია ფულზე გადავცვალო.

ბუნებით მდგომარეობაში მყოფი საზოგადოება ვერ დაარეგულირებს და ვერ დაიცავს ასეთ, გართულებულ საკუთრების ინსტიტუტს. მას სპეციალური, მთელი საზოგადოებისთვის სავალდებულო კანონები და მათი დაცვის მექანიზმები სჭირდება. ამდენად, ბუნებითი მდგომარეობიდან სახელმწიფოებრივზე გადასვლის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მიზეზია თავისუფალი ვაჭრობისა და კერძო საკუთრების ინსტიტუტების რეგულირება და დაცვა.

ამ ტექსტით ლოკი საფუძველს უყრის იმ აზრს, რომ ეკონომიკური თავისუფლების გარეშე წარმოუდგენელია პოლიტიკური თავისუფლება. კერძო საკუთრების დაცვა სახელმწიფოს ერთ-ერთი უმრავლესი ფუნქციაა, რადგან დაცული კერძო საკუთრების გარეშე ვერ კეთილდღეობა გვექნება და ვერც თავისუფალი საზოგადოება.

ხელისუფლების ფუნქციები და შეზღუდვები და ინდივიდის მოვალეობები

როგორც უკვე ვთქვით, ლოკთან სახელმწიფო ხელისუფლება შეზღუდულია კონკრეტული ფუნქციით. ადამიანები მას გადასცემენ არა ზოგადად თავისუფლებას, არამედ კონკრეტულ უფლებას: დასაჯოს დამნაშავე, რომელიც საფრთხეს უქმნის ადამიანთა სიცოცხლეს, თავისუფლებას და საკუთრებას. შესაბამისად, სახელმწიფო მხოლოდ იმ შემთხვევაშია ლეგიტიმური, თუ ის უკეთ იცავს ადამიანთა საკუთრებას, ვიდრე ამას ბუნებით საზოგადოებაში გაერთიანებული ინდივიდები გააკეთებდნენ. სახელმწიფო სხვა არაფერია, თუ არა საზოგადოების გაერთიანების ფორმა: ამიტომ ლოკისთვის ის იგივეა, რაც „პოლიტიკური ან სამოქალაქო საზოგადოება“.

ლოკი კონკრეტულად ჩამოთვლის სამოქალაქო ხელისუფლების ფუნქციებს. ყოველივე ის, რაც მასში არ შედის, ინდივიდების საქმედ რჩება. სახელმწიფო შემუშავებს საერთო წესებს, რომლებიც ნებისმიერი კერძო ინდივიდის ან ჯგუფის მოსაზრებაზე მაღლა დგას – ანუ კანონს; ის სჯის იმას, ვინც არღვევს საზოგადო-

ების მიერ მიღებულ წესებს – ანუ აღასრულებს კანონს; დაბოლოს, ის იცავს საზოგადოებას გარე საფრთხისაგან – ანუ წყვეტს ომისა და მშვიდობის საკითხებს.

აქ ჩანასახის სახით მოცემულია ძალაუფლების დანაწილების პრინციპი, რომელიც საფუძვლად უდევს თანამედროვე დემოკრატიას, თუმცა მისი კონკრეტული სქემა განსხვავდება იმისგან, რასაც ახლა ვიყენებთ: ლოკი ცალ-ცალკე განიხილავს აღმასრულებელ და ფედერალურ ძალაუფლებებს – ამ უკანასკნელს ქვეყნის გარე საფრთხისგან თავდაცვა ევალება, თუმცა ჩვეულებრივ შიდა წესრიგის და გარე საფრთხისგან დაცვის ფუნქციებს აღმასრულებელი ხელისუფლება ითავსებს. მთავარია ის აზრი, რომ საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ძალაუფლება გამიჯნული უნდა იყოს ერთმანეთისგან. აღმასრულებელი ძალაუფლების მატარებელი (ლოკს ასეთად მეფე წარმოედგინა) მხოლოდ მისგან დამოუკიდებლად მიღებული კანონების ფარგლებში უნდა მართავდეს, ხოლო საკანონმდებლო ორგანოს წარმომადგენლები ისევე ემორჩილებოდნენ კანონებს, როგორც ნებისმიერი სხვა ადამიანი. ეს არის საუკეთესო გარანტია იმისა, რომ არც ერთი არ გამოიყენებს ძალაუფლებას ბოროტად.

მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ სახელმწიფოსთვის ცალკეული ფუნქციის გადაცემით ინდივიდები თავიდან ვერ იცილებენ პასუხისმგებლობას საზოგადოების წინაშე და ვალდებულნი რჩებიან, საზოგადოების (და არა მხოლოდ საკუთარ) კეთილდღეობაზე იზრუნონ. კერძოდ, მათ ხელი უნდა შეუწყონ კანონის აღსრულებას (მაგალითად, როგორც დღეს ვიტყვით, ითანამშრომლონ სამართალდამცავ ორგანოებთან), დაიცვან თავისი ქვეყანა გარე საფრთხისაგან (იმსახურონ ჯარში) და ა. შ.

ინდივიდის საზოგადოების წინაშე პასუხისმგებლობას (დღევანდელი სიტყვებით – სამოქალაქო პასუხისმგებლობას) განეკუთვნება ვალდებულება, დაემორჩილოს უმრავლესობის გადაწყვეტილებას. როგორც ვთქვით, სამოქალაქო თავისუფლება ნიშნავს, რომ ადამიანები ემორჩილებიან მხოლოდ იმ კანონებს, რომლებიც მათი წარმომადგენლების მიერ მათი სახელით არის მიღებული. ეს ნიშნავს, რომ კანონი მიღებულია საზოგადოების თანხმობით, თუმცა ის შეიძლება უმცირესობაში მყოფ ინდივიდს ან ჯგუფს არ მოსწონდეს. მიუხედავად ამისა, პოლიტიკურ გაერთიანებაში შესვლის აქტით ინდივიდი ადასტურებს, რომ დაემორჩილება უმრავლესობის გადაწყვეტილებას მაშინაც, როდესაც პირადად მას ის არ მოსწონს.

დესპოტური სახელმწიფო და აჯანყების უფლება

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრაქტიკული შედეგი, რაც ლოკის მოძღვრებიდან გამომდინარეობს, ისაა, რომ ლეგიტიმურია არა ყოველგვარი სახელმწიფო, არამედ ისეთი, რომელშიც მმართველობა საზოგადოების თანხმობით მიღებული კანონებითაა შეზღუდული. საბოლოოდ, სწორედ ამაშია ყველაზე დიდი კონტრასტი ჰობსის მიერ მიღებულ დასკვნასთან: სახელმწიფოში ცხოვრება ყოველთ-

ვის ჯობია ბუნებით მდგომარეობას. ლოკის აზრით, საზოგადოებრივი ხელშეკრულებით შექმნილ სახელმწიფოში (ანუ „სამოქალაქო მმართველობაში“ – დღეს ამის მაგივრად „ლიბერალურ დემოკრატიას“ ვიტყოდით) ცხოვრება უკეთესია ბუნებით მდგომარეობაზე, მაგრამ ამ უკანასკნელს, თავის მხრივ, უპირატესობა აქვს დესპოტურ მმართველობასთან შედარებით. სწორედ ასეთად თვლის ის აბსოლუტურ მონარქიას, სადაც მეფის პრეროგატივა არ არის შეზღუდული ხალხის წარმომადგენლების, ანუ პარლამენტის ძალაუფლებით.

რატომ? დესპოტურ სახელმწიფოში მე წართმეული მაქვს თავისუფლება, ანუ ვილაც სხვას აქვს შეუზღუდავი ძალაუფლება ჩემს სიცოცხლესა და საკუთრებაზე. მე დამოკიდებული ვარ მის კეთილ ნებაზე: თუ დესპოტურმა მართველობამ ასეთი ნება არ გამოიჩინა და ჩემს სიცოცხლესა და საკუთრებას დაემუქრა, არ არსებობს მიუკერძოებელი მოსამართლე, რომელსაც შემიძლია მივმართო. მაგრამ მე აღარც თავდაცვის ის რესურსები დამრჩენია, რაც ბუნებით მდგომარეობაში გამაჩნია, მაშინ როდესაც სახელმწიფოს გაცილებით მეტად შეუძლია შეზღუდოს ჩემი უფლებები, ვიდრე ბუნებით მდგომარეობაში მოქმედ ბოროტმოქმედს. საუბარიც კი იმაზე, როგორ შეიძლება დაიცვას საზოგადოებამ თავი დესპოტური მმართველობისგან, იდევენება, როგორც „ლალატი“ ან სახელმწიფოს ძირგამომთხრელი საქმიანობა. ყველაზე დაუცველი ადამიანი დესპოტური მმართველობის პირობებშია.

აქედან გამომდინარე, სრულიად სამართლიანია, თუ ადამიანები აუჯანყდებიან დესპოტურ ხელისუფლებას და დაიბრუნებენ უფლებებს, რაც ბუნებისგან (ან ღმერთისგან) აქვთ მონიჭებული. ამ მოსაზრების გამო, ლოკს მისი მომხრეებიც და მოწინააღმდეგეებიც ინგლისის „დიადი რევოლუციის“ და ზოგადად, პოლიტიკური რევოლუციების გამმართლებლად თვლიდნენ.

მეორე ტრაქტატი სამოქალაქო მმართველობაზე

თავი I

2. მე მგონი, ზედმეტი არ იქნება, ამ მიზნით ჩამოვაყალიბო, რას ვგულისხმობ პოლიტიკურ ძალაუფლებაში, რათა შევძლოთ, ქვეშევრდომზე ხელისუფალის ძალაუფლება განვასხვავოთ მამის ძალაუფლებისაგან შვილების მიმართ, პატრონისა მოსამსახურეების, ქმრისა – ცოლის და ბატონისა – მისი მონების მიმართ. ძალაუფლების ყველა ეს განსხვავებული სახე ხანდახან შეიძლება ერთსა და იმავე ადამიანში იყოს თავმოყრილი, მაგრამ თუ მას ამ სხვადასხვა მიმართებაში შევხედავთ, ეს შეიძლება დაგვეხმაროს კიდევ გავმიჯნოთ ძალაუფლების ეს სახეები და დავინახოთ, რით განსხვავდება ერთმანეთისგან სახელმწიფოს მმართველი, ოჯახის მამა და გემის კაპიტანი.

3. პოლიტიკურ ძალაუფლებად კი ვთვლი კანონების შექმნის უფლებას, რაც მოიცავს სიკვდილით დასჯას და, მასთან ერთად, ყველა უფრო ნაკლებ სასჯელს, რაც ემსახურება საკუთრების მოწესრიგებასა და დაცვას, და საზოგადოების ძალის გამოყენებას ამ კანონების აღსასრულებლად და სახელმწიფოს გარე თავდასხმისგან დასაცავად. ყოველივე ამის [გამოყენება] მხოლოდ საზოგადო სიკეთისთვის [უნდა ხდებოდეს].

თავი II

ბუნებითი მდგომარეობის შესახებ

4. იმისათვის, რომ სწორად გავიგოთ პოლიტიკური ძალაუფლება და მისი საწყისიდან გამოვიყვანოთ, უნდა განვიხილოთ ის მდგომარეობა, რომელშიც ყველა ადამიანი ბუნებრივად იმყოფება: როდესაც თითოეულს სრული თავისუფლება აქვს, ბუნების კანონების საზღვრებში თავად გადაწყვიტოს, რა აკეთოს – ისე მოექცეს თავის საკუთრებასა და სხვა ადამიანებს, როგორც თვითონ უნდა და სამისოდ არავის სთხოვოს ნებართვა და არავისზე იყოს დამოკიდებული.

ეს, ამავე დროს, თანასწორობის მდგომარეობაა, როდესაც ყოველგვარი ძალა და კანონის მიყენების უფლება გაწონასწორებულია და ისინი არავის აქვს სხვაზე მეტად მომადლებული. სრულიად ცხადია, რომ ამ მდგომარეობაში ერთი

და იმავე მოდგმისა და რანგის ადამიანები, რომლებსაც ბუნებამ განურჩევლად მიანიჭა ყველა უპირატესობა და ერთი და იმავე უნარებით დააჯილდოვა, ასევე თანასწორნი უნდა იყვნენ ერთმანეთის მიმართ. არავინ არის ვინმეს მიერ დაქვემდებარებული ან დამორჩილებული, თუ ყველა მათგანის საერთო უფალმა და ბატონმა თავისი ნების აშკარა გამოცხადებით ერთი მეორეზე მაღლა არ დააყენა და ნათლად და ცხადად არ განუსაზღვრა პირველს ბატონობისა და სუვერენობის უეჭველი უფლება.

5. ბრძენი ჰუკერი¹ იმდენად თავისთავად ცხადად და უეჭველად მიიჩნევს ადამიანთა ამ ბუნებით თანასწორობას, რომ სწორედ მასზე აფუძნებს ადამიანთა შორის ურთიერთსიყვარულის მოვალეობას, ამ უკანასკნელიდან გამოჰყავს მათი ვალდებულებები ერთმანეთის მიმართ, შემდეგ კი სამართლიანობისა და ქველმოქმედების ღირსეული წესები. აი, რას ამბობს იგი:

„ასეთივე ბუნებრივმა აუცილებლობამ აიძულა ადამიანები გაეგოთ, რომ მათ საკუთარი თავის სიყვარულზე არანაკლებ ევალებათ, უყვარდეთ სხვაც, რამეთუ თანასწორ საგანთა დასანახად საჭიროა, მათ ყველანი ერთიანი საზომით ვუდგებოდეთ. აქედან გამომდინარე, თუ არ შემოიძლია, რომ არ მსურდეს ყველა სხვა ადამიანისგან სიკეთე მივიღო, როგორც ყველა სხვას სურს სიკეთე საკუთარი თავისთვის, როგორ შეიძლება ჩემი ეს სურვილი ნაწილობრივ მაინც დაკმაყოფილდეს, თუკი თავად არ შევეცდები დავაკმაყოფილო სხვა ადამიანების ასეთივე სურვილი, რომელიც მათ უეჭველად ექნებათ, რადგან ჩვენ ერთი ბუნებისანი ვართ. თუ მათი ამ სურვილის საწინააღმდეგოდ ვიმოქმედებ, ეს ისევე დაამწუხრებს მათ, როგორც მე. ასე რომ, თუ მათ რამეს დავუშავებ, უნდა მოველოდე, რომ მეც მომადგება ზიანი, რადგან არანაირი საფუძველი არ არსებობს ვიფიქრო, რომ ისინი მეტი სიყვარულით მომექცევიან. მაშასადამე, ჩემი სურვილი, ბუნებით ჩემ თანასწორ ქმნილებებს ვუყვარდე, ბუნებრივად მაკისრებს ვალდებულებას, მათ მიმართაც მსგავსი გრძნობა გამოვხატო. თანასწორობის ამ მიმართებიდან ჩვენსა და ჩვენს მსგავს ქმნილებებს შორის ბუნებაზე დამყარებულმა გონებამ ყველა ადამიანისთვის ცნობილი რამდენიმე წესი და კანონი გამოიყვანა ცხოვრებისთვის მიმართულების მისაცემად“ (*Eccl. Pol. i*).

6. მაგრამ, თუმცა ეს თავისუფლების მდგომარეობაა, ეს არ გახლავთ თვითონების მდგომარეობა: მიუხედავად იმისა, რომ ამ მდგომარეობაში ადამიანს აქვს შეუზღუდავი თავისუფლება, განაგოს საკუთარი თავი და გონება, მას არა აქვს თავისუფლება, გაანადგუროს საკუთარი თავი ან მის მფლობელობაში მყოფი რაიმე ქმნილება, თუ არ აპირებს გამოიყენოს ის უფრო კეთილშობილი მიზნით, ვიდრე მისი შენარჩუნებაა. ბუნებითი მდგომარეობის სამართავად არსებობს ბუნებითი კანონი, რომელიც ყველასათვის სავალდებულოა, ხოლო გონება, რომელიც იგივე კანონია, ასწავლის ყველა ადამიანს, ვინც მას ყურს ათხოვებს, რომ რაკი ყოველი კაცი თავისუფალი და თანასწორია, არავის აქვს უფლება ხელყოს სხვისი სიცოცხლე, ჯანმრთელობა, თავისუფლება ან საკუთრება; რადგან ყოვე-

ლი კაცი ერთი ყოვლად ძლიერი და უსასრულოდ ბრძენი შემოქმედის შექმნილია; ერთი უზენაესი ბატონის მსახურია, მსოფლიოში მისი განგებითა და მისი საქმის გასაკეთებლად მოვლენილი; ისინი ეკუთვნიან მას, ვისი შექმნილნიც არიან და უნდა იარსებონ მანამ, სანამ ესიამოვნება მას, და არა სხვა [ადამიანებს]. და, რაკი [ერთმანეთის] მსგავსი უნარი გვაქვს მომადლებული, რაკი ყველანი თანაბრად ვინაწილებთ ბუნებით ერთობას, ვერ იარსებებს ისეთი დაქვემდებარება ადამიანებს შორის, რომელიც ერთმანეთის განადგურების უფლებას მოგვცემდა, თითქოს ერთმანეთის იარაღად ვყოფილიყავით შექმნილნი, როგორც უფრო დაბალი რანგის ქმნილებები არიან შექმნილნი ჩვენი [სარგებლისთვის]. როგორც თითოეულს მართებს, საკუთარი თავის შენარჩუნებაზე იზრუნოს და თავისი ნებით არ წავიდეს ამ ცხოვრებიდან, იმავე მიზეზით, თუ ეს მისი საკუთარი სიცოცხლის დაცვას არ ეწინააღმდეგება, ყოველი კაცი დანარჩენი კაცობრიობის დაცვაზეც უნდა ზრუნავდეს და, თუ დამნაშავეს დასჯას არ შეეხება საქმე, არ ხელყოს ან ზიანი არ მიაყენოს სხვა ადამიანის სიცოცხლეს, ასევე ყოველივე იმას, რაც ხელს უწყობს მეორე ადამიანის სიცოცხლის, თავისუფლების, სხეულის სიმრთელის ან ქონების შენარჩუნებას.

7. იმისათვის, რათა ყველა ადამიანი შეაკავონ იმისგან, რომ მან სხვისი უფლებები დაარღვიოს და სხვას ზიანი მიაყენოს და დაცულ იქნეს ბუნებითი კანონი, რომელიც მთელი კაცობრიობის მშვიდობასა და შენარჩუნებას მოითხოვს, ბუნებითი კანონის აღსრულება ამ მდგომარეობაში თითოეული ადამიანის ხელშია. ეს ნიშნავს, რომ ყოველ ადამიანს აქვს უფლება, ისეთი სასჯელი მიუყენოს ამ კანონის დამრღვევს, რომ კანონის დარღვევა აღიკვეთოს. ბუნებითი კანონი, ისევე როგორც ყოველი კანონი, რომელიც ამ სამყაროში ადამიანთა ცხოვრებას შეეხება, ამოაიქნებოდა, ბუნებით მდგომარეობაში არავის რომ არ ჰქონოდა ძალა მისი აღსრულებისა და ამით უდანაშაულოთა დაცვისა და თავდამსხმელთა შეკავებისა. თუ ბუნებით მდგომარეობაში ვინმეს შეუძლია ჩადენილი ბოროტებისთვის დასაჯოს სხვა, მაშინ ყველას აქვს ამის უფლება. სრული თანასწორობის ამ მდგომარეობაში, სადაც არავის აქვს მეორის დაქვემდებარების ან მართვის უფლება, თუ ვინმეს შეუძლია რაიმე მოიმოქმედოს ამ კანონის აღსასრულებლად, ასეთივე უფლება ყველა სხვაზე უნდა გავრცელდეს.

8. მაშასადამე, ბუნებით მდგომარეობაში ადამიანს შეიძლება ძალაუფლება ჰქონდეს მეორე ადამიანის მიმართ. მაგრამ თუნდაც ბოროტმოქმედი ჩაუვარდეს ხელში, კაცს არა აქვს მის მიმართ აბსოლუტური ან თვითნებური ძალაუფლება, ის ვერ მოექცევა მას საკუთარი გულფიცხი ვნებების ან ნება-სურვილის ყოველი კაპრიზის მიხედვით: მას შეუძლია, რომ მხოლოდ ისე აზღვევინოს დამნაშავეს, როგორც ცივი გონებისა და სინდისის კარნახით მისი გადაცდენის შესაფერისად ჩათვლის. [სასჯელის რაგვარობა] განისაზღვრება იმით, რაც საჭიროა ზარალის ანაზღაურებისა და შეკავებისათვის. რადგან მხოლოდ ეს ორი გამართლებაა, რითაც ადამიანმა შეიძლება კანონიერად მიაყენოს ზიანი მეორე ადამიანს, ანუ

ალასრულოს ის, რასაც სასჯელს ვეძახით. როცა ბოროტმოქმედი ბუნებით კანონს არღვევს, ამით ის აშკარას ხდის, რომ სხვა წესით ცხოვრობს, ვიდრე გონებისა და საყოველთაო თანასწორობის კანონია, რომელიც ღმერთმა ადამიანთა მოქმედებებს დაუდგინა ყველა მათგანის უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად. ამგვარად, ის კაცობრიობისთვის სახიფათო ხდება. იგი ასუსტებს და არღვევს იმ შეზღუდვებს, რაც ადამიანებს ზიანისა და ძალადობისაგან იცავს, ეს კი მთელი [კაცთა] მოდგმის, ბუნებითი კანონით დაცული მისი მშვიდობისა და უსაფრთხოების წინააღმდეგ მიმართული მოქმედებაა. აქედან გამომდინარე, ყოველ ადამიანს, მთელი საკაცობრიოს დაცვის უფლების ძალით, შეუძლია შეაკავოს, ხოლო თუ ეს აუცილებელია, გაანადგუროს ყველა, ვინც მათ [კაცთა მოდგმის მშვიდობასა და უსაფრთხოებას] საფრთხეს უქმნის, ესე იგი, ისეთი ზიანი მიაყენოს კანონის დამრღვევს, რომელიც მას ჩადენილს ანანებინებს. ამით ის მასაც და მის მაგალითზე სხვებსაც შეაკავებს იმისგან, რომ ასეთივე უმსგავსო ქმედება ჩაიდინონ. ამ შემთხვევაში და ამის საფუძველზე, ყოველ ადამიანს აქვს უფლება, დასაჯოს დამნაშავე და ბუნებითი კანონის აღმსრულებელი გახდეს.

9. ეჭვი არ მეპარება, რომ ბევრ ადამიანს ეს მოძღვრება მეტად უცნაურად მოეჩვენება. მაგრამ სანამ გამკიცხავენ, ვთხოვ, ერთ რამეში გამარკვიონ: რა უფლებით შეუძლია მთავარს ან სახელმწიფოს, სიკვდილით ან რაიმე სხვა ხერხით დასაჯოს უცხოელი დანაშაულისთვის, რომელსაც ის მათ ქვეყანაში ჩაიდენს? აშკარაა, რომ მათი კანონები, რომლებიც საკანონმდებლო ორგანოს განცხადებული ნებით არის სანქცირებული, უცხოელზე არ ვრცელდება. ეს კანონები მასზე არ არის გათვლილი, და ეს უკანასკნელიც არ არის ვალდებული მათ ყური ათხოვოს. საკანონმდებლო ორგანოს, რისი აქტივაცია ეს კანონები ძალაშია ამ სახელმწიფოს ქვეშევრდომთა მიმართ, მის მიმართ ძალა არა აქვს. ის ხალხი, ვინც საფრანგეთში, ინგლისში თუ ჰოლანდიაში კანონებს ქმნის, ინდოელის თვალში მთელი დანარჩენი მსოფლიოს მსგავსნი არიან, ანუ ის ადამიანები, ვისაც [მის მიმართ] არავითარი სახელისუფლებო რწმუნება არა აქვთ. თუ არ დავუშვებთ, რომ არსებობს ბუნებითი კანონი, რისი ძალითაც ყოველ ადამიანს შეუძლია, დასაჯოს ყოველი გადაცდენა მის წინააღმდეგ, თუ ფიზიკური თვალთ დაინახავს, რომ ასეთი რამე მოხდა – მაშინ ვერ ვხედავ, რის საფუძველზე შეუძლიათ ნებისმიერი ქვეყნის მმართველებს დასაჯონ სხვა ქვეყნიდან მოსული უცხოელი, რამეთუ მის მიმართ არა აქვთ მეტი ძალაუფლება გარდა იმისა, რაც ყოველ ადამიანს ბუნებრივად აქვს სხვათა მიმართ.

10. გარდა იმ დანაშაულისა, რაც კანონის დარღვევასა და გონების მართლზომიერი წესებიდან გადახვევაში მდგომარეობს, როდესაც კაცი იმდენად გადაგვარდება, რომ ადამიანური ბუნების პრინციპებზე იტყვის უარს და მავნე ქმნილებად იქცევა, ჩვეულებრივ, საქმე გვაქვს ზიანის მიყენებასთან, ანუ კანონის გადაცდენის შედეგად რომელიღაც პიროვნება ზარალდება. ამ შემთხვევაში დაზარალებულს, გარდა იმისა, რომ, ყველა სხვა ადამიანის მსგავსად, დამნაშავის დასჯის

უფლება აქვს, შეუძლია აგრეთვე ზარალი აინაზღაუროს იმისგან, ვინც ზიანი მიაყენა. და ყველას, ვინც კი ამას სამართლიანად ჩათვლის, შეუძლია, გვერდში დაუდგეს დაზარალებულს და დაეხმაროს მას, დაიბრუნოს ბოროტმოქმედისაგან იმდენი, რამდენიც აუნაზღაურებს განცდილ ზარალს.

თავი III

ომის მდგომარეობის შესახებ

18. ეს კანონიერს ხდის, რომ ადამიანმა მოკლას ქურდი, თუნდაც ამ უკანასკნელმა მას არანაირი სხეულებრივი ზიანი არ მიაყენოს ან მისთვის სიცოცხლის წართმევის განზრახვა არ გამოავლინოს, არამედ ძალის გამოყენებით მისი მხოლოდ იმდენად დამორჩილება მოინდომოს, რომ ფული ან რაიმე სხვა წაართვას. რადგან, თუ იგი ძალას ხმარობს, როგორც გინდა მაჩვენებდეს თავს, არა მაქვს საფუძველი ვიფიქრო, რომ ის, ვისაც ჩემთვის თავისუფლების წართმევა სურს, საშუალება რომ ჰქონდეს, სხვა ყველაფერსაც არ წაართმევდა. მაშასადამე, სრული უფლება მაქვს, მოვექცე მას, როგორც იმას, ვინც ჩემთან ომის მდგომარეობაში აყენებს თავს – ანუ მოვკლა. რადგან ყველა, ვინც ომის მდგომარეობას იწვევს და აგრესორად გვევლინება, სამართლიანობის თანახმად ასეთ საფრთხეში იგდებს თავს.

19. აი, აქა გვაქვს მარტივი განსხვავება ბუნებით მდგომარეობასა და ომის მდგომარეობას შორის, რომელიც, რასაც არ უნდა ამტკიცებდნენ ზოგიერთნი, ისევე შორსაა ერთმანეთისგან, როგორც მშვიდობის, კეთილგანწყობის, ურთიერთდახმარებისა და ურთიერთშენახვის მდგომარეობა განსხვავდება მტრობის, ჯიბრის, ძალადობისა და ურთიერთგანადგურების მდგომარეობისაგან. ადამიანები, რომლებიც გონების შესაბამისად ცხოვრობენ მათი განსჯის შემძლე საერთო ამქვეყნიური უფროსის გარეშე, სწორედ რომ ბუნებით მდგომარეობაში არიან. მაგრამ სხვა ადამიანის მიმართ ძალადობა ან ძალის გამოყენების გაცხადებული განზრახვა, როცა ამქვეყნად საერთო უფროსი არ არის, ვისაც საშველად მიმართავდი, ომის მდგომარეობას ქმნის. სწორედ ასეთი მიმართვის შეუძლებლობა აძლევს ადამიანს აგრესორის წინააღმდეგ ომის უფლებას, თუნდაც ეს უკანასკნელი იმავე საზოგადოებაში ცხოვრობდეს და თანამოდმე იყოს. მაგალითად, ქურდს მხოლოდ მაშინ შემიძლია მივაყენო ზიანი, თუ კანონს მივმართავ, თუნდაც მან ყველაფერი წამგვაროს, რაც კი გამაჩნია – მაგრამ შემიძლია ის მოვკლა, როდესაც ის თავს დამესხმება, თუნდაც მხოლოდ ცხენის ან მოსასხამის მოსაპარად. ამ შემთხვევაში, ჩემი გადარჩენისთვის შექმნილი კანონი უფლებას მაძლევს, თავი დავიცვა და ომი გავაჩალო, ის ნებას მრთავს აგრესორი მოვკლა, თუ კანონი ვერ ჩაერთო ჩემი სიცოცხლის ამწუთიერი ძალადობისაგან გადასარჩენად, ხოლო თუ სიცოცხლე დავკარგე, მისი აღდგენა უკვე შეუძლებელია, რადგან აგრესორი

დროს არ მიტოვებს ჩვენს საერთო მოსამართლეს მივმართო ან კანონის განაჩენს დაველოდო იმ შემთხვევაში, როდესაც ზიანის ანაზღაურება შეიძლება შეუძლებელი გახდეს. ძალაუფლების მქონე საერთო მოსამართლის არარსებობა ყველა ადამიანს ბუნებით მდგომარეობაში აყენებს; ადამიანის მიმართ უფლების გარეშე ძალის გამოყენება ომის მდგომარეობას ქმნის იმის მიუხედავად, არსებობს საერთო მოსამართლე თუ არა.

20. მაგრამ როცა ძალის გამოყენება აღარ ხდება, საზოგადოების წევრთა შორის ომის მდგომარეობაც წყდება და ორივე მხარე კანონის სამართლიან განსჯას ექვემდებარება, რადგან ამ შემთხვევაში შესაძლებელია, წარსული ზიანი გაასაჩივრო და მოსალოდნელი ზარალი თავიდან აიცილო. მაგრამ, როცა ადამიანები ვერავის მიმართავენ – ხოლო სწორედ ასეა საქმე ბუნებით მდგომარეობაში, სადაც არ არის მოქმედი კანონები და ვერ ნახავ უფლებამოსილ მოსამართლეს – მაშინ ერთხელ დაწყებული ომის მდგომარეობა გრძელდება, ხოლო უდანაშაულო მხარეს უფლება აქვს, როგორც კი საშუალება მიეცემა, მოწინააღმდეგე მოკლას. უდანაშაულო ადამიანს მხოლოდ ის შეაჩერებს, თუკი თავდამსხმელი შერიგების ისეთ პირობებს შესთავაზებს, რაც უკვე მიყენებულ ზიანს აუნაზღაურებს და სამომავლო უსაფრთხოებას უზრუნველყოფს. იმ შემთხვევაშიც, თუ ადამიანს შეუძლია კანონს და მის აღსასრულებლად დანიშნულ მოსამართლეს მიმართოს, მაგრამ მას ართმევენ ამ საშუალებას, რადგან ვილაცას უნდა, მოძალადე ან ზიანისმიმყენებელ ადამიანს თუ ჯგუფს ხელი დააფაროს და გაამართლოს, და საამისოდ მართლმსაჯულებას ამკარად არღვევს ან კანონებს მოურიდებლად ამახინჯებს, სხვა რა უნდა წარმოვიდგინოთ, თუ არა ომის მდგომარეობა? რადგან, თუ ვინმეზე ძალადობენ და ზიანს აყენებენ, ეს მაინც ძალადობა და ზიანია, თუნდაც ამას მართლმსაჯულების აღსასრულებლად დანიშნული ადამიანების ხელით აკეთებდნენ და კანონის სახელით ნილბავდნენ. კანონის დანიშნულება ხომ ისაა, რომ უდანაშაულო დაიცვას და მას ზარალი აუნაზღაუროს, ამასთან თანაბრად მიუყენოს ის ყველას, ვისზეც მისი მოქმედება ვრცელდება. ხოლო, თუ ეს კეთილსინდისიერად არ ხდება, მაშინ დაზარალებულთა მიმართ ომი ყოფილა გაჩაღებული, მათ ისინი, რაკი დედამიწაზე სამართლიანობის დამცველი აღარავინ ეგულებათ ზეცის გარდა ველარავის მიმართავენ.

21. ომის მდგომარეობის თავიდან აცილება (როდესაც ზეცის გარდა, სხვა საშუალები აღარ რჩება, ქრება ყველა განსხვავება და აღარ არსებობს არანაირი ძალა, რომელიც მოდავეთა მიმართ რაიმე განაჩენს გამოიტანს) ძირითადი მიზეზია იმისა, რომ ადამიანები საზოგადოებას ქმნიან და უარს ამბობენ ბუნებით მდგომარეობაზე. რადგან, როდესაც არსებობს რაღაც ხელისუფლება, რაღაც ამქვეყნიური ძალა, რომელსაც შეუძლია, დაგეხმაროს, თუ მას მიმართავ, მაშინ ომის მდგომარეობის გაგრძელება გამოირიცხება და დავის გადამწყვეტი ეს ძალა გახდება. [...]

თავი IV მონობის შესახებ

22. ადამიანის ბუნებითი თავისუფლება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი არ ემორჩილება არანაირ ამქვეყნიურ უპირატეს ძალას ან ადამიანის ნებასა თუ საკანონმდებლო ხელისუფლებას და მხოლოდ ბუნებით კანონს აღიარებს სახელმძღვანელოდ. ადამიანის თავისუფლება საზოგადოებაში ისაა, რომ არ დაემორჩილოს სხვა საკანონმდებლო ძალაუფლებას, გარდა იმისა, რაც სახელმწიფოში თანხმობით მიიღება; არ დაემორჩილოს რაიმე ნებას ან შეიზღუდოს რაიმე კანონით, გარდა იმისა, რასაც კანონმდებელი მიიღებს მისდამი გამოცხადებული ნდობის ფარგლებში. მაშასადამე, თავისუფლება არ არის ის, რასაც სერ რობერტ ფილმერი გვეუბნება: „თავისუფლებაა ყველამ აკეთოს ის, რაც მოესურვება, იცხოვროს, როგორც ესიამოვნება და არ შეიზღუდოს რაიმე კანონებით“. არამედ, ხელისუფლების პირობებში მცხოვრები ადამიანების თავისუფლება მდგომარეობს იმაში, რომ არსებობდეს მოქმედი სახელმძღვანელო წესები, რაც საზოგადოების ყველა წევრზე თანაბრად გავრცელდება და რასაც მასში შექმნილი საკანონმდებლო ორგანო შემოიღებს. [ეს არის] თავისუფლება, ვიმოქმედო ჩემი საკუთარი ნებით ყოველთვის, როცა ეს წესები ამას არ მიკრძალავს, არ დავექვემდებარო მეორე ადამიანის ცვალებად, გაურკვეველ, უცნობ, თვითნებურ სურვილებს, – ისევე, როგორც ბუნებითი თავისუფლება ნიშნავს, არაფრით იყო შეზღუდული, გარდა ბუნების კანონისა.

23. ეს თავისუფლება აბსოლუტური, თვითნებური ძალაუფლებისაგან იმდენად აუცილებელია ადამიანის თვითშენახვისათვის და იმდენად გადაჯაჭვულია მასთან, რომ იგი ვერ დათმობს მას ისე, რომ საკუთარ უსაფრთხოებასა და სიცოცხლეზეც არ აიღოს ხელი. რადგან ადამიანს, რომელსაც არა აქვს ძალაუფლება საკუთარი სიცოცხლის მიმართ, არ შეუძლია, ხელშეკრულების ან თანხმობის საფუძველზე ვინმეს მონად იქცეს ან სხვის აბსოლუტურ, თვითნებურ ძალას დაექვემდებაროს ისე, რომ ამ უკანასკნელმა, როცა მოესურვება, მაშინ წაართვას სიცოცხლე. არავის შეუძლია, გასცეს მეტი ძალაუფლება, ვიდრე აქვს, და ვისაც არ შეუძლია, საკუთარი სიცოცხლე ხელყოს, ვერც სხვას მისცემს ამის უფლებას. [...]

24. სრული მონობის მდგომარეობა სხვა არაფერია, თუ არა გაგრძელებული საომარი ვითარება კანონიერ დამპყრობელსა და ტყვეს შორის. რადგან თუ მათ შორის ხელშეკრულება ერთხელ შევიდა ძალაში და განისაზღვრა, რომ ერთ მხარეს აქვს შეზღუდული ძალაუფლება, მეორეს კი – მორჩილების მოვალეობა, ომისა და მონობის ვითარება წყდება მანამ, სანამ ხელშეკრულებას ძალა უნარჩუნდება. რადგან, როგორც უკვე ითქვა, ვერც ერთი ადამიანი ვერ გადასცემს მეორეს იმ უფლებას, რაც თვითონ არა აქვს – საკუთარი სიცოცხლის ხელყოფის უფლებას. [...]

თავი V საკუთრების შესახებ

24. შეგვიძლია დავეყრდნოთ ბუნებით განსჯას, რომელიც გვეუბნება, რომ კაცი რომ დაიბადება, მას უფლება აქვს, თავი შეინახოს, ანუ მოიხმაროს ხორცი, სასმელი და სხვა ნივთები, რაც ბუნებას შეუქმნია მის გამოსაკვებად; ან ვენდოთ „გამოცხადებას“, რომლის თანახმადაც ღმერთმა სამყარო უბოძა ადამს, აგრეთვე ნოესა და მის შვილებს: ორივე შემთხვევაში ცხადია, რომ ღმერთმა, მეფე დავითის სიტყვებით (ფსალმი 115.16) „დედამიწა კაცთა შვილებს უბოძა“, ანუ კაცობრიობას საერთო მფლობელობაში გადასცა. მაგრამ, თუნდაც ასე იყოს, ბევრს უჭირს იმის გაგება, თუ როგორ შეიძლება ვინმე რამის მესაკუთრე გახდეს. ამიტომ მე არ შემოვიფარგლები იმის თქმით, რომ, თუმცა ძნელია გამოვიყვანოთ „საკუთრება“ იმ დაშვებიდან, რომ ღმერთმა სამყარო ადამს და მის მემკვიდრეებს ერთობლივად დაუტოვა, აგრეთვე შეუძლებელია, რომ ერთი კაცი, გარდა მსოფლიო მონარქისა, ფლობდეს მთელ მიწას, რომელიც ღმერთმა ადამს და მის მემკვიდრეებს უბოძა, და ადამის ყველა სხვა მემკვიდრე გამორიცხოს. შევეცდები იმის ჩვენებას, თუ როგორ შეიძლება ადამიანებმა დაისაკუთრონ რაღაც ნაწილები იმისა, რაც ღმერთმა მთელ კაცობრიობას ერთიანად გადასცა, და ეს ყველა მათგანს შორის აშკარა შეთანხმების გარეშე გააკეთონ.

25. ღმერთმა, რომელმაც სამყარო მთელ კაცთა მოდგმას გადასცა, ამავე დროს უბოძა გონება, რათა მათ ის საუკეთესოდ გამოყენებინათ საკუთარი სიცოცხლისა და კომფორტისთვის. დედამიწა და მისი ყველა დოვლათი ადამიანებს თავის შესანახად და ცხოვრების უკეთ მოსაწყობად აქვთ გადაცემული. მაგრამ თუმცა ყველა ნაყოფი, რაც ბუნებრივად მოიწევა ან ყველა მხეცი, რომელსაც ბუნება გამოკვებავს, მთელ კაცობრიობას ეკუთვნის, რადგან ისინი თავისთავად იქმნება ბუნების ხელით, და თავდაპირველად არავის აქვს დანარჩენი კაცობრიობის გამომრიცხველი კერძო უფლებები ამ ბუნებით მდგომარეობაში მყოფი პროდუქტების განსაკარგად, სანამ რომელიმე კონკრეტული ადამიანი მათ მოიხმარს ან მათგან რაიმე სარგებელს მიიღებს, აუცილებელია არსებობდეს რაღაც გზა, რითაც ის მათ დაისაკუთრებს. მცენარის ნაყოფი ან ირმის ხორცი, რითაც იკვებება ველური ინდიელი, რომელსაც არ აქვს შემოსაზღვრული რაიმე ტერიტორია და საერთო სივრცეში ცხოვრობს, მისი უნდა იყოს, და იმგვარად უნდა გახდეს მისი, ანუ კუთვნილი, რომ სხვა არავის ჰქონდეს მისი თავის სასარგებლოდ გამოყენების უფლება.

26. თუმცა სამყარო და ყველა მისი ქვემდგომი ქმნილება საერთოა ყველა ადამიანისთვის, ყოველ მათგანს აქვს პირადი „საკუთრება“ ამ უკანასკნელზე მის გარდა უფლება არავის აქვს. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მისი სხეულის შრომა, მისი ხელის გარჯა „საკუთრივ“ მისია. მაშასადამე, როდესაც მას რაიმე გამოაქვს ბუნების მიერ შექმნილი მდგომარეობიდან, ის ამ რაიმეს თავის შრომას შეუერთებს, ანუ მიამატებს რაღაც ისეთს, რაც საკუთრივ მისია, და ამით აქცევს მას საკუთრებად.

რაკი მან ეს რაღაც ბუნების მიერ შექმნილი წესრიგიდან გამოაცალკევა, თავისი გარჯით დაურთო რაღაც ისეთი, რითაც ყველა სხვა ადამიანის საერთო უფლება გამოირიცხა. რაკი ეს „შრომა“ უდავოდ მშრომელისაა, მის გარდა არავის აქვს უფლება იმის მიმართ, რასაც მან თავისი შრომა დაურთო – ყოველ შემთხვევაში, თუ საერთო სფეროში საკმარისი და არანაკლებ კარგი [რესურსებია] დარჩენილი.

27. აშკარაა, რომ თუ კაცი მუხის ძირში რკოს მოკრეფს, ან ტყეში ვაშლის ხიდან ნაყოფს მოწყვეტს, ამით მათ დაისაკუთრებს. ვერავინ უარყოფს, რომ ეს საკვები მისია. მაშინ შეგვეკითხებით: როდის გახდა ის მისი? როდესაც მოინელა? როდესაც შეჭამა? როდესაც საჭმელი მოხარშა? შინ როცა მიიტანა? თუ როცა მოკრიფა? სრულიად ცხადია, რომ თუ მოკრეფის მომენტში ის მისი არ გახდა, სხვა ვერაფრით გახდებოდა. სწორედ შრომის აქტმა გააუფლო ზღვარი მასსა და დანარჩენებს შორის. ამ აქტმა დაურთო ამ საგნებს რაღაც მეტი, ვიდრე ბუნებისგან, ყოველივეს საერთო დედისგან, ჰქონდათ, და ამით მათზე მისი პირადი უფლება დაადგინა. შეუძლია ვინმეს თქვას, რომ მას არ ჰქონდა უფლება გამოეყენებინა ეს რკო თუ ვაშლი, რადგან საამისოდ მთელი დანარჩენი კაცობრიობის თანხმობა არ ჰქონია? რაკი მისი საკუთრა, რაც ყველას ეკუთვნოდა, ამით ძარცვა ჩაიდინა? ამგვარი თანხმობა რომ აუცილებელი იყოს, ადამიანები შიმშილით დაიხოცებოდნენ მთელი იმ უზარმაზარი დოვლათის მიუხედავად, რაც ღმერთმა უბოძა. ადამიანთა შეთანხმებით არსებულ საერთო საკუთრებაშიც ვხედავთ, რომ, როდესაც ვინმე ამ საერთო სივრცეში შევა და ბუნების მიერ შექმნილი მდგომარეობიდან რაღაცას ამოიღებს, ამით ის მის საკუთრებად იქცევა, და ამის გარეშე ამ საერთო საკუთრებას აზრი არა აქვს. ამ კონკრეტული რამის აღებას არ სჭირდება ყველა სხვა ადამიანის აშკარა თანხმობა. ამგვარად, ჩემი ცხენის მოძოვილი ბალახი, ჩემი მსახურის მოჭრილი კორდი, ჩემი ამოთხრილი მადანი ყველა იმ ადგილას, რომელსაც სხვასთან ერთად ვფლობ, ჩემად იქცევა და ამას სხვისი თანხმობა ან უფლების გადმოცემა არ სჭირდება. ჩემმა შრომამ, რაც დასჭირდა ამ საგნების საერთო მდგომარეობიდან ამოღებას, მათზე ჩემი საკუთრება დაადგინა.

(.....)

30. ამაზე შეიძლება შემომედავონ, რომ თუ რკოს ან ბუნების ნებისმიერი ნაყოფის მოგროვება მათზე [საკუთრების] უფლებას ადგენს, ყველას შეუძლია იმდენი მოაგროვოს, რამდენიც მოეხსიათება. ამაზე გიპასუხებთ, რომ ასე არ არის. ბუნების იგივე კანონი, რაც ამ გზით საკუთრებას ადგენს, მას ზღუდავს კიდევ. „ღმერთმა უხვად დაგვამაძლა ყოველივე“ – ხომ ჭკუასთან ახლოა ამის თქმა? მაგრამ რისთვის გვიბოძა მან ეს საგნები: ხომ იმისთვის, „რომ მოვიხმაროთ“? თუ კაცს შეუძლია, [ბუნებისგან მიღებული დოვლათი] სასიცოცხლოდ საჭირო მიზნებისთვის გამოიყენოს ისე, რომ არ გააფუჭოს, მას მათი დასაკუთრება შეუძლია. ის, რაც ამაზე მეტია, მის წილს აღემატება და სხვისია. ღმერთს არაფერი შეუქმნია კაცის მიერ გასაფუჭებლად ან წასახდენად. თუ გავითვალისწინებთ, რამდენად უხვი იყო ბუნების რესურსები დიდი დროის განმავლობაში, რამდენად ცოტა

იყო მათი მომხმარებელი, და ამ დოვლათის რა მცირე ნაწილს შეიძლებოდა გაწვდნოდა კაცის გარჯა, რათა ისინი სხვისგან დამოუკიდებლად დაესაკუთრებინა, – განსაკუთრებით თუ გავითვალისწინებთ, რომ გონება ადგენს საზღვრებს, რამდენად ბევრი შეგიძლია გამოიყენო, – ნაკლები საფუძველი რჩება საიმისოდ, რომ ასე დადგენილი საკუთრების გამო სხვას ებრძოლო და დაუპირისპირდე.

31. მაგრამ ამჟამად საკუთრების ძირითადი სახე არის არა მიწის ნაყოფი და მათზე დამოკიდებული მხეცები, არამედ თვით მიწა, როგორც რაღაც ისეთი, რომელიც თავის თავში მოიცავს და ატარებს ყველა დანარჩენ [რესურსს]. ჩემი აზრით აშკარაა, რომ მასზე საკუთრება იმგვარადვე დგინდება, როგორც ის, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ. რამდენ მიწასაც კაცი მოხნავს, დარგავს, გაანაყოფიერებს, მოუვლის და მერე მის ნაყოფს მოიხმარს, იმდენია მისი საკუთრება. თავისი შრომით ის, ასე ვთქვათ, გამიჯნავს მას საერთო [სფეროსგან]. მის უფლებებს ვერ უარცყოფთ იმის თქმით, რომ რაკი ყველა სხვას [მის ნაკვეთზე] თანაბარი პრეტენზია შეუძლია განაცხადოს, ამიტომ მას არ შეუძლია ის დაისაკუთროს და შემოღობოს ყველა მისი თანამომძმის ანუ მთელი კაცობრიობის თანხმობის გარეშე. როცა ღმერთმა მსოფლიო კაცთა მოდგმას გადასცა, მათ შრომაც უბრძანა; საამისოდ კაცს მისი მდგომარეობიდან გამომდინარე გაჭირვებაც უბრძანებს. ღმერთიც და საკუთარი გონებაც უბრძანებს, რომ მიწა დაამუშავოს – ე. ი. გააუმჯობესოს ის მისი სიცოცხლის საჭიროებისთვის და საამისოდ გამოიყენოს მის მიმართ რაღაც ისეთი, რაც უეჭველად მისია, ანუ მისი შრომა. ვინც, ღმერთის ამ ბრძანების შესასრულებლად, მიწის რაღაც ნაკვეთი დაამუშავა, მოხნა და დათესა, ამით მას დაუმატა რაღაც ისეთი, რაც უეჭველად მისია და ვერავინ შეეცდილება, და რასაც დაუსჯელად ვერავინ წაართმევს.

32. როცა დამუშავების გზით კაცი მიწის ნაკვეთს ისაკუთრებს, ის ამით არავის არაფერს აგნებს, რადგან კიდევ საკმარისად რჩება ტოლფასი მიწა და ის გაცილებით მეტია იმაზე, რისი გამოყენებაც ჯერ კიდევ საკუთრების არმქონეებს შეუძლიათ. ასე რომ, საკუთარი ნაკვეთის შემოღობვით მას სხვებისთვის პრაქტიკულად არაფერი დაუკლია, რადგან თუ მან იმდენი [თავისუფალი] მიწა დატოვა, რამდენის გამოყენებაც სხვას შეუძლია, ეს იმის ტოლფასია, რომ სულ არაფერი წაეღოს. ვერავინ ჩათვლის თავს დაჩაგრულად იმის გამო, რომ სხვამ წყალი დალია, თუნდაც ძალიან ბევრი, თუ თვითონ მთელი მდინარე დარჩა წყურვილის მოსაკლავად. მიწასა და წყალს შორის კი არავითარი განსხვავება არ არის, თუ ორივე საკმარისი რაოდენობითაა.

33. ღმერთმა სამყარო უბოძა ყველა ადამიანს ერთად, მაგრამ რაკი მან ეს მისთვის გააკეთა, რომ მათ რაც შეიძლება მეტი სარგებელი ენახათ და რაც შეიძლება კარგად მოეწყოთ ცხოვრება, რატომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მას სურდა, მიწა მუდამ საერთო და დაუმუშავებელი დარჩენილიყო. მან ის გადასცა გამრჯეს და გონიერს (ვინც შრომის უფლებით დაისაკუთრებდა), და არა მოჩხუბარსა და მოდავეს მისი ხუმტურების გამოსავლენად. [...]

34. მართალია, რომ ინგლისსა თუ სხვა ქვეყნებში, სადაც მთავრობის ქვეშემრდომთა შორის ბევრს აქვს ფული და ჩართულია ვაჭრობაში, ვერავინ შემოღობავს და დაისაკუთრებს საერთო მიწას მის თანამოქმეთა თანხმობის გარეშე. ამის მიზეზი ისაა, რომ მიწა საერთო [მფლობელობაში] შეთანხმებით, ანუ ამ ქვეყნის კანონებითაა დატოვებული, მათი დარღვევა კი დაუშვებელია. ასე რომ, ის საერთოა ადამიანთა რაღაც რაოდენობისთვის და არა მთელი კაცთა მოდგმისთვის, რადგან ის ამ ქვეყნის, ამ სამწყსოს საერთო საკუთრებაა. გარდა ამისა, შემოღობვის შემდეგ დარჩენილი მიწა აღარ იქნება სხვა ადამიანებისთვის იმის ტოლფასი, რაც მანამდე იყო. მაგრამ თავდაპირველად, როდესაც დიდი საერთო სავარგულები ხალხით ივსებოდა, ვითარება სულ სხვაგვარი იყო. კანონი, რომელსაც კაცი ემორჩილებოდა, სწორედ [მიწის] დასაკუთრებას თხოვდა მას. მბრძანებელი ღმერთი იყო, მისი ნება კი ადამიანისგან შრომას მოითხოვდა. ეს [შრომა] შეადგენდა მის საკუთრებას, რომელსაც ვერავინ შეეცილებოდა ნებისმიერ ადგილას, სადაც ის მას ჩაყრიდა. აქედან გამომდინარე, როგორც ვხედავთ, მიწის გამოყენება თუ დამუშავება და მასზე საკუთრების დადგენა ერთმანეთზეა გადაჯაჭვული. ადამიანის სიცოცხლის პირობაა შრომა და მასალა, რომელსაც მას მიუყენებ, ეს კი აუცილებლობით მოითხოვს კერძო საკუთრებას.

35. ბუნება მშვენივრად განსაზღვრავს საკუთრების ზომას იმით, თუ რას გაწვდება კაცის შრომა და რას მოითხოვს ცხოვრების საჭიროება. ვერც ერთი ადამიანი თავისი შრომით ვერ დაამუშავებს და ვერ დაისაკუთრებს მთელ [მიწას], და საკუთარი საჭიროებებიდან გამომდინარე მას მისი ნაყოფის მხოლოდ მცირე ნაწილის მოხმარება შეუძლია. აქედან გამომდინარე, ადამიანი ვერ შეძლებს სხვების უფლებების შელახვას ან იმდენის დასაკუთრებას, რომ სხვები დაიჩაგრონ – მათაც შეეძლებათ იმის ტოლფასი და არანაკლები ნაკვეთი დაისაკუთრონ, რაც პირველი ადამიანის მიერ თავისი ნაკვეთის შემოღობვამდე შეეძლოთ. ამგვარი საზომი ყოველი ადამიანის ქონებას ამყოფებდა ერთობ შეზღუდულ ფარგლებში, ის იმდენს ვერ დაისაკუთრებდა, რომ სხვა ადამიანებისთვის ევნო. ასე იყო სამყაროს დასაბამისას, როდესაც ადამიანს მეტ საფრთხეს უქადა დაკარგვა დედამიწის უკიდევანო სივრცეებში, თუ თავისიანებს მოწყდებოდა, ვიდრე დასამუშავებელი მიწის ნაკლებობა.

[.....]

45. ამგვარად, თავდაპირველად, საკუთრების უფლებას შრომა ქმნიდა, როდესაც ვინმე საერთო მიწის დამუშავებას გადაწყვეტდა. დიდი ხნის მანძილზე მიწის უდიდესი ნაწილი ასეთ [საერთო მფლობელობაში] რჩებოდა, და დღესაც [ასეთი მიწა] გაცილებით მეტია, ვიდრე კაცობრიობას გამოყენება შეუძლია. დასაწყისში ადამიანები უმეტესწილად ჯერდებოდნენ იმას, რასაც ბუნება, დახმარების გარეშე, სთავაზობდა მათი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. შემდგომ, მსოფლიოს გარკვეულ ნაწილებში, ადამიანებისა და პირუტყვის მომრავლებისა და ფულის გამოყენების გამო, მიწის ნაკლებობა შეიქმნა და მას ფასი დაედო.

ადამიანთა სხვადასხვა ერთობები დასახლდნენ გამოყოფილ ტერიტორიებზე და დაიწყეს, კანონების მეშვეობით, მათ საზოგადოებაში შემავალი კერძო ინდივიდების საკუთრების დარეგულირება. ამჯერად, საკუთრება, რომელსაც შრომამ და გარჯამ დაუდო დასაბამი, კონტრაქტით და შეთანხმებებით დაფიქსირდა. [...]

46. უდიდესი ნაწილი ადამიანის სიცოცხლისთვის ნამდვილად საჭირო საგნებისა, რასაც მსოფლიოს პირველი ადამიანები აუცილებელი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად პირველ რიგში ეძიებდნენ (ისევე როგორც დღეს ამერიკელები ეძიებენ), მოკლევადიანი სარგებლობისაა, ასე რომ თუ მათ დროზე არ მოიხმარ, თავისთავად დაღუპება და წახლება. ოქრო, ვერცხლი და ბრილიანტები ისეთი რამაა, რასაც ადამიანების ახირებით თუ შეთანხმებით დაედო ფასი და არა ნამდვილი საჭიროებისა თუ სასიცოცხლო აუცილებლობის გამო. რაც შეეხება იმ დოვლათს, რაც ბუნებამ შექმნა საერთო სარგებლობისთვის, როგორც უკვე ითქვა, ყველას აქვს უფლება დაეუფლოს მის იმ ნაწილს, რასაც მოიხმარს და თავის საკუთრებად აქციოს იმდენი, რამდენის დამუშავებაც საკუთარი შრომით შეუძლია: ანუ ყველაფერი, რასაც მისი გარჯა გაწვდება და რასაც ბუნებრივ მდგომარეობასთან შედარებით გარდაქმნის, მისია. ვინც ასი ბუშელი რკო ან ვაშლი მოკრიფა, მათ მესაკუთრედ იქცა; ისინი მოკრეფისთანავე მისი გახდა. მას მხოლოდ ის რჩებოდა, გაფუჭებამდე მოეხმარა ეს დოვლათი, თორემ გამოვიდოდა, რომ საკუთარ წილზე მეტი აიღო და სხვები დააზარალა. შენთვის საჭიროზე მეტის მოგროვება ამ დროს ნამდვილად სულელურიც იყო და უპატიოსნოც. ნაწილს თუ სხვას მისცემდა ისე, რომ მის საკუთრებაში [მყოფი დოვლათი] არ წამბდარიყო, ესეც მისი [სწორი] გამოყენება იყო. თუ ის სხვას გაუცვლიდა ერთ კვირაში დასაღებო ქლიავს კაკალში, რომელიც მთელი წელი გამოადგებოდა, ამითაც არავის ავნებდა. თუ მის ხელში უაზროდ არაფერი გაფუჭდებოდა, ის საერთო სიმდიდრეს არ გაფლანგავდა და საერთო მფლობელობაში მყოფი დოვლათის ნაწილს არ წაახდენდა. ასევე, თუ ის კაკალს ლითონის ნაჭერში გაცვლიდა იმის გამო, რომ მისი ფერი მოსწონდა, ან ცხვარს გაცვლიდა ნიჟარებში, ან შალს – ბრჭყვიალა ქვასა თუ ბრილიანტში, და ამ უკანასკნელთ მუდამ თავის საკუთრებაში შეინახავდა, არც ამით შელახავდა სხვების უფლებებს. ასეთ გამძლე ნივთს იმდენს შეაგროვებდა, რამდენიც მოუნდებოდა: საკუთრების სამართლიანობას ზღუდავს არა სიდიდე, არამედ უსარგებლო წახდენა.

47. ასე შემოვიდა ხმარებაში ფული: ეს არის გამძლე ნივთი, რომელიც შეიძლება შეინახო ისე, რომ მისი გაფუჭებისა არ გეშინია, და, საერთო შეთანხმებით, გაცვალო სიცოცხლისთვის აუცილებელ, მაგრამ ადვილად ფუჭებად საგნებში.

48. თუ [ადრე] სხვადასხვაგვარი გარჯით ადამიანი განსხვავებული ზომის საკუთრებას მოიპოვებდა, ფულის გამოგონებამ საშუალება მისცა მას, საკუთარი სამფლობელოები კიდევ უფრო გაეფართოვებინა. [...]

50. მაგრამ რაკი ოქრო და ვერცხლი ნაკლებად გამოადგება ადამიანს, ვიდრე საჭმელი, ტანსაცმელი, ან ეტლი, მისი ღირებულება მხოლოდ ადამიანთა შეთანხ-

მეზიდან მოდის – ხოლო მის ზომას დიდად განაპირობებს ადამიანთა შრომა – ცხადია, რომ ამით ადამიანები დათანხმდნენ აგრეთვე მიწაზე არაპროპორციულ და უთანაბრო საკუთრებას, რა თქმა უნდა, საზოგადოებიდან და მისი ხელშეკრულებიდან გამომდინარე. სახელმწიფოში ამ საკუთრებას კანონები აწესრიგებს. ისინი შეთანხმების საფუძველზე არკვევენ და ადგენენ იმის პირობებს, რომ ადამიანებმა სამართლიანად და სხვის მიმართ ზიანის მიუყენებლად დაისაკუთრონ მეტი, ვიდრე თვითონ შეუძლიათ, რომ მოიხმარონ. ამას ისინი ახერხებენ ოქროს და ვერცხლის მეშვეობით, რომელიც შეიძლება დიდი რაოდენობით გქონდეს იმის გარეშე, რომ მას გაფუჭების საფრთხე გაუჩნდეს. თავად ისიც, რომ ამ ლითონების ღირებულება აქვთ, ამავე კანონებით დგინდება.

თავი VII

პოლიტიკური ანუ სამოქალაქო საზოგადოების შესახებ

87. რაკი, როგორც დავასაბუთეთ, ადამიანს დაბადებისას ეკუთვნის სრული თავისუფლება და ბუნების კანონით მონიჭებული უფლებებითა და პრივილეგიებით შეუზღუდველი ტკბობა მსოფლიოში ყველა სხვა ადამიანისა თუ ადამიანთა ჯგუფის თანასწორად, ამიტომ მას ბუნებით მონიჭებული აქვს არა მარტო უფლება, დაიცვას თავისი საკუთრება (ანუ მისი სიცოცხლე, თავისუფლება და მამული) სხვა ადამიანების მიერ მიყენებული ზიანისა თუ [ზიანის მიყენების] მცდელობისაგან, არამედ აგრეთვე განსაჯოს და სასჯელი აღასრულოს სხვის მიერ ამ კანონის დარღვევისთვის ისე, როგორც მოცემული დანაშაული მისი აზრით იმსახურებს, – მათ შორის სიკვდილითაც, თუ დანაშაული იმდენად სასტიკია, რომ ასეთი სასჯელი შეეფერება. მაგრამ რადგან ვერც ერთი პოლიტიკური საზოგადოება ვერ იარსებებს და თავს ვერ გადაირჩენს, თუ იმის ძალა არ შესწევს, საკუთრება დაიცვას – ამისთვის კი საჭიროა, დაისაჯოს ყველა, ვინც ამ საზოგადოებაში საკუთრებას ხელყოფს, ამიტომ პოლიტიკური საზოგადოება არსებობს იქ და მხოლოდ იქ, სადაც მისმა წევრებმა ხელი აიღეს ამ ბუნებით უფლებაზე და გადასცეს ის საზოგადოებას ყველა იმ შემთხვევაში, როცა მოცემულ ადამიანს შეუძლია დაცვა ითხოვოს საზოგადოებისავე დადგენილი კანონების მიხედვით. ამგვარად, მას შემდეგ, რაც გამოირიცხება მისი ცალკეული წევრების პირადი მსჯავრი, მსაჯული საზოგადოება ხდება. ის განსაზღვრავს მიუკერძოებელ წესებს და გამოყოფს ადამიანებს, ვისაც მათი აღსრულება ევალება, გადაწყვეტილება გამოაქვს ყველა იმ განსხვავებაზე, რაც ამ საზოგადოების წევრებს შორის ჩნდება ყველა უფლებრივ საკითხში და სჯის იმ გადაცდენებს, რასაც ნებისმიერი წევრი დაუშვებს საზოგადოების მიმართ კანონის მიერ დადგენილ ფარგლებში. ამით ადვილი ხდება იმის განსაზღვრა, ვინ არის გაერთიანებული პოლიტიკურ საზოგადოებაში და ვინ – არა. ისინი, ვინც ერთ სხეულადაა გაერთიანებული, საერთო დადგენილი კა-

ნონი აქვთ და შეუძლიათ მიმართონ სასამართლოს, რომელიც უფლებამოსილია, მათ შორის კონფლიქტები გადაწყვიტოს და დამნაშავე დასაჯოს, ერთმანეთთან სამოქალაქო საზოგადოების მიმართებაში იმყოფებიან. მაგრამ ისინი, ვისაც არა აქვთ ასეთი საერთო ინსტანცია (დედამიწაზე ვგულისხმობ), კვლავ ბუნებით მდგომარეობაში რჩებიან. ყოველი მათგანი საკუთარი თავის მოსამართლეცაა და აღმასრულებელიც, რაკი ამ ფუნქციას სხვა ვერავინ შეასრულებს. სწორედ ესაა, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნე, სრულყოფილი ბუნებითი მდგომარეობა.

88. ამჯერად, სახელმწიფო (*commonwealth*) იღებს ძალაუფლებას, დაადგინოს, რა სასჯელი ეკუთვნის ამა თუ იმ გადაცდენას, რომელიც დასჯის ღირსად არის მიჩნეული, ჩადენილს ამ საზოგადოების წევრების მიმართ (ეს კანონის შექმნის უფლებაა). ამავე დროს, მას აქვს უფლება, დასაჯოს საზოგადოების გარეთ მყოფი ძალა, რომელიც მის რომელიმე წევრს ზიანს მიაყენებს (ეს ომისა და მშვიდობის უფლებაა). ყოველივე ეს ემსახურება იმას, რომ საზოგადოების ყველა წევრის საკუთრება დაცული იყოს შესაძლებლობის ფარგლებში. მაგრამ, თუმცა ყველა ადამიანმა, ვინც საზოგადოებას შეუერთდა, დათმო უფლება, საკუთარი მოსაზრებით დაესაჯა ბუნებითი კანონის ყველა დარღვევა, ის არა მარტო საკანონმდებლო ხელისუფლებას გადასცემს დანაშაულთა განსჯის უფლებას ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც მოსამართლისადმი მიმართვა შეუძლია, არამედ უფლებას აძლევს სახელმწიფოს, გამოიყენოს მისი [თვით ამ ადამიანის] ძალა სახელმწიფოს განაჩენის სისრულეში მოსაყვანად, როდესაც ეს უკანასკნელი მას საამისოდ მოუწოდებს: ეს განაჩენი ხომ, სინამდვილეში, მისივე საკუთარი განაჩენია, გამოტანილი თვით მისი ან მისი წარმომადგენლების მიერ. ამაშია სამოქალაქო საზოგადოების საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების ძირეული უფლება, რაც იმაში მდგომარეობს, არსებული კანონმდებლობის საფუძველზე განსაზღვროს, რამდენად უნდა დაისაჯოს კანონდარღვევა, როდესაც მას სახელმწიფოში ჩაიდენენ, აგრეთვე, მოცემულ გარემოებებზე დაყრდნობით გამოიტანოს ცალკეული გადაწყვეტილებები იმის თაობაზე, როგორ უნდა მიეზღოს სამაგიერო გარედან მიყენებულ ზიანს. ორივე ამ შემთხვევაში, თუ ეს საჭირო გახდა, სამოქალაქო საზოგადოებას შეუძლია გამოიყენოს მთელი ის ძალა, რაც თითოეულ მის წევრს გააჩნია.

89. მაშასადამე, პოლიტიკური ანუ სამოქალაქო საზოგადოება არსებობს იქ და მხოლოდ იქ, სადაც ადამიანთა რაღაც რაოდენობა ერთიანდება ერთ საზოგადოებად საიმისოდ, რომ ხელი აიღონ თითოეული მათგანის უფლებაზე, აღასრულონ ბუნებითი კანონი და გადასცენ ეს უფლება საზოგადოებას. ეს ხდება ყველგან, სადაც ბუნებით მდგომარეობაში მყოფ ადამიანთა რაღაც რაოდენობა იკვრება ერთ საზოგადოებად, რათა საერთო ხელისუფლების ქვეშ არსებული ერთი ხალხი, ერთი პოლიტიკური სხეული შექმნას; ან მაშინ, როდესაც ინდივიდი უკვე არსებულ მმართველობას უერთდება და მის ნაწილად იქცევა. ამით ის უფლებას აძლევს საზოგადოებას ან, რაც იგივეა, მის საკანონმდებლო ხელისუფლებას, კა-

ნონები დაუდგინოს მას, როგორც ამას საზოგადოების საერთო კეთილდღეობა მოითხოვს, რის აღსრულებასაც (როგორც მისივე გადაწყვეტილებისა) ისევე მისი დახმარება დასჭირდება. ამას გამოჰყავს ადამიანი ბუნებითი მდგომარეობიდან და შეჰყავს იგი სახელმწიფოში იმით, რომ ქვეყანაში იქმნება განმსჯელი ძალა, ვისაც აქვს რწმუნება, მოაგვაროს ყველა დაპირისპირება და სამაგიერო მიუზღოს ყველა ზარალისთვის, რაც სახელმწიფოს ნებისმიერ წევრს შეიძლება მიადგეს. ეს განმსჯელი ძალა არის საკანონმდებლო ხელისუფლება და მის მიერ დანიშნული აღმასრულებელი მოხელეები. ხოლო, სადაც არსებობს ერთმანეთთან როგორღაც დაკავშირებულ ადამიანთა რაიმე რაოდენობა, რომელსაც არ ძალუძს, ასეთ გადამწყვეტ ძალაუფლებას მიმართოს, ის კვლავ ბუნებითი მდგომარეობაში რჩება.

90. მაშასადამე, ცხადია, რომ აბსოლუტური მონარქია, რომელსაც ზოგი სამყაროში ერთადერთ [შესაძლო] მმართველობად მიიჩნევს, სინამდვილეში შეუთავსებელია სამოქალაქო საზოგადოებასთან, ესე იგი საერთოდ ვერ ჩაითვლება სამოქალაქო მმართველობის ფორმად. [ეს ასეა,] რადგან სამოქალაქო საზოგადოების მიზანია, თავი დააღწიოს და გაასწოროს ის შესაბამისი ბუნებითი მდგომარეობაში, რაც აუცილებლად გამომდინარეობს იქიდან, რომ ყოველი ადამიანი თავისი თავის განმსჯელია იმით, რომ ქმნის აღიარებულ ხელისუფლებას, რომლისადმი მიმართვაც ყველას შეუძლია ზარალისა თუ კონფლიქტის შემთხვევაში და ვისი მორჩილებაც საზოგადოების ყველა წევრს ევალება² სადაც ადამიანებს არა ჰყავთ ისეთი ხელისუფლება, რომელსაც შეუძლიათ მიმართონ მათ შორის დაპირისპირების განსასჯელად, იქ ისინი კვლავ ბუნებითი მდგომარეობაში იმყოფებიან. ასეთივე მდგომარეობაშია ყოველი მთავარი იმის მიმართ, ვისზეც იგი ბატონობს.

91. რაკი ამ უკანასკნელს მხოლოდ თავის თავში აქვს ყველანაირი ძალაუფლება, საკანონმდებლოც და აღმასრულებელიც, ესე იგი აღარ არსებობს მოსამართლე, ველარ მამართავ რაიმე ინსტანციას, ვისაც ძალუძს გამოიტანოს სამართლიანი, მიუკერძოებელი და ძალის მქონე განაჩენი, რათა მთავრის მიერ ან მისი ბრძანებით მიყენებული ზიანისა თუ არამართლზომიერი მოქმედებისაგან იხსნას ადამიანი და შესაფერისი კომპენსაცია დაუწესოს. ამრიგად, ასეთი ადამიანი, რაც არ უნდა ერქვას მას – მეფე, მთავართმთავარი ან რაც გნებავთ ის, – ისევეა ბუნებითი მდგომარეობაში მისი ბატონობის ქვეშ მყოფი ყველა ადამიანის მიმართ, როგორც ის არის მთელი დანარჩენი კაცობრიობის მიმართ. რამეთუ იქ, სადაც ორ ადამიანს არ გააჩნია ამ დედამიწაზე დაწესებული მმართველობა და საერთო მოსამართლე, რომელსაც შეუძლიათ მიმართონ, რათა ერთმანეთს შორის უფლებრივი დავა გადაწყვიტონ, ისინი კვლავ ბუნებითი მდგომარეობაში არიან და ყველა მისგან გამომდინარე უხერხულობას იზიარებენ იმ სამწუხარო გარემოებებთან ერთად, რომ აბსოლუტური მთავრის ქვეშევრდომები, უფრო სწორად, მონები არიან. ჩვეულებრივ ბუნებითი მდგომარეობაში კაცი თავისუფალია, თავად განსაჯოს თავისი უფლებები და, რამდენადაც ძალა შესწევს, დაიცვას ისინი; მაგრამ

როდესაც მის საკუთრებას მისივე მონარქის ნებით და ბრძანებით ხელყოფენ, მას არა მარტო არა აქვს ჩივილის უფლება, როგორც ეს საზოგადოებაშია მიღებული, არამედ, თითქოს გონიერი ქმნილებების სტატუსიც კი გაუქმეს, მას იმის თავისუფლებაც კი აღარ აქვს, საკუთარი უფლებები განსაჯოს და დაიცვას. ამიტომ მას ემუქრება ყველანაირი ჩაგვრა და ცუდი მოქცევა, რასაც კაცი შეიძლება მოელოდეს ისეთი ადამიანისაგან, ვინც შეუზღუდავ ბუნებით მდგომარეობაშია, მაგრამ ამავე დროს გუნდრუკის კმევითაა წამხდარი და ძალაუფლებაც აქვს. [...]

93. [...] თუ ვიკითხავთ, რანაირი თავდაცვა, რანაირი წინაღობა არსებობს ასეთ მდგომარეობაში აბსოლუტური მმართველის ძალადობისა და ჩაგვრისაგან, თვით შეკითხვის დასმის შესაძლებლობაც კი სათუო აღმოჩნდება. ამაზე მოგიგებენ, რომ ის, ვინც ასეთ უსაფრთხოებას მოითხოვს, უკვე ამისთვის იმსახურებს სიკვდილს. ისინი აღიარებენ, რომ ქვეშევრდომსა და ქვეშევრდომს შორის ურთიერთობაში საჭიროა ზომიერება და კანონიერება, უნდა იყვნენ მოსამართლეები, რომლებიც ადამიანებს შორის მშვიდობასა და უსაფრთხოებას უზრუნველყოფენ. მაგრამ რაც შეეხება მმართველს, ის აბსოლუტური უნდა იყოს და ყველა ამ შეზღუდვაზე მაღლა იდგეს. რაკი მას აქვს იმის ძალაუფლება, ვილაცას ავნოს ან უსამართლოდ მოექცეს, მისი ეს ქმედება გამართლებულია უბრალოდ იმიტომ, რომ ის აკეთებს ამას. თუ იკითხავ, როგორ დაიზღვიო თავი ამგვარი ძლიერი ხელით მიყენებული ზიანისა თუ ზარალისგან, უკვე ამის გამო გამთიშველად და მუამბოხედ გამოგაცხადებენ. თითქოს ისე იყოს საქმე, რომ როდესაც ადამიანები ბუნებითი მდგომარეობიდან გამოვიდნენ და საზოგადოებაში შევიდნენ, შეთანხმებულან, – ერთის გარდა, ყველა დაემორჩილოს კანონებსო; ამ ერთმა კი შეინარჩუნოს ბუნებითი მდგომარეობაში არსებული ყველანაირი თავისუფლება, ოღონდ ძალაუფლებით გამყარებული და დაუსჯელობის გამო თვითნებობაში გადაზრდილი. საფიქრებელია, ადამიანები ისეთი ბრიყვები ყოფილან, რომ მხოლოდ ზაზუნებისა და მეღიების მიერ მიყენებული ზარალისგან თავდაცვაზე იზრუნეს, მაგრამ არაფერს დაგიდევენ – მეტიც, უსაფრთხოდ თვლიან თავს, თუ ლომები შეჭამენ.

94. [...] სამოქალაქო საზოგადოებაში არავინაა თავისუფალი მისი კანონებისაგან. თუკი ყველა ადამიანს შეუძლია აკეთოს, რასაც საჭიროდ ჩათვლის და დედამიწაზე არ არის ინსტანცია, რომელსაც შეიძლება მიმართო, რათა კომპენსაცია მიიღო ან თავი დაიცვა უსამართლობისაგან, რაც მან შეიძლება ჩაიღინოს, მაშინ შემიძლია ვიკითხო: განა ასეთი ადამიანი კვლავ ბუნებითი მდგომარეობაში არ იმყოფება? მაშასადამე, ის სამოქალაქო საზოგადოების ნაწილი ან წევრი ვერ იქნება, – თუ, რა თქმა უნდა, ვინმე არ იტყვის, რომ ბუნება და სამოქალაქო საზოგადოება ერთი და იგივეა. მაგრამ ჯერ არ მინახავს ანარქიის იმდენად მომხრე ადამიანი, რომ ასეთი რამ ემტკიცებინოს.

თავი VIII

პოლიტიკურ საზოგადოებათა დასაბამის შესახებ

95. როგორც უკვე ითქვა, რაკი ყველა ადამიანი ბუნებით თავისუფალი, თანასწორი და დამოუკიდებელია, ამიტომ არ შეიძლება რომელიმე მათგანი მისი თანხმობის გარეშე გამოიყვანოს ამ მდგომარეობიდან და სხვის პოლიტიკურ ძალაუფლებას დაუქვემდებაროს. ვინმემ მხოლოდ იმ ერთადერთ შემთხვევაში შეიძლება თქვას უარი საკუთარ ბუნებით თავისუფლებაზე და სამოქალაქო საზოგადოების შეზღუდვები მიიღოს, თუ იგი სხვა ადამიანებთან შეთანხმებით შექმნის ერთობას მოხერხებული, უსაფრთხო და მშვიდობიანი ერთობლივი ცხოვრების მიზნით, რომლის დროსაც უზრუნველყოფილია სარგებლობა საკუთრებით და უსაფრთხოება იმათგან, ვინც ამ ერთობაში არ შედის. ამის გაკეთება ადამიანთა ნებისმიერ რაოდენობას შეუძლია, რადგან ეს დანარჩენების თავისუფლებას არაფერს აკლებს: ამ უკანასკნელთ კვლავინდებურად ბუნებითი მდგომარეობის თავისუფლება უნარჩუნდებათ. როდესაც ადამიანთა ნებისმიერი რაოდენობა ამგვარ შეთანხმებას დადებს ერთი საზოგადოებისა თუ მმართველობის შექმნაზე, ისინი დაფუძნებულნი ხდებიან და ქმნიან ერთ პოლიტიკურ კორპუსს, რომლის შიგნითაც უმრავლესობას აქვს უფლება, იმოქმედოს და გადაწყვეტილებები მიიღოს დანარჩენთა მაგიერ.

96. რამეთუ, როცა ადამიანთა რაღაც რაოდენობა თითოეული ინდივიდის თანხმობით ერთობას ქმნის, ისინი ასეთ ერთობას ერთ პირად აქცევენ, რომელსაც ერთი პირის სახით მოქმედების უფლება აქვს, ეს კი მხოლოდ უმრავლესობის ნებითა და გადაწყვეტილებითაა შესაძლებელი. იმისათვის, რომ იმოქმედოს, ნებისმიერმა ერთობამ, რომელიც სხვა არაფერია, თუ არა მასში შემავალი ინდივიდების შეთანხმება, ერთი მიმართულებით უნდა იმოძრაოს, როგორც ერთმა სხეულმა. საამისოდ კი სხეულმა უნდა იმოძრაოს იმ მიმართულებით, საითკენაც უფრო დიდი ძალა – ანუ უმრავლესობის ნება – ეწევა. სხვა შემთხვევაში ის ვერ იმოქმედებს ან ერთიან სხეულად ვერ შენარჩუნდება. ამიტომ გხედავთ, რომ პოზიტიური კანონებით ძალმოსილ გაერთიანებებში, რომლებშიც ეს კანონები არ ადგენს კონკრეტულ რიცხვს, რაც მათ მოქმედების ძალას მიანიჭებდა, უმრავლესობის გადაწყვეტილება მთელი კავშირის გადაწყვეტილებას უიგივდება და, ცხადია, ბუნებისა და გონების კანონით, მას მთელის ძალაუფლება განესაზღვრება.

97. ამგვარად, თითოეული ადამიანი, რაკი თანხმდება, რომ სხვებთან ერთად ერთ მმართველობას დამორჩილებულ ერთ პოლიტიკურ სხეულს ქმნის, ამ საზოგადოების თითოეული წევრის წინაშე ვალდებულებას კისრულობს, რომ უმრავლესობის ნებას დაემორჩილოს და მისი გადაწყვეტილებები შეასრულოს. სხვა შემთხვევაში, ეს საწყისი შეთანხმება, რითაც ის სხვებთან ერთად ერთ საზოგადოებად ერთიანდება, არაფერს ნიშნავს, ანუ ვითარება ისეთი იქნება, თითქოს არანაირი შეთანხმება არ დადებულა, ხოლო ადამიანი კვლავ იმგვარადვე თავი-

სუფალია ყოველგვარი მოვალეობებისგან, როგორც მანამდე, ბუნებით მდგომარეობაში იყო. [...]

98. რადგან თუ უმრავლესობის თანხმობა არ მოიაზრება მთელის ქმედებად, რომელიც ყველა ინდივიდს მოიცავს, მაშინ მთელის მოქმედება სხვა ვერაფერს დაეფუძნება, გარდა თითოეული ინდივიდის თანხმობისა. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ჯანმრთელობის მდგომარეობიდან თუ მოუცლელობისგან გამომდინარე, ადამიანთა რაღაც ნაწილი – თუმცა მთელთან შედარებით მეტად მცირე, – ვერ შეძლებს საზოგადო შეკრებებში მონაწილეობას; და იმასაც მივიღებთ მხედველობაში, რომ ადამიანთა ყველა საკრებულოში გარდუვალად იარსებებს მოსაზრებათა განსხვავებულობა და ინტერესთა დაპირისპირება, ასეთი საყოველთაო თანხმობის ოდესმე მიღწევა პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნება. [...]

99. მაშასადამე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ვინც დატოვებს ბუნებით მდგომარეობას და საზოგადოებად გაერთიანდება, ხელს აიღებს ყველა იმ ძალაუფლებაზე, რაც აუცილებელია იმ მიზნების მისაღწევად, რისთვისაც გაერთიანება ხდება; ეს მოხდება საზოგადოების უმრავლესობის სასარგებლოდ, თუ ინდივიდები ცხადად არ შეთანხმდებიან, რომ [გადაწყვეტილების მისაღებად] უმრავლესობაზე მეტი რიცხვია საჭირო. ამისთვის საკმარისია, ადამიანები დათანხმდნენ ერთ პოლიტიკურ საზოგადოებად გაერთიანებას, და სულ ეს არის ის შეთანხმება, რაც იდება ან საჭიროა დაიდოს იმ ადამიანთა შორის, ვინც უერთდება ან ქმნის სახელმწიფოს.

თავი XII

სახელმწიფოს საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და ფედერაციული ძალაუფლების შესახებ

143. საკანონმდებლო ხელისუფლება ისაა, რომელსაც უფლება აქვს დაადგინოს, როგორ უნდა მოხდეს სახელმწიფოს ძალის გამოყენება საზოგადოებისა და მისი წევრების დასაცავად. რაკი კანონები, რომლებიც მუდამ უნდა აღსრულდეს და უწყვეტი ძალა აქვთ, მოკლე დროში შეიძლება შეიქმნას, საჭირო არ არის საკანონმდებლო [ორგანო] მუდმივად არსებობდეს, თუ მას საქმე არ ექნა. ამასთანავე, თუ კანონშემოქმედების უფლებით აღჭურვილ ადამიანებს ამავე დროს მათი აღსრულებაც დაეკისრათ, ამით შეიძლება მეტისმეტად დიდი ცდუნება გაუჩნდეს ადამიანის სუსტ ბუნებას, რომელიც ძალაუფლების ხელში ჩაგდებისკენაა მიდრეკილი. [კანონმდებლებმა] შეიძლება თავი გაინთავისუფლონ მათივე შექმნილი კანონების შესრულებისგან, ხოლო კანონი, როგორც შექმნის, ისე განხორციელების ეტაპზე, თავის პირად სარგებელს მოარგონ. ეს მათ შეუქმნის საზოგადოებისა და მმართველობის საჭიროებების საპირისპირო ინტერესს და დანარჩენი ადამიანე-

ბისგან გამოარჩევს. ამის გამო, კარგად აწყობილ სახელმწიფოებში, სადაც საყოველთაო ინტერესი ჯეროვნად არის გააზრებული, საკანონმდებლო ძალაუფლება ეძლევა განსხვავებულ ინდივიდებს, რომლებიც, როცა ისინი სათანადო წესით შეიკრიბებიან, დამოუკიდებლად ან სხვასთან ერთად შეუძლიათ კანონების მიღება, ხოლო როცა ამ ამოცანას შეასრულებენ და დაიშლებიან, თვითონ დაექვემდებარებიან მათ მიერვე შექმნილ კანონებს. ეს ახალი და ქმედითი შემოჭველი მექანიზმია საიმისოდ, რომ მათ კანონები საზოგადოების საკეთილდღეოდ შექმნან.

144. მაგრამ რაკი კანონებს, რომლებიც ერთბაშად და მოკლე დროში იქმნება, მუდმივი და ხანგრძლივი ძალა აქვს და ისინი ნებისმიერ დროს მოითხოვენ აღსრულებას ან მასზე ზრუნვას, აუცილებელია ყოველთვის არსებობდეს ძალა, რომელიც მოქმედი კანონების აღსრულებას მიხედავს და მუდმივად ქმედითი იქნება. ასე რომ, საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლებს ხშირად განცალკევებული აღმოჩნდება.

145. ყველა სახელმწიფოში კიდევ არის ძალაუფლება, რომელსაც შეიძლება ბუნებითი ვუწოდოთ, რადგან ის შეესაბამება იმ ძალაუფლებას, რაც ყველა ადამიანს ბუნებისგან ჰქონდა მანამდე, ვიდრე საზოგადოებაში შევიდოდა. თუმცა სახელმწიფოში მისი წევრები განცალკევებული ინდივიდები არიან, ერთმანეთთან მიმართებაში ისინი საზოგადოების კანონებით იმართებიან, ხოლო კაცობრიობის დანარჩენი ნაწილის მიმართ ქმნიან ერთიან სხეულს. ეს უკანასკნელი დანარჩენი კაცობრიობის მიმართ ისევეა ბუნებით მდგომარეობაში, როგორც ადრე მისი ცალკეული წევრები იყვნენ [ერთმანეთის მიმართ]. ამრიგად, ყველა წინააღმდეგობა, რომელიც საზოგადოების წევრს ექმნება მათთან, ვინც მის გარეთაა, საერთო საზრუნავი ხდება, და ამ სხეულის ერთი წევრის მიმართ მიყენებული ზიანის ანაზღაურება მთელის საქმე ხდება. ამრიგად, ამ თვალსაზრისით მთელი საზოგადოება შეადგენს ბუნებით მდგომარეობაში მყოფ ერთიან სხეულს სხვა სახელმწიფოებისა და საზოგადოების გარეთ მყოფი ინდივიდების მიმართ.

თავი XV

მამის, პოლიტიკური და დესპოტური ძალაუფლება, ერთად განხილული

[...]

170. პირველი, მამის ან მშობლის ძალაუფლება სხვა არაფერია, თუ არა ის, რაც მშობლებს მათი შვილების მიმართ აქვთ, რათა ბავშვები მათ სასიკეთოდ მართონ, სანამ ისინი ჭკუაში ჩავარდებიან, ანუ იმდენი ეცოდინებათ, რომ შეძლონ იმ კანონების (ბუნებითი კანონების თუ მათი ქვეყნის მოქმედი კანონების) გაგება, რითაც საკუთარი თავი უნდა მართონ. [...].

171. მეორე, პოლიტიკური ძალაუფლება ის ძალაუფლებაა, რაც ბუნებით მდგომარეობაში ყველა ადამიანს აქვს და რაც მათ დაუთმეს საზოგადოებას, ანუ მმართველებს ვინც საზოგადოებამ თავს ზემოთ დაიყენა და ვის მიმართაც აქვს გამომავალი თუ ნაგულისხმევი ნდობა, რომ [ეს ძალაუფლება] გამოყენებული იქნება მათ სასიკეთოდ და მათი საკუთრების დასაცავად. [...]

172. მესამე, დესპოტური ძალაუფლება არის ერთი ადამიანის აბსოლუტური, თვითნებური ძალაუფლება მეორის მიმართ, მისი სურვილისამებრ წაართვას სიცოცხლე ამ უკანასკნელს; და ეს ის ძალაუფლებაა, რასაც ვერც ბუნება იძლევა (რადგან ის ადამიანებს ერთმანეთისგან ამდენად არ ასხვავებს) და ვერც ხელშეკრულებით დადგინდება. [...].

განმარტებები

1. რიჩარდ ჰუკერი (1554-1600) – ინგლისელი თეოლოგი და სამართლის ფილოსოფოსი. მისი ყველაზე ცნობილი ნაშრომი, საიდანაც ლოკს ციტატა მოჰყავს „ეკლესიური ერთობის კანონთა შესახებ“.
2. „საჯარო ძალაუფლება ყველა საზოგადოებაში აღემატება ყველა სულიერს, ვინც ამ საზოგადოებაში ცხოვრობს და ამ ძალაუფლების ძირითადი სარგებელი ისაა, შექმნას კანონები ყველა იმისათვის, ვინც მისი ქვეშევრდომია. ამ კანონებს უნდა დავემორჩილოთ, თუ რაიმე მიზეზის აუცილებლობა არ გვიჩვენებს, რომ გონებისა თუ ღმერთის კანონი საპირისპიროს გვაიძულებს“ – ჰუკერი, Eccl. Pol., lib., p.16.

მერი უოლსტონკრაფტი

1759-1797

შესავალი

1. სხოვრება და შრომები

მერი უოლსტონკრაფტი (Mary Wallstonecraft, 1759-1797) ინგლისელი მწერალი, ესეისტი და ფილოსოფოსი იყო, რომელიც ცნობილია, როგორც ერთ-ერთი პირველი ევროპელი მოაზროვნე, რომელმაც თავისი შემოქმედებით საზოგადოებრივი ყურადღების ცენტრში მოაქცია ქალთა უფლებებისა და სქესთა თანასწორობის პრობლემები.

უოლსტონკრაფტი 1759 წლის წლის 27 აპრილს დაიბადა ლონდონში, საშუალო შეძლების ოჯახში. თუმცა მამამისმა მემკვიდრეობით მიღებული ქონება მალე გაანიავა წარუმატებელ კაპიტალდაბანდებაში და მერის ახალგაზრდობიდან უწევდა საკუთარი შრომით თავის რჩენა. 19 წლისამ მან მშობლების ოჯახი დატოვა და ჯერ მდიდარი ქვრივის კომპანიონად მუშაობდა, შემდეგ თავის დებსა და ბავშვების მეგობართან ერთად სკოლა დააარსა, ხოლო 1785 წელს გუვერნანტად მოეწყო ირლანდიაში მდიდარ არისტოკრატიულ ოჯახში. გუვერნანტად ერთწლიანი მუშაობის შემდეგ უოლსტონკრაფტმა გადაწყვიტა, მწერლობით ერჩინა თავი, ლონდონში გადასახლდა და ამ დროიდან მისი შემოსავლის წყაროდ თარგმანების, რეცენზიებისა და საკუთარი შრომების გამოქვეყნებით მიღებული ჰონორარები იქცა. ამ პერიოდის ერთ პირად წერილში ის მსჯელობს იმაზე, თუ რაოდენ იშვიათი იყო იმ დროს ქალი, რომელიც მწერლობით ირჩენდა თავს, და ამბობს, რომ თვითონ, ამ თვალსაზრისით, „ახალი სახეობის პირველი წარმომადგენელი“ უნდა გამხდარიყო.¹ ამ პერიოდში გამოქვეყნდა უოლსტონკრაფტის პირველი ნაშრომი, „ფიქრები ქალიშვილების განათლებაზე“ (1787), რომელიც შეიცავს განაზრებებს და რჩევებს საშუალო კლასის ქალების აღზრდის შესახებ. ამ ნაშრომში უოლსტონკრაფტი საგანგებოდ შენიშნავს, რამდენად შეზღუდული იყო იმ დროს დასაქმების შესაძლებლობები განათლებული, მაგრამ ღარიბი ქალებისთვის. ამავე პერიოდს ეკუთვნის მისი რომანი „მერი: გამოგონილი ამბავი“ (1788) და დიდაქტიკური წიგნი ბავშვებისთვის „ნამდვილი ამბები რეალური ცხოვრებიდან“ (1788).

1 *The Collected Letters of Mary Wollstonecraft*, edited by Janet Todd, Columbia University Press, 2004, გვ. 139.

ლონდონის საგამომცემლო და ინტელექტუალურ ცხოვრებაში უოლსტონკრაფტი იმ დროს ჩაერთო, როდესაც საფრანგეთში რევოლუცია, ის-ის იყო, იწყებოდა. საფრანგეთის რევოლუციის მოვლენები ინგლისში ინტელექტუალთა და პოლიტიკოსთა ყურადღების ცენტრში იყო. 1790 წლის ნოემბერში გამოქვეყნდა ცნობილი ფილოსოფოსის და პოლიტიკის თეორეტიკოსის, ედმუნდ ბურკის (1729-1797) „განაზრებები საფრანგეთში რევოლუციის შესახებ“, რომელიც დღემდე ითვლება კონსერვატიზმის, როგორც პოლიტიკური იდეოლოგიის, ფუძემდებლურ ტექსტად. ამ ტრაქტატში ბურკი სასტიკად აკრიტიკებდა საფრანგეთის რევოლუციას და ამტკიცებდა, რომ უახლოეს მომავალში ის კატასტროფულ შედეგებს გამოიღებდა. ბურკის წიგნს მაშინვე უდიდესი გამოხმაურება მოჰყვა: მისი არგუმენტების წინააღმდეგ, საფრანგეთის რევოლუციის დასაცავად, უამრავი პასუხი გამოქვეყნდა. მათ შორის პირველი და ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი იყო მერი უოლსტონკრაფტის პამფლეტი, „ადამიანთა უფლებების დაცვა“ (1790); მასში ავტორი იცავს რესპუბლიკანიზმს, აკრიტიკებს არისტოკრატიას და მემკვიდრეობით მიღებულ პრივილეგიებს, საფრანგეთის რევოლუციას კი განმანათლებლობის სანუკვარი იდეების ხორცშესხმად წარმოადგენს. უოლსტონკრაფტმა ეს ტექსტი ძალიან სწრაფად დაწერა და ნოემბრის ბოლოს, ბურკის წიგნის გამოსვლიდან რამდენიმე კვირაში გამოაქვეყნა ანონიმურად. პირველმა ტირაჟმა დიდი მოწონება დაიმსახურა და მაშინვე გაიყიდა; სამ კვირაში მეორე, რედაქტირებული გამოცემა გამოვიდა, რომელსაც უკვე ავტორის სახელიც ეწერა. საინტერესოა, რომ ავტორის სახელთან ერთად მისი სქესის გახმაურებამ მნიშვნელოვნად შეცვალა წიგნის შეფასებები კრიტიკოსთა და რეცენზენტთა მიერ: ენისა თუ არგუმენტაციის მხრივ პამფლეტში არსებული ხარვეზები უცხად უფრო თვალშისაცემი აღმოჩნდა და მათ მიზეზად ავტორის სქესს აცხადებდნენ. ამის მიუხედავად, წიგნმა სერიოზული წარმატება და პირველი ფართო აღიარება მოუტანა უოლსტონკრაფტს, როგორც მწერალსა და მოაზროვნეს.

1792 წელს გამოქვეყნდა უოლსტონკრაფტის ყველაზე სახელგანთქმული ნაშრომი, „ქალის უფლებების დაცვა“, რომელიც „ადამიანთა უფლებების დაცვის“² თავისებური გაგრძელებაა: ერთი მხრივ, ისიც ავტორის მორიგი სიტყვაა საფრანგეთის რევოლუციის გარშემო წამოჭრილი დებატების სერიაში; მეორე მხრივ, აქ განვითარებული და შევსებულია ადამიანის, მისი უფლებებისა და სოციალური წყობის ის ხედვა, რომელსაც უოლსტონკრაფტი თავის ორი წლით ადრე დაწერილ პამფლეტში იცავდა.

1792 წლის დეკემბერში უოლსტონკრაფტი პარიზში გაემგზავრა; იქ დაიწყო მუშაობა საფრანგეთის რევოლუციის ისტორიაზე, რომელიც 1794 წელს გამოაქვეყნა სათაურით „საფრანგეთის რევოლუციის წარმოშობა და განვითარება ისტორიული და ზნეობრივი თვალსაზრისიდან და მისი ზეგავლენა ევროპაზე“. პა-

2 ამ ტექსტის სათაური ასევე შეიძლება ითარგმნოს, როგორც „მამაკაცთა უფლებების დაცვა“, ვინაიდან „ადამიანისა“ და „მამაკაცის“ ინგლისური შესატყვისი ერთი და იგივეა.

რიზში უოლსტონკრაფტმა გაიცნო ამერიკელი ბიზნესმენი და დიპლომატი, გილბერტ იმლეი (1754-1828), რომელიც თავდავიწყებით შეუყვარდა და 1794 წლის მარტში მისგან გოგონა გააჩინა. იმლეიმ უარი თქვა ქალის ცოლად შერთვაზე და ბოლოს მიატოვა კიდევ დედა-შვილი. 1795 წელს უოლსტონკრაფტი ლონდონში დაბრუნდა და უშედეგოდ სცადა იმლეისთან ურთიერთობის აღდგენა; მოგვიანებით, იმავე იმედით, იმლეის ფინანსური პრობლემების მოსაგვარებლად იმოგზაურა სკანდინავიის ქვეყნებში. როცა საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ იმლეის ველარ დაიბრუნებდა, თავის დახრჩობა სცადა ტემზაში, მაგრამ გამვლელმა გადაარჩინა. თუმცა სკანდინავიაში მოგზაურობა სხვა მხრივ აღმოჩნდა ნაყოფიერი: მოგზაურობის დროს იმლეისთვის მიწერილი წერილები დაედო საფუძვლად მის წიგნს „შვედეთში, ნორვეგიასა და დანიაში ხანმოკლე ცხოვრების დროს დაწერილი წერილები“ (1796), რომელმაც მკითხველისა და კრიტიკოსების დიდი მოწონება დაიმსახურა და მნიშვნელოვნად გაზარდა უოლსტონკრაფტის, როგორც მწერლის, რეპუტაცია თანამედროვეთა თვალში.

1796 წლიდან უოლსტონკრაფტი ლონდონის ლიტერატურულ ცხოვრებას დაუბრუნდა. აქ ის დაუახლოვდა ცნობილ ინგლისელ მწერალსა და ფილოსოფოსს, ანარქისტული პოლიტიკური ფილოსოფიის ერთ-ერთ წინამორბედს, უილიამ გოდვინს (1756-1836) და 1797 წლის მარტში მათ იქორწინეს. ამავე წლის 30 აგვისტოს უოლსტონკრაფტმა მეორე ქალიშვილი გააჩინა, მაგრამ მშობიარობის გართულების შედეგად, სეფსისით გარდაიცვალა 10 სექტემბერს, 38 წლის ასაკში. მისი და გოდვინის ქალიშვილი, მერი უოლსტონკრაფტ-გოდვინი (1797-1851), შემდგომში ცოლად გაჰყვა ცნობილ ინგლისელ რომანტიკოს პოეტს, პერსი ბისი შელის (1792-1822) და მერი შელის სახელითაა ცნობილი. ისიც აღიარებული მწერალი და ესეისტი იყო; მას ეკუთვნის ცნობილი გოთური რომანი, „ფრანკენშტეინი, ანუ თანამედროვე პრომეთე“ (1816).

მერი უოლსტონკრაფტის ინტელექტუალური ტრაექტორიის გასაგებად მნიშვნელოვანია გავიხსენოთ კიდევ ორი ტექსტი, რომლებიც მისი სიკვდილის შემდეგ, 1798 წელს გამოაქვეყნა უილიამ გოდვინმა. ერთია თვითონ უოლსტონკრაფტის რომანი „ქალის შეცდომები, ანუ მარია“. ეს რომანი, რომლის დასრულებაც ვერ მოასწრო, უოლსტონკრაფტს ჩაფიქრებული ჰქონდა „ქალის უფლებების დაცვის“ გაგრძელებად და ის მის ყველაზე რადიკალურად ფემინისტურ ტექსტად მიიჩნევა. ხოლო მეორეა გოდვინის „მემუარები ქალის უფლებათა დაცვის ავტორის შესახებ“. მემუარებში გოდვინმა საყვარელი ადამიანის პირადი ცხოვრების დეტალები აღადგინა და მისი პირადი წერილები გამოაქვეყნა, რითაც საზოგადოებას წარუდგინა უოლსტონკრაფტის, როგორც ემოციური, ვნებიანი, კონვენციური ზნეობრივი ნორმების არცთუ პატივისმცემელი ქალის პორტრეტი. ამ დეტალებმა, უოლსტონკრაფტის ბოლო რომანის რადიკალიზმთან ერთად, მის მიმართ უაღრესად ნეგატიური საზოგადოებრივი აზრი ჩამოაყალიბა; მით უფრო, რომ თავის გამოქვეყნებულ ნაშრომებში უოლსტონკრაფტი დაჟინებით ამტკიცებდა აზროვნებისა და გონების უპირატესობას მგრძნობელობასთან შედარებით, ქა-

დაგებდა ქალის მგრძნობელობის მოთხოვნის საჭიროებას და კეთილგონიერების სხვა ისეთ პრინციპებს, რომლებთანაც თითქოს პირდაპირ წინააღმდეგობაში იყო მისი ცხოვრების გზა. ეს მკითხველის თვალში, მისი მორალური სახისა და მისი ინტელექტუალური პატიოსნების დისკრედიტაციას იწვევდა. „მემუარების“ გამოსვლისთანავე, ბრიტანეთში „ცუდ ტონად“ იქცა მისი შრომების კითხვა. ნაწილობრივ ამ მიზეზით, მე-19 საუკუნის დასაწყისში უოლსტონკრაფტს თითქმის აღარ კითხულობდნენ და მისი სახელიც დავიწყებას მიეცა. თუმცა მის მიმართ ინტერესი ისევ გაიზარდა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ევროპასა და ამერიკაში ფემინისტური მოძრაობის გაძლიერებასთან ერთად.

2. „ქალის უფლებების დაცვა“

ა. ისტორიული და ინტელექტუალური კონტექსტი

უოლსტონკრაფტმა „ქალის უფლებების დაცვის“ (A Vindication of the Rights of Woman: with Strictures on Political and Moral Subjects) წერა 1791 წლის სექტემბერში დაიწყო, მას შემდეგ, რაც ფრანგი პოლიტიკოსის, შარლ მორის ტალეირანის (1754-1838) მიერ საფრანგეთის ეროვნული ასამბლეის წინაშე წარდგენილ მოხსენებას გაეცნო. ტალეირანი მოხსენებაში ამტკიცებდა, რომ ქალებს მხოლოდ შინ, არაფორმალურ გარემოში უნდა მიეღოთ განათლება. სწორედ ამ აზრთან დაპირისპირება გახდა „ქალის უფლებების დაცვის“ დაწერის საბაზი; თუმცა, როგორც ითქვა, ეს, უფრო ზოგადად, იყო უოლსტონკრაფტის მორიგი სიტყვა პოლიტიკის შესახებ იმ რამდენიმეწლიან საჯარო დებატებში, ბურკის „განაზრებებმა საფრანგეთში რევოლუციის შესახებ“ რომ დაუდო სათავე და ბრიტანეთის განათლებული საზოგადოება მთლიანად მოიცვა.

„ქალის უფლებების დაცვა“ ერთდროულად პოლიტიკის თეორიული, პედაგოგიური და დიდაქტიკურ-მორალისტური ტრაქტატია. უოლსტონკრაფტი აქ აგრძელებს „ადამიანთა უფლებების დაცვაში“ წამოწყებულ თავდასხმას არისტოკრატიზმზე და მემკვიდრეობით მიღებულ პრივილეგიებზე. ის იცავს ადამიანის უფლებებისა და მოვალეობების კონცეფციას, რომელიც აზროვნებით, გონების ძალისხმევით აღმოჩენადი ბუნებრივი სამართლის ჯონ ლოკისეულ გაგებას ემყარება. განმანათლებლური იდეა, რომ გონების განვითარება და მისი გამოყენებაა როგორც ინდივიდუალური ადამიანის, ისე მთელი საზოგადოების წინსვლის აუცილებელი წინაპირობაც და ერთადერთი საშუალებაც, უოლსტონკრაფტის ყველა არგუმენტის ამოსავალია. მისი არგუმენტების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი წანამძღვარია მისი რელიგიური რწმენა, რომ ადამიანებში გონებაა ის, რაც მათში ღვთაებრივია; შესაბამისად, გონების განვითარება და გამოყენებაა ამქვეყნიურ ცხოვრებაში ადამიანის ნამდვილი დანიშნულება – და ეს ერთნაირად ეხება ქალებსაც და კაცებსაც. ამ იდეების შუქზე აკრიტიკებს ის მის თანამედროვე საზოგადოებაში ქალების მდგომარეობას, მათი აღზრდის შესახებ პოპულა-

რულ თეორიებს, მათი ხასიათისა და მათთვის შესაფერისი ცხოვრების შესახებ გაბატონებულ შეხედულებებს.

ქალების უფლებრივი მდგომარეობისა თუ განათლების პრობლემებს უოლსტონკრაფტამდეც არაერთმა ავტორმა მიაქცია ყურადღება. ინგლისში უკვე მე-17 საუკუნის ბოლოდან წერდნენ ამ საკითხებზე აფრა ბენი (1640-1689), მერი ასტელი (1666-1731) და უოლსტონკრაფტის უფროსი თანამედროვე, ქეთრინ მაქოლეი (1731-1791). ფრანგი განმანათლებელი მარკიზ დე კონდორსე (1743-1794) ამტკიცებდა ქალებისთვის პოლიტიკური უფლებების მინიჭების აუცილებლობას. ხოლო ფრანგმა დრამატურგმა და პოლიტიკურმა აქტივისტმა, ოლემპ დე გუჟმა (1748-1793), საფრანგეთის რევოლუციური მთავრობის მიერ 1789 წელს მიღებული „ადამიანისა და მოქალაქის უფლებების დეკლარაციის“ საპასუხოდ, 1791 წელს შეადგინა „ქალისა და ქალი მოქალაქის უფლებების დეკლარაცია“. ამით მან ხაზი გაუსვა იმას, რომ საფრანგეთის რევოლუცია და ადამიანთა თანასწორობის მისი დევიზი სინამდვილეში მხოლოდ მამაკაცთა შორის თანასწორობას ეხებოდა, ხოლო სქესთა შორის უთანასწორობას უცვლელად ტოვებდა. გუჟის დეკლარაციიდან განსაკუთრებით ცნობილია სიტყვები: „ქალს აქვს ეშაფოტზე ასვლის უფლება; მაშინ მას ტრიბუნაზე ასვლის უფლებაც უნდა ჰქონდეს.“ ამრიგად, როდესაც ქალის უფლებებზე წერდა, უოლსტონკრაფტი არც პირველი და არც მარტო არ იყო: მართალია, სქესთა თანასწორობის პრობლემებით დაინტერესება მხოლოდ მე-19 საუკუნის ბოლოს გაფორმდა სერიოზულ სოციალურ და პოლიტიკურ მოძრაობად, მაგრამ იდეათა განვითარების თვალსაზრისით მას უფრო ძველი ისტორია აქვს. მნიშვნელოვნია, „ქალის უფლებების დაცვა“ სწორედ ამ ისტორიის კონტექსტში გავიგოთ.

ბ. ალზრდისა და განათლების საკითხები

ქალთა ალზრდისა და განათლების საკითხებს ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უკავია „ქალის უფლებების დაცვაში“. მისი არგუმენტების მთავარი სამიზნეა ჟან-ჟაკ რუსოს (1712-1778) პედაგოგიურ რომანში – „ემილი, ანუ ალზრდის შესახებ“ (1762) – წარმოდგენილი თეორია გოგონების სათანადო განათლების შესახებ. რუსო აკრიტიკებს განათლების ტრადიციულ სისტემას, რომელიც, მისი აზრით, ადამიანის ბუნებრივი მიდრეკილებებისა და მისწრაფებების შეზღუდვას და დასახიჩრებას იწვევს. ის საკუთარ სისტემას გადმოსცემს წარმოსახვითი აღრსაზრდელის, ემილის ალზრდა-განვითარების აღწერით. ტრაქტატის ბოლო, მეხუთე თავი გოგონას, სოფის (ემილის მომავალი მეუღლის) ალზრდას ეთმობა. რუსოს ძალიან სხვადასხვაგვარად წარმოუდგენია ბიჭებისა და გოგონებისათვის შესაფერისი განათლება. ბიჭებისთვის ის გვირჩევს ბავშვობიდანვე მაქსიმალური თავისუფლების მიცემას, მათი ბუნებრივი ცნობისმოყვარეობის წახალისებას და სასწავლო მასალის შესაბამისად შერჩევას, მათში აზროვნების უნარისა და რაციონალურობის განვითარებას, უფროს ასაკში მეცნიერებისა და „ზოგადი იდეების“ სწავლებას. ხოლო გოგონების ალზრდა მისი აზრით იმაზე უნდა იყოს მიმართუ-

ლი, რომ ისინი მოსიყვარულე ცოლებად და დედებად ჩამოაყალიბოს; ამისთვის კი ზედმეტად მიაჩნია მათში რაციონალურობის განვითარება ან მათთვის მეცნიერების სწავლება – სწორმა აღზრდამ ქალში მისი მგრძნობიარე, სენტიმენტალური ბუნება უნდა განავითაროს.

უოლსტონკრაფტისთვის რუსო, ზოგადად, დიდი ავტორიტეტი იყო. ის ბოლომდე იზიარებდა მის განმანათლებლურ იდეებს, მის ეგალიტარიზმს, თანამედროვე საზოგადოებრივი ნორმების, როგორც „ხელოვნურის“, არაავთენტურის, ფარისევლურის მის კრიტიკას. ის იზიარებს განათლების რუსოსეულ ზოგად თეორიასაც, მაგრამ რუსოს აზრი გოგონების სპეციალური აღზრდის შესახებ მისთვის სრულიად მიუღებელია. პატარა გოგონებს, ამტკიცებს უოლსტონკრაფტი, ისევე, როგორც ვაჟებს, სჭირდებათ ბავშვობაში ლაღად სირბილი, იგივე ფიზიკურად განმავითარებელი და სახალისო თამაშები, რომელთაც რუსო ბიჭების აღზრდის აუცილებელ კომპონენტად მიიჩნევს. მისი რწმენით, გონების განვითარებაც ნებისმიერი გონიერი არსების აღზრდის მიზანი უნდა იყოს და ამის უარყოფა შეუთავსებელია ქალის გონიერ არსებად, ანუ ადამიანად აღიარებასთან.

გოგონების, მისი სიტყვით, „რაციონალურად“ აღზრდის სასარგებლოდ უოლსტონკრაფტის ტექსტში რამდენიმე არგუმენტის ამოკითხვა შეიძლება. პირველი და უმთავრესია მისი მტკიცება, რომ ადამიანში ყველაზე ღირებული მხარე მისი გონებაა (ესაა ადამიანში ღვთაებრივი) და მას ემყარება ყველა ადამიანური სათნოება; სწორედ გონების განვითარებაა ადამიანის ცხოვრების საზრისი და დანიშნულება. შესაბამისად, უაზრობაა ფიქრი, რომ კაცობრიობის ნახევრის აღზრდა ამ უმთავრესი უნარის განვითარებას უნდა უგულვებელყოფდეს ან მეტიც, თრგუნავდეს მას. არგუმენტაციის ამავე ხაზს მიეკუთვნება უოლსტონკრაფტის მტკიცებები, რომ სულს, გონებას და ზნეობას სქესი არ აქვს.

არგუმენტების მეორე ჯგუფი პრაგმატულია, კეთილგონიერების მოსაზრებებზე დაფუძნებული. უოლსტონკრაფტი ბევრს მსჯელობს საფრთხეებზე, რომელთაც ქალების მხოლოდ მგრძნობიარე, კაცის საამებელ არსებებად აღზრდა შეიცავს: ქალი შეიძლება არ გათხოვდეს, ან დაქვრივდეს. ასეთ შემთხვევაში ის სრულიად მოუშზადებელი აღმოჩნდება იმისათვის, რომ ღირსეული ცხოვრება უზრუნველყოს თავისი თავისთვის ან მის იმედზე დარჩენილი შვილებისთვის. რომც გაუმართლოს და ისეთი ცხოვრება აეწყოს, როგორისთვისაც მოამზადეს, ქალი მაინც ვერ შეძლებს დედისა და მეუღლის მოვალეობების ისე კარგად შესრულებას, როგორც მაშინ, სათანადოდ განვითარებული აზროვნება და განათლება რომ ჰქონოდა.

უოლსტონკრაფტი ასევე აუცილებლად მიიჩნევს, რომ გოგონების აღზრდაში სათანადო ყურადღება მიექცეს ფიზიკურ განვითარებასაც. ამ მხრივ მისი ერთი არგუმენტი ემყარება მტკიცებას, რომ ფიზიკური განვითარება პიროვნების ჰარმონიული განვითარების აუცილებელი ნაწილია. თუმცა ამ მიმართულებით მისი არგუმენტების უფრო საინტერესო ასპექტია ქალის სილამაზისა და ქალი-

სათვის შესაფერისი ქცევის ნორმების მისეული კრიტიკა, რასაც „ფემინურობის კრიტიკა“ შეგვიძლია ვუწოდოთ.

გ. ფემინურობის კრიტიკა

„ქალის უფლებების დაცვის“ ყველაზე საინტერესო ასპექტი, დღესაც თანამედროვედ რომ უღერს, არის ქალურობის, ან, როგორც თვითონ უოლსტონკრაფტი უწოდებს, „სქესთა ხასიათის შესახებ გაბატონებული მოსაზრებების“ კრიტიკა. განათლების შესახებ მისი არგუმენტების ნაწილიც ამ კრიტიკას ემყარება – სახელდობრ, უკუგდებას გაბატონებული აზრისა, რომ ქალსა და მამაკაცს ბუნებრივად აქვთ რადიკალურად განსხვავებული ხასიათი, უნარები, მისწრაფებები და სურვილები, რადიკალურად სხვადასხვა რამ არის მათთვის სათნოება და კარგი ცხოვრება (სწორედ ამ განსხვავებებით ამართლებდნენ რუსოც და სხვებიც მათთვის სხვადასხვაგვარი აღზრდის და განათლების საჭიროებას).

უოლსტონკრაფტის ტექსტში აშკარადაა ჩამოყალიბებული ის, რასაც თანამედროვე დისკუსიებში სქესსა და გენდერს შორის განსხვავებისა და „გენდერის სოციალურად კონსტრუირებულობის“ თეზისის სახელით ვხვდებით – მოსაზრება, რომ ე. წ. ქალური ხასიათი ქალის ბუნებრივი, ბიოლოგიური თავისებურებებით კი არ არის განპირობებული, არამედ ყალიბდება სოციალური ურთიერთობებისა და იმ სპეციფიკური აღზრდის შედეგად, რომელსაც ქალები ადრეული ასაკიდანვე იღებენ. 1949 წელს გამოსულ წიგნში „მეორე სქესი“ ფრანგმა მწერალმა, სიმონ დე ბოვუარმა (1908-1986) დაწერა: „ქალად არ იბადებიან, ქალად იქცევიან“. ეს იდეა, რომელიც მეოცე საუკუნეში ფემინისტური თეორიისა და გენდერის კვლევის ერთ-ერთ დევიზად იქცა, გარკვეული აზრით უკვე არტიკულირებულია უოლსტონკრაფტის არგუმენტებში. ის ამტკიცებს, რომ ყველა ის თვისება, რომელსაც ქალების სქესს მიაწერდნენ – სენტიმენტალობა, პრანჭვისა და ჭორობის სიყვარული, ჭირვეულობა, ნაკლები ინტერესი ზოგადსაკაცობრიო პრობლემების ან მეცნიერების მიმართ, ნაკლები ფიზიკური აქტიურობა და თვით ფიზიკური ძალის ნაკლებობაც კი – სოციალური ნორმებისა და ქალების აღზრდის შედეგია (ის არ უარყოფს იმას, რომ მისი დროის ქალებს ნამდვილად აქვთ ეს თვისებები – ის მხოლოდ იმას უარყოფს, რომ ეს თვისებები ქალებს მათი სქესის ბუნების გამო აქვთ).

ფემინურობის უოლსტონკრაფტისეული კრიტიკის ერთი მხარეა ქალურობის ატრიბუტების სოციალური წარმოშობის ჩვენება, ხოლო მეორეა მათი უარყოფითი შეფასება იმის გამო, თუ როგორ განსაზღვრავს ისინი ქალის ცხოვრებას და საზოგადოებაში მის სტატუსს; აგრეთვე იმის გამო, თუ როგორ აბრკოლებს ისინი ქალის მიერ იმის მიღწევას, რაც უოლსტონკრაფტს ღირსეულ, ადამიანისათვის შესაფერის არსებობად და ადამიანის სათნოებად მიაჩნია. ამ კრიტიკაში, რომელიც იმავდროულად მისი თანამედროვე საშუალო კლასის ქალების კრიტიკაც არის, უოლსტონკრაფტი საკმაოდ დაუნდობელია. მას ძალიან არ მოსწონს ქალები ისე, როგორც მათ მისი თანამედროვე საზოგადოება აყალიბებს.

სქესებს შორის განსხვავებების სოციალური კონსტრუქციის ნიუანსირებული ხედვის ერთ-ერთი კარგი ნიმუშია უოლსტონკრაფტის არგუმენტი პასაჟში, რომელიც ეხება გავრცელებულ შეხედულებას, რომ ქალები თითქმის მამაკაცებზე უფრო ადრე აღწევენ სიმწიფის ასაკს. ის ამტკიცებს, რომ ამ შეხედულების სასარგებლოდ არავითარი ფაქტობრივი მონაცემები არ არსებობს; ხოლო მისი პოპულარულობის ერთადერთი გონივრული ახსნაა ის, რომ, ვინაიდან ქალები-სა და მამაკაცების სათნოებად და მათი ცხოვრების საზრისად სხვადასხვა რამ მიიჩნევა, მათ სიმწიფესაც სხვადასხვა საზომით ზომავენ. სახელდობრ, ქალის მთავარ ღირსებად მისი ფიზიკური მომხიბლავობა ცხადდება, ხოლო მამაკაცის ღირსებად – მისი პიროვნული თვისებები და გონებრივ-ნებელობითი განვითარება. სხეულის მიმზიდველობით, ამტკიცებს უოლსტონკრაფტი, ქალებიც და მამაკაცებიც დაახლოებით 20 წლის ასაკში აღწევენ მწვერვალს, ხოლო პიროვნული და ინტელექტუალური თვისებებით ორივე სქესი დაახლოებით 30 წლის ასაკში აღწევს ზრდასრულობას. ამრიგად, ერთი და იმავე საზომით თუ შევაფასებდით, ქალებსა და მამაკაცებს შორის ვერ დავინახავდით განსხვავებას სიმწიფის ასაკის მიხედვით. მაგრამ იმის გამო, რომ ქალსა და მამაკაცში სხვადასხვა რამეს ვაფასებთ, სხვადასხვა ასაკში გვეჩვენება თითოეული მომწიფებულად. უოლსტონკრაფტი ამასთანავე ამტკიცებს, რომ ეს ვითარება ქალებს აზარალებს – მისთვის, როგორც ითქვა, ადამიანში უმთავრესი გონებაა, ხოლო ის, რომ საზოგადოება ქალში გარეგნულ მიმზიდველობას აფასებს გონების ნაცვლად, ქალებს წინასწარ გაწირავს ხვედრისათვის, რომელიც ადამიანის ღირსებას არ შეეფერება.

ამრიგად, აქაც, როგორც სხვაგან, უოლსტონკრაფტის მსჯელობა არ შემოიფარგლება უბრალოდ იმის დაფიქსირებით, რომ სხვადასხვა სქესის მიმართ საზოგადოებაში სხვადასხვა მოთხოვნები არსებობს და, ამიტომ, ქალები და მამაკაცები სხვადასხვაგვარად ყალიბდებიან. მისთვის მთავარია, რომ მოთხოვნებსა და მოლოდინებში ეს განსხვავებები არათანასწორ მდგომარეობაში აყენებს ქალებსა და მამაკაცებს იმ აბსოლუტური საზომის თვალსაზრისით, რომელიც უოლსტონკრაფტისათვის მონიშნულია ადამიანის, როგორც ადამიანის, რაობისა და ცხოვრების საზრისის კონკრეტული გაგებით.

დ. „ქალის უფლებების დაცვა“ და ფემინიზმი

საინტერესოა შეკითხვა უოლსტონკრაფტის ფემინიზმთან მიმართების შესახებ. მისი ზოგიერთი მკვლევარი „ქალის უფლებების დაცვას“ ძირითადად პედაგოგიურ ტრაქტატად მიიჩნევს, უოლსტონკრაფტის იდეებს კი უფრო განიხილავს ზოგადად განმანათლებლობის და არა – ფემინისტური თეორიისა და პოლიტიკის ისტორიის კონტექსტში. ასეთი შეხედულება ძირითადად ორ მოსაზრებას ემყარება: ერთი მხრივ, ვინაიდან იმ დროს არ არსებობდა ფემინიზმი, როგორც პოლიტიკური ან სოციალური მოძრაობა, და თვით სიტყვა „ფემინიზმიც“ უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა, გარკვეულად ანაქრონიზმი იქნებოდა უოლსტონკრაფტისთვის „ფემინისტის“ წოდება. მეორე მხრივ, და ეს უფრო მნიშვნელოვანია,

უოლსტონკრაფტის ტექსტის ძირითადი სამიზნე არ არის ქალებისა და კაცების სოციალური, მით უფრო, მათი პოლიტიკური თანასწორობის მოთხოვნა; ის ნაკლებად ამახვილებს ყურადღებას ქალთა უფლებრივ მდგომარეობასა და გენდერის ნიშნით ორგანიზებულ ძალაუფლებრივ იერარქიებზე; ის არც ოჯახში ქალსა და მამაკაცს შორის როლების ტრადიციულ განაწილებას – „კაცი – მარჩენალი, ქალი – ბავშვების აღზრდა და საოჯახო საქმეები“ – უპირისპირდება; არც ოჯახის ინსტიტუტის მიმართ არის კრიტიკული, მე-19 საუკუნის სოციალისტი ფემინისტებისაგან განსხვავებით; უპირობოდ იღებს პირად და საზოგადო სფეროებს შორის მკაცრ გამიჯვნასაც, რომელიც კაპიტალისტური საზოგადოების ბაზისური პრინციპი გახდა და რომელსაც მეოცე საუკუნის ფემინისტები დაუპირისპირდნენ, როგორც ქალის ჩაგვრის ერთ-ერთ მთავარ წყაროს. პოლიტიკურ თანასწორობაზე მახვილის თვალსაზრისით, უოლსტონკრაფტის ზოგიერთი თანამედროვე, ვთქვათ, ოლემპ დე გუჟი, შეიძლება უფრო მკაფიოდ ფემინისტური პოზიციის დამცველად მივიჩნიოთ.

მეორე მხრივ, გენდერული სტერეოტიპებისა და როლების ქალის ცხოვრებაზე ზეგავლენის ანალიზით უოლსტონკრაფტის ტექსტი გამორჩეულია არა მხოლოდ მისი ეპოქის ტექსტებს შორის, არამედ მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისის, ანუ პირველი ტალღის ფემინიზმის იდეებზე უფრო რელიევანტურადაც კი შეიძლება ჟღერდეს თანამედროვე გადმოსახედიდან. პირველი ტალღის ფემინიზმი ძირითადად ქალთა და მამაკაცთა პოლიტიკური და სამართლებრივი, კანონის წინაშე თანასწორობის მოთხოვნაზე იყო ორიენტირებული. თუმცა ისტორიამ დაგვანახა, რომ მას შემდეგაც, რაც თანასწორობა ფორმალურად აღიარებულია, საზოგადოებაში არსებული ძალაუფლებრივი იერარქიები არსებობას აგრძელებს და მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ადამიანების ცხოვრების მრავალ ასპექტს. სოციალური ნორმების, ტრადიციების, სტერეოტიპების ასეთი არაფორმალური სისტემით გამოწვეული უთანასწორობის გაცნობიერება და მასთან ბრძოლა უკვე ფემინიზმის მეორე ტალღას (მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარი) უკავშირდება. უოლსტონკრაფტის არგუმენტების მრავალ ასპექტში წინასწარაა განჭვრეტილი მეორე ტალღის ფემინისტური თეორიების ზოგიერთი მნიშვნელოვანი მიგნება.

გარდა ამისა, მართალია, უოლსტონკრაფტი ყურადღებას იმდენად არ ამახვილებს ქალთა და მამაკაცთა პოლიტიკური თანასწორობის მოთხოვნაზე და ძირითადად ამტკიცებს მათი, როგორც ადამიანების, ანუ გონიერი და ზნეობრივი არსებების სტატუსით თანასწორობას, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ის იზიარებს პოლიტიკური წესრიგის ლოკისეულ, განმანათლებლურ და რაციონალურ გამართლებებზე დაფუძნებულ გაგებას, მისთვის ქალისა და მამაკაცის, როგორც ადამიანების, თანასწორობიდან მათი პოლიტიკური თანასწორობის მოთხოვნაც უნდა გამოიყვანებოდეს.

„ქალის უფლებების დაცვის“ კიდევ ერთი საყურადღებო ასპექტია მისი კონცენტრაცია საშუალო კლასზე. პატრიარქალური ნორმების კრიტიკისას უოლ-

სტონკრაფტი ძირითადად საშუალო კლასის ქალების შესახებ წერს. ქალების ჩაგვრის კლასობრივი განზომილებისა და ღარიბი ფენის ქალების პრობლემების უგულვებელყოფის გამო ის მომდევნო თაობების ფემინისტებმა სერიოზულად გააკრიტიკეს. თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ ქალების მხოლოდ ერთი კონკრეტული, პრივილეგირებული ჯგუფის პრობლემებით თავიანთი ანალიზის შემოფარგვის გამო ანალოგიურ კრიტიკას მე-20 საუკუნის მნიშვნელოვანმა ფემინისტმა თეორეტიკოსებმაც (მაგალითად, სიმონ დე ბოვუარმა და ბეტი ფრიდანმაც) ვერ აარიდეს თავი.

ამ და სხვა შეზღუდულობების, არგუმენტაციაში არსებული ხარვეზების, თუ ზოგჯერ მეტისმეტად ემოციური და პათეტიკური ჩანართების მიუხედავად, უოლსტონკრაფტის ტექსტი უდავოდ მნიშვნელოვანი და გავლენიანი სიტყვა იყო ადამიანთა თანასწორობის შესახებ დასავლეთევროპულ დისკურსში. მასში წარმოდგენილი ზოგიერთი იდეა კი დღემდე სასარგებლო რესურსია სხვადასხვა საზოგადოებაში არსებული გენდერული იერარქიების გასაგებად და შესაფასებლად.

ქალის უფლებების დაცვა

თავი 3

სხეულის ძლიერებას, რომელიც ადრე გმირების განმასხვავებელი თვისება იყო, ახლა ისეთი უსამართლო ზიზლით უყურებენ, რომ, როგორც ჩანს, ქალების მსგავსად, აღარც კაცები მიიჩნევენ მას აუცილებელ თვისებად; ქალები იმიტომ, რომ ის აკნინებს მათ ქალურ მოხდენილობასა და იმ მომზიბვლელ სისუსტეს, რომელიც მათი დაუმსახურებელი ძალაუფლების წყაროა; ხოლო კაცები იმიტომ, რომ ის ჯენტლმენის ბუნებასთან შეუთავსებლად ერკვნებათ.

იოლია იმის ჩვენება, რომ კაცებიცა და ქალებიც ერთი უკიდურესობიდან მეორეში გადაცვივდნენ. მაგრამ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა შევნიშნოთ, რომ ერთი უხეში შეცდომა იმდენად ბევრმა ირწმუნა, რომ საფუძვლად დაედო მცდარ დასკვნას, რომელიც მიზეზს შედეგში ურევს.

ნიჭიერ ადამიანებს საკუთარი აღნაგობა ხშირად დაუსახიჩრებიან სწავლით ან საკუთარი ჯანმრთელობის მიმართ დაუდევარი უყურადღებობით; მათი ვნებების დაუოკებლობა მათივე ინტელექტის ძალის პროპორციულია. ასე რომ, ხანჯლის მიერ საკუთარი ქარქაშის განადგურება თითქმის აფორიზმად იქცა. ზედაპირულ მსჯელობას მიჩვეულმა ადამიანებმა კი აქედან დაასკვნეს, რომ ნიჭიერ კაცს, ჩვეულებრივ, სუსტი ან, უფრო მოდური ფრაზა რომ გამოვიყენოთ, ფაქიზი აღნაგობა აქვს. ჩემი რწმენით კი, ფაქტები საპირისპიროს მეტყველებს. მართლაც, სიღრმისეული გამოკვლევა აჩვენებს, რომ ბევრ შემთხვევაში გონების ძლიერებას თან ახლავს სხეულის გამორჩეული ძლიერება. მხედველობაში მაქვს აღნაგობის ბუნებრივი სიჯანსაღე და არა ნერვების მძლავრი ტონუსი და კუნთების ძალა, გამოწვეული ფიზიკური შრომით, რომლის დროსაც გონება უმოქმედოა, ან მხოლოდ ხელებს მართავს...

ვხვდები, რომ ამ მსჯელობამ შესაძლოა, გაცილებით უფრო შორს წამიყვანოს, ვიდრე ვისურვებდი. მაგრამ ჩემი მიზანი ჭეშმარიტებაა. ამიტომ, ისევ ჩემს თავდაპირველ პოზიციაზე დავრჩები და დავუშვებ, რომ სხეულის ძლიერება შეიძლება კაცებს ბუნებრივ უპირატესობას ანიჭებდეს ქალებთან შედარებით; და ესაა ერთადერთი მყარი საფუძველი, რომელზეც შეიძლება მათი სქესის უპირატესობის აგება. თუმცა მაინც ვამტკიცებ, რომ ორი სქესის არა მხოლოდ სათნოება, არამედ ცოდნაც ერთი და იგივეა ბუნებით, თუ ხარისხით არა; და რომ ქალები, თუ მათ არა მხოლოდ ზნეობრივ, არამედ გონიერ არსებებადაც განვიხილავთ, უნდა ცდილობდნენ ადამიანურ სათნოებათა (ან სრულყოფილებათა) შეძენას

იმავე საშუალებებით, რომელთაც კაცები იყენებენ, იმის ნაცვლად, რომ ალიზარდონ არარეალურ, წარმოსახულ ნახევარარსებებად, რომელიც რუსოს¹ ერთ-ერთი უჩვეულო ქიმერაა.¹

მაგრამ თუ სხეულის ძლიერება, გონიერების გარკვეულ ნიშნებთან ერთად, საამაყო კაცებისთვის, რამ დააბრმავა ქალები ისე, რომ მათ ნაკლი ეამაყებათ? რუსომ მათ დამაჯერებელი გამართლება მოუძებნა, რომელიც მხოლოდ მას თუ მოუვიდოდა აზრად, ვინც თავის წარმოსახვას ფაქიზი გრძნობებით მიღებული შთაბეჭდილებებით მანიპულირების სრული თავისუფლება მისცა. თურმე ქალს საბაბი ჰქონია, ბუნებრივ მოთხოვნილებას დაემორჩილოს და ამით სულაც არ შე-

1 „აბსტრაქტულ და სპეკულაციურ ტეშმარიტებათა, პრინციპთა და აქსიომათა – მოკლედ, იმ ყველაფრის, რაშიც ჩვენი იდეები განზოგადდება – გამოკვლევა არ არის ქალების შესაფერისი საქმიანობა; მათი ალზრდა პრაქტიკულ საკითხებს უნდა ეხებოდეს. მათი საქმეა კაცების მიერ აღმოჩენილი პრინციპების გამოყენება, მათი როლი კი – დაკვირვება; ხოლო კაცები დაკვირვებას ზოგადი პრინციპების დასადგენად იყენებენ. ქალების ყველა იდეა, რომელიც უშუალოდ არ ეხება მოვალეობის საკითხებს, მიმართული უნდა იყოს კაცების შესწავლისა და მათთვის სასიამოვნო ღირსებათა მოპოვებისაკენ, ვინაიდან გენიალური ნაშრომების შექმნა მათ შესაძლებლობებს აღემატება. მათ არ გააჩნიათ არც საკმარისად მკაფიო აზროვნება და არც ყურადღების ძალა, რათა წარმატებას მიღწეონ მეცნიერებებში, რომლებიც სიზუსტეს მოითხოვს; ხოლო რაც შეეხება ფიზიკის ცოდნას, ის მხოლოდ მათ ხელეწიფებათ, ვინც ყველაზე აქტიური, ყველაზე ცნობისმოყვარეა, ვინც წვდება საგნების უდიდეს მრავალფეროვნებას; მოკლედ, ეს მათი საქმეა, ვისაც უძლიერესი უნარი აქვს და ვინც ამ უნარს საუკეთესოდ იყენებს, რათა გრძნობად საგნებსა და ბუნების კანონებს შორის მიმართებებზე იმსჯელოს. ქალმა, რომელიც ბუნებრივად სუსტია და საკუთარ იდეებს დიდად არ უღრმავდება, იცის, როგორ განსაჯოს და შეაფასოს სწორად ის მოვლენები, რომელთაც თავად იწვევს თავისი სისუსტის შედეგების შესამსუბუქებლად; ხოლო ეს მოვლენები კაცების ვნებას უკავშირდება. მექანიზმები, რომელთაც იგი იყენებს, ბევრად უფრო მძლავრია, ვიდრე ჩვენი, რადგან ყველა მისი ბერკეტი ადამიანის გულის შეძრავება მიმართული. ქალი დაოსტატებული უნდა იყოს იმაში, რომ გაგვაცეთებისოს ყველაფერი ის, რასაც ის თავისი სქესის გამო თვითონ ვერ გააკეთებს, და რაც აუცილებელი ან სასიამოვნოა მისთვის. ამიტომ, მან ზედმიწევნით უნდა შეისწავლოს მამაკაცის გონება – არა კაცის გონება ზოგადად, განყენებულად, არამედ იმ მამაკაცთა მიდრეკილებები, რომელთაც ის ექვემდებარება თავისი ქვეყნის კანონების ან ადამიანების ძალით. ქალმა უნდა ისწავლოს მამაკაცთა ნამდვილი გრძნობების ამოცნობა მათი საუბრის, ქმედებების, მზერისა თუ ჟესტების მიხედვით. ის ასევე, უნდა ფლობდეს ხელოვნებას, საკუთარი საუბრით, ქმედებით, მზერითა და ჟესტებით ისე გადასცეს ამ მამაკაცთათვის სასიამოვნო გრძნობები, რომ თავისი განზრახვა არ გაამჟღავნოს. კაცები უფრო ფილოსოფიურად იმსჯელებენ ადამიანის გულზე; ქალები კი მათზე უკეთესად წაიკითხავენ მამაკაცის გულს... ქალები უფრო მოხერხებულები არიან, კაცები – უფრო ნიჭიერები; ქალები აკვირდებიან, კაცები აზროვნებენ. ამ ორის ერთობლიობა გვაძლევს ყველაზე კაშკაშა სინათლეს და ყველაზე სრულყოფილ ცოდნას, რომლის მიღწევაც ადამიანის გონებას საკუთარი ძალებით შეუძლია. ერთი სიტყვით, ამ წყაროდან ვიძენთ როგორც საკუთარი თავის, ისე სხვების შესახებ ყველაზე სიღრმისეულ ცოდნას, რაც ჩვენს ბუნებას ხელეწიფება. სწორედ ასე, ხელოვნება მუდმივად სრულყოფს იმ უნარებს, ბუნებით რომ მოგვემადლა. სამყარო ქალების წიგნია“ (რუსო, „ემილი, ანუ ალზრდის შესახებ“).

ლახავს თავის რომანტიკულ მოკრძალებას, რომელიც მამაკაცების ამპარტავნებასა და გარყვნილებას აამებს.

ამგვარი შეხედულებებით გზააბნეული ქალები ზოგჯერ თავიანთი სისუსტით ტრაბახობენ, ცბიერებით, მამაკაცების სისუსტეებზე თამაშით მოიპოვებენ ძალაუფლებას; ისინი შეიძლება მართლა ბრწყინავდნენ თავიანთი უკანონო გავლენით, რადგან, თურქი ფაშების მსგავსად, მათ თავიანთ ბატონებზე მეტი რეალური ძალაუფლება აქვთ. მაგრამ სათნოება მსხვერპლად ეწირება წუთიერ კმაყოფილებას, პატივსაცემი ცხოვრება კი – ხანმოკლე ტრიუმფს.

ახლა ქალებს, დესპოტების მსგავსად, შეიძლება მეტი ძალაუფლება აქვთ, ვიდრე მაშინ ექნებოდათ, სამეფოებად და ოჯახებად დაყოფილი და დანაწევრებული სამყარო გონების ძალისხმევით დადგენილი კანონებით რომ იმართებოდა. მაგრამ ამ ძალაუფლების მოპოვებაში მათი ხასიათი გადაგვარდება და უზნეობა მთელ საზოგადოებას მოედება. ...ამდენად, გავხედავ და ვიტყვი, რომ ვიდრე არ დაიწყება ქალის უფრო რაციონალურად აღზრდა, ადამიანთა ღირსებისა და ცოდნის წინსვლას მუდამ წინააღმდეგობა შეხვდება. ხოლო თუ ვთანხმდებით, რომ ქალი არ არის შექმნილი მხოლოდ იმისთვის, რომ მამაკაცის სურვილები დააკმაყოფილოს, ან მისი მაღალი რანგის მსახური იყოს, მას რომ საკვებით უზრუნველყოფს და თეთრეულს ურეცხავს, მაშინ უნდა მივიღოთ ის დასკვნაც, რომ დედებმა და მამებმა, თუკი გოგონების აღზრდას ყურადღებას აქცევენ, უპირველეს ყოვლისა, თავიანთი ქალიშვილების სხეულის გაძლიერებაზე თუ არა, იმაზე მაინც უნდა იზრუნონ, რომ მშვენიერებისა და ქალური სრულყოფილების მცდარი ცნებებით არ დაუსახიჩრონ მათ აღნაგობა. თავად გოგონებიც უნდა დავიცვათ მავნებელი აზრისაგან იმის შესახებ, რომ ნაკლი შეიძლება სრულყოფილებად გარდაქმნას ბჭობის რომელიღაც ქიმიურმა პროცესმა...

ვთქვათ, დავამტკიცეთ, რომ ქალი ბუნებრივად მამაკაცზე სუსტია. განა აქედან გამომდინარეობს, რომ მისთვის ბუნებრივია, ცდილობდეს, კიდევ უფრო სუსტი გახდეს, ვიდრე ბუნებამ ჩაიფიქრა? ამ ყაიდის არგუმენტები ალაშვოთებს საღ აზრს და აამებს ვნებას. იმედი ვიქონიოთ, რომ ჩვენს განათლებულ დროში საშიში აღარ უნდა იყოს, მეფეთა ღვთაებრივი უფლების მსგავსად, ქმრების ღვთაებრივი უფლების ეჭვქვეშ დაყენება. მართალია, ჩემმა მტკიცებებმა შეიძლება ვერ დაადუმოს ბევრი მგზნებარე მოკამათე, მაგრამ როცა რომელიმე გაბატონებულ ცრურწმენას ესხმიან თავს, ბრძენი დაფიქრდება, ხოლო გონებაშეზღუდული გააგრძელებს სიახლის დაუფიქრებელი გააფთრებით ლანძღვას.

დედამ, რომელსაც სურს, თავის ქალიშვილს ჭეშმარიტად ღირსეული ხასიათი ჩამოუყალიბოს, უმეცართა დაცინვების მიუხედავად, უნდა მისდიოს გეგმას, რომელიც დიამეტრულად უპირისპირდება გეგმას, რუსო მჭევრმეტყველებისა და ფილოსოფიური სოფისტიკის მაცდუნებელი ხიბლით რომ გვირჩევს. მისი მჭევრმეტყველება ხომ დამაჯერებელს ხდის იმას, რაც აბსურდულია, მისი დოგმატური დასკვნები კი, თუმც კი ვერ არწმუნებს, მაგრამ საგონებელში აგდებს მას, ვისაც მათი უკუგდების ძალა არ შესწევს.

ცხოველთა მთელ სამყაროში ყველა ახალგაზრდა არსებას თითქმის გამუდმებული ვარჯიში სჭირდება. და, შესაბამისად, ბავშვებმაც ყრმობა უვნებელ მხიარულებაში უნდა გაატარონ, რომელიც ავარჯიშებს ფეხებს და ხელებს და არ მოითხოვს გონების ძალიან ზედმიწევნით ხელმძღვანელობას, ან ძიძის მუდმივ ყურადღებას. ფაქტობრივად, თვითგადარჩენისთვის აუცილებელი ზრუნვა გონების პირველი ბუნებრივი ვარჯიშია, რადგან პატარა გამოგონებები, გართობას რომ ისახავს მიზნად, წარმოსახვას ავითარებს. მაგრამ ბუნების ამ ბრძნულ ჩანაფიქრს წინააღმდეგობას უწევენ არასწორი მზრუნველობით და ბრმა გულმოდგინებით. ბავშვს, განსაკუთრებით გოგონას, ერთი წუთითაც არ ტოვებენ საკუთარი თავის ამარა და, ამდენად, მას დამოკიდებულს ხდიან. ვილაცაზე დამოკიდებულად ყოფნას კი ბუნებრივს უწოდებენ.

გარეგნული სილამაზე – რაც ქალის სიამაყეა! – რომ შეუნარჩუნონ, მისი სხეულის ნაწილებს და ფიზიკურ უნარს ჩინურ არტახეზზე უარესად ზღუდავენ. ხოლო ცხოვრების მჯდომარე წესი, რომელიც გოგონას მისჯილი აქვს, როცა ბიჭები გარეთ თამაშობენ, ასუსტებს კუნთებს და ადუნებს ნერვებს. რაც შეეხება რუსოს შენიშვნებს, რომლებიც მის შემდეგ რამდენიმე ავტორმა გაიმეორა – რომ, თურმე გოგონებს ბუნებრივად, ანუ დაბადებიდან, აღზრდისგან დამოუკიდებლად უყვართ თოჯინები, ჩასაცმელი და ლაქლაქი – იმდენად გულუბრყვილოა, რომ სერიოზულ კრიტიკასაც არ იმსახურებს. მართლაც, ძალიან ბუნებრივია, რომ გოგონა, რომელსაც მისჯილი აქვს საათობით სახლში ჯდომა და სუსტი ძიძების ამო ლაქლაქის მოსმენა, ან იმის ყურება, თუ როგორ იპრანჭება სარკის წინ დედამისი, მოინდომებს საუბარში ჩართვას, ან დედას და დეიდებს მიბაძვას, ან თავისი უსიცოცხლო თოჯინის მორთვით შეიქცევს თავს. საწყალი უცოდველი ბავშვი! ეს მართლაც ყველაზე ბუნებრივი შედეგია. თუკი უდიდესი ძალის მქონე მამაკაცებსაც იშვიათად ჰყოფნით თავიანთ გარემოცვაზე ამაღლების ძალა, და თუ გენიოსთა სტრიქონებიც კი ყოველთვის მათი ეპოქის ცრურწმენებით იყო შერყვნილი, ცოტა მაინც უნდა შევუნდოთ სქესს, რომელიც, მეფეთა მსგავსად, საგნებს ყოველთვის მრუდე სარკეში ხედავს.

ამრიგად, ქალებში გამოპრანჭვის აშკარად გამოხატული სიყვარული იოლად შეიძლება აიხსნას იმის დაშვების გარეშეც, რომ ის გამოწვეულია მათი სურვილით, ასიამოვნონ სქესს, რომელზეც დამოკიდებულნი არიან. მოკლედ, ის აბსურდული დაშვება, რომ გოგო ბუნებრივად კეკლუცია და რომ გამრავლების ბუნებრივ იმპულსთან დაკავშირებული სურვილი უკვე მანამდეც უნდა იჩენდეს თავს, ვიდრე არასწორი აღზრდა ნაადრევად გამოიწვევდეს მას წარმოსახვის ალგზნებით, იმდენად არაფილოსოფიურია, რომ ისეთი საზრიანი დამკვირვებელი, როგორიც რუსოა, არ გაიზიარებდა მას, შეჩვეული რომ არ ყოფილიყო განსაკუთრებულობის სურვილის გონებაზე, საყვარელი პარადოქსის კი – ჭეშმარიტებაზე მაღლა დაყენებას.

მაგრამ გონებისათვის სქესის მინიჭება არცთუ კარგად ეთანხმება იმ ადამიანის პრინციპებს, რომელიც ასე კარგად ასაბუთებდა სულის უკვდავებას. მაგრამ

რა სუსტი ბარიერია ჭეშმარიტება, როცა ის ჰიპოთეზას ედობება წინ!... მისი სასაცილო ამბები, რომელთა საშუალებით ის, ყოველდღიური მაგალითების გათვალისწინების გარეშე, ცდილობს დაამტკიცოს, რომ გოგონების ყურადღება ბუნებრივად არის მიმართული საკუთარ თავზე, ზიზლსაც არ იმსახურებს. ხოლო ამბავი, რომელშიც ერთ პატარა ქალბატონს ისეთი სწორი გემოვნება ჰქონია, რომ უარი უთქვამს ასო „ო“-ს დაწერაზე, ვინაიდან მოეჩვენა, რომ ამ დროს ულამაზო პოზაში იყო, განსწავლული ღორების ანეკდოტების კრებულში შეტანას იმსახურებს.²

მე, ალბათ, მეტი შესაძლებლობა მქონდა, პატარა გოგონებს დავკვირვებოდი, ვიდრე ჟან-ჟაკ რუსოს. საკუთარი გრძნობების გახსენებაც შემიძლია და იმისაც, რასაც გარშემო ვხედავდი; მაგრამ სულ არ ვეთანხმები რუსოს აზრს ქალური ბუნების პირველი გამოვლინების შესახებ. პირიქით, ვამტკიცებ, რომ გოგონა, რომელსაც ჯერ არ დაობებია სული უმოქმედობით, ან არ შერყვნია უმანკოება ყალბი სირცხვილით, აუცილებლად მოუსვენარი იქნება და არასოდეს დაინტერესდება თოჯინით, თუკი ჩაკეტილობამ მას ყველა ალტერნატივა არ წაართვა. მოკლედ, გოგონები და ბიჭები უვნებლად ითამაშებდნენ ერთად, სქესთა შორის განსხვავების ჩანერგვა იმაზე ბევრად უფრო ადრე რომ არ მომხდარიყო, ვიდრე ბუნება გააულებდა განსხვავებას. უფრო შორსაც წავალ და ვიტყვი, რომ ჩემს ნაცნობობაში იმ ქალების უმრავლესობას, რომლებიც რაციონალურად მოქმედებდნენ ან ინტელექტის ძალას ავლენდნენ, შემთხვევით მიეცათ საშუალება, თავისუფლად ერბინათ ბავშვობაში – ამას გადაკვრით მშვენიერი სქესის ზოგიერთი ელევანტური წარმომადგენელიც შენიშნავს.

ბავშვობასა და ახალგაზრდობაში ჯანმრთელობის მიმართ უყურადღებობის შედეგები იმაზე უფრო შორს მიდის, ვიდრე ფიქრობენ – სხეულის დამოუკიდებლობის შეზღუდვა ბუნებრივად იწვევს გონების დამოუკიდებლობის შეზღუდვასაც. და როგორ შეიძლება კარგი ცოლი ან დედა იყოს ის, ვისი დროის უდიდესი ნაწილიც ავადმყოფობისგან თავის დაცვაზე ან გადარჩენაზე იხარჯება? არც იმას უნდა ველოდოთ, რომ ქალი გადაწყვეტს, საკუთარი აღნაგობის გაძლიერება სცადოს, და თავს აარიდებს დამასუსტებელ ცდუნებებს, თუკი მისი ქმედების განმსაზღვრელ მოტივებში თავიდანვე გადაიხლართა სილამაზის ხელოვნური ცნებები და მგრძნობიარობის მცდარი გაგება. კაცების უმრავლესობა იძულებულია, შეეგუოს ხოლმე სხეულებრივ უსიამოვნებას და ხანდახან სტიქიის სისასტიკეც გადაიტანოს; ხოლო ნაზი ქალები, პირდაპირი მნიშვნელობით, თავიანთი სხეულების მონები არიან და ამ მონობაში ბრწყინავენ.

2 „ერთხელ შევხვდი პატარა გოგონას, რომელმაც წერა უფრო ადრე ისწავლა, ვიდრე კითხვა, და ნემსით დაიწყო წერა, სანამ კალმის გამოყენებას შესძლებდა. თავიდან აიკვიატა და „ო“-ს გარდა არც ერთ ასოს არ წერდა: გამუდმებით ხატავდა ამ ასოს სხვადასხვა ზომით და ფორმით, თან ყოველთვის უკუღმა. ერთ დღეს, ამ საქმიანობით გართულმა, მან თავისი თავი სარკეში დაინახა; არ მოეწონა წერისას თავისი დაძაბული პოზა, კალამი პალადასავით მოისროლა და გადაწყვიტა, აღარასოდეს დაეწერა „ო“. მისი ძმაც ზუსტად ისევე გაურბოდა წერას; მაგრამ არა დაძაბული პოზის, არამედ ჩაკეტილ სივრცეში ყოფნის სიძულვილის გამო“ (რუსო, „ემილი“).

ერთხელ ერთ სუსტ, მოდის მიმდევარ ქალს შეეხვდი, რომელიც ჩვეულებრივზე მეტად ამაყოფიდა თავისი სიფაქიზით და მგრძნობიარობით. მას სჯეროდა, რომ უცნაური გემოვნება და უმაღლობა ყველა ადამიანურ სრულყოფილებაზე მაღლა დგას, და შესაბამისადაც იქცეოდა. შევესწარი, როგორ უგულუბელყოფდა ეს სუსტი, დახვეწილი არსება ყველა ცხოვრებისეულ მოვალეობას: დივანზე თვითკმაყოფილებით მიწოლილი, ამაყოფიდა თავისი უმაღლობით, როგორც სიფაქიზის დამადასტურებელი საბუთით – სიფაქიზისა, რომლის შედეგიც, ან შეიძლება რომლის მიზეზიც იყო მისი განსაკუთრებული მგრძნობიარობა; მართლა ძნელია, გასაგებად თარგმნო ასეთი უცნაური ჟარგონი. თუმცა აქვე იმის მოწმეც გავხდით, თუ როგორ შეურაცხყო მან ღირსეული ხნიერი ქალბატონი, რომელიც მოულოდნელი უბედურების გამო მის მოჩვენებით გულუხვობაზე აღმოჩნდა დამოკიდებული და რომლისგანაც ის ადრე დავალებული იყო. როგორ შეიძლება, ადამიანი ასეთ სუსტ და წამხდარ არსებად ქცეულიყო, სიბარისელებისⁱⁱ მსგავსად ფუფუნებაში ჩაფლულს, ბოლომდე რომ არ დაეკარგა ღირსება ან ქცევის წესების შესახებ დამოძღვრის გარეშე რომ არ გაზრდილიყო, რომელიც, მართალია, გონების განვითარებას ვერ შეგვიცვლის, მაგრამ მაინც შეიძლება დაგვიცვას მანკიერებისგან?

ასეთი ქალი სულაც არ არის იმ რომაელ იმპერატორებზე უფრო მეტად ირაციონალური ურჩხული, რომლებიც უკანონო ძალაუფლებამ გარყვნა. მას შემდეგ, რაც მეფეები კანონისა და, მართალია, სუსტი, მაგრამ მაინც, ღირსების ძალით შედარებით შეიზღუდნენ, უგუნურებითა და სისატიკით გამორჩეულ არაბუნებრივ შემთხვევებს გაცილებით უფრო იშვიათად შეეხვდებით. ხოლო დესპოტიზმი, რომელიც სათნოებასა და ნიჭს ჩანასახშივე კლავს, ველარ ბობოქრობს ევროპაში იმ გამანადგურებელი ძალით, რომელიც აპარტახებს თურქეთს, იქ მცხოვრებ ადამიანებს და მათ მიწასაც უნაყოფოს ხდის.

ქალები ყველგან ამ სავალალო მდგომარეობაში არიან, რადგან მათი უმანკოების – როგორც თავაზიანად უწოდებენ უმეცრებას – შესანარჩუნებლად მათ ჭეშმარიტებას უმაღავენ; ისინიც იძულებულნი არიან, უკვე მანამდე მოირგონ ხელოვნური ხასიათი, სანამ მათი უნარები გაძლიერდება. მათ ბავშვობიდან ასწავლიან, რომ სილამაზით მიიღწევა ძალაუფლება, და მათი გონებაც სხეულს ერგება; და თავის მოოქროვილ გალიაში გამომწყვდეული, მხოლოდ იმასდა ესწრაფვის, ეს საპყრობილე გაალამაზოს. მამაკაცების ყურადღება მიმართულია სხვადასხვა საქმიანობისა და მისწრაფებისკენ, რომლებიც მათ გონებას აყალიბებს. ხოლო ქალების ძირითადი საზრუნავი ერთი რაღაცის გარშემო ტრიალებს და ისინი გამუდმებით ფიქრობენ იმაზე, რაც მათში ყველაზე უმნიშვნელოა. ამიტომ მათი თვალსაზრისი იშვიათად სცილდება უშუალოდ აწმყო ინტერესებს. მაგრამ, თუ მათი აზროვნება ოდესმე გათავისუფლდება იმ მონობისგან, რომელშიც ისინი ჩააგდო, ერთი მხრივ, მამაკაცების ამპარტავნებამ და ავხორცობამ, და, მეორე მხრივ, საკუთარმა შეზღუდულმა მისწრაფებებმა (აწმყოში მბრძანებლობის სურვილმა, ბატონობისაკენ ტირანის სწრაფვას რომ ჰგავს),

მაშინ, ალბათ, მათ სისუსტეზე აღარ ვისაუბრებთ. ნება უნდა მომცეთ, ეს არგუმენტი ცოტა მეტად გავშალო.

თუ დავუშვებთ ბოროტი ძალის არსებობას, რომლის მიზანიც, წმინდა წერილის ალეგორიულ ენაზე რომ ვთქვათ, სულთა დაღუპვაა, ის ალბათ ვერ იპოვია და ადამიანის ხასიათის გადასაგვარებლად იმაზე ეფექტურ საშუალებას, ვიდრე იმას, რომ მისთვის აბსოლუტური ძალაუფლება მიეცა.

ამ არგუმენტის განვითარება მრავალი სხვადასხვა გზით შეიძლება. წარმომაველობა, სიმდიდრე და ყველა გარეგანი უპირატესობა, რომლებიც ადამიანს ყოველგვარი გონებრივი ძალისხმევის გარეშე მის თანამოძმეებზე მაღლა აყენებს, სინამდვილეში მას სხვებზე უფრო ქვემოთ ძირავს. ამ სისუსტის პროპორციულად, მას თავის ჭკუაზე ატარებენ მზაკვარი ადამიანები, სანამ გაბლენძილი მონსტრი ადამიანობის ყველა ნასახს არ დაკარგავს. აზრი, რომ ადამიანთა მასა ცხვრის ფარასავით მშვიდად უნდა მიჰყვეს ასეთ ლიდერს, შეცდომაა, რომელიც მხოლოდ აწმყოში სიამოვნების მიღების სურვილით და შეზღუდული აზროვნებით შეიძლება აიხსნას. მონურ დამოკიდებულებაში აღზრდილ და ფუფუნებით და უმაქნისობით დაუძღვრებულ მამაკაცებს შორის განა მოიძებნებოდა ისეთი, რომელიც ხმას აიმაღლებდა მამაკაცის უფლებების დასაცავად ან პრეტენზიას განაცხადებდა სრულყოფის ერთადერთი გზის მქონე მორალური არსების პრივილეგიაზე? ჯერ კიდევ არ გამქრალა მონარქების და მინისტრების მიმართ მონობა, რომლისგან გასათავისუფლებლად სამყაროს დიდი დრო დასჭირდება და რომლის მომაკვდინებელი მარწუხებიც აფერხებს ადამიანის გონების წინსვლას.

თუ ასეა, მაშინ ნუ იამაყებენ მამაკაცები ძალაუფლებით და ნუ გამოიყენებენ იმავე არგუმენტებს, რომელთაც ტირანი მეფეები და მოღალატე მინისტრები ეყრდნობოდნენ! და ნუ ამტკიცებენ სიცრუეს, რომ ქალი დაქვემდებარებული უნდა იყოს, რადგან ასე იყო ყოველთვის! პირიქით, თუ გონივრული კანონებით მმართველობისას კაცი თავისი ბუნებრივი თავისუფლებით სარგებლობს, დაე, მას ეზიზღებოდეს ქალი, თუკი ამ უკანასკნელს არ ექნება სურვილი, მისი თავისუფლება გაიზიაროს! ამ დიდებული დროის დადგომამდე კი ყოველთვის, როცა ქალთათვის დამახასიათებელი სისულელის განხილვას დაიწყებს, საკუთარიც ნუ დაავიწყდება...

დროა, დავიწყოთ რევოლუცია ქალთა ცხოვრების წესში, დროა, მათ დაკარგული ღირსება დაუბრუნოთ და გაიძულოთ, რომ, როგორც ადამიანთა გვარის წარმომადგენლებმა, საკუთარი თავის გარდაქმნით სამყაროს გარდაქმნისათვის ილვაწონ. დროა, გავმიჯნოთ მარადიული ზნეობა ადგილობრივი წეს-ჩვეულებებისაგან. თუ მამაკაცები ნახევრადღმერთები არიან, რატომ გვაძლევენ იმის უფლებას, რომ ვემსახუროთ მათ! და თუ ქალის სულის ღირსება ისევე სადავოა, როგორც ცხოველებისა, თუ ქალებს თავიანთი გონება არ აწვდის ქცევის წარმართვისათვის საკმარის სინათლეს, იმ დროს, როცა უცდომელ ინსტინქტზე უარი ეთქვათ, მაშინ მართლაც ყველა არსებაზე საცოდავები ყოფილან! და ბედისწერის რკინის ხელით მოდრეკილებმა უნდა აღიარონ, რომ შემოქმედის მშვენიერ შეც-

დომას წარმოადგენენ. მაგრამ იმის გამართლება, თუ რატომ მოექცა განგება მათ ასე, მოძებნა იმ ურყევი საფუძვლისა, რომლის გამოც მან კაცობრიობის ამხელა ნაწილი ამგვარად, თან პასუხისმგებლად და თან არაპასუხისმგებლად, შექმნა, ყველაზე გაწაფულ კაზუსტსაც კი საგონებელში ჩააგდებდა.... მე უკუვაგდებ იმ მოჩვენებით თვინიერებას, რომელიც ბუნების გამოკვლევას სჯერდება და შემოქმედის საკითხზე დუმს. უმაღლეს და უძლიერეს არსებას, მარადისობაში რომ სახლობს, უეჭველია, მრავალი ისეთი ატრიბუტი ახასიათებს, რომელთა გაგება ჩვენ არ შეგვიძლია; მაგრამ გონება მკარნახობს, რომ არ შეიძლება ეს თვისებები ეწინააღმდეგებოდეს იმათ, რომელთაც მე ვეთაყვანები. და მე ვალდებული ვარ, ვუსმინო გონების ხმას...

დროა, ეს გადახვევა დავასრულო. სასურველია, ქმრების მიმართ ქალების სიყვარული იმავე პრინციპს ემყარებოდეს, რომელიც, ამავე დროს, ერთგულების საფუძველი უნდა იყოს. დედამიწის ზურგზე სხვა არც ერთი მყარი საფუძველი არ არსებობს, ამიტომ, ისინი უნდა უფრთხილდნენ მგრძნობიარობის მაცდურ სინათლეს; მგრძნობიარობა ძალიან ხშირად გამოიყენება ავზორცობის შერბილებულ სახელად. ამიტომ, ჩემი აზრით, ქალები ან აღმოსავლელი პრინციპებით ბავშვობიდანვე ჩაკეტილნი და გარე სამყაროს მოწყვეტილნი უნდა იყვნენ, ან იმგვარად აღიზარდონ, რომ დამოუკიდებლად ფიქრი და მოქმედება შეეძლოთ.

რატომ უჭირთ მამაკაცებს ამ ორ მოსაზრებას შორის არჩევანის გაკეთება და ელიან შეუძლებელს? რატომ მოითხოვენ ისინი სათნობას მონისგან – არსებისგან, რომელიც სამოქალაქო საზოგადოების წყობამ სუსტი გახადა, თუ მანკიერი არა?

და მაინც, ვიცი, რომ საკმაოდ დიდი დრო დასჭირდება სენსუალისტების მიერ დანერგილი ღრმად ფესვგადგმული ცრურწმენების აღმოფხვრას; გარკვეული დრო დასჭირდება ქალების დარწმუნებასაც იმაში, რომ ისინი, საბოლოო ანგარიშში, თავიანთი რეალური ინტერესების წინააღმდეგ მოქმედებენ, როცა სიფაქიზის სახელით სისუსტეს ელოლიავენ იან ან თამაშობენ; ასევე რთული იქნება მსოფლიოს დარწმუნება იმაში, რომ ქალურ მანკიერებათა და სისულელეთა (თუ აუცილებლად ტრადიციას უნდა მივყევ, სინონიმურ ტერმინებს არაზუსტი აზრით გამოვიყენებ) მოწამლული წყაროა ის ხორციელი ხარკი, რომელსაც სილამაზისთვის, ნაკვთების სილამაზისთვის გაიღებენ; მართლაც მოსწრებულად შენიშნა ერთმა გერმანელმა მწერალმა, რომ ყველა ჯურის მამაკაცი სურვილის ობიექტად ერთსულოვნად აღიარებს ლამაზ ქალს; ხოლო გონიერ ქალს, რომელიც უფრო ამაღლებულ ემოციებს აღძრავს თავისი ინტელექტუალური მომხიბვლელობით, ალბათ ვერ შეამჩნევენ, ან გულგრილად შეხედავენ ის კაცები, რომლებიც ბედნიერებას თავიანთი სურვილების დაკმაყოფილებაში პოულობენ. თუმცა მე ამავე დროს ვაცნობიერებ ერთ წინააღმდეგობას – ვიდრე მამაკაცი ისეთ არასრულყოფილ არსებად რჩება, როგორიც ის ყოველთვის იყო, ის, მეტიად ან ნაკლებად, თავისი სურვილების მონა იქნება; ამიტომ ის ქალები მოიპოვებენ უდიდეს გავლენ-

ნას, რომლებიც მათ ყველაზე ძლიერ სურვილს აკმაყოფილებენ; ამდენად, ქალთა სქესის დაკნინება თუ მორალური არა, ფიზიკური აუცილებლობაა.

მე ვაღიარებ, რომ ამ კონტრარგუმენტს გარკვეული ძალა აქვს. მაგრამ, თუკი არსებობს ისეთი ამალგებული მცნება, როგორიცაა „იყავი ისეთივე უბრალო, ვითარცა უფალი შენი“, მაშინ, როგორც ჩანს, ადამიანის ღირსებები არ შეუზღუდავს იმ ერთადერთ არსებას, რომელსაც ხელეწიფება მათი შეზღუდვა. შესაბამისად, ადამიანს შეუძლია წინსვლა სცადოს იმაზე დაფიქრების გარეშე, რომ ასეთი ამბიციებით შეიძლება კუთვნილ საზღვრებს არღვევდეს...

გარდა ამისა, თუ ქალებს აღზრდიან იმისთვის, რომ იყვნენ დამოკიდებულნი, ანუ იმისთვის, რომ სხვა ცდომადი არსების ნების მიხედვით იმოქმედონ და დაემორჩილონ ძალას, კანონიერსა თუ უკანონოს, მაშინ სად უნდა გაეჩერდეთ? უნდა შევხედოთ მათ, როგორც მეფისნაცვლებს, რომელთაც უფლება აქვთ იმეფონ მცირე ტერიტორიაზე და თავიანთი ქმედებებისთვის პასუხი აგონ უფრო მაღალი სამსჯავროს წინაშე, რომელიც ასევე არ არის დაზღვეული შეცდომისაგან?

რთული დასამტკიცებელი არ იქნება, რომ ეს რწმუნებულები შიშის ძალით მორჩილი მამაკაცების მსგავსად იმოქმედებენ და ტირანულად დაჩაგრავენ თავიანთ შვილებს და მსახურებს. გამომდინარე იქიდან, რომ მათი მორჩილება გონებას არ დაეფუძნება, მათ არ ექნებათ საკუთარი ქმედებების წარმმართველი მყარი წესები და წუთიერი ახირების გამო იქნებიან ან კეთილნი, ან უღმობელნი; და არ უნდა გაგვიკვირდეს, თუ თავიანთი მძიმე ხვედრით გაღიზიანებულები, ისინი ზოგჯერ მანკიერ სიამოვნებას მიიღებენ ამ სიმძიმის უფრო სუსტ არსებებზე გადატანით.

მაგრამ თუკი დავუშვებთ, რომ მორჩილებაში გაწვრთნილი ქალი ჭკვიან მამაკაცზე დაქორწინდება, რომელიც მის აზრებს ისე წარმართავს, რომ არ აგრძნობინებს მორჩილების მონურ მდგომარეობას, მაშინ შესაძლებელია, რომ ამ არეკლილი შუქის ხელმძღვანელობით ქალის ქმედება იმდენად კარგი იყოს, რამდენადაც ეს შესაძლებელია გონების მეორადი გამოყენების შემთხვევაში. მაგრამ ამ შემთხვევაში მას მაინც ვერ ექნება თავისი მფარველის სიცოცხლის გარანტია; ქმარი შეიძლება გარდაიცვალოს და ცოლი დიდი ოჯახით მარტო დატოვოს.

ამ შემთხვევაში მას ორმაგი მოვალეობა დაეკისრება: ბავშვების აღზრდაში მას როგორც მამის, ისე დედის როლის შესრულება მოუწევს; მან მონაწილეობა უნდა მიიღოს მათი ცხოვრებისეული პრინციპების ჩამოყალიბებაში და დაიცვას მათი ქონება. მაგრამ, ვაი, რომ მას არასოდეს უფიქრია, და, მით უმეტეს, არ უმოქმედია დამოუკიდებლად. მას მხოლოდ ის ასწავლეს, როგორ მიანიჭოს სიამოვნება კაცებს,³ როგორ იყოს მათზე მომხიბვლელად დამოკიდებული. მაგრამ

3 „სქესობრივ კავშირში ორივე ერთ საერთო მიზანს ესწრაფვის, მაგრამ არა ერთი და იმავე გზით. ამ კონკრეტულ საკითხში მათ შორის არსებული განსხვავება წარმოშობს მათ ზნეობრივ სახეში პირველ მკაფიო განსხვავებას. ერთი უნდა იყოს აქტიური და ძლიერი, მეორე – პასიური და სუსტი; აუცილებელია, რომ ერთს ჰქონდეს როგორც ძალა, ისე ნება, ხოლო მეორე არ უწევდეს წინააღმდეგობას.

თუ ეს პრინციპი დავადგინეთ, მივიღებთ, რომ ქალი აშკარად კაცის სიამოვნების-

ბავშვებით დახუნძლული, როგორ იპოვის კიდევ სხვა მფარველს – ქმარს, რომელიც მის ნაცვლად იაზროვნებს? როგორც უნდა მოიხიბლოს ქალის სილამაზითა და თვინიერებით, რაციონალური კაცი (აქ არ ვვხვებით რომანტიკულ შემთხვევებს) არასოდეს არჩევს, სიყვარულის გამო მთელ ოჯახზე დაქორწინდეს, როცა სამყაროში ბევრი სხვა ლამაზი არსებაც მოიძებნება. რა ელის მაშინ ქალს? ის ან რომელიმე გაიძვერა ქონების მაძიებლის იოლი საკბილო გახდება, რომელიც მის შვილებს მშობლების მემკვიდრეობის გარეშე დატოვებს, თვითონ მას კი საცოდავ მდგომარეობაში ჩააგდებს; ან კიდევ დაუკმაყოფილებლობისა და თავის მოტყუების მსხვერპლი გახდება. ის ვერ შეძლებს თავისი ვაჟების აღზრდას, ან მათი პატივისცემის მოპოვებას, ვინაიდან მხოლოდ სიტყვებით თამაში როდია გამონათქვამი, რომ არასოდეს სცემენ პატივს ადამიანს, რომელიც არ იმსახურებს პატივისცემას, თუნდაც მას მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავოს. ამის გამო ის უშედეგო და უნაყოფო სინანულით დაიტანჯება. გაბოროტებული, თავქარიანად გატარებული ახალგაზრდობის გამო, დადარდინებული და განძარცვული მიებარება მიწას.

ეს არ არის გაზვიადებული სურათი; პირიქით, ძალიან მოსალოდნელი შემთხვევაა და რაღაც მსგავსი ყველა ყურადღებიან თვალს ექნება შემჩნეული.

მაგრამ მე უპირობოდ დავუშვით, რომ ეს ქალი კარგი ზნისა იყო. თუმცა, გამოცდილება გვჩვენებს, რომ ისევე იოლია ბრმის ხრამში გადაჩეხვა, როგორც მისი გატკეპნილ გზაზე გაყვანა. სულაც არ არის დაუჯერებელი ვარაუდი, რომ

ვისაა შექმნილი. თუკი ვალდებულება ასევე ორმხრივი უნდა იყოს და, თავის მხრივ, მამაკაცმაც უნდა ასიამოვნოს ქალს, ეს არ არის აუცილებლობა: მისი მთავარი ღირსება მისი ძალაა და ის ქალს სიამოვნებას ანიჭებს უბრალოდ იმით, რომ ძლიერია. უნდა ვაღიარო, რომ ეს არ არის სიყვარულის დახვეწილი პრინციპი; მაგრამ ეს არის ბუნების ერთ-ერთი კანონი, რომელიც თავად სიყვარულსაც უსწრებს წინ.

თუ ქალი იმისთვის არის შექმნილი, რომ სიამოვნება მიანიჭოს და დაემორჩილოს კაცს, მაშინ უეჭველია, რომ მისი საქმეა იქცეს მამაკაცისთვის სასიამოვნოდ და არა – გამოსცადოს მისი ვნება. მამაკაცის სურვილებს ძლიერება დამოკიდებულია ქალის მომხიბლავობაზე; სწორედ მისი საშუალებებით უნდა უზიძგოს ქალმა კაცს იმ ძალის გამოყენებისკენ, რომელიც მამაკაცს ბუნებამ მიანიჭა. მათი აღგზნების ყველაზე კარგი ხერხია, რომ ქალმა წინააღმდეგობის გაწევით აუცილებელი გახადოს ამ ძალის გამოყენება, რადგან ამ შემთხვევაში სურვილს საკუთარი თავის სიყვარული ემატება და ერთი ტრიუმფს ზეიმობს გამარჯვებით, რომლის მოპოვებაც მეორის ვალდებულებაა. აქედან წარმოდგება სქესთა შორის თავდასხმისა და თავდაცვის სხვადასხვა ხერხი. ერთი სქესის სითამამე და მეორე სქესის მორცხვობა; ერთი სიტყვით, ის მორცხვობა და მოკრძალება, რომლითაც ბუნებამ აღჭურვა სუსტი, რათა მან ძლიერი დაიმორჩილოს“ (რუსო, „ემილი“).

ამ გონებამახვილურ პასაჟზე ერთადერთი კომენტარის სახით უბრალოდ ვიტყვი, რომ ეს არის ავხორცობის ფილოსოფია.

„ოჰ, რა საყვარელია მისი უმეცრება!“ – შესძახებს რუსო სოფიაზე საუბრისას – „ბედნიერია ის, ვისაც მისი განათლება უწერია! მას არასოდეს ექნება პრეტენზია, ჭკუა ასწავლოს თავის ქმარს. იმითაც კმაყოფილი იქნება, რომ ქმრის მოსწავლე იყოს. სულ არ მოინდომებს, ქმარს თავს მოახვიოს თავისი გემოვნება, პირიქით, თავად მოერგება ქმრის გემოვნებას. ის უფრო ძვირფასი იქნება ქმრისთვის, ვიდრე მაშინ, განსწავლული რომ ყოფილიყო. ქმარი სიამოვნებას მიიღებს მისი განათლებით“ (რუსო, „ემილი“).

არსებას, რომელსაც მხოლოდ სიამოვნების მინიჭება ასწავლეს, ბედნიერებას მხოლოდ სიამოვნების მინიჭება მოუტანს. როგორი გულუბრყვილობის, თუ მანკიერების არა, მაგალითი იქნება ის თავისი უმანკო ქალიშვილებისთვის! კეკლუცობაში თავდაკარგული დედა, დამეგობრების ნაცვლად, ეჭვის თვალთი შეხედავს თავის ქალიშვილებს, როგორც მეტოქეებს – ყველაზე უფრო საშიშ მეტოქეებს, რადგან სხვები მას სწორედ ქალიშვილებს შეადარებენ. ეს სილამაზის ტახტიდან აგდებს ყველა იმ ქალს, ვისაც არასოდეს უფიქრია გონების მერხზე ჯდომა.

სულ არ სჭირდება ოსტატის ფანქარი და კარიკატურის მახვილი კონტური იმ ოჯახური უბედურებებისა და გულისმომკვლევი მანკიერებების დახატვას, ოჯახის ასეთი დიასახლისი რომ დაატრიალებს. და ის ხომ უბრალოდ ისე იქცევა, როგორც რუსოს სისტემის მიხედვით აღზრდილი ქალი უნდა მოიქცეს. მას ვერასოდეს უსაყვედურებენ, რომ იგი მამაკაცურია, ან მისთვის დადგენილ საზღვრებს არღვევს; არა, ის შეიძლება რუსოს კიდევ ერთ დიდ წესსაც მისდევდეს და გულმოდგინედ იცავდეს შელახვისაგან თავის რეპუტაციას იმ მიზნით, რომ კარგი ქალის სახელი ჰქონდეს. მაგრამ რა თვალსაზრისით შეიძლება მას კარგი ეწოდოს? მართალია, ის განსაკუთრებული ძალისხმევის გარეშე იკავებს თავს დიდი ცოდვების ჩადენისგან, მაგრამ როგორ ასრულებს ის თავის მოვალეობებს? მოვალეობებს! სინამდვილეში მას მხოლოდ ის შეუძლია, რომ თავისი სხეულის მოკაზმვაზე და სუსტი აღნაგობის შენარჩუნებაზე იფიქროს.

მას არასოდეს უცდია რელიგიის საკითხებზე დამოუკიდებლად მსჯელობა; იგი ისე ასრულებდა თავისი მშობლიური ეკლესიის რიტუალებს, როგორც ეს დამოკიდებულ არსებას შეეფერება – ღვთისმოსავად დარწმუნებული იმაში, რომ მასზე უფრო ბრძენმა ადამიანებმა მოაგვარეს ეს საკითხი; მისი სრულყოფილების ერთი ნიშანი ხომ ის არის, რომ არასოდეს აღეძრას ეჭვი. ყოველივე ამისთვის იგი შესაწირავს შესწირავს და ღმერთს მადლობას გადაუხდის, რომ სხვა ქალების მსგავსად არ ცხოვრობს. ეს არის კარგი აღზრდის ნაკურთხი შედეგები! ეს არის მამაკაცის თანაშემწის ღირსებები!

ახლა კი თავი განსხვავებული სურათის დახატვით უნდა დავიმშვიდო.

წარმოვიდგინოთ მისაღები აზროვნების მქონე ქალი (რადგან არ მინდა ბანალურ შემთხვევებზე მსჯელობას გავცდე), რომლის სხეულიც გაძლიერებულია ვარჯიშით; ამავე დროს მისი გონება თანდათან ვითარდება იმისათვის, რომ გააცნობიეროს ცხოვრების მორალური მოვალეობები და გაიგოს, რაში მდგომარეობს ადამიანის სათნოება და ღირსება.

ის თავისი ვალდებულებების აღსრულებაში ჩამოყალიბდა და სიყვარულით დაქორწინდა, თუმცა კეთილგონიერება არ დაკარგა და ოჯახური ბედნიერების მიღმაც იხედება. მას ქმარი პატივს სცემს ისე, რომ არ სჭირდება ეშმაკურ ხერხებს მიმართოს... მაგრამ ბედისწერა ამ კავშირს არღვევს. ქალი ქვრივდება და შეიძლება მატერიალური უზრუნველყოფის გარეშეც რჩება; მაგრამ ის არ არის უსუსური! ბედის სიმუხთლე მტკიცეულია; მაგრამ მას შემდეგ, რაც დროის ღინება მწუხარებას მელანქოლიურ სევდად გარდაქმნის, მისი გული გაორმაგებული

სიყვარულით მიუბრუნდება შვილებს. და მათი უზრუნველყოფისთვის ზრუნვა და სიყვარული საკრალურ-ჰეროიკულ იერს აძლევს მის დედობრივ მოვალებებს....

მინდა ჩემი ნათქვამი რამდენიმე სიტყვით შევაჯამო. აქ მე ხელათამაშს ვისვრი და უარყოფ სქესობრივი სათნოებების არსებობას, გამონაკლისს არც მოკრძალებასთან მიმართებაში გავაკეთებ. ჭეშმარიტება, თუ მე ამ სიტყვის მნიშვნელობა მესმის, კაცისთვის და ქალისთვის ერთი და იგივე უნდა იყოს; ფანტასტიკური ქალური ხასიათი კი, ასე ლამაზად რომ გვიხატავენ პოეტები და მწერლები, მსხვერპლად მოითხოვს ჭეშმარიტებას და გულწრფელობას. სათნოება ფარდობითი ცნება ხდება, რომელსაც სარგებლიანობის გარდა არავითარი სხვა საფუძველი არ გააჩნია; ხოლო მამაკაცებს აქვთ პრეტენზია, თვითნებურად იმსჯელონ და საკუთარ მოხერხებულობას მოარგონ ეს სარგებლიანობა.

მე ვუშვებ, რომ შეიძლება ქალები განსხვავებულ მოვალებებს ასრულებენ, მაგრამ ესეც ადამიანური მოვალებებია, და დაჟინებით ვამტკიცებ, რომ პრინციპები, რომლებიც მათ შესრულებას უნდა არეგულირებდეს, ყველგან ერთი და იგივეა.

იმისათვის, რომ ქალებმა პატივისცემა დაიმსახურონ, აუცილებელია მათი აზროვნების განვითარება – ხასიათის დამოუკიდებლობისთვის სხვა საფუძველი არ არსებობს. ხაზგასმით ვამბობ, რომ მათ ქედი მხოლოდ გონების ავტორიტეტის წინაშე უნდა მოიდრიკონ და არ დარჩნენ გაბატონებული შეხედულების მოკრძალებულ მონებად.

განა წარჩინებულთა წრეებში ხშირად ვხვდებით გამორჩეული უნარების ან თუნდაც ჩვეულებრივი შესაძლებლობების მქონე მამაკაცს? ამის მიზეზი ჩემთვის ნათელია – ისინი დაბადებიდანვე არაბუნებრივ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. ადამიანის ხასიათი ყოველთვის ყალიბდებოდა მისი თუ მისი კლასის ძირითადი საქმიანობის მიხედვით. და თუ უნარები აუცილებლობის ძალით არ „ილესება“, ისინი ბლაგვია. ეს არგუმენტი ქალებისთვისაც მართებულია. რადგან ქალები იშვიათად არიან ჩართულნი სერიოზულ საქმეებში, მათი ერთადერთი მისწრაფებაა სიამოვნების ძიება. ეს კი მათ ხასიათს იმავე უმოქმედობას ანიჭებს, რომელიც ასე არასაინტერესოს ხდის წარჩინებულ საზოგადოებას. სიმყარის ის ნაკლებობა, რომელიც მსგავსი მიზეზებითაა გამოწვეული, ორივე ჯგუფს აიძულებს, საკუთარ თავს ხმაურიან სიამოვნებებსა და ხელოვნურ ვნებებში გაექცნენ, სანამ ამოება ყველა სოციალური გრძნობის ადგილს არ დაიკავენ და ადამიანობის დამახასიათებელი ნიშნები თითქმის უკვალოდ არ გაქრება. ამჟამინდელი სამოქალაქო წყობის ნაყოფი სწორედ ისაა, რომ სიმდიდრე და ქალური სირბილე ერთნაირად აკნინებს კაცობრიობას და ერთი და იმავე მიზეზითაა გამოწვეული. მაგრამ თუ ვუშვებთ, რომ ქალი გონიერი არსებაა, მაშინ უნდა წავახალისოთ, რომ მან შეიძინოს ის სათნოებები, რომელთაც საკუთარს უწოდებს; ვინაიდან, როგორ შეიძლება გონიერ არსებას ღირსება შემატოს რამემ, რაც მას საკუთარი ძალისხმევით არ შეუძენია?

თავი 4

ის, რომ ქალი ან ბუნებრივად სუსტია, ან დაკნინებულია გარემოებათა დამთხვევის შედეგად, ვფიქრობ, უკვე გასაგებია. მაგრამ მე ამ პოზიციას უნდა დავუპირისპირო დასკვნა, ხშირად რომ გამოიგია გონიერი ადამიანებისგან არისტოკრატის სასარგებლოდ, რომლის თანახმად კაცობრიობის უდიდესი ნაწილი ვერასდროს იქნება იმ თვინიერ მონებზე მეტი, რომლებიც მოთმინებით ელიან იმას, რომ სხვა გაუძღვებათ წინ. ასე რომ არ იყოს, ეს მონები საკუთარ ძალას იგრძნობდნენ და თავიანთ ჯაჭვებს დაამსხვრევდნენ. ამავე თვალსაზრისის მიხედვით, ადამიანები ყველგან მორჩილად იტანენ ჩაგვრას, მაშინაც კი, როცა უღლის ჩამოსაგდებად მხოლოდ თავის აწევა სჭირდებათ; მაგრამ იმის ნაცვლად, რომ თავიანთი დაბადებიდან კუთვნილი უფლება დაიცვან, ტალახში მშვიდად თავჩარგულები, ამბობენ: „ვჭამოთ და ვსვათ, ხომ მაინც მალე მოგვკვდებით.“ მე კი პარალელს ვავლებ და ვამტკიცებ, რომ ქალები აწეო მომენტი სიამოვნების ამავე მიდრეკილებით არიან დაკნინებულები და საბოლოოდ სძულდებათ თავისუფლება, რომლის მოსაპოვებლად ბრძოლისთვისაც მათ სათნოება არ ჰყოფნით...

ერთსულოვნად აღიარებენ, რომ გულის საკითხების თვალსაზრისით სქესს მნიშვნელობა არ აქვს, მაგრამ გონებრივ უნარებში განსხვავება ვერასოდეს გადაილახება.⁴ „სილამაზეში სრულყოფილი“ ქალისთვის მხოლოდ ნაწილობრივ გონიერებას უშვებენ, რადგან თუ მის ნიჭსა და მსჯელობის უნარს უარყოფენ, ძალიან ძნელი მისახვედრია, ინტელექტის დამახასიათებელ ნიშანთაგან რალა რჩება.

ადამიანში არსებული უკვდავების მარცვალი, თუ ნებას მომცემთ ეს ფრაზა გამოვიყენო, არის მისი გონების სრულყოფადობა; ადამიანი სრულყოფილ არსებად რომ შექმნილიყო, ან სიმწიფის ასაკში მას უნაკლო ცოდნის ნიაღვარი დატყდომოდა თავს, ეჭვი მეპარება, მისი არსებობა სხეულის გახრწნის შემდეგაც გაგრძელებულიყო. მაგრამ ფაქტია, რომ არსებობს მრავალი მორალური თავსატეხი, რომელიც ადამიანთა მსჯელობას ხელიდან უსხლტება და ერთნაირად აბნევს აზროვნების საფუძვლიან ძიებებს თუ ნიჭის ნათლისმომფენ მზერას. სწორედ მათი არსებობაა არგუმენტი, რომელზეც მე სულის უკვდავების ჩემს რწმენას ვაფუძნებ. აქედან კი გამოდის, რომ გონება მხოლოდ გაუმჯობესების უნარია; ან, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ჭეშმარიტების გარჩევის უნარია. ამ თვალსაზრისით ყოველი ინდივიდი თავისთავადი სამყაროა. შეიძლება ერთი არსება შინაგანად მეორე-

4 რამდენ წინააღმდეგობაში ვარდებიან კაცები, როცა ისინი პრინციპების გარეშე ბჭობენ. ქალებს, სუსტ ქალებს, ისინი ადარებენ ანგელოზებს. საფიქრებელია, რომ უფრო აღმატებულ არსებებს მამაკაცზე მეტი ინტელექტი უნდა ჰქონდეთ; თუ ასე არ არის, რაშია მაშინ აღმატებულობა? სარკაზმი რომ გვერდზე გადავდოთ და ზემოთ დაწეხული მსჯელობა გავაგრძელოთ, უნდა დავუშვათ, რომ ქალებს მეტი გულკეთილობა, ღვთისმოსავობა და გულმოწყალება აქვთ. მე ეჭვი მეპარება ამ ფაქტში, როგორ თავაზიანადაც არ უნდა ამტკიცებდნენ მას, რადგან მაშინ უნდა დავუშვათ, რომ უმეცრებაა სათნოების დედა. მე კი ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ, როგორც წესი, სათნოება და ცოდნა მეტადაა ერთმანეთთან დაკავშირებული, ვიდრე ჩვეულებრივ ფიქრობენ.

ზე მეტად ან ნაკლებად მდიდარი ჩანდეს, მაგრამ გონების არსი ყველაში ერთი და იგივე უნდა იყოს, თუ ის არის ღვთაებრიობის ემანაცია – ის, რაც შექმნილს შემოქმედთან აკავშირებს. განა შეიძლება ზეციური ხატით იყოს აღბეჭდილი სული, რომელიც თავისი გონების მეოხებით არ განიცდის სრულყოფას? მაგრამ გარეგნულად გულმოდგინედ მოკაზმული და კაცის საამებლად მორთული ქალის... სულს არ ეძლევა ასეთი სრულყოფის უფლება. ასეთ ქალსა და მის გონებას შორის ყოველთვის დგას მამაკაცი. ქალს კი ყოველთვის აღიქვამენ, როგორც მხოლოდ იმისთვის შექმნილს, რომ სქელი საბურველი უმაღლედეს საგნებს და ყველაფერი რწმენით მიიღოს. მაგრამ თუ ამ ფანტასტიკურ თეორიებს უკუვაგდებთ და ქალს მთლიანობად განვიხილავთ, თუ დავუშვებთ, რომ იგი მამაკაცის ნაწილი კი არ უნდა იყოს, არამედ ის, რაც არის, კითხვას ასე დავსვამთ: აქვს თუ არა მას გონება? თუ აქვს, რასაც მე აქ უპირობოდ ვიღებ, მაშინ ის მხოლოდ მამაკაცის საამებლად არ შექმნილა და სქესმა არ უნდა გაანადგუროს ადამიანის ბუნება....

ქალებს არათუ უარს ეუბნებიან ძალაუფლებაზე, მწერლები იმასაც ამტკიცებენ, რომ, მცირეოდენი გამოწკლისების გარდა, ის შეუთავსებელია მათი სქესის ბუნებასთან. დაე მამაკაცებმა ეს დაასაბუთონ და ვაღიარებ, რომ ქალი მხოლოდ მამაკაცისთვის არსებობს. მაგრამ წინასწარ უნდა შევნიშნო, რომ იდეების რამდენადმე ფართოდ განზოგადების უნარი ძალიან გავრცელებული არც კაცებშია და არც ქალებში. მხოლოდ გონების ასეთ ვარჯიშს მოაქვს აზროვნების ნამდვილი განვითარება. და ყველაფერი იმას უწყობს ხელს, რომ აზროვნების ამ ფორმით განვითარება ქალთათვის უფრო გაძნელდეს, ვიდრე მამაკაცებისათვის.

ამ მტკიცებას ბუნებრივად მივყავარ ამ თავის მთავარ თემასთან და ახლა ვეცდები, გამოვკვეთო ზოგიერთი მიზეზი, რომელიც ქალთა სქესის დაკნინებას იწვევს და ხელს უშლის ქალებს თავიანთი დაკვირვებების განზოგადებაში.

ანტიკურობის შორეულ ხელნაწერებს არ დავუბრუნდები და ქალის ისტორიის აღდგენას არ ვეცდები; საკმარისია დავუშვათ, რომ ის ყოველთვის ან მონა იყო, ან დესპოტი; და აღვნიშნოთ, რომ ეს ორივე მდგომარეობა ერთნაირად აბრკოლებს გონების წინსვლას. მე ყოველთვის მიმაჩნდა, რომ ქალის გულუბრყვილობის და მანკიერების უდიდესი მიზეზი გონების სივიწროვეში მდგომარეობს. და თვითონ სამოქალაქო მმართველობები ისეა მოწყობილი, რომ თითქმის გადაუღაძავი დაბრკოლებები შეუქმნას და ხელი შეუშალოს ქალის აზროვნების განვითარებას. სათნოება კი ვერავითარ სხვა საფუძველზე ვერ აშენდება. იგივე დაბრკოლებები დგას მდიდრების წინაშეც და მათშიც იმავე შედეგებს იწვევს.

ანდაზა ამბობს, რომ აუცილებლობა გამოგონების დედაა; იგივე შეიძლება ითქვას სათნოებაზე. სათნოება მონაპოვარია, რომელიც სიამოვნების მსხვერპლად გაღებას მოითხოვს. და განა ხელმისაწვდომ სიამოვნებას მსხვერპლად გაიღებს ადამიანი, რომლის გონებაც არ გაუხსნია და გამოუწრთია ბედუკულმართობებს, ან რომლის ცოდნისკენ მისწრაფებაც არ გამოუბრძმედია აუცილებლობას? ბედნიერებაა, როცა ადამიანებს უწევთ ცხოვრებისეულ საზრუნავებთან ჭიდილი, რადგან ეს ჭიდილი ხელს უშლის იმას, რომ უსაქმურობამ ისინი დამა-

სუსტებელ მანკიერებათა მსხვერპლად აქციოს. მაგრამ თუ კაცი ან ქალი დაბადებიდან სათბურში იქნება მოთავსებული, სიამოვნების მცხუნვარე მზის სხივებს პირდაპირ მიფიცებული, როგორ შეძლებს ის ცხოვრებისეული მოვალეობების აღსასრულებლად თავისი გონება საკმარისად გააძლიეროს, ან, თუნდაც, დააფასოს ის გრძნობები, რომლებიც სხვების მიმართ აქვს?

საზოგადოების ამჟამინდელი მოწყობის მიხედვით, ქალების ცხოვრებაში ერთადერთი საქმიანობაა სიამოვნება. და სანამ ასე იქნება, არაფერს უნდა ველოდეთ ასეთი სუსტი არსებებისგან. მათ პირდაპირი მემკვიდრეობით მიიღეს ბუნების უპირველესი ნამდვილი ნაკლი, სილამაზის უზენაესობა, და საკუთარი ძალაუფლების შესანარჩუნებლად უარი თქვეს იმ ბუნებრივ უფლებებზე, რომელთა მოპოვებაც გონების გამოყენებით შეეძლოთ; წუთიერი დედოფლობა არჩიეს შრომას, რომელიც თანასწორობიდან მომდინარე ჯანსაღ სიამოვნებათა მიღების შესაძლებლობას ქმნის. საკუთარი არასრულფასოვნებით ამალმებული (ეს წინააღმდეგობასავით ჟღერს), ისინი გამუდმებით მოითხოვენ, რომ პატივი სცენ, როგორც ქალებს. თუმცა გამოცდილებას მათთვის უნდა ესწავლებინა, რომ მამაკაცებს, რომლებიც თავს იწონებენ ქალებისათვის ამ თვითნებური და შეურაცხმყოფელი პატივის გამორჩეულად ზედმიწევნით და ზუსტად მიგებით, ყველაზე მეტად ახასიათებთ ტირანობისაკენ მიდრეკილება და ეზიზღებათ სწორედ ის სისუსტე, რომელსაც ელოლიავენ. ისინი ხშირად იმეორებენ ბატონი ჰიუმისⁱⁱⁱ მოსაზრებებს, რომელთაც ის ფრანგული და ბერძნული ხასიათების შედარებისას ქალებთან დაკავშირებით გამოთქვამს: „ათენელებს ვეუბნები, რომ ამ უცნაურ ერში [გულისხმობს ფრანგებს] ისაა განსაკუთრებული, რომ ისინი მთელი წლის, მეტიც, მთელი ცხოვრების განმავლობაში სერიოზულად აკეთებენ იმას, რითაც თქვენ სატურნალიების^{iv} დროს ერთობით – ბატონები მონებს რომ ემსახურებიან. მათთან ამას თან ახლავს გარკვეული გარემოებები, სიტუაციას კიდევ უფრო აბსურდულს და სასაცილოს რომ ხდის. თქვენი თამაში მხოლოდ რამდენიმე დღით აღაზევებს მათ, ვინც ბედისწერამ ძირს დაანარცხა და ვინც იმავე ბედისწერამ შეიძლება თამაშ-თამაშ მართლა სამუდამოდ თქვენზე მაღლა აღაზევოს. ეს ერი კი სერიოზულად განადიდებს მათ, ვინც ბუნებამ მათ დაუქვემდებარა და ვისი არასრულფასოვნება და სისუსტე აბსოლუტურად განუკურნავია. მათი ბატონები და მბრძანებლები ქალები არიან, რომელთაც არავითარი ღირსება არ გააჩნიათ.“

ეჰ! რატომ ელიან ქალები – ამას მოსიყვარულე გულისტკივილით ვამბობ – უცხო ადამიანებისაგან ყურადღებისა და პატივისცემის მიღებას? ეს ხომ ძლიერ განსხვავდება იმ თავაზიანი ორმხრივობისგან, რომელსაც მამაკაცსა და ქალს შორის ურთიერთობისთვის აწესებს ადამიანობისა და ცივილიზაციის მოთხოვნები? და რატომ ვერ ხვდებიან ისინი „სილამაზის ძალაუფლების ზენიტში“ ყოფნისას, რომ მათ დედოფლებსავით მხოლოდ იმისთვის ეპყრობიან, რომ ყალბი პატივისცემით მოატყუონ და უარი ათქმევინონ თავიანთ ბუნებრივ უპირატესობებზე? შემდეგ, გალიებში ჩიტებსავით გამომწყვდეულებს, მათ აღარაფერი დარჩენიათ იმის გარდა, რომ თავი გაიკოხტაონ და მოჩვენებითი დიდებულებით იგოგმანონ

გალიაში. მართალია, მათ უზრუნველყოფენ საკვებით და სამოსით, რომლისთვისაც თვითონ ხელსაც არ ანძრევენ, მაგრამ ამის საფასურად ისინი გასცემენ თავიანთ ჯანმრთელობას, თავისუფლებასა და სათნოებას. მაგრამ მთელ კაცობრიობაში სად მოიძებნება გონების ისეთი ძალა, რომ ადამიანს ამ დამატებით პრეროგატივებზე უარის თქმა შეაძლებინოს, ძალა, რომელიც გონების მშვიდი ღირსებით დადგება შეხედულებაზე მაღლა და გაბედავს, შინაგანი ადამიანური პრივილეგიებით იამაყოს? ამაო იქნება ამის მოლოდინი, ვიდრე მემკვიდრეობით მიღებული ძალაუფლება გრძნობებს ახრჩობს და გონებას ჩანასახშივე თრგუნავს...

ვწუხვარ, რომ ქალების სისტემურ დაკნინებას იწვევს ის ტრივიალური ყურადღება, რომლის გამოაშკარავება მამაკაცებს მამაკაცურ საქციელად მიაჩნიათ: სინამდვილეში ამით მამაკაცები ვერაგულად აძლიერებენ საკუთარ უპირატესობას. მზრუნველობის გამოჩენა არ ნიშნავს არასრულფასოვანის წინაშე თავის მოხრას. მე ეს ცერემონიები მართლა ისე სულელურად მეჩვენება, რომ ძალიან მიჭირს სიცილისგან თავის შეკავება, როცა ვხედავ, როგორ იწყებს მამაკაცი მოწადინებული და სერიოზული მზრუნველობით ქალისათვის ცხვირსახოცის მიწოდებას ან კარის დახურვას, როცა ქალბატონს შეუძლია ეს თვითონ გაეკეთოს, თუ ხელს ოდნავ გაანძრევს.

ამ წუთას ამეკვიატა გულიდან წამოსული უცნაური სურვილი და მას არ ჩავახშობ, თუმცა შეიძლება მან ხარხარი გამოიწვიოს. მე გულწრფელად ვისურვებდი საზოგადოებამ სქესთა შორის განსხვავებაზე უარი თქვას გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც ქცევა სიყვარულითაა განპირობებული. რადგან მე მტკიცედ მჯერა, რომ ეს განსხვავებაა ხასიათის იმ სისუსტის საფუძველი, ქალებს რომ მიაწერენ. ის არის იმის მიზეზი, რომ ქალები აზროვნებას უგულვებელყოფენ, მაშინ, როცა ცოდნა მხოლოდ გულმოდგინე გარჯით მოიპოვება; იმავე მიზეზით აიხსნება ის, რომ ისინი ჰეროიკულ სათნოებებთან შედარებით ელეგანტურ სათნოებებს ანიჭებენ უპირატესობას.

ყველა ადამიანს უნდა, ვინმეს უყვარდეს და ვინმე პატივს სცემდეს, და უმრავლესობა ყოველთვის აირჩევს თავისი სურვილების შესრულების უმოკლეს გზას. პატივისცემა, რომლითაც სიმდიდრესა და სილამაზეს ეპყრობიან, ყველაზე აშკარა და არაორაზროვანია და ის, რა თქმა უნდა, ყოველთვის მიიპყრობს რიგითი ადამიანის უმეცარ თვალს.

უნარები და სათნოებები აბსოლუტურად აუცილებელია, რათა საშუალო ფენიდან გამოსულმა ადამიანმა თავი გამოიჩინოს. და ამის ბუნებრივი შედეგი კარგად არის ცნობილი – სათნოებების და უნარების უდიდესი წილი საშუალო ფენაზე მოდის. ამრიგად, საშუალო ფენის მამაკაცებს მაინც ეძლევათ შესაძლებლობა, რომ ღირსეულად წარმოაჩინონ საკუთარი თავი და დაწინაურდნენ კიდეც, რაც გაცილებით უკეთესს ხდის გონიერ არსებას. ხოლო ქალები, მდიდრების მსგავსად, ხასიათის ჩამოყალიბებამდე უკვე გარკვეული სქესობრივი პრივილეგიებით იბადებიან – მხედველობაში მაქვს ცივილიზაციის კონკრეტული მდგომარეობა.

და სანამ მათ უსასყიდლოდ ეძლევათ ეს პრივილეგიები, ცოტას თუ მოუვა ოდესმე აზრად, აუცილებელზე მეტი იშრომოს იმისთვის, რომ რამდენიმე გამორჩეული ადამიანისგან მაღალი შეფასება მიიღოს.

ოდესმე თუ გვსმენია ისეთი ქალების შესახებ, რომლებიც, სიბნელიდან გამოსულები, თამამად ითხოვენ პატივისცემას თავიანთი დიდი ნიჭის ან სიმამაცის ღირსებებისათვის? სად უნდა ვიპოვოთ ისინი? „შეგამჩნიონ, ყურადღება მოგაქციონ და თანაგრძნობით, გულთბილად და მოწონებით გამოგარჩიონ – აი ყველა ის უპირატესობა, რომელსაც ისინი ესწრაფვიან!“ „ჭეშმარიტად!“ – ალბათ წამოიძახებენ ჩემი მამაკაცი მკითხველები; მაგრამ დასკვნის გამოტანამდე, დაე მათ გაიხსენონ, რომ თავიდან ეს არა ქალების, არამედ მდიდრების დასახასიათებლად დაიწერა. დოქტორი სმითის^v „ზნეობრივი გრძნობების თეორიაში“ ვხვდებით წარჩინებული და მდიდარი ადამიანების ზოგად დახასიათებას, რომელიც, ჩემი აზრით, ძალიან შეეფერება ქალთა სქესს. გამჭრიახი მკითხველი თავად დაასრულებს შედარებას. მაგრამ მე მაინც მინდა, ციტატად ერთი ნაწყვეტი მოვიყვანო, რათა გავაძლიერო არგუმენტი, რომელსაც მოვიხმობ, როგორც ყველაზე გადამწყვეტ არგუმენტს სქესთა ბუნების უარსაყოფად. იქიდან გამომდინარე, რომ მეომრების გარდა მაღალი არისტოკრატიის რიგებში არც ერთი დიდი ადამიანი არ გამოჩენილა, მართებული ხომ არ იქნება დავასკვნათ, რომ მამაკაცებს შთანთქავდა და ქალების მსგავს ხასიათს უყალიბებდა მათი სპეციფიკური მდგომარეობა; ქალებისა, რომლებიც, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ლოკალიზებულნი არიან იმ სტატუსის ფარგლებში, რომელშიც მათ ეტიკეტი აქცევს? ქალებს, რომელთაც ჩვეულებრივ ქალბატონებს უწოდებენ, არასდროს არ უნდა შევეკამათოთ საზოგადოებაში, არ უნდა მივცეთ საშუალება, გამოიყენონ ფიზიკური ძალა; მათგან მხოლოდ ნეგატიურ ღირსებებს მოეღიან – მოთმინებას, მორჩილებას, კარგ გუნებას და დამყოლ ხასიათს. ეს ის ღირსებებია, რომლებიც შეუთავსებელია ინტელექტის სერიოზულ ძალისხმევასთან. ამის გარდა, რადგან ისინი ძირითადად ერთად ცხოვრობენ და იშვიათად რჩებიან აბსოლუტურად მარტო, ვნებებზე უფრო მეტად მათზე გრძნობები ახდენს ზეგავლენას. მარტოობა და აზროვნება აუცილებელია იმისთვის, რომ სურვილებმა ვნების სიცხოველე შეიძინონ, რომ წარმოსახვამ შეძლოს სურვილის ობიექტის განდიდება და ისიც, რომ იგი მაქსიმალურად სასურველი გახადოს. იგივე შეიძლება ითქვას მდიდრებზე. მათ არასაკმარისი შეხება აქვთ ზოგად იდეებთან, რომლებიც ინტენსიური აზროვნებით ან სილმისეული გამოკვლევით მოიპოვება. ეს კი აუცილებელია ხასიათის იმ სიმტკიცის შესაძენად, რომელსაც დიადი გადაწყვეტილებები ემყარება...

შედარება რომ გავაგრძელო, საშუალო ფენის მამაკაცები ახალგაზრდობაში პროფესიისთვის ემზადებიან და ქორწინება მათ ცხოვრებაში დიდ მოვლენად არ ითვლება; ხოლო ქალებს, ამის საპირისპიროდ, სხვა არავითარი გეგმა არ გააჩნიათ, რომლითაც გაავარჯიშებდნენ საკუთარ უნარებს. მათ ყურადღებას არ იპყრობს საქმოსნობა, შორსმომავალი გეგმები ან ამბიციური მისწრაფებები. არა, მათი აზრები თავს არ დასტრიალებს ასეთ დიდებულ აზრებს. იმისთვის, რომ და-

წინაურდნენ და თავისუფლად შეძლონ ცხოვრების გატარება ერთი სიამოვნების შემდეგ მეორე სიამოვნების მიღებაში, ისინი სარფიანად უნდა გათხოვდნენ. ამ მიზანს ეწირება მათი დრო და ხშირად მათი სხეულით პროსტიტუცია ოფიციალურ სახეს იღებს. როცა კაცი რომელიმე პროფესიას ეუფლება, იგი კონცენტრირებულია იმ სარგებელზე, რომელსაც ეს პროფესია მოუტანს (და გონება დიდ ძალას იძენს იმით, რომ მისი მთელი ძალისხმევა ერთი წერტილისკენ არის მიმართული). საქმეებით დაკავებული კაცისთვის სიამოვნება უბრალოდ დასვენების საშუალებაა; ხოლო ქალები სიამოვნებას ესწრაფვიან, როგორც არსებობის მთავარ მიზანს. შეიძლება ითქვას, რომ იმ განათლების შედეგად, რომელსაც საზოგადოება ქალებს აძლევს, ყველა ქალს სიამოვნების სიყვარული მართავს; მაგრამ განა ეს იმის მაჩვენებელია, რომ სქესი სულშია? ზუსტად იმდენადვე რაციონალური იქნება მტკიცება, რომ ფრანგი კარისკაცები, რომელთა ხასიათიც დესპოტიზმის გამანადგურებელმა სისტემამ ჩამოაყალიბა, არ იყვნენ მამაკაცები, რადგან ისინი თავისუფლებას, სათნობასა და ადამიანობას მსხვერპლად სწირავდნენ სიამოვნებასა და ამოებას – მომაკვდინებელ ვნებებს, რომლებიც ყოველთვის მთელ რასაზე ბატონობდა!...

მოკლედ, საზოგადოდ ქალებმა, ისევე, როგორც ორივე სქესის მდიდრებმა, ყველა მათი სისულელე და მანკიერება ცივილიზაციისგან შეიძინეს, ხოლო მისი სასარგებლო ნაყოფი გამოეპარათ. აუცილებელი არ არის, ყოველ წუთს აღვნიშნო, რომ მე მთელი სქესის მდგომარეობაზე ვლაპარაკობ, ხოლო გამონაკლისებს არ ვეხები...

და განა მორალისტები გაბედავენ იმის მტკიცებას, რომ კარგია კაცობრიობის ნახევარი წავახალისოთ, გულგრილი უმოქმედობით და სულელური მორჩილებით ამ მდგომარეობაში დარჩეს? კეთილი მრჩევლები! რისთვის ვართ ჩვენ შექმნილები? იმისთვის, რომ უმანკოები დარჩეთო, შეიძლება გვითხრან; ანუ, იგულისხმება ბავშვურ მდგომარეობაში დარჩენა. შეიძლება სულაც არასოდეს გავჩენილიყავით, ჩვენი შექმნა იმისთვის რომ არ ყოფილიყო აუცილებელი, რათა მამაკაცისთვის გონების წარჩინებული პრივილეგიის, კეთილის ბოროტისგან გარჩევის უნარის მოპოვების საშუალება მიგვეცა იმ დროს, როცა ჩვენ, დანარცხებულებს მიწაზე, რომლისგანაც ვიშვით, აღარასოდეს გვიწერია წამოდგომა.

ამოუხსნელი ამოცანა იქნებოდა სიმდაბლის, დარდისა და მწუხარების იმ მრავალფეროვნების აღწერა, რომელთა მორევშიც ქალებს გაბატონებული მოსაზრებები ძირავს: რომ ისინი შექმნილნი არიან გრძნობისა და არა აზროვნებისთვის; და რომ მთელი თავიანთი ძალა მათ თავიანთი მომხიბვლელობით და სისუსტით უნდა მოიპოვონ: ნაკლით მშვენიერი და მომხიბვლელად სუსტი!

და ამ მომხიბვლელი სისუსტის გამო ისინი არა მხოლოდ მფარველობის, არამედ რჩევის თვალსაზრისითაც თითქმის მთლიანად მამაკაცებზე არიან დამოკიდებულნი – გამონაკლისია მხოლოდ ის, რასაც ისინი აკრძალული ხერხებით მოიპოვებენ. განა გასაკვირია, რომ ისინი უგულებელყოფენ მოვალეობებს, რომელთა მითითებაც მხოლოდ გონებას შეუძლია? რომ გაუზიან განსაცდელს,

რომელიც მათი გონების გაძლიერებას უნდა ემსახურებოდეს? და მხოლოდ იმაზე ხარჯავენ ძალისხმევას, რომ თავიანთი ნაკლოვანებები სინატიფით დაფარონ, რამაც შეიძლება მათ მომხიბლავობა შემატოს ავხორცთა თვალში, თუმცა ამავე დროს მორალური სრულყოფის კიბიდან ძირს დაანარცხებს?

სუსტები, ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით, იძულებულნი არიან ყველა საჭიროებისთვის მამაკაცს შეყურებდნენ ხელებში. ყველაზე უმნიშვნელო ხიფათის წინაშეც ისინი პარაზიტის სიჯიუტით ებლაუჭებიან მამაკაცის მხარდაჭერას, საცოდავად ითხოვენ შველას; და ბუნებრივი მფარველიც მათ ხელს უწვდის, ან ხმას აუწევს, რათა საყვარელი მოცახცახე დაიცვას. რისგან? ალბათ ბებერი ძროხის დაბლვერისგან ან თავის ნახტომისგან; ვირთხა მართლა სერიოზული საფრთხე იქნებოდა. გონებისა და თვით საღი აზრის სახელით, რამ შეიძლება დაიცვას ასეთი არსება ზიზლისგან, თუნდაც ის დამთმობი და მშვენიერი იყოს?!

ამ შიშებმა, თუ ისინი მოჩვენებითი არ არის, შეიძლება მშვენიერი გრძნობებიც კი აღძრას, მაგრამ ისინი გონებასუსტობაზე მეტყველებს, რაც გონიერ არსებას ისე აკნინებს, რომ ქალებმა არც კი იციან. სიყვარული და დაფასება ხომ ორი ერთმანეთისაგან ძალიან განსხვავებული რამაა.

მე სრულებით დარწმუნებული ვარ იმაში, რომ ჩვენ ამგვარ ინფანტილურ განწყობასთან აღარ გვექნებოდა საქმე გოგონებს რომ საკმარისი ვარჯიშის საშუალებას აძლევდნენ და ოთახებში არ ჰყავდეთ გამოკეტილი იქამდე, სანამ კუნთები არ მოუდუნდებათ და საჭმლის მონელების ორგანოები არ გაუნადგურდებათ. ეს შენიშვნა მეტად რომ განვავრცო, გოგონებში შიშის ხელოვნურად შექმნის ნაცვლად, მას ისევე რომ ეპყრობოდნენ, როგორც სიმბდალეს ბიჭებში, ქალები მალე წარმოგვიდგებოდნენ უფრო ღირსეული სახით. თუმცა ამ შემთხვევაში, მათ ველარ ვუწოდებდით ტყბილ ყვავილებს, მამაკაცებს გზაზე რომ უღიმიან. სამაგიეროდ, ისინი საზოგადოების უფრო პატივსაცემი წევრები იქნებოდნენ და მნიშვნელოვან ცხოვრებისეულ მოვალეობებს საკუთარი გონების სინათლით აღასრულებდნენ. „აღზარდეთ ქალები მამაკაცების მსგავსად, – ამბობს რუსო, – და რაც უფრო მეტად დაემსგავსებიან ისინი ჩვენს სქესს, მით უფრო ნაკლები ძალაუფლება ექნებათ მათ ჩვენზე“. სწორედ ამ აზრზე ვარ მეც. მე მათ არა მამაკაცებზე, არამედ საკუთარ თავზე ძალაუფლების ქონას ვუსურვებდი.

ანალოგიურად მსჯელობენ მამაკაცები ღარიბთათვის განათლების მიღების თაობაზე, რადგან ბევრისთვის განათლება მხოლოდ არისტოკრატიას უკავშირდება. „ასწავლეთ მათ წერა-კითხვა და დააშორებთ ადგილს, რომელიც ბუნებამ მიუჩინა მათ;“ – იტყვიან ისინი... მაგრამ მათ არ უწყიან, რომ, როცა კაცს პირუტყვად აქცევენ, ყოველ წუთს უნდა მოელოდნენ მის მძვინვარე მხეცად გარდასახვას. ცოდნის გარეშე შეუძლებელია ზნეობის არსებობა.

უმეცრება უხეირო საფუძველია სათნოებისთვის! მაგრამ ის ავტორები, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ ქალი სწორედ ამ მდგომარეობისთვის არის შექმნილი, ყველაზე გააფთრებით იცავენ მამაკაცის უპირატესობას – არა ხარისხობრივს, არამედ არსობრივს. თუმცა ამ არგუმენტის შესარბილებლად ისინი რაინდული

გულუხვობით ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ ორი სქესი ერთმანეთს არ უნდა შევადაროთ; რომ კაცი შეიქმნა აზროვნებისთვის, ქალი – გრძნობისთვის; და რომ მათი – ხორცის და სულის – ერთობლიობა, გონიერებისა და მგრძნობიარობის ერთმანეთთან საბედნიერო შერწყმა ყველაზე სრულყოფილ მთელს ქმნის.

მაგრამ რა არის მგრძნობიარობა? „შეგრძნებისა და აღქმის სიმახვილე, სიფაქიზე“ – ასე განსაზღვრავს მას დოქტორი ჯონსონი^{vi}. ეს განსაზღვრება მე ერთადერთ წარმოდგენას აღმიძრავს – უაღრესად დახვეწილი და განვითარებული ინსტინქტი. შეგრძნებაში ან მატერიაში მე ღვთის ხატის კვალსაც კი ვერ ვხედავ. სამოცდაათჯერ უფრო მეტადაც რომც დაიხვეწონ, მათი ბუნება მაინც მატერიალურია, ინტელექტი მათში არ სახლობს. ვერც ცეცხლი აქცევს ტყვიას ოდესმე ოქროდ!

მე ჩემს ძველ არგუმენტს ვუბრუნდები: თუ აღიარებულია, რომ ქალს უკვდავი სული აქვს, მისი ცხოვრების მთავარი საქმე აზროვნების განვითარება უნდა იყოს. არსებული მდგომარეობის უფრო სრული სურათის წარმოსაჩენად შეგვიძლია შემდეგი რამ ვთქვათ: თუ ქალი ყოვლისშემძლე ერთიანობის ნაწილია, რაზეც ყველაფერი მეტყველებს, მაშინ ბუნებას ეწინააღმდეგება ის, რომ მისი ამჟამინდელი მდგომარეობა მას საკუთარი დიადი დანიშნულების დავიწყებისკენ უბიძგებს. თუ არა და, იგი მხოლოდ იმისთვის დაიბადა, რომ გვარი გაამრავლოს და შემდეგ გაიხრწნას. ან კიდევ, თუ დავუშვებთ, რომ ყველა სახის მხეცს აქვს სული, თუმცა არა გონიერი სული, მაშინ შეიძლება ინსტინქტის და მგრძნობიარობის განვითარება იმ ნაბიჯად ჩაითვალოს, რომელიც მათ ამ ცხოვრებაში უნდა გადადგან იმისთვის, რომ შემდეგ ცხოვრებაში გონება მოიპოვონ. ამრიგად, ისინი სამარადისოდ მამაკაცის უკან იჩანჩალებენ, რომელსაც, არ ვიცით, რატომ, არსებობის პირველსავე მოღუსში მიენიჭა გონების მოპოვების უნარი.

როცა მე ქალების განსაკუთრებულ მოვალეობებს ისევე განვიხილავ, როგორც მოქალაქის ან მამის განსაკუთრებულ მოვალეობებს უნდა განვიხილავდე, გასაგებია, არ ვგულისხმობ, რომ ისინი, მათი უმრავლესობა მაინც, საკუთარ ოჯახებს უნდა დააშორონ. ლორდი ბეკონი^{vii} ამბობს: „ცოლშვილიან კაცს ბედისწერისთვის მძევლები ჰყავს დატოვებული, რადგან ისინი დაბრკოლებად ელობებიან დიად წამოწყებებს – სათნოს თუ ბოროტს. უეჭველია, რომ საუკეთესო და საზოგადოებისთვის ყველაზე ღირებული შრომები უცოლო ან უშვილო კაცებს ეკუთვნის.“ მე იმავეს ვამბობ ქალებზე. მაგრამ საზოგადოების კეთილდღეობა არ ემყარება უჩვეულო საქმეებს და ის უფრო გონივრულად რომ ყოფილიყო მოწყობილი, განსაკუთრებული გენია ან ჰეროიკული სათნოება კიდევ უფრო ნაკლებად იქნებოდა აუცილებელი.

ოჯახის გაძლოლაში და ბავშვების აღზრდაში განსაკუთრებით საჭიროა აზროვნება უბრალო მნიშვნელობით – სხეულის და სულის ძლიერება; მაგრამ ის მამაკაცები, რომლებიც თავიანთი თხზულებების საშუალებით გამორჩეული მოწადინებით იღვწოდნენ ქალების მოსათვინიერებლად, ცდილობდნენ გაძლიერებული მადით ნაკარნახევი არგუმენტებით მათ სხეულთა დასუსტებას და

მათი გონების დაბოროტებას. მაგრამ ამ ვერაგი მეთოდებით – გრძნობებზე ზემოქმედებით – მათ მართლაც დაარწმუნეს ქალები იმაში, რომ ისინი შინ უნდა დარჩნენ და დედისა და ოჯახის დიასახლისის მოვალეობები შეასრულონ. ამიტომ მე ფრთხილად უნდა დავუპირისპირდე მოსაზრებებს, რომლებიც ქალებს შთააგონებს, ამ მნიშვნელოვანი მოვალეობების აღსრულება იქციონ ცხოვრების მთავარ საქმედ და, ამდენად, სწორი ქცევისკენ უბიძგებს მათ, მაგრამ შეურაცხყოფს გონებას. ხომ არ აჩვენებს გამოცდილება, რომ აზროვნების უგულებელყოფა არანაკლებ, თუ უფრო მეტად არა, მოწყვეტს მათ საოჯახო საქმეებს, ვიდრე ყველაზე სერიოზულ ინტელექტუალურ მისწრაფებას შეიძლება მოეწვიტა (თუმცა შეიძლება შევნიშნოთ, რომ კაცობრიობის უდიდესი ნაწილი ღრმად არასოდეს მისდევს ინტელექტუალურ მიზნებს)? თუ ასეა, უფლება მაქვს დავასკვნა, რომ გონება აბსოლუტურად აუცილებელია, რათა ქალს რომელიმე მოვალეობის ჯეროვნად შესრულება შეეძლოს. და ისევ უნდა გავიმეორო, რომ მგრძნობელობა არ არის გონება.

ისევ მდიდრებთან შედარება მომდის აზრად: როცა მამაკაცი ადამიანურ მოვალეობებს უგულებელყოფს, ქალი მის მაგალითს მისდევს; ორივე დაუფიქრებელი სისწრაფით მიექანება ერთსა და იმავე მორევში. სიმდიდრე და პატივი მამაკაცს ხელს უშლის, გაიფართოოს აზროვნება და ასუსტებს მის ყველა უნარს, რადგან ისინი ბუნების წესრიგის საწინააღმდეგოდ მიდიან, რომლის მიხედვითაც ჭეშმარიტი სიამოვნება ყოველთვის შრომის საზღაურია. სიამოვნება – დამასუსტებელი სიამოვნება – ქალებისთვისაც დამსახურების გარეშეა ხელმისაწვდომი. მაგრამ ვიდრე მთელს მსოფლიოში ქონება მემკვიდრეობით გადადის, როგორ შეიძლება ველოდეთ იმას, რომ მამაკაცები სათნოებას დააფასებენ? და სანამ ასეა, ქალები მათ ყველაზე პირდაპირი საშუალებებით მართავენ და თავიანთ მოსაწყენ საოჯახო მოვალეობებს უგულებელყოფენ იმისთვის, რომ წამიერ სიამოვნებას გამოეკიდონ...

კიდევ ერთი არგუმენტი, რომელსაც ჩემთვის დიდი წონა აქვს, ჩემი აზრით, მნიშვნელოვანი უნდა იყოს ყველა დაფიქრებული და კეთილმოსურნე გულისთვის. ხშირად ხდება, რომ ასე ცუდად განათლებულ გოგონებს უმოწყალოდ მიატოვებენ მშობლები ყოველგვარი სარჩო-საბადებლის გარეშე. ისინი, რა თქმა უნდა, დამოკიდებული აღმოჩნდებიან თავიანთი ძმების არა მხოლოდ გონებაზე, არამედ მათ გულუხვობაზეც. საუკეთესო შემთხვევაში, ეს ძმები შეიძლება კარგი ადამიანები აღმოჩნდნენ და დას დიდსულოვნად აძლევდნენ იმას, რაზეც თანაბარი უფლება აქვთ ერთი დედ-მამის შვილებს. ამ გაურკვეველ და დამამცირებელ სიტუაციაში შეიძლება გარკვეული დრო საკმაოდ კომფორტულად გაატაროს თვინიერმა ქალმა. მაგრამ როცა ძმა ქორწინდება – ეს მოსალოდნელი შემთხვევა – ის აღარ მიიჩნევა ოჯახის დიასახლისად და მას ზიზღნარევი მზერით უყურებენ, როგორც გარეშეს, რომელიც ზედმეტ ტვირთად აწევს სახლის პატრონისა და მისი ახალი პარტნიორის გულმოწყალებას.

ვინ შეძლებს იმ საცოდაობის აღწერას, რომელსაც ასეთ სიტუაციებში განიცდის უბედური არსება, რომლის გონება და სხეული ერთნაირად სუსტია, რომელსაც არ შეუძლია მუშაობა და ეთაკილება მათხოვრობა? ცოლი, გულქვა და გონებაშეზღუდული ქალი – და ეს არ არის უსაფუძვლო დაშვება, რადგან ამჟამად დამკვიდრებული აღზრდის ფორმა არც გულს აფართოებს აზროვნებაზე მეტად – ეჭვიანობს იმ მცირე სიკეთის მიმართ, რომელსაც მისი ქმარი თავისი ოჯახური კავშირების მიმართ იჩენს; და რამდენადაც მისი მგრძნობიარობა ადამიანურობამდე არ ამაღლებულა, ის უკმაყოფილებით უყურებს, როგორ იფლანგება მისი ბავშვების ქონება უსარგებლო დაზე.

ეს ისეთი ფაქტებია, რომელთა მომსწრეც არაერთხელ ვყოფილვარ. შედეგი აშკარაა: ცოლს შეუძლია ცბიერებას მიმართოს, რათა ძირი გამოუთხაროს ჩვევაში გამჯდარ სიყვარულს, რომელთან აშკარად დაპირისპირებასაც ვერ ბედავს; და ის არც ცრემლებს და არც ალერსს არ დაზოგავს, სანამ სახლიდან არ მიაბრძანებს „ჯაშუშს“. ქალი სამყაროს პირისპირ აღმოჩნდება, მისი სიძნელებებისთვის მოუზადებელი; ან კიდევ, გულუხვობის დიდი დაძაბვით ან რაღაც პრაქტიკული მოსაზრებებით მას მცირე ფულადი დახმარებითა და განუვითარებელი გონებით მოსაწყენ მარტოობაში გააგზავნიან...

მაგრამ ქალები, თუ მათ აღზრდას ყურადღებით ეკიდებიან, ან მგრძნობიარობით აღსავსე და ახირებული სურვილებით დახუნძლული მშვენიერი ქალბატონები გამოდიან, ან უბრალოდ კარგი დიასახლისები. ეს უკანასკნელნი ხშირად კეთილგანწყობილი, პატიოსანი, საღი აზრისა და ამქვეყნიური კეთილგონიერების მქონე არსებები არიან, რის გამოც ხშირად საზოგადოების უფრო სასარგებლო წევრებად გვევლინებიან, ვიდრე მშვენიერი სენტიმენტალური ქალბატონები. თუმცა, ისინი არ გამოირჩევიან არც განვითარებული გონებით და არც გემოვნებით. ინტელექტუალური სამყარო მათთვის ჩაკეტილია. ოჯახის ან სამეზობლოს საქმეების მიღმა მათ არაფერი შეუძლიათ – მათი გონება ვერავითარ გამოყენებას ვერ პოულობს, რადგან მათ არასოდეს უცდიათ სიამოვნება მიეღოთ ლიტერატურით, პირიქით, ხშირად ათვალწუნებით უყურებენ მას. ისინი დამცინავად უყურებენ უფრო განვითარებული გონების მქონე ადამიანის მოსაზრებებს და გემოვნებას – თუნდაც ეს ადამიანი შემთხვევითობისა თუ ოჯახური კავშირების გამო მათთვის ძვირფასი იყოს; ხოლო თუ ასეთი ადამიანი უბრალო ნაცნობია, ისინი მის აზრებსა და გემოვნებას მხოლოდ და მხოლოდ მეტიწრობად თუ მონათლავენ.

გონიერ მამაკაცს ასეთი ქალი მხოლოდ მისი სქესის გამო ეყვარება და პატივს მხოლოდ იმიტომ სცემს, რომ ის საიმედო მსახურია. საკუთარი სიმშვიდის შესანარჩუნებლად ის მას ნებას მისცემს, ტუქსოს მსახურები, იაროს ეკლესიაში საუკეთესო ქსოვილებით შეკერილი ტანისამოსით... მაგრამ ქალები, რომელთა გონებაც არ გაუფართოებია კულტივაციას, ხოლო მგრძნობიარობის ბუნებრივი ეგოიზმი – რეფლექსიას, ოჯახის გაძღოლისთვის ძალიან შეუფერებელნი არიან. ასეა, რადგან ისინი ყოველთვის გადაჭარბებით იყენებენ თავიანთ ძალაუფლებას და ტირანულად იქცევიან, რათა შეინარჩუნონ უპირატესობა, რომელიც

მხოლოდ ბედ-იღბლის შემთხვევითობას ემყარება. ბოროტება ზოგჯერ უფრო სერიოზულია: შინამოსამსახურებს ოდნავაც არ ინდობენ და მათ შესაძლებლობებზე მეტად მუშაობას აიძულებენ, რათა ოჯახის დიასახლისმა შეძლოს თავის მოწონება უკეთესი სუფრით, მეზობლების თვალის დაბრმავება ბრწყინვალე ჩაცმულობითა და მოსართავებით. ასეთი ქალი შვილების მიმართ ყურადღებას, როგორც წესი, მხოლოდ მათი ძვირფასად გამოწყობის მიზნით იჩენს; ასეთი ყურადღება კი ერთნაირად მავნებელია იმის მიუხედავად, ამაოებისგან წარმოდგება ის თუ სიყვარულისგან...

ამისგან განსხვავებით, მშვენიერ ქალბატონს ასწავლეს, რომ ცხოვრების მდაბიო საქმიანობებს ზევით, ზიზლით შეხედოს. მაგრამ მას მხოლოდ იმ სათნოებების შეძენისკენ უბიძგებდნენ, რომლებიც შეგრძნებების დონეს ოდნავ თუ ალემაცება; რადგან აზროვნების გავარჯიშება-გაძლიერების გარეშე შეუძლებელია რამდენადმე სრული სხეულებრივი ღირსების მოპოვებაც კი. გემოვნება ზედაპირულია, თუ მას საფუძვლად პრინციპები არ უდევს; სინატიფის წყარო რაღაც უფრო ღრმა უნდა იყოს, ვიდრე მიბაძვა. მაგრამ წარმოსახვის აღგზნება აზიზს ხდის გრძნობებს, რომლებიც ჯერ დაუხვეწავია; ხოლო გული მეტისმეტად ნაზი ხდება, როცა ის ინარჩუნებს ბუნებრივობას, მაგრამ ისე, რომ განსჯის გამაწონასწორებელი უნარი ჯერ არ არის შეძენილი.

ასეთი ქალი ხშირად სასიამოვნოა. იგი მართლა უფრო მგრძნობიარეა საყოველთაო სიკეთის მიმართ და მას მეტად შესტკივა გული ცხოვრების ცივილიზებულ მისწრაფებებზე, ვიდრე დოინფემორტყმულ მეოჯახეს. მაგრამ რამდენადაც ასეთ ქალებს რეფლექსიისა და საკუთარი თავის ფლობის უნარი საჭირო ზომით არ გააჩნიათ, ისინი მხოლოდ სიყვარულს აღაგზნებენ და თავიანთ ქმრებს საყვარლობას უწევენ (მანამ, სანამ შეუძლიათ მათ გრძნობებზე ზემოქმედება), ხოლო ქმრის მამაკაც ნაცნობებს – პლატონურ მეგობრობას. ეს ქალები არიან ბუნების მშვენიერი შეცდომები; ისინი თითქოს შექმნილნი არიან არა მამაკაცის თანასწორ მეგობრებად, არამედ იმისთვის, რომ მამაკაცი აბსოლუტურ სიმხეცეში ჩაძირვისგან გადაარჩინონ მისი ხასიათის უხეში წახნაგების განაზებითა და კეკლუცი ფლირტის საშუალებით მისი სქესობრივი სურვილებისათვის გარკვეული ღირსების მინიჭებით. ადამიანთა გვარის კეთილო შემოქმედო! ნუთუ შენ ისეთი არსება შექმენი, როგორიც ქალია, რომელსაც შეუძლია შენს ქმნილებებში შენი სიბრძნის კვალს ხედავდეს და გრძნობდეს, რომ შენი საქმენი და შენი ბუნება მასზე მაღლა დგას, მაგრამ ეს არავითარ მიზანს არ ემსახურებოდეს? განა შეძლებს ის დაიჯეროს, რომ მხოლოდ იმისთვის შეიქმნა, რომ დაემორჩილოს მამაკაცს, თავის თანასწორს – არსებას, რომელიც მის მსგავსად სათნოების მოსაპოვებლად გაჩნდა ამ ქვეყნად? განა შეძლებს ის დაჰყაბუდდეს იმას, რომ მისი ერთადერთი საქმიანობა მამაკაცისთვის სიამოვნების მინიჭება – უბრალოდ დედამიწის გალამაზება – უნდა იყოს მაშინ, როდესაც მის სულს შენამდე ამაღლების შესაძლებლობა აქვს? და განა შეძლებს ის მშვიდად და უმოქმედოდ იყოს მამაკაცის

გონების იმედზე მაშინ, როდესაც ის ვალდებულია მასთან ერთად ავიდეს ცოდნის ციცაბო ფერდობებზე?...

როგორც ჩანს, ერთსულოვნად არის აღიარებული, რომ ბავშვები პატარაობაში ქალების ზედამხედველობის ქვეშ უნდა იყვნენ. მაგრამ ყველაფერი, რასაც მე აქამდე მოვსწრებივარ, მეტყველებს იმაზე, რომ მგრძნობიარე ქალები ყველაზე შეუფერებელნი არიან ამ ამოცანის შესრულებისთვის, რადგან თავიანთი გრძნობებით გატაცებულები, ისინი აუცილებლად წაუხდენენ ბავშვს ზნეს. ხასიათის ჩამოყალიბება, რომელიც აღზრდის უპირველესი და ყველაზე მნიშვნელოვანი კომპონენტია, გონების ფხიზელ და გამუდმებულ მეთვალყურეობას მოითხოვს; მოითხოვს მოქმედების წესს, რომელიც ერთნაირად არის დაშორებული როგორც ტირანიისაგან, ისე გათამამებისგან. მაგრამ მგრძნობიარე ადამიანები სწორედ ამ უკიდურესობებიდან ერთ-ერთში ვარდებიან და ყოველთვის ცდებიან მიზანს...

თუკი საკითხს სხვა თვალსაზრისით მივუდგებით, ვიტყვით, რომ არსებობს უთვალავი, ვითომდა ბუნებიდან გამოყვანილი და ამდენად გონიერულობის პრეტენზიით წამოყენებული, არგუმენტი, რომელთაც მამაკაცები იყენებდნენ ქალთა სქესის მორალურად და ფიზიკურად დასამდაბლებლად. რამდენიმე მათგანზე უნდა შევჩერდე....

ზოგი ნატურალისტი იმასაც ამტკიცებდა, რომ მამაკაცები ზრდასა და განვითარებას ოცდაათი წლის ასაკამდე არ ასრულებენ, ხოლო ქალები სიმწიფეს ოცი წლის ასაკში აღწევენ. ჩემი მიხედვით, ისინი მცდარ საფუძველზე ამყარებენ თავიანთ არგუმენტებს. ისინი შეცდომაში შეჰყავს მამაკაცურ ცრურწმენას, რომელიც ქალის სრულყოფად მშვენიერებას მიიჩნევს, ხოლო ამ უკანასკნელში მხოლოდ ნაკვთებისა და სახის მშვენიერებას გულისხმობს, ანუ სიტყვის ვულგარულ, გავრცელებულ მნიშვნელობას მოიაზრებს და ამასთან უშვებს, რომ მამაკაცის მშვენიერება გონებას უკავშირდება. სხეულისა და გამომეტყველების სიძლიერეს, რომელსაც ფრანგები *physionomie*^{viii} უწოდებენ, მამაკაცებზე მეტად არც ქალები იძენენ ოცდაათი წლამდე. მართალია, ბავშვების პატარ-პატარა გულუბრყვილო ცელქობები განსაკუთრებით სასიამოვნო და მიმზიდველია, მაგრამ როცა მას ახალგაზრდობის ლამაზი სინორჩე შემოეცლება, ეს მიმზიდველი გულუბრყვილობა ხელოვნურ ნილბად გადაიქცევა და ყველა გემოვნებიან ადამიანს ზიზღს ჰგვრის. გოგონების გამომეტყველებაში ჩვენ მხოლოდ სიხალისესა და სიმორცხვით გამოწვეულ მოკრძალებას ვეძებთ. ხოლო, როცა ცხოვრების გაზაფხული ჩავლილია, სახეში უფრო ფხიზელი აზრისა და ვნების კვალის ძიებას ვიწყებთ, ნაცვლად ცხოველური მისწრაფებების ანაბეჭდებისა; ვცდილობთ ხასიათის ინდივიდუალობის დანახვას, რომელიც გრძნობების ერთადერთი მოსაჭილია.⁵ ამ დროს ჩვენ საუბარი გვინდა და არა მოფერება; გვინდა სარბიელი მივცეთ ჩვენს წარმოსახვასა და ჩვენი გულის შეგრძნებებს.

5 საზოგადოდ, გრძნობის სიძლიერე იმის პროპორციულია, თუ რამდენად არის სიყვარულის ობიექტში გადაფარული გვარობითი ხასიათი ინდივიდუალური ხასიათით.

ოცი წლის ასაკში ორივე სქესი ერთნაირად მშვენიერია; მაგრამ მამაკაცის აღვირახსნილობა მას განსხვავების დანახვისკენ უბიძგებს; ჩვეულებრივ იმავე აზრის არიან ასაკს გადაცილებული კეკლუცებიც, რადგან მას შემდეგ, რაც მათ უკვე აღარ შეუძლიათ სიყვარულის გაღვიძება, ისინი ახალგაზრდობის ძალასა და სიხალისეს უხდიან ხარკს. ფრანგები, რომლებიც მშვენიერების თავიანთ გაგებაში შედარებით დიდ ადგილს უთმობენ გონებას, უპირატესობას ოცდაათი წლის ქალებს ანიჭებენ. მე იმის თქმა მინდა, რომ ისინი ქალს აფასებენ მის ყველაზე სრულყოფილ მდგომარეობაში, რომელშიც სიხალისე ადგილს უთმობს გონიერებას და ხასიათის იმ დიდებულ სერიოზულობას, სიმწიფეს, ანუ საბოლოო წერტილის მიღწევას რომ ახასიათებს. ყმაწვილობაში, ოც წლამდე, სხეული იფურჩქნება; ხოლო ოცდაათ წლამდე ხორცი სიმკვრივეს იძენს; მოქნილი კუნთები, რომლებიც ყოველ დღე უფრო და უფრო მყარდება, გამომეტყველებას ხასიათს სძენს; გონების მოქმედებები ბედისწერის რკინის კალმით აღიბეჭდება მათზე და ისინი გვატყობინებენ არა მხოლოდ იმას, თუ რა ძალებია მათში დაფარული, არამედ იმასაც, როგორ იყენებდნენ მათ....

რაოდენ დიდიც არ უნდა იყოს ჩემი პატივისცემა ქორწინების, როგორც თითქმის ყველა დანარჩენი საზოგადოებრივი სათნოების საფუძვლის მიმართ, ვერ გავურბივარ უძლიერეს თანაგრძნობას იმ უბედური ქალების მიმართ, რომლებიც ერთი შეცდომის გამო საზოგადოებისგან გარიყულები აღმოჩნდნენ და მოსწყდნენ ყველა იმ გრძნობასა და ურთიერთობას, რომელიც გულის და გონების წინსვლას უწყობს ხელს. ხშირად ეს შეცდომის სახელსაც კი არ იმსახურებს, რადგან ბევრი უმანკო გოგონა თავისი გულწრფელი, მგრძნობიარე გულის მსხვერპლია; ხოლო კიდევ უფრო მეტი ნადგურდება – როგორც ამას შეიძლება ხაზგასმით ვუწოდოთ – მანამდე, ვიდრე სათნოებასა და მანკიერებას შორის განსხვავებას გაიგებს; და თავიანთი აღზრდით შერცხვენისთვის მომზადებულები მართლა შერცხვებიან. თავშესაფრები და მაგდალინელთა სახლები^{ix} არ არის ამ შეურაცხყოფის შესაფერისი წამალი. სამყაროს სამართლიანობა სჭირდება და არა გულმოწყალება!

ქალს, რომელმაც ღირსება დაკარგა, წარმოუდგენია, რომ უფრო მეტად ველარ დაეცემა და ვერც წარსულ მდგომარეობას ველარ დაიბრუნებს; რომ ამ ლაქას ვერავითარი ძალისხმევა ვერ ჩამოჰბანს. ამრიგად, ყოველგვარი სტიმულისა და თავის გატანის ყველა სხვა საშუალების გარეშე დარჩენის შემდეგ მისთვის ერთადერთი თავშესაფარი აღმოჩნდება პროსტიტუცია; და მის ხასიათს მალე რყვნის გარემოებები, რომლებზე ზემოქმედების ძალასაც მოკლებულია საბრალო არსება, თუკი ის უჩვეულო გონიერებასა და სულიერ სიმტკიცეს არ ფლობს. აუცილებლობა არასდროს უბიძგებს მამაკაცებს პროსტიტუცია ცხოვრების საქმედ აქციონ; ქალებში კი უამრავია ისეთი, რომელიც ასე ირყვნება. მაგრამ ამის მიზეზი დიდ წილად არის ის უმოქმედო მდგომარეობა, რომელშიც ქალები იზრდებიან; მათ ყოველთვის ასწავლიან მამაკაცებისგან მოელოდნენ უზრუნველყოფას, ხოლო საკუთარ თავს შეჩედონ, როგორც საზღაურს, რომელიც მამაკაცს მათი შენახვისთვის დახარჯული ძალისხმევითვის ერგება. მაშასადამე, თავაშ-

ვებულ ქცევასა და გარყვნილების მთელ მეცნიერებას უფრო ძლიერი სტიმული აქვს, ვიდრე ავხორცობა ან ამაოება. ეს შენიშვნა ძალას ჰმატებს გაბატონებულ მოსაზრებას, რომ უმანკოებასთან ერთად ქალი კარგავს ყველაფერს, რაც მასში პატივსაცემია. მისი ხასიათი დამოკიდებულია ერთი სათნოების შენარჩუნებაზე, თუმცა მის გულში ნასაზრდოები ერთადერთი ვნება სიყვარულია. არა, ქალს იმასაც კი არ ანებებენ, რომ მისი ღირსება მის ნებაზე იყოს დამოკიდებული.

ღირსებისა და სათნოების უცნაური გაგება უნდა ჰქონოდა რიჩარდსონს,^x რომელიც კლარისას ლოველასისთვის ათქმევინებს, რომ მან მას ღირსება წაართვა. მართლაც, ენა ვერ აღწერს იმ არსების მდგომარეობის საცოდაობას, რომელიც შეიძლება მისი საკუთარი თანხმობის გარეშე დამდაბლდეს! გამიგია, როგორ ამართლებენ ამ გადაჭარბებულ სიმკაცრეს, როგორც განმკურნავ შეცდომას. მე ლაიბნიცის^{xi} სიტყვებით უნდა ვუპასუხო: „შეცდომები ხშირად სასარგებლოა; მაგრამ მათი სარგებლობა, ჩვეულებრივ, არის სხვა შეცდომების გამოსწორება“..

ქალების საქმიანობა იშვიათად არის საკმარისად სერიოზული იმისთვის, რომ მათი გრძნობები დაადუმოს; წვრილმანი საზრუნავები და ამაო მისწრაფებები მათი გონებისა და სხეულის მთელ ძალას აქუცმაცებს და ისინი ბუნებრივად მხოლოდ შეგრძნების ობიექტებად იქცევიან. მოკლედ, ქალების განათლების (საზოგადოების განათლების) მიმართულება იმგვარია, რომ ყველაზე უკეთესი მიდრეკილების მქონენიც რომანტიკულ და მერყევ, ხოლო დანარჩენები კი უსარგებლო და მდაბიო არსებებად აქციოს. მე ვშიშობ, რომ ახლანდელ საზოგადოებაში თითქმის შეუძლებელია ამ ბოროტების ოდნავ მაინც გამოსწორება. თუ ოდესმე უფრო კეთილთვისებიანი ტენდენცია მოიკიდებს ფეხს, შესაძლებელი იქნება ქალები უფრო დავაახლოოთ ბუნებასთან და გონებასთან და ისინი სათნო და სასარგებლო არსებებად ვაქციოთ, რითაც მეტ პატივისცემასაც დაიმსახურებენ....

ყველა ეს შენიშვნა ამოიზრდება ერთი ზოგადი შენიშვნიდან, რომელიც ადრეც გამოვთქვი და რომლის დაჟინებით გამეორება ზედმეტი არასოდეს იქნება: სულერთია, მამაკაცებს ეხება საუბარი, ქალებს თუ პროფესიებს, უნდა ვადიაროთ, რომ აზროვნების გამოყენება აყალიბებს ხასიათს როგორც საზოგადოდ, ისე ინდივიდუალურად. ქალების აზრები ყოველთვის საკუთარ სხეულებს დასტრიალებს და განა გასაკვირია, რომ მათში სხეული მიიჩნევა ყველაზე ღირებულიად? მაგრამ თავისუფლების რაღაც ხარისხი აუცილებელია თვით სხეულის ჩამოსაყალიბებლადაც. და შეიძლება ეს არის იმის ერთ-ერთი მიზეზი, რომ წარჩინებულთა ფენაში ზოგიერთ ცოლს თავისი სქესის გარდა თითქმის არაფერი აქვს მიმზიდველი. ამას ემატება ის, რომ უმოძრაო საქმიანობის გამო ქალების უმრავლესობა ფიზიკურად სუსტია და ქალური სრულყოფილების მცდარი ცნებების გამო ისინი ამ სისუსტით ამაყოფენ; თუმცა ის კიდევ ერთი ბორკილია, რომელიც გონების მოქმედებას ზღუდავს იმიტომ, რომ სხეულის მიმართ გამუდმებულ ყურადღებას განაპირობებს...

ფაქტობრივად ჩემი შენიშვნა საშუალო ფენის შესახებ, რომ ნიჭი ყველაზე მეტად მასში იფურჩქნება, ქალებზე არ ვრცელდება; რადგან მაღალი ფენის ქა-

ლები, რომლებიც ზედაპირულად მაინც ეცნობიან ლიტერატურას და მეტს საუბრობენ მამაკაცებთან ზოგად საკითხებზე, მეტ ცოდნას იძენენ, ვიდრე ის ქალები, რომლებიც ბაძავენ მათ მოდასა და მანკიერებებს, მაგრამ არ იზიარებენ მათ უპირატესობებს. რაც შეეხება ღირსებას, ეს სიტყვა ფართო აზრით რომ გამოვიყენო, მე ყველაზე მეტს დაბალი ფენის ცხოვრებაში შევხვედრივარ. ბევრი ღარიბი ქალი თავის შვილებს საკუთარი ჯაფით ინახავს და ინარჩუნებს ოჯახს, რომელიც შეიძლება დაენგრია მისი ქმრის მანკიერებებს. ხოლო წარჩინებული ქალები მეტისმეტად პასიურები არიან იმისთვის, რომ ქმედითი ღირსებების მატარებელნი იყვნენ და ცივილიზაცია მათ კი არ ხეწს, არამედ ასუსტებს. მართლაც, აზრიანობამ, რომელსაც შევხვედრივარ ღარიბ ქალებში, რომელთაც ძალიან მცირე განათლება ჰქონდათ, მაგრამ მაინც გმირულად იქცეოდნენ, ძლიერ გამიმყარა მოსაზრება, რომ წვრილმანმა საქმიანობებმა ქალი მეწვრილმანედ აქცია. მის სხეულს მამაკაცი ეპატრონება, ხოლო მისი გონება დასაუანგადაა მიტოვებული. ასე რომ, ვიდრე მამაკაცისათვის ფიზიკური სიყვარული საყვარელ გართობად რჩება, ის ეცდება ქალის დამონებას. და ვინ იტყვის, რამდენი თაობა შეიძლება დასჭირდეს იმას, რომ საცოდავი მონების გათავისუფლებული შთამომავლების ღირსებამ და ნიჭმა ქალები მოიკრიბოს?^{6 xii}

იმ მიზეზების აღწერისას, რომლებმაც, ჩემი აზრით, დააყენეს ქალი, ჩემი შენიშვნები იმ რამდენიმე მიზეზით შემოიფარგლა, რომლებიც საყოველთაოდ ზემოქმედებს მთელი სქესის ზნესა და ცხოვრების წესზე და ჩემთვის აშკარაა, რომ ყველა მათგანი აზროვნების ნაკლებობისგან წარმოდგება. მხოლოდ დრომ შეიძლება გადაწყვიტოს, ეს უკანასკნელი ფიზიკური სისუსტის შედეგია თუ შემთხვევითი გარემოებებისა. არ მინდა, განსაკუთრებული მნიშვნელობა მივანიჭო იმ რამდენიმე ქალის^{7 xiii, xiv, xv, xvi, xvii} მაგალითს, რომლებმაც მამაკაცური აღზრდის მიღების შედეგად სიმამაცე და სიმტკიცე შეიძინეს. მე მხოლოდ იმას ვამტკიცებ, რომ მსგავს სიტუაციაში მყოფი მამაკაცები ანალოგიურ თვისებებს იძენენ; ...და ვაცხადებ, რომ გენიისა და ნიჭის მქონე ყველა მამაკაცი იმ კლასიდან გამოვიდა, რომელშიც ქალები აქამდე არასოდეს შეუშვიათ.

6 „თუნდაც დავუშვათ, რომ ქალები ნებაყოფლობით არიან მონები, ნებისმიერი სახის მონობა არახელსაყრელია ადამიანის ბედნიერებისა და წინსვლისთვის“ (კნოქსი, „ესეები“).

7 საფო, ელოიზა, ქალბატონი მაქოლეი, რუსეთის იმპერატორი, მაღამ დ'ეონი და სხვა. ესენი და ბევრი სხვა შეიძლება გამონაკლისებად მივიჩნიოთ; და განა ყველა გმირი მამაკაცი და ქალიც გამონაკლისი არ არის ზოგადი წესებისგან? ჩემი საწადელია ქალების დანახვა გონიერ არსებებად – არც გმირებად და არც პირუტყვებად.

ბანმარტებები

- i **ჟან-ჟაკ რუსო (1712-1778)** – ფრანგული განმანათლებლობის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელი, რომლის იდეებიც განსაკუთრებით გავლენიანი იყო, როგორც საფრანგეთის რევოლუციის იდეოლოგიის საფუძველი. მის მნიშვნელოვან შრომებს შორისაა პედაგოგიური ტრაქტატი „ემილი, ანუ აღზრდის შესახებ“ (1762), რომელშიც რუსო აღზრდის იმდროინდელ სისტემას აკრიტიკებს და აღზრდის მისთვის მისაღებ პრინციპებს აყალიბებს. წიგნის ძირითადი ნაწილი ვაჟის, ემილის აღზრდას ეძღვნება. ხოლო ბოლო, მეხუთე წიგნში რუსო წარმოგვიდგენს გოგონას, სოფის (ემილის მომავალი მეუღლის) აღზრდის სისტემას. უოლსტონკრაფტის შენიშვნები ეხება რუსოს შეხედულებებს ქალისათვის შესაფერისი აღზრდისა და ქალისა და მამაკაცის ბუნების განსხვავებების შესახებ.

- ii **სიბარისელები** – ქალაქ სიბარისის (ანტიკური ბერძნული კოლონია იტალიის სამხრეთში) მკვიდრნი. გავრცელებული სტერეოტიპი მათ წარმოადგენდა, როგორც სიამოვნებისა და ფუფუნების განსაკუთრებულად მოყვარულთ, რის გამოც ამ სიტყვამ მოგვიანებით შეიძინა, საზოგადოდ, გადამეტებულ ფუფუნებასა და განცხრომაზე ორიენტირებული ადამიანის მნიშვნელობა.

- iii **დევიდ ჰიუმი (1711-1776)** – შოტლანდიელი ფილოსოფოსი, ისტორიკოსი, ეკონომისტი, შოტლანდიური განმანათლებლობის ცენტრალური ფიგურა და ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მოაზროვნე დასავლური ფილოსოფიის ისტორიაში. ის, ჯონ ლოკთან (1632-1704) და ჯორჯ ბერკლისთან (1685-1753) ერთად, ბრიტანული ემპირიზმის წარმომადგენელია. უოლსტონკრაფტის მიერ მოყვანილი ციტატა აღებულია „დიალოგიდან“, რომელიც ჰიუმის წიგნის „გამოკლვევა ზნეობის პრინციპების შესახებ“ (1751) დამატების სახით გამოქვეყნდა.

- iv **სატურნალიები** – ანტიკურ რომში სატურნის (მიწათმოქმედების, მოსავლისა და განახლების ღმერთის) პატივსაცემად გამართული დღესასწაულები. შესაბამის დღესასწაულებს ანტიკურ საბერძნეთში ეწოდებოდა **კრონიები** (ღვთაება კრონოსის პატივსაცემად). ორივე დღესასწაულის მნიშვნელოვანი ასპექტი იყო კარნავალური ელემენტი, რომელიც გულისხმობდა არსებული სოციალური წესრიგის შეზღუდვების დროებით გაუქმებას ან უკუქცევას დღესასწაულის განმავლობაში.

- v **ადამ სმიტი** (1723-1790) – შოტლანდიელი ფილოსოფოსი და ეკონომისტი, შოტლანდიური განმანათლებლობის მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი, რომელიც განსაკუთრებით ცნობილია პოლიტიკურ ეკონომიკაში შეტანილი წვლილის გამო – მისი „კვლევა ერების სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ“ (1776) თანამედროვე პოლიტიკური ეკონომიკის ფუძემდებლურ შრომად ითვლება. მას, ასევე, ეკუთვნის ეთიკის თეორიისთვის კლასიკური მნიშვნელობის ტექსტი „ზნეობრივი გრძნობების თეორია“ (1759), რომელშიც სენტიმენტალისტური ეთიკის საკუთარ ვერსიას ავითარებს.
- vi **სემუელ ჯონსონი** (1709-1784) – ინგლისელი პოეტი, ესეისტი, ლიტერატურის კრიტიკოსი, ბიოგრაფი, ლექსიკოგრაფი და გამომცემელი, თავისი დროის დიდი ინტელექტუალური ავტორიტეტი. 1755 წელს გამოვიდა მისი „ინგლისური ენის ლექსიკონი“, რომელმაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ინგლისური ენის შემდგომი განვითარება.
- vii **ფრენსის ბეკონი** (1561-1626) – ვერულამის ბარონი, ინგლისელი ფილოსოფოსი, მეცნიერი, სახელმწიფო მოხელე, ესეისტი. განსაკუთრებით გავლენიანი იყო მისი ფილოსოფიური იდეები მეცნიერული მეთოდისა და ახალი, ემპირიულ კვლევაზე დაფუძნებული მეცნიერების შესახებ; ითვლება ემპირიზმის ფუძემდებლად. უოლსტონკრაფტის ციტატა მოყვანილია მისი ესეიდან „ქორწინებისა და მართო ცხოვრების შესახებ“ (1612, 1625).
- viii **physionomie** – სახის გამომეტყველება.
- ix **მაგდალინელთა სახლები** – სპეციალური დაწესებულებები, რომლებიც მე-18 საუკუნიდან მე-20 საუკუნის ბოლომდე არსებობდა ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში ე. წ. „დაცემული ქალების“ (მეძავების ან „შეცდენილი“ გაუთხოვარი ქალების) თავშესაფრებად და „გამოსასწორებლად“. მათი სახელწოდება უკავშირდება მარია მაგდალინელის სახელს ახალი აღთქმიდან, რომელიც, ზოგიერთი ინტერპრეტაციის თანახმად, მეძავი იყო, ვიდრე იესო ქრისტეს მიმდევარი გახდებოდა.
- x **სემუელ რიჩარდსონი** (1689-1761) – ინგლისელი მწერალი და გამომცემელი, ეპისტოლარული ჟანრის რამდენიმე რომანის ავტორი. მათგან ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილია „კლარისა: ახალგაზრდა ქალის ისტორია“ (1748). მასში მოთხრობილია ახალგაზრდა ქალის, კლარისას ტრაგიკული ისტორია, რომელსაც მასზე უიმედოდ შეყვარებული ლოველასი წამლის მეშვეობით დააძინებს და გონდაკარგულს გააუპატიურებს.

- xi **გოტფრიდ ვილჰელმ ფონ ლაიბნიცი** (1646-1716) – დიდი გერმანელი ფილოსოფოსი, მათემატიკოსი, გამომგონებელი. ისააკ ნიუტონის პარალელურად განავითარა უსასრულოდ მცირეთა აღრიცხვა; იყო მრავალი გავლენიანი იდეის ავტორი ფილოსოფიასა და ლოგიკაში. მის ფილოსოფიურ შრომებს შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია „თეოდიცეა“ (1710, სრული სათაური: „თეოდიცეური ნარკვევები ღმერთის სიკეთის, ადამიანის თავისუფლებისა და ბოროტების წყაროს შესახებ“), რომელშიც ის ორიგინალურ პასუხს სცემს ღმერთის სიკეთესთან ბოროტების არსებობის შეთანხმების ძველ თეოლოგიურ-ფილოსოფიურ პრობლემას. უოლსტონკრაფტის ციტატა მოყვანილია „თეოდიცეის“ წინათქმიდან.
- xii **ვისეზიმუს კნოქსი** (1752-1821) – ინგლისელი ესეისტი და სასულიერო პირი. 1778 წელს გამოაქვეყნა „ესეები მორალსა და ლიტერატურაზე“, რომელშიც სხვა იდეებთან ერთად, პაციფისტურ იდეოლოგიას იცავდა. უოლსტონკრაფტის ციტატაც ამ ესეებიდანაა.
- xiii **საფო** (ძველი წელთაღრიცხვით დაახლოებით 630-570) – ბერძენი პოეტი კუნძულ ლესბოსიდან, აღიარებული იყო ანტიკური საბერძნეთის ერთ-ერთ საუკეთესო ლირიკულ პოეტად.
- xiv **ელოიზა** (1090(?)-1164) – ფრანგი მონაზონი, მწერალი, სწავლული და მონასტრის წინამძღოლი, რომელიც საყოველთაოდ ცნობილია ტრაგიკული რომანით სქოლასტიკოს ფილოსოფოსსა და თეოლოგთან, პიერ (პეტრე) აბელიართან (1079-1142). უკვე აბელიარის გაცნობამდეც, ელოიზა მთელ ევროპაში სახელგანთქმული სწავლული იყო.
- xv **ქეთრინ მაქოლეი** (1731-1791) – ინგლისელი ისტორიკოსი, ავტორი რვატომიანი „ინგლისის ისტორიისა“ (1763-1783), რომელმაც მას თანამედროვეთა შორის დიდი აღიარება მოუტანა; თუმცა, 1778 წელს სკანდალურმა ქორწინებამ 21 წლის მამაკაცთან (როდესაც თვითონ 47 წლის იყო) მნიშვნელოვნად შეარყია მისი რეპუტაცია ბრიტანეთში და მისი ნაშრომების მიმართ ყურდღებაც შეანელა. მას, ასევე, ეკუთვნის „წერილები განათლებაზე“ (1790), რომელშიც ბავშვთა აღზრდის არსებულ პრაქტიკას აკრიტიკებს, როგორც სქესებს შორის არაბრუნებრივი განსხვავებების გამომწვევ მიზეზს.
- xvi **რუსეთის იმპერატორი, ეკატერინე II ან ეკატერინე დიდი** (1729-1796) – რუსეთის იმპერიის ყველაზე სახელგანთქმული ქალი მმართველი, რომელიც 1762 წლიდან გარდაცვალებამდე მეფობდა რუსეთში. მისი მმართველობის

პერიოდს რუსეთის ოქროს ხანას უწოდებენ, მის დროს გახდა რუსეთი ევროპის ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფო.

- xvii **მადამ დ'ეონი** (1728-1810) – იგივე შვედლიე დ'ეონი, ფრანგი დიპლომატი და ჯაშუში. 1777 წელს, 49 წლისამ, გამოაცხადა, რომ ქალი იყო და სიცოცხლის ბოლომდე, 33 წლის განმავლობაში, საზოგადოებაში ქალად იყო მიღებული. გარდაცვალების შემდეგ, მისი სხეულის დათვალიერების შედეგად ის ექიმებმა ანატომიურ მამაკაცად აღიარეს.

